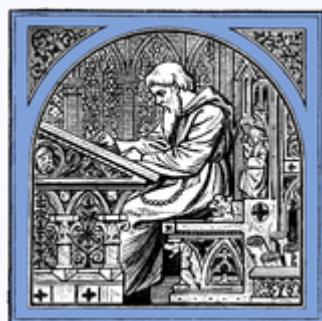

ԳԱՆՈՒԳ Մարզպետունի

Exported from Wikisource on 08/05/20

Գևորգ Մարզպետունի

Գառնո
ամրոցում

→
Մուլացան

Բովանդակություն

- Առաջին մաս
  - Ա - Գառնո ամրոցում
  - Բ - Անհաճ նորություն
  - Գ - Դայակի գրույցները
  - Դ - Թե ե՞րբ որոշվեց Սահանոյշի բախտը
  - Ե - Թե ի՞նչ արգելքներ էին սպառնում այդ բախտին
  - Զ - Քաղցր հիշողություններ թագաղրության և նշանադրության
  - Է - Երեք տարվա ընթացքում հայ ազգի կրած և հարս թագուհուն անհայտ մնացած դժբախտությունները
  - Ը - Հարսի հիշողություններն ու ոգևորությունը փեսային գալստյան աղիթով
  - Թ - Անհավատարմության հայտնություն
  - Ժ - Կույր վոհմառուն
- Երկրորդ մաս
  - Ա - Այրիվանքում
  - Բ - Նոր դիմումներ
  - Գ - Մի դալար բողբոջ չորացած ծաղի մոտ
  - Դ - Բյուրականի առումը
  - Ե - Հերոսի որոշումը
  - Զ - Վշտերից ծանրազույնը
  - Է - Մի ծաղկով գարուն
  - Ը - Ծովամարտ
  - Թ - Ջրից փախչող կրակի մեջ

- Մասն երրորդ
  - Ա - Անհանգիստ մարդու
  - Բ - Երեք կետի վրա
  - Գ - Հաշտության պտուղները
  - Դ
  - Ե - Հին վշտերի վախճանը
  - Զ - Հին թշնամին և նոր թագավորը
  - Է - Դվնու առումը
  - Ը - Տասն և հինգ տարուց հետոն
  - Թ - Վերջին թշնամու վախճանը
  - Ժ - Հերոսի վախճանը

Գևորգ Մարգարետունի՝ Ա - Գառնո ամրոցում

← [Գևորգ](#)
[Մարգարետունի](#)

[Բ -
Անհաճող
նորություն](#)

[Մուրացան](#)

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

Ա ԳԱՌՆՈ ԱՄՐՈՅՑՈՒՄ

Հայկազն նահապետի այս դաստակերտը, որ Տրդատ մեծի ձեռքով ավելի շրեղ վերաշխնվելով, հայտնի պատերազմների ժամանակ ծառայել էր պետությանը իբրև անառիկ ամրոց և թե՛ խաղաղության միջոցին պատսպարել յուր մեջ արքունական գանձերն ու հարստությունները, ինչպես և վտանգների երեսից փախչող իշխանական ընտանիքներին, ընդնմին մնալով և ապահով ձմերոց հայ զորքերի համար, — չնայելով ապիրատ Վասակի ձեռքից Վարդանանց օրերում կրած հիմնական ավերմունքներին — տակավին շեն էր և կանգուն այն օրերում, որոնցից սկսվում է մեր պատմությունը:

Նա գտնվում էր Այրարատ նահանգի Մազար ու Ոստան գավառները միմյանցից բաժանող Գեղա լեռան մի ոստի վրա, որը վերջին դարերում, յուր ծոցում գտնվող Ս. Գեղարդի անունով Գեղարդասար կոչվեցավ:

Քարձրադիր սարավանդակը, որի վրա կառուցած էր ամրոցը, շրջապատված էր բնության փառահեղ և ահարկու տեսարաններով: — Հսկայակերպ ժայռեր, անհեթեթ հողազանգվածներ, ահավոր անդունդներ, իսկ ավելի հեռվից՝ գեղատեսիլ լեռներ խրոխստ ու կոհակավետ գազարներով՝ ծածկում էին նրա շրջակայքն ու հանդիպակաց հորիզոնը:

Ամրոցի առջևից՝ փրփրադեզ ալիքները դարևանդներից գահավիժելով՝ հոսում էր Ազատ գետի սրբնաց մի վտակը, որ սարավանդակն ընդգրկող ձորակից անցնելով՝ միանում էր Ազատի երկրորդ վտակի հետ և ապա օձապտույտ գետահետելով՝ դուրս գալիս Դվնո ընդարձակ դաշտը՝ Ոստան գավառի այգեստաններին ջուր ու զովություն մատակարարելու:

Հինավորց ամրոցը, որ յուր հինգ եկեղեցիներով, բազմաթիվ շինություններով ու պահականոցներով հանգչում էր միապաղադ ժայռերից ու ամբարտակներից զանգված բարձրության վրա, պատսպարված էր ամեն կողմից թե բնության և թե արհեստի ամրություններով: Հյուսիսային կողմից՝ պաշտպանում էին նրան, բացի կիսաբոլոր պարիսպներն ու աշտարակները, այլև Գեղարդասարի այն զահավանդները, որոնք աստիճանաբար բարձրանալով՝ կցվում էին Գեղա լեռան հետ: Արևելյան և արևմտյան կողմերից շրջապատում էին հսկայական պարիսպներ և հզոր աշտարակներ, որոնք շինված էին կոփված ու հղկված խանձաքար ժայռերից և ամրացրած կապարով ու երկաթով: Իսկ հարավային և մասամբ արևելյան կողմից՝ բարձրանում էին միակտոր քարաժայռերի բնական պատճեշներ, որոնք խորանորի միջից հսկայական բուրգերի նման դեպի վեր ձգվելով, ընդգրկում էին ամրոցի այս շրջապատը և այդպիսով դարձնում նրան ահարկու և անմատչելի:

Հարավ-արևելյան այս բարձրության վրա, ամրոցի գրեթե ծայրին, իբրև զույգ օդաշու հսկաներ, կանգնած էին առաջին արքունական դոյջակը յուր մոայ շինություններով ու ատամնավոր աշտարակներով, և երկրորդ՝ Տրդատա հոյակապ հովանոցի քանչորս հոնիական բարձրաբուն սյուներով, տակավին անեղծ արձաններով և բարձր ու քանդակագրությունով, որ հովանավորում էր արքայական դաստակերտի հոռվմեական արհեստի ստեղծագործած ուրիշ բազմաթիվ զարդարանքները: Նրա սյունազարդ և ընդարձակ սրահից երևում էին, ինչպես ափի մեջ, թե՛ ամրոցը յուր բնակարաններով ու պահականոցներով և թե՛ շրջակա լեռներն ու ձորերը իրանց գեղեցիկ կամ անհեթեթ տեսարաններով . այսպիսով, արքայաշեն սարավոյթը զվարճալի գրոսավայր մի լինելուց զատ, ծառայում էր նաև ինչպես մի գեղեցիկ դիտարան թե՛ վտանգի և թե՛ խաղաղության ժամանակ:

923 թվականի աշունն էր: Գեղարդասարը մերկացել էր արդեն այն աղքատիկ կամաչներից, որոնք հազիվ գարնան վերջերին համարձակվում են ծածկել յուր ժայռապատ լանջերը: Նա այժմ ամբողջապես փոխարկվել էր քարակարկառ թմբերի ու ամբարտակների, որոնց խոշորագեղ խստությունը չէին մեղմում նույնիսկ Գառն գեղեցիկ շինությունները:

Օրը տարածամել էր: Սարի կրծերից անցնող ճանապարհների վրա շնչավոր էակ չէր երևում: Դվնո դաշտից դարձողները վաղուց հասել էին տուն և կամ

դադարել Այրիվանից խորշերում, որ հոգեվոր հայրերը օթևան և կերակուր էին տալիս ուշացած հայ անցորդներին, թույլ չտալով, որ նրանք մութը կոխելու վրա անցնեն Գառն կրծերից, որովհետև հազարացի ավազակախմբերը հետևում էին այդպիսիներին ամեն տեղ:

Այս պատճառով շրջակա ձորերի ու անդունդների վրա թագավորում էր ահարկու լոռություն, որ հազիվ երբեմն ընդհատվում էր լեռների մեջ շառաչող աշնանային քամուց կամ դարևանդներից զահավիժող Ազատ գետի խոխոշներից:

Բազմամարդ Գառն մեջ անգամ դադարել էր շարժումը: Աշնանային խոնավ ու լեռնային ցրտությունը հավաքել էր ամրոցի բնակիչներին իրանց բնակարանները: Երևում էին միայն մի քանի պահապաններ, որոնք երկարե գլխանոցներով, ծանր սրերը զոտիներից կախած և պղնձապատ վահաններն ու երկար նիզակները ձեռքներին՝ անցուղարձ էին անում, ոմանք ամրոցի դռների մոտ կամ պահականոցների առաջ, և ոմանք դոյակի շուրջը, որ այդ ժամանակ ապրում էր Աշու — Երկարի ամուսինը՝ Սահականոյշ թագուհին:

Չնայելով որ թագավորը դեռ նոր էր հաշտվել յուր հորեղբոր որդի Աշու Բոնավորի հետ և նրա հետ միասին էլ Դվին մայրաքաղաքը նորից նվաճելով՝ այլազգիներից մաքրել այն, այսուամենայնիվ, ժամանակի վատթարության պատճառով, անկարելի էր թագավորական ընտանիքը Դվինում պահել, հազարացի բռնավորները ամեն ժամանակ կարող էին հարձակվել այդ քաղաքի վրա, որ ժամանակի կովածադիկն էր: Եվ որովհետև թագավորը շարունակ զբաղված էր յուր տերության այս ու այն մասում բռնկող ապստամբությունները նվաճելով, ուստի թշնամիների հասած ժամանակ թագավորական ընտանիքը կարող էր մայրաքաղաքում վտանգի ենթարկվել: Ահա՝ այդ պատճառով Սահականոյշ թագուհին էլ ապրում էր Գառն ամրոցում, և նրա հետ էլ ուրիշ շատ ազատամի կանայք:

Չնայելով եղանակի ցրտության և օրվա տարաժամելուն, այնուամենայնիվ թագուհին դեռ չէր հեռացել Տրդատա հովանոցից: Վերջին մի քանի օրը նա անց էր կացնում այդտեղ երկար ժամեր, գրեթե միայնակ, երբեմն սյունազարդ սրահի մեջ ձեմելով, իսկ հաճախ դեպի խորանորը նայող պատշգամբի վրա բազմելով: Այդտեղից նա լուս և մտախոհ դիտում էր՝ մերք ձորի, մերք շառաչող Ազատի ալիքները, որոնք գետափնյա ուժենիները քերելով և հանդիպակաց ծառերը կոծելով առաջ էին վագում, և մերք Գեղա լեռան բարձունքներից իջնող ճանապարհը, որ ամեն մի հեծյալ անցորդ գրավում էր նրա ուշադրությունը: Թագուհին աշքերը հառելով աշխատում էր վայրկյան առաջ այդ անցորդի ո՞վ կամ ի՞նչ ազգից լինելն իմանալ, և նայում էր այնքան, մինչև որ վերջինս Ազատի խորանորն իջնելով՝ խոտորում էր դեպի Գառն արակետը և աշքից ծածկվում:

Արդեն լրանում էր երկրորդ շաբաթը, ինչ թագուհին սրտի անձկությամբ սպասում էր մեկին, բայց նա չէր երևում: Այդ հանգամանքը տանջում էր նրան սաստիկ և ավելացնում մանավանդ այն վիշտը, որ վաղուց ի վեր կրծում էր յուր սիրտը:

Կար ժամանակ, երբ թագուհին ինքը հեռանում էր մարդկանցից, ոչ ոքին շտեսնելու, երբեք չխոսելու և միայն յուր հոգետանց մտածմունքներին անձնատուր լինելու համար: Այդ ժամանակ նա մինչև իսկ զայրանում էր, եթե մեկը համարձակվում էր խանգարել յուր մենավոր մտածությունները կամ հոգեկան հուզմունքներից առաջացող տանջանքները: Իսկ այժմ . այժմ նա հոգնել, վաստակել էր հարատև տիրության տանջանքներից, այժմ նա որոնում էր մինչև անգամ մեկը, որին կարողանար յուր սիրտը բանալ, յուր վշտերը պատմել: Նրան թվում էր, թե այդ միջոցը կմեղմի յուր ցավերը . . . բայց ավա՞ն, ամբողջ դոյլակում չկար մինը, ո՞չ կանանց և ո՞չ օրիորդների շրջանում, որին նա յուր սիրտն ու զաղտնիքը հավատալ կարողանար: Եվ ցավալին այն էր, որ եթե գտնվեր իսկ այդպիսին, դարձյալ ինքը չէր հայտնի նրան ոչինչ, որովհետև, չէր հավատում ոչ մի կնոջ անկեղծության, մանավանդ, եթե այդ կինը իշխանական ցեղից էր, և հետևապես, ծագմամբ իրան հավասար: Թագուհին հավատացած էր, որ այդպիսիները եթե առերես իսկ կարեկցեին իրան, այսուամենայնիվ ներքուստ կուրախանային յուր թշվառության վրա, որովհետև նրանցից ամեն մինն ուներ դրա համար յուր սրտին մոտիկ պատճառներ: Նա հույս ուներ միայն մի մարդու վրա, որ, կարծում էր, ոչ միայն կվշտակցե իրան սրտի անկեղծությամբ, այլև զուցե կկարողանա թեթևացնել այդ վշտերը: Ահա՝ այդ մարդուն էր սպասում թագուհին այնքան անձկությամբ, որ, սակայն, հակառակ յուր խոստման և սուրհանդակի բերած տեղեկության, չէր երևում տակավին:

Բայց, ահա՝, մոտենում էր թագուհուն տարիքավոր մի կին միջին հասակով, բարի դեմքով, աղու աչքերով, ժպիտը շրթունքներին և կարծես վախենալով՝ թե միզուցե յուր մոտենալը զրգոն թագուհու զայրույթը:

Այս կնոջը հայտնի էին թագուհու ցավերը, տանջող վշտերը: Նա սկզբից արդեն ամեն բան տեսել, քննել և ստուգել էր: Նա անկեղծ սրտով վշտացել և արտասվել էր մեծ տիկնոջ համար դեռ այն ժամանակ, երբ նա ինքը, տիկինը, անտեղյակ յուր դժբախտությանը, զվարճանում էր արքայական զբոսանքներով մերք Սյունյաց և մերք Գուգարաց լեռներում: — Այդ կինը սեղան էր, թագուհու զորովագութ դայակը, դոյլակում եղող կանանց մեջ ամենից բարին և ազնվասիրտը: Նրան, Այո՛, հայտնի էր ամեն ինչ վաղուց, բայց նա այդ մասին ոչինչ չէր խոսել մինչև այժմ թագուհու հետ, այն պարզ պատճառով, թե երբ մարդ չէ կարող (տակավին իրան անհայտ) յուր դժբախտության առաջն առնել, ապա լավ է, որ նա երբեք այդ դժբախտությունը չիմանա և կյանքը իզուր շդառնացնե: Իսկ այժմ, երբ արդեն թագուհին ամեն բան գիտեր, Սեղան հո կարող էր նրա հետ խոսել, ցավակցել

նրան կամ մխիթարել: Չե՞ որ նա մի օր յուր կաթնասունն է եղել, յուր գրկումն է մեծացել:

Այսպես էր մտածում Սեղան, բայց և հետո իսկույն խելաքերում, որ Սահականույշը՝ Գարդմանա իշխանի դուստրը, այլևս կաթնասուն չէ, որ նա այսօր յուր թագուհին է, որ ինքը կարող է միայն նրա ոտքերը համբուրել, բայց հավասար նստել նրա հետ կամ վշտակցել նրան, իհարկե չի պիտի համարձակեր: Այն օրից, երբ Սեղան իմացավ, թե թագուհին ծանոթացել է արդեն յուր դժբախտությանը, խեղճ կինն այլևս հանգստություն չուներ: Ճշմարիտ է՝ սա ոչնչով չեր կարող օգնել յուր թագուհուն, բայց միակ խնամքը, որ նա կարող էր և պարտավոր էր տանել, տանում էր: Այդ այն էր, որ նա շվաքի պես հետևում էր մեծ տիկնոջը ամեն տեղ, և աշխատում կարելույն շափ հաճախ խանգարել նրա մենավոր մտածությունները, որով, կարծում էր, թե կարող է փոքր ի շատե պահպանել նրա առողջությունը:

— Օրը տարաժամել է, սիրելի թագուհի, չէի՞ր հաճիլ դոյակը վերադառնալ, — մոտենալով պատշգամբին հարցրեց դայակը:

— Դու այստե՞ղ ես, Սեղան, — անհանգստությամբ դարձավ դեպի նրան թագուհին:

— Այո՛, մեծափառ տիկին . եկա հայտնելու . . .

— Եվ վաղո՞ւց ես դու այստեղ, — ընդհատեց նրան թագուհին կասկածոտ եղանակով, վախենալով, կարծես, որ դայակը լսած լինի յուր վշտերը մատնող մի որևէ խոսք կամ հառաջանք:

— Հենց որ արևը ետևն անցավ:

— Իսկ ես պատվիրել եմ, որ ոչ ոք իմ միայնությունը չխանգարե:

— Այո՛, մեծափառ տիկին, քո պատվերը ես զանց անել չեի համարձակիլ, բայց օրը տարաժամել էր և քամին բարձրացել, դու կարող էիր մրսել, եկա հիշեցնելու, որ դոյակը վերադառնալու ժամանակն է:

— Հիշեցնե՞լ, ի՞նչ է նշանակում այդ, Սեղան, — կես զարմացած և կես բարկացած հարցրեց թագուհին:

Բարի դայակը շփոթվեցավ: Նա իրավունք չուներ ասել թագուհուն այն ամենը, ինչ որ ինքը ճշմարտություն էր համարում: Նա զգաց յուր սխալը, ճնշվեցավ, և յուր քաղցր աշքերը կարծես թաքնվեցան արդեն կկոցված փոսիկների մեջ . մի թերև շառագույն փայլեց յուր դալկացած այտերի վրա, ինչպես ձմեռվա դժգույն

արշալույս, որ զարկում է ձյունապատ ժայռին: Բայց յուր անուշ ժպիտով, որից անբաժան էին մայրական խանդն ու գորովը, նա ծածկեց շուտով յուր ներքին ճնշման արտաքին պատկերը: Թագուհու լուրջ և անթարթ հայացքը, որ տակավին սևեռած էր յուր վրա և դեռ, կարծես, բացատրություն էր պահանջում իրանից, յուր այդ քաղցր ժպիտի շնորհիվ հետզհետեւ մեղմացավ. Սեղան համարձակություն առավ խոսելու: Եվ իրավ, չէ՞ որ նա սիրում էր թագուհուն և նրա զաղտնիքներն իմանալու համար չէր, որ հետևում էր նրան, այլ պահպանելու նրա թանկագին առողջությունը, որի վրա դողում էր ինքը, իբրև որդեգորով մայր: Մի՞քե, արդար և, անկեղծ սիրո այս արտահայտությամբ նա մի հանցանք էր գործում: Հարկավ ոչ, ուստի և հաստատուն ձայնով պատասխանեց .

- Եկա հիշեցնելու, որ ցուրտ է, և թագուհին կարող է մրսել:
- Այդ ես ինքս կարող էի իմանալ, — նկատեց թագուհին:
- Ո՛չ թագուհի, երբ դու ընկղմում ես տխուր մտածմունքների մեջ, այլևս չես զգում, թե ի՞նչ է կատարվում քո շուրջը . . .
- Սեղա՛, մայր Սեղա, դու զառանցում ես,-ընդհատեց թագուհին զարմացմամբ:
- Այդպես է, իմ սիրելի թագուհի,-կրկնեց Սեղան ավելի հաստատ ձայնով, — անցյալ օրը սաստիկ տեղատարափի ժամանակ ամենքը քաշվել էին տուն, նույնիսկ դոյջակի առաջ ոչ մի պահնորդ չէր երևում, իսկ դու դարձյալ ճեմում էիր այստեղ, կարծես զարնան օրեր լինեն, և դու՝ մեր Գարդմանա դրախտներում . . .

Թագուհին մի անհանգիստ շարժում արավ. նրան թվաց, թե դայակը կշտամբում է իրան՝ անօգուտ զաղտնապահության համար, թե նա այդ անում է գուցե հակառակորդ իշխանուհիներից մեկին հաճոյանալու մտքով, թե ուրեմն յուր դժբախտությունը հայտնվել է արդեն բոլորին և նախանձու հակառակորդուհիներն սկսում են անարգել իրան, վիրավորելով յուր դշխոյական հպարտությունը յուր իսկ ստորադրյալների ձեռքով:

Այս մտքերը վայրկենապես վրդովեցին թագուհու սիրտը, բայց նա յուր հուզմունքը ծածկելով մեղմ ձայնով հարցրեց .

- Սեղա, ո՞վ ասաց քեզ, թե թագուհին ընկղմում է տխուր մտածմունքների մեջ, և թե այդպիսի ժամանակները նա չէ իմանում, թե ի՞նչ է կատարվում յուր շուրջը:
- Ոչ ոք, իմ սիրելի տիկին, այդ ես ինքս եմ տեսնում: Սեղան պետք է կույր լինի, որ յուր տիրուհու դեմքի մշտական թախիծը և նրա ճակատի տխուր կնճիռները չտեսնե . . . Վաղուց, վաղուց զիտեի, թե ի՞նչ վիշտ է կրծում քո ազնիվ ու բարի սիրտը, բայց ոչինչ չէի համարձակվում ասել քեզ, որովհետև զիտեի, որ քո

ցավերի մասին խոսելով՝ միայն քնքուշ սիրտդ պիտի վշտացնեի, առանց սակայն իմ թագուհուն մի օգուտ տալ կարողանալու:

Թագուհու սիրտը շարժվեցավ: Նախկին կասկածու մտածմունքները տեղի տվին հանկարծ մի վստահության, որ կարծես հենց նոյն բոպեին ծնվեց յուր մեջ դեպի բարի դայակը, նրա ձայնի մեջ նա այնքան անկեղծություն ու գորով գտավ, որ նրան թվաց, թե իրա հետ խոսողը հարազատ մայրն է և ոչ յուր ստնտուն:

Բայց և այնպես ոչինչ չպատասխանեց, այլ լուռ և մտախոհ բարձրացավ թագմոցից և ուղղվելով յուր սեղ ու վայելուշ հասակի ամբողջ վեհությամբ, նայեց դայակի վրա քաղցր և վստահությամբ լի աչքերով: Այդ բոպեին նա կցանկանար լսել նրանից ամենը, ինչ որ նա զիտեր յուր վշտերի մասին, կցանկանար ստուգել նորից այն բոլորը, ինչ որ վաղուց և ավելի ստուգությամբ հայտնի էր իրան: Բայց յուր դշխոյական հպարտությունը չէր ներում իրան այդ բուլությունը . նա մինչև այժմ ոչ ոքի հետ չէր խոսել այդ մասին, ուրեմն և դայակի հետ չէր խոսիլ, բայց կցանկանար, որ սա ինքը սկսեր խոսել, առանց իրանից իրաման առնելու:

Սեղան շհասկացավ թագուհու լուռ և մտախոհ հայացքի նշանակությունը, նրան թվաց, թե յուր համարձակ խոսքերից վշտացել է նա արդեն . ուստի և թագուհու հայացքից խուսափելու համար շտապեց վերցնել և ձգել նրա ուսերին պերճ սամուրենին, որ թագուհու բարձրանալու ժամանակ սահել, լնկել էր թագմոցի վրա:

— Դրա համար դու արդեն անցել ես տարիքդ, մայր Սեղա, ո՞ւր են իմ նաժիշտները . . . — հարցրեց թագուհին մեղմությամբ:

— Օ՛, քո՛յլ տուր, որ միայն ես ծառայեմ քեզ, իմ քաղցր, իմ աննման թագուհի, մի՞թե Սեղան պառավել է այնքան, որ այլս ոչ մի բանի պիտանի լինել չի կարող:

— Մայր Սեղա, ա՛յդ չէի կամենում ասել . . .

— Թե իմ ներկայությունը հաճելի չէ թագուհուն:

— Սեղա, դու ինձ ընդհատում ես . . .

— Կամ զուցե անզգույշ խոսքեր արտասանեցի, որոնք վշտացրին իմ թագուհուն:

— Ո՛չ, ո՛չ, իմ Սեղա՛, քո ներկայությունը միշտ հաճելի է ինձ, ապացույց, որ ես իմ մենավոր զբոսանքների ժամանակ ոչ ոքին բույլ չեմ տալիս լինել ինձ հետ, բայց դու միշտ կաս և, ամեն անզամ, երբ կամենում ես, խանգարում ես ինձ, առանց նայելու, թե թագուհին ցանկանո՞ւմ է այդ, թե ոչ:

— Այդպես էլ պիտի անեմ, մեծափառ տիկին, բարկացի՞ր ինձ վրա, եթե հաճելի է քեզ, բայց թույլ տալ, որ ժամերով տխուր մտածմունքների մեջ խորասուզվես, չեմ կարող, այդ կվնասե քո թանկագին առողջությանը:

— «Թանկագի՞ն» . . . այո, գուցե քեզ համար, իմ բարի Սեղա . միայն քեզ համար . . . — շշնշաց թագուիին ինքն իրան և ապա դայակին դառնալով հարեց . — իրավունք ունիս, մայր Սեղա, ես քեզ վրա չեմ բարկանում . . . Բայց ես արդարև երկար մնացի բացօթյա, ո՞ւր են նաժիշտներս:

— Դու իրամայել ես, որ նրանք չերևան, մինչև կոչի ձայն շառնեն:

— Կանչի՞ր ուրեմն, քող գահավորակս բերեն:

Այս ասելով թագուիին առաջացավ դեպի հովանոցի անկյունը և սյունաշարի մոտ կանգնելով սկսավ դիտել շառագույն լուսինը, որ կամաց-կամաց բարձրանում էր հանդիպակաց լեռների ետևից: Թեպետ ցուրտն արդեն զգալի էր, և քամին փշու էր հաճախ, բայց երկինքը վճիռ էր և անամպ, աստղերն սկսել Եին փայլել, և լուսնի սկավառակը, որ կարծես կախված էր լեռան գագաթին իբր մողական մի լապտեր, սկսում էր լուսավորել պարեխավոր լեռներն ու քլորները:

Դարևանդներից գահավիժող Ազատ գետի փրփրախառն ալիքները տեղ-տեղ փայլվում Եին ինչպես արծաթի սահանք:

Թագուիին գրավվեցավ լուսնկա երեկոյի գեղեցկությամբ և կրկին խորասուզվեց մտածությունների մեջ: Փոքր մի ևս և նա նորեն դեպի պատշզամբը պիտի դառնար և բազմոցի վրա ընկնելով անձնատուր լիներ երևակայության տանջող թոհիչքներին, բայց նաժիշտների ձայնը և լույսը շահերի, որ դոյակի սպասավորները ձեռքներին բերում Եին, սթափեցրին նրան:

Թագուիին ետ նայեց: Նաժիշտների և դայակի հետ միասին գալիս էր նաև տիկին Գոհար, Մարզպետունի իշխանուիին, որ հառաջանալով՝ ակնածությամբ գլուխ խոնարհեց թագուիուն և հաճոյական խոսքերով տրտունջ հայտնեց նրան յուր շափազանց մենասիրության համար:

— Այստեղ նստած դիտում եմ Գեղա լեռան ճանապարհը, որպեսզի Գևորգ իշխանի գալստյան լուրն ամենից առաջ հաղորդեմ քեզ, — պատասխանեց թագուիին անուշ ժպտալով:

— Շնորհապարտ կլինեմ, եթե միայն ուրախ լուր բերե նա մեզ, — հարեց Գոհար իշխանուիին և ձեռքը տվակ թագուիուն օգնելու նրան հովանոցի աստիճաններից իշնելու:

— Իսկ եթե ուրախ լուր չբերե՞,-հարցրեց թագուիին:

— Այդ ժամանակ կցանկանայի, որ ամրոցի դռները չբանային նրա առաջ, — կատակեց իշխանուիհն:

Թագուիհն ժպտաց և ոչինչ այլս չխոսեց:

Հովանոցի առաջ կանգնած էին չորս հումկու սպասավորներ, ձեռներին քոնած թագուիհու ոսկեզօծ զահավորակը, զարդարված ծաղկանկար մետաքսով և ոսկեթել փնջերով:

Նաժիշտների օգնությամբ թագուիհն բազմեց նրա վրա: Զահընկալ սպասավորները լուսավորեցին ճանապարհը, որի տարածությունը մինչև դոյակը հազիկ մի քանի տասնյակ քայլ էր: Գահավորակն առաջ անցավ իշխանուիհու և նաժիշտների ընկերակցությամբ:

Դոյակի լայնակամար դռան առաջ նույնպես վառվում էին դամբարներ, և մի խումբ զրահավոր պահապաններ անցուղարձ էին անում այդտեղ: Երբ թագուիհու զահավորակը մոտեցավ, նրանք իսկույն շարվեցան կարգով և ի նշան հպատակության, նիզակները խոնարհեցին այնքան, որ նրանց տեզերը կպան գետնին:

— Ձեր իիսնապե՞տը, — հարցրեց թագուիհն, մոտենալով պահապաններին:

— Այստեղ եմ, մեծափառ տիկին, — այս խոսքերով մոտեցավ թագուիհուն մի բարձրահասակ և գեղադեմ երիտասարդ, որ մյուսներից զանազանվում էր յուր զենքերի փայլունությամբ և զլիսանոցի վրա ծածանող ցցունքով:

— Բերդակալից լո՞ւր . . .

— Տեր բերդակալը պատվիրեց հայտնել, որ աղեղնավորներն ու զեղարդավորները զրկված են մարտկոցները, բերդապահները հսկում են պատնեշները, պահակախմբերը գտնվում են աշտարակներում:

— Ամրոցի բանալիները . . .

— Սպասում են թագուիհու իրամանին փականքները դնելու համար:

— Ինչո՞ւ այսքան ուշ . արդեն մթնել է:

— Այրիվանքից բանքեր եկավ և հայտնեց, որ այս զիշեր Վեհը պիտի ժամանե այստեղ: Տեր բերդակալը ցանկանում է իմանալ, թե արդյոք բանալիները յուր մոտ պիտի մնան մինչև Վեհի գալը:

— Հայտնի՞ր քերդակալին, որ փականքները դնե և շտապե ինձ մոտ:

Հիսնապետը գլուխը խոնարհեց և ուղղվեցավ դեպի ավագ դոան փողոցը:

Հասնելով դոյլակի դոանը, թագուիին իջավ գահավորակից և ներս մտավ կամարակապ սրահը: Սա մի ընդարձակ և բոլորշի սենյակ էր, համակ քարաշեն: Նրա աջ ու ձախ կողմներից բացվում էին չորս փոքրիկ և խորշավոր դռներ, որոնցից ամեն մինը տանում էր դեպի դոյլակի ներքին հարկերի զանազան բաժանմունքները կամ ծածկարանները: Դռների մեջտեղից բարձրանում էր որձաքարե լայնադիր սանդուխտ, որ յուր վերին մասում բաժանվում էր երկու ճյուղերի դրանցից մինը հանում էր միջին հարկը, ուր իշխանազուն տիկնանց և օրիորդների կացարաններն էին, իսկ մյուսը՝ դեպի վերին դասիկոնները, ուր ապրում էր թագուիին յուր նաժիշտներով: Սանդուխտները վերից ի վայր ծածկված էին սյունական գորգերով և լուսավորված կամարներից կախած պղնձե կանքեղներով:

Թագուիին նաժիշտների օգնությամբ սկսավ սանդուխտները բարձրանալ և խոտորելով դեպի աջ, հասավ վերնասրահին, որ լուսավորված էր կրկին աշտանակներով: Սա մի գեղեցիկ և գմբեթարգ շինություն էր, զարդարված որմնայուններով, խորշավոր անկյուններով, քանդակագարդ ձեղունով և մյուսիոն քարերից կերտած հատակով: Արա վրա նույնական գորգերով և լուսավորված կամարներից կախած պղնձե կանքեղներով:

Ամենից մեծ դռնով մտնելով թագուիին անցավ երկու փոքրիկ սենյակներ, որոնց պատերը շինված էին ապակերուու գույնզգույն աղյուսներից և գեղեցիկ կերպով փայլփլում էին արծաթե կանքեղների լուսի առաջ: Այդ սենյակները զարդարված գորգերով ու օթոցներով ծառայում էին սենեկապան նաժիշտներին:

Այդտեղից թագուիին անցավ մի ընդարձակ զարդարուն դահլիճ, որ լուսավորված էր մեծամեծ արծաթե ճրագարաններով: Դահլիճի պատերն ամբողջապես շինված էին նրբատաշ, սպիտակ քարերից, զարդարված հարուստ դրվագներով և կարմրաքարե որմնայուններով ու գոտիներով: Ձեղունը նույնական քարաշեն էր և քանդակագարդ: Նրա չորս անկյունները պաճուծած էին գույնզգույն քարերի գոզավոր և ուսուցիկ մյուսիոններով, իսկ միջավայրը, ուր լուսանցքն էր գտնվում, բարձրանում էր գմբեթաձև, գոտևոր շրջակներով ու նույնական զարդարված գույնզգույն և խորշավոր մյուսիոններով: Դահլիճի հատակն ամբողջապես ծածկված էր գորգերով, պատերի տակ շարված էին բազմոցներ ու տախտեր, վրաները ծածկած դիպակե բարձեր ու մետաքսյա օթոցներ:

Թագուիին բազմեց դահլիճի ճակատին դրված դիպակագարդ բազմոցի վրա, և նաժիշտներից մինը խոնարհելով՝ դրավ նրա ոտքերի տակ մետաքսյա

փնջազարդ բարձը:

Գևորգ Մարգարետունի՝

Բ - Անհաճո
նորություն

← Ա -
Գառնը
ամրոցում

Գ -
Դայակի
գրույցները →

Մոլացան

Բ ԱՆՀԱՃՈ ՆՈՐՈՒԹՅՈՒՆ

— Արդյոք թագուհին չէ՞ գուշակում
Վեհի զիշեր ժամանակ մեր ամրոցը
զալու պատճառը,-հարցրեց
Մարգարետունի իշխանուհին,
կամենալով կարծես ընդարձակ
դահլիճի նորեկներին շրջապատող
անհաճո լոռությունն ընդհատել և ապա
իսկույն Էլ նստելով թափառատ
եռտտանու վրա, որ գտնվում էր թագուհու
բազմոցի հանդեպ, ուշադիր աչքերը
հառեց թագուհու վրա, սպասելով նրա
պատասխանին:

— Անշուշտ արտաքը կարգի մի
նորություն ունի հոգևոր հայրը մեզ
հաղորդելու, — պատասխանեցը
թագուհին տարակուսական եղանակով:

— Թե՞ թագուհուն այցելության է
զալիս:

— Դրա համար, կարիք չկար զիշերանց ելնել վանքից. փառք աստուծոն, Այրիվանքը հեռու չէ մեզանից:

— Չափազանց անհանգստացնում է ինձ այս լուրը:

— Իսկ ինձ անհանգստացնում է Գևորգ իշխանի ուշանալը: Արդեն երկու շաբաթը լրացավ, ինչ նա հեռացել է մեզանից: Եթե կարողիկոսի գալը կապ ունի մի նոր դժբախտության հետ, ապա ուրեմն իշխանի բացակայությունը կրկնակի վտանգի մեջ է դնում մեզ:

— Մի՞թե դու, մեծափառ տիկին, կասկածում ես թագավորի հաջողության վրա:

— Ուտիքի կուսակալին նվաճելը մեծ գործ չէ, բայց հաջողությունը աստված է տալիս: Եթե թագավորը հանդիպած չլիներ անհաջողության, ապա Գևորգ իշխանն այստեղ կլիներ կամ գոնե սուրհանդակը լուր կբերեր, թե Ցիկ-Ամրամը հաղթված կամ գերեված է:

— Անհաջողությա՞ն . . . Ո՞հ, մի՛ ասիր, սիրելի թագուհի: Աստված շանե, որ թագավորը Ցիկ-Ամրամի հետ ունեցած ընդհարման մեջ անհաջողության հանդիպե. այդ արդեն մեծ նախատինք է թե՛ թագավորի և թե՛ զորքերի համար:

— Ամենից առաջ ա՛յն իշխանների, որոնք անօգնական են թողել թագավորին և զբաղված են միայն սեփական ամրոցները պահպանելու

հոգսերով, — դառնությամբ նկատեց
քազուիհին:

— Հարկավ, ամրոցների
պահպանությունը նոյնիսկ կանանց
կարող էին հանձնել,-հարեց
իշխանուիհին, ցանկանալով ուղղել յուր
սխալը:

— Ուրեմն հաջողության սպասելու
իրավունք չունինք:

— Բայց եթե աստծուն հաճելի
լինի . . .

— Այո՛, եթե միայն հաճելի լինի . . . -
հեզնական ժպիտով ընդհատեց
քազուիհին:

Այդ միջոցին ներս մտավ
սենեկապան սպասուիհին և հայտնեց
քազուիհուն, որ բերդակալը
քոյլտվություն է խնդրում
ներկայանալու:

— Թո՞ղ ներս գա,-իրամայեց
քազուիհին: Մի քանի րոպեից ներս
մտավ բերդակալը: Դա մի տարիքավոր,
բարձրահասակ, լուրջ ու պատկառելի
դեմքով և ալեխառն մազերով տղամարդ
էր, գոտեպիհանդ հազաված,
արծաթապատ սուրբ ազդրին և պղնձե
սաղավարտը ձեռին: Նա համաշափ ու
հաստատուն քայլերով մոտեցավ
քազուիհուն և խոր գլուխ տալով խնդրեց
ընդունել ամրոցի բանալիները, որ յուր
հետ եկող սպասավորը ներկայացնում
էր արծաթե սկուտեղի վրա:

Թագուիհին վերցրեց բանալիները և
հանձնեց դայակին, որ կանգնած էր

իրանից փոքր ինչ հեռու: Վերջինս
առնելով այն, տարավ թագուհու
առանձնարանը:

Սա մի ծես էր, որ կատարվում էր
ամեն երեկո միևնույն կարգով:

Քանի Մարզպետունի իշխանը՝
Աշոտ թագավորի հավատարիմը,
գտնվում էր Գառն մեջ,
բերդակալական պաշտոնը վարում էր
նա անձամբ և ամրոցի բանալիները
գտնվում էին նրա ձեռին: Բայց այն օրից,
որ նա թագուհու հրամանով գնաց
Ուտիք՝ Աշոտ թագավորի արշավանքի
մասին տեղեկություն առնելու, և, եթե
կարիք կար, օգնական զորք հասցնելու,
այդ օրից թագուհին բերդակալության
պաշտոնը հանձնեց Մուշեղ անունով այս
հինավոր զորականին: Նա
իշխանական ծագումից չէր, բայց
թագավորական տան բազմամյա և
հավատարիմ ծառայողներից մինն էր:
Թագուհին թեպետ կարող էր ամրոցի
բանալիներն ընդմիշտ հավատալ նրան,
իբրև բերդակալի, բայց որովհետև
ժամանակը չար էր, և շարունակ լուրեր
էին հասնում, թե այս ու այն բերդը
զրավվել է թշնամուց բերդակալի
քուլությամբ կամ պահնորդների
մատնությամբ, ուստի թագուհին, որքան
էլ որ մեծ հավատ ուներ Մուշեղի վրա
(որ հենց յուր հավատարմության
շնորհիվ էլ արժանացել էր այդ բարձր
պաշտոնին), այնուամենայնիվ, որպեսզի
զիշերը հանգիստ քուն վայելե,
կարգադրել էր, որ ամրոցի դռները
փակելուց հետո բանալիները դոյակ
բերվեն:

— Դու կամենում էիր, որ մինչև
Վեհի գալը բանալիները քե՞զ մոտ
լինեին, — հարցրեց թագուհին
քերդակալին:

— Այո՛, մեծափառ տիկին:

— Ինչո՞ւ:

— Որպեսզի գիշերանց բանալիներն
ստանալու պատճառով թագուհու քունը
չխանգարեի:

— Իսկ դու չգիտե՞ս, որ քերդի
դոները բացվելիս թագուհին քնած լինել
չէ կարող:

— Այդպես է, մեծափառ տիկին,
ների՛ր քո ծառայի միամտությունը:

— Միամտությունը հանցանք չէ, իմ
բարի Մուշեղ, բայց թուլություն է: Իսկ
մենք չար ժամանակներում ենք ապրում
և ամեն մի քայլերնիս զգուշությամբ
պիտի փոխենք: Ո՞ր ժամին պիտի զա
Վեհը.

— Պատվիրակը ժամը չորոշեց, այլ
հայտնեց միայն, որ պիտի հաճի
ժամանել այս գիշեր և խնդրեց, որ
ամրոցի դռները բանալու պատրաստ
գտնվինք:

— Իսկ դու չե՞ս կարողանում նրա
զալստյան պատճառը գուշակել:

— Անշուշտ նա զալիս է թագուհուն
այցելելու:

— Բայց ինչո՞ւ գիշերանց:

— Նորին սրբությունը շատ անփառասեր է. նա փախուստ է տալիս հանդիսավոր ընդունելությունից և ժողովրդյան ցույցերից:

Այս միջոցին կրկին ներս մտավ սենեկապանը և հայտնեց, որ Գոռ իշխանը ցանկանում է ներկայանալ քազուին:

— Թո՞ղ զա, — ասաց քազուիին Ժպտալով, և նրա դեմքն ուրախ արտահայտություն ստացավ:

Մարզպետունի իշխանուիին սկսավ ծիծաղադեմ դեպի դուռը նայել: Զվարթ արտահայտություն ստացան նաև օրիորդ նաժիշտների և դայակի երեսները: Երևում Էր, որ ներս մտնողը բոլորին էլ սիրելի մի անձնավորություն էր:

Եվ, ահա՛, ներս եկավ քսանամյա մի պատանի, բարձրահասակ, գեղեցկադեմ, վառվոուն աչքերով, համակ զրահազգեստ, ոսկեզարդ սուրբ մեջքին, նույնպիսի քազպաններ ու սոնապաններ հազած, և փայլուն սաղավարտը ձեռին:

Ժպտալով նա մոտեցավ քազուիուն և համբուրեց նրա ձեռը: Ապա մոտեցավ յուր մորը՝ Մարզպետունի իշխանուին, համբուրեց նույնպես նրա աջը և կանգնեց բերդակալի կողքին:

— Ամեն անգամ, երբ քեզ տեսնում եմ, Գո՞ն, ինձ թվում է, թե կա՞ն պատերազմ ես գնում, կա՞մ ճակատամարտից վերադառնում: Ինչո՞ւ

միշտ զրահազգեստ ես,-հարցրեց
թագուհին ժպտադեմ:

— Այդպես պատվիրել է ինձ իմ
հայրը, մա՛յր-թագուհի:

— Բայց այս ժամի՞ն . . . փակված
ամրոցում, թագուհու դոյակի մե՞ջ . . .
Մի՞քեն կարիք կա:

— Ամեն վայրկյան պատրաստ
պիտի լինեմ դիմագրավելու: Ո՞վ գիտե,
զուցե հենց այստեղ, դոյակի
դատիկոններից մինում, թաքչող մի
ապիրատի հետ պետք է լինում
մենամարտել:

— Օ՛, վտանգավոր մարդ ես դու,
Գո՞ն իշխան, — նկատեց թագուհին:

— Իմ թագուհու և թագավորի
թշնամիների համար:

— Որոնց երևի դու չես ճանաչում:

— Եվ որոնց երբեք չեի կամենալ
տեսնել այս դոյակում:

Մարզպետունի իշխանուհին, որ
մայրական խանդով լցված նայում էր
որդուն, նրա վերջին խոսքից հրճվեցավ
իսկ թագուհին ուրախ-ուրախ ծիծաղեց:

— Բայց գիտե՞ս, սիրելիս, որ
այդպիսի մի թշնամի գտնվում է այժմ
մեր դոյակում,— ասաց թագուհին կեղծ
լրջությամբ:

— Անո՞նք, — եռանդով հարցրեց
Գոռը:

— Որ թաքնված ներքին խուցերից մինում, անշուշտ հարմար առիթի է սպասում մեզ վճասելու . . .

— Բայց ո՞վ է դա, — անհամբերությամբ հարցրեց պատանին:

— Օրիորդ Շահանդուխտը:

Իշխանիկը ժպտաց և շառագունեց, բայց թագուհին ու իշխանուհին սկսան ծիծաղել:

— Իսկ այժմ ո՞րտեղից ես գալիս, ուրախ լուր չե՞ս բերել մեզ, — հարցրեց կրկին թագուհին:

— Այո՛, տխուր լուր չե հաղորդելիքս, — պատասխանեց իշխանիկը: — Վեհից երկրորդ պատգամավոր եկավ, որ հայտնում է, թե հայրապետն այլս չէ գալիս մեր ամրոցը:

— Եվ պատճառը:

— Պատճառը շհայտնեց պատգամավորը. որովհետև ամրոցի դուռը փակ էր, ես աշտարակի պատուհանից էի խոսում նրա հետ:

Թագուհու ուրախ տրամադրությունը կրկին խանգարվեց, նա ընկավ մտածության մեջ: «Արդյոք ի՞նչ տարօրինակ և գուցե տխրառիք նորություն էր պատահել, որ կաթողիկոսը զիշերանց գալիս էր Գառնի և այժմ ի՞նչն է ստիպում նրան՝ յուր մտադրությունը թողնելու, — մտածում էր նա ինքն իրան, — արդյոք Ուտիքից մի տխուր լո՞ր առավ, թե քշնամիների մոտալուտ հարձակման մասին մի բան է լսել» . . .

— Բայց ինչո՞ւ համար ասացիր, թե տխուր լուր չէ հաղորդելիքդ՝ մի՞թե Վեհի զալուստն անհաճն է քեզ, — հարցրեց թագուհին:

— Այո՛, թագուհի,-կտրուկ պատասխանեց իշխանիկը:

— Զարմանում եմ . . . — ասաց թագուհին և մի տարակուսական հայացք ձգեց պատանու վրա:

Իսկ քերդակալը դեմքը խոժոռեց, կարծես վախենալով Գոռի նոր ասելիքներից, որոնք կարող էին յուր առ կաթողիկոսն ունեցած սրբազն զգացմունքը վիրավորել, իրաման խնդրեց թագուհուց և ողջունելով նրան հեռացավ դահլիճից:

Մարգարետունի իշխանուհին այդ նկատեց և վշտանալով որդու անհամեստ պատասխանի վրա, շտապով հարցրեց նրան .

— Ինչո՞ւ կաթողիկոսի զալուստը անհաճն է քեզ:

— Եթե մայր-թագուհին կիրամայեն ինձ անկեղծորեն խոսել . . .

— Խոսի՛ր, ամեն հանցանքներից քերևոյ անկեղծորեն խոսելն է, — ասաց թագուհին:

— Տիրում եմ, որովհետև նա զալիս է մեր ամրոցը ո՞չ մայր-թագուհուն այցելելու և ո՞չ մեզ օրինելու . . .

— Գո՛ո, զգուշությամբ խոսիր,-ընդհատեց մայրը որդուն՝

հանկարծական
շառագունելով:

հուզմունքից

— Գոհար իշխանուիի, թո՛ղ որ նա
յուր միտքն ազատորեն հայտնե, —
նկատեց թագուիին ծանրությամբ:

— Անկեղծորեն խոսելու համար
չպետք է զգուշության ուշ դարձնել
մայրի'կ, ես խոսում եմ իմ թագուիի և
մոր առաջ: Այո՛, կրկնում եմ,
կաթողիկոսը գալիս է ո՛չ թե մեզ
օրինելու, այլ Գառնիում ամրանալու:

— Ինչպե՞ս թե ամրանալու,-
հարցրեց թագուիին: — Անշուշտ նա լսել
է, որ հարձակում է պատրաստվում մեր
լեռների վրա, և ահա ապաստանում է
Գառնիին:

— Եթե նա լսել է այդպիսի քան,
ապա ուրեմն խոհեմություն է անում մեր
ամրոցը գալով, — նկատեց
իշխանուիին:

— Ոչ, մայրի'կ, նա չպետք է յուր
միաբաններին անհոյս ու անօգնական
ձգել Այրիվանքում և միայն յուր անձի
փրկության համար հոգա:

— Իսկ դու այդպիսի մի քան լսե՞լ
ես,-հարցրեց թագուիին
անհանգստությամբ:

— Ոչ, թագուիի, ես այդպես
ենթադրում եմ:

— Բայց պետք է խոսել
ապացույցների և ոչ թե
ենթադրությունների վրա հիմնված, —
ծանրությամբ նկատեց իշխանուիին:

— Մայր-թագուհի, կիրամայե՞ք ինձ
պատասխանել, — դարձավ Գոռը
թագուհուն:

— Խոսի՛ր, — պատասխանեց
Վերջինս:

— Ապացույցն այն է, մայրի՛կ, որ
Վեհր Յուսուսի տեղակալից, մի որևէ
Նսրից վախենալով, անտեր է քողել
Գվինի կաթողիկոսարանը և
ապաստանել Այրիվանքի ծործորներին:
Իսկ Նսրը վաղ թե ուշ կմտնե Դվին և
կգրավե թե՛ կաթողիկոսարանը և թե՛
նրա կալվածները:

— Եթե ոստիկանը կտիրե
մայրաքաղաքին, որի պաշտպանը
բացակա թագավորն է, ի՞նչ կա
զարմանալու, եթե նա գրավե նաև
կաթողիկոսարանը, որի պաշտպանը մի
անգեն հոգևորական է, — հուզված
խոսեց իշխանուհին, առանց մտածելու,
որ այդ խոսքերով վշտացնում է
թագուհուն:

Իսկ վերջինս ոչ միայն խոցվեց
իշխանուհու խոսքերից, այլև ներքին
վրդովմունքից զրեթե այլագունեց: Բայց
չկամենալով երևան հանել յուր
հուզմունքը կամաց-կամաց բարձրացավ
բազմոցից և անուշադիր դեպի
իշխանուհին՝ մեղմ ձայնով ասաց
դայակին:

— Մայր Սեղա, ես հոգնած եմ.
պատրա՞ստ է արդյոք հանգստարանս:

— Այո՛, սիրելի թագուհի, —
պատասխանեց դայակը:

Թագուհին մի բռնազբոսիկ ժպիտով ողջունեց իշխանուհուն և իշխանիկին և բարի գիշեր մաղթելով նրանց ուղղվեցավ դեպի առանձնարանը: Սեղան և նաժիշտները հետևեցին նրան.

— Ի՞նչ արիր դու այդ, մայր իմ, ինձ էիր զգուշացնում ազատ խոսելուց, իսկ դու սուր ցցեցիր թագուհու սիրտը, վրդոված բացականչեց Գոռը:

Գոհար իշխանուհին, որ յուր պատասխանը տվել էր միայն յուր որդու համարձակախոսությունից գրգռված և ոչ թե թագուհուն վշտացնելու մտքով, հիշեց նորից յուր խոսքերը և մնաց կարծես շանթահար:

— Ես չեի կամենում նրան վիրավորել . . . ես չմտածեցի . . . հանկարծ դուրս քոան իմ խոսքերը . . . -ընդհատելով և նվազած ձայնով պատասխանեց որդուն Գոհարը և սաստիկ տխրեց:

Իշխանիկը բարկացած անցուդարձ էր անում դահլիճի մեջ: Հանկարծ նա կանգ առավ և դիմելով մորը՝ հարցրեց.

— Մայրիկ, բոլո՞ր կանայք մոռացկոտ են քեզ պես:

— Ինչո՞ւ համար ես հարցնում:

— Ինչո՞ւ համար . . . Զիշո՞ւմ ես. հայրս յուր հրաժեշտի ժամին խնդրեց քեզ և դոյակի մյուս կանանց՝ աշխատել ուրախ պահել թագուհուն. ասաց, որ նա ծանր վշտեր ունի և թե պետք է մոռացնել տալ նրան այդ վշտերը . . .

Ես ծանոթ չեմ թագուհու վշտերին,
որովհետև այդյոք ծածկում են
ինձանից . բայց դու և քո բարեկամները,
անշուշտ, ծանոթ եք, դու չպետք է
մեղանչեիր ո՞չ թագուհու հանգստության
և ո՞չ հորս պատվերի դեմ:

— Դո՞ւ եիր հանցավորը, Գո՞ն .
ինչպես կարողացար լոկ ենթադրության
վրա հիմնված, թագուհու ներկայությամբ
ասել թե կաթողիկոսը փախչում է
Այրիվանքից . . .

— Ենթադրության վրա չեի
հիմնված, մայրի՛կ, այլ իսկության,
-ընդհատեց Գոռը:

— Իսկությա՞ն . ինչպե՞ս:

— Այո՛, ճշմարտությունը ես
ծածկեցի թագուհուց, որովհետև չեի
կամենում անհանգստացնել նրան:

— Ի՞նչ ճշմարտություն:

— Այն, որ շուտով մեր լեռների վրա
հարձակում կլինի:

— Ի՞նչ ես ասում, Գո՞ն, և ո՞վ պիտի
հարձակվի:

— Ինքը Նստրը: Նա արդեն դուրս է
եկել Նախիջևանից և զալիս է Դվին:

— Աստվա՛ծ իմ, ի՞նչ ասացիր, —
բացականչեց իշխանուիին:

— Այո՛, և այդ պատահում է հենց
ա՛յն ժամանակ, երբ բացակա են
Ոստանից թե՛ թագավորը և թե՛
զորքերը:

— Ինչ պիտի անենք ուրեմն:

— Դու պիտի ծածկես թագուհուց այս նորությունը և ուրիշ ռչինչ . իսկ մենք կանենք այն, ինչ որ պարտավոր ենք:
Այժմ ես գնում եմ բերդակալի մոտ:

Սա ասելով իշխանիկը ողջունեց մորը և շտապ քայլերով դուրս գնաց դահլիճից:

Գոհար իշխանուհին շվարած և մտամոլոր ուղղվեցավ դեպի յուր կացարանը:

Գևորգ Մարգարետունի՝ Գ - Դայակի զրույցները

← [Բ -
Անհաճո՞ւն
նորություն](#)

[Դ - Թե ե՞րբ
որոշվեց
Սահմանույշի
բախտը](#) →

Սույնացան

Գ ԴԱՅԱԿԻ ԶՐՈՒՅՑՆԵՐԸ

Դահլիճից հեռանալով՝ թագուհին մտավ յուր առանձնարանը հոգեպես հուզված: Առաստաղից կախած արծաթե կանթեղի լույսը տկար ու դժգույն թվաց նրան, թեպետ յուր հրամանովն էր, որ միայն մի ճրագ էր վառվում յուր քնարանում: Ուրիշ անգամ այդպիսի թերություն նա չէր նշմարիլ այդտեղ. բայց այժմ չկարողացավ հաշտվել փոքրիկ ճրագի հետ:

— Լո՛յս տվեք, առանց այն Էլ սիրտս մթապատ է, — բացականչեց թագուհին և դիմեց դեպի նեղ, կամարակապ պատուհանը, որ նայում էր լուսնի լուսով լուսավորված Գեղա լեռան բարձունքներին, և որտեղից հով էր առնում սենյակը:

Կանգ առնելով այդտեղ, նա սկսավ անհագաբար շնչել թարմ օդը, կարծես կամենալով մեղմել նրա զովությամբ յուր սիրտը վառող կրակի տապը:

Նաժիշտներից մինը ներս քերավ իսկոյն ուկեզօծ հնգայուղյան ճրագարանը և դրավ ընկույզենուց շինած և սաղափով ու փողոսկրով զարդարած նգույրի (բոլորշի սեղան) վրա:

Մենյակը լուսավորվելով՝ երևան հանեց հինավորց արհեստի նրածաշակ զարդարանքները, որոնցով զեղարվեստասեր Տրդատը դարեր առաջ պաճուճել էր տվել յուր սիրարժան քեռ, հայոց թագածին օրիորդի և, հավերժական կուսի գիշերային հանգստարանը: Դոյակը ուրիշ շատ սենյակների նման քարաշեն էր և այս առանձնարանը, միայն այն զանազանությամբ, որ սա կերտված էր ընտիր, գույնզգույն քարերից: Պատերից յուրաքանչյուրը բաժանվում էր չորս կամարամասի, հնգական գույզ որմնասյուներով, որոնք հաստատված էին գոտեզարդ պատվանդանների վրա: Նրանց հոնիական խոյակները միավորում էին չորս կիսաքոլոր կամարներ: Պատերի հարք ու ողորկ մասները շինված էին սպիտակ, սյուներն ու կամարները դեղնագույն քարից, իսկ պատվանդաններն ու խոյակները հրաշեկ պորփյուրից: Որմնասյուներով բաժանված մասերում մեջքնդմնեց շինված էին կամարազարդ խորշեր, որոնց ներսը կերտված էր հախճապակյա գույնզգույն աղյուսներից, իսկ եզերքը զարդարած ծիրանաքարի մանեկաձև գոտիներով: Յուրաքանչյուր երկու խորշերի մեջտեղը գտնվող հարք տարածության վրա քանդակված էին դրասանզներ ու ծաղկանկարներ:

Սենյակի ձեղունը գմբեթարդ էր, զարդարված սև ու կարմիր քարերի ծաղկածն շարվածներով . իսկ առաստաղը պատերի հետ միավորող քառանկյունները պճնված խորշխորշյա ոսկեզօծ մյուսիոններով:

Պատերից երկուսի վրա շինված էին երկ-երկու նեղ, բայց երկար ու կամարավոր պատուհաններ, եզերված պորֆյորյա մանեկածն գոտիներով:

Համակ քարաշեն այդ սենյակի հետ զեղեցիկ հակադրություն էր կազմում թագուհու քնարանը, որ բոնած էր սենյակի աջ անկյունը սքողված մետաքսյա ծիրանեզույն առազաստներով և զարդարված ոսկե թել ծոպերով ու փնչերով: Դայակը մոտենալով մահճին բացավ նրա ծանր առազաստները և երևան հանեց հարուստ դիպակներից ու նրբահյուս թեհեզներից պատրաստված անկողինը, զգված պարսկական թավշյա ծաղկանկար բարձերով: Ապա դառնալով թագուհուն՝ մեղմ ձայնով հարցրեց .

— Կկամենայի՞ր, մեծափառ, այժմեն իսկ հանգստանալ:

— Այո՛, այժմեն իսկ, սաստիկ հոգնած եմ, — պատասխանեց թագուհին և երեսը պատուհանից դարձնելով, հրամայեց նաժիշտներին յուր հանդերձը հանել:

Բայց նրա երեսն այդ միջոցին արտահայտում էր ոչ թե հոգնածություն, այլ ներքին, հոգեկան հուզմունք, որ սակայն մի զրավիշ փայլ էր տալիս նրա

գեղանի դեմքին, լուսալիր աչքերին,
նազելի հասակին և դշխոյական
սիզաճեմ շարժմանը:

Երկու նաժիշտները միաժամանակ
մոտեցան նրան: Հանեցին նախ
թագուհու սովորական զարդերը, որոնք
էին՝ յուր բյուզանդական ծանրագին
ապարանջաններն ու գինդերը, ապա
ոսկեհուռ մանյակը, որ գրկում էր նրա
փողոսկրյա պարանոցը, զոհարազարդ
զոտին, որ սեղմում էր նազիկ իրանք
մետաքսե նուրբ պատմուծանի մեջ, և
ձախ ուսի վրա փայլող հակինքե
ճարմանդը, որով կոճկված էր յուր
հարուստ կուրծքն սրողող ոսկենկար
բաճկոնակը: Արձակեցին նույնպես
մարգարտյա վարսակալը, որ
ամփոփում էր նրա մազերը հունական
տարազով: Հարուստ հյուսերը ոսկե
կապերից ազատվելով ալեծածան
սփովեցան նրա կիսամերկ ուսերի և
կրծքի վրա:

Կիսով շափ հանվելով, թագուհին
նստեց մահճի վրա և պահանջեց յուր
սաղմոսարանը:

Նաժիշտներից մինք մոտեցավ
քնարանի սնարին և այդտեղ դրված
փոքրիկ դարակից հանելով ոսկեկազմ և
ակունքներով զարդարած մի գիրք,
համբուրեց այն և տվալ թագուհուն,
ընդնմին մոտեցնելով նրան
ճրագարանը:

— Այժմ արդեն զոհ եմ, զնացեք և
հանգստացեք, այս գիշեր ինձ մոտ կմնա
Սեղան, — ասաց թագուհին
նաժիշտներին:

— Բայց մի՞քե չէիր կամենալ մի բան ճաշակել, — գորովալից ձայնով և հոգատար եղանակով հարցրեց Սեղան, մոտենալով թագուհուն:

— Ճաշակե՞լ . . . Ω'Σ:

— Կամ ըմպել մի զավաք օշարակ:

— Լա՞վ. բերեք ինձ զովացուցիչ մի բան, — ասաց թագուհին, կարծես կամենալով շնորհ անել դայակին:

Նաժիշտները դուրս գնացին թագուհու հրամանը կատարելու:

Առանձնարանի մեջ լուսավորություն տիրեց: Թագուհին բացավ սաղմոսարանը՝ իբր թե կարդալու համար, բայց նրա աչքերը խաղում էին դրվածքի վրա մերենայաբար, նա ոչինչ չէր կարդում, այլ միայն այդպիսով կամենում էր հեռացնել յուր աչքերը Սեղայից, որպեսզի մինչև նաժիշտների գալն ու վերադառնալը ո՛չ մի զրոյց չսկսե նրա հետ: Բայց նա շնչում էր անհանգիստ և յուր կուրծքը, փոքրորելու մոտեցած ալիքի նման, անընդհատ բարձրանում և իշնում էր:

Վերջապես վերադարձան նաժիշտները, բերելով իրանց հետ արձաթե սկսուելի վրա ուսկե զավաթով զովացուցիչ օշարակ, որ պատրաստված է մրգերի հուզից ու մեղրաշրից, այլև Արարատյան այգիների ընտիր պտուղներ:

— Այժմ ազատ եք, — ասաց թագուհին նաժիշտներին, երբ նրանք բերածները դրին սեղանի վրա:

Նաժիշտները գլուխ խոնարհեցին քազուհուն և «հանգիստ նինջ» մաղթելով նրան հեռացան:

Քազուհին խորը շունչ քաշեց, որպես թե մի ճնշող ծանրությունից ազատված: Ապա գիրքը դնելով նզույրի վրա և երեսը դարձնելով դեպի Սեղան, որ ձեռքերը խաչած կանգնած էր յուր սնարի մոտ, հարցրեց.

— Սեղա, դու լսեցի՞ր ի՞նչ ասաց Գոհար իշխանուհին:

— Այո՛, տիկին, լսեցի:

— Բայց հասկացա՞ր այն ակնարկությունը, որ քո քազավորին էր վերաբերում:

— Այն, որ ասաց, թե «քացակայում է Դվինի՞ց»:

— Եվ թե՝ «Չարունակ շրջում է Ուտիքում»:

— Ո՛չ, քազուհի, նա Ուտիքի մասին ոչինչ չասաց:

— Ինչպես թե չասաց, ուրեմն ես սխա՞լ լսեցի:

— Նրա բոլոր խոսքերը մի առ մի կարող են կրկնել: Նա Ուտիքի անունը շտվավ:

— Ի՞նչ ես խոսում . ա՛յ կին, ուրեմն ես . . . բայց անկարելի է, ես հիշում եմ, որ նա Ուտիքի մասին էլ ակնարկեց: Մի՞թե դու շտեսար, թե ի՞նչպես այլայլվեցա ես:

— Այո՛, սիրելի քազուիի, ես տեսա
թե «քազավորի քացակայոթյան»
մասին իշխանուին արած
ակնարկությունն ի՞նչպես տակնուվրա
արավ թեզ: Բայց Ուտիքի մասին խոսք
չէ եղել: Երևի իշխանուին
ակնարկությունից դու այն ես
եզրակացրել, թե իբր նա ասում է՝
«քազավորը քացակայում է
մայրաքաղաքից», որովհետև
«ցանկանում է Ուտիքում լինել . . . »: Եվ
ահա՛ այժմ թեզ թվում է, թե վերջին
խոսքը նույնպես լսել ես նրանից, բայց ես
լավ հիշում եմ, որ նա այդ խոսքը
չարտասանեց:

Դայակի դիտողությունը լուսավորեց
քազուին միտքը, նրա հիշողությունը
բացվեցավ, նա զգաստացավ և միևնույն
ժամանակ սաստիկ ամաչեց, տեսնելով,
թե ո՞ր աստիճան ինքն անձնատուր է
եղել յուր երևակայոթյան:

Բացի այդ, նա մտաքերեց հանկարծ,
որ ինքը Սեղայի հետ դեռ ոչինչ չունի
խոսած յուր վշտերի մասին, ուրեմն
ինչո՞ւ Ուտիքի վերաբերմամբ խոսում է
այժմ այնպես ազատ, որ կարծես թե
նրանից ծածուկ ոչինչ չունի այլևս: Այդ
հանգամանքը ճնշեց նրան սկզբում:
Բայց հետո մտածելով, որ բաժակն
արդեն լցվել է և որ այսուհետև գաղտնի
կերպով տանջվելը ոչ մի օգուտ չի
թերելու իրան, հարցրեց հանկարծ
դայակին .

— Սեղա, դու ի՞նչ զիտես Ուտիքի
մասին:

Սեղան նայեց քազուին աչքերին մի
հայացրով, որ թե՛ զարմանք և թե՛

անվատահորթուն էր արտահայտում, և
նշինչ շպատասխանեց:

— Սեղա, քեզ հարցնում է թագուհին,
ինչո՞ւ ես լոռում:

— Ուստիքի մասին, սիրելի թագուհի,
ես շատ բան գիտեմ, ես ամեն բան
գիտեմ . . .

— Այո՛, հիշում եմ, մի երկու ժամ
առաջ հովանոցումն էլ նույնը
ասացիր . . . Ասացիր, թե վաղուց
հայտնի է քեզ, թե ի՞նչ վիշտ է կրծում իս
սիրտը, բայց թե չես համարձակվել այդ
մասին խոսել ինձ հետ, որովհետև
հավատացած ես եղել, որ դրանով
միայն իմ վերքերը պիտի նորոգես,
առանց ինձ մի օգուտ տալ
կարողանալու . . . Այդպես շասացի՞ր,
Սեղա՛:

— Այո՛, իմ սիրելի թագուհի, այդպես
ասացի:

— Ե՛հ, խոսի՛ր այժմ համարձակ, քո
խոսքերով դու այլևս չես նորոգիլ իմ
ցավերը, այլ գուցել և մեղմես նրանց:

— Իսկ եթե . . .

— Ոչ, ասում եմ քեզ. այժմ ես
կարոտում եմ մի հավատարիմ
բարեկամի, մի ընկերուին, որին սիրտս
բանալ կարողանամ. դո՞ւ եղիր այդ
բարեկամը, մայր Սեղա, ես արդեն
հոգնել, թուլացել եմ իմ վշտերս միայնակ
տաճելուց:

— Բայց չէ՞ որ ամեն ինչ հայտնի է
քեզ արդեն. ինչո՞ւ ինձանից ես

կամենում քո ցավերի պատմոթյունը լսել:

— Ինչո՞ւ, այդ մի՛ հարցնիր, մայր Սեղա, կամենում եմ լսել նորից այն բոլորը, ինչ որ ինքս գիտեմ. այլև այն՝ ինչ որ մինչև այժմ ծածկված է մնացել ինձանից:

— Բայց . . . չգիտեմ թե ո՞րտեղից սկսեմ:

— Սկզբից. բոլորովին սկզբից: Գիշերը երկար է. ես չպիտի կարողանամ քնել:

— Բայց . . . ի՞նչ ասեմ . . . այդ բոլոր պատմոթյունը կարելի է ամփոփել մի քանի բառերի մեջ: «Թագավորը սիրում է Ցիկ-Ամրամի կնոջը . . . ». այս չե՞ բոլորը:

Թագուհին րոպեապես ցնցվեցավ: Մի գաղտնի հուզմունք անցավ նրա սրտից ինչպես մի կայծակ, և նրա հոգին խոռվեցավ նման ծովափյա ջրին, որի մեջ հանկարծ գլորվում է լեռան կողմերից պոկված մի քարաժայո: Մի թերև, վարդագույն նրա այտերը ծածկեց և ճակատը տամկացավ աննշմարելի ցողով: Ըստ երևոյթին նա չէր սպասում դայակի այս կարճ և ամեն ինչ մերկացնող պատասխանին: Նա կամենում էր, Այո՛, լսել նրանից բոլորը, բայց այսքան շուտ, այսքան մերկապարանց . . . Չե որ յուր ականջները դեռ սովոր չեին այդ քանին . . . Հանկարծ մի դայակ համարձակվի յուր ներկայությամբ անպատշաճ խոսքեր ասել յուր թագավոր ամուսնու մասին, մի՞թե այդ

հնարավոր էր, մի՞քե թագուհին այդ
կարող էր լսել . . .

— Լոհ’ր, Սեղա, ոչինչ մի’ խոսիր, —
հանկարծ հրամայեց նա, ինքն էլ
շիմանալով, թե ինչո՞ւ համար է լոեցնում
խեղճ կնոջը:

Դայակը մնաց ապշած: Նա
երկյուղագին ու անթարթ աչքերով
նայում էր թագուհուն, առանց նրա
բարկության պատճառը զուշակել
կարողանալու:

Բայց թագուհին լուռ էր: Նա
գլխակոր և աչքերը խոժողած նայում էր
հատակին:

Անցան մի քանի վայրկյաններ:
Հուզմունքը տեղի տվավ առողջ
դատողության: Թագուհին բարձրացրեց
աչքերը և նայեց Սեղային, որի երկշուտ
հայացքը և այլայլված դեմքը ճնշեցին
յուր քնքուշ սիրտը:

«Արժե՞ միթե նրա պատճառով
վիրավորել այս խեղճին: Ինչո՞ւ
կեղծության քողը այսքան
համառությամբ սեղմել իմ երեսին . . .»,
մտածեց ինքն իրան թագուհին և ձեռքը
պարզելով դեպի դայակը, գորովալից
ձայնով ասաց .

— Սեղա, մոտեցի՛ր, տո՞ւր ինձ քո
ձեռքը:

Սեղան մոտեցավ բռնազբոսիկ
քայլերով, բայց ձեռքը թագուհուն տալ
չհամարձակվեցավ:

— Մոտեցի՛ր, ասում եմ, և տո՞ւր ինձ
քո ձեռքը:

Սեղան մոտեցավ և յուր փափուկ ու սպիտակ աշը պարզեց դեպի թագուհին:

Վերջինս բռնեց այն քնքությամբ և սիրալիր հայացքով նայելով դայակի աչքերին, ասաց .

— Մայր Սեղա, ես քեզ վշտացրի, ների՞ր ինձ, — և այս ասելով շերմությամբ համբուրեց նրա ձեռքը, բայց այնպես արագ, որ դայակն արգելել չկարողացավ:

— Իմ թագուհի, իմ մեծափառ տիկին, ի՞նչ ես անում, — այլայլված բացականչեց Սեղան և խոնարհելով թագուհու առաջ, փարեց նրա ծնկներով և սաստիկ հուզմունքից սկսեց արտասվել:

— Մայր Սեղա, մի հուզվիր, մի՛ վրդովվիր. Ես համբուրեցի այն ձեռքը, որ շատ անգամ համբուրել եմ մանկությանս ժամանակ, որ այնքան շատ զգվել, զրկել ու պահպանել է ինձ, համբուրեցի այն կնոջ ձեռքը, որ ինձ կաք է շամբել, ինձ երկրորդ մայր է եղել . . . Վե՛ր կաց, Սեղա, զրկի՛ր ք Սահանոյշին, հիշո՞ւմ ես, որ ասում էիր, քե Սահականոյշը խիստ երկար է. դու Սահանոյշ պիտի անվանես . . . Ո՛հ, ինչպե՞ս անդառնալի անցան մանկական այդ քաղցր օրերը. և որքա՞ն փոքրիկ երջանկություններ կորան անհիշատակ . . . Այդ քոլորից միայն դու մնացիր ինձ, իմ բարի Սեղա, վե՛ր կաց, զրկիր և համբուրի՛ր ինձ . . .

Սեղան բարձրացավ և թագուկները տարածելով, յուր գիրկն առավ թագուհու գեղեցիկ գլուխը և սկսավ

համբույրներով ծածկել նրա շուշան ճակատը և մարմարիոնի պես սպիտակ ուսերը, որոնք կիսով չափ սքողվում էին յուր հարուստ, ալեծածան մազերով:

— Ա՛խ, այսպես ուրեմն, քաղցր են մայրական համբույրները . . . -շնչաց քազուիին և շերմությամբ փարելով դայակին՝ «Ես մայր չունիմ, Սե՛դա, դու ինձ մա՛յր եղիր», — ասաց նա և, հեկեկաց:

— Մի՛ լար, իմ անգին Սահանոյշ, ես քո մայրն եմ, քո աղախինն եմ, քո ստրուկն եմ, մի՛ լար, իմ աննման քազուիի . . .

Երկար նրանք գոկախառնված մնացին և հորդ արտասուրներով իրար կուրծքը թրջեցին: Ապա դայակը առաջինը հեռանալով, մոտեցավ սեղանի վրա դրած օշարակին և ոսկե ըմպանակն առնելով, լցրավ ու քերավ քազուին:

— Խսի՛ր այս ջրից մի քաժակ, սա կհանգստացնե քո հուզմունքը, — խնդրեց նա քազուին:

Բայց նա, կարծես օշարակը չտեսնելով և նույնիսկ Սեղային շլսելով, սկսավ խոսել նրա հետ մի տեսակ ինքնամոռացության մեջ.

— Լսի՛ր, Սեղա, մի՞թե ես ավելի քախտավոր չեի լինի, եթե մի հովվի կին լինեի . . .

— Ի՞նչ ես ասում, քազուիի, հարցրեց Սեղան տարակուսած:

— Այո՛, այն ժամանակ մեր իշխանները կծաղրեին Սահակ Սևադային. կասեին թե՛ Գարդմանա հզոր իշխանը յուր դուստրը տվել է լեռներում ապրող մի հովվի. այնպես չե՞ . . . Այո՛, և այն ժամանակ ես, հայոց թագուհին, Աշոտ-Երկարի ամուսինը չեի լինի. ինձ չեին շրջապատի այս հոյակապ զարդարանքները, այս արծաթե ու փղոսկրյա կարասինները. . . այո, և զորախմբերը չեին խոնարհիլ իմ առաջ իրանց դրոշն ու նիզակները. . . Բայց հովվական խրճիթի մեջ իմ հոգին խաղաղ և սիրտս հանգիստ կլիներ. . . իմ հայրն ու սիրելի եղբայրը աշքերի լուսից չեին զրկվի, և ես շարունակ զաղտնի հառաշանքներով, թաքուն արտասուրներով չեի ողբալ մեկի ծերությունը և մյուսի ծաղիկ հասակը . . . Եվ այս բոլորը մի անզգամի, մի նվաստ ազգի կնոջ համար. . . O'հ, խելքս քոշում է, երբ սկսում եմ մտածել . . .

— Թագուհի, դու դարձյալ վրդովվում ես. խմի՛ր այս բաժակը, աղաշում եմ, նա կհանգստացնե սիրտդ, — խնդրեց Սեղան, օշարակի բաժակը մոտեցնելով նրան:

Թագուհին բաժակը վերցրավ և խմեց միանվագ: Չովարար ըմպելիքը մեղմացրեց նրա սրտում վառվող կրակը: Նա լռեց մի վայրկյան: Սեղան հանգամանքից օգտվելով, ընտրեց նամիշտների բերած մրգերի ծիրանեգույն խաղողի մի գեղեցիկ ողկույզ և բերավ թագուհուն:

— Այս նույնպես կհանգստացնե սիրտդ. ճաշակի՛ր մի քանի հատ, — խնդրեց նա թագուհուն:

— Լա՛վ. քայց նստի՛ր դու այստեղ, իմ առաջ, և պատմի՛ր բոլորը, ինչ որ զիտես, -հրամայեց թագուհին:

Սեղան հնագանդվեցավ, և մոտեցնելով թագուհու մահճակալին մի եռոտանի աթոռ, նստեց նրա վրա:

— Այդպես . այժմ սկսի՛ր:

— Դու հուզված ես, իմ սիրելի թագուհի. ավելի լավ կլիներ, եթե մենք ցավերից չխոսեինք . . . — հոգատար եղանակով աղաչեց Սեղան:

— Ես կամենում եմ անպատճառ իմանալ, թե որքա՛ն քան զիտեն ուրիշները իմ ցավերի մասին. այդ անհրաժեշտ է. այդ կարող է օգնել զործին, և հենց այդ պատճառով դու պիտի պատմես ինձ ոչ միայն քո զիտեցածները, այլև լսածներդ:

— Եթե այդ կարող է օգնել զործին . . .

— Այո՛, անպատճառ կօգնե, — ասաց թագուհին այնպիսի մի եղանակով, որի մեջ նկատվում էր նրա անդառնալի հրամանը՝ չկրկնել տալ իրան այլս միևնույն պատվերը:

Սեղան գլուխը խոնարհեց և սկսավ մտածել: Ըստ երևոյթին նա վերադառնում էր դեպի անցյալը և աշխատում էր զարթեցնել յուր մեջ իին հիշողությունները: Դրա համար, իհարկե, ժամանակ չէր հարկավոր.

այն, ինչ որ նա պիտի պատմեր, կատարվել էր ընդամենը շորս կամ հինգ տարվա ընթացքում. ուրեմն, հազիվ թե Սեղան մի որևէ դեպք մոռացած լիներ: Բայց նրան տանջում էր այն միտքը, թե արդյոք պատմե՞ թագուհուն այն ամենը, ինչ որ ինքը գիտե, թե՞ միայն այն, ինչ որ կարող է գոհացնել նրա հետաքրքրությունը, առանց, սակայն, նրա սիրտը խոռվելու:

Թագուհին գուշակեց Սեղայի տարակուսանքը և դիմելով նրան՝ տխուր ժպտալով ասաց .

— Գիտեմ, իմ բարի Սեղա, թե ինչո՞ւ համար ես դժվարանում խոսել: Այո՛, չես կամենում ինձ վրդովել, այնպես չէ՞ . բայց ծածուկ վերքն ավելի ցավ ու տանջանք է պատճառում, քան հայտնին: Խոսի՛ր ազատ և անկեղծորեն: Դրանով դու ավելի թեքլություն կբերես իմ սրտին . և ես խոստանում եմ լսել թեզ սառնասրտությամբ:

— Այո՛, իմ մեծափառ թագուհի, ինձ պաշարել է այն երկյուղը, թե գուցե իմ պատմածներով վրդովմունք պատճառեմ քո սրտին: Այժմ՝ որովհետև դու այդ գուշակեցիր և խոստանում ես սառնասրտությամբ լսել ինձ, ապա ուրեմն կպատմեմ թեզ գիտեցածներս, առանց որևէ մի քան թաքցնելու, մանավանդ որ ասում ես, թե իմ տված տեղեկությունները օգուտ պիտի բերեն գործին:

Այս ասելով Սեղան ուղղեց յուր դիրքը, ծնկների վրա բերավ կապոյտ պճղնավորի քղանցքները և աշբերը մի

քանի վայրկյան գետնին հառելուց հետո
նորից բարձրացրեց նրանց և քազուին
սպասող հայացքին ուղղելով՝ սկսավ
մեղմ և հանգիստ ձայնով շարունակել:

Գևորգ Մարզպետունի՝ Դ - ԹԵ Ե՞րբ ← Ձայսկի գրոյցները

որոշվեց Սահանույշի քախտը

Ե - ԹԵ
ի՞նչ
առգելրներ
էին
սպառնում
այդ
բախտին
→

Մոլորան

Դ ԹԵ Ե՞ՐԲ ՈՐՈՇՎԵՑ ՍԱՀԱՆՈՒՅՇԻ ԲԱԽՏԸ

— Այն, ինչ որ պիտի պատմեմ, սիրելի թագուհի, շատ տարվա բաներ չեն. նրանցից շատերը գուցե և հիշում ես դու, — այսպես շարունակեց Սեղան յուր գրույցը: — Թեպետ անցյալը նորոգելոց շահ շունի քեզ համար, բայց քո վշտերի արմատը նրա մեջ է թաքնված, ուստի եթե կամենում ենք այդ վիշտը մեղմել, պետք է որ մի փոքր անցյալով զբաղվենք:

— Այո՛, Սեղա, անցյալից պիտի սկսես, որովհետև իմ ներկան մեռել է այդ անցյալով. . . Գուցե քո պատմածների մեջ ես գտնեմ ապացույցներ, որոնք արդարացնեն նրան իմ առաջ. . . O'հ, ինչպես կկամենայի որ նա արդար լիներ. . .

— Թագավորի համար է խոսքդ,
այնպես չէ:

— Չըո՞ւցդ շարունակիր, Սեղա, այդ
մասին հետո . . .

— . . . Այո՛, այն ժամանակ դու դեռ
նորատի աղջիկ էիր և ապրում էիր հորդ
ապարանքում ուրախ ու անհոգ, ինչպես
զարնան առավոտի նորաստեղծ մի
թիթեռնիկ . . . Հանգուցյալ մայրդ սիրում
էր քեզ կաթողին, իսկ Գարդմանա
իշխանը յուր ամենաքնքուշ զգվանքները
միայն քեզ համար էր պահում: Դու էիր
նաև եղբարցդ հրճվանքի միակ
առարկան: Ի՞նչ զվարճություններով
ասես չեին շրջապատում նրանք քեզ:
Սահակ Սևադայի ապարանքը մի զարդ
ուներ միայն, այդ գեղանի Սահանույշն
էր. ամբողջ Աղվանքը մի աստղ ուներ,
այդ Գարդմանի օրիորդն էր:

Հիշո՞ւմ ես դու այն խնջույքներն ու
հանդեսները, որ հաճախ արվում էին քո
հոր ապարանքում, այն ձիարշավներն ու
զինախաղները, որ կատարվում էին մեծ
քերդի առաջ . . . Դրանք բոլորը
պատրաստվում էին միայն քո
պատճառով:

— Ինչո՞ւ իմ պատճառով, մայր
Սեղա, հայրս զբոսասեր էր ի քնե:

— Ո՛չ, ի՞մ սիրելի . այդպես
համարում էին նրան ուրիշները:

Նոյնիսկ դրացի իշխանները
քամբասում էին հորդ անտեղի
զբոսասիրությանց համար: Բայց
Գարդմանա տերը ո՛չ վատնող էր և ո՛չ
զբոսասեր: Ընդհակառակը, նա միակ

իշխանն էր հայոց երկրի մեջ, որ խոհեմության, շափավորության և քաջության հետ միասին ուներ նաև ուսումնասեր ոգի, որ յուր տան մեջ դպրոց հաստատեց, դպրապետներ կարգեց և Գարդմանա վանքերում ուսումը ծաղկեցուց. դրանք ին քաջ հայտնի են քեզ:

— Անշուշտ:

— Բայց միևնույն ժամանակ նա հյուրամեծար և շքաղիր մարդ էր: Հաճախ նրան այցելում էին Արցախու, Սյունյաց, Վասպուրականի և ուրիշ շատ տեղերի ազնվատոհմ իշխաններ, նույնպես և Ոստանի արքայազունք: Գարդմանա տերը չէր կարող չընդունել նրանց յուր անվան ու հոչակին վայել շուրջով: Մանավանդ որ դրանցից շատերը նրա գեղանի դստեր փեսայության պարձանքը վաստակելու նպատակով էին հաճախում Գարդման: Ծնողներդ և ես այս մասին ոչինչ չէինք հայտնում քեզ. բայց տեղի ունեցող հանդեսները, զինախաղերն ու ձիարշավները պատրաստվում էին նրա համար, որ դու միջոց ունենաս մրցող իշխանազունների միջից քո սրտի սիրելին և քո սիրույն արժանի փեսացուն ընտրելու:

Հայրդ չէր կամենում խտիր դնել իրան ներկայացող և քո ձեռը խնդրող երիտասարդների մեջ, որովհետև նրանք բոլորն էլ քաջ, բոլորն էլ գեղեցիկ, հարուստ և համբավավոր իշխաններ էին: Մեկին ընդունելով և մյուսին մերժելով նա կարող էր նախանձի և քշնամության գրգիռ հարուցանել այդ քաջերի մեջ, հետևապես և վտանգի

Ենթարկել թե՛ յուր և թե՛ նրանց երկրների խաղաղությունը: Նա տեսնում էր, որ մեր աշխարհի կործանիչ խոռվության մեծագույն մասը նմանօրինակ չնշին պատճառներից է առաջացած:

Այդ իսկ պատճառով պայման էր դրել, և, ամենքին էլ պարզ ասում էր, թե «իմ Սահականոյշը հարս կլինի ա՛յն իշխանին, որին նա ինքը կհավանե»: Այս պայմանին նախապես և անտրտունջ համաձայնվում էր ամեն մի իշխան:

Բայց դու, հիշո՞ւմ ես, չհավանեցիր ո՛չ Սյունյաց Սմբատ իշխանին, ո՛չ արքաեղբայր Գուրգեն Արծրունուն, ո՛չ քաջ Ատում Անձևացուն, ո՛չ մոկաց տեր Գրիգորին և ո՛չ աղվանական զարմի որևէ մի սեպուիի:

— Հիշում եմ, այո . չհավանեցի և ոչ մեկին . . . Ես հպարտ էի այդ ժամանակ, ինչպես լեռան կրծքին բուսած բարձրաբուն կաղնին, որ արհամարհում է յուր կողքերը քերող սղոխներն ու քամին, բայց որին վերջապես կործանում է բքաբեր հողմը . . . Օ՛հ, ինչպես չարաշար պատժվեցա ես իմ հպարտության համար . . .

— Թագուիի, եթե դու վրդովվում ես, ապա հրաման տուր, որ լոեմ:

— Չե՛ , Սեդա, խոսի՛ր, բայց այդքան հեռվից մի սկսիր:

— Այդպես հարկավոր է, սիրելի տիկին . ավելի լավ է՝ կարգով պատմել և ոչինչ չմոռանալ, քան շտապել և կարևորը չասել:

— Երևի դու կամենում ես, որ ես իմ ցանկացածները դեռ քեզանից շլած քո՞ւն մտնեմ . . . այնպես չէ՝ Սեղա, — հարցուեց թագուհին ժպտալով:

— Ոչ, ես . . . Բոլորը կպատմեմ . . .
— դժվարանալով պատասխանեց Սեղան և նույնպես ժպտաց:

— Հասկացա, նպատակդ հասկացա . . . Բարեսիրտ կին, ինչպե՞ս շատ ես հոգում դու իմ մասին . . . բայց միևնույն է, ես չպիտի քննեմ այս գիշեր . ուրեմն պատմի՞ր՝ ինչ որ գիտես, ես սպասում եմ:

— Այդպես, սիրելի թագուհի, դու բոլոր փեսացուներին մերժեցիր, և մենք մնացինք շվարած: Մայրդ դժգոհ էր, որ իշխանը ընտրության իրավունքը տվել է քեզ: Ես Էլ, ի՞նչ մեղքս թարգնեմ, համաձայն Էի մեծ իշխանուհու հետ: Բայց հայրդ գլուխը շարժեց և ասաց . — իմ Սահանույշը կզտնե յուր արժանավոր փեսացուն . նրա ամուսինը երևի իշխանականից մի փոքր ավելի բարձր տիտղոս կունենա:

— Խե՞ղճ մարդ . մարգարեացել է . . . բայց եթե կարողանար գուշակել նաև այն, թե իշխանականից ավելի բարձր կոչում ունեցող այդ փեսացուն ի՞նչ ձյուն պիտի բերեր յուր, խեղճ հորս գլխին . . .

— Թողնենք, ուրեմն, թագուհի, այս պատմությունը: Ես տեսնում եմ, որ որքան էլ զգուշությամբ խոսեմ, դարձալ պիտի վրդովեմ քեզ, դու սառնասրտությամբ լսել չես կարողանում . . . Կուզե՞ս, ես պատմեմ

Գնունի իշխանների, ողբացյալ Դավթի
ու Գուրգենի նահատակության
պատմությունը . . . Ո՞հ, ինչպես
սրտաշարժ և միևնույն ժամանակ
ոգևորող է նա . . . Այդ կատարվեց
Դվինում, ութ տարի սրանից առաջ . . .
դժոխային գազան Յուսուփի,
ձեռքով . . .

— Սեղա՛, սկսածդ շարունակիր,
նահատակությանց պատմություններ
լսելու ցանկություն չունեմ .
շարունակի՛ր, ես այլս չեմ վրդովվիլ:

— Լա՛վ, տեսնենք, — ասաց Սեղան
ժպտալով և նորից սկսավ յուր զրոյցը:
Եվ այդպես՝ մեծ իշխանի
գուշակությունը կատարվեցավ: Հիշու
եմ, ինչպես այսօր . . . Այո՛, երջանիկ
օրեր էին . . . և անցան: Բայց ի՞նչը չէ
անցնում այս աշխարհում . . .
Ունայնություն ունայնությանց, ամենայն
ինչ ընդունայն է, ասել է Սողոմոնը:

Թագուհին ժպտաց: Սեղան կանգ
առավ և նայեց նրան: Նա կամենում էր
իմանալ, թե ինչո՞ւ համար է թագուհին
ժպտում: Վերջինս գուշակեց դայակի
տարակուսանքը և ծիծաղելով ասաց .

— Ինչպես ծանր ես պատմում դու,
Սեղա՛:

— Իսկույն, իսկույն, իմ սիրելի
թագուհի, այլս չեմ ծանրացնի, —
ասաց Սեղան նոյնպես ժպտալով, —
բայց մի՛ ձանձրանար, եթե մի քիչ
հեռվից սկսեմ . . . Ի՞նչ անեմ, չեմ
կարողանում մոռացության տալ
հիշատակաց արժանի
պատմությունները:

— Խոսի՞ր, չեմ ձանձրանում:

— Հա . Երբ Սմբատ թագավորին խաչեցին Դվինի առաջ . . . օ՛, ի՞նչ ծանր օրեր ենք անցրել . հիշել անգամ սարսափում եմ . . . այդ ժամանակ Աշոտ դյուցազնը դեռ գտնվում էր Ուտիքում . . .

— Դարձա՞լ Ուտիքում . . . Ա՛խ, Սե՛ղա, այդ անունը մի՛ տար, չեմ կարող լսել . . .

— Թա՛զուիի:

— Այո՛, կործանվի՛ Ուտիքը, որ ես նրա անունը այլևս չլսեմ . . . — նյարդային ցնցումից վրդովված քացականչեց թագուիին և ներքին հուզմունքից բոլորովին այլայլվեց: Մի երկու վայրկենի մեջ նա այնպես փոխվեցավ, որ Սեղան քաշվեցավ, ճնշվեցավ ինչպես մի հանցավոր . նա լոեց և դիտում էր թագուիուն երկշոտ հայացրով: Վերջինս, սակայն, էլ չէր նայում դայակի վրա: Յուր գեղանի, բայց թախիծով լի աչքերը ուղղել էր պատուիանին, որի նեղ ու երկար անցքի միջից թափանցում էին լուսնի կաթնազոյն շողերը: Թվում էր, թե նա դիտում է լուսանցքի պատի վրա այդ շողերի նկարած կամարազարդի պատկերը կամ հեռվում աղոտ կերպով նշմարվող մթապատ լեռների արտևանունքը . . . Բայց նա իսկապես ոչինչ չէր տեսնում և մինչև անգամ ոչինչ չէր մտածում, նրա սիրտը հուզված, հոգին խոռված էր, ուստի և միտքը սլանում էր խավար ու անպարունակ դատարկության մեջ, ուր մերթ ընդ մերթ հանդիպում էին նրան լուսավոր շերտեր,

որոնց վրա նկարված էին լինում յուր վշտերի զանազան պատկերները, բայց նա կանգ չէր առնում նրանց առաջ, և շարունակ թռչում էր հեռո՛ւ, հեռո՛ւ, դեպի խավար, անսահման տարածությունը, ուր հետզհետե նվազում էին անհաճող պատկերները, ուր թագավորում էր միայնություն, լուսություն և մոռացումն . . .

Երկար այս դրության մեջ մնաց թագուհին և ապա վերջապես խոր հոգոց հանեց: Կարծես ծանր աշխատությունից վաստակաբեկ նա յուր աշքերը դարձրեց դեպի Սեղան հոգնած ձևով, նայեց և գլուխը շարժեց:

Խեղճ դայակը դեռ լուռ, անշշունչ և ձեռքերը կրծքին խաչած՝ նայում էր թագուհուն: Մի փոքր առաջ նրան քվացել էր, թե յուր սիրասուն Սահանույշը՝ շղիմանալով վշտերի ծանրության, խելագարվում է արդեն . . . Հե՞ որ նրան յուր հոր տանը պահել, մեծացրել էին այնպես փափուկ, այնպես քնքուշ, ինչպես արքայական բուրաստանի այդ գողտրիկ շուշան, որին միայն գարնան հովը կարող էր շարժել և այգածին ցողը՝ կամ մեղմով ճնշել, բայց երբե՞ք գեղջուկի կոշտ, կոպիտ ձեռքերը . . . Սակայն այդ բուրաստանի ծաղիկը, այդ ձյունաթույր շուշանը կքում է այժմ յուր գլուխը դառնաշունչ հողմի, ծանր վշտերի հարվածների տակ, մի՞թե կարող էր նա դիմանալ . . . Այդպես էր մտածում Սեղան:

Բայց երբ տեսավ, որ թագուհին նայում է իրան խաղաղ և անվրդով հայացքով, որովհետև նյարդերի

գրգոռումն անցել էր արդեն, նա հանգիստ շունչ քաշեց և ձեռքերի խաչը լուծեց:

— Սեղա՛, շարունակիր պատմոթյունդ, — ասաց թագուհին մեղմ և հանգիստ ձայնով:

— Շարունակե՞՞մ . . . բայց . . . չգիտեմ, չեմ հիշում, թե ո՞րտեղ մնացի . այնպե՞ս շփոթեց ինձ քո վրդովմունքը . . .

— Պատմում էիր Սմբատ թագավորի մասին, թե խաչեցին Դվինի առաջ . . .
— Այո՛, հիշում եմ . բայց . . . ի՞նչ ասեմ, ի՞մ թագուհի, ի՞մ հրեշտակ, դու նեղանում ես, վրդովվում ես . . . քո Սեղան պառավել է, չի կարողանում այնպես հարմարեցնել յուր զրույցները, որ հաճույք պատճառե քեզ . . . ինչպե՞ս անեմ . . .

— Չե՛, Սեղա՛, այդպես լավ է . այժմ տեսնում եմ, որ զրույցներն օգնում են ինձ . ես կամաց-կամաց ընտելանում եմ իմ վշտերը հիշեցնող ակնարկներին . այդ լավ է . երևի ես այժմ կսովորեմ հաշտվել իմ դրության հետ, դու շարունակի՛ր:

— Իհարկե, իհարկե . չպետք է հո միշտ տանջվել . աստված ոչ ոքի առանց ցավերի չէ ստեղծել . . . Բայց դու, իմ հրեշտակ, խմի՛ր դարձյալ մի բաժակ օշարակ, նա ավելի ևս կիանգստացնե քեզ, — ասաց Սեղան, սիրտ առնելով թագուհու խոսքերից, և ապա վեր կենալով բերավ նրան օշարակ:

Թագուհին քեավետ ախորժանքով շվայելեց առաջարկված ըմպելիքը, բայց

դայակի սիրտն ամոքելու համար տրտունջ շհայտնեց: Բաժակը դարձնելով Սեղային նա հենվեցավ թավշյա բարձերին և սկսավ լուռ նրա զրույցը լսել:

— Այո՛, այդպես. անխոհեմ և ամբարիշտ իշխանների շնորհիվ այդ զարհուրելի և անարգ հարվածը հասավ մեր գլխին. սուրբ և առաքինի թագավորին խաչեցին փայտի վրա, յուր իսկ մայրաքաղաքի առաջ . . .

Բայց այդ գազանային վրեժխնդրությունը տեղի չէր ունենալ, եթե հայ իշխանները միանային, թև ու թիկունք լինեին իրանց դյուցազնասիրտ թագավորին և ընդհանուր ուժով դեմ դնեին հայրենիքի թշնամուն . . . Այդ թշվառությունը չէր պատահիլ, եթե տիրանենգ և դավաճան Գագիկ Արծրունին Վասպուրականում թագավորելու փառամոլությամբ կուրացած՝ շմիանար Յուսուփ ոստիկանի, յուր հայրենիքի անհաշտ թշնամու հետ, չկրկնապատկեր նրա կործանիչ ուժը, չքանար նրա առաջ փակված ճանապարհները, որի արդյունքը եղավ թագմարիվ հայ զորքերի կոտորածը, քերդերի և ամրոցների առումը, ժողովրդյան շարդը . . . Այս ամենը տեսավ առաքինի թագավորը, որ ամրացած էր Կապույտ բերդի մեջ, և որին, հարկավ, թշնամին վնասել չէր կարող. բայց չդիմացավ. չկարողացավ սառնասրտությամբ նայել բյուրավոր զոհերին, անընդհատ հոսող արյանը, և մտածեց. «Թշնամին իմ անձին է հետամուտ, ինչո՞ւ թույլ տամ, որ իմ պատճառով հայրենիքն ավերվի . . . Ավելի լավ չէ», որ նրա

փրկությունը զնեմ իմ արյամբ, քանի որ դավաճան իշխանները ջլատել են մեր ուժը, թուլացրել մեր քազուկը և մենք զենքի ուժով թշնամուն դիմադրել չենք կարող . . . »: Եվ ահա նա դուրս եկավ քերդից և հանձնեց իրան թշնամուն, ճիշտ այնպես, ինչպես Հիսուս, սիրո և խաղաղության վարդապետը, հանձնեց իրան հրեից գազանամիտ ամբոխին՝ Գողգոթայի վրա անարգանաց խաչին քննեուելու . . .

Այդտեղ եր այդ ժամանակ և Գագիկ Արծրունին, հայոց Հուդան . . . Բայց ոչ . նրան Հուդա անվանել չե կարելի, Հուդան խիոծ ուներ, սիրու ուներ. նա երբ տեսավ, որ յուր անմեղ ու քարի վարդապետին մատնել է երեսուն արծաթի համար, գարշեցավ յուր անձից և զնաց կախվեցավ: Բայց Գագիկ Արծրունին՝ երբ տեսավ, թե յուր շնորհիվ հայրենիքի պաշտպան, անձնվեր և քաջ քազավորը մատնված է թշնամու ձեռքը, հոգաց յուր անձի անդորրության մասին, ձի նստեց և շտապեց յուր երկիրը, որպեսզի Յուսուփից ստացած և ազգից անհծված թագի փառքը ապահովության մեջ վայելե . . . Օ՛, և այդ հրեշը դեռ ապրում է աշխարհում. արքայական շուրով զբոսանքներ է կատարում Վասպուրականի մեջ . . . և Աղքամարում, ասում են, հոյակապ եկեղեցի է կառուցանում . . . Ինչո՞ւ համար: Արդյոք հավիտենականի ա՞շըն է ուզում խարել, թե՞ ապագա սերունդների անեծքից է կամենում ազատվել . . . Ինչո՞ւ, ո՞վ քարերար աստված, ինչո՞ւ այդ եկեղեցու կամարները չես փլեցնում նրա գլխին. սիթե դու պիտի ընդունե՞ս այն աղոթքն

ու պատարագը, որ դավաճանի ձեռքով
կառուցած եկեղեցում պիտի վերառաքեն
թեզ . . .

Մեղան այդ հիշատակներով այնպես
հուզվեցավ, որ վերջին խոսքերն
արտասանելիս նրա շրթունքները դողում
և աչքերը փայլում էին անսովոր
կրակով:

— Մի՛ հուզվիր, մայր Մեղա, —
ասաց թագուհին, — Արձրունյաց տոհմը
հարուստ է դավաճաններով. բարիք
սպասել նրանցից անկարելի է:
Մեհրուժան Արձրունին Շապուհի հետ
միացավ, որպեսզի քրիստոնեոթյունը
չայաստանից բառնա և Արշակունյաց
զահը հափշտակե. բայց այդ ժամանակ
ազգը ուժ ուներ և դավաճանին
շարաշար պատժեց: Վաշե Արձրունին
յուր արքանյակներով Վռամա հետ
միացավ և հայոց թագավոր Արտաշիրը
նրա ձեռքը մատնելով, Արշակունյաց
տերությունը կործանեց: Գագիկ
Արձրունին էլ հազարացիների հետ էր
միացել՝ Բագրատունյաց հարստոթյունը
շնչելու հուսով. և այդ միայն նրա
համար, որ Սմբատ թագավորը մերժել
էր նրա ապօրինի խնդիրը, այսինքն՝
Նախիջևանը չէր տվել իրան, որ
Սյունյաց Սմբատ իշխանի հայրենական
կալվածքն էր . . . Չպետք է զարմանալ
և վրդովվել, որովհետև ո՞չ փշից խաղող
կքաղվի, ո՞չ տատասկից՝ թուզ:

— Բայց ինչպե՞ս չվրդովվես, երբ
տեսնում ես, թե նա այդ բոլոր ոճիրները
գործելուց հետո դեռ ապագա սերունդը
խաբելու համար էլ հիշատակարաններ
է կառուցանում . . .

— Այդ եկեղեցին հավիտյան չի
ապրիլ, Սեղա՛,-ընդհատեց թագուհին,
— բայց մատնչի անունը կմնա
անմոռաց:

— Դրա համար Էլ հոգացել է
Գագիկը: Ասում են, որ յուր ազգից
Թովմա Արծրունի անունով մի
վարդապետ գրում է այժմ Արծրունյաց
ցեղի պատմությունը: Հարկավ, այդ
վարդապետը պաշտելի դյուցազանց
կարգը կդասե յուր ազգակցին:

— Ուրիշներն ել կգրեն, Սեղա՛,
ճշմարտությունը չի թաքշի . . . Բայց
դու մեր գրույցի նյութից հեռացար:

— Հա՛, այն էի ասում, երբ դյուցազն
ամուսինդ լսեց յուր հոր՝ Սմբատ արքայի
մարտիրոսական մահը, Երնջակի
առումը և Սյունյաց տիկնոջ, այլև ուրիշ
ազատանի կանանց Յուսուփից գերվիլը,
կայծակի արագությամբ իշավ
Բագրևանդ: Նա վառված, բորբոքված
էր վրեժխնդրության բոցով:

Պետք է տեսնեիր դու նրան այն
ժամանակ, երբ յուր զորքերով անցնում
էր Գարդմանից: Այդ օրերը դու մեծ
տիկնոջ հետ հյուր էիր Խաչենում: Ինչպես լեռնային մի հեղեղ, ինչպես
զարնանազայր մի փոթորիկ, այնպես
անցավ նա մեր դաշտերից: Մեծ շէր յուր
զորքի թիվը ընդամենը վեց հարյուր
հոգի. բայց նրանցից ամեն մինը
կվաներ հարյուր հազարացի: Բոլորն ել
հաղթանդամ, հաստաբազուկ,
զրահազգեստ, երկաթակուռ
վահաններով, հզոր նիզակներով, ծանր
սրերով, ամենքի աշքերիցն էլ կրակ ու
կայծակ էին թափվում. նրանց տեսնողը

կա՞մ պիտի սարսափեր, կա՞մ
ոգևորվեր: Իսկ ինքը արքայորդին . . .
Կարո՞ղ եմ սիթե նկարագրել, —
կատարյալ հին դարերի մի դյուցազն:
Երբ գալարափողերը յուր գալուստը
հայտնեցին և նա սյունեցի նժույզի վրա
նստած՝ հառաջապահ զնդի հետ
միասին մոտեցավ քերդին, Գարդմանը
կարծես տեղից դղրդաց . . . Բոլոր
ժողովորդը շունչը բռնած՝ նրան էր
հետևում, բոլորը մի աչք դարձած՝ նրան
Եին նայում: Եվ քանի՛-քանի՛ քերաններ
այդ բոպեին օրհնանք կարդացին և
քարեմաղթություններ արին նրա
համար . . .

Երբ դյակի առաջ հասավ, իշավ
ձիուց: Այդ ժամանակ ահա՛ երևան
եկավ բուն դյուցազնը: Բարձրահասակ,
թիկնավետ, թխադեմ, բայց զեղեցիկ
կենդանի աչքերով, որոնց մեջ շողում էր
բարություն՝ երբ խոսում էր մեզ հետ և
փայլում կրակ՝ երբ զորքին էր
հրամայում: Հոր մահվան պատճառով
նա սևազգեստ էր տակավին: Զկար
վրան ո՛չ ուկու և ո՛չ արծաթի զարդ:
Նույնիսկ սաղավարտը սև պողպատից
էր, իսկ դեմքը համակված անուշ
տիսրությամբ: Այսուամենայնիվ, այս
բոլորը ոչինչ չեին պակսեցնում նրա
առնական զեղեցկությունից:

Սահակ իշխանի հետ
գրկախառնվեցավ նա դյակի մուտքի
մոտ. նրանք համբուրվեցան և
արտասվեցին, հարկավ ապաբախտ
արքայի մահը հիշելով . . .

Հազիվ մի քանի ժամ մնաց մեզ մոտ
արքայորդին: Իշխանի աշխատությունը՝
զոնե մի օր պահել նրան մեզ հետ,

— «Խոստանում եմ վերադառնալ
երկիրս ազատելոց հետո, ասաց
արքայորդին. իսկ քո օգնության համար
կմնամ՝ շնորհապարտ, որովհետև
Գարդմանա գորաց քաջությանը կարող
եմ վստահանալ:

Եվ իշխանը արքայորդու ձեռք
տվակ հինգ հարյուր քաշերից կազմած
այն բանակը, որ հսկում է Գարդմանա
մուտքին:

Երեկոյան դեմ հեռացավ
արքայորդին յուր և իշխանի տված
զորքերով: Չեմ կարող մոռանալ երբեք
այն վայրկյանը, որ նա Սահակ իշխանի
հետ համբուրվելով՝ յուր օդապարիկ
նժույգն աշտանակեց: Գարդմանացի
աղջկերանց հարյուրավոր աչեր գերեց
նա յուր հետ, երբ պողպատյա սուրբ օդի
մեջ շողացնելով բարձրագոշ որոտաց.
«Հառա՛ջ, քաջերս . . .»: Գարդմանա
ձորբ արձագանք տվավ. կարծես
Հարյուր մարդ միասին զոռացին,
այնքան ահեղ էր ոյուցազնի ձայնը:

«Կեցե՞ արքայորդին, կեցե՞ ընդհամայր ամս», — որոտընդուստ ձայնով պատասխանեց զորքը և առաջ խաղաց:

Իշխանը ճանապարհ դրավ արքայորդուն մինչև Գարդմանա կամուրջը, և երբ վերադարձավ, ասաց ինձ առանձին, — Սեղա՛, զոհ եմ, որ Սահանույշն այստեղ չէր այսօր. սա աստծու տնօրինությունն է: — «Ինչո՞ւ», — հարցրի ես իշխանին:

— Արքայորդին գեղեցիկ է բոլոր այն իշխաններից, որոնք երբևիցեւ խնդրել են իմ դստեր ձեռը: Եթե Սահանույշը այստեղ լիներ, անկարելի է, որ այս քաջը նրա սիրտը չգերեր:

— Ավելի լավ, ասացի ես իշխանին . մի՞թե դու կմերժեիր քո դստեր ձեռը հայոց ապագա թագավորին:

— Ոչ, Սեղա՛, չեի մերժիլ . բայց դեռ հարց է, թե կժառանգե՞՞ նա հոր զահը: Գիտե՞ս, թե որքան արգելքներ ունի բառնալու: Արտաքին թշնամիները պիտի վանե, ներքինները՝ նվաճե . իսկ դրա համար հսկայական ուժ, հզոր աշխատություն և մեծ փորձառություն է հարկավոր: Տեսնենք, թե երիտասարդ արքայորդին կունենա՞ այդ բոլորը:

— Եթե չունենա՞ , — հարցրի ես:

— Այն ժամանակ կընկճվի և հոր զահը կկորցնե: Այդ դեպքում, հարկավ, կղմբախտանար իմ դուստրը, եթե նա սիրում լիներ արքայորդուն: Իսկ այժմ նա ազատ է այդ երկյուղից: Եթե Աշոտը կհաջողի հոր զահը պայազատելու, այն ժամանակ ես դարձալ կփեսայացնեմ նրան:

— Գուցե հաջողության ժամանակ Գարդմանա օրիորդը նրան չգրավե, —

ասացի ես իշխանին:

— Բայց Սահակ Սևադայի հզոր
աջակցությունը կգրավի, —
պատասխանեց իշխանը
վստահությամբ, — քաջերի այն գունդը,
որ ես տվի նրան, մեր նշանտուրի
գրավականն է: Նա ասաց, թե «այս
օգնության համար կմնամ քեզ
շնորհապարտ»: Մենք իրաք
հասկացանք և արքայորդին յուր
խոստումը կկատարեն. մանավանդ որ
ապագայում պիտի կարուի իմ
աջակցության:

— Ուրեմն հարցը վճռված է, իմ
Սահանույշը ապագա թագուհի՞ն է, —
հարցրի ես հորդ:

— Այո՛, այդպես որոշեցի ես, հենց որ
արքայորդին մտավ Գարդման, — ասաց
իշխանը հաստատուն ձայնով: Եվ,
ահա՛, այդ օրը, իմ սիրելի Սահանույշ,
քո ապագա թախտը որոշվեցավ:

Գևորգ Մարգարետունի՝

Ե - թե ի՞նչ

← [Դ - Թե](#)
[Երբ](#)
[ոյտշեց](#)
[Սահանոյշի](#)
[բախտը](#)

[Զ - Քաղցր](#)
[հիշողություններ](#)
[բազադրության](#)
[և](#)
[նշանադրության](#)

արգելքներ էին
սպառնում այդ
բախտին

[Մուրացան](#)

Ե ԹԵ Ի՛ՆՉ ԱՐԳԵԼՔՆԵՐ ԷՒՆ ՍՊԱՌՆՈՒՄ ԱՅԴ ԲԱԽՏԻՆ

— Արքայորդու զորքը մինչև
Գարդման հասնելը, — շարունակեց
Սեղան, — ընդհարում էր ունեցել
Բերդաձորում գտնվող հազարացի
զորաց մի գնդի հետ, որին և ջարդել ու
ցրել էր: Այդ կովի մեջ, սակայն, ծանր
վերք էր ստացել արքայորդու
զինակիցներից մինը, որ ստիպված էր մի
առ ժամանակ մնալ մեր ամրոցում,
մինչև յուր վերքը կբուժվեր: -Դա
Մարգարետունի իշխան Գևորգն էր:
Իշխան Սևադայի հրամանով այլև իմ
սրտագին ցանկությամբ, ինքս սկսա
խնամ տանել մեր հիվանդ հյուրին, որին
դարմանում էր բանակի հմուտ
վիրաբույժը: Իշխանի վերքը աշ թևի
վրա էր: Նա թեպետ անվտանգ, բայց
առողջանալու համար ժամանակի
պետք ուներ: Եվ ահա՝ այդ պատճառով,

որպեսզի պարապությունը ձանձրույթ շպատճառե նրան, ես հաճախ մոտը նստում և ժամերով հետք խոսակցում էի: Գևորգ իշխանը սիրելի և բարեսիրա անձն էր. շուտով նա մտերմացավ ինձ հետ: Պատերազմական շատ անցքերի ու դեպքերի պատմություններն անելուց ետ, նա շատ տեղեկություններ հաղորդեց ինձ նաև արքայորդու մասին, տեղեկություններ, որոնք իմ համակրությունն ու հիացմունքը հետզհետե գրավում էին դեպի մեր ապագա թագավորը:

Մի օր, այսպիսի մի զրոյցի ժամանակ, ասացի ես Գևորգ իշխանին .

— Կարծեմ Գարդմանա օրիորդը ապագա արքայի ամուսինը պիտի լինի:

— Ինչո՞ւ համար ես այդպես կարծում, — հարցրեց նա:

— Իշխան Սևադան այդպիսի մի ցանկություն հայտնեց, — ասացի ես, — իսկ մեր իշխանը մինչև որ հաստատ հույս չունենար, այդ զրոյցը չէր անիլ:

— Այդ ցանկությունը չի իրագործվիլ,
— նկատեց Մարզպետունին խորհրդավոր եղանակով:

— Ինչո՞ւ, — հարցրի ես զարմացած:

— Պատճառը մի զաղտնիք է, որ երևան հանել չեմ կարող, — պատասխանեց նա:

Ճշմարիտն ասած, ես շատ տխրեցի: Գևորգ իշխանը արքայորդու մտերիմն էր. և որքան որ կարողացել էի

ճանաչել՝ նա լուրջ և խոհեմ մարդ էր .
ուրեմն թերևամտությամբ չէր կարծիք
հայտնում: Այս հայտնությունն ինձ
մտատանջության մեջ ձգեց: Ի՞նչ
պատճառ կարող էր արդյոք արգելք
լինել այս միությանը՝ մտածում էի ինքս
ինձ, և սակայն մի քան գուշակել չէի
կարողանում: Շատ մտածելուց ու
մտատանջվելուց հետո վերջապես
որոշեցի, ի՞նչ կերպ ուզում է լինի,
իմանալ իշխանից այդ գաղտնիքը:

Մի օր, երբ վիրաբույժի կարգադրած
դարմանը իշխանի վերքին դնելով թևը
խնամքով փաթաքում էի, նա ժպտալով
ասաց .

— Չգիտեմ, թե ինչո՞վ պիտի
փոխարինեմ քո երախտիքը . քոյր
Սեղա:

— Ոչ մի երախտիք չունիմ քեզ վրա,
իշխան, — ասացի ես, — եթե հայ
զինվորը կովի դաշտում վերը է
ստանում, հայ կնոջ պարտավորությունն
է՝ կապել ու դարմանել նրան: Այդ
պարտքը մենք պիտի կատարենք մինչև
անգամ կովի դաշտում: Իսկ մեր տան
մեջ այդ անելը ոչ մի նեղություն չէ
պատճառում մեզ:

— Չե, քոյր Սեղա, ես շնորհապարտ
մնացի քեզ, և շատ գոհ կլինեի, եթե ինքո
ասեիր ինձ, թե ինչո՞վ փոխարինեմ այդ
շնորհը:

Ես ժպտացի:

— Ուրեմն դու ինձ այդ կասես,
այնպես չէ, քոյր Սեղա, — հարցրեց
կրկին իշխանը:

— Ես իմ արածների մեջ ուշադրության արժանի մի շնորհ չեմ տեսնում, — ասացի ես, — բայց եթե դու ցանկություն ունիս մի բարիք անելով շնորհապարտ կացուցանել ինձ, ապա ես կասեմ թե ի՞նչ բարիք եմ սպասում քեզանից:

— Ասա՛, քոյր Սեղա, ասա՛, աղաշում եմ, — թախանձեց իշխանը:

— Հայտնի՛ր ինձ այն գաղտնիքը, որ արգելում է արքայորդուն ամուսնանալ իշխան Աևադայի դստեր հետ, — խնդրեցի ես նրան:

Իշխանը ժպտաց և ոչինչ շպատասխանեց:

— Կարծեմ խնդրածս ծանր շնորհ չեմ, այնպես չե՞մ, հարցոր ես:

— Օ՛, ծանր, շատ ծանր խնդիր եմ, քոյր Սեղա. կրկնապատիկ շնորհապարտ կմնայի, եթե ես առնեիր խնդիրով:

— Ո՛չ, կա՛մ այդ խնդիրը, կա՛մ ոչինչ, — թախանձանոք պնդեցի ես:

Իշխանը գլուխը շարժեց և ժպտալով ասաց .

— Այդ գաղտնիքը ես չեմ հայտնել նոյնիսկ իմ ամուսնուն՝ Գոհար իշխանուհուն: Ների՛ր ինձ, քոյր Սեղա, դու պատվական կին ես, բայց ես կասեմ, որ առհասարակ վախենում եմ գաղտնիքներ հայտնել կանանց:

— Ա՛խ, իշխան, այդ հին նախապաշտմունք է, որ շարունակ

Ժառանգություն է մնում հորից որդուն, —
ասացի ես, — կանայք իսկապես ավելի
զաղտնապահ են, քան տղամարդիկ:

Իշխանը ծիծաղեց:

— Դու այդպես չես ընդունում, —
հարցրի նրան:

— Մենք այնպես մտերմացել ենք,
քոյք Սեղա, որ ես . ազատ կարող եմ իմ
մի քանի կարծիքները հայտնել քեզ, —
ասաց իշխանը ժպտալով, — կանայք
պինդ պահում են միայն իրանց սիրային
զաղտնիքները, իսկ մնացյալի համար
նրանց քերանը դուռ չունի:

Ես ծիծաղեցի, որովհետև համաձայն
էի իշխանի հետ, քայց միևնույն
ժամանակ ավելացրի .

— Կապացուցանեմ քեզ, իշխան, որ
մինչև այսօր ճանաշածդ ոչ մի կնոջ չեմ
նմանում ես:

— Բոլոր ինձ պատահած կանայք
այդպես են խոսել իրանց մասին, —
նկատեց իշխանը շարունակ ծիծաղելով,
— նրանցից ոչ մինը չի կամեցել նմանվել
յուր քրոջը, քայց ես իմ կյանքում դեռ չեմ
պատահել մի կնոջ, որ տարբեր լինի
մյուսից որևէ մի քանով: Միակ
տարբերությունը եղել է այն, որ ամենից
լավագույնը հենց ամենից թույլն է եղել:

— Դու այդպես խիստ ես խոսում .
որպեսզի ես վշտանամ և ետ առնեմ
խնդիրս, — ասացի իշխանին, — քայց
ես չեմ վշտանում այլև իրավունք եմ
տալիս քեզ ճշմարտությունը խոսելու և
միևնույն ժամանակ պնդում եմ՝ որ ես իմ

օրինակով կապացուցանեմ, թե կա՞ն
աշխարհում կանայք, որոնց վրա կարելի
է վստահիլ:

— Ես սպանում էի քո այդ
խոստման, քոյր Սեղա, որ խնդիրդ
կատարեն և պարտքից ազատվեն, —
ասաց իշխանը լրջությամբ. — այժմ
կհաղորդեն քեզ այն գաղտնիքը, որ
հայտնի է միայն ինձ, իբրև արքայորդու
մտերմին ու նիզակակցին և, հուսով են,
որ այդ գաղտնիքը քո սրտի մեջ էլ
կմեռնի:

— Անշուշտ, — հարեցի ես:

— Արքայորդին չի կարող
ամուսնանալ իշխան Անադայի դստեր
հետ այն պարզ պատճառով, որ նա
սիրում է ուրիշին, որին և նվիրված է
հոգով ու սրտով, — ասաց իշխանը
գրեթե շշնչալով:

— Ո՞ւմ, մայր Սեղա, ո՞ւմ Ցլիկ-
Ամրամի կնոջը, այնպես չէ. ասա՛ շուտ
այնպես շասա՞ց իշխանը. . . -տեղից
վեր թռչելով կարծես շնչասպառ
բացականչեց թագուհին:

— Իսկոյն, սիրելի, իսկոյն. մի՛
շտապիր, մի՛ վրդովվիր. այդպիսով
եղածից ոչինչ չես փոխիլ, այլ միայն քեզ
կտանջես:

— Ա՛խ, Սե՛ղա, համբերությունս
սպառում ես, ասա՛, ի՞նչ ես
ծանրացնում:

— Ասու՛մ եմ, Էլի՛:

— Ուրեմն Ցլիկ-Ամրամի կնոջը,
այնպես չէ:

- Ո՛Հ:
— Հապա՞:
— Ցլիկ-Ամրամն այն ժամանակ
մինչև անգամ ամուսնացած չեր:
— Ո՞ւմն եր սիրում ուրեմն:
— Սևորդիների նահապետ Գևորգ
իշխանի դստերը:
— Գևորգ իշխանի[՝]. ա՛յն, որ յուր
Արվես եղբոր հետ միասին Ափշինի
ներքինապետից Փայտակարանում
նահատակվեցա՞վ:
— Այո՛, թագուհի:
— Եհ, այդ միևնույն անձն է: Գևորգ
նահապետի դուստրը, որ մի օր
արքայորդու հարսնացուն էր, այսօր
արդեն Ցլիկ-Ամրամի կինն է . . .
— Այո՛, այդպես է . . .
— Եվ իմ թագավոր ամուսնու
սիրուիին . . .
— Կամաց . . . սիրելի թագուհի, մեզ
կարող են լսել: Նաժիշտները շատ
անգամ լրտեսում են:
— Ա՛խ, Սեդա, այսուհետև այլևս
ի՞նչ զգուշություն . . . իմ վիշտը ուրեմն
հայտնի է ամենքին . . .
— Դեռ ոչ, թագուհի՛ . . . դեռ . . .
— Լա՛վ, պատմի՛ր. հետո ի՞նչ
ասաց իշխանը:

— Այն ասաց, որ արքայորդին սիրում էր այդ աղջկան:

— Այդ իմացա: Բայց հետո չհարցրի՞ր թե ինչպե՞ս է սկսվել այդ շարաբաստիկ սերը:

— Ինչպե՞ս չէ, հարցրի և նա հետևյալն ասաց.

— Գևորգ Նահապետի մահվանից առաջ Աշոտ արքայորդին դեռ պատանդ էր Ափշինի մոտ: Նոյն այն ներքինապետը, որ Սևորյաց նահապետին սպանեց, մտերիմ բարեկամ էր Սմբատ թագավորին: Վերջինս երբ Նահապետի մահվան լուրը լսեց, մեղադրական դրեց ներքինապետին՝ այնպիսի անմեղ մարդը սպանելուն համար: Ներքինապետը որպեսզի թագավորի սիրտն ամոքե, Ատրպատական վերադառնալուն պես, Ափշինից ծածուկ, ազատեց Աշոտ արքայորդուն և մի քանի իշխանազն հայ կանանց և ուղարկեց Սմբատին: Թագավորն իհարկե շնորհակալ եղավ ներքինապետին: Իսկ Աշոտ արքայորդուն անմիջապես ուղարկեց Ուտիք՝ Սևորյաց սզավոր իշխանուհուն մխիթարելու: Այստեղ ահա երիտասարդ Աշոտը տեսնում է Սևորյաց գեղանի օրիորդին և վրան սիրահարվում:

— Եվ հաստատապե՞ս սիրահարվում:

— Այո՛, և իբրև ապացույց՝ Մարզպետունի իշխանը հիշում է մի դեպք, որ արժանի է ուշադրության:

— Այսի՞նքն:

— Երբ Յուսուփի հրամանով քոնավոր Գագիկ Արծրունին յուր և հազարացի զորքերով ընկնում է Սմբատ թագավորի ետևից՝ նրան քոնելու կամ սպանելու համար, Սմբատ թագավորը յուր զորքերը տալիս է Մուշեղ և Աշոտ որդիների ձեռքը և ուղարկում նրանց Գագիկի դեմ: Երկու եղբայրները հանդիպելով քոնավորին՝ սկզբում զորավոր ջարդ են տալիս հազարացի զորքերին: Բայց վերջը Սևորդիների զունդը, որին զորավարում էր Աշոտը, դավաճանում է յուր զորապետին և խոյս տալիս կովի ճակատից: Այդպիսով հայոց բանակը թուլանում է և հաղթվում է, իսկ Մուշեղը, որ առյուծի պես էր կովում, գերի է ընկնում թշնամու ձեռքը:

Մարզպետունի իշխանն ասում էր, թե այդ դեպքը մինչև անգամ չսատեցրեց Աշոտին դավաճան Սևորդիներից և նա նրանց հետ միասին վերադարձավ Ուտիք, չնայելով որ եղբայրը գերի էր տարվել Դվին:

— Ուրեմն այդպես, վաղո՞ւց է սկսվել իմ դժբախտությունը . . .

— Հապա ես որ ասում էի, թե անցյալի մեջ են ծածկված քո ցավերի արմատները:

— Բայց հետո՞ւ, հետո ինչպե՞ս եղավ, որ Աշոտը թողեց Սևորդյաց օրիորդին և ինձ, դժբախտիս հետ ամուսնացավ:

— Պետական շահերը, սիրելիս,
պետական շահերն այդպես էին
պահանջում . . . Աշոտը միայնակ էր
զորավոր թշնամիների առաջ: Իսկ
Սահակ Սևադան յուր գարդմանացի
զորքերով կարող էր արքայական
բանակն ստվարացնել . . .

— Եվ ուրեմն Սևադայի աղջիկը զոհ
պետք է լիներ այդ պետական
հաշիվների՞ն . . .

— Աստուծո տնօրինությունն էր այդ:

— Ի՞նչ աստուծո տնօրինություն,
մայր Սեղա, իսկապես դու ես իմ
դժբախտության պատճառը:

— Ե՞ս. ի՞նչ ասացիր թագուհի,
Սեղան յուր Սահանույշի
դժբախտության պատճառը . . . Օ՛ մի՛
ասիր . . . մի՛ ասիր . . . այդ մի անեծք
է . . . — հուզված թագականչեց Սեղան:

— Այո՛, մայր Սեղա, դու ես
պատճառը, բայց մի՛ վշտանար: Եթե դու¹
Մարզպետունի իշխանից լսածդ իսկույն
և ներ հայտնեիր հորդ, նա կզգուշանար և
Աշոտ թագավորի պետական
հաշիվներին չէր զոհիլ յուր աղջիկը:

Սեղան լուռ և խորհրդավոր նայեց
թագուհուն և ոչինչ չպատասխանեց:

— Այնպես չէ՞ , Սե՛ղա:

Դայակը լուռ էր:

— Ինչո՞ւ չես պատասխանում, —
հարցրեց թագուհին:

— Երանի՛ կլիներ, թագուհի, թե այդ լիներ իմ հանցանքը:

— Հապա, ուրիշ ի՞նչ ես արել:

— Դժբախտաբար ես խոստմնազանց եղա, Մարզպետունի իշխանին տվածս խոսքը չպահեցի, և նրա հաղորդած գաղտնիքը հայտնեցի հորդ հենց այն օրը, որ Մարզպետունի իշխանը հեռացել էր մեր ամրոցից: Ի՞նչ անեմ, խնդիրը քո ապագա բախտին էր վերաբերում, չկարողացա լուրջան տալ:

— Եվ ի՞նչ ասաց հայրս:

— Ծիծաղեց. մանավանդ երբ ես երկյուղ հայտնեցի, թե Սահականույշը ապագայում կդժբախտանա, եթե այդ միությունը կայանա:

— Ինչո՞ւ համար ծիծաղեց:

— Ասաց, թե բոլոր երիտասարդները մինչև ամուսնությունը ունենում են հազար և մի այդ տեսակ կապեր, որոնք ոչնչացնում են օրինավոր ամուսնության սուրբ պսակի զորությամբ. թե արքայորդու այդ սերն անցողական տպավորության արդյունք է և անշուշտ առաջացել է նրանից, որ Սևորդյաց օրիորդը՝ տիսրության օրերում, սգավոր հանդերձների մեջ, ներկայանալով արքայորդուն՝ շարժել է նրա գութը, իսկ սերը շատ անզամ ծնվում է, ասաց, այնտեղ, ուր ապրում է կարեկցությունը: Եվ թե վերջապես արքայորդին կզբաղվի շուտով յուր պետական գործերով և կմոռանա այդ օրիորդին: Իսկ մինչև այն՝ ես կպատրաստեմ ճանապարհը այնպես, ինչպես հաճելի է ինձ:

— Եվ հետո ի՞նչ արավ նա:

— Անմիջապես զնաց Ուտիք՝
Սևորդյաց գավառը և համոզեց Գևորգ
նահապետի կնոջը՝ ամուսնացնել յուր
դուստրը մի քաջ իշխանի հետ, որպեսզի
նա խնամի յուր կալվածները, որովհետև
Գևորգ նահապետի միակ ժառանգը սյդ
աղջիկն էր:

— Հետո՞:

— Սևորդյաց իշխանուիին ընդունեց
այդ խորհուրդը շնորհակալությամբ:
Միևնույն ժամանակ նա խնդրեց մեր
իշխանին, որ նա ինքը տնօրինե այդ
գործը: Իսկ Սևադա իշխանը ժամանակ
չկորցրեց. նա համոզեց Տաշրաց սեպուհ
Ցիկ-Ամրամին և ամուսնացրեց նրան
այդ իշխանազնուին հետ:

— Իսկ այդ աղջիկն ինքը ի՞նչ
արարած էր ուրեմն, որ արքայորդու
նման դյուցազնի սերը փոխում էր Ցիկ-
Ամրամի հետ . . . : Իմ քազակոր
ամուսինը նվաստանում է իմ աշքում,
Սեդա, եթք մտածում եմ, թե նա այդ
կնոշն է սիրում . . .

— Այդպես շպետք է դատել,
քազուիի: Առաջին՝ ամեն իշխանազն
օրիորդ այնպես ազատ չէ մեծանում,
ինչպես մեծացել է Գարդմանա
օրիորդը, որին մինչև անզամ տրված էր
փեսա ընտրելու իրավունքը, երկրորդ՝
Ամրամ սեպուհը մի հասարակ մարդ
չէ. թե՛ քաջությամբ, թե՛ գեղեցկությամբ
և թե՛ հարստությամբ նա եւ չի մնալ մեր
արդի ամենանշանավոր իշխաններից,
երրորդ՝ եթե Սևորդյաց օրիորդը մինչև
անզամ խելազարված սիրում լիներ

արքայորդուն, այնուամենայնիվ, դժվար չէր նրա սերը սառեցնել, քանի որ մեջտեղ Սևադա իշխանը կար՝ յուր ճարտար ու համոզիչ լեզվով. . .

— Նրա սերը չէին կարող սառեցնել. Աշոտին մի անգամ սիրողը չէր կարող այլևս դադարել սիրելուց. Երևի այդ աղջկանը հուսահատեցրել են, անհնարին համարելով նրա ամուսնությունը արքայորդու հետ:

— Երևի:

— Այդ հաստատ է, և ապացուցն այն է, որ նույն սերը շարունակվում է տակավին, չնայելով որ ամուսնացած են քե՛ Աշոտը և քե՛ նահապետի աղջիկը:

— Ինձ էլ այդպես է թվում:

— Եվ այդպես, ուրեմն, Սահակ Աևադան ինքը յուր ձեռքով սեփական տունը քանդեց. «զգութն, զոր փորյաց և պեղյաց՝ ի նույն անկցի ի խորխորատ, զոր և զործյաց» . . . ահա՛ սրա համար է ասել մարզարեն:

— Այո՛, դժբախտաբար, այսպես եղավ վախճանը . . . Բայց ո՞վ կկարծեր . . .

— Ա՛խ, Սեղա, զոնե մի կերպով հասկացնեիր ինձ այդ գաղտնիքը:

— Թագուհի՛ . . . հապա իմ տված խոստո՞ւմը . . . Կարո՞ղ էի միթե դրժել նրան:

— Ա՛յ կին, չէ՞ որ հորս հայտնելով՝ դրժել ես արդեն:

— Հո՞րդ . . . Այդ ուրիշ է, թագուհի, նա տղամարդ էք . նա հեռատեսություն ուներ:

— Եվ ա՞յս է հեռատեսությունը . ինք ին տեսնում ես վախճանը:

— Մենք կանայքս շատ մոռացկու ենք . ներկայի փոքրիկ դառնությունները հեշտությամբ մոռացնել են տալիս մեզ անցյալի քյուրավոր քաղցրությունները . . . Սևադա իշխանը մեծ փառք պատրաստեց յուր դստեր համար . այդ փառքը վայելեց իմ թագուհին . . .

— Այո՛, և, սակայն, ներկան մոռացնել տվավ անցյալը:

— Ինձ թվում է, թե առավել արդարացի կլիներ, եթե ներկայի փոքրիկ վշտերը աշխատեինք մեղմացնել անցյալի քաղցր հիշատակներով:

— Որո՞նք են դրանք, Սեդա, ես չեմ հիշում . ես քաղցրություն չեմ տեսել իմ ամուսնական կյանքում:

Սեդան խորհրդավոր եղանակով ժպտաց:

— Դու ծիծաղո՞ւմ ես, մայր Սեդա . հապա հիշի՛ր, թվի՛ր այդ քաղցրությունները, գուցե ես այնոնք մտաքերելով իմ այժմյան ցավերը մոռանամ:

— Օ՛, շատ երկար կտևե այդ, թագուհի . դու պետք է հանգստանա:

— Ոչ, ասա՛, պատմի՛ր. իմ հանգստությունը քո զրոյցների մեջ եմ գտնում. այս գիշեր քունը չի մոտենալ աչքերիս. պատմի՛ր, ես լսում եմ:

Այս ասելով թագուհին նորից պառկեց՝ հոլանի թևը բարձերին և ձեռքը ծնոտին հենելով: Սեղան վեր կացավ և ծածկեց նրան մի նրբագործ շղարշով:

— Եվ այդպես, ուրեմն, մոռացել ես դու բոլորը, իմ սիրելի թագուհի, այժմ կհիշեցնեմ . . .

— Հապա՛:

— Մտաքերո՞ւմ ես այն օրը, երբ դու և մեծ իշխանուհին վերադարձաք Խաչենից:

— Հիշում եմ. երկու օր էր ինչ Մարզպետունի իշխանը հեռացել էր մեր ամրոցից:

— Եվ ես պատմեցի քեզ բոլորը, ինչ ոք ձեզանից հետո անցել էր Գարդմանում:

— Այո՛, և ես շատ վշտացա, ոք արքայորդուն չէի տեսել:

— Եվ ինչպե՞ս նրա մասին արած իմ նկարագրությունները ոգևորում էին քեզ:

— Հիշում եմ:

— Հենց այդ օրը սուրհանդակ հասավ Բագրեսանդից, ոք հայտնում էր, քե Յուսուփի Աշոտի գալը լսելով խոյս է տվել դեպի Ատրպատական. իսկ արքայորդին հասնելով՝ Բագրեսանդ՝ զորեղ կոհիվ է ունեցել Յուսուփի թողած

զորքերի հետ, որոնց և խապառ ջարդել ու ցրել է . իսկ նրանց գլխավոր իշխաններին բռնելով՝ տիկ է հանել և ամրոցների աշտարակներից կախել: Այս առաջին վրեժն էր, որ քաջ որդին լուծեց յուր հոր սպանիչներից: Այս լուրը սարսափ էր գցել հազարացիների վրա:

— Հիշում եմ . և ինչպե՞ս մեզ ամենքիս ոգևորում էր այդ: Ես ինքս մեծագին նվեր տվի սուրհանդակին այդ անդրանիկ բարելուրի համար:

— Այնուհետև հետզիետե զալիս էին լուրեր, թե արքայորդին մտավ Շիրակ, անցավ Գուգարք, թե ամեն տեղ զորավոր կոհիվ է մղում հազարացիների դեմ, ջարդում, ոչնչացնում է նրանց, բերդերն ու քաղաքներն առնում, զերիներն ու բանտարկյալներն ազատում, ավերակ ամրոցները վերանորոգում, ամեն տեղ պահապան զորքեր կարգում և արշավանքը առաջ է տանում:

— Հիշում եմ . . . Ասում Էին, որ Յուսուփի, լսելով արքայորդու քաջազործությունները, սարսափել էր, վախենալով թե զուցե նա յուր սուրբ դարձնե դեպի Ատրպատական, ուր որշանում էր ինքը:

— Այդպես ասում Էին . քայց արքայորդին դեռ սեփական երկիրը պետք է մաքրեր հազարացի հրեշներից: Այդ էր պատճառը, որ Գուգարքը նվաճելուց և Վասակ ու Աշոտ Գնքունի իշխաններին հանձնելուց հետո՝ նա անցավ Վրաստանի սահմանը, Տփխիսն ազատելու: Այդտեղ էլ հազարացիք մեծ ուժ ունեին: Վրացի ազգերը հեծում Էին

նրանց բարբարոսական լծի տակ: Մեր դյուցազնը ինչպես մի կատաղի փոթորիկ հասավ Տիկիս: Նրա հուժկու քանակի առաջ, որ ստվարացել էր հետզհետե, հազարացոց զորությունը չկարողացավ դիմանալ:

Հայերը շարդեցին նրանց, ցրեցին, արարացի իշխանները գերելով՝ շղթայի զարկեցին, իսկ Տիկիսը ազատելով՝ վերադարձան Ուտիք:

Այստեղ էլ, ինչպես գիտես, ուտիացիք Եին ապստամբել: Սակայն նրանց նվաճելու համար մեծ աշխատանք գործ չդրավ արքայորդին: Մի քանի սրիկայական գնդեր ցրելուց հետո ամենքը խաղաղեցան, մանավանդ որ վիթխարի Մովսեսը վերակացու կարգվեցավ նրանց վրա:

Փառավոր էր արքայորդու հաղթությունը Աղստևի խորաձորում, որ ընդհանուր քանակից վերցրած վեց հարյուր զինվորներով միայն սպառապուու ջնջեց այդտեղ քաքնված հազարացիների վերջին զորաբանակը: Ասում Եին, որ նրանցից չէր ազատվել մինչև անզամ մի զորական, որ գույժ տաներ Յուսուփին իրանց կրած պարտության համար:

— Այդ բոլորը ես բերան զիտեմ, Մե՛դա, դու ինչո՞ւ համար ես կրկնում, — հարցեց թագուհին:

— Յույց տալու համար այն քնական ճանապարհը, որով առաջացել է Գարդմանա օրիորդի դժբախտությունը, — պատասխանեց Մեդան խորիրդավոր եղանակով:

ԳԱՆՈՒՔ

Մարզպետունի՝ Զ - Քաղցր հիշողություններ թագադրության և նշանադրության

← [Ե - Թե
հնչ
արգելրներ
Եին
սպառնում
այդ
բախտին](#)

[Ե - Երեք տարվա
ընթացքում հայ
ազգի կրած և հարս
թագուհուն անհայտ
մնացած
ոժքախսությունները](#)

Սուրացան

Զ ՔԱՂՅՐ ՃԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԹԱԳԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՆՇԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ

— Չարունակի՞ր, — ասաց
թագուհին:

Սեղան առաջ քաշեց աթոռակը, և
յուր դիրքը նորից ուղղելով՝ շարունակեց
զրույցը:

— Արքայորդու հաջողությունները
ոգևորում Էին քեզ: Առանց նրան տեսած
լինելու, դու հիանում էիր այդ
դյուցազնով: Քանի-քանի անգամ կրկնել
տվիր ինձ այն պատմությունները, որ լսել
էի Մարզպետունի իշխանից: Երևում էր,
որ մի զաղտնի զորություն շարունակ քո
սիրտը քաշում էր դեպի նրան: Արքայորդու ձեռնարկությանց ամեն մի

հաջողությունը լցնում էր հոգին ցնծությամբ: Հիշո՞ւմ ես, Աղստևի հաջողության լուրը քերող զարդմանացի զորականին մի արտավար հող ընծայել տվիր:

Հարկավ, իշխան Սևադայի սրատես աչքերից չեին կարող ծածկվիլ այս բոլորը: Եվ նա, որ յուր ուրախությունը քո իղձերը կատարելու մեջ էր տեսնում, անուշադիր չպիտի թռղներ քո զգացումները, մանավանդ որ նրանք չեին հակառակում յուր փառասիրական նպատակներին:

— Եվ երևի այդ պատճառով Էլ շտապեց նոյն նպատակներին հակառակող արգելքը բառնալու...

— Այո՛, Սևորդյաց օրիորդը ամուսացրեց Ցիկ-Ամրամի հետ: Եվ ճշմարիտ, սա, մինչև անգամ, մի հայրենասիրական գործ էր: Արքայորդին միանգամ ընդմիշտ այդ աղջկա կապանքներից ազատվելով՝ ավելի եռանդով զբաղվեց յուր գործերով: Միրո շղթաները շատ անգամ ամենածանր կապանքներն են, որոնք արգելում են տղամարդուն փառքի ասպարեզում շահատակելու...

— Բայց շատ անգամ Էլ նրանք թևեր են տալիս նրան, — ընդհատեց թագուհին:

— Այո՛, միայն թոյլ արարածներին, նրանց, որոնց մեջ մաքրած է քնական աշխուժի կրակը և որոնց դեպի զործունեություն մղում է միայն արհեստական գրգիռը, ինչպես երկշու զորականին քաջություն է տալիս

զինին... Այո՛, իմ թագուհի,
արքայորդուն շվնասեց այդ դեպքը, նա
շարունակեց յուր հաղթական
արշավանքները, մինչև որ բոլոր
թմրածներին ցնցեց: Նրա օրինակից
խրախույս առան և ա՛յն իշխանները,
որոնք հազարացոց սրից ահաքեկ,
իրանց փրկությունը միայն բերդերի մեջ
Եին որոնում. -Գագիկ բռնավորը,
Սյունյաց տերերը դուրս եկան
ամրություններից և սկսան նոյնպես
հալածել քշնամուն: Հայոց երկրին
տիրեց ընդհանուր ոգևորություն,
խաղաղության արևը ծագեց,
ժողովուրդը շունչ առավ...

— Երջանիկ օրեք Եին...

— Այո՛, մանավանդ որ այդ փայլուն
հաղթանակներից հետո արքայորդին
հոր զահն ու զավազանը ժառանգեց:

— Ա՛յս, ինչո՞ւ հիշեցրիր ինձ այդ
բոլորը, Սեղա... Ինչո՞ւ հիշեցրիր
երջանկության այն ժամերը, որ ես
անցրել եմ այնտեղ ...

— Դվինում, այնպես չէ՞:

— Օ՛, և ինչպե՞ս բախտավոր էի
ես... Ինչո՞ւ, Սեղա, ինչո՞ւ աստված
մարդուն տալիս է երջանկություն, և
հետո խլում այն նրանից ...

— Աստուծո կամքն անքննելի և
խորհուրդներն անհասանելի են:

— Ճիշում եմ: Երբ առաջին անգամ
հայրս հայտնեց, թե հայոց իշխանները
վրաց թագավորի և ափխազաց
Գուրգենի հետ միասին պիտի ժողովվին

Աշոտ արքայորդուն թագավոր պսակելու և թե մենք, իբրև Գարդմանա տան տյարք, ներկա պիտի լինինք այդ հանդիսին, ուրախությունից, քիչ մնաց, խելքս պիտի թռչեր... Օ՛, միայն այդ ժամերը... ո՛չ, նրանցից գոնե մի քանի վայրկյան վերադարձնեին այժմ ինձ... Ինչպիսի՞ ուրախությամբ, ի՞նչ աննման ոգևորությամբ էի պատրաստվում ես արքայի թագադրության ներկա լինելու, երևակայել չես կարող: Երբ բերին ինձ այն գոհարներն ու ոսկյա զարդերը, որ հայրս պատրաստել էր տվել հատկապես այդ հանդեսի համար, իրմվեցա ինչպես մի մանուկ, որ հանկարծ գեղեցիկ խաղալիքներ է ստանում, և վազելով փարեցի հորս պարանոցով և համբույրներով նրա երեսը ծածկեցի: Ես, ին գիտես, կարոտ չեի այդ զարդերին և դրանք գին չունեին իմ աշքում իբրև քարեղեն, այլ ուրախացա այն պատճառով, որ գիտեի, թե նրանց շնորհիվ ավելի շքեղ և ավելի վեհ պիտի երևամ այն հանդիսում, ուր ներկա պիտի լինի համայն հայոց իշխանապետությունը և ուր շուրջով ու պերճությամբ պիտի փայլեն վրաց ու ափխազաց արքայազուն ընտանիք... Օ՛, ինչպես ցանկանում էի, որ բոլոր իշխանազն կանանց մեջ ամենից բարձր հանդիսանայի ես, որ ամենքի աշքերն ինձ վրա նայեին, որ ամենքը ինձնով զբաղվեին և որ այդ ամենը Աշոտ-Երկարը տեսներ... — Եվ հայրդ այդ բոլորը նկատում էր. ուստի և ինքն էլ աշխատում, որ Գարդմանա տունը հայոց մյուս իշխանական տներից ավելի գերազանց երևա Դվինում՝ թե՛ հարստության և թե՛ զորության կողմից: Այդ էր պատճառը, որ նա Գարդմանա

հզոր բանակը յուր հետ միասին քերավ
Ոստան: Գարդմանում միայն
քերդապահ գնդերը մնացին:

— Եվ, իրավ, Սեղա, Դվինում
արքայավայել ընդունելություն արին
մեզ: Ծնողներս ոչինչ չեն հայտնում,
բայց ինձ թվում էր, թե արքայի
մերձավորներին հայտնի է անշուշտ մի
խորհուրդ մեր ապագա միության
մասին: Աչքի էր ընկնում մանավանդ
այն հանգամանքը, որ հայոց
իշխանական ընտանիքներից միայն մեզ
հարմար էին բնակության տեղ
պատրաստել արքունական պալատում:
Նույնիսկ վրաց Ատրներսեհ
թագավորին կաթողիկոսարանում
ընդունեցինք իսկ ափխազաց Գուրգեն
իշխանին՝ Աքաս արքաեղբոր
ապարանքում:

— Երևի այդտեղից էլ սկսվեցավ
կաթողիկոսի բարեկամությունը
Ատրներսեհ թագավորի հետ:

— Այո՛, ինչպես որ իմ տագը Աքասի
բարեկամությունը՝ ափխազաց Գուրգեն
իշխանի հետ: Բայց առաջինի
բարեկամությունը գոնե վնաս չբերավ
մեզ, մինչդեռ երկրորդը յուր ծանր
հետևանքներն ունեցավ:

— Միակ պատճառը դարձյալ մի
աղջիկ: Եթե Աքաս արքաեղբայրը
չամուսնար Գուրգեն իշխանի դստեր
հետ, ծանր հետևանքները տեղի չեն
ունենալ:

— Հարկավ. հայ աղջիկը
գժտություն չէր գոգոիլ հարազատ
եղբարց մեջ: Բայց մի ափխազուհու

համար ինչ արժեք ուներ մեր երկրի խաղաղությունը: Բայց թողնենք այդ . . . ի՞նչ էի ասում:

— Պատմում էիր, թե ձեզ ընդունեցին արքայի պալատում . . .

— Այո՛, այստեղ ընդունեցին: Չեմ կարող նկարագրել, թե ինչպիսի անձկությամբ էի փափագում տեսնել երիտասարդ թագավորին, ա՛յն դյուցազնին, որ այնքան կարծ ժամանակում ընկճեց, խորտակեց քշնամու զորությունը, մաքրեց երկիրը բռնավորներից, ազատեց ժողովուրդը ստրկությունից, գրավեց ու գերեց իշխանների սիրտը և նրանց բոլորին ոգևորեց, այնքան, որ միմյանց դեմ ունեցած ամեն գժտություն մոռանալով՝ եկան ժողովվեցան յուր շուրջը, արքայական թագով յուր արժանավոր գլուխը պսակելու: Առաջին անգամ, երբ պիտի ներկայանայինք իրան, սիրտս տրոփում էր ուրախությունից և երկյուղից: Ուրախ էի, որ վերջապես պիտի տեսնեմ այնքան ժամանակներից ի վեր ցանկացածս դյուցազնին և . . . վախենում էի, թե միզուցե նա անտարբերությամբ ընդունե ինձ . . . Օ՛, Սեղա, չգիտե՞ս, թե ո՞քան հպարտ էի ես այն ժամանակ . ամոքից կարող էի մեռնել . . .

— Եվ ինչո՞ւ, թագուիի, միքե արքայորդին կզանա՞ր յուր իշխանազն հյուրերին պատշաճավոր հարգանք նվիրելու:

— Բայց ես, Սեղա, չէի կամենում հասարակ հյուրերի կարգը դասվիլ . ես ուրիշ ընդունելություն էի սպասում

նրանից . ինչո՞ւ, չգիտեմ, ես այնպես էի համոզված՝ թե անպատճառ նրա ապագա ամուսինը պիտի լինիմ . . . Հպարտ, հանդուզն միտք էր այս, այնպես չէ . բայց իմ երազներն իրականացան . . . Արքայական դահլիճի ավագ դուռն առաջ ընդունեց նա մեզ: Եվ հանկարծ, ի՞նչ պատահեց ինձ, զիտե՞ս . . . այժմ եմ միայն կարողանում պատճառը բացատրել . . . — Եթք արքայորդուն տեսա կանգ առա մուտքից մի քանի քայլ հեռու . նա հորս հետ գրկախառնվեցավ, մորս ձեռքը համբուրեց, բայց ես շմոտեցա նրան . սպասեցի, որ ինքը հառաջեր դեպի ինձ . . . Ի՞նչ զգացում էր այս, Սեդա, կարո՞ղ ես բացատրել:

— Ինձ թվում է, թե Գարդմանա Տան տոհմական հպարտության զգացում և ուրիշ ոչինչ:

— Չե, սխալվում ես . հոգիս երևի գուշակեց, որ նրա սիրտը, ուր կամենում էի մուտ գործել, գրավված է ուրիշի սիրով . . . և այդ էր պատճառը, որ այդ պերճահասակ, վեհադեմ, ոյուցազնողի և քաջությամբ ու իմաստությամբ այնքան հառաջադեմ արքայազնի հանդիպումն ինձ չճնշեց: Սկզբում, ծշմարիտ է, իս աչքերը գրավվեցան նրանով . մի քանի վայրկյան ես հափշտակված դիտեցի նրան, որովհետև ավելի գեղեցիկ և ավելի աննման էր, քան որքան նկարագրել էիր դու . բայց հենց որ յուր հայացքն ուղղեց ինձ, ես նորեն իս նախկին հպարտ դիրքն ընդունեցի: Սակայն նա մոտեցավ ինձ սիրաժայիտ և քաղցրահայաց . ողջունեց այնքան հարգանոք և այնպես վայելչաբար, որ ես իսկույն զինաթափ եղա . . . Եվ մենք,

մայր Սեղա, համարձակվում ենք հպարտությունից խոսել... Ի՞նչ. կի՞նը. մի՞թե կարող է նա հպարտ լինել մի՞թե կարող է նա արժանապատվության զգացումով դյուցագնանալ: Մի քաղցր հայացք, մի անուշ ժայիտ՝ ա'յն տղամարդու կողմից, որին յուր սրտի խորքում սիրում է կինը, և, ահա՛, ամեն բան վերջացավ. նա կդառնա այդ տղամարդու և՛ գերին, և՛ ստրուկը ... Այնպես չէ՛, Սեղա:

— Դժբախտաբար այդպես է, սիրելի քազուիի, — ասաց Սեղան խոր հառաշելով:

Խեղճ կինը, երևի, հիշեց յուր անցյալը և մտաքերեց նմանօրինակ դեպքեր յուր կյանքից:

— Արքայորդին առաջնորդեց մեզ դահլիճ, ուր նստած էր մայր-քազուիին: Ի՞նչ քարի, ի՞նչ հրաշալի կին էր նա: Թեպես քազավոր ամուսնու նահատակությունը ժամանակից առաջ ընկճել էր խեղճին, սակայն նախկին գեղեցկության հետքերը նշմարվում Էին տակավին յուր ազնվաշուր և վեհապանծ դեմքի վրա: «Ե՛կ, իմ հպարտ օրիորդ, վաղուց կամենում էի տեսնել քեզ, որ այնքան համառությամբ մեր բոլոր իշխաններին մերժեցիր...», ասաց նա ծիծաղադեմ և գրկելով ինձ՝ շերմությամբ համբուրեց: Մինչև այսօր էլ իմ միակ սիրելի զարդը այն ոսկի մանյակն է, որ նա տվավ ինձ, իբրև նշանտութի առհավատչյա... Տո՛ւր ինձ այդ մանյակը, Սեղա, ես կամենում եմ նորից նայել նրան, — հրամայեց քազուիին:

Սեղան վեր կացավ և բերավ այն
մանյակը, որ մի երկու ժամ առաջ հանել
Եին նաժիշտները թագուհու¹
պարանոցից:

— Տե՛ս, փոքր է նա, բայց զողտրիկ, զեղեցիկ: Երբե՛ք, երբեք շպիտի բաժանվեմ նրանից, և երբ մեռնեմ. Մեղա, անպատճառ ասա՛, որ դնեն այդ իմ դագաղում...

— Սիրելի թագուհի, ինչ տխուր քաների վրա ես մտածում . թող մեռնենք թշնամիները կամ նրանք, որոնք բեռն են աշխարհի համար:

— Բայց չէ, ի՞նչ եմ ասում, նա ինձ չէ պատկանում: Այո՛, այն վայրկյանը, որ այս մանյակը իմ պարանոցը պատեց, կյանքիս մեջ ունեցած ամենաերջանիկ վայրկյանն էր: Օ՛, երբե՛ք, երբե՛ք շպիտի մոռանամ սրան:

բոլորի միտքը նրանով գրաղված: Եվ հանդեսի սկզբից մինչև վերջը գեղանի իշխանությունների աշքերը շինուածան նրանից: Օ՛, ես դեռ չգիտեիք թե ի՞նչ իրավունք ունիս նրա վերաբերմամբ, բայց և այնպես նախանձում էի, որ նա գեղեցիկ և հրապուրիչ էր այդքան շատ աշքերի համար... Օրինության վսես աղոթքները միտքն մեղմեցին մի փոքր մեր հափշտակության խանդը և ստիպեցին մեզ սուրբ հայրերի հետ միասին աղոթել նորապսակ թագավորի կենաց և հաջողության համար: Օ՛հ, ի՞նչպես վսեմ, ի՞նչպես շերմեռանդություն ներշնչող Եին այդ աղոթքները:

— Երանի՛ քո աշքերին, թագուհի, որ տեսել ես այդ հանդեսը, և ականջներին՝ որոնք լսել են այդ օրինությունները. շմեռնեի և արժանանայի մի օր... Բայց ի՞նչ եմ ասում. աստված քող իմ թագավորի կյանքը երկարե...

— Այո՛, Սե՛նա, վսեմ և սրտաշարժ մի հանդես է դա: Չարմանում եմ, թե ինչպե՛ս այդ հանդեսով օծվող թագավորը կարողանում է խոտորիլ ուղղության ճանապարհից, և ինչպե՛ս այդ հանդեսին երդվող իշխանները դավաճանում են նրան:

Երբ կարողիկոսը արքային յուր հարցերն անելուց հետո դարձավ և, հարցրեց ժողովրդին՝ «Խնդրե՞ք կալ ի ներքո սորին իշխանությանն, որպես խոստացավն պահել զձեզ. և ուղիղ հավատով կամի՞ք հաստատել զորա թագավորություն. և կատարիցե՞ք զորա հրամանն՝ հնագանդությամբ», — բոլոր եկեղեցին միաբերան գոչեց.

«Այո՛, այո՛, տեր մեր է և քազավոր մեր»:

Բայց այսօր քանի՞սն են նրան, հնազանդ և ո՞ր իշխանը չէ ապստամբ:

— Ախ, սիրելի քազուիի, պատմի՛ր, աղաչում եմ, ինչպե՞ս են քազավոր պսակում. իսկ աղոթքներից ոչ մեկը չե՞ս հիշում...

— Դրանք շատ երկար են, Սեղա, պատմել անկարելի է. պետք է տեսնել, լսել: Ամենից առաջ սուրն են տալիս քազավորին...

— Սո՞ւրբ:

— Այո՛, անպատճառ սուրբ. հետո արքայական մատանին, ապա թագը:

— Իսկ աղոթքնե՞րը:

— Ամեն մեկի համար առանձին են կարդում:

— Օրինակ՝ ի՞նչ են ասում սուրբ տված ժամանակ. այդ շատ հետաքրքրական է. իրավունք են տալիս նրան կոտորելու, այդպես չէ՞:

— Անշուշտ: Բայց... Ի՞նչ էի ուզում հիշել, մոռացա... Սպասի՛ր... Հա՛, նրա հայացքը. այդ էի ուզում հիշել, Սե՛դա: Չէ՞ որ նա ոչ ոքի չէր նայում. բոլորը կամենում էին նրա առաջին հայացքը հափշտակել. բայց ո՞վ էր այն ընտրյալը, որին արքան յուր անդրանիկ հայացքը պիտի նվիրեր. հայտնի չէր: Երբ եպիսկոպոսները սուրբ մատուցին և կաթողիկոսը բարձր ու հնչեղ ձայնով կարդաց «Ընկալ զուրս զայս ի ձեռանե

առաքելական եպիսկոպոսացս, և սովակ թագավորեսցես ի փրկություն եկեղեցին և ժողովրդյանս, որ ընդ ձեռամբ քո հովվին: Ա'ծ զոտը ընդ մեջ քո, հզոր, և թագավորյա՛ այսու ճշմարտությամբ. և բարձրացիս սովակ ի վերա անիրավաց և անհավատից և խնդրեսցես զվեճ քո հայնցանե, որք զշարն գործեսցեն... և փրկեսցես սովակ զազ քո և զեկեղեցի և օգնական լիցիս այրյաց և որբոց, և ազատարար գերելոց և մխիթարիչ վշտացելոց...» և այլն, թագավորը բարձրացրեց աշքերն առաջին անգամ և յուր հայացքը սևեռեց ինձ վրա... Ինձ քվաց, թե նա ասում էր ինձ. «Այս բոլորը թեզ հետ միասին պիտի կատարեմ...»: Եվ ամենքն այդ տեսան, և շատերն ինձ նախանձեցին... Այո՛, նրա այդ միակ, ինձ բարձրացնող և հպարտացնող հայացքի համար արքայազուն իշխանուհիները իրանց կյանքը կտային. և սակայն նա միայն Գարդմանա օրիորդին ընծայեց այդ պարծանքը... Ի՞նչ էի զգում ես այդ վայրկյանին, չեմ կարող բառերով արտահայտել. երկինքը կարծես երկրի վրա իշակ կամ թե ես վերնային զավառները բարձրացա...»

— Տեսնո՞ւմ ես, թագուհի, այդ բոլորը մոռացել էիր դու...»

— Սպասի՛ր, մի՛ ընդհատիր ինձ... Այնուհետև, Մեղա, ես այլս ոչինչ չեի լսում, բոլոր եռթյունս պատել էր մի երանական և հափշտակող զգացում: Մայր-թագուհու շշունջը հանկարծ սթափեցրեց ինձ. ես նրա մոտ էի կանգնած. — Ծունք իշիր ինձ հետ և աղոթի՛ր աստծուն, որ նա երկարե իմ և

քո թագավորի կենաց օրերը, — ասաց նա ինձ մայրական սիրաշունչ ձայնով... Եվ մենք միասին ծունդ իջանք . ես աղոթեցի ջերմեռանդությամբ . աղոթեցի այնպես, որպես չեմ աղոթել երբեք իս կյանքում . և արտասուրք հոսեց աշքերից ինչպես աղբյուր... ուրախությա՞ն արցունք էր դա, թե՛ ապագա վշտերի նախազգացման, չկարողացա իմանալ:

Երբ հանդեսն ու պատարազը վերջացավ և դպիրներն սկսան մեղեղիները երգել, թագավորին մոտեցան համբուրելու նախ եալսկոպոսները, հետո մայր -թագուհին, վրաց թագավորը, ապա իշխանները և վերջը իշխանազուն տիկնայք և օրիորդները: Օրիորդների մեջ առաջինը ես համբուրեցի թագավորի աջը և շրթունքներս դողդողացին... Երբ հեռացա, զգում էի, որ երեսս վառվում է, շտապեցի մորս հետ միասին խոյս տալ դեպի ժողովրդի հետին շարքերը, որոնք վայրկենաբար ճանապարհ Էին բանում մեր առաջ և օրինանքներ ուղղում իս անվան: Թագավորը դուրս եկավ եկեղեցուց՝ շրջապատված եալսկոպոսներով ու իշխաններով: Հեծավ արքայական ոսկեսար երիվայրը, որի վրա թարձրացրած պահում Էին ծիրանեզույն ոսկեկար հովանին: Թագավորին շրջապատեցին առաջին սպարապետը, աջ ու ձախ կողմից թագակիրն ու նշանակալը և ապա թիկնապահների զրահազգեստ գունդը: Նրանց հետևեց արքայազուն և իշխանազուն ազատանին: Իսկ թե ի՞նչ էր կատարվում կաթողիկեից դուրս,

քաղաքի փողոցներում, անկարելի է նկարագրել . ամբողջ Դվինը մի աշք, մի շունչ և մի հոգի դարձած՝ յուր քագավորի ենելուն էր սպասում: Երբ սպարապետի դրոշը երևաց, մի որոտընդոստ դդրոյթուն կարծես Դվինը շարժեց . որոտում էին փողոցները, որոտում էին հրապարակները, բուրգերը, աշտարակները և մինչև անգամ քաղաքից դուրս գտնվող մարտկոցները, և ամենքը միաբերան օրինում և փառաբանում էին նրան: Երբ վերադարձանք պալատ, գնացինք իսկույն քագավորին շնորհավորելու: Այդտեղ էին բոլոր նախազահ իշխանները և արքայազնուն տիկնայք: Մեր շնորհավորանքը մատուցանելուց հետո մայր-քագուհին նստեցրեց ինձ յուր կողքին . ոսկեկար օրոցի վրա և մտերմական զրոյցով սկսավ ինձ զբաղեցնել: Ի՞նչ էր գտել նա իմ մեջ . չգիտեի, բայց տեսնում էի, որ հոգվով ու սրտով կապված է ինձ հետ: Ընդունված սովորության հակառակ երկար պահեց նա մեզ յուր մոտ: Եվ երբ հեռանում էինք հանեց պարանոցից այս մանյակը և անցնելով իմ պարանոցը՝ ասաց . «Սա Վասիլ Արշակունի կայսեր ընծան է Աշոտ առաջնո քագուհուն . ես նվեր ստացա այս նրանից, և ինքու էլ հանձնում եմ քեզ՝ իբրև ապագա քագուհուն: Քո հաջորդը քող քեզնից ժառանգե այն և Արշակունյաց վերջին շառավղի նվերը քող անկորուստ մնա Քաղրասունի քագավորաց ընտանիքում»: Այս ասելով գրկեց ինձ և շերմագին համբուրեց: Արդեն ամեն քան որոշված էր: Ես ուրեմն արքայի նշանածն էի: Այնուհետ և, ինքդ կարող ես գուշակել, թե երջանկության ի՞նչ

հովեր Եին գուրգուրում ինձ Դվն
արքայական պալատում: Բայց, ավա՛ղ,
վախենում եմ հավատալ, թե այդ
բոլորից միայն մնալու են քաղցր
հիշատակներ... և այս մանյակը, որ
առաջին անգամ գրկեց իմ պարանոցը
կենաց ամենաերջանիկ
վայրկյաններում...

Գևորգ Մարգարետունի՝ Ե - Երեք տարվա ընթացքում հայ ազգի կրած և հարս թագուհուն անհայտ մնացած դժբախտությունները

← [Ձ - Քաղցր
հիշողություններ
բազադրության
և
նշանադրության](#)

[Ը - Հարսի
հիշողություններն
ու ոգևորությունը
փեսային
գալստյան
աղիքով](#) →

Մուրացան

Ե
ԵՐԵՔ ՏԱՐՎԱ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ
ՀԱՅ ԱԶԳԻ ԿՐԱԾ ԵՎ ՀԱՐՍ
ԹԱԳՈՒՀՈՒՆ ԱՆՀԱՅՏ
ՄՆԱՑԱԾ
ԴԺԲԱԽՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Թագուհին լոեց: Անցյալի քաղցր հիշատակները ոչ միայն չամոքեցին նրա վշտերը, այլ ընդհակառակը, նորոգեցին նրանց: Գլխակոր և ձեռքը ճակատին հենած՝ նա մի քանի վայրկյան մնաց լուս. ապա սրտի հուզմամբ ու հոգեկան խոռվությամբ դիմադրել շկարողանալով՝ սկսավ արտասվել:

Մեղան տեսավ այտերի ծորող արցունքները և մորմոքելով հարցրեց.

— Այդ ի՞նչ էր, մեծափառ տիկին, մի՞թե արտասվում ես . ես կարծում էի, թե անցյալից խոսելով պիտի ուրախանաս, ընդհակառակը՝ տիսրում ես . . .

— Մտածում եմ, թե այս բոլորը կորել է անդարձ, թե այն դյուցազնը, որի միայն մի հայացքը ինձ հպարտացնում, մի ժպիտը ինձ երշանկացնում էր, այլևս իմը չէ . . . և շպիտի լինի . . .

— Մի՛ ասիր այդ, թագուիի՛, մի՛ ասիր, եթե երշանկությունը տևողական չէ, ապա վշտերն էլ հավիտենական չեն . նրանք շարունակ տեղի են տալիս միմյանց, որովհետև ամենի սկիզբը մի վախճան ունի . տիսրության հաջորդը ուրախությունն է . սիրած դյուցազնը քոնն է և կվերադառնա դեպի թեզ . . .

— Ա՛խ, Սեղա, ավելին մի՛ ասի՛ր . . .

— Կամենում էի ասել, թե պետք է համբերել, օրինակ հենց մեր թագավորից հենց քո ամուսնուց . քանի՛-քանի՛ տեսակ փոփոխության է հանդիպել նրա քախտը, որպիսի՛ անհաջողություններ են շրջապատել նրան, և սակայն որպիսի՛ համբերությամբ ու տոկոնությամբ է նա հաղթել ամեն դժվարության:

— Ա՛խ, Սե՛ղա, ինչպե՛ս քիչ ես զգում . . . բայց նա այսպիսի վիշտ, այսպիսի կորուստ չէ ունեցել, նա յուր երշանկությունն ու երկինքը չէ անփոփել մի սրտի մեջ, որ խլած լինեին իրանից . . .

— Եվ դու, քազուիի, ինչպես քիչ ես
զգում . . . Ների՞ր համարձակությունս
. . .

— Ի՞նչ, Սեղա:

— Այն վշտերի ծանրությունը, որ մի
օր նրան էր ճնշում:

— Այսի՞նքն:

— Դու ինքդ նկարագրեցիր այն
երջանիկ օրը, երբ Դվինում քազակոր
պսակեցին քազմահաղթ Աշոտին.
այնպես չէ՞:

— Այո՞ւ:

— Բայց հետո, ամիսներ շանցած,
ի՞նչ ծանր վշտեր շպաշարեցին նրան:

— Գիտե՞ս, Սեղա, այդ
ժամանակվա դեպքերից ես քիչ բան
գիտեմ:

— Այո՞ւ, որովհետև շատ բան
ծածկում էին քեզանից:

— Չեմ մոռացել միայն այն, որ երբ
Դվինից վերադարձան Գարդման,
հայրս ասաց, թե մեր զորքերից մի քանի
զունդ շուտով պիտի հասցնենք
քազավորին, որովհետև ներքին
զավառներում ապստամբություն է
ծագել:

— Այո՞ւ, միայն այդքան. և նրանից
հետո է՛լ ուրիշ տեղեկություններ
չհաղորդեցին քեզ:

— Երբեմն հարցնում էի, թե ինչո՞ւ
Աշոտը չէ զալիս մեր երկիրը, կամ

թե . . .

— Ե՞րբ պիտի կատարվի մեր հարսանիքը: Այդ հարցը ինձ արիր մի օր և՛ ծիծաղելով, և՛ շառագունելով:

— Այո՛, հիշում եմ:

— Եվ իշխան Սևադան երբեմն կցկտուր, երբեմն մանվածապատ պատասխաններ էր տալիս. մերթ հուսադրում, մերթ վհատեցնում էր քեզ, բայց ոչ տխրեցնելու շափ:

— Եվ իրա՛վ, այդ բոլորի մասին ինձ հետո բացատրություններ չտվին, որովհետև ուրիշ կարևոր դեպքեր սկսան մեզ զբաղեցնել:

— Այո՛. բայց եթե տված լինեին, այն ժամանակ կիմանայիր, թե խեղճ բազավորը, երեք երկար տարիների ընթացքում, որպիսի ծանր շարիքների ու վտանգների դեմ է մարտել. թե՛ մարդկանց և բռնության ձեռքով յուր երկրին հասած թշվառությանց առաջն առնելու համար ի՞նչ հերոսական կոհիվներ է մղել:

— Պատմի՛ր մի քանի խոսքով, ի՞նչ էր պատահել բազադրությունից հետո:

— Թագադրությունից հետո՝, օ՛, մեծ քաներ: Ասենք մի երկու խոռվությունների պատճառն էլ իմ նորատի տիրուիին էր:

— Ե՞ս:

— Այո՛, իմ բազուիի, դո՛ւ:

— Ինչպե՞ս, Սեղա, պատմի՛ ք, այդ հետաքրքրական է:

— Դու ինք ես տեսել, թե հայոց իշխանները ինչպե՞ս մի սիրտ ու հոգի եղած հավաքվել եին Դվին ԱշոտԵրկաթը թագավորացնելու:

— Այո՛. և ամենքը ուրախ եին այդ համազգային տոնախմբության ժամանակ:

— Բայց շատ շուտով նրանցից մի քանիսի ուրախությունը փոխվել էր տխրության: Այն իշխանները, որոնց դու մերժել եր քո ձեռը, որքան որ ուրախ եին Աշոտի թագավորելուն, այնքան էլ հակառակ՝ որ նա ամուսնանար քեզ հետ: Նրանք կցանկանային, որ Սահակ Սևադայի հպարտ աղջիկը, որ մի օր մերժել էր իրանց յուր ձեռը, դառնար մի հասարակ ազնվականի կին և ոչ թե հայոց թագուիի: Եվ սակայն արքայի մայրը Դվին եկած բազմաթիվ իշխանազն օրիորդների մեջ միայն քեզ էր հարսն ընտրել յուր համար: Բացի մերժված իշխաններից, թագավորի դեմ գրգովել Եին նաև նրանք, որոնք հարսնացու օրիորդներ ունեին և զգվել Եին իրանց այն հուսով, թե զուցե թագավորը կփեսայանա իրանց: Սակայն այդ մանյակը, որ այժմ այդքան սիրելի է քեզ, բոլորի հույսը ի դերև էր հանել: Եվ, ահա՛, երբ նրանք ցրվում են իրանց զավառները, սկսում են հետզհետե լարվել թագավորի դեմ. մայր-ի խանո հինները մանավանդ սկսում են ամուսինների պատվասիրությունը գրգովել և հնացած բարկությունը փոխել ատելության: Այս ամենի հետևանքը եղավ այն, որ Հայաստանի մի քանի

անկյուններում միաժամանակ մի քանի խոռվություններ փորեցան: Մի քանի իշխաններ ուղղակի թագավորի դեմ զնալ շհամարձակվելով, սկսան հավասարագահ իշխանների հետ կովել հաշվելով, թե միևնույն է, այդպիսով էլ թագավորի հանգստությունը կվրդովեն: Այսպես՝ Արծրունյաց Գուրգեն արքանդքայրը օգուտ քաղելով Սյունյաց Սմբատ իշխանի քացակայությունից, գրգռեց Եղբորը՝ բռնավոր Գագիկին, պաշտել Նախիջևանը և առնել: Վերջինս լսեց Եղբորը: Սմբատ իշխան այդ իմանալով՝ մեծ պատրաստությամբ եկավ Արծրունինների վրա՝ յուր կալվածքն ազատելու հուսով: Երկու կողմից էլ կատաղի ընդհարում, մեծ վնասներ և կոտորածներ եղան: Ուրիշ մի քանի իշխաններ, որոնք, ըստ օրինի պարտավոր Եին միաբանել իրանց թագավորի հետ և հարկավոր ժամանակ զորք հասցնել նրան, հայտնի կերպով թաժանվեցան թագավորից և մի քանիսն էլ ապստամբության փորձ արին: Թագավորն ստիպված եղավ շատ քաղաքներ ու բերդեր նորից պատերազմով նվաճելու, շատ տեղեր ավերելու և յուր իսկ երկրի մեջ կոտորածներ անելու, պետության խաղաղությունը վերականգնելու համար: Նոյնիսկ վրաց Ատրներսեհ թագավորը հայ իշխանների գրգռմամբ թշնամացավ Աշոտ արքայի հետ և մեր հյուսիսային գավառներից մի քանիսը փորձ արավ սեփականելու: Այս փորձը իսկապես ուղղված էր Սևադա իշխանի, իբր արքայի աներոշ, դեմ: Թագավորն ստիպված էր Վրաց մի քանի գավառներն ավերելով՝ Ատրներսեհին խրատել: Վերջապես խոռվությունները

խոռվություններ հարուցին: Շատ իշխաններ էլ թագավորի խառնված դրությունից օգուտ քաղելով սկսան իրար դեմ զինվել, իին տոհմական վրեժների ծարավը հագեցնելու կամ միմյանցից երկրներ հափշտակելու համար: Այսպիսով բոլոր երկիրը տակնուվրա եղավ և թագավորը մնաց համարյա միայնակ: Այս խոռվությունների լուրը հասավ հագարացոց Յուսուփ ոստիկանին, որ սկզբում, Աշոտ թագավորի քաջագործություններից զարհուրած, կծկված էր Ատրպատականում: Բավական ժամանակ էր ինչ նա յուր ատամները կրճտում էր Աշոտ թագավորի վրա, որովհետև չէր կարողանում յուր զորաց կոտարածը մոռանալ, բայց միևնույն ժամանակ վրեժ առնելու էլ առիթ չէր ներկայանում: Թագավորը հաջողության մեջ էր և բոլոր իշխանները հետը միաբան: Ի՞նչ կարող էր անել: Բայց այժմ, երբ արդեն տեղեկացավ, թե իայ իշխաններից շատերը հեռացել են թագավորից և շատերն էլ միմյանց դեմ ելած շարդում են իրար և միանալու միջոց չունին, հարմար առիթ համարեց թագավորի երկիրը արշավելու: Իսկ թե այնուհետև հագարացիք ինչե՞ր կատարեցին մեր զավառներում, նկարագրելն անկարելի է: Աստված շտա, որ այդպիսի տարիներ նորից վերադառնան:

— Բայց ինչի՞ն կատարեցին, Սեղա՛. թեզ ասացի, որ այդ ժամանակվա դեպքերից շատ քիչ քան զիտեմ:

— Օ՛, ո՞ր մեկը պատմել, ո՞ր մեկը հիշել . . . Այդ տարիների թշվառության

պատմությունը գրքեր կլցնե . միթե ես կարո՞ղ եմ բոլորը պատմել . . . Ինչպես սովալուկ զազաններ ներս խուժեցին դրանք մեր երկիրը . դիմացները արգելք շգտնելով ազատ -համարձակ տիրեցին ո՞ր տեղին որ կամեցան . զյուղերն ու ավանները քանդեցին, քաղաքներն ավերեցին, եկեղեցիները հրահա արին, ժողովրդի մի մասը կոտորեցին, մի մասն ուրացության ստիպեցին, ընդդիմացողներին նահատակեցին, իսկ շատերին գերի տարան հեռավոր երկրներ: Ոչ մի գեղեցիկ կին կամ աղջիկ շազատվեցավ նրանց ձեռքից . պաշտպանող մայրերին սպանում էին աղջկերանց առաջ, հայրերին՝ որդիների առաջ . ստնտու կանանց գրկից հափշտակում էին ծծկեր երեխաները և գետին խփելով ջախչախում . . . ամեն տեղ արյուն, ամեն տեղ կրակ և պղծություն . անկյուն չկար, որ ազատ լիներ այդ իրեշների արհավիրներից . . . Երբ անպաշտպան ավաններն ու քաղաքներն ավերեցին, այնուհետև դիմեցին բերդերի և ամրոցների վրա: Մի քանի տեղ, ճշմարիտ է, պաշարյալները քաջությամբ դեմ դրին թշնամուն և մեծ կոտորած արին նրա զորքի մեջ, բայց շատ տեղ էլ բռնությամբ կամ մատնությամբ գրավեցին նրանք ամրոցները և միշտ բնակիչները անխնա կոտորեցին:

— Ի՞նչ էր անում, ուրեմն, այդ ժամանակ թագավորը:

— Ի՞նչ — Ինչ պիտի աներ, իշխաններ'ի մի մասը միացել էր թշնամու հետ կամ անձնատուր էր եղել նրան, մի մասը եղբայրասպան կովով էր զբաղված յուր դրացու կամ ազգականի

հետ, այսինքն, այն միջոցին, որ օտարը
մի կողմից ավերում էր իրանց երկիրը,
իրանք էլ մյուս կողմից էին ավերում:
Մեր անմիտ ազգի մեջ այսպիսի
եղբայրասպան ընդհարումներ շատ են
եղել և միշտ էլ կլինին: Մի քանի՝ ուժ
ունեցող իշխաններ ամրացել էին իրանց
բերդերում և կովի դաշտ չէին իշնում:
Մնացել էին թագավորի հետ հայրդ՝ յուր
Գարդմանացի գնդերով, Սիսակյան
իշխանները՝ այունեցի վաշտերով և
Մարզպետունի իշխանը՝ պետական
զորքերով: Բայց այս միության ուժը
համեմատելով թշնամու զորության հետ,
մի ոչնչություն էր: Նարզնում ես՝ ի՞նչ էր
անում թագավորը. համարյա թե ոչինչ
կամ այն՝ ինչ որ կարող էր և
պարտավոր էր անել. -յուր սակավաթիվ
զորքի մի մասը զինակից իշխաններին
հանձնած և մյուս մասը հետը վերցրած
ինչպես մի վիրավոր առյուծ՝ արշավում
էր երկրի այս կամ այն կողմը: Թշնամու
հետ ճակատ առ ճակատ պատերազմել
չէր կարող ուստի երբեմն
հանկարծական հարձակումներով
շփոթում էր նրա զորքերի կարգը,
երբեմն մենավոր գնդերի վրա ընկնելով՝
շարդում նրանց, երբեմն պաշարված
բերդերին օգնության հասնելով՝
հարվածում պաշարողներին, միով
բանիվ՝ զործում էր իբրև ասպատակ
գնդերի հրամանատար, հուսալով, թե
այսօր կամ վաղը կգան իշխանները և
յուր հետ միաբանելով կանոնավոր
ճակատամարտով կարտաքսեն
հայրենիքից ընդհանուր թշնամուն: Բայց
արքայի համար ամենամեծ հարվածն
եղավ այն, որ յուր հորենքորորդի՝ Աշոտ
սպարապետը յուր ձեռքն ունեցած
պետական զորքերով անձնատուր եղավ

Յուսուփին և նրա հետ միասին մտավ՝ Դվին, իբրև ոստիկանի հլու հպատակը։ Մյուս կողմից էլ մեր կաթողիկոսը փոխանակ սրան և նրան դիմելու, իշխանները հաշտեցնելու և դրանց քուրին միացնելով՝ թագավորին թև ու թիկունք կանգնեցնելու, երկիրը քողեց տագնապի մեջ, ժողովուրդը՝ հուսահատության մեջ, զորքը՝ մահու և կյանքի հետ կովելիս և ինքը յուր անձի անդրությունը խնդրելով հեռացավ Վրաստան, Ատրներսեհ թագավորի մոտ ապահովության մեջ ապրելու։ Ի՞նչ աներ այդ ժամանակ թագավորը. ի՞նչ կարող էր անել նա:

— Տե՛ր աստված. և այդ քուրի մասին ինձ գրեթե ոչինչ չեք հայտնել. . . Այդ էր ուրեմն պատճառը, որ հայրս համարյա Գարդմանում չէր մնում, երբեմն գնում էր Սյունիք, երբեմն՝ Գուգարք, երբեմն՝ Ոստանի կողմերը, մերթ փոքրիկ վաշտով, մերթ մի մեծ գնդով. . .

— Եվ քո անհանգիստ հարցերին հանգստացնող պատասխաններ էր տալիս. ասում էր, որ թագավորն զբաղված է Կարսա քերդը և Երազգավորսը ամրացնելով, թե Դվինի շուրջը նոր խրամ է փորել տալիս, թե ինքը յուր վաշտերով արքունական սահմանները շրջազայելու է գնում, և այլն, և այլն։

Այո՛, և նրա այդ պատասխաններն ինձ հանգստացնում էին։ Իշխանը հրամայել էր մեզ ամենիս՝ ոչ մի տխուր լուր շհաղորդել քեզ. մանավանդ պատերազմի արհավիրքներից քնավ շխոսել քեզ մոտ։ Աղախինները մի

անգամ սխալվել՝ լուրեր էին բերել քեզ: Մենք ամեն շանք գործ դրինք սուտ հանելու լսածներդ:

— Հիշում եմ. այդ՝ Դվինում նահատակված երիտասարդների մասին էր: Բայց ինչո՞ւ այդ բոլորը ծածկում էիր ինձանից:

— Որովհետև վերին աստիճանի դյուրազգաց էիր. ամենաանշան կոտորածի լուրը լսելուց ժամերով լաց էիր լինում և երբեմն հոգեպես այնպես ընկճվում, որ ստիպված էիր լինում անկողին մտնել:

— Եվ, իրավ, Սեղա, լավ է, որ այդ բոլորն այն ժամանակ չեք հայտնել ինձ. Ես սրտի կսկծից կարող էի մեռնել . . .

— Օ՛, և դեռ չգիտես, թե ուրիշ ի՞նչ զարհուրելի բան ենք ծածկել քեզանից:

— Ի՞նչ, Սեղա, — վախեցած հարցրեց թագուհին:

— Սովոր, սարսափելի սովոր. հետո վայրենի զազանների, զայերի ու բորենիների երևան զալը և քաղաքներում ու զյուղերում մարդիկ հափշտակելը:

— Սովոր մասին ես լսել եմ:

— Ի՞նչ ես ասում, թագուհի, ինչպե՞ս կարելի էր իսկությունը քեզ հայտնել. սիրտդ կտոր-կտոր կլիներ: Դու ծանոթ էիր մեր Գարդմանա սովի հետ. բայց դա սով չէր, այլ հացի թանկություն: Տրուո գետը և Գարդմանա քաջերը թույլ կտայի՞ն, որ մեր երկրում սով լիներ: Սովոր, սարսափելի սովոր տիրում էր

Գարդմանից այս կողմը գտնվող
երկրներում:

Ամբողջ երկու տարի քուն
Հայաստանը կռվի և արյան դաշտ էր
դարձած, քոլոր այդ ժամանակ
զյուղացիք վարել, ցանել ու հնձել չեխն
կարողացել: Եվ ինչպե՞ս
կարողանայինք քանի որ դաշտ ու ձոր,
լեռ ու անտառ հազարացի զորքերով ու
հելուզակներով Էին քոնված, իսկ ազատ
անկյուններումն էլ հայ զորքերն Էին
միմյանց կոտորում, հայ իշխաններն
իրար ջնջում: Այս պատճառով
երկրագործները ցրվեցան, այգիներն ու
դարաստաններն անխնամ մնացին,
ժողովրդի վերջին պաշարը վայրենի
զորքերն սպառեցին և սովոր յուր
զարհուրելի հետևանքներով քոնացավ
Հայաստանի մեջ: Կարոտությունն իբրև
մի վարակիչ ժանտախտ աղքատների
խրճիթից հարուստների ապարանքը
մտավ. ամեն, տեղ տիրեց քաղցը,
թշվառություններից դառնազույնը . . .
Օ՛, երանի՛ նրան, ով աչքերով չեր տեսել
այդ աղետը . . . Մարդիկ քաղաքների
ու զյուղների մեջ ունեցածնին սպառելով՝
ցրվեցան դաշտերը, ձորերն ու լեռները,
որպեսզի զոնե կանաչ խոտ կամ
բանջար ճարակելով քաղցերնին
անցնեն: Չնայելով, որ շատերը այդ
խոտաճարակներից մեռնում Էին
վնասակար խոտեր ուտելուց,
այսուամենայնիվ քիչ ժամանակի մեջ
դաշտերի ու լեռների կանաչն
սպառեցին: Այնուհետև սկսան անսուրբ
կենդանիներն ուտել, այն է՛ Եշ, ձի,
կատու, շուն, մինչև անզամ որդեր,
ճիճուներ . . . :

— Ա՛խ, Սեղա, ինչե՞ր ես ասում,
դադարի՞ր, լսել չեմ կարող . . .

— Այո՛, իմ տիրուհի, ուսում Եին . . .
բայց ավելի սարսափելին, ավելի
զարհուրելին կա . . . Օ՛, կին արարածի
ականջը լսել չէ կարող . . .

— Ի՞նչ, Սեղա:

— Կսարսափես, չեմ կարող ասել:

— Ասա՛, Սեղա, պատմի՞ր, դու
արդեն այդ տեսակ բաներ լսեն ինձ
սովորեցրիր:

— Ասում Եին, թագուհի՛, ոք
հրապարակները լցվել Եին մերկ կամ
հազիվ ցնցոտիներով ծածկված
սովատանց մարդկանցով, որոնք շրջում
Եին իբրև ուրվականներ և միմյանց
դիպչելուց՝ անշնչացած ընկնում փողոցի
մեջ . . . Փոքր ի շատե ուժ ունեցողները
հարձակվում Եին այդ դիակների վրա և
նրանց միսը ատամներով հոշոտելով
լափում: Ամեն մի ընկած դիակի վրա
հավաքվում Եին թագմաթիվ
գիշատիշներ, ինչպես դժոխային
չարատանց ոգիներ . . .

— Օ՛, զարհուրելի է . . .

— Իսկ ի՞նչ կասեիր կաթնկեր
երեխաների համար, որոնք երկարատև
լալուց նվազած ձայնով հրում Եին
մայրերի չորացած ստիճները. փոքրիկ
մանուկների համար, որոնք արտասուրը
դալկացած ծնոտներից ծորելով և
չորացած շրթունքներով հա՛ց գոչելով
օդը լցնում Եին աղեխարշ

աղաղակներով, իսկ շատերը նվաղած՝
զետին գլորվում և անշնչանում . . .

— Օ՛, սիրտս մաշվեցավ, Սեդա,
բավական է:

— Եվ հետո . . . բուն զարհուրելին
դեռ շասացի . . . Գտնվեցան մայրեր,
ո՛չ, զազան արարածներ, որոնք իբրև թե
իրանց մանուկների տանջանքը
չտեսնելու համար, մորթեցին նրանց և
կերան . . .

— Լոհի՛ն, Սեդա. այլս ոչ մի
խոսք . . .

Եվ թագուհին սաստիկ հուզումից
այլազունելով ընկավ բարձերի վրա:

Գևորգ Մարգարետունի՝ Ը - Հարսի հիշողություններն ու ոգևորությունը փեսային զալստյան առիթով

← [Ե - Երեք տարվա
ընթացքում հայ
ազգի կրած և հարս
բազուիհուն անհայտ
մնացած
դժբախտությունները](#)

Թ -
[Անհավատարմության
հայտնություն](#) →

Մուրացան

Ը ՀԱՐՍԻ ԶԻՇՈՂԻԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ՈԳԵՎՈՐՈՒԹՅՈՅՈՒՆԸ ՓԵՍԱՅԻՆ ԳԱԼՍՏՅԱՆ ԱՌԻԹՈՎ

Գիշերից բավական անցել էր . հավերը խոսել էին վաղուց . Սեղան սպասում էր, որ բազուիհն յուր պատմություններից հոգնած՝ կպառկե վերջապես հանգստանալու և իրան էլ կիրամայե հեռանալ :

Բայց նրա հույսը չարդարացավ : Վերջին պատմությունները, ճշմարիտ է, գրգռել էին բազուիհու շղերը և այդ պատճառով մի առժամանակ լուսությունը նրանց զրոյցն ընդհատեց, բայց երբ Սեղան բարձրացավ ճրագարանի

պատրույգներն ուղղելու և նորեն դեպի
յուր աքոռակը դարձավ, թագուհին
հարցրեց .

— Այդ ժամանակ չէ՞ր, Սեղա, որ
թագավորը Կոստանդնուպոլիս գնաց:

— Այո, թագուհի, հենց այդ
թշվառությունների ժամանակ, —
պատասխանեց Սեղան և, ապա նորեն
նստելով՝ շարունակեց .

— Ես որ ասում էի, թե վշտերը
հավիտենական չեն, թե խավար զիշերին
հաջորդում է լուսավոր օրը և բուրին ու
փոթորկին պայծառ արևը . . . Դու քո
վշտերից, քո տանջանքներից ես
խոսում . բայց դրանց կարելի է
համեմատել այն շատերի հետ, որոնց
տանում էր թագավորը . . . Անցյալ
պատերազմների և սովոր արհավիրների
լոկ պատմությունը ճնշում է քո սիրտը .
հապա ի՞նչ աներ նա, որ այդ ցավերի
դառնությունը կրում էր անձամբ, իբրև
թագավոր, իբրև ժողովրդյան հայր,
դեպի որը դիմում էին բոլոր
տառապյալները, դեպի որը բյուրավոր
թշվառներ կարկառում էին իրանց
ձեռքերը . . . Բայց և այնպես նա այդ
նեղությունները տարավ հերոսաբար, և
որովհետև յուր հույսը դրել էր աստծու
վրա, ուստի նա չթողեց արքային: Այն
միշոցին, որ յուր իշխանները հեռացած
էին իրանից, և երկիրը հեծում էր
թշնամու և սովոր արհավի բների երեսից,
հունաց կայսրը և պատրիարքը
կարեկցական և միսիթարական նամակ
գրեցին թագավորին, նույնպես և
կաթողիկոսին, հորդորելով սրան
աշխատել, միացնել հայոց իշխանները
թագավորի հետ, և հորդորել նրանց

ընդհանուր ուժով դեմ դնել հասարակաց
թշնամուն: Կաթողիկոսը այդ
նպատակով շատ աշխատեց, բայց
իշխաններն անսաստեցին նրա
խրատներին և մերժեցին Վեհի
խնդիրները: Վերջինս մինչև անգամ
իշավ Տարոն և աշխատեց այդտեղի մի
քանի հզոր իշխաններին հաշտեցնել
իրար կամ թագավորի հետ, սակայն այդ
աշխատանքն էլ անցավ ապարդյուն:
Վերջն ստիպված եղավ յուր
իշխանների՝ ազգի համար
անպատճեր հակառակության մասին
զեկուցանել կայսրին և պատրիարքին, և
նրանց օգնությունը խնդրել թագավորի
համար ներքին թշնամինների դեմ:
Օտարները արգահատեցին մեր
թշվառության վրա և կայսրը հրավիրեց
թե՛ թագավորին և թե՛ կաթողիկոսին
զնալ յուր մոտ, որպեսզի անձամբ
խորհրդակցեն իրանց անելիք օգնության
համար: Կաթողիկոսը շուգեց զնալ,
որովհետև վախեցավ, թե հայոց
եկեղեցին հունաց եկեղեցու հետ
միացնելու առաջարկություն կանեհն
իրան: Ուստի հրավերը չընդունեց: Բայց
թագավորն այդպիսի բանից քաշվելիք
շուներ, ուստի և յուր իշխաններով ու
շքաղիր խմբով եղավ զնաց
Կոստանդնուպոլիս: Այսուհետև արդեն
հայտնի է թեզ, թե ի՞նչ փառավոր
ընդունելություն արին նրան
Բյուզանդիոնում, թե ի՞նչ
տոնախմբություններ կատարեցին հայոց
թագավորի պատվին, թե ինչպե՞ս
արքայական թագով ու ծիրանիով
պսակեցին նրան, թե ի՞նչ մեծագին
ընծաներով մեծարեցին թե՛ իրան և թե՛
յուր իշխաններին: — Այո՛, այդ ամենի

մասին պատմել է Գևորգ իշխանը, —
հարեց թագուհին:

— Այս հաջողությունների լուրն
արդեն բավական եղավ սթափեցնելու
հայոց իշխաններին իրանց թմրությունից,
— շարունակեց Սեղան:

— Բոլորը կարծես միաժամանակ
ովկորվեցան: Գագիկ Արծրունին
Վասպուրականից սկսավ վոնդել
հազարացիներին: Անձնացյաց և
Մոկաց իշխանները իրանց երկրներից
հալածեցին Յուսուփա զորքերը:
Հյուսիսային նահանգներից էլ մեր
ասպատակները քշեցին նրանց: Այնպես
որ Յուսուփը հանկարծակիհ եկածի
նման մնացել էր շվարած: Երբ իմացավ,
որ Աշոտ թագավորն էլ հունաց
օգնական զորքերովն է վերադառնում
Հայաստան, էլ սարսափը պատեց
նրան. առանց ժամանակ կորցնելու
ելավ և յուր մնացած զորքերով փախավ
Դվինից դեպի Ատրպատական:
Թագավորը վերադառնում
հաջողություններով պսակված: Առանց
աշխատության տիրեց կրկին
հազարացիների գրաված երկրներին:
Մի քանի տեղ, ճշմարիտ է փոքրիկ
ընդդիմություններ եղան, բայց հունաց և
հայոց միացյալ ուժի առաջ ամեն
արգելքներ հարթվեցան: Մեր աշխարհը
կրկին խաղաղվեց, ժողովուրդը շունչ,
առավ, արտերն ու այգիները
կանաչեցին, երկիրը բերքերով լցվեցավ
և մարդիկ սկսան ոչ միայն առօրյա
հանգստություն վայելել, այլև
ուրախության տոններ կատարել.

— Կարծեմ ամենից առաջ իմ տագը
Աքասն սկսավ:

— Արքաեղբայրը . . . Այո՛:
Թագավորը դեռ չէր վերադարձել՝ որ նա
զնաց և ափխազաց Գուրգեն մեծ
իշխանի դստեր հետ ամուսնացավ: Չե՞
որ վաղուց սիրում էին նրանք իրար:

— Գիտեմ. թագավորի
թագադրության օրերից: Իմ աշքի առաջ
սկսվեցավ նրանց բարեկամությունը . . .

— Այո՛, Դվինում. մի փոքր առաջ
պատմում էիր: Բայց ժողովուրդը
բամբասում էր նրան, որ մեծ և
թագավոր եղբորից առաջ պսակվիցավ:

— Իզոր: Երևի Ափխազիայի
օրիորդը առավել գրավիչ և զորեղ էր,
քան Սահակ Սևադայի աղջիկը, ինչ կա
այդտեղ բամբասելու:

— Ո՛չ, իմ թագուհի, անակնկալ
դեպքերն ուշացրին ձեր հարսանիքը:
Չե՞ որ Յուսուփ ոստիկանը թագավորի՝
հունաց հետ միաբանելը լսելով՝ շտապել
էր մի ընտանի և զորեղ թշնամի
պատրաստելու նրա դեմ:
Սատանայական խորամանկությամբ նա
թագ դրավ Աշոտ սպարապետի գլուխը
և ուղարկեց Հայաստան:

— Այո՛, որպեսզի հարազատը
հարազատի դեմ կանգնեցնելով՝
երկուսին էլ ուժասպառ անե:

— Եվ եղբայրասպան կովով հայոց
զորքերը տկարացնելով՝ անաշխատ
տիրե մեր երկրին:

— Հասկանալի է: Այդպես էլ նա
արավ Գագիկ Արծրունու հետ, որպեսզի
Սմբատ թագավորի ուժը շլատե: Բայց

վերջում, որովհետև Գագիկը հեռացել էր իրանից, սպարապետին առաջ քաշեց: Դա սի հին խաղ է, որով մեր թշնամիներն աշխատել են միշտ մեզ տկարացնել: Չէ՞ որ ավելի ձեռնտու է նրանց, որ հայերը միմյանց շարդելով ոչնչանան, քան թե իրանք սեփական զորքեր բերեն այստեղ հայերի հետ կովելու: Ի՞նչ է պակասում թշնամուն, մեկին թագ կընծայե, մյուսին իշխանություն կտա, այդ տիտղոսներով նրանց փառամոլությունը կզրզու և միմյանց դեմ կզինե: Իսկ երբ նպատակին կհասնե, թագն էլ կխլե, իշխանությունն էլ: Այդպես անում են բոլոր խարդախ տիրապետները. իսկ փառքի և անձնական շահու համար ազգ վաճառողներ ամեն երկրում կան:

— Այո, թագուիի. սպարապետը զիտեր Յուսուփի խորամանկ նպատակը, թայց և այնպես չխղճահարվեցավ հայրենիքի շահը յուր փառամոլության զոհելու: Իբր հակառակարող թագավոր՝ սկսավ եղբայրասպան կոիվ մղել յուր հորեղբոր որդու և ազգի օրինավոր թագավորի դեմ: Կոտորածներ արավ, զյուղեր ու ավաններ քանդեց, քաղաքներ առավ, մինչև որ վերջապես Վաղարշապատի մոտ թագավորական զորքերից շարաշար հաղթվելով փախավ Դվին: Ահա՝ Աշոտ բռնավորի այս շարիքներն էին պատճառ, որ արքայական հարսանիքն ուշացավ: Թագավորը կամենում էր երկիրն ամեն կերպ խաղաղացնել և ապա թե տոնական հանդեսներով զբաղվիլ:

— Եվ դու, Սեղա, հիշում ես բոլորը, այնպես չէ՞ . . .

— Օ, այնպես, որպես թե երեկ կատարվեցավ:

— Եվ, իրավ, որքա՞ն թիշ ժամանակ է անցել, ընդամենը երկու տարի . . . աստված իմ . . . Եվ այս կարձ ժամանակում այսքան երկա՞ր ապրել . . .

— Ի՞նչ, երկա՞ր ապրել ասացիր . . .

— Այո՛, Սեղա, շատ երկար տանջվեցի . . . Ինձ թվում է, թե տասնյակ տարիներ են անցել: Քսանհինգամյակս դեռ չէ բոլորել, և սակայն վաղուց պառավել եմ ես . . .

— Դու դեռ այնպես գեղեցիկ ես, ինչպես մի հրեշտակ:

— Հա՛, հա՛, հա՛ . . . խեղճ Սեղա . . . գեղեցիկ եմ, բայց ո՞ւմ համար, ո՞ւմն է պետք քո թագուհու գեղեցկությունը:

— Դու դարձյալ տիսրում ես . . .

— Ճիշում եմ ինչպես այսօր: Ես կանգնած եի դոյլակի վերին դստիկոնում. ինձ հետ էին մանկահասակ նաժիշտներս . . . Ներքե, ամրոցի բակում, հայրս պատվերներ էր տալիս մի խումբ զարդմանացի հեծյալների, որոնք նույն գիշեր ևեթ պիտի ճանապարհվեին դեպի Աղստև, որպեսզի այստեղ գտնվող մեր մի զորագունդը առաջնորդեին դեպի Վաղարշապատ, թագավորին օգնություն հասցնելու: Ճանկարծ հեռվում, Գարդմանա կամուրջից այն կողմը, մի կարմիր

դրոշակ նշմարեցի, որ կարծես թռչում էր օդի մեջ: «Աղջիկներ, ի՞նչ բան է այն», հարցրի նաժիշտներիս: Բոլորը միասին այն կողմը նայեցին: Եվ մինը, որ ամենից սրատեսն էր, հանկարծ աղաղակեց.

«Ավետարերն է»: — Ավետարե՞ր . . .

— հարցրի մերենայաբար և սիրտս սկսավ տրոփել . . . Սա ուրեմն քազավորի կողմիցն է, — մտածեցի ես, և ուրախությունից շունչն բռնվեցավ . . . Եթե հիշում ես, քիչ ժամանակ առաջ ապստամբեցան Գուգարաց վերակացու Գնթունի իշխանները: Թագավորը Արաւ տագերս հետ միասին զնաց և նվաճեց նրան: Ապա երկուսը միասին հյուր զնացին ափխազաց Գուրգեն մեծ իշխանին: Ահա՝, քազավորի այդ քացակայությունից օգտվելով՝ բռնավոր Աշոտը եկավ և Վաղարշապատը գրավեց: Թագավորը և Արաւ եղբայրն անմիշապես վերադարձան Ափխազիայից և դիմեցին Վաղարշապատ: Գարդմանից նրանք անցել էին զիշեր ժամանակ: Հորս հետ տեսնվել էր քազավորը միայն մի քանի վայրկյան, իսկ ինձ թույլ չէր տվել, որ արթնացնեին: Նույնիսկ ձեզանից ոչ ոք չէր իմացել քազավորի գալն ու Գարդմանից անցնելը:

— Այո՛, որովհետև նա նպատակ էր ունեցել հանկարծ հարձակվելու Աշոտ բռնավորի վրա: Ոչ ոք չպետք է այդ իմանար:

— Այդպես է. բայց ճանապարհելուց հայտնել էր հորս, թե՝ «Եթե սուրբ կաթողիկեն օգնե ինձ այս անգամ բռնավորը յուր պարիսպներից վանելու, ավետարեր կուղարկեմ քեզ կարմիր դրոշով, և ապա կվերադառնամ

Գարդման մեր հարսանիքը տոնելու»։
Եվ այդ գիտեի ես, Սեղա, հայրս
հայտնել էր ինձ արդեն. ուրեմն կարող
ես երևակայել, թե ի՞նչ հրճվանք, ի՞նչ
ուրախություն տիրեց իմ հոգուն, երբ
կարմիր դրոշը նշմարեցի. . .

— Երևակայում եմ։

— Եվ այս քանը հորս հայտնել
չկարողացա. լեզուս կարկամել էր
ուրախությունից։ Վերջը, երբ
նաժիշտներից մինը ճշաց վերևից.
«Իշխան, ավետաքեր է զալիս», և հայրս
կարծես չհավատալով նրան՝
հարցական հայացքով նայեց դեպի ինձ,
ես ուրախությունից կիսահագած՝ «Այո՛,
Այո՛, կարմիր դրոշով», ճշացի նոյնպես
և վազեցի ներքև։ Երեսս հրճվանքից
վառվում էր։ Հիշո՞ւմ ես դու այդ օրը,
Սե՛դա։

— Եվ կարելի՞ է մոռանալ այն։
Բոլոր ամրոցը ցնծում էր
ուրախությունից։ Իշխանը մի ընտիր
սուր, սի նժույզ և շատ ոսկիներ
պարզեց ավետաքեր զորականին։ Նա
մեր այժմյան բերդակալը՝ Մուշեղն էր,
այնպես չէ։

— Այո՛, նա ինքն էր։ Ես կամենում
էի, որ ավելի մեծագին ընծաներով
պարզեատրեին նրան, քայլ հորս ոչինչ
շասացի. խնդիրն ինձ էր վերաբերում,
ամաչում էի։

— Եվ երկու օրվա մեջ, — հարակցեց
Սեղան, — ամբողջ Գարդմանը
տոնական կերպարանք առավ։ Աղստև
գնալու նշանակված հեծյալները
զրկվեցան Գուգարք, Սյունիք, Արցախ և

ուրիշ հեռավոր տեղեր՝ հայոց իշխաններին հարսանիքի հրավիրելու: Թագավորը դիտմամբ ուշացավ Վաղարշապատում: Եվ երբ նա եկավ, արդեն բոլոր իշխանները, սեպուհները, նախարարական տանուտերերը և բոլոր իշխանական ընտանիքները գտնվում էին Գարդմանում. Ափխազիայի իշխանը միայն մի օր առաջ հասավ. իսկ վրաց թագավորը դիտմամբ ուշացել էր Գանձակում, որպեսզի մեր թագավորի հետ միասին մտնե Գարդման, չնայելով, որ ինքը նրա երկրորդն էր: Բայց Արծրունյաց Գուրգեն իշխանը, չնայելով քեզանից մերժված լինելուն, այսուամենայնիվ, յուր բարյացակամությունը թագավորին ցույց տալու համար՝ ոչ միայն շքադիր խմբով եկավ հարսանիքին, այլև Գանձակ գնալով՝ հնարներ գործ դրավ, որ վրաց Ատրներսեհին թագավորից գոնե կես օր առաջ բերե Գարդման: Եվ հաջողեց էլ: Ատրներսեհը երեկոյան եկավ, իսկ թագավորին հետևյալ առավոտը ընդունեցինք:

— Ընդունեցիք . . . Այո՛, դուք ընդունում էիք թագավորին: Գարդմանը երիտասարդացել էր. լեռներն ու բլուրները հրճվում էին. ժողովուրդը շլանում էր հայոց իշխանապետության փառահեղ պերճությամբ, իսկ իշխաններին շլացնում էր Սահակ Սևադան յուր հարուստ և մեծավայելուշ հանդերձանքներով . . . Իսկ ե՞ս, Սեղա, ես ընդունում էի ո՞չ միայն հայոց թագավորին, հայոց իշխանապետության պարձանք Աշոտին, այլև . . . Ա՛խ, . . . և այժմ ես կարողանում եմ այս բառերն արտասանել . . . Այո՛, Սեղա, ես

ընդունում էի նրան, որ բերում էր յուր հետ իմ վարդածին հույսերի պսակը, իմ անսահման երջանկությունը, իմ երանության երկինքը . . . Ընդունում էի նրան, որ կրում էր յուր մեջ իմ սիրապատար սիրտը, իմ սիրաշունչ հոգին . . . որի հայացքը հափշտակում էր իմ լուրջունը, որի ձայնը հնչում էր իմ ականջին ինչպես գերոբեների մեղեղին . . . և այդ դյուցազնը, այդ գերբնական արարածը, Սե՛նա, իմ փեսան, իմ ամուսինն էր . . . O'հ, մի՞քել կարելի էր այդքան երջանկության դիմանալ . . .

Եվ այն բոլոր փառահեղ պատրաստությունները, իշխանների ցույց տված հարգանքը, գարդմանացոց ու հայ զորաց ոգևորությունը շատ փոքր բաներ էին երևում իմ աշքում: Ես կամենում էի որ Աշոտ-Երկարի համար այդ ամենը կրկնապատկվեր, եռապատկվեր. չէ՞ որ նա բոլոր ընտիր հայերից ընտրելազույնն էր, համայն հայ իշխաններից բարձր ու գերազանցն էր . . . Ա՛խ, Սեղա. Եթե գիտենային տղամարդիկ, թե ինչպես մենք հպարտանում ենք նրանցով, թե ինչպես կնոջ փիսրուն սիրտը դառնում է աղամանդ՝ երբ կապվում է նա ճշմարիտ արժանյաց տեր հերոսի հետ . . . O'հ, այն ժամանակ նրանք երբեք չէին իշնիլ սեղանի այն բարձրությունից, որի վրա մեր բարեպաշտ սիրտը երկրպագում է նրանց . . .

— Խեղծ կին . . . — շշնչաց ինքն իրան Սեղան:

— Հայրս պահանորդ գնդով
քազավորին դիմավորելուց առաջ

պատվիրել էր, որ ես, իբրև արքայի հարսնացու և Գարդմանա հզոր իշխանի աղջիկ, չելնես իմ դստիկոնից և չերևան ժողովրդին, մինչև որ ինքն արքան դոյլակը գալուց հետո շպատրաստվեր ինձ ընդունելու: — Պատշաճից օրենքը այս է պահանջում, — ասում էր նա: Բայց ես . . . ո՞վ երջանկության անդարձ վայրկյաններ . . . չկարողացա դիմանալ և պատշաճից օրենքներին շանսատել: Բոլոր Գարդմանը իմ արքայի ու փեսայի ընդունելության փառքը պիտի տեսներ, ինչպես կարող էի ես զորկ մնալ այդ հաճույքից: Եվ ահա փակել տվի ես իմ դստիկոնի մուտքը, նաժիշտներին հրամայեցի ոչ ոքի շընդունել և ես նրանցից մինին վերցնելով, դոյլակի գաղտուկ նրբանցքով բարձրացա մեծ աշտարակի գլուխը: Այնտեղ բարձրացե՞լ ես դու, Սե՛նա:

— Ո՛չ. կինն ինչպես կարող է բարձրանալ: Բերդապահ նետաձիգները հազիվ են սողում այդ անցքերից:

— Բայց մենք բարձրացանք՝ ինչպես այծյամ: Գարդմանա շրջականները երևում են այնտեղից՝ ասես թե ափի մեջ: Դաշտը, գետակը, լեռները, բոլորը մեր առջևն էին: Ժողովուրդը խոնված էր ամեն տեղ: Երբ առաջին անգամ դեպի կամուրջը նայեցի, հառաջապահ հեծյալների զունդը տեսա, որոնք սպիտակ դրոշը ծածանելով թռչում էին հողմի պես: Նրանց հետևում էր արքան, շրջապատված յուր գեղահասակ թիկնապահներով, որոնց փայլուն զրահները շողշողում էին արևի առաջ և կարծես իրանց շուրջը կայծակներ թռափում: Թագավորը նստած էր

սպիտակ և ոսկեսար նժույգի վրա, հազած ոսկեփայլ զրահներ և ծածկած նոյնպիսի սաղավարտ, որի վրա ծածանում էր՝ արծվածի Գարդմանակը հովանավորող՝ ձյունաթույր ցցունքը: Արքային հետևում էր հայրս՝ զուր գարդմանացի ասպետներով. ապա Սիսական իշխանները, ոստանիկների խումբը, Աղվանից սեպուհը, Գուգարաց բղեջիլը, Արծրունյաց ու Մոկաց իշխանները, Արցախու և Խաչենի տանուտերերը, և այլն, և այլն: Այնուհետև գալիս էին պետական ու տանուտիրական զորքերը, սեպուհ, դրանիկ և ոստանիկ գնդերը, և վերջապես շրջականներից հավաքված ժողովրդի ստվարախումբ ամբոխը: Երբ հառաջապահ հեծյալների խումբը մոտեցավ քերդին և փողերը արքայի գալուստն ավետեցին, Գարդմանը հեղեղող իշխանների, զորքի և ժողովրդյան բազմությունն անհետացավ իմ աշքից: Իմ աշխույժ ու անհազ հայացքը հառեցի միայն իմ փեսայի և սիրարժան թագավորի վրա: Թիկնապահների խումբը քերդի դոանը հասնելով՝ կանգ առավ երկու կարգի վրա: Թագավորն առաջ անցավ: Նրա ահիպարանոց նժույգը՝ զգալով կարծես թե ի՞նչ դյուցազն է կրում յուր վրա, մոտենում էր դարբասին ավելի սիգապանծ և որոտածայն խրխնջունով: Եղբայրներս իրենց հետևորդներով ընդառաջեցին թագավորին քերդի հանդիպակաց դռներում. իսկ մայրս ընդունեց նրան դոյակի մուտքի առաջ, շրջապատված Գարդմանի ավագանիներով և նրանց տիկիններով: Եթե համոզված չլինեի, որ այս շլացուցիչ փառքին հաղորդակից պիտի

լինիմ ես, եթե չգիտենայի, որ ինձ է
պատկանում այն անձը, որին ամենքն
աշխատում են մոտենալ, որի հայացքը
այնպես ճգնում են հավատակել, և ես
միևնույն ժամանակ տեսնեի ինձ այնքան
նրանից հեռու, աշտարակի մեջ
բանտարկյալ, օ, զուցե այդ
բարձրությունից իսկ զլորեի ինձ
ներքև . . . բայց երբ մտածում էի, թե նա
իմն է, թե այդ բազմամբոխ զորքի ու
ժողովրդյան հրամայողը իմ ապագա
ամուսինն է, երբ տեսնում էի, որ երբեմն
իմ ձեռքը խնդրող իշխաններն այժմ
անհուն մեծարանքով ու ակնածությամբ
զլուխ են տեսնում եմ, ներքին
հրճվանքից սիրտս կամենում է դուրս
քռչել . . . և այդ միևնույն սիրտը, եթե
զտնվեր այդ բուպեին իմ ձեռքում,
հավատացիր, իմ բարի Սեղա, ես
կգլորեի նրան, այդ դյուցազնի ոտքերի
առաջ . . .

Գևորգ

Մարգարետունի՝ Թ-

← [Ը - Հարսի
հիշողություններն
ու ոգևորությունը](#)
[փեսային
գալստյան
սովորությունը](#)

Անհավատարմության հայտնություն

[Ժ - Կոյր
կոհմանուն](#)

Մուրացան

Թ

ԱՆՀԱՎԱՏԱՐՄՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅՏՆՈՒԹՅՈՒՆ

Թագուհին ընդհատեց խոսքը մի քանի վայրկյան, կամենալով, կարծես, յուր աշխույժը չափավորել և ապա նորեն եռանդով շարունակեց .

— Այո՛, Սե՛դա, դու իրավունք ունիս: Արդարն, կարելի է անցյալ քաջությունները հիշելով մոռանալ մի փոքր ներկայի դառնությունները . . . Եվ ինչպե՛ս սիրելի է ինձ այժմ անցյալը . . . Մտաքերում, եմ այն երջանիկ վայրկյանը, երբ առաջին անգամ ներկայացա թագավորին, նա նստած էր այդ ժամանակ դոյակի մեծ դահլիճում, շրջապատված յուր ավագանիներով և իշխաններով: Բոլորն էլ ինձ էին սպասում: Ճենց որ հորս հետ դահլիճի դռներում երևացի, թագավորն իսկույն բարձրացավ աթոռից և դիմավորելով մեզ վայելչաբար ողջունեց: Անշուշտ ես շառագունեցի, որովհետև երեսս սկսավ այրվել . . . Ինչպե՛ս լավ հիշում եմ այդ

վայրկյանը . . . Հայրս հանձնեց նրան իմ ձեռք՝ ասելով . «Սիա՛, արքա, իմ դուստրը և քո հարսնացուն»: Թագավորն ուրախ և ժպտադեմ առավ իմ աջը, շերմությամբ համբուրեց և առաջնորդելով ինձ տարավ մինչև յուր զահույքը, որի քիչ հեռու պատրաստված էր ինձ համար ծիրանիով ծածկած աթոռ: — «Ներկայացնում եմ ձեզ, իշխաններ, ձեր ապագա թագուհուն» — հանդիսավոր եղանակով ասաց թագավորը, և ամենքը միաբերան գոչեցին . «Կեցցե՛ թագավորը, կեցցե՛ թագուհին» . . . Հետո բոլոր իշխանները մոտեցան և ողջունեցին ինձ ավագության կարգով: Այդտեղ էին, Մեդա, ինձանից մերժված բոլոր իշխանները . . . Օ՛, ինչպես կամենու էի, որ այդ բոպեին լինեի ես աշխարհի միակ գեղեցկուհին, որ ամենքը հիանային ինձնով և ասեին, թե հայոց թագավորը ընտրել է, արդարև, յուր անվան արժանի հարսնացու:

— Դու գեղեցիկ էիր ինչպես ավետարեր քերոբեն . . .

— Եվ ուրախ էի, որ չէի ամաշեցնում իմ փեսային:

— Այո՛, նա հայտնել էր Մարզպետունի իշխանին, թե երջանիկ է համարում իրան, որ դու գեղեցկությամբ գերազանցում ես Աբասի ամուսնուն: Ափխազիայի մեծ իշխանը, ասել էր թագավորը, այլև չի պարծենալ, թե յուր դուստրն է միայն հայոց արքունիքի զարդը:

— Երբ պսակի ժամանակ եպիսկոպոսը առնելով իմ ձեռք՝ տվավ

արքային, ես բարձրացրի աչքերս և նայեցի նրան . . . Օ՛հ, ինչպե՞ս վեհաշուր երևաց նա ինձ այդ րոպեին, և ես որքա՞ն նրանով բարձրացած . . . — «Ահա վերջապես մարմին առան իս հույսերը, ես երջանիկ եմ», — մտածում էի ինքս ինձ և ապա հանդուզն մտքեր հղանում. «Սա, այս Աշոտը, այս երկաթի թագավորը իմն է. ոչ ոք այլս չի կարող խլել նրան ինձանից. մենք արդեն պսակվում ենք. մեր միության դաշնագիրը վավերանում է աստվածային կնիքով . . . » «Չոք աստված զուգյաց, մարդ մի՛ մեկնեսցե», — ասում է եպիսկոպոսը: Բայց այսօր, Մեղա, ես զրկված եմ նրանից, նա այլս իմը չէ. ինչպե՞ս դառն է հավատալ այդ ճշմարտությանը . . . Բայց չէ՞ ոք «աստված մեզ զուգեց», ո՞վ եղավ բաժանողը, ինչպե՞ս պատահեց այդ ասա՛, Մե՛ղա, ասա՛, չէ՞ ոք դու էլ այդ զիտես, չէ՞ ոք խոստացաք պատմել . . .

— Ես շատ բաներ պատմեցի, սիրելի քազուիկի:

— Ո՛չ. դու ինձ չպատմեցիր, քե ինչպե՞ս սկսվեցավ մեր դժբախտությունը. չէ՞ ոք նախկին կայծերի հրդեհը մի հայտնի պատճառից բորբոքվեցավ:

— Այո՛ պատճառը դարձալ մեր քշնամին եղավ . . .

— Ո՞վ:

— Յուսուփիլ:

— Ինչպե՞ս:

— Հիշո՞ւմ ես, որ ձեր հարսանյաց օրերը նա մեծագին ընծաներ ուղարկեց թագավորին:

— Այո՛, արքայական թագ, ականակուու սուր, Արաքիայի ոսկեսար նժոյզմեր և ուրիշ շատ թանկագին զարդեր:

— Այլև մի մեծ գունդ հագարացի հեծելազոր, իբրև արքունական բանակի սատար:

— Այո՛, հիշում եմ:

— Ի՞նչ էր այդ բարեկամության նպատակը:

— Ասում էին, որ Յուսուփը Պարսկաստանին ինքնազլուխ տիրելու համար կամենում է ամիրապետից ապստամբել: Եվ որովհետև այդ ժամանակ հայոց թագավորը հաջողության մեջ էր, հունաց կայսրը դաշնակից էր նրան, հայոց իշխանները միաբան էին հետք, հաշտվել էր նա, մինչև անզամ, Գագիկ Արծրունու հետ, իսկ նրա միակ թշնամին, Աշոս բռնավորը չարաշար հաղթվելով փախել էր Դվին, ահա՛ այդ պատճառով կամենում էր նա թագավորի բարեկամությունը վաստակել: Եվ մեր հարսանիքը հարմար առիթ եղավ նրա համար: Յուր այդ հարուստ ընծաներով, արդարև, Յուսուփը թագավորի սիրտը շահեց:

— Բայց տես, թե այդ ընծայաբերության մեջ ուրիշ ի՞նչ գաղտնիք էր թաքնված: Հազարացոց ոստիկանը, հարկավ, հայոց թագավորի

հաջողության ցանկացող չէր, սակայն խնդրում էր նրա բարեկամությունը, որովհետև այդ միջոցին հաջողության մեջ էր Աշոտ թագավորը: Բայց այն հեծելազորը, որ Յուսուփիր ուղարկել էր թագավորին, իբր նրա բանակին օգնություն, պատճառ դարձավ մեծ դժբախտության: Թագավորը չէր կարողանում համբերել Աշոտ բռնավորի ապստամբական շարժումներին: Ուստի, երբ հարսանյաց տոները վերջացան, նա որոշեց գնալ Դվին և հալածել նրան մայրաքաղաքից: Եթե հիշում ես, այդ մտքին հակառակ չէր Սահակ իշխանը: Ուստի նրանք միասին բանակ կազմեցին. արքայական զորքին միացրին գարդմանացի գնդերը և Յուսուփի հեծելազորը և այդ միացած ուժերով դիմեցին Դվին: Կաթողիկոսը, սակայն, ընդդեմ էր այդ կովին. ուստի շտապեց, պատերազմն արգելելու: Չե՞ որ երկու կողմից էլ հայ զորքերը պիտի շարդկեին: Վեհի քոլոր ջանքը, հաշտեցնելու հակառակորդներին, անցավ ապարդյուն: Թագավորը մի կողմից յուր ուժի վրա վստահացած և մյուս կողմից, ասում են, քո եղբորից՝ Գրիգոր իշխանից՝ գրգովելով, սկսում է պատերազմը: Բայց որովհետև Յուսուփիր դեռ զաղտնի բարեկամ էր Աշոտ բռնավորին, ուստի նրա զորքերը, համաձայն իրանց զորավարի թարուն իրահանգի, դավաճանեցին թագավորին: Կովի ամենատաք ժամանակը նրանք քողեցին ճակատը և թիկունք դարձնելով՝ փախան: Այդ հաճկարծական դիմադարձությունը շփոթել էր թագավորական զորքերին, որով նրանք բռնավորից չարաշար հաղթվեցան: Ահա՝ Յուսուփի

խարդախության շնորհիվ ստեղծված այդ անհաջողությունը եղավ պատճառ, որ թագավորը նոր պատերազմ սկսելու պատրաստություններ տեսավ: Նա օգնական զորք բերել տվակ ափխազաց իշխանից, ապա մեծ բանակ կազմեց սեփական զորքերից: Մտադիր էր ահավոր կոփ սկսել հակառակորդի հետ: Բարեբախտաբար, այս անգամ կաթողիկոսը կարողացավ յուր աղերսախառն թախանձանքներով համոզել նրան և հաշտեցնել բռնավոր հակառակորդի հետ . . .

— Սե՞դա, բոլոր այդ պատմածներդ հայտնի են ինձ. բայց դրանք կապ չունեն իմ դժբախտության հետ:

— Ընդհակառակը, թագուհի՝, շատ մոտիկ կապ ունին:

— Ինչպե՞ս:

— Հապա՛: Թագավորի այս անհաջող ընդհարումը եղավ պատճառ, որ Ուտիքում վերակացու կարգված Մովսես իշխանը ապստամբեցավ թագավորից:

— Եվ հետո՞:

— Թագավորը և Սահակ իշխանը գնացին միասին նրան նվաճելու . . .

— Եվ նվաճեցին: Թագավորը կովի մեջ արդեն սիով կիսել էր նրա գլուխը և վերջը աչքերը հանել:

— Այո՛, բայց Մովսես ապստամբի փոխարեն նա Ուտիքում վերակացու կարգեց Ցիկ-Ամրամին:

— Յլիկ-Ամրամի՞ն . . . Այո՛, հիշում
եմ . ուրեմն այդտեղից սկսվեցավ,
հա՞ . . .

Թագուիին մի անհանգիստ
շարժումով մի կողմ հրեց քարձերը և
մահճի մեջ ուղիղ նստելով, հառեց
աչքերը դայակի վրա:

Մեղան ոչինչ չէր խոսում . ըստ
երևոյթին նա աշխատում էր փախուստ
տալ նոր մերկացումներից, որովհետև
վախենում էր՝ չինի թե թագուիին նորից
վրդովվի:

— Ինչո՞ւ լոեցիր, Սե՛դա, —
հարցրեց թագուիին:

— Զզիտեմ, թե ուրիշ ի՞նչ խոսեմ, —
պատասխանեց դայակը տխուր
ժպտալով:

— Ասացիր, որ թագավորը Ուտիքում
վերակացու կարգեց Յլիկ-Ամրամին,
այնպես չէ՞:

— Այո՛:

— Ինչո՞ւ անպատճառ նրան և ո՛չ մի
ուրիշին: Ի՞նչ գիտես դու այդ մասին:

— Ասում էին, որ Ամրամի մասին
բոլորն էլ գովեստով էին խոսել
թագավորի հետ:

— Այո՛, նա հուժկու և զորավոր
մարդ է, և հենց յուր զորության համար էլ
նրան Յլիկ են անվանում: Բայց մի՞թե
միայն այդ էր պատճառը:

Մեղան լուս էր:

— Պատմի՞ր ինչ որ գիտես, առանց
մի կետ թաքցնելու, — հրամայեց
թագուհին այնպիսի խիստ եղանակով,
որ Սեղան այլևս հապաղել
շհամարձակվեցավ և պատմեց նրան
հետևյալը .

— Մովսեսի ապատամբությունը
Ուտիքում ճնշելուց հետո եղբայրդ
Գրիգոր իշխանը՝ վերադարձավ
Գարդման միայնակ, առանց մեծ
իշխանի: Մորդ հարցին՝ թե ո՞ւր մնաց
Սևադա իշխանը, նա պատասխանեց,
թե քազավորի հետ միասին պիտի գնա
Երազգավորս՝ թագուհուն տեսնելու:
Բայց որքա՞ն մեծ եղավ մեր զարմանքը,
երբ մեծ իշխանը երկու օրից հետո
վերադարձավ նույնպես Գարդման,
վերին աստիճանի տիտոր և հուսահատ:
Իշխանուհին շատ անհանգստացավ,
կարծելով թե որևէ մի տիտոր լուր է առել
նա քեզանից: Բայց իրան, իշխանին
սիրտ չարավ քան հարցնել, որովհետև,
ինչպես գիտես, հայրդ սովորություն
շուներ, յուր տիսրության մասին
բացատրություններ տալ մարդկանց և
շատ զայրանում էր, եթե մեկը
համարձակվում էր հարցեր անել նրան
դրա համար: Երկու օր շարունակ
իշխանը դյավից դուրս չեկավ: Երրորդ
օրը գաղտնի խորհուրդ ուներ մորդ և
եղբարցդ հետ: Այնուհետև, համարյա,
բոլոր տունը տիսրեց: Այդ հանգամանքը
անհանգստացնելու շափ ինձ
հետաքրքրեց: Սակայն իշխանուհին, որ
ինձանից ծածուկ ոչինչ շուներ, հայտնեց
շուտով իրանց տիսրության պատճառը.
«Իմ Սահականույշը, Սե՛նա,
դժբախտացավ արդեն . . .», — ասաց
նա ինձ մի օր:

— Ինչո՞ւ, — հարցրի ես
զարմանալով:

— Ամուսնուս գործ դրած
նախազգուշություններն ապարդյուն
անցան, — ասաց, նա տիրությամբ: —
Իշխանը կարծել էր, թե Սևորդյաց
օրիորդին Ցիկ-Ամրամի հետ
ամուսնացնելով, կշնչե արքայի սրտից
նրա սիրո հիշատակը, բայց սխալվել է
շարաշար. նախկին սիրո կայծերն
սկսել են արդեն երևան գալ և, գուցե,
հրդեհ առաջացնեն . . .

— Ինչպե՞ս,-վախենալով հարցրի
ես:

— Մովսես ապստամբին նվաճելուց
հետո թագավորն իշել է Սևորդյաց ձորը՝
զորքին հանգստություն տալու: Այդտեղ
դիմավորել է նրան Ցիկ-Ամրամը
Սևորդյաց իշխաններով և հրավիրել
թագավորին յուր ամրոցը՝ Տավուշ:
Սևադան աշխատել էր, որ նա այդ
հրավերը չընդունե, որովհետև գուշակել
է գալիք դժբախտությունը, բայց յուր
շանքն ապարդյուն է անցել: Ասում է, թե
թագավորը, որ մինչև այն շտապում էր
թագուհուն տված յուր խոստումը
կատարելու, այն է՝ նշանակած
ժամանակին Երազգավորս
վերադառնալու, սիրով ընդունեց
Ամրամի հրավերը և գնաց Տավուշ:

— Հետո՞ւ, — հարցրի ես:

— Իշխանն ընկերացել է նրան, —
շարունակեց մայրդ, — և սիա՞ թե ի՞նչ է
պատմում, — այնտեղ էր, — ասում է, —
արքայի նախկին սիրելին՝ Ցիկ-Ամրամի
կինը: Սա ինքը դիմավորեց թագավորին

ամրոցի դոների մոտ: Այնպէս գեղեցկացել և հրապուրիշ էր դարձել, որ անկարելի էր տեսնել նրան և չհիանալ: Երբ առաջին անգամ հանդիպեց թագավորին, ես տեսա, թե ինչպե՞ս նա այլայլվեցավ և շառագունեց: Նայողները կկարծեին, թե ամաշելուց կամ թագավորի ներկայությունից ճնշվեցավ, բայց ինձ հայտնի էր պատճառը: Իմ փորձված աշքերից, — ասաց հայրդ, — չթաքնվեցավ նոյնիսկ թագավորի հուզմունքը: Ամրամի կինն այդ վայրկյանին այնքան հրապուրիշ էր, որ ես չէի զարմանալ, եթե թագավորը գրկախառնվեր նրա հետ: Ես պարզ տեսա, որ նախկին սիրո կայծերը ցոլացին երկուսի աշքերումն էլ և նրանց խորհրդավոր հայացքները հասարակ աշքերի համար աննշմարելի մտքեր հաղորդեցին միմյանց . . . Բայց թագավորը կարողացավ զսպել իրան. նա այնուին այլևս իշխանութուն չէր նայում, և երևի Ցիկ-Ամրամը նեղանում էր, որ յուր տիկինը թագավորի ուշադրությունը չէր գրավում: Սակայն շուտով իմ կասկածները մարմին առան: Թագավորը, որ մտադիր էր Ուտիքի վերակացությունը հանձնել իմ որդուն՝ Գրիգորին, հանկարծ միտք հղացավ այդ իշխանությունը տալ Ցիկ-Ամրամին: Ես շիակառակեցի նրա այդ դիտավորությանը, որովհետև պարզ տեսա, որ գեղեցիկ իշխանութուն մի լուս հայացքն ավելի շատ բան պիտի ասեր և ավելի շուտ համոզեր նրան, քան իմ ճարտարախոսությունը: Հետևյալ առավոտ թագավորն ստորագրեց «Ուտիքի իշխանությունը» Ամրամին հանձնող հրամանը: Իշխանութին անձամբ եկավ արքային յուր

շնորհակալությունը հայտնելու՝
զրահավորված յուր բոլոր գեղով և
կանացի զրավչությամբ։ Ինչ
վերաբերում է Ցիկ-Ամրամին.
ուրախությունից քիչ էր մնում թագավորի
ձեռքերը համբուրեր։ Նոյն ավոր
երեկոյան ես հիշեցրի թագավորին
թագուհուն արած յուր խոստումը
Երազգավորս դառնալու մասին և
զարմացա, որ նա հայտնեց, թե
ցանկություն ունի երկու օր ևս Տավոշ
մնալու, որպեսզի կարգադրություններ
անե Ուտիքի մասին և կարևոր
հրահանգներ տա Ցիկ-Ամրամին։ Ես
այլս չեի կարող մնալ այդտեղ, —
ասում է իշխանը, — և հանդիսատես
լինել, թե նախկին սիրահարներն
ինչպես են նորոգում իրանց
բարեկամությունը, ուստի վեր կացա և
եկա այստեղ, որովհետև Երազգավորս
զնալու այլս սիրու չեր մնում։ ի՞նչ
երեսով երևայի ես իմ աղջկան,
Սահականույշին և ինչպես ս
արդարացնեի թագավորի Տավոշ
թերդում ուշանալը։ Երկու օրից հետո
մեծ իշխանը կանչեց ինձ և ասաց.
«Մե՛ղա, իմ դուստրը և քո Սահանույշը
միայնակ է, այսուհետև նա ավելի
կարոտ է քո խնամքին։ պատրաստվի՛ր
վաղը ևեք ճանապարհվել Շիրակ»։ Ես
ուրախությամբ համաձայնեցա,
որովհետև ոչ մի պաշտոն չեր կարող
ինձ համար ավելի սիրելի լինել, քան իմ
թագուհուն ծառայելը։ Իշխանն արդեն
իմացել էր, որ մայրդ պատմել է ինձ
ամեն քան։ Ուստի ճանապարհվելուս
ժամին կանչեց ինձ իշխանուհու մոտ և
ասաց. «Մե՛ղա, դու արդեն զիտես, թե
ի՞նչ վտանգ է սպառնում իմ դստեր
ընտանեկան երջանկությանը։ նա դեռ

Երիտասարդ է և կարող է յուր վարմունքով շտապեցնել վերահաս վտանգը: Գնա՛ և հսկիր նրա ամեն մի քայլին: Դու փորձակած և կյանքը ճանաչող կին ես: Աշխատի՛ր, որ քո թագուհին զինված լինի միշտ կնոջ ամենանորք հրապույրքներով, որ նրա ամեն մի քայլը, խոսքը, հայացքը սեր զարթեցնե յուր ամուսնու մեջ և մոռացնել տա նրան Ամրամի կնոջ հրապույրները, նրա դյութող ու կախարդող աչքերը . . . Ճշմարիտ է, արհեստական միջոցներով դժվար է սեր զարթեցնել, բայց նույն այդ միջոցներով կարելի է հանգցնել հին սիրո կայծերը կամ արգելել նրա բոցավառվիլը նորից: Պասկը չի ապահովում ամուսնու սերը. և ամուսնացյալները չպետք է երբեք բարձիթողի անեն միմյանց սիրելի լինելու և շարունակ միմյանց հրապուրելու՝ միջոցները: Ամուսնական կյանքի ընթացքում հարկավոր է շարունակել նույն մրցությունը, որով որ մարդ ձեռք է բերել յուր սիրած անձին. և պետք է շարունակել այդ ավելի եռանդով, որովհետև բնությունը մարդուն ստեղծել է այնպես, որ ցանկալի նպատակին հասնելուց հետո դադարում է այլևս նույն նպատակով գրավելուց և ոգևորելուց: Եվ ահա՛ հենց այս ժամանակն է, որ փորձությունը վրա է հասնում: Քո թագուհին այս բաները չգիտե և երանի թե՛ երբեք էլ չփորձե . . . նա, արդարև, սիրում է անկեղծությամբ. և հենց այդ պատճառով էլ մեծ հավատ ունի թագավորի վրա: Բայց ով որ անկեղծությամբ է սիրում, նա էլ հեշտությամբ այնպիսի սխալ քայլեր է անում, որոնք հեռացնում են իրանից յուր

սիրած անձին, մանավանդ եթե վերջինի
մեջ բուռն չէ փոխադարձ սերը կամ
պատրաստ կա մի հակառակորդ, որ
կարող է հրապուրել նրան: Շատ անգամ
մի անզգույշ խոսք, մի անվայել ծիծաղ,
մի կոպիտ շարժում, նույնիսկ հագուստի
մի տգեղություն բավական է լինում, որ
քեզ սիրող սրտի մեջ կաթե զգվանքի
քոյնը . առաջին կաթիլին հետևում է
երկրորդը, երրորդը, և այնուհետև այլնս
հեռացող սիրտն անհնար է լինում
գրավել: Այս բոլորը գիտես դու, Սեդա,
զնա և պատսպարի՛ր քո Սահանույշը
վերահաս վտանգներից: Թագավորի
սիրտը սասանած է արդեն. այդ ես
հաստատ տեսա. աշխատիր, որ իմ
դուստրը վերջին հարվածը չտա . . .
Իսկ ես իմ կողմից հնարներ կմտածեմ
սպառնացող վտանգի առաջն
առնելու . . . » Այս խրատներով
ճանապարհ դրավ ինձ մեծ իշխանը:
Այնուհետև, ինչպես գիտես, ես եկա
Շիրակ: Թագավորն արդեն քեզ մոտ
Երազգավորումն էր: Բայց նա
գուրգուրում էր քեզ շերմ սիրով: Դու գոհ
էիր բախտից: Իշխանի հայտնած
կասկածները չեին արդարանում, գոնե
ես ոչ մի փոփոխություն չեի նշմարում
թագավորի մեջ, որովհետև նրան միշտ
քաղցր և սիրալիր էի տեսնում քեզ հետ:
Բայց երբ նա նույն ամոանը զբոսանքներ
պատրաստեց քեզ համար Սյունյաց և
Գուգարաց լեռներում և ընկերուիհիներ
կարգեց քեզ Սյունյաց իշխանուիհիներին,
իսկ ինքը զնաց Սևորդյաց կողմերը, իբր
թե Ուտիքի մեջ կարևոր
կարգադրություններ ամելու, այն
ժամանակ արդեն կասկածը պաշարեց
ինձ: Իհարկե ես քեզ ոչինչ չհայտնեցի.
դու այնպես ուրախ և երջանիկ էիր . . .

որ ոչ մի ապառաժ սիրտ չէր հանդգնի կասկածի անմաքուր շնչով քո անարատ հոգին թունավորելու, քո հաստատուն հավատը սասանելու . . . Բայց թե թագավորի սիրտը զրավված էր Ամրամի կնոջմով, այդ բանին ես հավատում էի արդեն . . . Այնուհետև թագավորի այցելությունները Ուտիքին կրկնվում էին հաճախ. դու ոչինչ չէիր կասկածում, բայց մենք, այսինքն՝ ծնողներդ՝ Գարդմանում, իսկ ես՝ արքունիքում, գրեթե հալումաշ էինք լինում: Վերջերում թագավորի այդ այցելություններն այնքան հաճախ կրկնվեցան, որ արքունիքի կանայք և նույնիսկ արքայի թիկնապահներն ասում էին, թե «թագավորը սիրահարվել է Սևորդյաց աշխարհի վրա . . .»:

— Եվ իհարկե դրանք բոլորը գիտեին, թե ինչո՞ւ թագավորը հաճախում է Ուտիք, այնպես չէ՞՝, — հարցրեց թագուհին, գրեթե հուզմունքից դողալով:

— Ո՛չ . . . կարծեմ միայն երկու հոգի յուր թիկնապահներից . . .

— Ա՛խ, Սեղա, Էլ ինչո՞ւ համար ես ծածկում, երկու հոգին Էլ բավական են երկու հարյուրին իմացնելու համար: Իսկ արքունիքի կանանցից որի՞ն էր հայտնի իմ դժբախտությունը:

— Այն ժամանակ կարծեմ ոչ ոքի: Բայց երբ Աքաս արքանդբայրը յուր աներոշ՝ ափիսազաց Գուրգեն իշխանի հետ միանալով՝ դավադիր եղավ արքային և կամենում էր բռնել նրան կամ սպանել, թագավորը խոյս տվակ նրանցից: Դավադիրները պտրեցին

նրան . նախ Շիրակում և ապա զորքերով դիմեցին Երազգավորս : Անշուշտ հիշում ես, որ մինչև նրանց գալը թագավորը մեզ բոլորիս վերցրավ և շտապով հասցրեց Ուտիք . Սևորդյաց ձորը : Այդտեղ մենք ամրացանք Տավուշ քերդում, Ցիկ-Ամրամի մոտ : Ահա՝ այդ ժամանակ մեր տիկիններից երկուսը նկատել էին թագավորի և իշխանուի Ասպրամի մտերմական հարաբերությունը և բամբասում էին, որ նա այդ տագնապի ժամանակ մեզ յուր սիրուիու տանն է պատսպարել և ոչ քե Սյունյաց քերդերից մինում :

— Ովքե՞ր էին այդ տիկինները, Սեղա, ասա՝, ես կամենում եմ անպատճառ իմանալ, — հարցրեց թագուիին :

— Մինք մեր Շահանդուխտի մայրը, մյուսը՝ Գոհար իշխանուիին :

— Եվ նրանք քեզ հետ խոսեցի՞ն այդ մասին :

— Այո՛, բայց գաղտնի : Մեզանից զատ ոչ ոք չգիտեր այդ բանը : Սակայն ես իմ կողմից աշխատեցի ցրել նրանց կասկածները : — Իզո՞ւր . դու նրանց աշքերը փակել չեիր կարող . . . Բայց դու, Սե՞ղա, ինչո՞ւ նույնիսկ այդ ժամին շհայտնեցիր ինձ այդ գաղտնիքը : Եթե ես զիտենայի, թե ինձանից զատ ուրիշներն եւ են նկատել այդ բանը, այն ժամանակ ես դաշույն կցցեի նախ այդ անզգամի և ապա իմ սիրտը . այն ժամանակ Աշոտ-Երկարի իշխանությունը չեր վտանգվիլ, Սահակ Սևադան և յուր որդին չեին կուրանալ . . .

— Ինչպե՞ս, թագուհի՝, մի՞քև դու Էլ
այդ քանը Տավուշ քերդում իմացար:

— Այո՛, Սեղա. նոյնիսկ այն
անզգամի ապարանքում, մեր այնտեղ
հասնելուց մի քանի օր հետո:

— Ինչպե՞ս:

— Այն օրը, որ մենք հյուր էինք
Ամրամի մոտ, և այդ իշխանը գինով
ոգևորված մոռացել էր յուր կոշումը և
հաճոյական զրոյցներ էր անում ինձ
հետ եղող իշխանուհիների հետ, հիշո՞ւ
ես, հետացա ես նրա դահլիճից: Մի ինչ-
որ տիսություն պաշարել էր հանկարծ
իմ սիրտը չգիտեի ինչո՞վ փարատել այն,
իշխանուհիներից ոչ մեկին չէի կամենում
ընկերացնել ինձ: Ուստի միայնակ ելա և
սկսա Ամրամի ապարանքը շրջել: Ճոյս
ունեի պատահել մի տեղ թագավորին,
որովհետև նա առանձնացել էր՝
Ոստանից հասած նամակները
կարդալու համար: Մի նրբանցքից
անցնելու ժամանակ հանկարծ իմ
ականջին հասավ թագավորի ձայնը. Ես
ուրախությամբ դիմեցի դեպի
հանդիպակաց դուռը, որ Ասպրամ
տիկնոց դստիկոնն էր հանում: Այդտեղ
լսեցի նրա ձայնը: Ասպրամին յուր
տանտիկնության հոգսերով զբաղված էի
կարծում, բայց զարմացա, որ նա
այստեղ խոսակցում է թագավորի հետ:
Մի տիսուր նախազգացում պաշարեց իմ
սիրտը. շունչս կարծես բռնվում էր.
առաջ անցա հուստ և երկյուղի մեջ, բացի
այն դուռը, որտեղից զրոյցի ձայնն էր
զալիս . . . և ի՞նչ տեսա, Սե՛դա . . . Օ՛,
ինչպե՞ս այդ ժամին շնչառապատ չեղա
ես, ինչպե՞ս շմեռա . . . Ասպրամ

իշխանուհին, Սեղա . . . թագավորի
զրկում . . .

— Աստված իմ . . .

— Այո՛, իմ Աշոտը, իմ անսահման
սիրո և երջանկության թագավորը
զրկախառն Ցիկ-Ամրամի կնոջ հետ . . .
Ա՛խ, Սեղա, զգո՞ւմ ես արդյոք, թե ի՞նչ
հարված էր սա ինձ համար . . . Ո՞ր
շանթը, ո՞ր կայծակը կարող էր
մարդկային սիրտն ավելի անողորս
կերպով հարվածել . . .

— Եվ հետո ի՞նչ արիք:

— Ոչինչ: Նրանք երկուսն ել մեռելի
գույն առան. իսկ ես համբ ու անխոս
դուրս եկա այդտեղից և ապաստանեցի
մոտիկ սենյակներից մինին:

— Այդ երևի այն ժամանակն էր, որ
դու հիվանդացար:

— Այո՛, հիվանդացա հենց այդ
չարագուշակ դեպքի պատճառած
ցավից . . . երկու ամիս շարունակ
տանջվեցա իմ այդ ծանր վշտի գաղտնի
վերքերից . . .

— Զարմանալի է. և մեզանից ոչ
ոքի չհայտնեցիր:

— Չհայտնեցի, որովհետև չկամեցա
հայոց թագավորի ընտանիքը
կործանել. չկամեցա Սահակ Սևադայի
դստեր ձեռքով հայոց թագին ու զահին
անարգանք որոշմել և . . . ա՛խ, ինչո՞ւ
թարցնեմ, Սեղա, չհայտնեցի, որպեսզի
իմ հակառակորդուհիները
չուրախանան, որպեսզի հաշաղկոտ
իշխանուհիները ցնծության տոն

չկատարեն և իմ նախկին փեսացուները
իմ հպարտությունը շծաղրեն . . .

— Իմ խեղճ տիրուիի . . . — շշնջաց
Սեղան ինքն իրան:

— Եվ սակայն իմ հպարտությունն
ինձ չարաշար պատժեց . . .

— Աստված ողորմած Է, տիրուիի' .
դու, որ այդպես հերոսաբար տարել ես
այդ ցավերը, անկարելի Է, որ նախկին
երջանկությունը նորեն շճաշակես:

— Խեղճ Սեղա, ինչքա՞ն քարի ես
դու . . . Բայց մի՞թե լսած կաս, որ մեր
օրերում մեռելները հարություն
առնեն . . . Վե՛ր կաց, մայր Սեղա, վե՛ր
կաց և զնա՛ հանգստացիր, քեզ շատ
հոգնեցրի. պիտի ներես ինձ . . .

Սեղան, որ վաղուց սպասում էր այդ
հրամանին, մոտեցավ քագուիհուն, հանեց
նրա մնացորդ շորերը, ուղղեց մահճի
անհարթությունները և «քարի գիշեր»
մաղթելով նրան՝ քաշվեցավ քնարանի
մոտ գտնվող խուցը:

Քագուիին նույնպես պառկեց քնելու:
Բայց տխուր մտածմունքները երկար
տաճեցին նրան: Լույսը քացվելու մոտ
էր, որ նրա աշքերը ծանրացան, մինչդեռ
Սեղան վաղուց վայելում էր
խաղաղության հրեշտակի քարիքը:

Գևորգ Մարգարետունի՝

← [Թ -
Անհավատարմության
հայտնություն](#)

Ժ - Կույր
Վրիժառուն

Երկրորդ
մաս՝ [Ա -
Այրիվանքում](#)

[Սուրացան](#)

Ժ ԿՈՒՅՐ ՎՐԻԺԱՌՈՒՆ

Արևը մայր մտնելու վրա էր: Երկու հեծյալներ արշավասույր անցնում էին Գանձակու դաշտից: Նրանցից մինը տարիքավոր և ազնվական դեմքով տղամարդ էր, ծածկած պղնձե թերև սաղավարտ և զինված արծաթապատ սրով ու փոքրիկ, փայլուն վահանակով. մյուսը՝ զրահազգեստ, պողպատե գլխանոցով, ծանր ասպարով, վաղակավորն ազդրին և երկար նիզակը ձեռին հաղթանդամ մի երիտասարդ: Տարիքավոր տղամարդը, որ ըստ երևոյթին իշխան էր, ընթանում էր առաջից, իսկ երիտասարդը, որ նրա թիկնապահն էր, հետևում էր նրան: Երկուսի ձիաներն էլ սաստիկ քրտնած էին և փրփուրով ծածկված: Երևում էր, որ նրանք երկար ճանապարհ էին կտրել:

Երբ հեծյալներն ընդարձակ դաշտն անցնելով Գարդմանա ձորը մտան, իշխանը թիկնապահին դառնալով ասաց .

— Ե՛զնիկ, արևն արդեն մայր մտավ, պետք է շտապել հասնել ամրոց դեռ մութք չկոխած . Ես չեմ կամենում, որ քերդապահներն աղմուկ հանեն դոները քանալու պատճառով:

— Ինչի՞ց ես քաշվում, տեր, — հարցրեց թիկնապահը:

— Չեմ կամենում, որ, մեր այստեղ գալը Սահակ իշխանն իմանա, մտադիր եմ ներկայանալ նրան իբրև՝ մի անձանոթ:

— Բայց մի՞թե նրա դոյակում ոչ ոք չի ճանաչում քեզ:

— Կարծեմ՝ ոչ ոք: Ութ տարուց ավելի է ինչ ես Գարդման չեմ մտել: Նոյնիսկ քազակորի հարսանիքին չկարողացա ներկա լինել: Ո՞վ կարող է ուրեմն ինձ հիշել: Իշխանի տաճ հիճ ծառայողներից մեկը Սեղան է, որ մեզ մոտ Գառնիումն է: Ինձ կճանաչեր իշխանուիհն, բայց նա էլ կենդանի չէ: Իշխանի Դավիթ որդին Ամրամի բանակումն է. մնում է ինքը իշխանը և յուր Գրիգոր որդին: Իսկ նրանք երկուսն էլ կույր են, հետևապես չեն կարող ճանաչել ինձ, թե ես ո՞վ լինելս ծածկեմ նրանցից:

— Եթե այդպես է, ուրեմն ես չպետք է քերդը քարձրանամ, այլ պետք է գիշերեմ ավանում:

— Ինչո՞ւ, -հարցրեց իշխանը:

— Որովհետև ինձ ճանաչում են ոչ միայն Սևադա իշխանի ծառաները, այլև քերդապահ զինվորները:

— Ի՞նչ վնաս:

— Նրանք զիտեն, որ ես ծառայում եմ իշխան Մարզպետունուն, ուրեմն և իմ պատճառով կճանաչեն նաև քեզ:

— Եթե այդպես է, մնա՛ ավանում:

— Ծառա եմ հրամանիդ:

— Այդ լավ է. զուցե քեզ հաջողվի նաև տեղեկություններ հավաքել Սևադա իշխանի մասին, թե ի՞նչ չափով նա մասնակից է այս ապստամբության զործին:

— Անշուշտ . Եզնիկը չի հանգստանալ, մինչև որ ամեն բան տեղն ու տեղը չիմանա: Այստեղի քահանան շատախոսի մեկն է, ես նրա մոտ կիշնեմ:

— Բայց քի՛շ խոսիր և շա՛տ լսիր:

— Կարող եմ բոլորովին չխոսել, սակայն առատ աշհամբույր կտամ:

— Այդ էլ լավ է. պատրաստ արծաթ ունի՞ս:

— Գեղջուկ քահանային պղնձե դրամներով էլ կզոհացնեմ:

Հեծյալները խոսակցելով հասան Գարդմանա վտակին:

— Դե՛մ, է՛լ մի՛ ուշանար . անցի՛ր գետակը, — հրամայեց իշխանը:

Թիկնապահը ողջունեց տիրոջը և մտրակելով ձին՝ անցավ վտակը և ուղղվեցավ դեպի ձախ, Գարդման ավանը գնալու համար, իսկ իշխանը բռնեց ամրոցի ճանապարհը: Երբ հասավ բերդասարի ստորոտին, երևաց Գարդմանը յուր սպիտակ պարիսպներով և հզոր աշտարակներով, որոնք ամբանում էին բերդի արևմտյան կողմից և ազ ու ձախ ձգվելով՝ միանում հյուսիսային մասի անմատչելի լեռնալանջին և հարավային ու արևմտյան կողմերի վիմահերձ ժայռերի բնական պատճեններին:

Լեռան գագաթին թառած այդ անառիկ ամրոցը, որ մութը կոխելու վրա, մանավանդ, ահարկու տպավորություն էր անում ամեն մի անցորդի վրա, մոտեցող իշխանի սիրտը տիսրությամբ համակեց: Նա հիշեց ութ տարի առաջ յուր և արքայորդի Աշոտի մուտքն այս ամրոցը: Այդ ժամանակ, արդարեն, նույնպես ուրախ չէր յուր սիրտը . իսկոց թագավորը նահատակված, իշխաններն անմիաբան, արքայորդին անօգնական, ինքը վիրավոր . . . հարկավ, ուրախ լինել չէր կարող: Բայց Գարդմանն այդ ժամանակ հույս ու հոգի էր ներշնչում մոտեցողին . Սահակ Անադան հսկում էր այդտեղ ինչպես մի հզոր առյուծ . նրա համբավը ահաբեկում էր թշնամիներին և խրախուսում լրվածների սիրտը: Իսկ այժմ . . . այժմ կարծես թե ամրոցը սուզ էր մտել և նրա արտաքին պատկերը ոչ թե զորություն, այլ լրումն ու հուսահատություն էր արտահայտում:

Օրը տարաժամել էր: Չնայելով որ իշխանի նժոյզը հոգնած, և ճանապարհը զարիվայր էր, այսուամենայնիվ նա շտապեցնում էր խեղճ կենդանուն, որպեսզի ամրոց հասնե մի քանի վայրկյան առաջ:

Չնայելով իշխանի այդ ջանքերին, բայց դեռ ամրոցի ստորոտին չհասած, նա լսեց, որ միշնաքերդից փողը փշեցին: Այդ արդեն ամրոցի դռները փակելու նշանն էր: Ուրեմն էլ շտապելու հարկ չէր մնում: — «Անիծյալնե՛ր, ի՞նչ դռնփակի ժամանակ է . . .»-քրթմնջաց ինքն իրան իշխանը, և ձիու սանձը ձգեց: Կենդանին կարծես զգաց, որ տիրոջ եռանդը մարեց, ուստի ինքն էլ իր ծանր քայլափոխն սկսավ:

Դյյակում արդեն ճրագները վառել էին, երբ իշխանը հասավ ամրոցի դռանը, որ գտնվում էր արևմտյան կողմից բարձրացող երկու աշտարակների մեջտեղը:

Իջնելով ձիուց, նա մոտեցավ աշտարակի դրսի պահարանին և վերցնելով այդտեղ պահվող փայտե մեծ մուրճը, երեք անգամ ամուր զարկեց պատի վրա ամրացրած տախտակե կոշնակին:

— Ո՞վ է, — խոպոտ ձայնով հարցրեց մի պահապան:

Իշխանը վարանեց պատասխանելու, որովհետև չէր մտածել, թե ի՞նչ անուն պիտի տա իրան:

- Ո՞վ է կոչ անողը,-հարցրեց կրկին պահապանը փոքր ինչ զայրացած և այս անգամ աշտարակի նեղ պատուհանից դուրս հանեց իր ահազին գլուխը:
  - Արքայի բանքերը . . . — պատասխանեց իշխանը առանց մտածելու:
  - Արքայի բանքերը չի կարող մտնել մեր ամրոցը, — զայրացած պատասխանեց պահապանը . -մի՞թե թագավորը չգիտե, որ Գարդմանն արդեն իր հին տիրոջն է պատկանում: — Այս ասելով նա իր գլուխը ներս տարավ դեպի աշտարակը և լոեց:
- Իշխանը մնաց շվարած: Նա չէր սպասում, որ գարդմանացիք միաբանած լինեին ուտիացիների հետ: Թեպես հաստատ գիտեր, որ Ցիկլ-Ամրամի ապստամբության գործում խառն է նաև Սահակ Սևադան, մանավանդ որ նրա Դավիթ որդին հայտնի կերպով միացած էր Ամրամի հետ, այսուամենայնիվ հույս ուներ, որ Գարդմանա ամրոցի բերդակալը, որ կարգված էր թագավորից, չի դավաճանիլ յուր տիրոջը, որովհետև նրա բազմամյա հավատարիմներից մինն էր: Բայց երբ պահապանի պատասխանը լսեց, համոզվեցավ, որ բոլոր երկիրն ուրեմն Ամրամի հետ է:
- «Ի՞նչ անել այժմ», — մտածեց ինքն իրան իշխանը և ապա որոշեց խորամանկության դիմել: Նա կրկին մուրճը առավ և առաջվանից ավելի ամուր զարկեց կոշնակին:
- Բարեկամ, երևի քո թագավորի սպասավորները սիրում են աշտարակներից կախվել, — հանդգնությամբ գոչեց վերևից պահապանը և գլուխը կրկին պատուհանից հանելով՝ ավելացրեց, — ցանկանո՞ւմ ես որ մի փքին ուղղեմ կրծքիդ:
  - Հիմա՞ր, քեզ փորձում էի, քեզ նման անասունը միայն կարող է անօրեն թագավորին սպասավորել:
  - Ո՞վ ես դու ուրեմն, — հարցրեց պահապանը ձայնը մեղմացնելով:
  - Ամրամ իշխանի համհարզը: Սևադա իշխանին կարևոր լուր եմ բերել:
  - Իսկ եթե սուտ լինի այդ:
  - Տխմար . ձեր բերդն ուրեմն մի գորակա՞ն էլ կարող է առնել . ինչի՞ց ես վախենում:

— Սպասի՛ր, պետք է բերդակալից հրաման առնենք, — այս ասելով պահապանը հեռացավ:

Մի քառորդ ժամից ետ աշտարակի պատուհանից կախեցին մի վառած դամբար, տեսնելու համար, թե արդյոք ուրիշ մարդիկ չկա՞ն դռան առաջ, և երբ ստուգեցին, որ սպասողը միայն մի հեծյալ է, եկան և ամրոցի դուռը բացին:

Պահապանները տեսնելով, որ ներս մտնողը իշխան է և ոչ հասարակ զինվոր, պատշաճ հարգանք մատուցին նրան, բայց միևնույն ժամանակ խնդրեցին, որ բարեհաճե նախ բերդակալին ներկայանալ որովհետև իրանց այդպես էր հրամայված:

Իշխանի նպատակն էլ այդ էր: Նա կամենում էր ստուգել, թե արդյոք բերդակալն իսկապես միացա՞ծ է ապատամբների հետ, թե՞ ստիպված և առերես է հպատակում նրանց ճնշումներին:

Պահապաններն առաջնորդեցին իշխանին դեպի մոտիկ դիտանոցներից մինը, որի վերնահարկում սպասում էր նրան բերդակալը: Փոքրիկ և ցածր դռնից ներս մտնելով՝ նա սկսավ բարձրանալ քարյա նեղ և օձապտույտ սանդուղքներով: Առաջնորդ պահապանը կանգ առավ վերնահարկի մուտքի առաջ և խնդրեց իշխանին, որ բարեհաճե նախ հանձնել իրան յուր սուրբ և ապա մտնե ներս:

Իշխանը հնազանդվեցավ զզուշության համար ընդունված այդ սովորությանը և հանձնելով զինվորին յուր սուրբ ու վահանակը, մտավ բերդակալի մոտ: Վերջինս մի բարձրահասակ, խոշորադեմ, խելոք աշքերով և ըստ երևույթին բարեսիրտ տղամարդ էր, որ փոքրիկ, կամարակապ սենյակի մեջտեղը կանգնած սպասում էր յուր խորհրդավոր հյուրին:

Հենց որ իշխանը ներս մտավ, բերդակալը գրկաբաց վազեց դեպի նրան և բացականչեց .

— Գևորգ իշխան, այս դո՞ւ ես, ի՞նչ հողմ, ի՞նչ դիպված: — Այս ասելով, նա գրկախառնվեցավ իշխան Մարզպետունուն և համբուրվեցավ նրա հետ:

Իշխանն այս սիրալիր ընդունելությունից արդեն գուշակեց, որ բերդակալն ապատամբների հետ չէ, ուստի նշանացի հայտնեց նրան, որ պահապանը կանգնած է դռան առաջ, և խնդրեց, որ հեռացնե նրան:

— Ո՞վ կա այդտեղ, — գոչեց բերդակալը դեպի դուռը գնալով:

— Ես եմ, տեր, — պատասխանեց պահապանը և ներս մտավ:

— Դի՛ր այստեղ իշխանի սուրճ ու վահանակը և իշի՛ր ներքի, — հրամայեց բերդակալը և պահապանը կատարելով նրա հրամանը՝ հեռացավ:

Երբ նրանք միայնակ մնացին, բերդակալն առաջինն սկսավ խոսիլ .

— Չէի կասկածում, որ այստեղ եկողը արքայի մարդկանցից է, պահապաններն ասացին, որ դու քեզ նախ արքայական և ապա Ցիկ-Ամրամի համհարզն ես անվանել: Սկզբում շփոթվեցի, կարծելով, թե եկողը Ամրամի մարդկանցից է, բայց հետո իմացա, որ մեր պահապանի՝ արքայի հասցեին ուղած անզգույշ խոսքերից հետո ես խոսքդ փոխել, իսկույն գուշակեցի, որ մեր հավատարիմներից մինն է եկողը:

Այժմ ասա՝, որտեղի՞ց և ինչպե՞ս հասար այստեղ, ինչո՞ւ միայնակ ես, ո՞ւր են թիկնապահներդ . ինչ լուր ունիս արքայից . արդյոք եգերացիներից հույս կա՞, թե՞ Ոստանում պետք է զորաժողով անել . . . — շտապով և իրար ետևից հարցեր արավ բերդակալը:

Մարզպետունի իշխանը, ըստ երևույթին, հեղինակավոր անձն էր բերդակալի համար: Վերջինի հարցերին նա շշտապեց պատասխանել, այլ նստելով տախտակե արռոակի վրա, որ այդտեղի միակ կարասին էր, առաջարկեց խոսակցին նույնական նստել յուր հանդեա՝ դիտանցի պատուհանին:

— Դու դեռ երիտասարդ ես, Վահրամ, իսկ ես տարիքս անցրած: Ճանապարհի երկարությունն ինձ հոգնեցրել է, թող որ սի փոքր հանզստանամ և ապա խոսեմ, — նկատեց Մարզպետունին:

— Ա՛խ, ների՛ր ինձ, իշխան, քո ներս մտնելով ես այնպես ուրախացա, որ մինչև անզամ շփոթվեցա և տանուտիրական պարտավորությունս մոռացա . . . նույնիսկ նստել շառաջարկեցի քեզ . . . Ների՛ր ինձ, աղաչում եմ: Բայց մենք ինչո՞ւ այստեղ ուշանանք . շնորհ արա ինձ, ե՛կ իմ տուն, այնտեղ հոգնությունդ կառնես և ավելի հանգիստ կխոսակցես:

Այս ասելով բերդակալը վեր կացավ և կամենում էր առաջնորդել իշխանին: Բայց նա տեղից շշարժվելով, նրան էլ առաջարկեց նստել:

— Վահրամ, ես քո տունը գալ չեմ կարող, — ասաց իշխանը, — ինձ շպետք է տեսնեն քո տանը: Մի քանի տեղեկություններ ունիս քեզանից առնելու և փոխարենը քեզ հաղորդելու . այդ վերջացնենք, և այնուհետև ես պիտի գնամ Սևադա իշխանի մոտ: Մենք այժմ այնպիսի տագնապի մեջ ենք, որ հյուրասիրական իրավանց պարտավորությանց ուշադիր լինել չենք կարող:

— Շատ լավ, արա՛, ինչ որ հաճելի է քեզ, — պատասխանեց քերդակալը և տեղը նստեց:

Մարզպետունի իշխանը հառեց աշքերը քերդակալի վրա և մի խորհրդավոր հայացքով նայելով նրան ոտքից մինչև գլուխ, լուրջ ձայնով հարցրեց .

— Վահրամ իշխա՞ն, կարելի՞ է այժմ վստահանալ քեզ վրա այնպես, ինչպես վստահանում էինք տարիներ առաջ Վահրամ սեպուիի վրա:

— Իշխան, շնորհակալ եմ այդ անկեղծ հարցի համար: Այժմ այնպիսի ժամանակում ենք ապրում, որ Մարզպետունի իշխանն իրավունք ունի կարծելու, թե նախկին Վահրամ սեպուիր դարձել է արդեն մատնիչ, մի տիրադրուժ, մանավանդ որ այժմ ծառայում է ապստամբների դրոշակի տակ: Բայց ես կարող եմ հավատացնել քեզ, որ ո՞չ տարիները և ո՞չ հանգամանքները չեն փոխել իմ մեջ ոչինչ: Արքայի նախկին հավատարիմը այսօր էլ նրա հավատարմագույն ծառան է: Թե ինչու ապստամբների հետ եմ այժմ, դրա պատճառը ոչ թե իմ, այլ արքայի շահն է, որ ես չկարողացա անտեսել:

— Ինչպե՞ս, բացատրի՞ր ինձ:

— Երբ լուր հասավ այստեղ, թե Ցիկ-Ամրամը ապստամբության դրոշ է պարզել, Սևադա իշխանը հարմար առիթ համարեց օգուտ քաղել այդ դեպքից՝ յուր վաղուց գուրգուրած նպատակն իրագործելու համար: Անմիջապես նա հրավիրեց յուր մոտ Գարդմանա ազնվականները և ժողովրդի գլխավորները: Հրավիրվածների մեջ էի և ես: Իշխանն այնպիսի ճառ խոսեց մեր առաջ, որ գարդմանացի հայրենասերները բոլորովին խելազարվեցան . . .

— Ի՞նչ էր ասում:

— Չեմ կարող բոլորը հիշել, բայց ինչ որ չեմ մոռացել, այն կիաղորդեմ: Ազնվականները խմբված էին իշխանի պատշգամում, իսկ ժողովրդի գլխավորները ապարանքի բակում: Երկու ծառաներ թևերից բռնած դուրս քերին Սևադա իշխանին . երկու ուրիշ ծառաներ էլ՝ Գրիգոր իշխանին: Ծանր, սարսափելի ծանր տպավորություն արավ մեր վրա կույր հոր ու որդու երևալը: Դեռ Սևադա իշխանը քերանը շքացած, բակում խոնված ժողովրդի մեջ թագավորի անվան ուղղված անեծքներ լսվեցան: Սևադա իշխանը դեպի պատշգամքի եզերքը հառաջանալով, հենվեցավ գավազանի վրա և մոտավորապես հետևյալը խոսեց .

— Իշխաննե՞ր և ժողովու՞րդ . ձեր աշքերով ահա՛ տեսնում եք, որ հզոր Սևադան, գարդմանացոց պարծանքը և քշնամիների սարսափը, ապիրատ փեսայից կուրացած՝ յուր ծառաների շնորհիվն է միայն ձեր աշքին երևում: Չեի կամենալ,

որ իմ ժողովրդի ամենից սինլրոր անդամը հանդիպեր այսպիսի դժբախտության, որ ծերունի հոր և երիտասարդ որդու համար ստեղծեց հարազատի ձեռքը: Շանրատար մի վիշտ է այս: Դուք տեսնում եք Գարդմանը. նրա երկինքն ու արևը, լեռներն ու դաշտերը, նրա ծաղիկն ու գարունը. . . Ես զրկված եմ այդ բոլորից, բայց այդ չեմ միայն իմ ցավը: Ես չեմ կարողանում իմ ժողովուրդն անձամբ խնամել, նրա վշտերն ամոքել, իմ հիվանդներին այցելել, իմ որբերին պատսպարել, իմ այրիների արտասուրը սրբել, իմ գերյալներին վերադարձնել. . . Սևադան կարու է այժմ յուր ծառաների շնորհին. Եթե նրանք չկամենան, ո՞վ գարդմանացիք, ես չեմ կարող մինչև անգամ արևի ճառագայթներով իմ սառած մարմինը շերմացնել. . . Իմ տունը, որ մի օր կենդանության հնոց էր, այժմ կույր բվիճակների կացարան է դարձել: Այս ամենը տանում եմ ես, որովհետև զրկված եմ աստուծո լույսը տեսնելու կարողությունից: Բայց դուք, գարդմանացի քաջեր, դուք, որ առողջ աչքեր, զորեղ բազուկներ, աննկուն կորով ունեիք և ունիք, ինչպես եք կարողանում տանել այն անարգանքը, որ Աշոտ-Երկարը դրոշմեց ձեր ճակատին, ձեր հայրն ու առաջնորդը կուրացնելով, ձեր ազատությունը շղթայելով. . .

«Ժողովուրդ Գարդմանա,-քացականչեց իշխանը, — ես քարձրացրի քո անունը իմ հաղթություններով, դու ստորացրիր նրան քո անմոռնչ հպատակությամբ. . . Եթե քաջություն չունիս դեն ձգել այդ անարգանաց լուծը, քաջություն ունեցիր գոնե մի սուր ցցել իմ կրծքին, որպեսզի Սահակ Սևադայի վշտերը գոնե նրա մահվամբ անհետանան աշխարհից, որպեսզի քո որդիները Սևադայի բողոքը շլսեն և քեզ չանիծեն. . .»:

Իշխանը դեռ չեր վերջացրել խոսքը, որ բոլոր ավագանին և նրա հետ էլ ժողովուրդը միաբերան աղադակեց.

«Կորչի՛ բռնավորը, Գարդմանն ազատ է այս վայրկյանից և մեր իշխանն է Սահակ Սևադան. . .»:

Մի քանի բոպեից հետո ամբողջ ամրոցը խոռվյալ ծովի կերպարանք առավ. ժողովուրդը դուրս եկավ զենքերը ձեռին, կարծես թե քազակորի բանակը պաշարել էր նրան: Պատճեշներից դուրս վռնդեցին վաճանդացի պահապաններին, սպառնալով կոտորել բոլորին, եթե չեին հնազանդիլ Սևադայի հրամանին: Իսկ կատաղած ամբոխը դոյլակի բարձունքից հափշտակելով արքայական դրոշը, նրա տեղ Գարդմանա վիշտապանիշը պարզեց. . .

— Օ՛, այդ արդեն չափազանց է, — քացականչեց Մարզպետունին:

— Այո՛, և ուրիշ մեծամեծ ավերումներ կանեին, եթե ես իսկույն իմ պահնորդների խումբը հավաքելով՝ հպատակության երդում չերդվեի Սևադային:

- Ավելի լավ չէ՞ր լինի, եթե քո խմբով հեռանայիր ամրոցից, քան
հպատակություն երդվեիր:
- Ոչ, այն ժամանակ արքայի օգտին գործելու կամ ուստիացոց շարժումները
դիտելու հնարավորությունից կզրկվեի: Իսկ այժմ ապատամբների մեջ գտնվելով՝
կարողանում եմ շատ բան տեսնել և իմանալ:
- Բերդակալի պատմածները ծանր տպավորություն արին Մարզպետունու վրա .
նա գլուխը կախեց և ընկավ մտածության մեջ:
- Մի՞թե դու ինձ մեղադրում ես, — հարցրեց բերդակալը փոքր լուսությունից
հետո:
- Այո՛, մեղադրում եմ, — պատասխանեց իշխանը գլուխը վեր բարձրացնելով:
- Բայց չէ՞ որ ես տեղի եմ տվել ստիպողական հանգամանքներին:
- Միշտ և ամեն տեղ լինում են այդպիսի հանգամանքներ: Եթե ամեն մի
բերդակալ տեղի տա ստիպողական հանգամանքներին, այն ժամանակ բոլոր
պետական ամրոցները թշնամու ձեռը կանցնեն:
- Ես տեղի եմ տվել ոչ թե արտաքին, այլ ներքին թշնամիներին: Ես չեի կարող
իմ փոքրիկ զնորվ դես դնել բազմաթիվ ամրոցականներին . չեի կարող նաև
եղբայրասպան կոիվ մղել իմ հարազատների դեմ, բավական է, որքան միմյանց
արյուն թափեցինք . . . :
- Բերդակալը վերջին խոսքերն արտասանեց շերմությամբ:
- Մարզպետունին նայեց նրան մի խորհրդավոր հայացքով և գլուխը շարժեց:
- Մի՞թե ինձ վրա բարկանում ես դու, կամ, զուցե, անկեղծ չե՞ս գտնում իմ
պատասխանը:
- Ընդհակառակը, շատ անկեղծ եմ գտնում . ինք լավ ըմբռնում եմ մեր
դրության ծանրությունը: Թշնամին աչքերը հառած սպասում է հարմար առիթի՝
մեր երկիրն արշավելու, մենք էլ մեր ձեռքով պատրաստում ենք այդ առիթը: Դու,
բարեկա՞մ, չես կամենում եղբայրասպան կոիվ մղել հարազատիդ դեմ, մի՞թե ես
կարող եմ այդ արդար իրավանց հակառակի . չէ՞ որ եղբայրասպանությունը
նույնիսկ անձնասպանություն է . . .
- Ընդհակալ եմ, որ հասկանում ես ինձ: Ես իրավունք կտայի քեզ սուր ցցել իմ
կրծքի մեջ, եթե այդպիսի թուլություն արտաքին թշնամու դեմ անեի . բայց ի՞նչ

մեղքս բարցնեմ, հարազատի վրա ձեռք բարձրացնել չեմ կարող:

— Եվ երբեք էլ չպիտի բարձրացնես . . . Բայց գուցե կարողանայիր խոհեմության ճանապարհով այս պառակտման առաջն առնել: Պետության ամբողջությունը պահպանելու համար, այո, չպետք երբեք հարազատի արյուն թափել, բայց ապստամբ հարազատին զինաթափ անելու նպատակով կարելի է խորամանկել: Ամբոխն ամեն տեղ էլ նման է այն ոչխարներին, որոնք գայլի խոսքերից խարվելով՝ նրա ձեռքն են մատնել պահապան շներին, որպեսզի այդպիսով գայլի բարեկամությունը վաստակեն. իսկ վերջինս, պահապան շները խեղդելուց, ետ, սկսել է հիմար ոչխարները կոտորել: Կախելու արժանի են այն իշխանները, որոնք հարստահարում են ամբոխի այդ անմտությունը: Մեզանից ամեն մինք յուր բոլոր զորությամբ պիտի զինվի այդ դավաճանների դեմ: Ով որ հայրենական գահի թշնամին է, նրան ամեն մի հայ յուր իսկ անձի թշնամին պիտի համարել: Որովհետև այնքան ծանր զոհաբերություններով ձեռք բերած այս հարստությունը կորցնելուց ետ, մեզ դարձյալ գերություն և ստրկություն են սպասում:

— Այդ ամենը գիտեմ. բայց ես խորամանկելու էլ ճանապարհ չունեի, սիրելի՝ իշխան:

— Լավ, թեզ չեմ մեղադրում. անցածն անցել է: Այժմ ինչպե՞ս, ի՞նչ ձևով միացնենք մեր այս պառակտումները. մտածե՞լ ես երբեկցե սրա մասին, չե՞՞ որ շարունակ դեպի կործանումն ենք գնում:

— Մտածել եմ, այն էլ երկար ժամանակ: Մինչև անգամ որոշ ծրագիրներ եմ կազմել, թե ի՞նչ դեպքում ինչ ձևով պիտի գործենք: Բայց դու, իշխան, ամենից առաջ պատմիր ինձ, թե ի՞նչ դրության մեջ է այժմ Ռատանը. ովքեր են թագավորի հետ միաբան. որքա՞ն զորք կարելի է անջատել քերդերից և հետո, թե ինչո՞ւ դու միայնակ գտնվում ես այժմ այստեղ. միով բանիվ, ծանրացրու ինձ մանրամասնորեն մեր արդի դրության հետ, որովհետև այս հեռավոր անկյունում ես շատ քիչ տեղեկություն եմ առնում ձեր կողմերից, և այնուհետև ես իմ խորհուրդները կհայտնեմ թեզ. եթե բանավոր կգտնես նրանց, կգործադրենք միասին, եթե ոչ, կանեմ այն, ինչ որ դու կիրամայես:

Քերդակալի հետաքրքրությունն ու արած հարցերը կարծես տարակուսանքի մեջ ձգեցին Մարզպետունի իշխանին, նա կասկածում էր, թե չինի՞ յուր ծրագիրները խանգարելու նպատակով է քերդակալն այդ հարցերն ուղղում իրան:

Այս մտքերն ստիպեցին իշխանին լոել մի քանի վայրկյան:

Քերդակալը գուշակեց նրա լոռության պատճառը և Ժպտալով նկատեց.

— Թող կասկածները սիրտդ շպղտորեն, սիրելի իշխան . իմ հավատարմությունը մի՛ շափիր այն դրությունից, որի մեջ գտնում ես ինձ, այլ շափիր ա՛յն անցյալից, որ ծանոթ է քեզ և արքային: Ասացի, որ խոնարհել եմ Սևադային՝ իմ թագավորի շահն ունենալով ի նկատի, և այս է միակ ճշմարտությունը, որ հայտնեցի քեզ . ուրիշ դիտումներ մի որոնիր վարմունքիս մեջ: Եթե ամբողջ գարդմանն ինձ նվիրելու լինեին, դարձյալ այդ նվերը իմ աչքում չէր գերակշռիլ այն անարգանքին, որին ես արժանի կհամարեի ինձ, եթե իսկապես դավաճանած լինեի իմ արքային . . .

Այս խոսքերն արտասանվեցան այնքան անկեղծորեն, որ Մարզպետունի իշխանի կասկածները փարատեցան:

— Այո՛, Վահրամ, չեմ ծածկում քեզանից իմ կասկածը . վախենում եմ ամեն քան հայտնել: Ժամանակը և մարդիկ կործանել են իմ հավատը: Բայց քեզ վրա, այս վայրկյանից սկսած, տածում եմ արդեն մեծ վստահություն: Այսուամենայնիվ, շատ քան չպիտի խոսեմ քեզ հետ, որովհետև ժամանակը կարճ է . պետք է շտապել Սևադայի մոտ: Կաշխատեմ կրկին վերադառնալ այստեղ, իսկ եթե այդ չհաջողի, այսուամենայնիվ պիտի հավատամ, որ Գարդմանի մեջ արքան յուր հավատարիմն ունի:

— Ամենաանձնվեր հավատարիմք:

— Ընորհակալ եմ, լսի՛ր: Ուտանն այժմ խաղաղ է: Ինչպես գիտես, թագավորը վաղուց հաշտված է Աբաս եղբոր հետ՝ շնորհիվ Սյունյաց Վասակ իշխանի: Միակ չարիքը Աշոտ սպարապետի գժությունն էր, այդ էլ մեջտեղից վերացավ: Ես և կարողիկոսը ամեն հնար գործ դրինք, մինչև որ հաշտեցրինք նրան թագավորի հետ: Երկուսը միասին մինչև անգամ Դվինը պաշարելով՝ գրավեցին և հագարացիներին դուրս քշեցին նրա սահմաններից: Սպասում էինք, որ երկար ժամանակ այլևս ոչ մի խոռվություն չի ծագիլ մեր սահմաններում: Մինչև անգամ տոնախմբություններ սարքեցինք Դվինում և քանի օր էր, որ դրանով էինք զբաղված: Եվ ահա՝ հանկարծ Ցիկ-Ամրամի ապստամբության լուրն առանք: Թագավորը չէր հավատում, թե ապստամբությունն այդքան մեծ ծավալ կլիներ ստացած, ուստի միայն յուր թիկնապահների խսքով դուրս եկավ Շիրակից: Նա այն կարծիքին էր, թե Ուտիք հասնելով՝ տեղական քանակի գլուխը կանցներ և, զուցե առանց արյունահեղության, ապստամբը կնվաճեր: Բայց զնալով այդտեղ, գտնում է ամբողջ նահանգն ապստամբած: Երբ նա լուր տվավ ինձ այդ մասին, ես արդեն թագավորական ընտանիքը բերած էի Գառնի, որովհետև Երազգավորսի ամրությանն այլևս վստահանալ չի կարելի: Աբասն ու ափխազաց Գուրգենը բավական անխղճորեն, ավերել են նրան: Այդտեղ, սակայն, ես թագուհուն չհայտնեցի ապստամբության վտանգավոր կերպարանք առնելու լուրը, որպեսզի շանհանգստացնեմ նրան, բայց քանն այնպես սարքեցի,

որ նա ինքն առաջարկեց ինձ զնալ Ուտիք՝ թագավորի արշավանքի մասին տեղեկություն առնելու և, եթե հարկավոր էր, օգնական զորք հասցնելու նրան: Եվ ես եկա: Բայց ի՞նչ տեսա . ոչ միայն ամբողջ Ուտիքը, այլև Արցախու և Գուգարաց մեծ մասը ապստամբած: Արքային հանդիպեցի Գարգարացոց ձորում: Նա հուսահատված էր և կամենում էր վերադառնալ Ոստան: Բայց այս մի վտանգավոր ձեռնարկություն էր: Եթե առանց Ցիկ-Ամրամը նվաճելու նա մտներ Շիրակ, հավատացած եմ, ապստամբությունն ավելի լայն ծավալ կստանար, և պետության ամբողջությունն անդարմանելի կերպով կրայքայվեր: Բայց ի՞նչ անեինք, զորք չկար . երկրի բերդերն ու ամրությունները փակած էին թագավորի առաջ . հավատարիմ ճանաչվածներն անզամ միաբանել էին Ամրամի հետ: Այսուամենայնիվ, հարկավոր էր ցույց տալ, թե թագավորն անօգնական չէ Ուտիքում, և ապստամբին պետք էր տեղն ու տեղը նվաճել: Ահա այս նպատակին հասնելու համար խորհուրդ արինք, որ թագավորը շարունակե յուր ճանապարհը դեպի եզերացոց աշխարհը է ցույց տալու համար, թե այցելության է զնում նրանց թագավորին և թե Ուտիքում կանգ առնելու նպատակ քնավ չէ ունեցել: Իսկ եզերացոց թագավորը, հավատացած էինք, օգնական զորք կտար արքային, որովհետև նա շնորհապարտ էր նրան այն բարության համար, որ նա արակ իրան, ափխազաց Գուրգեն իշխանը եզերացոց սահմաններից հալածելով և նրա ասպատակները ցրելով:

Թագավորը յուր թիկնապահներով ճանապարհ ընկավ: Իսկ ես սկսա Ուտիքը շրջել իմ մի հավատարմի հետ միասին: Բոլոր շենքերն ու ավաններն անցա, բերդերը դիտեցի, ապստամբության սահմանները քննեցի և եկա այն եզրակացության, որ չկա այս կողմերում մի կետ, որին ապաստանել կարողանայինք, գործը խաղաղության միջոցներով ավարտելու համար: Մնում էր ուրեմն հայտնի պատերազմ մղել ապստամբի դեմ: Այս միջոցում ահա եզերացոց աշխարհից արքայի սուրհանդակը հասավ, որ ավետում էր ինձ, թե եզերացոց թագավորը մեծ զորք է հանձնել նրան, և թե ինքը շուտով կճանապարհվի այս կողմերը:

— Ուրեմն թագավորը զալիս է եզերացոց զորքերով, — ուրախացած հարցրեց բերդակալը:

— Այո: Եվ ես հենց մի քանի օր առաջ սուրհանդակ ուղարկեցի թագուհուն, հայտնելով նրան, թե շուտով Ամրամի ապստամբությունը պիտի ճնշենք . բայց չհայտնեցի նրան, թե դիմել ենք եզերացոց օգնության:

— Կարիք էլ չկար: Բայց շո՞ւտ կհասնե այստեղ թագավորը:

— Անշուշտ մի քանի օրից, բայց ինձ հարկավոր էր՝ մինչև նրա հասնելը՝ մի վերջին զաղտնիք ևս բանալ . այն է, թե ի՞նչը դրդեց Ցիկ-Ամրամին ապստամբել

արքայի՝ յուր բարերարի դեմ: Չե՞ որ Աշոտ-Երկարի աննախանձ բարության շնորհիվ է, որ նա այսօր Ուտյաց աշխարհի կուսակալը և հյուսիսային բանակի հրամանատարն է: Ինչո՞ւ և նա չարությամբ է փոխարինում բարությունը:

— Այո՛, Ամրամի այդ վարմունքը զարմացրել է նաև ինձ:

— Դու ոչ մի պատճառ չգիտե՞ս, — հարցրեց Մարզպետունի իշխանը մի տեսակ կեղծ պարզությամբ:

— Ω՛Σ:

— Ինձ թվում է, թե նա ապստամբել է Սևադայի խորհրդով:

— Իսկ ես ընդհակառակը կարծում եմ, որ Սևադան ապստամբեցրեց զարդմանացիներին՝ միմիայն Ամրամի համարձակությունից խրախուսվելով:

— Եվ չե՞ս սխալվում

— Ինձ թվում է թե՝ չեմ սխալվում: Սևադան նրան գրգռել չեր կարող:

— Բայց ես հենց այդ հանելուկը լուծելու համար եկա այստեղ . ես կասկածում եի Սևադայի վրա . և մի քանի տեղեկություններ ել, որ քաղեցի իմ ճանապարհորդության ժամանակ, հաստատեցին իմ կասկածները: Ես տակավին չգիտեի, թե նա զարդմանն ել է արքայից ապստամբեցրել, որովհետև, ի՞նչ մեղք ծածկեմ, չեի կարող հավատալ, թե Վահրամ բերդակալը թույլ կտար նրան այդ քայլն անել . . .

— Ես բացատրեցի թեզ, թե ի՞նչ հանգամանքներ ստիպեցին ինձ վարվել այդպես . . .

— Մի՛ ընդհատիր . ես թեզ չեմ մեղադրում . արդեն ծանոթացա այդ հանգամանքներին և տեսնում եմ, որ Գարդմանն ել ապստամբների հետ է . և որ մեզ մնում է բարեկամ միայն Վահրամ բերդակալը:

— Որի վրա կարող է բազավորը վստահանալ ամեն դեպքում:

— Անշուշտ: Այժմ ուրեմն դու մնա այստեղ և հրամայիր, որ պահապաններիցդ մինն առաջնորդե ինձ դեպի Սևադայի ապարանքը: Ես նրան պիտի ներկայանամ իբրև մի անձանոթ կամ օտարական . և ամեն հնար գործ պիտի դնեմ ինձ համար այդ անհայտ գաղտնիքը պարզելու:

— Բայց դրանից ի՞նչ օգուտ: Միևնույն չէ՝ թեզ համար, թե ո՞վ ո՞ւմն է գրգռել . ապստամբությունն ակներև է . դրա դեմ պետք է գործել:

— Դրա դեմ, Այո՛, պետք է գործել եռանդով . բայց կարևոր է նաև այս գաղտնիքը լուծել, որպեսզի շարիքը կարողանանք արմատից խլել:

— Ավելին հարցնելու իրավունք չունիմ . արա՛, ինչ որ հաճելի է թեզ: Հարկավ, քո փորձառությունը չի կարոտում իմ խորհրդին, — պատասխանեց քերդակալը, և պահապաններից մինին կանչելով՝ հրամայեց առաջնորդել իշխանին մինչև Սևադա իշխանի ապարանքը: Մուրը կոխել էր և ամրոցի նեղ ու մանվածապատ ուղիներն անտեսանելի դարձրել: Բնակիչները քաշվել էին տուն, լուսաթյունը տիրում էր ամեն տեղ և մենավոր անցքերում լսվում էր միայն իշխանի ձիու քայլատրով, որ մի-մի տեղ ստիպում էր պահապան շներին հարձակվել անցորդների վրա և իրանց աղմկարար հաշյունով խանգարել ամրոցականների խաղաղությունը:

Սահակ Սևադայի ապարանքին հասնելով, իշխանը հրամայեց յուր առաջնորդին վերադառնալ և ինքը միայնակ առաջ անցավ:

Իշխանի ապարանքը, որ միևնույն ժամանակ գորավոր մի դոյակ էր, գիշերվա այդ ժամին փակած չէր ոչ մի կողմից: Ըստ երևույթին նրա կույր տերերը չեին սպասում ոչ մի հարձակման և չեին իսկ երազում, թե կգտնվի մի տմարդ թշնամի, որ սիրտ կանե գիշերվա այդ ժամին երկու դժբախտների գիշերվա խաղաղությունը վրդովելու:

Իշխանը մտավ ապարանքի բակը դոյակի մեծ դրնով: Երկիարկյան այդ ընդարձակ շինությունը յուր մեծամեծ դահլիճներով, բազմաթիվ սենյակներով և աջ ու ձախ թևերին գրկած հզոր աշտարակներով թաղված էր համարյա խավարի մեջ: Չնայելով որ Սևադան այդ միջոցին արդեն յուր երկրի ու ամրոցի տերն էր, այսուամենայնիվ նրա ապարանքում կենդանություն չէր երևում, ձայն ու շշուկ չէր լսվում: Ապարանքի մի կողմի վրա գտնվող մի քանի նեղ պատուհանների մեջ միայն երևում էր նվազ լույս . իսկ ստորին հարկի խցերում խլրտում էին ծառաները:

Իշխանը նայեց այդ իսկայական շինության վրա և նրան շրջապատող տիսուր լուսաթյունը ճնշեց յուր սիրտը: Նա հիշեց այն երջանիկ օրը, երբ ինքն առաջին անգամ ուոր դրավ այդ տան դումը: Ի՞նչ կյանք, ինչ աշխույժ, ի՞նչ ոգևորություն էր թագավորում այն ժամանակ այդ տան շուրջը . իսկ ա՞յժմ . որպիսի՝ մեռելություն . . . Կարծես թե իրոք մահվան ավերիչ ձեռքը ծանրացել էր այդ իշխանական դոյակի վրա:

«Եվ այս բոլորի պատճառը մի ապօրինի քայլ, ողջախոհության դեմ մի հանգանք . . .», — շնչաց ինքն իրան իշխանը և խոր հոգոց հանեց: Ապա մոտենալով ներքին հարկի խցերից մինին, մտրակի կորով դուռը քախեց:

Դուրս եկողն իշխանի հին ծառաներից մինն էր. Մարզպետունին խկույն ճանաչեց նրան, որովհետև ճրագր նրա ձեռքումն էր: Այդ անհաջող հանդիպումը տխուր տպավորություն արակ իշխանի վրա, որովհետև եթե իրան ճանաչեին, այլևս յուր ծրագիրներն առաջ տանել չպիտի կարենար: Մի նվազ հույս էր միայն մնում, այն է՝ թե գուցե այդ ծառան մոռացած լինի իրան:

Վերջինս, որ իշխանի արտաքինից արդեն տեսավ, թե հասարակ մարդ չէ իրանց այցելողը, խկույն դուրս կանչեց լնկերներին, որոնք ու այն կողմերից հավաքվելով՝ վառեցին քակի մեջ պատրաստ եղող կարաջութի դամբարը, և սկսան իրենց ծառայությունը մատուցանել իշխանին:

Լուր հասցրին խկույն և եթե իրանց տիրոջը, որ մի նշանավոր հյուր է եկել իրանց:

Իշխան Սևադան հրամայեց հայտնել հյուրին, որ «սիրով սպասում է յուր հին բարեկամ և ամենաազնիվ իշխան Գևորգ Մարզպետունուն»:

Իշխանը շեմքի վրա մնաց զարմանքից սառած:

— Որտեղից իմացավ իշխանը, թե Մարզպետունին է յուր հյուրը, — հարցրեց նա լուր քերող ծառային, փոքր-ինչ այլայլված:

— Օ՛, ե՛ս տվի նրան այդ ավետիքը. կամեցա ուրախացնել իմ իշխանին, - ինքնազնի ժպիտով պատասխանեց ծառան:

— Իսկ դո՛ւ, տղա՛, ճանաչո՞ւմ ես ինձ:

— Սա իմ որդին է, տե՛ր, — մոտենալով իշխանին ժպտալով խոսեց հինավորց ծառան, — ես հայտնեցի նրան, թե մեզ հյուր եկողը փառավոր Մարզպետունին է . . . Տեսնո՞ւմ ես, իշխան, որդիս մեծացել է. այն ժամանակ, որ դու հիվանդ պառկած էիր մեզ մոտ սա դեռ փոքր էր. խելոք, պատվական տղա է . . .

Իշխանը տեսավ, որ էլ ծածկելու տեղ չմնաց:

— Այո՛, երևում է, աստված պահե, — արագ-արագ պատասխանեց նա շատախսու ծառային և ներքին դժգոհությամբ քարձրացավ վերին դստիկոնը:

«Ապարդյուն այցելություն . . . գուցե և իմ ձեռնարկությանց համար խափանարար հանդիպումն . . .», — մտածեց ինքն իրան իշխանը և ներս մտավ

Սևադայի առանձնարանը:

Գարդմանա հինավորց իշխանը նստած էր այդտեղ առանձնարանի անկյունում դրված և թավիշներով զարդարած մի տախտի վրա ծալապատիկ, համակ սևազգեստ, համարիչը ձեռքին: Նա գլուխը բարձր բռնած և ուշադրությունը լարած, ինչպես առհասարակ անում են բոլոր կույրերը, ուղղել էր դեմքը դեպի առանձնարանի դուռը: Հենց որ ներս մտնող քայլերի ձայնն առավ, ժպտալով հարցրեց .

— Իշխա՞նն է եկողը:

— Այո՛, քո խոնարի ծառան, — պատասխանեց Մարզպետունին և արագ քայլերով սկսավ մոտենալ:

— Ե՛կ, իմ սիրարժան հյուր . Ե՛կ, մոտեցի՛ր ինձ, ես չեմ կարող քեզ ընդառաջել . աստված զրկել է ինձ այդ ուրախությունից . Ե՛կ և զրկիր ինձ . . .

Այս խոսքերի հետ նա քացավ յուր զիրկը և Մարզպետունի իշխանը, որ արդեն մոտեցել էր՝ շերմագին զրկախառնվեցավ նրան:

Սևադան սեղմեց նրան յուր կրծքին, համբուրեց մի քանի անգամ և հեկեկալով ասաց .

— Կերպարանքդ չեմ տեսնում, իմ ազնիվ բարեկամ, քայց հոգիս միացած է հոգուդ և նա ինձ շշնջում է, թե սիրտդ խոռված է Սևադայի դժբախտությամբ և թե աչքերդ արտավում են արդեն: Եվ իրավ, Մարզպետունի իշխանը չկարողացավ զսպել իրան . Սևադայի զրկում արդեն նա փղձկեցավ և լուռ, անմոռնչ արտասվում էր:

Այդ մարդը, որ արտաքուստ այնքան զորեղ և աննկուն էր երևում, մի նորատի կնոջ չափ փափուկ սիրտ ուներ:

— Նստի՛ր այստեղ, ինձ մոտ, քաջ եղիր, արհամարհի՛ր ճակատազրի հարվածները, միայն թե . . . նստի՛ր, սիրելիս (այս ասելով նա իշխանին նստեցրեց յուր կողքին), միայն թե՝ մի՛ արհամարհիր երբեք առաքինությունը . . . Աշխարհում ոչ մի հանցանք անպատիծ չէ մնում . . . Անշուշտ, Սևադան էլ զործել է այս պատժին արժանի մի հանցանք . . .

— Չեի սպասում, թե այդքան դառը խոսքերով ինձ կընդունես, — նկատեց Մարզպետունին դիտմամբ, որպեսզի ստիպեր յուր դժբախտ հյուրընկալին փոխել զրոյցի տխուր եղանակը:

— Չէ՛, բարեկամ, դառնություն չի կարող լինել իմ խոսքերում, քանի որ քո զալուստը լցրել է իմ սիրտը ուրախությամբ . . . Եվ այդպես, Գևորգ իշխան, դու ուրեմն ինձ մոտ, իմ տանն ես, մենք դարձյալ միասին ենք . . . Ինչպե՞ս ուրախ եմ . . . Տո՞ւնդ, ընտանի՞քդ, որդի՞դ առողջ են բոլորը, այնպես չէ՞: Գոռը անշուշտ մեծացել է, սուր ու վահան է կրում . . .

— Այո՛, տեր, քո բարի օրհնությամբ:

— Աստուծո օրհնությամբ . . . Եվ բոլորն այժմ գտնվում են Երազգավորսում . . .

— Ո՛չ, Գառնիում, թագուհու մոտ:

— Թագուհո՞ւ . . . իմ Սահականույշի՞ . . .

Այդ րոպեին Սևադա իշխանի դեմքը վայրկենապես այլայլվեց, կարծես, թե հանկարծ մի սուր ցցեցին նրա թոքերի մեջ, բայց իսկույն էլ իրան զավելով՝ նախկին հանգիստ կերպարանքն առավ և շարունակեց.

— Իմ Սահականույշն էլ առողջ է, այնպես չէ՞ . . .

— Այո՛, իշխան, ես նրան շատ առողջ թողեցի Գառնիում:

— Շատ առո՞ղջ . . . այդ լավ է, շատ լավ է . . . ես չէի կարծում . . . — ընդհատելով պատասխանեց Սևադան, կարծես թե չկամենալով, որ Մարզպետունին այդպիսի լուր հաղորդեր իրան: Որովհետև ծանր էր զայխ նրան լսել, թե յուր Սահականույշը առողջ է այնպիսի մի ժամանակ, եթք նրա հայրն ու եղբայրը կուրացած, նստած են Գարդմանում . . . Չէ՞ որ այդ դժբախտության հանդիպել էին նրանք նույնիսկ այդ Սահականույշի երջանկության արգելքները բառալու պատճառով . . .

Հազվագյուտ են աշխարհում այնպիսի մարդիկ, որոնք իրանց կոչման վերաբերյալ մի որևէ պարտավորություն բարեխղճաբար կատարելուց ետ, եթե մանավանդ այդ պարտավորությունը լինում է բոլորանվեր մի անձնազոհություն, չպահանջեին, որ մարդիկ անմոռաց պահեն հիշողության մեջ իրանց արածը կամ հավիտյան երախտագետ լինին իրանց: Մեծամասնությունը, ընդհակառակը, անում է այդ պահանջը նույնիսկ յուր հասարակ պարտավորությունները բարեխղճաբար կատարած ժամանակ: Եվ կարծես հենց մարդկանց այդ բնական ցանկությունը խեղդելու համար է, որ աշխարհում, ընդհանրապես, ոչ միայն երախտագետ չեն լինում անձնվեր մարդկանց, այլև նրանց ծառայությունը փոխարինում են միշտ սև ապերախտությամբ:

Սևադա իշխանի համար ծանր էր, արդարեւ, հավատալ, թե Սահականույշը կարող էր մի վայրկյան անզամ հոգվո խաղաղություն ունենալ այն օրից ես, որ յուր հայրն ու եղբայրը կուրացել էին յուր պատճառով, թե նա կարող էր ժպտալ, ծիծաղել, ուրախանալ . . . թե ամեն առավոտ ծագող ուկեշող արևի ճառագայթները չեին համակի նրա սիրությամբ, իշխեցնելով նրան, որ յուր հայրն ու եղբայրը զրկված են այդ ճառագայթներից հավիտյան . . .

Ահա՝, այդ պատճառով նրա վրա անախորժ տպավորություն արավ Մարզպետունու այն պատասխանը, թե «Սահականույշին շատ առողջ քողեցի Գառնիում»:

Բայց Գևորգ իշխանը ոչ մի հուզման նշան չնկատեց Սևադայի վրա: Նրան զբաղեցնողն այդ րոպեին Սևադայի հոգեկան աշխարհը չէր, այլ այն միտքը, թե ի՞նչ պիտի պատասխանե իշխանին, եթե նա յուր այստեղ գալու մասին հարցնե: Արդյոք սուտ պատճառնե՞ր հորինե, թե անկեղծությամբ խոստովանե ամեն բան: Եվ ահա նա դեռ այդ վարանման մեջ էր, որ Սահակ իշխանն ասաց.

— Մի լավ սովորություն կա մեր ժողովրդի մեջ, իշխա՞ն . Երբ հեռու երկրից մի հյուր է գալիս դրանց մոտ, չեն հարցնում ո՞չ անունը, ո՞չ գյուղն ու քաղաքը՝ որտեղից գալիս է նա, ո՞չ զործը՝ որի համար եկել է, մինչև որ մի հարուստ ճաշով կամ ընթրիքով չեն հյուրափրում նրան: Այդ սովորությունը յուր շահավոր պատճառներն ունի, որոնք հայտնի են քեզ: Բայց ես այժմ հյուրափրական այդ պարտավորության պատկառ մնալ չեմ կարող . առաջին՝ որ մենք օտարներ չենք, և շատ տարօրինակ կլիներ, եթե մի վայրկյան առաջ չկամենայինք տեղեկություն առնել միմյանցից այն խնդիրների մասին, որոնք հետաքրքրում են մեզ . և երկրորդ՝ այն օրից ի վեր, որ այս դժբախտությունն ինձ պատահեց, ես դյուրագրգիռ և անհամբեր եմ դարձել . . . Անհամբեր, չե՞ս զարմանում . կույրն իրավունք ունի՞ անհամբեր լինելու . . . Բայց ես այդպես եմ . և ինձ թվում է, թե դրա պատճառն ա՞յն է, որ իմ հոգին աշխույժ և աննկուն է դեռ, ուստի իմ անզործունեությունն ավելի ևս գրգռում է իմ մեջ գործելու եռանդը . . . Այո՛, այդ օրից ի վեր, ասում եմ, ես անհամբեր եմ դարձել . ուրեմն ասա՛, սիրելի իշխան, ի՞նչ դիպված, ի՞նչ պատահար բերավ քեզ իմ ամրոցը, և այն՝ այս տարածամին . . . Անշուշտ քեզ առաջնորդել է դեպի իմ տունը մի քարի նպատակ: Մարզպետունի իշխանին, գիտեմ, չեն զբաղեցնում անձնական գործերը: Հայրենիքն ու նրա ցավերն են, որ ուժ կամ հուսահատություն են քերում նրա վրա, այժմ ասա՛, ի՞նչ ցավ դարմանելու համար ես շնորհ բերել մեզ մոտ:

Գևորգ իշխանի տիսրամած դեմքը պայծառացավ . կարծես թե Սևադան յուր ձեռքը պարզելով դուրս հանեց նրան մի խավարչտին անդունդից . իշխանի խոսքերը քացին նրա առաջ փակված ճանապարհը և նա որոշեց ազատորեն խոսել:

— Ընորհակալ եմ, տեր իշխան, որ այդքան լավ կարծիք ունիս իմ մասին, դու արդեն գուշակեցիր իմ գալստյան պատճառը և լավ ասացիր, թե անձնական զործերն ինձ չեն զբաղեցնում: Այո՛, անձնական զործի համար չեմ այժմ Գարդմանում Երկիրը, իշխան, դարձյալ տագնապի մեջ է. թշնամիների հարձակման համար դարձյալ մեր հարազատները ճանապարհներ են պատրաստում . եկել եմ քո օգնությունը խնդրելու առաջիկա ընդհարումների առաջն առնելու համար:

— Իմ օգնությո՞ւնը . . . իշխա՞ն:

— Այո՛, քո օգնությունը:

— Դու առողջ աչքեր ունիս, տեր Մարզպետունի, անկարելի է, որ ճանապարհից մոլորված լինիս, — Ժպտալով պատասխանեց Սևադան:

Իշխանի այդ հեգնությունը խոցեց Մարզպետունու սիրտը, բայց նա շվրդովվեցավ:

— Եթե մինչև անգամ զուրկ լինեի այդ պիտանի զգայարանքից, այնուամենայնիվ կարող էի դարձյալ իմ հոգվու աչքերով գտնել այն ճանապարհը, որ հանում է դեպի Գարդմանա իմաստուն և հայրենա սեր իշխանի դոյյակը: Ես, զուցե, շատ անգամ մոլորվել եմ ճանապարհից, բայց այս անգամ ճիշտ հասել եմ այնտեղ, ուր որ իմ ցանկությունն ու սրբազն պարտքը առաջնորդում էին:

— Գարդմանա իշխանը խելազուրկ մարդ չէ, Այո՛, և դու չեիր հավատալ, եթե ես այդ անունը տայի ինձ . բայց նա, իշխան, այլևս հայրենասեր չէ . մի՛ պատվիր նրան այդ անունով:

— Նա չի կամենալ, որ հայոց արքայական զահը վտանգվի . ես այդ հաստատ գիտեմ, և եթե ինքդ իսկ հակառակը պնդես, ես չեմ կարող հավատալ:

— Սևադան մի շարագործ է այժմ, իշխան, հավատա՛ ինձ:

— Ոչ . նա միայն վրդովված է, նա սրտմտած է հավաստի անիրավության դեմ . . . բայց նա այդ ժամանակավոր զայրույթի պատճառով չի պատժիլ հայրենիքը, զլանալով նրա ծառաներին յուր իմաստուն խորհուրդները:

— Խորհուրդնե՞ր, դու ինձ մոտ խորհրդի՞ ես եկել իշխան, — կարծես զարմանալով հարցուց Սևադան:

— Այո՛, տեր իշխան . Ցիկ-Ամրամը, Ուտիքի վերակացուն, ապստամբել է արքայից: Բոլոր Ուտիքը, Արցախու և Գուգարաց մեծ մասը զենք են բարձրացրել

իրանց թագավորի դեմ: Եկա խորհուրդ հարցնելու հինավորց զորավարից, թե ի՞նչ միջոցներ գործ դնենք, որպեսզի կարողանանք ճնշել այս ապստամբությունը առանց եղբայրասպան կոիկ մղելու:

— Դու ծաղրո՞ւմ ես ինձ, իշխան, — լրջությամբ հարցրեց Սևադան:

— Ինչպե՞ս կհամարձակի՞մ:

— Լսիր, տեր Մարգարետունի, ես իրավունք չունիմ ստիպել թեզ՝ քանալ քո սիրտն իմ առաջ: Դու հայրենիքիդ նվիրված մարդ ես, քո թագավորի հավատարիմ պաշտոնյան ես, Սևադան պարտավոր է թեզ հարգել: Ես չեմ նեղանում, մինչև անգամ, որ դու ազատորեն չես կշտամբում ինձ, թե ինչո՞ւ միացել եմ ես Ցիկ-Ամրամի հետ . . . քաղաքավարությունը, գիտեմ, օտար ունակություն չէ Մարգարետունյաց նախարարական տան ժառանգի համար: Բայց Սահակ Սևադան իրավունք չունի ծածկել յուր գործերը, Գարդմանա տերը չի կարող յուր թշնամությունը բարեկամությամբ վարագուրել . . . Ես, այս՝, Ցիկ-Ամրամի հետ եմ, դու այժմ թեպետ քո անձնական բարեկամի, բայց քո թագավորի թշնամու տանն ես, խոսի՛ր ինձ հետ ինչպես արքայի հակառակորդի հետ, դրա համար ես միայն կարող եմ շնորհակալ լինել թեզ:

Մարգարետունի իշխանը հանգիստ շունչ քաշեց. նա կարծես թեթևացավ յուր սիրտը ճնշող ամենավերջին ծանրությունից էլ:

— Եվ այդպես, ուրեմն, Գարդմանա տերը ապստամբների հետ է, — հարցրեց իշխանը խադադ ձայնով:

— Ո՞չ թե միայն ապստամբների հետ է, այլև նա ինքն է այդ ապստամբությունը վառել, բորբոքել:

— Այդ անկարելի է: Չարիքը գուցե յուր ետևից տարել է սրամտությամբ վառված Սևադային, բայց Սևադան ինքը այդ չարիքը չէր ստեղծի՛լ:

— Այո՛, ես ինքս ստեղծեցի:

— Դու ի՞նքդ:

— Այո՛:

— Պատճա՞ն:

— Որպեսզի իմ վրեժինդրության ծարավը հագեցնեմ:

— Ի՞նչ էր մտածում Աշոտ-Երկաթը, որ կուրացնում էր Սևադային: Մի՞թե կարծում էր, թե մարմնն կուրությունը կարող է արգելել նրա հոգուն տեսնել ամեն օր յուր առաջ շարագործի արյունաշաղախ ձեռքերը և վրեժինդրության բոցով չբորբոքվել . . . Ի՞նչ չարիք էի հասցրել ես նրան . ինչո՞ւ նա իմ տեսությունը խավարեցրեց . ինչո՞ւ ինձ դատապարտեց կենդանի մարմնով հավիտյան զերեզմանի մեջ խարխափելու . . .

— Բայց դու, իշխան, չե՞ որ ապստամբեցիր նրանից և քեզ հետ էլ միասին բոլոր հյուսիսային գավառներն ապստամբեցրիր . դու սպառնում էիր պետության ամբողջությունը քայլայել, դու արքունական գահի պատվանդանն էիր փորում . մի՞թե թագավորը պարտավոր չէր պաշտպանել աշխարհը քո փառասիրական ուսնագությանց դեմ . . . ների՛ր, որ ես այս խոսքն արտասանում եմ, բայց դու սիրում ես անկեղծությունը:

— Այո՛, Այո՛, անկե՛ղծ եղիր . իշխանազն մարդուն անվայել է կեղծավորության գրգլյակներով ծածկվի . բայց աշխատիր, որ անկեղծության անժոյժ եռանդը մինչև զրպարտության սահմանները շտանե քեզ . . .

— Օրպարտությո՞ւն, աստված մի արասցե:

— Այո՛, դու ինձ զրպարտեցիր, հենց այս վայրկյանին:

— Ինչպե՞ս, ասա՛, ես ներողություն կխնդրեմ:

— Ասացիր, որ քո թագավորը պաշտպանում էր աշխարհը իմ փառասիրական ուսնագությանց դեմ:

— Այո՛, ասացի . դու անարգեցիր նախկին հաշտության ժամանակ տված քո երդման գիրը և երկրորդ անգամ ապստամբեցար: Մի՞թե փառասիրությունը չէր մղում քեզ դեպի այդօրինակ ուխտադրժություն:

— Ուրախ եմ, որ կարողանում ես այդպես անկեղծորեն խոսել . երկշուտ մարդկանց տանել չեմ կարող, բայց միևնույն ժամանակ, տիսրում եմ, որ այդքան անծանոթ ես դու ճշմարտությանը: Անդարմանելի մի վիշտ է այդ ինձ համար . . . Ես չեմ վշտանում, որ հայոց աշխարհն այդ կարծիքն ունի իմ մասին, բայց վշտանում եմ, որ արքունիքի ամենամոտ անձը, Աշոտ թագավորի նտերինը, Մարզպետունյաց Գևորգ իշխանը նույն կարծիքն է պաշտպանում . . . Եվ ուրեմն Սևադան ապստամբել էր այն ժամանակ թագավորի դեմ յուր փառասիրական ձգտումներին հետևելով . . . մի՞թե պիտի զարմանամ, եթե հայոց ազգի պատմությունը գրող վարդապետներն էլ անարգանաց այդ դրոշմը դնեն իմ հիշատակի վրա . . . Օ՛, ծանր, շատ ծանր զրպարտություն է այդ իշխան:

— Ի՞նչն էր ուրեմն քո այն ժամանակվա առաջին և երկրորդ ապստամբությանդ պատճառը:

— Ի՞նչը . . . Այո՛, այդ պիտի հարցնես, այդ դու պարտավոր ես իմանալ, եթե դեռ չգիտես: Բայց ամենից առաջ ասա՝ ինձ . կկամենայի՞ ես դժբախտացնել իմ հարազատ դուստրը, որ հայոց թագուհին էր և որին սիրում էի ես ավելի, քան իմ զույգ աշքերի լույսը:

— Ո՛չ:

— Կկամենայի՞ խոռվել նրա հանգստությունը, նրա արքունիքը, և, վերջապես, վտանգել իմ թագավոր փեսայի գահը: Մի՞թե անձնասպանության հավասար մի հանցանք չէր լինի դա ինձ համար:

— Անշուշտ: Մենք ել հենց դրա համար էինք զարմանում, որ Սևադա իշխանը ապստամբության դրոշ էր պարզում յուր դստեր և փեսայի դեմ:

— Եվ դրա պատճառն էլ իմ փառասիրական ձգտումնե՞րն էիք համարում:

— Ուրիշ քան մտածել չէինք կարող:

— Լավ . ուրիշ ի՞նչ փառք էր ինձ հարկավոր . . . Աղջիկս՝ թագուհի, փեսաս՝ թագավոր, ինքս Գարդմանում ազատ, հարուստ և զորեղ իշխան: Մի՞թե իրավունք ունեի այս բոլորից հետո մի ուրիշ պահանջ անել իմ բախսից:

— Հարկավ ոչ:

— Եվ վերջապես, մի՞թե Սահակ Սևադան մի հասարակ զինվորի շափ էլ հայրենասիրություն չուներ . մի՞թե ես անծանոթ էի իմ ազգի պատմության և չգիտեի, թե որպիսի՝ թանկ զոհաբերության գնով ձեռք բերվեց Բագրատունի թագավորության գահն ու թագը, որ ես թոյլ տայի ինձ փառասիրության ձգտումներով այդ գահի հաստատությունը խախտելու:

— Բայց ի՞նչն էր, վերջապես, այն ժամանակվա քո ապստամբության պատճառը:

— Իմ ապստամբության պատճառը, Այո՛, այդ կարող ես հարցնել . այժմ այլս ծածկելու կարիք չկա . . . Բայց, կարծեմ, այդ մասին դու շատ քան գիտես:

— Դեռ ոչինչ չգիտեմ:

— Ոչինչ չգիտես, ուրեմն լսի՛ր: Ես քո արքայից առաջին անգամ ապստամբեցա՞ նրան չար ճանապարհից զգուշացնելու համար . երկրորդ անգամ ապստամբեցա

հայոց արքայական զահի պատիվը փրկելու համար . իսկ այժմ՝ ապստամբել և Ցիկ-Ամրամին Էլ ապստամբեցրել եմ՝ իմ և իմ որդվու անձնական անարդանաց վրեժը լուծելու համար:

— Ինձ դեռ առաջ բացատրիր նախկին ապստամբությանդ պատճառը: Ի՞նչ կնշանակե, թե կամենում էիր արքային չար ճանապարհից զգուշացնել . ի՞նչ չար ճանապարհ էր այդ:

— Ինչ չար ճանապարհ . . .

— Այո՞ւ:

— Քեզ հն հայտնի էր, որ նա մի ժամանակ սիրում էր Սևորդյաց Գևորգ նահապետի աղջկան:

— Այո՞ւ, մի ժամանակ . բայց այդ շատ առաջ էր:

— Ամուսնությունից առաջ, այնպես չէ՞:

— Այո՞ւ:

— Երբ մարդ ամուսնում է, պետք է որ պատկառ մնա յուր ամուսնական պարտավորությանց, աստուծոն և աշխարհի առաջ արած երդման, յուր կնքած ուխտին . այնպես չէ՞:

— Անշուշտ:

— Եթե այդպես անում է հասարակ մարդը, ուսմիկը, գեղջուկը, որքանն ավելի պարտավոր է անել թագավորը, ժողովրդյան հայրը և առաջնորդը . նա՛, որին թագադրության ժամանակ եպիսկոպոսն արքայական մատանին հազգնելով ասում է .

«Ա՛ն զմատանի՝ առհավատչա արդարության թագավորության քո, քանզի այսօր օրինյալ ես իշխան և թագավոր ժողովրդյան: Հաստատ լեր և օգնական քրիստոնեության և քրիստոնեաց հավատո, զի փառավորեսցիս ընդ թագավորին թագավորաց . . . »: Արդ, նա, որ կոչված է ո՛չ միայն քրիստոնեական հավատո մեջ հաստատ մնալու, այլև այդ հավատո պահպանության հսկելու և յուր ժողովրդի համար արդարության ու առարինության օրինակ հանդիսանալու, կարո՞ղ է և իրավունք ունի արդյոք անարգել այդ հավատը և զայթակղության քար դառնալ ժողովրդի համար:

— Հարկավ ո՞չ:

— Բայց թագավորն այդպես էր անում: Նա ամուսնացավ իմ դստեր հետ, բայց Սևորդյաց նախկին օրիորդին շմոռացավ: Այն օրից, որ նա Ցիկ-Ամրամին կարգեց Ուտիքի վերակացու, ոտի տակ տվավ աստուծու և աշխարհի առաջ արած յուր երդումը, նա մռոցավ յուր օրինավոր ամուսնուն, անարգեց նրա մաքուր, անարատ և խանդակաք սերը, նա դարձավ Ցիկ-Ամրամի կնոջ սիրահարը . . . Հայտնի չեն միթե քեզ այս պատմությունները:

— Հայտնի են . բայց . . .

— Բայց դատապարտելի չեն քո աշքում, այնպես չէ՞:

— Աստված մի՛ արացե, որ ես ամբարշտության գործերը դրվատեմ . . . բայց կամենում էի ասել, թե մարդկանց շպետը է խստությամբ դատել, առանց նրանց հանցանքի պատճառները խողի մտոր քննելու:

— Երբ ես կխնդրեմ քեզ պաշտպանել քո թագավորին, այն ժամանակ կպաշտպանես . այժմ դեռ ինձ լսիր: Հայ լինելուց առաջ, բարեկամ, ես մարդ եմ և միևնույն ժամանակ՝ սիրող հայր: Չեմ ծածկում իմ փառասիրական փափազը . ես կամենում էի, որ հայոց թագավորը փեսայանար ինձ, մանավանդ որ տեսնում էի, թե իմ գեղանի դուստրը հիացած է նրանով . իսկ իմ աղջկան սիրում էի ես կաթողին և իմ ուրախությունը գտնում էի նրա ուրախության մեջ . այդ պատճառով էլ աշխատեցի, որ Աշոտ-Երկարը ամուսնանար նրա հետ: Աշոտը կարող էր բացեիրաց մերժել այդ միությունը, ոչ որ իրավունք չէր ունենալ շղթայել նրա սիրտը յուր կամքի հակառակ: Բայց երբ մի անգամ կապվեցավ նա իմ դստեր հետ սուրբ ամուսնության կապով, ապա պարտավոր էր պատկառ մնալ աստուծու և մարդկանց բերանով օրինված այդ միությանը: Բայց նա անարգեց այդ միությունը: Կներե՞ նրան աստված թե ոչ, այդ ես չգիտեմ . դուք էլ, մարդիկո, տեսնում եմ, չեք կամենում խստությամբ դատել նրան . բայց ե՞ս . . . Ես հայր եմ . սիրտ և զգացմունք ունիմ . հայրական գութ ու գորով ունիմ . և դրա հետ միասին էլ Գարդմանա Տան հպարտ իշխանն եմ . . . Ես չէի կարող անտարբերությամբ նայել իմ դստեր դժբախտության վրա և, միևնույն ժամանակ, երբե՛ք և ո՛չ մի պայմանով թույլ չէի տա, որ երկրիս ամենազորեղ մարդն անգամ անպատվության դրոշմ դներ իմ ճակատին: Ես մի հարվածով կշախախեի այս ձեռքը, որ կմոտենար իմ տոհմական անարատ անունը արատավորելու: Ես այդ կարող էի անել: Բայց ամենից առաջ լսեցի խոհեմության ձայնին: «Ոչ ոքին դեռ հայտնի չէ իմ դստեր դժբախտությունը, — մտածեցի ես, — նա ինքը, նույնպես, ոչինչ չգիտե այդ մասին . ինչո՞ւ ուրեմն հրապարակ հանենք ժամահոտ վերքը . նրան կարելի է բուժել նաև մի ծածկարանում . բող հանգիստ մնա իմ դստեր սիրտը և անարատ արքայական զահի պատիվը»: Այսպես մտածեցի ես և դիմեցի արքային: Խոսեցի նրա հետ հայրաբար . հորդորեցի նրան շափավորել յուր խանդն ու ավյունը, սանձահարել կրթերը, հեռանալ անպատվության

ճանապարհից և աղաչեցի, թախանձեցի, որ նա խնայեր իմ դստեր քնքուշ, ոյուրաբեկ և վշտերի անսովոր սիրտը, որ նա խնայեր, վերջապես, հայոց արքայական թագի պատիվը . . . Նա առաջ չկամեցավ խոստովանել յուր հանցանքը . ծիծաղեց դառը փորձերից խրատված հոր կասկածների վրա և կամեցավ յուր ճարտար լեզվով նկարել իմ առաջ կասկածի ծիվաղային կերպարանքը՝ նրանից ինձ հեռու փախցնելու համար . . . : Այն ժամանակ ես ապացույցներ դրի յուր առաջ: Նա չկարողացավ հերքել դրանք և շառագունեց: Օ՛, չկա ավելի ծանր պատիժ առաքինի մարդու համար, քան հանցապարտ ու ամորահար տեսնել յուր առաջ այն տղամարդին, որի մեջ հարգում էր նա երբեմն առաքինությունը, ազնվությունը, հավատարմությունը, որի մեջ ամփոփում էր նա յուր լավագույն հույսերը, որին նա յուր հերոսը, յուր դյուցազն էր համարում . . . Ես այդ ծանր վիշտը կրեցի իբրև հայ մարդ . իսկ հետո տանջվեցա իբրև ծնող՝ երբ իմ դստեր տկար սրտին հասնելիք հարվածի ծանրությունը կշռեցի:

Վերջապես թագավորը խոստովանեց ինձ յուր թուլությունը և խոստացավ խզել Ցիկ-Ամրամի տան հետ ունեցած բոլոր կապերը: Ես ուրախաց և վերադարձա Գարդման: Բայց ահա՝ գալիս է ամառ և նա թագուհուն ուղարկում է Սյունյաց ամառանցները, իսկ ինքը գնում Ուտիք, շաբաթներով նստում Սևորդյաց լեռներում Ցիկ-Ամրամի վրանների տակ, Ասպրամ իշխանուհու զբոսավայրերում . . . Ես այնուիետև համբերել չկարողացա: Նախատական մի զիր զրեցի նրան և սպառնացի, որ եթե անմիջապես չի հեռանալ Սևորդյաց աշխարհից, ես ինքս իմ գարդմանացի գնդերով կերթամ և կհալածեմ նրան յուր սիրած հովիտներից: Քո թագավորը ո՞չ միայն անուշադիր էր քողել իմ նամակը, այլև ծիծաղել էր իմ սպառնալիքի վրա, — Այդ ինչ է . միթե գարդմանացիք սիրահարների դեմ էլ են պատերազմում, — հեզնելով ասել էր նա իմ հավատարիմին: Բայց ես, որ ի բնե կատակ անել չեմ սիրում, որոշեցի խրատել իմ ստահակ փեսային: Միայն թե իսկույն ևեք զգործադրեցի այդ որոշումը, որովհետև դեռ պետք է խեղճ աղջկանս սիրտը պատրաստեի յուր դժբախտությունը լսելու: Եվ այս մի ծանր պարտավորություն էր սիրող հոր համար՝ զուտել ինքն իրեն թախտավոր համարող զավակին յուր դժբախտությունը: Մինչ այս, մինչ այն, Աքաս արքաներոր և նրա աներոջ դավադրությունը երևան եկավ, որից ստիպված, ինչպես զիտես, թագավորը քաշվեցավ Ուտիք: Եվ, ահա՝, մի դժբախտ օր նամակ եմ ստանում իմ դստեր դայակից, թե թագուհին մերձիմահ հիվանդ է Տավուշ քերդում և կամենում է ինձ տեսնել: Իսկույն ևեք շտապում եմ Տավուշ: Տեսնում եմ աղջիկս հոգեկան ծանր տագնապի մեջ: Հարցնում եմ հիվանդության պատճառը . և նա տանջվելով դառնապես արտասվելով պատմում է ինձ յուր դժբախտությունը . . . : Ի՞նչ անեի ես . չե՞ որ է՛ ի համբերելու տեղը չեր: Հասկացրի աղջկանս, որ չվրդովվի, եթե իմ և արքայի մեջ բռնկող մի պատերազմի լուրն իմանա: «Այս միջոցը, ասացի, գործ եմ դնում ամուսինդ ուղղության քերելու համար, բայց արյունահեղություն չպիտի անեմ»: Եվ այդ նպատակով էլ հենց Տավուշի մեջ

կշտամբեցի թագավորին ամենածանր, նախատական խոսքերով և յուր երկիրն ավերելու սպառնալիք կարդալով նրան՝ հեռացա: Ահա՛, այդ էր պատճառը, որ Գարդման հասնելով զորքերս ժողովեցի և եկա Ուտիքի մի քանի գավառները զրավելու: Բայց որպեսզի համոզվես, թե ես այդ ցույցն անում էի միմիայն թագավորին ուղղության քերելու նպատակով, կասեմ, որ թագավորը դեռ նոր էր յուր բանակը Շիրակից հանել, որ ես ծածուկ սովորեցրի Սյունյաց Սմբատ և Բաբկեն իշխաններին՝ գալ և իրանց կողմից հաշտության միջնորդ հանդիսանալ մեր մեջ: Նրանց հետ միացել էիր և դու, այլև մի քանի ուրիշ իշխաններ: Եթե մինչև ձեր հասնելը ինքս հնարներ գործ չդնեի ընդհարումը դիտմամբ ուշացնելու, Ախայան զյուղի առաջ երկու կողմից էլ մեծ կոտորած պիտի լիներ: Բայց դուք հասաք և գործն ուրիշ կերպարանք առավ: Սյունյաց իշխանները ոչինչ չեն հայտնել ձեզ իմ գաղտնի նպատակի մասին, ուստի ձեզանից շատերն ա՛յն կարծիքին էին, թե Սահակ Սևադան փառասիրական ձգտումներից մղվելով է ապստամբել թագավորի դեմ: Ես հարկավոր չհամարեցի հերքել այդ կարծիքը, որովհետև ավելի գերադասում էի այն, որ իմ դստեր դժբախտությունն անձանոթ մնար հայ իշխանական տներին և արքայի անունը չարատավորվի, քան թե ազատ լինիմ այն մեղադրանքից, թե փառասիրական ձգտումներ ունիմ: Եվ ես հրապարակով մշտական հաշտության երդումն արի և դաշնագիր ստորագրեցի: Այդ դուք բոլորդ տեսաք: Բայց դուք չլսեցիք այն խոստովանությունը, որ Աշոտ թագավորն արավ իմ և Սյունյաց եպիսկոպոսի առաջ, և այն երդումը, որ նա երդվեց՝ թողնել հավիտյան Ասպրամ իշխանուհու հետ ունեցած մտերմական հարաբերությունները և ուղիղ սրտով ու մաքուր սիրով վերադառնալ յուր օրինավոր ամուսնու գիրկը: Այո՛, ինչպես որ իմ այս ապստամբության իսկական պատճառը ոչ թե փառասիրությունս, այլ թագավորն ուղղության քերելու ցանկությունս էր, այնպես էլ մեր հաշտության իսկական պայմանը, և ավելի սրբազն երդումը ո՛չ թե այն էր, որ դուք իշխաններդ վավերացրիք, այլ այն, որ կնքվեցավ արքայի, Սյունյաց եպիսկոպոսի և իմ մեջ:

— Այժմ կատարելապես ծանոթացա քո առաջին պատմության շարժադրների հետ . երկրո՞րդն ի՞նչ պատճառներից հառաջացավ, — հարցրեց Մարգարետունի իշխանը:

— Երկրո՞րդը:

— Այո՛:

— Նրա պատճառներն ավելի ծանրակշիռ են:

— Պատմի՛ր համարոտ, թե չես ձանձրանում:

— Զանձրանա՞լ, ոչ . Մարզպետունի իշխանի հետ խոսակցելը ձանձրոյթ չի պատճառի ինձ, — պատասխանեց Սևադան և սկսավ յուր երկրորդ գրույցը:

— Ես կարծում եմ, — ասաց Սևադան, — կարելի է միշտ ներել այն հանցավորին, որ կա'մ հանգամանաց քերմամբ, կա'մ սեփական քուլությունից գործում է մի հանցանք, բայց ունի կենդանի խիղճ, ոյուրազգաց սիրտ, ճանաշում է յուր հանցանքը և զղում է սրտանց: Բայց ներել այն հանցավորին, որ ոչ միայն չէ խոստովանում հանցանքը, այլև, դրվատում է նրան իբր մի առաքինություն, զայթակղեցնում է անփորձ սրտերը՝ յուր օրինակին հետևելու կամ յուր հանցանքի մեծությունը ծածկելու համար զրպարտում է յուր շրջապատողներին՝ մեղադրելով նրանց ծանրագույն հանցանքների մեջ, այդպիսի հանցավորին, ասում եմ, ոչ միայն չպետք է ներել, այլև անհրաժեշտ է պատժել ամենածանր պատիճներով . հակառակ դեպքում մի հատ չարիքը հարյուր նոր չարիքներ կծնե . . . : Իմ և քո թագավորը, բարեկամ, այս վերջին տեսակի հանցավորների թվին էր պատկանում: Ես պարտավոր էի նրան պատժել . այդ պահանջում էր իմ արժանապատվությունը, իմ ծնողական և մարդկային պարտավորությունը: Ես պետք է միանգամայն վերցնեի նրան աշխարհի երեսից . այդպիսով զայթակղության քարը վերցված կլիներ մեջտեղից . . . Եվ այդ դժվար գործ չէր ինձ համար: Եվ մի՞թե կարծում ես, թե մեծ կորուստ կունենայինք . բնա՛վ . հայոց արքայական գահը, միամիտ եղիր, թափուր չէր մնալ: Թագավորը, միևնույն է, ժառանգ չունի . նրա աթոռը վաղ թե ուշ պիտի յուր եղբայր Արասը պայազատե . ուրեմն որքան շուտ, այնքան լավ: Գուցե այդպիսով շատ քան դեպի լավը փոխվեր: Բայց ես հիմարացա: — «Պաշտպանե՛նք դեռ գահը վտանգից, մտածում էի ինքս ինձ . վաս գործը . ամեն վայրկյան կարող ենք անել . պատիժը ամեն րոպե կարող ենք չափել . աշխատենք դեռ գահի փրկության համար . . . »: Եվ ես հետաձգեցի պատիժը: Կարծում էի, թե դժվարին չէ «ընծու փախել զխայտուց և երովացվո՛ զսնություն» . . . Կարծում էի, թե իմ ներողամտությամբ, իմ անհիշաշրությամբ կարող եմ կակղեցնել ապառաժ սիրտը կամ հարություն տալ մեռած ու դիակնացած խղճին: Եվ ահա՛, երբ ես այս մտքերով էի զբաղված, Աշոտ Երկաթը կալանավորեց Սյունյաց Վասակ իշխանին, իմ բարեկամին, և դրավ նրան յուր Կայյան քերդում: Ի՞նչն էր նրան կալանավորելու պատճառը, ասա՛, տե՛ր Մարզպետունի . անշուշտ թեզ, իբրև արքայի մտերմին, հայտնի է այդ խորհրդավոր պատճառը:

— Իսկ թեզ մի՞թե անհայտ է:

— Ես կամենում եմ, որ ինքդ ասես:

— Սյունյաց վասակ իշխանը խառն էր արքայի կյանքի դեմ լարված դավադրության մեջ:

— Ո՞ր դավադրության:

— Այն, որ Աշոտ քոնավորը, արքաեղբայր Աքասը և նրա աներ ափխազաց Գուրգենը կազմել էին միասին:

— Բարեկամ, խիդճը մի կողմը թողնենք և խելքով դատենք: Աքասը և Գուրգենը վաղուց միացած էին թագավորի դեմ . այդ հայտնի է, ինչպես և հայտնի է դրա պատճառը . — Գուրգեն Ափխազի դուստրը, Աքաս արքաեղբոր կինը, կամենում էր թագուհի դառնալ դեռ իմ դստեր կենդանության ժամանակ: Հպարտ ափխազուհին չէր կարողանում հաշտվել այն մտքի հետ, թե հայոց թագուհին հայ իշխանական տան աղջիկ պիտի լինի և թե ինքն արդեն գոհ պիտի լինի նրանով, որ թագավորի հարսը և նրա եղբոր ամուսինն է: Չե, ինչպե՞ս կարելի է . նա կամենում էր անպատճառ թագուհի լինել: Իսկ տղամարդիկ, ին գիտես, կանանց ստրուկներն են . այդ ստրկության պայմանն արդեն նախահայր Ադամն է ստորագրել: Եվ ահա երիտասարդ Աքասը միանում է յուր աներոց հետ՝ հարազատ եղբորը գահընկեց անելու կամ նրան սպանելու համար: Արքայազնը, անշուշտ, շատ էր սիրում կնոջը . չէր կարող անկատար թողնել նրա խնդիրը: Դրա հետ էլ միացրու այդ երիտասարդի բնական փառասիրությունը, և այնուինեւ կպարզվի դավադրության պատճառը: Փեսա ու աներ, ինչպես զիտես, իրենց զորքերով դիմեցին Երազգավորս՝ թագավորին բռնելու կամ սպանելու: Այդ չհաջողվեց նրանց: Աշոտը օր առաջ տեղեկացել էր դավադրության մասին և յուր ընտանիքով խույս տվել Ուտիք: Դավադիրներն եկան և իրանց «խոփր քարին առած» տեսնելով՝ Երազգավորսը պարի առան և հեռացան: Այդպե՞ս է թե ոչ: — Այո՛, այդպես է:

— Ե՛. Աշոտ Երկարը ին չէր կարող այդ անարգանքը տանել . նա էլ զնաց ափխազաց իշխանի երկիրներն ավերեց: Երկու կողմից կոհիվն անընդհատ շարունակվում էր: Ճշմարիտ է, ամեն ճակատամարտումն էլ Աշոտ թագավորը հաղթող էր հանդիսանում, բայց այդ միևնույն է . չէ՞ որ հայոց զորքերից էլ շարունակ շարդվում էին . մանավանդ որ Աքաս արքաեղբայրն էլ աներոց հետ էր, և յուր զորքերն էլ հայ կտրիճներից էին: Ահա՛ այս ավերմանց ու կոտորածի առաջն առնելու համար իմ քարեկամ Վասակ իշխանը միշնորդ դարձավ երկու պատերազմող կողմերի համար և ամեն ջանք գործ դնելով՝ հաշտեցրեց թագավորը յուր եղբոր և նրա աներոց հետ: Այսպե՞ս է թե ոչ:

— Այո՛, այդպես է:

— Արդ, նոյն Վասակ իշխանը, որ ամեն նեղություն կրել, տասն անգամ մի բանակից մյուսն անցել, հորդորել, համոզել, կրթերը խաղաղացրել ու հաշտություն էր կայացրել, միթե նոյն մարդը ինքը մի ուրիշ նոր դավադրության

կընկերանա՞ր . այսինքն՝ այն դավադրության, որ Աբասն ու Գուրգենը կամենում էին կազմել Աշոտ բռնավորի ընկերակցությամբ . . .

— Ոչ, չպետք է ընկերանար . չեր կարող ընկերանալ . այդպես էլ մենք ամենք էինք մտածում: Բայց փաստը հակառակն ապացուցեց: Վասակ իշխանի մոտ գտան Աշոտ բռնավորի նամակը, որով նա շնորհակալություն էր անում իշխանին այն բանի համար, որ նա աշխատել էր կայացնել այդ հաշտությունը ա'յն նպատակով, որ միջոց տա Ափիսազին իշխանին և իրան ու Աբասին հզորապես պատրաստվելու և միանգամայն Աշոտ թագավորին հաղթահարելու, որովհետև մինչև այն՝ իբրև թե թագավորի զորքերը հակառակորդների անպատրաստությունից էին օգտվում և հաղթություն տանում:

— Դե՛հ, այժմ քեզ ես հարցնում, իշխան, կարելի՞ էր հավատալ այդ նամակի իսկությանը: Աշոտ բռնավորը պատերազմում էր թագավորի դեմ, որովհետև ինքն էր կամենում երկրին տիրել: Աբասն ու Գուրգենը պատերազմում էին, պատճառը բացատրեցի, թե ինչո՞ւ: Վասակ իշխանն ի՞նչ թշնամություն ուներ յուր թագավորի և քեռու հետ: Միևնույնը չէ՞ր նրա համար, թե քենիներից ո՞րն է թագավորում, Աշո՞տը թե Աբասը: Չէ՞ որ նա ավելի անդրանիկ եղբոր և օրինավոր թագավորի կողմը կլիներ:

— Այդ այդպես է . բայց նամակն ինքս կարդացի: Նա Աշոտ բռնավորի գրածն էր և խուզարկության ժամանակ Վասակ իշխանի գրպանակից հանեցին:

— Դու բոլորն ասացի՞ր . դե՛հ, այժմ ինձ լսիր: Դա մի գրպարտություն էր, սև, չարահնար գրպարտություն: Թագավորը կամենում էր առակել թագուհուն՝ իմ աղջկան . կամենում էր արատավորել Գարդմանա տան անքիծ անունը, և, ահա՛, նա այդ նպատակին հասնելու համար աղարտեց և հայրենասեր Վասակ իշխանի համբավը:

— Ինչպե՞ս . այս խնդրում թագուհու անունը խառը չէ եղել բնավ:

— Ձեզ համար, այո՛, միայն Վասակի դավադրության խնդիրը կար . բայց ինձ համար պատրաստված էր և մի ուրիշ խնդիր:

— Ի՞նչ:

— Թագավորը հայտնում էր ինձ, որ իբրև թե Վասակը մտերմական հարաբերություններ ունի թագուհու հետ . . .

— Ի՞նչ հարաբերություններ:

— Սիրային . . . տե՛ր Մարզպետունի, սիրային հարաբերություններ . . . Իմ աղջկը, իմ սուրբ, անարատ Սահականույշը . . . լսո՞ւմ ես, իշխան:

— Այդ անկարելի է:

— Անկարելի՞ է . այնպես չէ . . . Բայց մի՞քե միայն անկարելի, ուրիշ խոսք չե՞ս ասում, չէ՞ որ դա մի սոսկալի, մի զարհուրելի գրպարտություն է . . .

— Այո՛, լսողի սարսափման արժանի:

— Եվ նա այդ գրպարտությունը հնարեց, հասկանո՞ւմ ես . կարողացավ հնարել . խիդճը յուր սիրտը չկեղեք . . . Եվ այդ խորհուրդը վաղուց էր հղացել: Հիշո՞ւմ ես, հենց հիշած հաշտությունը կայանալուց հետ Վասակ իշխանը դադարեց արքունիք հաճախելուց: Կաթողիկոսը հարցրել էր նրան, թե ինչո՞ւ թագավորի մոտ չէ զնում, Վասակը պատասխանել էր, թե «Թագավորը կասկածում է իմ հավատարմության վրա»: Եվ այդ այդպես էր: Մի օր իշխանը թագուհու հետ միասին ելած է լինում Դվնո շուրջը զբոսանքի: Ի դարձին թագավորը դիտողություն է անում նրան, թե Մարիամ իշխանուհին զանգատվում է միշտ, թե դու զբոսաեր չես և թե երբեք չես ընկերանում իրան զբոսանքների ժամանակ: Հայտնի՞ր իմ կողմից իշխանուհուն, որ դրա պատճառը ոչ թե քո անզբոսասիրությունն է, այլ այն, որ ինքն ավելի գեղեցիկ չէ թագուհուց . . .

— Եվ այդ խոսքերը կարողացե՞լ է թագավորն ասել:

— Վասակ իշխանն ինքը պատմեց ինձ այդ բանը վշտահար սրտով:

— Ա՞յդ էր ուրեմն պատճառը, որ կաթողիկոսը վստահության գիր առավ թագավորից Վասակ իշխանի համար:

— Այո՛. իշխանն ասել էր Վեհափառին, թե «Մինչև որ թագավորը երդմամբ չխստանա, թե վստահանում է ինձ վրա իբրև յուր հարազատի և հավատարմի վրա, ես ուրս արքունիք չեմ դնիլ»: Եվ կաթողիկոսն այդ երդմնազիրն առավ նրանից: Իշխանն այնուհետև ազատ ու անկախ ելումուտ էր անում թագավորի մոտ: Բայց, ահա՛, մի օր իրամայեց կալանավորել իշխանին և տանել Կայյան բերդը: Լսելով այդ լուրը, ես վրդովվեցա: Խսկույն նեք նամակ գրեցի նրան և հարցրի, թե ինչո՞ւ իմ բարեկամին և յուր հորաքոռորդուն բանտարկել է նա: Ո՞րն է արդյոք իշխանի հանցանքը: Եվ նա ահա թե ի՞նչ է գրում ինձ:

Այս ասելով իշխանը ծափ զարկեց:

Ներս մտավ խսկույն մի ծառա:

— Կանչի՞ր այստեղ գրագրին, — հրամայեց իշխանը:

Մի երկու վայրկյանից ներս եկավ գրագիրը:

— Գնա՛, հանի՞ր իմ գրապանակից թագավորի այն նամակը, որ կապած է սև երիզով և կնքած մոմով, և բեր ինձ:

Գրագիրը գնաց և քիչ ժամանակից հետ բերավ պատվիրած նամակը և տվավ Սևադա իշխանին:

— Այժմ դու գնա, — հրամայեց իշխանը գրագրին, և նա հեռացավ: -Ա՛ն, բա՛ց արա այս նամակը և կարդա՛: Ես չեմ կամենում, որ քո սրտում կասկածի նշույլ անգամ մնա, — ասաց իշխանը, նամակը Մարզպետունուն տալով:

— Քո խոսքն ինձ համար ծշմարտություն է. ի՞նչ կարիք կա իին գաղտնիքները քրքրելու, — պատասխանեց Մարզպետունին, չկամենալով նամակը բանալ:

— Չե՛, իշխան, դու թագավորի մտերիմն ես, իմ Էլ, անշուշտ, անկեղծ բարեկամը . կվայելե, որ դու իսկությամբ ծանոթանաս մեր թշնամության պատճառներին, որպեսզի շարիքների առաջն առնելու համար՝ ավելի հիմնավոր միջոցների դիմես և ստիպված չլինիս հեռավոր ճանապարհ գնալ՝ Սահակ Սևադայից խորհուրդ հարցնելու:

— Կվարդամ, եթե այդպես հաճելի է քեզ, — ասաց իշխանը, և նամակի երիզն ու կնիքը լուծելով՝ բացավ մազաղաքը:

— Բարձր կարդա . Ես մի անգամ Էլ եմ ուզում այդ խոսքերը լսել:

Իշխանը կարդաց հետևյալը .

«Աշոտ շահնշահ Հայոց թագավորից՝

Գարդմանա տեր և իշխան Սահակ Սևադային ողջույն:

Ստացա քո սիրալիրության գիրը, որով խնդրում ես ինձ տեղեկացնել քեզ իմ ազգական և քո բարեկամ Սիսակ Վասակ իշխանին կալանավորելու և Կայ յան բերդը դրկելու պատճառը: Այդ պատճառը որքան որ ծանր է և բարյացապարտ մի հոր սրտի խաղաղությունը վրդովող, դարձալ ես ստիպված եմ հայտնելու, որովհետև այդ խնդրում է ինձնից իմ թագուհու հայրը: Վասակ իշխանին կալանավորեցի և մահվան պիտի դատապարտեմ յուր այն անարժան վարուց համար, որով նա իմ արքայական տան պատիվն արատավորեց, վաղուց ի վեր անպատշաճ հարաբերության մեջ լինելով քո դստեր և իմ ամուսնու հետ: Նրա

հանցանքը ինքս ստուգեցի անձամբ, ուստի և կալանավորել հրամայեցի՝ շարին շարով կործանելու համար: Բայց որպեսզի արքայական ընտանիքի պատիվը և Գարդմանա հզոր իշխանի անունը չարատավորվի աշխարհի առաջ, ես այդ իշխանին հրատարակեցի իբրև մասնակից Աքասյան դավակցության և պատրաստել տվի դրա համար օրինական ապացույց: Ընորհակալ պիտի լինիս, որ այսքան հոգատար եմ քո տոնինական անունն անաղարտ պահելու մասին: Իսկ Վասակ իշխանի մեղսակցին և քո դստերը պատժելու իրավունքը հանձննում եմ քեզ, իբրև մի արդարադատ հոր:

Աշոտ ք. թագավոր հայոց»:

Մարզպետունի իշխանի վրա արքայի այս նամակը ամենածանր տպավորություն արավ: Այն թագավորը, որ մինչև այդ այնքան բարձր և վեհ էր երևում յուր աշքում, կարծես մի ակնբարթում գլորվեցավ . ընկավ այդ բարձրությունից . նրա վեհությունը ոչնչացավ . նա երևաց այժմ իրան իբրև մի հասարակ, սինլքոր արարած, որին կորերը շրջում, տարութերում են ամեն կողմ, որ գերի և սարուկ է դարձած մարդկային արժանիքը անասնական բնագդին ստորադրող զգացմունքներին . . .

Մինչև այդ, Մարզպետունի իշխանը, արդարե, ներողամիտ էր լինում երբեմն դեպի թագավորը՝ նրա թուլությունը յուր բնական խառնվածքին վերագրելով: Նա շատ ընտիր մարդիկ էր ճանաչում, որոնք ազատ չեին այդ արատից: Բայց նա երբեք չէր կարող հավատալ, թե թագավորը յուր այդ հանցավոր թուլությունը վարագութելու համար կդիմեր ոճրագործության, կզրպարտեր անարատ և առարինի թագուհուն, որին ինքը՝ Մարզպետունի իշխանը, շատ լավ էր ճանաչում, թե նա Վասակ իշխանի նման հայրենասեր մարդուն զուր տեղը կկալանավորեր՝ զրպարտելով նրան չգործած հանցանքների մեջ:

— Ի՞նչ բանի վրա ես մտածում այժմ, իշխան, — հարցրեց Սևադան Մարզպետունուն, տեսնելով, որ վերջինս լոել է արդեն նամակը կարդալուց հետ:

— Ոչ մի բանի վրա:

— Այդ զարմանալի է:

— Այո, երբ սուրբ խոցում է սիրտը, այն ժամանակ ուղեղը դադարում է մտածելուց . . . Դու սուր ցցեցիր իմ սիրտը, իշխա՞ն:

— Վշտացար, այնպես չէ՞ . կարեվեր խոցվեցար . . . Օ՛, այդ դեռ դու ես, դու, որ միայն թագավորի զինակիցը և հայրենիքի մի զինվորն ես . դու վշտացար այնքան, որ ուղեղդ դադարեց մտածելուց: Հապա եթե զինակից ու զինվոր լինելուց զատ լինեիր նաև սիրող հայր . . . Եթե հանկարծ տեսնեիր, որ

տարիների ընթացքում մեծամեծ աշխատությանց ու զոհաբերությանց գնով սիրածդ դստեր համար ստեղծած փառքն ու երջանկությունը շախաչախված ընկած են քո առաջ . . . թե դրա հետ միասին փշրված են նաև քո լավագույն հույսերը, անդարձ կորած՝ սրտիդ անդորրությունը, հոգվույդ ուրախությունը, արատավորված՝ տոհմիդ պատիվը . . . ի՞նչ կանեիր դու այն ժամանակ . . .

— Մի՞թե ընդհանուր հայրենիքի համար զգացած վիշտը դառնազույն չէ, քան թե այդ բոլորը:

— Բայց եթե ընդհանուր հայրենիքի համար զգացած վշտի վրա ավելանային և ա՞յս վշտերը . . .

— Հարկավ անտանելի կլինեին նրանք . . .

— Այո՛, իշխան, ես պակաս հայրենասեր չեի . և հենց այդ էր պատճառը, որ այդ անխիղճ ու զրախոս նամակն ստանալուց ետ ձի շնոտա իսկույն, չթու դեափի Շիրակ և սրի մի հարվածով շշախախեցի մեղապարտի գլուխը, այլ երկրորդ անգամ ապստամբության դրոշ պարզեցի, հեռատեսությամբ որոշելով, թե այս անգամ մի փոքր ավելի խստությամբ կվարվեմ արքունական կալվածների և ժողովրդի հետ, զուցե դրանով կարողանամ ազդել թագավորի քարացած սրտի վրա, ճանապարհ բերեմ մոլորյալին և ազատեմ գահը վերահաս վտանգից: Եվ ահա՛ այդ նպատակով, ինչպես զիտես, վերցրի Գարդմանում պատրաստ ունեցած զորքս, որոնց թիվը ութ հազարի էր հասնում, և դիմեցի ուղղակի Զորափոր: Առաջին զործու եղավ Կայյան բերդը պաշարելն ու առնելը: Այդտեղ Վասակ իշխանի հետ միասին պահեստի մեջ զտնվում էին նաև մի քանի ապստամբ նախարարաց կանայք: Վասակ իշխանի հետ միասին նրանց էլ ազատեցի, և մտադիր էի շատանալ միայն այդքանով, մինչև թագավորը Ափխազիայից կվերադառնար յուր զորքերով: Բայց Կայյան բերդից հեռացած զինվորները միացան մոտակա գյուղերի բնակիչների հետ և իմ հանդեպ զտնվող լեռան մեջ ամրանալով, սկսան իրանց ասպատակներով անհանգիստ անել իմ զորքերին: Ստիպված հարձակվեցի դրանց վրա, և որովհետև դրանք տեղի շտվին, ուստի մի քանի հարյուր հոգի ջարդեցի . իսկ գյուղացիներին խրատելու համար, որ մյուս անգամ չհամարձակվին իշխանների կովին խառնվելու, հնձել տվի նրանց արտերը, կրակի մատնեցի և ապա հեռացա Գուգարաց լեռները: Ահա՛ այս զործի համար էր, որ մեր իշխանները սկսան ինձ մեղադրել, թեապետև իրանք այդպիսի դեպքում տասնապատիկ ավելի շարիքներ են հասցրել:

— Ո՛չ, թեզ ավելի մեղադրում էինք նրա համար, որ ապստամբության դրոշ էիր պարզել այնպիսի մի ժամանակ, որ թագավորը Ափխազիայում զբաղված էր Գուրգենի դեմ կրիվ մղելով: Մենք արդեն հաղթել էինք նրան: Վրաց Ատրներսեիր միջնորդում էր խաղաղության համար, և արդեն դաշնագիրն

ստորագրելու վրա էին, երբ գումարան հասավ և հայտնեց, թե Սահակ իշխանը կրկին ապստամբելով՝ պետության գավառներն ավերում է: Քազավորը և մենք, առհասարակ, մնացինք շվարած, ոչ ոք չէր կարող հավատալ, թե դու կդրժեիր քո երդման և բոլորիս ներկայությամբ կնքած ուխտին, բայց իրողությունն անհերքելի էր: Աստրներսն թագավորն ինքը խորհուրդ տվավ արքային կիսատ քողնել Գուրգենի հետ կապելիք դաշնադրության գործը և շտապել Գուգարք, քո ավերումների առաջն առնելու:

— Ես սպասողական դիրք էի առել և ոչ մի ավերմունք չպիտի անեի, իզուր էր ձեր շտապելը: Բայց թե ինչո՞ւ արքայի բացակայության ժամանակ ապստամբության դրոշ պարզեցի, դրա պատճառն այն էր, որ չէի կամենում որևէ ընդհարում ունենալ արքայական գորքերի հետ, չէի կամենում կոտորածի պատճառ դառնալ: Ես մինչև անգամ հույս ունեի, թե Աստրներսն թագավորը կամ դուք իշխաններդ կհամոզեք թագավորին բանակ շշարժել իմ դեմ, այլ խորհուրդ կտաք իրան միայնակ տեսնվել ինձ հետ և հաշտվել իբրև որդի՝ յուր հոր հետ: Այն ժամանակ իհարկե ես նրա հետ կխոսեի ինչ որ պետք էր, և, գուցե, շահավոր ընթացք առներ գործը: Բայց թագավորը զայրացած հեղեղի նման հասավ Գուգարք, նրան այլևս քաղցրությամբ դիմավորել անկարելի էր:

— Այդ կետում դու անարդար ես, իշխա՞ն: Առաջին՝ մենք ամբողջ բանակը շշարժեցինք քո դեմ, այլ միայն մի քանի գնդերով եկանք . . .

— Այդ ինձ հայտնի չէր . ինձ թվում էր, թե դուք զորքի մեծ մասը դարանում եք դրել:

— Ասում եմ այդպես է . եկանք միայն մի քանի գնդերով: Եվ երկրորդ՝ թագավորը բանակի եպիսկոպոսին ուղարկեց քեզ մոտ պատգամավոր, հաշտություն խնդրեց . ինչո՞ւ չկամեցար հաշտվել, այլ ասել էիր եպիսկոպոսին, թե «Դու կա՛ց այստեղ իմ վրանում, ես կերթամ և նրան իմ սրով կտամ պատասխան»:

— Այդ ճիշտ է . այդպես ասացի եպիսկոպոսին: Բայց ինչո՞ւ . իմացի՛ր, այժմ այս, զղում եմ, բայց ես ել մի մարդ էի, չկարողացա վայրկենական զայրույթ զսպել — եպիսկոպոսն ինձ մատնացույց արավ իմ երդման գիրը, որ թագավորը կապել էր տվել բլրի վրա յուր զորքի առջև կանգնեցրած խաչի պատվանդանին: «Տե՛ս, — ասում էր ինձ եպիսկոպոսը, — դու դրժում ես այն երդմնագիրն . և եթե շհաշտվես, աշխարհը քեզ պիտի դատապարտն իբրև ուխտադյուժ . . . »: Ես զայրույթից կատաղեցի . քո թագավորը յուր ձեռքում ուներ իմ երդման հետևարը և նրան տարածում էր խաչի վրա . դրանով կամենում էր աշխարհի առաջ դատապարտել ինձ իբրև ոճրագործի, ես ի՞նչ անեի, ասա՛ որտեղի՞ց գտնեի Սյունյաց եպիսկոպոսին և նրա ներկայությամբ թագավորի արած երդումները գրի

անցնելով՝ տարածեի իմ խաչի վրա, որպեսզի աշխարհը տեսներ, թե ո՞վ է ուխտադրում, ո՞վ է ոճրագործը: Ի՞նչ անեի, կարո՞ղ էի նոյնիսկ այս նամակը բանալ և կարդալ նրա զորքի և իշխանների առաջ . . . Թագավորը շոշափելի և տեսանելի ապացույցներ ուներ ձեռքին . ես ոչինչ չունեի . ինձ մնում էր զալ և սրով պատառել նրա սիրտը, որպեսզի այնտեղից դուրս հանեի յուր ինձ տված երդման հետկարը և ցոյց տայի աշխարհին . ուրիշ բան չէի կարող անել: Միքե արդեն անխոհեն զայրույթի ապացույցը չէր այն, որ ես փոխանակ իմ բազմաթիվ զորքն առաջ մղելու և ձեր մի քանի հարյուրից կազմած գունդն սպառսպուռ շնչելու, սուսերամերկ զորքի առաջն ընկա և միայնակ դեպի բլուրը բարձրացա: Վերսից հարձակվող զորագունդն ինձ շրջապատեց: Որդիս թողեց ճակատը և վազեց դեպի ինձ . նա տեսնում էր, որ ես զայրույթից խելագարված՝ մահվան դեմ էի գնում, եկավ ինձ ազատելու, բայց ձեր սեպուհ գունդն ավելի քաջ գտնվեցավ . նա մեզ երկուսիս էլ մեջ առնելով գերի բռնեց . իսկ վանանդացի հրոսակները խառնեցին գարդմանացիների ճակատը: Աստված, Այո՛, աստված ինքը մատնեց ինձ իմ թշնամու ձեռքը, նա կամեցավ պատժել ինձ իմ գործած հանցանքների համար . . . Այո՛, աստված և ոչ թե Աշուտ թագավորն ընկճեց Սևադային: Ինք ասում ես, որ ձեր բանակը թողել էիք Ափխազիայում և միայն մի քանի հարյուր հոգվով եկել Գուգարք . ուրեմն այդ մի քանի հարյուր հոգին չէին կարող գարդմանացոց ութ հազար հոգուց կազմված բանակը ջախչախել: Բայց աստված ինձ և իմ որդուն մատնեց ձեր ձեռքը, և զորքն անառաջնորդ մնալով ցրվեցավ: Այդպե՞ս է թե ոչ:

— Այդպես է:

— Լա՛վ, այժմ ինձ ասա՛, եթե թագավորը կամենում էր հաշտվել ինձ հետ, եթե նա փախուստ էր տալիս արյունիեղությունից, ինչո՞ւ ուրեմն շաղախեց յուր ձեռքերը արյունով հենց այն ժամանակ, եթք այլս ոչ մի տեղից վտանգ չէր սպառնում նրան: Նա արդեն գերի էր վերցրել ինձ և որդու . Գարդմանա զորքերը ցրվել էին անհովիկ ոչխարների պես . ի՞նչն ուրեմն ստիպեց նրան կուրացնել ինձ և Գրիգորին՝ յուր հորը և եղբորը . . . Մարդո՞ւ թե գազանի սիրտ էր ապրում նրա կրծքի տակ . . .

— Վախենում էր ապագա ապստամբությունից, ապագա վրեժխնդրությունից:

— Ինչո՞ւ էր վախենում: Փառք ասուուծո, հայոց թագավորը շատ ամրոցներ ուներ, կարող էր մեզ դնել նրանցից մեկի մեջ և պահապաններ կարգել մեզ վրա . ինչո՞ւ անպատճառ կուրացնել . ինչո՞ւ երկու մարդու, յուր իսկ հարազատների արևը հավիտյան խավարեցնել . . . Ինչպե՞ս կարողացավ նա դահճին այդ անզորույն հրամանը տալ . . . Ես դեռ ոչինչ, հասակս առած մարդ եմ, շատ թախտավոր օրեր եմ տեսել, երշանիկ ժամեր եմ անցրել և վերջապես հանցանքներ եմ գործել, որոնց համար գուցե արժանի էի պատժի, բայց իմ խեղճ

զավակը, երիտասարդ, ծաղիկ հասակում, դեռ նորապսակ, դեռ սիրտը հոյսերով լի, դեռ փառքի հետամուտ, ինչո՞ւ, ինչո՞ւ նրան էլ կուրացրավ . Հէ՞ որ նա ո՞չ մի հանգանք, ո՞չ մի մասնակցություն չուներ այն դժոխային խոռվությունների մեջ, որոնք ալեկոծում էին իմ թշվառ և յուր դաժան սիրտը, և որոնք մեզ միմյանց դեմ զինեցին: Մի՞քե, վերջապես, նա ամենափոքր գուր անգամ չուներ յուր թագուհու և ամուսնու, իմ ապարախտ դստեր վրա, նրա, որ այնքան ջերմագին սիրում էր իրան . . . Ասում ես, որ կասկածում էր ապագա ապստամբությունից . . . Լավ, միթե կույրը չէ՞ր կարող վրեժխնդիր լինել:

— Չէր սպասում:

— Չէր սպասում . լա՛վ, այժմ թող տեսնե, թե ի՞նչ կարող է անել կույր վրիժառուն: Գնա՛ և հայտնի՞ր թագավորիդ, որ ես տանջվում էի յուր հաջողությունները լսելով: Երբ իմացա, որ յուր Աքաս եղբոր և Աշոտ քոնավորի հետ հաշտվել է և նրանց հետ միասին նորեն Դվինը գրավելով՝ ուրախության տոնախմբություններ է կատարում, բորբոքվեցա շարախնդության կրակով . սիրտս «վրեժ» էր գոռում, և ես լսեցի նրա ձայնին: Ճրավիրեցի ինձ մոտ Ցլիկ Ամրամին, հայտնեցի նրան յուր կնոջ և թագավորի՝ միմյանց հետ ունեցած սիրահարական զաղտնիքները, վառեցի, բորբոքեցի նրա սրտում թունավոր նախանձի, թշնամության ու վրեժխնդրության անշիշանելի բոցը, ապստամբեցրի նրան անօրեն թագավորի դեմ . միացա նրա հետ և ես: Իսկ մեզ հետ կմիանան շուտով ուրիշ շատերը: Այն ժամանակ թող քո թագավորը պինդ բռնե յուր զահը և տեսնե, թե կույր վրիժառուի բազուկները կսասանե՞ն նրան թե ոչ . . .

— Այդպիսով դուք ձեր վրեժը կլուծեք միայն ազգից և ոչ թե թագավորից, — վշտահար նկատեց Մարզպետունի իշխանը:

— Ո՛չ, մենք մեր վրեժը կլուծենք միմիայն թագավորից:

— Թագավորը չի հաղթահարվի: Ահա՛ նա զալիս է եզերացոց կատաղի զորքերով և անպատճառ կվանե Ցլիկ-Ամրամին, կշարդե նրա բոլոր զորքերը, որոնք դժբախտաբար միմիայն հայեր են: Գուցե նա կսպանե քո Դավիթ որդուն, որ այժմ Ամրամին զինակից է դարձել:

— Ո՛չ, արդարադատ աստվածը չի հաջողիլ նրան, ես գուշակում եմ, և դու կտեսնես, որ այս անգամ, զոնե, աստուծոն բազուկը կպատժի նրան . . .

Ա

ԿՈՒՅՅՐ ԱԶՔԸ ԿՆԵՐԵ, ԿՈՒՅՅՐ ՍԻՐՏԸ ՉԻ ՆԵՐԻԼ

Սևադա իշխանի խոսքերը ծանր տպավորություն արին Մարզպետունու վրա: Չնայելով, որ նա բովեապես գրգռվելով սպառնաց իշխանին, թե «ահա՝ թագավորը կգա եզերացոց զորքերով, կվանե Ֆլիկ-Ամրամին կամ կսպանե Դավիթ որդուդ և այլն», այնուամենայնիվ, Սևադայի Վերջին գուշակությունը երկյուղ ազդեց նրա սրտին: Նա որքան քաջ, նույնչափ և բարեպաշտ ու երկյուղած էր. նա հավատում էր, որ աստված լսում է կույր ծերունիներին և կատարում է, օրինությամբ կամ անեծքով, նրանց հայցած խնդիրները: Այս պատճառով մի գաղտնի և, մինչև այն իրան անձանոթ, կասկած պաշարեց յուր սիրտը: Նախազգացմո՞ւնք էր այս թե նախապաշարման ազդեցություն, հարկավ նա չէր կարող որոշել, բայց նա գիտեր, որ թագավորը հանցավոր է, և որ աստված, թեպես երբեմն ուշ, բայց և այնպես, պատժում է հանցավորներին. . . Նա մտածում էր, որ թագավորը կարող էր հաղթվել, որ ապստամբները կարող էին ցրել եզերացիներին. . . Եվ այդ մի անպատվություն կլիներ հայոց արքայի համար, որ եկել էր յուրայինների հետ պատերազմելու օտար զորքերով. . . Իսկ այս անպատվության կիաշորդեին, անշուշտ, նոր կոտորածներ, նոր ավերումներ. . .

Այս մտքերը սարսափեցրին իշխանին: Բայց նա լուս, նստած սպասում էր՝ թե ուրիշ ի՞նչ պիտի ասե Սևադան: Նա որոշել էր չհակառակել այլևս նրան, չգրգռել վիրավոր հոգին, այլ խոնարհիլ և խոսել հետը ողոքանոք: «Գուցե այդպիսով ամոքեմ կարծրացած սիրտը, կենդանացնեմ ընդարմացած խիղճը և նրա արդար ցասումից հայրենիքին սպառնացող վտանգը հեռացնեմ. . .», — մտածում էր նա:

Այդ միջոցին ներս մտավ ծառաներից մինը և ջուր բերավ հյուրին՝ լվաց վելու համար: Մարզպետունին ակնարկեց նրան՝ նախ Սևադա իշխանին մատուցանել կոնքը, որովհետև իրան, իբրեւ տարիքով նրանից փոքրի, վայել չէր առաջ լվացվել:

Սևադան, որի ուշադրությունից ոչինչ չէր վրիպում, ժպտալով նկատեց.

— Զարմանում եմ, որ թագավորը մանկությունից սկսած մեծացել է թեզ հետ, բայց պատշաճից օրենքները հարգելու մասին ոչինչ չէ սովորել թեզանից:

— Բայց նա ունի և ուրիշ շատ առավելություններ, որոնց համար կարժեր ներել յուր փոքրիկ թերությունները. . . — մեղմությամբ պատասխանեց Մարզպետունին:

Երբ նրանք լվացվեցան, երկու ուրիշ ծառաներ ներս բերին ընթրիքը, որ պատրաստված էր երկու արծաթյա դրվագազարդ խաների մեջ, որոնցից մինը դրին Մարզպետունու և մյուսը Սևադայի առաջ:

Մանկահասակ ծառաներից մինը չոքեց Սևադայի հանդեպ, որպեսզի օգնե նրան կերակուր առնելու . իսկ մյուսը կանգնած և արձաքե սրվակը ձեռին գինի էր մատովակում ինչպես յուր տիրոջը, նույնպես կյուրին:

Բայց Մարզպետունին հուզված էր և գրեթե ոչինչ չէր ճաշակում: Սևադան այդ իմացավ մատովակի մի պատասխանից և ժպտալով ասաց .

— Տեսնո՞ւ ես, իշխա՞ն, հասարակ ժողովուրդն ավելի խելոք է վարվում: Մի ժամ առաջ ասացի, թե նա յուր տանը մտնող կյուրի գալստյան պատճառները չի քննում, մինչև որ նրան կուշտ չի կերակրում: Բայց ես չկամեցա նրանց նմանվիլ: «Մենք օտարներ չենք . ասացի . տարօրինակ կլիներ, եթե մի վայրկյան առաջ շցանկանայինք տեղեկություններ առնել իրարից՝ մեզ հետաքրքրող խնդիրների մասին . . . »: Այժմ տեսնում եմ, որ սխալվել եմ: Եթե ես քո գալստյան պատճառը հարցրած և քեզ պատասխաններ տված չլինեի, այժմ դու ախորժանոք կերակուր կվայելեիր իմ տանը:

— Այդպես է, իշխան, կեղծել չեմ կարող, — պատասխանեց Մարզպետունին, — լավ չէ, որ մենք առհասարակ չենք հետևում մեր փորձված պապերի խրատներին:

— Այո՛, համաձայն եմ քեզ հետ . այդ խրատները սուրբ խրատներ են . երբեք շպիտի մոռանանք նրանց:

— Բայց մենք մոռանում ենք հենց ամենից կարևորները: Այդ խրատներից մինը այն է, որ ասում է . «Չուզություն է մայր բարյաց, անզություն՝ ծնող շարյաց . . . »:

Սևադան մի վայրկյան լոեց և ապա ժպտալով դարձավ խոսակցին .

— Դու ինձ կշտամբում ես, տեր Մարզպետունի, և իրավունք ունիս: Բայց ես խնդրում եմ, որ ընթրիք վայելես, այդ ինձ ավելի կուրախացնե, քան թե «զուզություններից» առաջացող բարիքները . որոնց շատ անզամ մենք չենք կարողանում բուն շարիքներից զանազանել . . .

Իշխանը հիշեց, որ որոշել էր չհակառակել, ուստի լոեց և սկսավ ուտել: Բայց նրա վրա, արդարև, ծանր ազդեցություն էր անում Սևադա իշխանի՝ ծառայի օգնությամբ կերակրվելը: Միայն այդ տեսարանին ներկա չլինելու համար նա կցանկանար, որ երբեք մտած չլիներ Գարդման: Չէ՞ որ նա տեսել էր այդ իշխանին առողջ ժամանակ, երբ նա ճեմում էր յուր առաջ ինչպես մի հսկա, կրակոտ աչքերով, հպարտ նայվածքով, դեմքի վեհ արտահայտությամբ . . . Իսկ ա՛յժմ . . . Այժմ կծկված էր նա տախտի մի անկյունում, ինչպես զառամյալ

ծերուկ, նիհարած, դալկաղեմ, և միայն հոգին էր, որ չէր ճնշվում նրա մեջ մարմնով կրած զրկանքներից:

Երբ ընթրիքը վերջացավ, Մարզպետունին հարցրեց, թե ինչո՞ւ Գրիգոր իշխանը չի կամենում գալ իրանց մոտ:

— Գրիգորը նույնպես Ամրամի հետ է, — պատասխանեց Սևադան: — Դավիթ որդիս առաջնորդում է աղվանցի զնդերին, իսկ Գրիգորը՝ գարդմանացիներին:

— Առաջնորդում է գարդմանացիներին . . . — գարմացած հարցրեց Մարզպետունին:

— Այո՛, առաջնորդում է: Մի՞թե այդ խոսքը գարմացնում է քեզ: Դու անշուշտ մտածում ես, թե ինչպես կարող է կույրը առաջնորդել . այնպես չէ՞: Բայց իմ զորքերը պատերազմի համար ուրիշ առաջնորդներ ունին: Գրիգորի ներկայությունն անհրաժեշտ է բանակում նրա համար, որ գարդմանացիք ամեն դուք աչքի առաջ ունենան իրանց կույր իշխանին և սրտների մեջ վառ պահեն վրեժխնդրության կրակը: Ոչ մի զորապետի խրախույսը այնքան չի գրգորի իմ զորքերի քաջությունը, որքան իմ որդվո կուրությունը . . . Նրանք տիրասեր են և չեն հանգստանալ, մինչև որ իմ և նրա վրեժը չառնեն թագավորից:

Մարզպետունին գարմանում էր, որ Սևադան բանում էր նրա առաջ յուր սիրտն անկեղծորեն, հայտնում էր նրան, մինչև անզամ, յուր նախահոգակ դիտավորությունները, և այդ անում էր առանց քաշվելու կամ նույնիսկ վախենալու, թե ինքը, Մարզպետունին, իբրև արքայի հավատարիմ ու զինակից, կարող է խոշնդրու լինել իրան յուր նպատակներն իրագործելու: Սևադայի այս վարմունքն ավելի ևս երկյուղ էր ազդում Մարզպետունու սրտին:

— Եվ այդպես, դու ուրեմն հոգացել ես, որ գարդմանացոց վրեժխնդրությունը լինի անշիշանելի, իսկ ապստամբությունը՝ համաձարակ և կործանի՞չ, — հարցրեց իշխանը հուսահատ ձայնով:

— Այո՛, տեր Մարզպետունի, ուրիշ կերպ վարվել չեի կարող, անիծի՛ր ինձ, եթե կամենում ես, բայց զիտակցիր, որ երբ բաժակը լցվում է, այն ժամանակ այլևս անկարելի է ավելացնել նրա վրա ուրիշ մի քանի կաթի և պահանջել, որ նա չքափի . . .

Մարզպետունին զգաց, որ հասել է արդեն ժամանակը՝ գործադրել այն զենքերը, որոնցով միայն հնարավոր էր անողոք իշխանի սիրտն ամոքել . — այդ զենքերը յուր խնդիրներն ու աղաչանքներն էին: Այդպիսի զենքերով, իհարկե, նա չէր հայցի օտարից, նույնիսկ հայրենիքի փրկությունը, բայց մի ներքին խոռվություն դադարեցնելու համար նա չէր քաշվում աղաչել հարազատին, որովհետև

դրանով նա չպիտի նվաստացներ իրան, այլ պիտի բարձրացներ նույնիսկ Սևադայի աշքում: Այդ պատճառով ասաց . . .

— Եթե ես ծունր չոքեի քո առաջ, Սևադա իշխան, համբուրեի քո ոտքերը և աղաչեի, որ խնայես դու եղբարցդ ու որդկերանցդ արյունը . . . արգելես այն կոտորածը, որ մի օրվա մեջ անթիվ ընտանիքներ պիտի կործանե, բյուրավոր մանուկներ պիտի որբացնե, կանայք ու հարսունք պիտի այրիացնե . . . Եթե հիշեցնեի քեզ նախ՝ քրիստոնեի և ապա՝ հայ մարդու սրբազն պարտքը, որ Է՝ չարին չարյավ չհասուցանել և հայրենիքը կործանելու գնով անձնական վրեժխնդրությունը չհազեցնել . . . Ի՞նչ կանեիր դու, Սևադա իշխան, մի՞թե անողոք կմնայիր իմ աղաչանքների, իմ արտասուրների առաջ . . .

— Ո՛չ մի խոսք այդ մասին, տեր Մարգավետունի: Բնությունն ուրիշ կերպ է ստեղծել մարդուն, իսկ մենք այլ կերպ ենք հասկանում նրան: Ապստամբած սիրտը չի հնազանդիլ ուղեղի հրամանին, իզուր ենք մենք այդ մասին խրատներ կարդում մեզ և իզուր էլ քրիստոնյաներ անվանում, մենք մեր կրքերի հպատակներն ենք և ոչ թե Քրիստոսի աշակերտներ: Քրիստոնյա մարդ չկա աշխարհում: Քրիստոսի պատվերը կատարում են միայն նրանք, որոնք զրկանք չեն կրել ապերախստ ընկերից կամ եթե կրել են, չեն կարողանում «ակն ընդ ական և ատամն ընդ ատաման» փոխարինել: Բայց նրանք, որոնք ուժ ունին փոխարինելու՝ փոխարինում են զրկանքը և այդ ավելի բնական է, քան քրիստոնեաբար ներելը:

— Իսկ նրա՞նք, որոնք ուժ ունին վրեժխնդիր լինելու և սակայն ներում են . . .

— Եթե կան այդպիսի մարդիկ, ապա նրանք գերբնական արարածներ, ճիշտ Քրիստոսի աշակերտներ են, բայց ես այդպիսիներին չեմ ճանաչում:

— Դու եղի՛ր նրանցից մինը, Սևադա իշխան, մի՞թե քո սիրտն ավելի չի հպարտանալ այն ժամանակ, երբ մտածես, թե կարող էիր վրեժխնդիր լինել և սակայն ներեցիր, քան այն ժամանակ, երբ վրեժխնդիր լինելով՝ շուրջդ ավել և սրածություն սփուս: Ով որ գիտե, թե ո՞րն է բարին և լավագույնը և սակայն գործում է հակառակը, նա մի չարագործ է: Անշուշտ Գարդմանա տերը չի ցանկանալ, որ մեզանից մինը համարձակվի նրան այդ անունը տալ:

— Գարդմանա տերը, դժբախտաբար, մի հասարակ մարդ է . բնությունը նրա կրծքի տակ դրել է այնպիսի մի սիրտ, որպիսին ունին և ուրիշները . նա չի կարող զգալ այն, ինչ որ չեն զգում յուր նմանները:

— Ո՛չ, Գարդմանա տերը մի սինլքոր կամ գեղջուկ չէ, որ չճանաչե առաքինությունը, նա գիտե, թե որքան քաղցր է ներելն և պիտի ներե անշուշտ: Ես

խնդրում եմ քեզանից այդ շնորհը այն մայրերի և կանանց բերանից, որոնց որդիներն ու ամուսինները պիտի զոհվեն քո վրեժխնդրությանը:

— Տե՛ր Մարգարետունի, դու ինձ զինաթափ ես անում . քո խոսքերը ճնշում են իմ սիրտը, որովհետև դու նստած ես այժմ իմ առաջ, և ես լսում եմ քո կենդանի բարբառը: Բայց երբ դու հեռանաս և ես մնամ միայնակ, երբ այս ահազին սրահի մեջ չղջիկները գան ինձ ընկերանալու, երբ առավոտյան արևը բերե ինձ նույն խավարը՝ ինչ որ բերել էր գիշերը, երբ երկու քայլ փոխելու համար կարոտես իմ ծառաների շնորհին, երբ տենչանոք տենչամ, բայց չկարողանամ լսել իմ լծակցի մխիթարական մի խոսքը և մտածեմ, որ քո բազավորի անողորմ հրամանը գերեզման տարավ նրան, այն ամուսնասեր կնոջը, այն որդեսեր ծնողին . . . երբ լսեմ իմ թշվառ հարսի տխուր երգերը կամ կույր ամուսնու սև բախտը լացող նրա ողբերը . . . Երբ Գրիգորի որդին՝ փոքրիկ Սևադան, զա հարյուրերորդ անգամ ինձ հարցնելու թե՝ «Պապիկ, դու ծերացար, աստված քեզ կուրացրեց, իսկ իմ հայրը ինչո՞ւ համար է կույր . . . », ասա՝, տե՛ր Մարգարետունի, երբ այս բոլորը գան և աղմկեն ուղեղս, խոռվեն հոգիս, երբ սիրտս անընդհատ գոռա՝ «Վրե՛ժ, վրեժ անզգամին . . . », ի՞նչ անեմ ես այն ժամանակ . . .

— Ի՞նչ անես այն ժամանակ:

— Այո՛, ասա՝, ես ինքս կամենում եմ ինձ հաղթահարել:

— Ի՞նչ արավ Սմբատ բազավորը, երբ յուր աշխարհի ավերումը տեսնելով՝ իշավ Կապոյտ բերդից և յուր անձը մատնեց թշնամուն . ի՞նչ արավ, երբ դահիճները յուր թաշկինակն առնելով՝ վարոցներով բերանը խրեցին, երբ կզակին զելարաններ դնելով՝ չվանով պարանոցը պրկեցին, երբ ծանր բեռներ գլխին թափելով՝ տասնյակ հոգի վրան նստեցրին, երբ վերջապես ոյուցազնի շունչը հատեցնել չկարողանալով՝ նրա անդամներն սկսան հոշոտել և վերջը խաչի վրա տարածել . . . Սևադան լուռ էր:

— Ոչինչ շարավ . նա ասաց . «Տե՛ր, ընդունի՛ր այս զոհը, որ բերում եմ իմ ազգի համար, և փոխարեն՝ փրկի՛ր իմ ժողովուրդը պատուհասից . . . »: Նա ասաց . «Լավ է մեզ, զի այր մի մեռանիցի ի վերայ ժողովրդնանս և մի՛ ամենայն ազգս կորիցե . . . », և հոժարությամբ հանձն առավ նահատակությունը: Դու էլ, իշխան, ընդունիր, թե շարագործ հազարացու մինն է քեզ կուրացրել, և այն ժամանակ անտրտունչ կարող ես կրկնել նույն խոսքերը, երբ տխուր միայնությունը, ցերեկվա խավարը, սիրեցյալ ամուսնուդ հիշատակը, հարսիդ ողբերը և փոքրիկ Սևադայի թրովանքը կզան քո սիրտը և հոգին վրդովելու . . . Հազարացի զազաններին աղաշել, համոզել անկարելի էր, նրանց հոգվո ծարավը արյունն էր զովացնում, բայց հայ իշխանին աստված այդ հոգին չէ տվել . ուրեմն նա պիտի լսե յուր խղճի

ձայնին, պիտի լսե իմ աղաչանքին և հավատա, որ նույնիսկ իմ քերանով խոսում է յուր հետ ազգի ամեն մի թշվառացող անդամ:

Սևադան լուու էր մի քանի վայրկյան . հանկարծ նա գլուխը բարձրացնելով հարցրեց .

— Ի՞նչ է քո պահանջն ինձանից, Գևորգ իշխան:

— Այն, որ հեռացնես Ամրամից քո զույգ որդիներին և հետ կանչես Ուտիքից թե՛ Աղվանից և թե՛ Գարդմանա գնդերը:

Աևադան կրկին գլուխը կախեց և սկսավ մտածել: Մենյակում մի առ ժամանակ լուություն տիրեց:

Բայց Գևորգ իշխանն զգում էր արդեն, որ յուր խոսքերը ցանկալի տպավորություն արին Սևադայի վրա, ուստի սրտատրով սպասում էր նրա համաձայնության:

Եվ ահա՛, վերջապես, Սևադան խոսեց .

— Դու ինձ համոզեցիր, տեր Մարգարետունի . իմ մեջ շարժեցիր նախանձավորության զգացում, ես չեմ կամենում, որ դու հայրենասիրությամբ զերազանցես ինձ: Թո՛ղ այդպես լինի, ես թողնում եմ վրեժինադրությունը . . . Բայց քոնկած ապստամբությունը խաղաղելու համար կա և մի ուրիշ արգելք, որ ես բառնալ չեմ կարող, այդ աշխատությունը դու պիտի հանձն առնես:

— Ամենայն ուրախությամբ, աշխատությունից ես չեմ փախչում, միայն թե ասա՞ ո՞րն է արգելքը:

Ես իմ որդիներին կհամոզեմ և կվերադարձնեմ իրանց գորքերով, բայց Ցիկ-Ամրամին համոզել չեմ կարող, որովհետև ինքս եմ թշնամության կրակը վառել նրա սրտում, այժմ ինչպե՞ս հակառակ խորհուրդ տալ նրան:

— Այդ նեղությունը ես հանձն կառնեմ, — ասաց Մարգարետունին:

— Շատ գեղեցիկ, բայց իմացած եղիր, որ մինչև Ամրամը չհամոզվի հետ կանգնել յուր մտադրությունից, ես իմ զորքերը չեմ բաժանիլ նրանից: Որովհետև խոսք եմ տվել աջակցել նրան ամեն դեպքում, ուրեմն և իմ խոսքը դրժել չեմ կարող: Այժմ դու գնա Ամրամի մոտ, աշխատի՛ր համոզել նրան, որ հնազանդե յուր թագավորին: Եթե կհաջողես ձեռնարկությանդ մեջ, սուրհանդակ դրկիր ինձ, և ես խսկույն հարկ եղած հրահանգները կտամ իմ որդվոց, որ հեռանան Ուտիքից իրանց գորքերով: Խսկ եթե չես հաշողիլ, այն ժամանակ իմացիր, որ աստված չի

կամենում անցնել փորձության բաժակը, և ուրեմն մեզանից մեկը պիտի դատարկե այն . . .

Մարզպետունի իշխանը սաստիկ ուրախացավ և յուր շնորհակալությունը Սևադային հայտնելու համար առավ նրա աջը և համքութեց: Իշխանի կարծիքով ամենամեծ դժվարությունն արդեն բարձվել էր: Սևադան, որ ամենքից ճանաչված էր իբր անողոքելի մի քարաժայո, ահա՝, համոզվել էր . ի՞նչ դժվարություն կար, ուրեմն, Ցիկ-Ամրամին համոզելու, մի մարդու, որ համառություն չուներ և որ ի քնե ստեղծված էր քարի սրտով:

Այս մտածմունքով հեռացավ Սևադայից իշխանը և գնաց հանգստանալու դոյակի լավագույն քնարաններից մինում, ուր առաջնորդեց նրան իշխանի սենեկապետը:

Փափուկ անկողինը և շրջապատող լուսությունը շուտով թմրություն բերին իշխանի հոգնած անդամներին, և անուշարար քունը նրա աշքերը փակեց:

Լույսը դեռ նոր էր բացվում, որ Մարզպետունի իշխանը հազնվելով՝ իշավ դոյակի բակը և ծառաներից մինին զարթեցնելով՝ հրամայեց յուր ձին թամբել: Եղանակը ցուրտ էր և երկինքն ամպամած: Աշնանային եղյամը ծածկել էր գետինը և . հիշեցնում էր մոտալուտ ձմեռը: Շառան, որ նոր էր տաք անկողնից ելել, ցրտի ազդեցությունից կծկված, դժվարանում էր շտապով ավարտել գործը: Իշխանը համբերել չկարողացավ, վայրկյանները թանկ էին նրա համար . «Այդպե՞ս են գործ կատարում այստեղ», — կշտամբեց նա ծառային և նժոյզն առաջ քաշելով՝ արագ-արագ ամրացրեց թամբի կապերը:

Այսուհետև նորից բարձրանալով վերին դասիկոնը՝ զարթեցրեց Սևադայի բարապանին՝ իմանալու համար, թե արդյոք կարո՞ղ է տեսնել իշխանին: Նրանց խոսակցության ձայնն առավ սենեկապանը և դուրս եկավ միջանցքը: Նա զարմացավ Գևորգ իշխանին այդպես վաղ այդտեղ տեսնելով:

— Ի՞նչ եք հրամայում, իշխան, — հարցրեց նա Մարզպետունուն:

— Եթե կարող ես զարթեցնել իշխանին, հայտնի՞ր նրան, որ ես կամենում եմ գնալ և կուզեի տեսնել իրան, — ասաց իշխանը:

Սենեկապանը ներս մտավ և մի քանի վայրկյանից վերադառնալով, հայտնեց, որ իշխանն սպասում է իրան:

Մարզպետունին հետևելով սենեկապետին և մի երկու փոքրիկ խուցեր անցնելով՝ մտավ Սևադայի ննջարանը և սաղավարտը հանելով մոտեցավ իշխանի մահճակալին:

Մենյակը լուսավորում էր տակավին փոքրիկ արծաթյա կանքեղը, իսկ իշխանը նստած էր մահճի մեջ գիշերային լողիկով:

— Ինչո՞ւ այսպես վաղ, սիրելի՝ իշխան,-հարցրեց Սևադան:

— Կամենում եմ այսօր և ի հասնել Ամրամի բանակը, ժամանակը թանկ է, պետք է շտապել:

— Բայց դու գիտե՞ս, թե որտե՞ղ է նա բանակած:

— Երբ շրջում էի Ուտիքում, ինձ ասացին, որ նա անցել է Աղստև և գտնվում է Տավուշ քերդի մոտ: Իսկ այժմ որտե՞ղ լինելը չգիտեմ, եկա, որ այդ մասին տեղեկություն առնեմ քեզանից:

— Երկու օր առաջ մեր գնդերը բանակած էին Սաղամի ափին, իսկ Ամրամը գտնվում էր դեռ Տավուշի մոտ: Եթե թագավորի զալստյան մասին լուր առած լինին, ուրեմն բանակները կմիացնեն . . . Գնա՛ և այդ կողմերը կպատահեն նրանց:

— Իսկ դու չե՞ս կարող հայտնել, թե որտե՞ղ պիտի միանան բանակները, — հարցրեց իշխանը Ժապտալով:

— Ոչ. ես իրավունք չունիմ հայտնելու: Եվ դու, իշխան, այդ չափանիցես ինձանից: Դու ինձ համոզեցիր, և ես տվի քեզ իմ համաձայնությունը՝ հաշտվել թագավորի հետ: Այդ ես կարող էի անել: Գնա՛ այժմ համոզիր Ցլիկ-Ամրամին. եթե կհաջողիս, լավ. եթե ո՛չ, պատերազմը նրա կողմից անխուսափելի է. ուրեմն և բանակի զաղտնիքը քեզ բանալն՝ անկարելի:

— Շատ լավ: Թո՞ղ այդպես լինի: Շնորհակալ եմ արդեն քո համաձայնության համար: Այժմ տո՞ւր ինձ քո օրինությունը, և ես կերպամ: Այդ օրինությունը կհաջողն իմ ծանապարհը:

— Աստվա՛ծ թող օրինեն այդ ծանապարհը: Դու խաղաղության և հաշտության միջնորդ ես, անկարելի է, որ նախախնամությունը չհաջողն քեզ: Բայց եթե նա կանխավ որոշել է պատժել հանցավորին . . .

— Ես կանեմ այն, ինչ որ իրամայում է ինձ իմ պարտքը և հայրենիքը, իսկ աստուծոն կամքը . . . մենք միայն կարող ենք օրինել:

Այս ասելով իշխանը մոտեցավ Սևադային, գրկեց նրան և համբուրելով՝ հեռացավ:

Մի քառորդ ժամից նա Վահրամ բերդակալի մոտ էր:

Թանձը ու երկար այծենակաճի մեջ փաթաթված և խոշոր գլուխը պողպատե զիխանցով ծածկած՝ անցուղարձ էր անում բերդակալը յուր դիտանցի առաջ, երբ մոտեցավ նրան Մարզպետունին:

— Գիտեի, որ այդպես վաղ պիտի քաժանվիս իշխանից, ուստի լուսածագին դուրս եկա տանից, որպեսզի հրամայեմ ամրոցի դռները բանալու, — ասաց քերդակալը իշխանին և մոտենալով նրան, հետաքրքրությամբ հարցրեց, թե արդյոք կարողացա՞վ անձանոթ մնալ Սևադայից կամ թե տեղեկացա՞վ ցանկացած գաղտնիքներին:

Իշխանը պատմեց նրան համառոտ ինչ որ պատահել էր իրան կամ ինչ որ խոսել էր Սևադայի հետ և լսել նրանից, ծածկելով, իհարկե, այն ամենը, ինչ որ ապստամբությունը գրգռող «ընտանեկան գժուություններին ու սիրային գաղտնիքներին» էր վերաբերում: Այդ պատճառների հետ, իշխանի կարծիքով, անկարելի էր ծանոթացնել արտաքին պաշտոնյաներին:

Բարեսիրտ Վահրամը զարմացավ՝ տեսնելով, որ ինքն այնքան մոտիկ ապրելով Սևադային, չէր կարողացել նրա գաղտնիքները ճանաչել, և դեռ մինչև այդ դոպեկին չգիտեր, թե Ցիկ-Ամրամին ապստամբեցնողը Սևադան է եղել:

Իշխանը կամեցավ օգուտ քաղել այդ քանից՝ քերդակալի մտերմությունն ավելի վաստակելու համար:

— Ի՞նչ ես կարծում, բարեկամ, — ասաց նրան ծիծաղելով, — եթե Սևադան ճանաչած չլիներ քեզ, մի՞քն թույլ կտար, որ դու մնայիր այստեղ՝ այդ պաշտոնում:

— Ի՞նչ, մի՞թե նա գիտե, որ ես դեռ
հավատարիմ եմ թագավորին:

— Նա ամեն բան գիտե. բայց նա
ճանաշում է քեզ:

— Ինչպես թե ճանաշում է ինձ:

— Նա գիտե, որ դու նրան վնասել
չես կարող:

— Ինչպես թե չես կարող,
քաջությունն է իմ մեջ պակաս, թե՛
թագուկներս են ծերությունից թուլացել,
— ջերմությամբ հարցրեց բերդակալը:

— Նա մինչև անգամ համոզված է,
որ դու թագավորիդ պաշտպանել չես
կարող, եթե հարկը պահանջե, — հարեց
Մարզպետունին, կամենալով գրգռել
բերդակալի ինքնասիրությունը:

— Եվ նա այդ մասին խոսե՞ց քեզ
հետ, — հուզված հարցրեց Վահրամը:

— Ո՛չ, հայտնապես ոչինչ
չասաց . . .

— Հայտնապես ոչինչ չասա՞ց.
հասկանում եմ. բայց ակնարկությունից
դու այդ գուշակեցիր . . . Լա՛վ, ես
կստիպեմ այդ մարդուն հարգել ինձ . . .
Գևորգ իշխան, ես այժմ քեզ հետ եմ, —
դիմեց նա Մարզպետունուն վճռական
եղանակով: — Գնա՛, աշխատի՛ր, որ
նախ հաշտությունը կայանա, իսկ եթե
այդ չի հաջողիլ, անմիջապես
սուրհանդակ որկիր ինձ, հետևյալ օրը ես
քո մոտ կլինեմ: Այս սուրբ ճանապարհ
կբանա իմ թագավորի համար ինչպես
Ուտիքը, նոյնպես և Գարդմանը նորից
գրավելու: — Այս ասելու ժամանակ նա

բացավ լայնադրոշ այծենակաճը և
զորեղ ձեռքը դրավ վաղակավորի
երախակալի վրա:

Մարզպետունին ուրախացավ յուր
սրտում, որ կարողացավ հուզել
Վահրամին և այդ խոստումն առնել
նրանից: Թագավորը, արդարե, կարիք
ուներ այդ միջոցին Վահրամի նման
անձանց աշակցության: Նա այն քաջերի
թվին էր պատկանում, որոնք սկզբում
զգուշությամբ են մոտենում վտանգին,
բայց մի անգամ մոտենալուց հետ՝ այլևս
չեն վախենում նրանից:

— Տո՛ւր ինձ քո ձեռքը և երդվի՛ր, որ
ո՞ւր որ էլ լինեմ՝ պիտի գաս իմ կոչին,
թեկուզ մահվան դիմավորելու համար,
— ասաց Մարզպետունին, յուր
թափանցող հայացքը, սևեռելով
թերդակալի աշքերին:

— Երդվում եմ Լուսավորչի սուրբ
աջովը . . . — հարեց իսկույն Վահրամը
և ձեռքը տվավ Մարզպետունուն:

Վերջինս սեղմեց նրան ջերմությամբ
և ասաց .

— Շնորհակալ եմ, Վահրամ իշխան,
մինչև այժմ ես իրավունք ունեի միայն մի
անձի վրա, որին կարող էի զոհել զահի և
հայրենիքի սիրույն: Այս վայրկյանից
ուրեմն իրավունք եմ ստանում երկու
անձի վրա . . .

— Այո՛, Վահրամ սեպուիր նոյնպես
թեզ է պատկանում, զոհի՛ր նրան, եթք
հարկը կպահանջե, միայն թե հայրենիքի
փրկության սեղանի վրա:

— Ես ուրիշ սեղան չեմ ճանաչում, և
ահա՝ այս վայրկյանից քո ձեռքն եմ
հանձնում իմ հույսը և հավատը . . .

Այս ասելով իշխանը գրկեց
քերդակալին, համբուրեց նրան
շերմությամբ և սի քանի ուրիշ
պատվերներ էլ տալով, աշտանակեց
յուր նժոյզը և սրարշավ դուրս եկավ
ամրոցից:

Իշխանի թիկնապահը, որ Գարդման
ավանում անախործ նորություններ էր
լսել, և այդ պատճառով գրեթե ամբողջ
զիշերն անցրել էր անհանգստության
մեջ, վաղ առավոտվանից ելնելով՝
ուղղվեցավ դեպի ամրոցը: Նա
աշխատում էր սի վայրկյան առաջ
հասնել այնտեղ, վախենալով՝ թե գուցե
յուր տիրոջը սի վտանգ հասնի
ապստամբ իշխանից:

Բայց որքա՞ն մեծ եղավ նրա
զարմանքն ու ուրախությունը, երբ դեռ
Գարդմանա գետակը շանցած՝ տեսավ
իշխանին, որ իջնում էր ամրոցի
զարիվայրից:

— Ո՞ւր և ինչո՞ւ այդպես վաղ,
Եզնիկ, — հարցրեց իշխանը յուր
թիկնապահին, երբ նրանք մոտեցան
միմյանց:

— Տե՛ր իմ, եթե մութով կարողանայի
մտնել ամրոցը, նույնիսկ այս զիշեր
կզայի քեզ մոտ, — պատասխանեց
թիկնապահը, — բայց զիտեի, որ
Գարդմանը անմատչելի է
ծակամուտների համար:

— Ի՞նչ կա, ինչո՞ւ էիր շտապում:

— Նորություններ իմացա, զալիս էի քեզ մոտ . վախենում էի, թե զուցե մի վտանգ հասնի քեզ իշխանից:

— Ես, փառք աստուծո, ահա ողջ-առողջ նստած եմ Սևուկիս վրա . բայց դու ի՞նչ նորություններ լսեցիր:

— Անախորժ նորություններ: Իմ հյուրընկալ քահանան ոչինչ չէր կամենում ասել:

— Հետո՞:

— Բոլոր փողերս նրա տանը քողեցի: Մի մասը աշհամքույր տվի իրան, մի մասը տիրուհուն ընծայեցի, մնացյալն էլ աղջկան տվի իբրև ոտնլվայի նվեր:

— Իսկ աղջիկը գեղեցիկ էր:

— Ո՞հ, տեր իմ, անշուշտ ուրախ է սիրտդ, որ Եզնիկի հետ կատակ ես անում, և իրավ շատ գեղեցիկ էր . սևաչյա, կարմրաքուշիկ, երկայնահեր . . .

— Ինչո՞ւ շնշանվեցար:

— Հա՛, քահանային կաշառելո՞ւ համար . . . Բայց ես նրան ուրիշ բանով կաշառեցի . խոստացա, թե «կիսնդրես իշխանին, որ քեզ տեղափոխել տա Դվին»:

Զարմանալի է . այդ գեղջուկն էլ է մայրաքաղաքում քահանայություն անել փափազում .

— Դու չի՞ր ուրախանալ, եթե քեզ հարյուրապետ կարգեինք:

— Ինչո՞ւ չէ, քայց ես կարող Եի
առյուծի պես կովել:

— Ե՛հ, քահանան Էլ կարող Է
մկրտել, պսակել, թաղել.
մայրաքաղաքումն Էլ մարդիկ այնպես
են ծնվում ու մեռնում, ինչպես և
գյուղերում:

— Այդպես Է, տե՛ր:

— Քայց դու ի՞նչ իմացար
քահանայից:

— Արքայից ապստամբած են նաև
աղվանցիք ու զարդմանացիք. և այդ
արել Է Սևադան: Տեր հայրը պատմեց,
թե «Մի օր մեր գյուղապետն եկավ և
իշխանի հրամանով հրավիրեց բոլոր
գյուղացիներին եկեղեցվո բակը և
երդվեցրավ նրանց զենք առնել
թագավորի դեմ: Բոլորը երդվեցան:
Մյուս գյուղերում ու ավաններում Էլ
նույնն են արել: Երեք օրվա ընթացքում,
ասում Էր տեր հայրը, չորս հազար մարդ
է հավաքվել Դավիթ իշխանի դրոշակի
տակ: Այդ բանակով նա զնացել է
Ուտիք: Իսկ գյուղերում մնացող
ժողովուրդը երդվել է՝ չոր հաց անգամ
շտալ արքայական զորքին»:

— Այդ բոլորը ես գիտեմ, փողերդ
իզուր ես վատնել. — ասաց իշխանը:
Ապա հաղորդելով նրան մի քանի
կարևոր նորություններ, հարցրեց: —
Ի՞նչ իմացար դու բանակի շարժման
մասին, արդյոք ապստամբները մինչև
ո՞ւր պիտի դիմավորեն թագավորին կամ
գարդմանացիք որտե՞ղ պիտի միանան
ուտիացիներին:

— Այդ մասին ոչինչ չիմացա, շնայելով, որ հենց այդ նպատակով երկու ժամ էլ գինետանն անցրի: Միայն թե այդտեղ պատահեցի մի դասալիք զինվորի, որ փախել էր Տավուշի ձորից: Նա պատմում էր, թե Ամրամի մի քանի խմբերը շրջում են Կուրի եղեգնութներում և նպատակ ունին նետահար անել արքային, հենց գետի վրայից անցնելու ժամանակ, որովհետև Ամրամը վախենում է եգերացիներից և չի կամենում ազատ դաշտի վրա ճակատել նրանց դեմ:

— Այդ նրանց չի հաջողիլ, — նկատեց իշխանը հանգստությամբ, — թագավորի թիկնապահները վանանդացիք են. նրանց վահանափակը կայծակն անգամ չի թափանցել, ուր մնաց ուտիացիների նետերը:

— Բայց եթե ափխազաց զորքերը հասնեն, — ասում էր դասալիքը, -այն ժամանակ Ամրամը համարձակ կճակատե թագավորի դեմ:

— Ի՞նչ, ափխազաց զորքե՞րը, — կարծես լսածին չհավատալով հարցրեց իշխանը:

— Այո՛, ափխազաց զորքերը: Ցլիկ-Ամրամը խոստացել է Գուրգենին Ուտիքը հանձնել նրան, եթե վերջինս կօգնե իրան այս ապստամբության զործում:

— Որտեղի՞ց գիտեր դասալիքը Ամրամի այդ գաղտնիքը:

— Նա մի քանի օր շարունակ Ամրամի հետամուտների հետ միասին շրջել է եղեգնուտներում: Նրան ուսիացիք խոստումներ են արել, թե Ամրամ իշխանը նրան էլ իրանց հետ կտանե Ափխազիա, ուր ինքը՝ Ցլիկը պիտի տեղափոխվի՝ Ուտիքը Գուրգենին հանձնելուց և նրա փոխարեն Ափխազիայում ուրիշ երկիր ստանալուց հետ: Հենց այդ խոստումն էլ պատճառ է դարձել, որ այդ զորականը հեռացել է նրանից: Պատվական հայ էր այդ դասալիքը: «Եթե Ամրամը պիտի հեռանա Ափխազիա, մենք ինչո՞ւ նրա պատճառով կովենք մեր թագավորի դեմ», — ասում էր նա ինձ:

Իշխանի դեմքը մոայլվեց: Թիկնապահի հաղորդածը երկյուղ ազդեց նրա սրտին: Մինչև այդ՝ նա պարուրում էր իրան այն հուսով, թե զուցե արքայի մեծ զորքով երևալն ստիպե Ամրամին հետ քաշվել յուր ամրոցը, և պատերազմը տեղի չունենա: Բայց այժմ, երբ իմացավ, թե ափխազաց Գուրգենն էլ խառն է զործի մեջ, շափազանց տխրեց: Ամրամը օտարի այդ աշակցության վրա վստահանալով կարող էր մեծ վնաս հասցնել երկրին:

Իշխանին մնում էր մի նվազ հույս, այն է՝ ապավինել յուր կորովին և պերճախոսությանը՝ ապստամբի սիրտը կակդացնելու համար: Դրանից զատ նա շգիտեր ուրիշ մի ելք, որով կարելի լիներ շարիքի առաջն առնել:

— Տե՛ր իմ, ափխազաց այդ հին զայլը մեզ շատ վնասներ հասցրավ, ե՞րբ պիտի կարողանանք պատժել նրան, — հարցրեց Եղնիկն իշխանին:

— Երբ որ աստված կամենա, —
անուշաղիր եղանակով պատասխանեց
իշխանը և սկսավ ձիու ընթացքն
արագացնել:

— Բայց մենք ո՞ւր ենք գնում,-
հարցրեց թիկնապահը՝ իշխանին
հետևելով:

— Մենք այսօր ևեթ պիտի
աշխատենք հասնել Ամրամի բանակը,
մեր կորցրած ամեն մի ժամը կարող է մի
նոր վտանգ ծնել մեզ համար:

— Կերթանք առանց
հանգստանալու: Բայց ձիաների ուժը չի
բավիլ այդքան ճանապարհը մի օրում
կտրելու:

— Ինչո՞ւ, քանի՞ փարսախ է
այստեղից մինչև Տավուշ:

— Հարյուրից ավելի: Մենք հազիվ
կարող ենք երեկոյան Սագամի ձորն
անցնել:

— Իսկ առավո՞տը:

— Այո՛, լուսածագին կմտնենք
Տավուշ:

— Այդ էլ բավական է. շտապենք,
— ասաց իշխանը և մտրակը շարժեց:
Սևուկն սկսավ սուրալ հողմի պես.
թիկնապահը հետևում էր նրան:

Երեկոյան դեմ մեր
ճանապարհորդները գտնվում էին
Սագամի ձորում: Գետափին
հանգստացող մի քանի զյուղացիներ
տեղեկություն տվին նրանց, որ Դավիթ
ու Գրիգոր իշխանների բանակը շվել էր

այդտեղից հենց միևնույն օրը, և թե
Ամրամի զորքերը գտնվում են այդ
միջոցին Աղստև և Կուր գետերի
խառնուրդի մոտ:

— Ցանկալի էր իմանալ, թե ինչո՞ւ
Ամրամը հեռացել է այդքան յուր
ամրոցից, — հարցրեց Եզնիկն իշխանին,
երբ նրանք գետն անցնելով՝ դեմ դրին
դեպի դաշտավայրը:

— Այդ նշան է, որ ափխազցիները
մոտենում են նրան: Ահա գարդմանացիք
էլ այստեղից են չվել: Կնշանակե նրանք
միացնում են քանակները:

— Ուրեմն թագավորի գալստյան
մասին լո՞ւր ունին առած:

— Անշո՞ւշտ, ապա թե ոչ, ինչո՞ւ
այդքան զորքերը միասին կխմբեին, չէ՞
որ մի քանի օրվա մեջ բոլոր
շրջակաների պաշարը կարող էին
նրանք սպառել:

— Տե՛ր, ինձ թվում է, թե մենք
պատերազմին պիտի մասնակցենք և ոչ
թե հաշտությանը, այնպես չէ՞, —
հարցրեց Եզնիկը մի առանձին
անհանգստությամբ:

— Այդ աստծուն է հայտնի,
տեսնենք, թե առավոտը ի՞նչ օր կծագե
մեզ համար, — պատասխանեց
իշխանը, ըստ երևոյթին անփոյթ
եղանակով, քայց նա իսկապես
տանջվում էր տիսուր մտածմունքներից:
Մի ծանր նախազգացում ճնշում էր յուր
սիրտը, և կարծես այդ ճնշումից
ազատվելու համար էր, որ նա շարունակ
արագացնում էր ձիու ընթացքը:

Իշխանն ու թիկնապահը անցուցեն այդ գիշեր Սևորդյաց ձորի գյուղերից մինում: Այդտեղ իմացան, որ Ցլիկ-Ամրամը յուր և իրան հետ եղող ապստամք իշխանների ընտանիքներն ամրացրել է Տավուշ քերդում, իսկ ինքը առաջացել է դեպի Աղստև, որպեսզի թագավորին հանդիպե ամրոցից հեռու: Այդ նրա համար էր, որ նախ՝ պատերազմի արհավիրներով չահաբեկե ամրոցաբնակ տիկնանց, և երկրորդ՝ որ ինքն ավելի ազատ լինի յուր գործառնությանց մեջ. այսինքն՝ եթե պարտություն կրելու լիներ, կարող էր քաշվել լեռները, մինչև որ նորից կկարգավորեր յուր քանակը, իսկ եթե թագավորը որոշեր պաշարել յուր քերդը, այն ժամանակ նա կհարձակվեր Ետևից և այդպիսով կազատեր քերդը պաշարումից:

Այդ քոլոր ծրագիրները հայտնի դարձան Մարզպետունուն, հենց որ նա Ամրամի Տավուշից հեռանալն իմացավ:

— Ուրեմն մենք գործ չունինք նրա ամրոցում, — ասաց իշխանը թիկնապահին. — առավոտն արդեն պիտի հասնինք Աղստև:

— Դեռ արևը չծագած կարող ենք չասանի ջուրն անցնել, — պատասխանեց թիկնապահը:

Նրանք պառկեցին մի քանի ժամ հանգիստ առնելու համար:

Հետևյալ առավոտ, հազիվ արևը հորիզոնից մի ասպարեզ բարձրացած, իշխանն ու յուր թիկնապահը Աղստևի հովիտը հասան:

Դաշնակից ապստամբների վրանները բռնած էին հովտի բոլոր տարածությունը՝ սկսած Աղստևի գետաքերանից մինչև մոտակա լեռան ստորոտը: Հովտի արեգընդդեմ մասի վրա զարկած էին ուստիացոց ու սևորդյաց վրանները: Նրանցից մի ասպարեզ հեռու գտնվում էին զարդանացիք ու աղվանք: Նրանց բոլորի վրաններն ել շարված էին կանոնավոր ուղղությամբ և ներկայացնում էին մի քանի ընդարձակ քառակուսիներ, որոնց յուրաքանչյուրի մեջտեղում գտնվում էր զորավարի կամ իշխանի վրանը: Բայց քանակի ոչ մի կողմից պատճեշ չկար դրված. այդ նշան էր, որ զորքը նպատակ շուներ այդտեղ երկար մնալու:

Նոր էին հասել և դաշնակից ավիսացիները, որոնք և խառն ու անկանոն կերպով խփել էին իրանց վրանները դեպի Կուրը ձգվող դաշտավայրի վրա:

Ապստամբների այս ահազին պատրաստությունը տեսնելով՝ Մարզպետունի իշխանը դառնությամբ քացականչեց.

— Ինչպես լավ համախմբվում են՝ իրանք իրանց կործանելու համար:

— Չեիր սպասում այսպիսի կազմության, տեր իմ, այնպես չե՞մ, — հարցրեց Եզնիկը ժպտալով:

— Բնա՛վ: Թշվառականները միայն հարազատի դեմ են լավ զինվում... կամ երբ հարկավոր է լինում սեփական երկիրը ոտնակոխ անել...

— Բանակատեղը պիտի մտնենք,
այնպես չէ, — հարցրեց թիկնապահը:

Իշխանը շպատասխանեց: Նա ձիու
սանձը քաշած և հաստաբուն մի ծառի
ստվերում կանգնած՝ դիտում էր
բանակը, նրա տարածությունը, նոր
զարկվող վրանների շուրջը տիրող
շարժումը, մի խումբ հեծելազորի
վարժությունները և հովտի մի կողմը
հավաքված զորքերի մկնդախաղը:
Երկար դիտելուց հետ, նա դարձավ
թիկնապահին .

— Տեսնո՞ւմ ես այն ընդարձակ
վրանափակը, որի մեջտեղը զարկած է
իշխանական վրանը:

— Այն, որի վրա ծածանվում է
երկգունյան դրոշակ:

— Այո՛. Ամրամ սեպուիհինն է այն,
զնա անցիր ուղղակի բանակի միջով . . .

— Ավելի լավ չէ՝ հովտի եզերից
մոտենալ:

— Ո՛չ, ստորդիները վայրենի
մարդիկ են. կարող են մինչև անգամ
նետահարել: Անցի՛ր բանակի միջով,
բայց սրարշավ և առանց աջ ու ձախ
նայելու, մոտեցի՛ր իշխանի վրանին,
ներս մտիր . . . ճանաչո՞ւմ ես դու
իշխանին:

— Ինչպե՞ս չէ. շատ անգամ եմ
տեսել:

— Հա՛, նե՛րս մտիր և հայտնիր իս
կողմից, որ եկել եմ և կամենում եմ
տեսնվել յուր հետ: Ասա՛, որ կարևոր
զործի մասին է խոսելիքս:

— Կիրամայե՞ս հայտնել իրան
պատճառը, եթե հարցնելու լինի:

— Ո՛չ. պատճառերի մասին
խոսելը քո գործը չէ. զնա՛, մի՛
ուշանար:

— Իսկույն, տե՛ր իմ: — Այս ասելով
Եզնիկը մտրակեց յուր ձին և սրարշավ
դեպի բանակն ուղղվեցավ:

Իշխանի ակնարկած վրանափակը
մի ընդարձակ քառակուսի էր,
բաղկացած չորս տասնյակ վրաններից,
որոնցից յուրաքանչյուր տասնյակը
զարկած էր մյուսի հանդեպ երկշար
ուղղությամբ: Դրանց մեջտեղում
գտնվում էր սեպուիի ընդարձակ վրանը,
որի վրա ծածանում էր զորավարական
դրոշը: Վրանի ճակատը զարդարված
էր իշխանական զինանշանով, իսկ
ներսը պատած կարմիր պաստառներով:
Վրանը վերամբառնող երրյակ սյուների
վրա, որոնք զարդարված էին պղնձեն
փայլուն օղակներով, կախված էին
զեղեցիկ զենքեր, այն Է՝ արծաթապատ
սրեր և վաղակավորներ, դրվագազարդ
վահաճներ ու ասպարներ, նետալից
կապարձներ, արծաթազարդ աղեղներ,
իսկ վրանի մի անկյունում հենված էին
կարծարուն մկունդներ ու զեղարդներ:

Իշխանական վրանի առաջ
կանգնած էին զրահազգեստ
պահապաններ, երկարե գլխանոցներով,
երկար նիզակներ ու ասպարներ
ձեռքներին: Իսկ վրանի մեջ անցուդարձ
էր անուս Ցիկ-Ամրամը, միայնակ և
մտախոհ:

Սա մի բարձրահասակ և հաղթանդամ տղամարդ էր, ամուր կազմվածքով և խոշոր ու ազդեցիկ դեմքով։ Նրա լայն ճակատը, որ ծածկված էր կնճիռներով, սուր և թափանցող աչքերը, որոնց հովանավորուս էին թափամազ և գրեթե միավորյալ հոնքեր, մեծ և արծոունզն քիթը, որ իշխում էր կարծես երկար ու թավ ընչացքին, և հարուստ, գորշախառն մորուքը, որ ծածկում էր պղնձե լանջապանակի կեսը, տալիս էին նրան լուրջ և մինչև անգամ ահարկու կերպարանք։ Նա ամբողջապես զրահազգեստ էր։ Հազած ուներ պողպատից հյուսած վերտ, կրծքին՝ փայլուն լանջապանակ, կոներին՝ բազապաններ, ոտքերին՝ սոնապաններ, իսկ ազդրին՝ ծանր, արծաթապատ սուր։ Պողպատե սաղավարտը, որի վրա փայլում էր պղնձե արծվածն զարդմանակ և որը զարդարված էր սև, թափամազ ցցունքով, դրված էր փոքրիկ սեղանակի վրա։

Հանկարծ սեպուիր լսեց մի վիճաբանության շշուկ, որ տեղի էր ունենում յուր վրանի առաջ։

— Ո՞վ է այդտեղ, — գոշեց նա ներսից հզոր ձայնով։

— Մի ոստանցի զինվոր, որ կամենում է ներկայանալ քեզ, տե՛ր, բայց չի կամենում վաղակավորն ու վահանը ձգել, — պատասխանեց պահապանը, մոտենալով վրանի մուտքին։

— Ո՞վ է այդ համառ, բողե՛ք որ զա, — հրամայեց սեպուիր։

Եկողը Եզնիկն էր: Նա յուր
երկարաբուն նիզակը հանձնեց
պահապանին և ներս մտնելով վրանը,
խորը գլուխ տվակ իշխանին:

— Ո՞վ ես դու, — հարցրեց Ամրամը
խրոխտ ձայնով:

— Մարզպետունյաց Գևորգ մեծ
իշխանի թիկնապահը, —
պատասխանեց Եզնիկը:

— Դու չգիտե՞ս, որ իրավունք չունիս
սրով ու վահանով իշխանի վրանը
մտնելու:

— Երբե՛ք հեռացրած չեմ ինձանից
այս զենքերը, տեր իմ:

— Ուրեմն երբեք էլ քանքերի
պաշտոն չե՞ս կատարած:

— Առաջին անգամն եմ կատարում և
երկրորդ անգամ չպիտի կատարեմ,
քանի որ հարկավոր է դրա համար
զինաթափ լինել, — պատասխանեց
Եզնիկը փոքր-ինչ այլայլված:

Սեպուհը ժպտաց:

— Ի՞նչ ունիս ինձ հայտնելու, —
հարցրեց նա:

— Իշխանը հրամայեց ինձ՝ ասել, որ
եկել է ձեր քանակը կարևոր գործի
համար և կամենում է խոսակցել տեր
սեպուհի հետ:

— Գևորգ իշխանն այստե՞ղ, մեր
քանակո՞ւմն է:

— Այստեղ, բանակից դուրս սպասում է քո պատասխանին:

— Գնա՛, ասա՛, թող շնորհ բերե, — պատվիրեց իսկույն սեպուիր և ապա կանչելով պահապանին՝ հրամայեց, որ հայտնե յուր թիկնապահներին՝ ընդառաջել իշխանին:

Իսկույն մի խումբ զրահավորներ, պատրաստ ձիանը աշտանակելով՝ դիմավորեցին իշխան Մարզպետունուն բանակից դուրս և առաջնորդեցին նրան սեպուիի վրանը:

— Ամեն մարդու կսպասեի տեսնել իմ վրանում, բայց Մարզպետունյաց իշխանին, բազավորի զինակցին ու հավատարմին, երբե՛ք . . . -ասաց սեպուիր շերմագին ողջունելով իշխանին և հրամեցնելով նրան մի փոքրիկ եռոտանի աթոռ:

— Բարեբախտաբար ես միշտ այնտեղ եմ, ուր ինձ չեն սպասում, — Ժպտալով պատասխանեց իշխանը:

— Բարեբախտաբա՞ր, ի՞նչ կնշանակե այդ:

— Կնշանակե, թե երբեք չար գործի համար չեմ այցելում մեր բարեկամներին:

— Բարեկամներին, այո՛, բայց դու թշնամու վրանումն ես:

— Ո՛չ, Մարզպետունին հայ թշնամի շունի. Նա այդպիսի թշնամի չի ճանաչում:

— Իսկ թագավորի թշնամիները քո
թշնամիները չե՞ն:

— Դու մի օր թագավորի բարեկամն
էիր և դարձյալ բարեկամ կլինիս . . .

— Բարեկա՞մ . . . դժոխքը տանե
նրան . . . իմ սատանային հաշտության
ձեռք կպարզեմ, բայց նրան՝ երբեք, —
ուժգին բացականչությամբ ընդհատեց
սեպուին իշխանին:

Մարզպետունին լոեց և մի տեսակ
տարակուսական հայացքով սկսավ
դիտել սեպուի դեմքը, որ այլայլվել էր
հանկարծական հուզմունքից:

— Եթե զիտենայի, թե պիտի
վրդովեմ քեզ . . . այսքան երկար
ճանապարհ չեի կտրիլ . . . — մեղմ ու
հանդարտ ձայնով նկատեց իշխանը:

— Թագավորը հազիվ մի ավոր
ճանապարհով հեռի է մեզանից, —
խոսել սկսավ սեպուիր՝ նոյնպես
մեղմությամբ, — վաղը գուցե մենք
ճակատենք միմյանց դեմ . եթե դու մեզ
հաշտեցնելու համար ես եկել, ցավում
եմ, որ ապարդյուն աշխատանք ես
հանձն առել:

— Ոստանում ոչ ոք չեր հավատում,
թե սեպուի Ամրամը կարող է
ապստամբել յուր թագավորից . . .

— Ես չեմ ապստամբել իմ
թագավորից, — ընդհատեց սեպուին
իշխանին . -իշում ես, թե ինչպե՞ս
անձնվիրաբար էի ծառայում նրան:
Քանի՞-քանի՞ անգամ յուր ապստամբ
կողմնակալների դեմ պատերազմեցի,

քանի՛ վտանգավոր կոհվների մեջ յուր անձը պաշտպանեցի, ի՛նչ հերոսությամբ Շամշուլտեհ վրա յուր դրոշակը պարզեցի, ո՞ր մեկը հիշեմ . . .

— Եվ նա քեզ պարտապան չմնաց, իշխան կարգեց ամբողջ Ուտիքի և Սևորդյաց աշխարհի վրա. հյուսիսային գորքի հրամանատարությունը հանձնեց քեզ . . . Դու շպետք է օգուտ քաղեիր քո ձեռքում ունեցած իշխանությունից ու պատրաստի գորքերից և, ապստամբության դրոշակ բանալով՝ սուրդ ուղղեիր քո բարերարի և քագավորի դեմ:

— Երբե՛ք իմ քագավորի, մի՛ ասիր այդ, այլ իմ անձնական թշնամու . . .

— Անձնական թշնամի . . . մի՞քա քագավորը կարող է անձնական թշնամի լինել յուր պաշտոնակալին, — նկատեց իշխանը՝ իբրև քե սեպուիի խոսքերը չհասկանալով:

— Իշխա՛ն, եթե դու ոչինչ չգիտես այն ամենից, ինչ որ իմ մեջ թշնամություն է գրգռել դեպի քագավորը, ապա շատացիր այնքանով՝ ինչ որ ես քեզ ասացի, ավելին խոսել չեմ կարող:

— Ես չեմ կամենում, որ շատ բաներ պատմես ինձ: Գիտեմ, թե առհասարակ ի՛նչ պատճառներ են դրդում մեր իշխաններին թշնամանալ քագավորին կամ ապստամբիլ նրա դեմ . . .

— Գիտես, այսպես չէ՞՝ լնդհատեց հանկարծ սեպուիր, վառամոլություն, շահասիրություն, լնչաքաղցություն, ի՛նչ ես կարծում,

դրանցից մեկը չէ, որ դրդել է ինձ
թշնամանալ իմ քագավորին . . .

— Չգիտեմ, և ասացի, թե չեմ ել
կամենում իմանալ, բայց կամենում եմ,
որ դու ապստամբության դրոշակն
ամփոփես և քագավորիդ դեմ հանած
սուրբ յուր պատյանը դարձնես:

— Այդ սպառնալի՞ք է քո կողմից,
իշխա՞ն:

— Ω'չ, այլ լոկ խնդիր,
աղաչանք . . .

— Զարմանում եմ.
Մարզպետունյաց տերը խնդրում,
աղաչում է սեպոհ Ամրամին . . .
Այդպիսի խոնարհություն չեն ունեցել,
կարծեմ, Մարզպետունի
նախարարները . . . Արդյոք մի
խորհրդավոր գաղտնիք չկա՞ քարնված
այդ խնդրաբեկության մեջ.

— Լսի՛ր, Ամրամ սեպոհ.
Մարզպետունի նախարարները հպարտ
էին ավելի, քան քո նախահայրերը, բայց
նրանց ժառանգը գերադասում է
հայրենասիրությունը, մի՞թե այդ մի
արատ է նրա համար:

— Բնա՛վ. երա՛նի նրան, ով կարող
է անձնվիրաբար ծառայել հայրենիքին:

— Եվ, ահա՛, հենց այդ հայրենիքի
շահն է, որ իմ հպարտ ճակատը
խոնարհեցնում է քո առաջ: Կարո՞ղ ես
արհամարհել այս խոնարհությունը կամ
անարգ գաղտնիքներ որոնել նրա մեջ:

— Ω'չ:

— Ուրեմն լսի՞ր ինձ . կակղացրու սրտիդ կարծրությունը և արգելիք այն կոտորածը, որ տեղի պիտի ունենա մի կամ երկու օրից հետո:

— Չեմ կարող:

— Ուրեմն հայոց հազարավոր մայրերը որդիներ են ծնել ցավոք ու հեծությամբ, մեծացրել են նրանց բազմամյա տանջանքներով, որ դուք իշխաններդ մի օրվա ընթացքում զոհեք այդ բոլորին ձեր անձնական կրքերի՞ն:

— Իսկ երբ նրանց տանում եք հազարացոց դեմ, երբ նրանց մաշում է մահմեղականի սուրբ, ինչո՞ւ այն ժամանակ էլ չեք հիշում հայ մայրերի ցավն ու հեծությունը:

— Հայրենիքի թշնամու դեմ կովելը, նրա ազատության համար մեռնիլը սրբազան պարտք է, այդ պարտքից ոչ ոք չպիտի փախչի, բայց եղբայրասպանությունը մի ոճիր է, աստծուց և մարդկանցից անիծված:

Ամբամը, որ խոսելու ժամանակ բարձրացել էր տեղից, նստեց նորեն եռոտանու վրա և լուս ու մտախոհ սկսավ դիտել վրանի անկյունին հենած զեղարդները: Ապա մի վայրկենից հետ ձեռքը դեպի ծնոտը տարավ և յուր հարուստ, նրբահեր մորուքը շոյելով՝ մեղմ ձայնով ասաց .

— Տե՛ր Մարգաբետունի, շահավոր խոսելն ավելի հեշտ է, քան շահավոր գործելը: Ես չեի ցանկանալ շարագործի անուն վաստակել, բայց հանգամանքները շարագործ շինեցին

ինձ: Այսուհետև ես շպիտի մտածեմ, թե
ի՞նչ է ասում աշխարհն ինձ համար, ես
միայն մի մարդու պիտի հաշիվ տամ.
դա իմ ներքին մարդը, իմ խիղճն է . . .

— Այդ խիղճը թույլ չի տալ քեզ, որ
եղբարցդ կյանքը վտանգի ենթարկես:

— Մի՛ ընդհատիր, իմ խիղճը ավելի
լընտանի է ինձ: Բայց այդ չե խնդիրը,
եթե ես, մինչև, անգամ, իմ արդար
ցասումը ճնշեմ, իմ խիղճը բռնաբարեմ,
դարձյալ չեմ կարող քո խնդիրը
կատարել, որովհետև միայն ես չեմ, որ
թագավորի դեմ եմ կանգնած, ինձ հետ
են նաև Գարդմանա և Ափխազին
իշխանները իրանց դաշնակիցներով:
Անշուշտ դու տեսար այս հովտի վրա
զարկած բազմաթիվ վրանները, այստեղ
խմբած են այն իշխանները, որոնք իին
հաշիվներ ունին թագավորի հետ
վերջացնելու: Եթե ես ամփոփեմ
ուսիացոց դրոշը, միևնույն է, ինձ չեն
հետևիլ ո՛չ սևորդները, ո՛չ
զարդմանացիք, ո՛չ աղվանք, ո՛չ տայոց
իշխանը, ո՛չ ափխազաց արքայորդին:
— Բե՞ր իշխանը . . . Նա՞ էլ այստեղ է:

— Այո՛, նա էլ այստեղ է . . . հայոց
թագավորի տոհմական թշնամին:

— Որի հետ միացել ես դո՛ւ:

— Այո՛, և երդվել եմ, ինչպես նրան,
նույնպես և մյուս դաշնակիցներին, կովել
հետերնին միասին, մինչև իմ վերջին
շունչը:

— Եվ եթե հաշտվե՞ս:

— Այն ժամանակ այդ բոլորի սուրբ կղաքանես միայն իմ անձի դեմ: Այս է մեր պայմանը:

— Հիշածների մեջ, սիրելի Ամրամ, միայն Ափխազիո երիտասարդ իշխանն է, որ դժգոհ կմնա հաշտությունից, որովհետև նա եկել է կոտորելու և ավերելու նպատակով: Ինք ասացիր, որ նա արքայի տոհմական թշնամին է, և բնական է, որ չկամենա ձեռնունայն վերադառնալ յուր հոր մոտ: Բայց մյուս իշխաններն ընդդեմ չեն լինիլ, եթե դու հաշտվես և արգելես առաջիկա կոտորածը:

— Իսկ Սևադա իշխա՞նը, նրա երկու որդինե՞րը, կատաղի գարդմանացի՞ք, որոնք եկել են իրանց կույր իշխանների վրեժը լուծելու թագավորից . . .

— Սևադա իշխանը ներեց թագավորին:

— Ի՞նչ, Սևադան ներե՞ց,-տեղից վեր քոշելով բացականչոց Ամրամը:

— Այո՛, ես նրա մոտ էի. նա ներեց և հետ կկանչե յուր զորքերը, եթե դու էլ վեհանձնաբար վայր դնես քո սուրբը:

Բարկության հուրը ցոլաց Ամրամի աչքերում, նրա դեմքը այլայլվեցավ, և շունչը կարծես թե բռնվեցավ, ինչպես հնոցի մեջ խեղդվող բոցի ծուխը:

Նա մի քանի քայլ առաջ գնաց, նորեն հետ դարձավ և, ապա կանգ առնելով իշխանի առաջ, հարցրեց կրկին .

— Եվ այդպե՞ս, նա ուրեմն ներե՞ց . . . և զորքերը հետ կկանչե, եթե ես հաշտվե՞մ . . .

— Այո՛, նա բոլորովին ներեց, նա հարգեց իմ խնդիրը, նա ապացուցեց, որ սիրում է հայրենիքը:

Ամրամը ձգեց յուր ձեռը, բռնեց իշխանի թևից և կամացուկ ձայնով ասաց .

— Այստեղ մեզ կարող են լսել, արի իմ առանձնարանը:

Այս ասելով, նա առաջ անցավ և ներքին վարագույրը բանալով՝ մտավ վրանի երկրորդ բաժանմունքը: Իշխանը հետևեց նրան:

— Այդ Սևադան, այդ հայրտ զարդմանացին, որ երդվել էր պատժել յուր դահճին, ի՞նչ բարիքների հուսով է հաշտվում քազավորի հետ, — դարձավ Ամրամը Մարզպետունուն:

— Յուր անձի համար և ոչ մի: Նա խնայում է յուր հայրենակիցների արյունը:

— Իսկ նա պատմե՞ց քեզ, քե ինչո՞ւ համար եմ սուր վերցրել ես:

— Պատմեց, ես բոլորը գիտեմ:

— Պատմեց, և դու բոլորը գիտե՞ս . . . — զայրույթից կարծես խեղդվելով հարցրեց Ամրամը:

— Այո՛, բայց մի՛ վրդովվիր:

— Չվրդովելի՞ն, այդ ի՞ն ցանկությունից է կախված, կարո՞ղ ես հրամայել առյուծին, որ նա չմոնչե, եթք դարձակալ սուրբ ցցվում է յուր կողերի մեջ . . .

— Համբերությունը ամենազորավոր գենքն է . . .

— Ի՞նչ համբերություն՝ից խոսելու ժամանակ է, Մարզպետունի՛ իշխան։ Ասում ես, որ Սևադան ներել է նրան, ինչո՞ւ, ինչո՞ւ ուրեմն այդ ծերուկը դժոխք վառեց իմ սրտում, ինչո՞ւ իմ հոգու խաղաղությունը վրդովեց, ինչո՞ւ իմ կյանքը թունավորեց . . . Եթե այսօր պիտի ներեր։

— Երբ մարդու հոգին կուրանում է վրեժխնդրության կրքերից . . .

— Ել ո՞չ մի խոսք, Մարզպետունի՛ իշխան։ Սևադան թող ներե, նրա որդիքը քո՞ղ ներեն, քոլոր աշխարհը ներե, Ամրամ սեպուիր չի՛ ներիլ . . . հաշտությո՞ւն . . . Աշոտ-Երկարի հետ, երբե՛ք . . . Եթե կարողանամ՝ նույնիսկ դժոխքի հետ կմիանամ այդ անարժան քազավորին զահավեժ կործանելու համար . . . Եթե դու կարողանայիր մտնել իմ հոգեկան աշխարհը և տեսնել, թե տանջանքների ի՞նչ հրդեհ է վառվում այնտեղ, կսուկայիր, կսարսափեիր . . .

— Եվ ահա՛ հենց այդ ժամանակն է, որ հերոսը և մեծ հայրենասերը կարողանում է ապացուցանել, թե յուր մայրը հասարակ ծնունդ չէ պարզել աշխարհին։

— Ամենից հասարակ և ամենից սինլքորը կարող է հանդուրժել այս անպատվությանը, մեծ հոգին, ընդհակառակը, չի կարող տանել նրան:

— Սևադան փոքրիկ մարդ չէ. Աշոտը կուրացրել է նրա երկու աչքերը, կուրացրել է և նրա որդուն, և սակայն նա մոռանում է այսօր այդ անփոխարինելի զրկանքը և ներում է անխիղճ փեսային միայն հայրենիքի սիրույն համար:

— Աշոտը նրա աչքերն է կուրացրել, բայց իմ՝ սիրտը: Կույր աչքը կարող է ներել, բայց կույր սիրտը չի ներիլ . . . չի կարող ներել:

— Բայց . . .

—Տե՛ր Մարզպետունի, այն մարդը, «որ գիտ», թե թագավորն ի՞նչ անարգանք է հասցրել իմ անվանը և սակայն խորհուրդ է տալիս ինձ հաշտվել նրա հետ, նա իմ քշնամին է: Եթե դու իմ վրանում չլինեիր, ես կմենամարտենի քեզ հետ . . .

— Ուրեմն, ես իմ գործը վերջացրի . . . — ասաց Մարզպետունին իշխանը և տեղից վեր կենալով՝ ողջունեց Ամրամին և վրդովված դուրս գնաց վրանից:

Հազիվ իշխանը ներքին մուտքից հեռացել էր մի քանի քայլ, սեպուիր բարձրացրեց վարագույրը և ձայն տվավ նրան.

— Տե՛ր Մարզպետունի:

Իշխանը հետ դարձավ և հարցրեց .

— Դու ինձ ուրիշ ասելիք ունի՞ս:

— Ես դեռ ոչինչ չեմ ասել քեզ, —
պատասխանեց Ամրամը:

Իշխանն ինքն իրան ուրախացավ:
Նրա սրտում նոր հույս ծագեց:
«Միզուցե նա զղաց յուր սառն
ընդունելության համար, միզուցե նա
կամենում է «հարգել իմ խնդիրը . . .»,
վայրկենապես անցան այս մտքերը
Մարզպետունու գլխով, և նա
հոժարությամբ հետ դարձավ և նորեն
ներքին վրանը մտնելով՝ հարցրեց.

— Ուրիշ ի՞նչ ունիս ինձ ասելու:

— Նստի՛ր այստեղ մի վայրկյան, —
ասաց սեպուհը՝ ցույց տալով իշխանին
յուր մահճակալը:

Իշխանը նստեց:

— Տե՛ր Մարզպետունի, եթե դու եկել
ես ինձ մոտ իբրև պատգամավոր, ապա
ուրեմն պետք է լրիվ պատասխան
տանես նրան, ով որ ուղարկել է քեզ, —
ասաց սեպուհը:

— Ոչ ոք ինձ չէ ուղարկել:
Թագավորը, ինչպես գիտես, նոր է
վերադառնում եզերացոց աշխարհից,
իսկ Ուտիքում եղած ժամանակ ես նրան
չեմ տեսել . . .

— Ես կարծում եի, թե զուց
թագուհին . . .

— Եվ ո՞չ թագուհին, և ո՞չ
կաթողիկոսը . . . ես ինքս տեսա, թե ի՞նչ
ավեր է սպառնում մեր աշխարհին:
Ամեն կողմ անցա, ամեն ինչ դիտեցի. և

վերջը որոշեցի զալ և խնդրել ձեզ
երկուսին՝ քեզ և Սևադային՝ խնայել և
խղճալ ձեր բազմաչարչար
հայրենիքին. . . : Սևադա իշխանը,
շնորհակալ եմ, լսեց ինձ, մոռացավ յուր
վիշտը, յուր Վրեժխնդրությունը. . . Դու
էլ, ես հավատացած եմ. . .

— Ո՞չ, տեր Մարգարետունի, մի՛
հավատար, — ընդհատեց հանկարծ
սեպուիթը. — մի՛ հավատար, թե ես
կարող եմ քեզ լսել, թե քո խոսքերը
կարող են իմ սիրտը շարժել, թե Ամրամ
սեպուիթը կարող է հայրենիքի համար
մտածել. . .

— Ինչո՞ւ ուրեմն հետ դարձրիր ինձ.
Ես այդ համոզմունքով արդեն հեռանում
էի քեզանից:

— Հետ դարձրի, որ իմ սիրտը
բանամ քո առաջ, ցույց տամ քեզ նրա
ժահահնու վերքերը, որպեսզի
թագավորիդ հանդիպած ժամանակ
պատմես նրան, թե Ամրամը ինչո՞ւ
կործանման սուրը մերկացրեց:

— Նա քեզ չի արդարացնել:

— Մի՞թե ես սպասում եմ, որ նա ինձ
արդարացնի. . .

— Ինչո՞ւ ուրեմն հայտնեմ նրան, թե
ի՞նչ պատճառով կործանման սուրը
մերկացրիր:

— Որպեսզի, եթե աստված ինձ
հաջողե, և ես քո թագավորի զորությունը
շախչախեմ, երկիրն ավերեմ.
քաղաքները հրդեհեմ և նրա զահն ու
թագը ապականության մոխրով ծածկեմ,

նա իմանա, թե որ անարգանաց վրեժը
լուծեց Ամրամը իրանից . . .

— Այդ նա կիմանա . . . Անշուշտ
կիմանա, բայց դու էլ իմացիր, որ
այդպիսի անխիղճ գործերի համար
բոլոր աշխարհը պիտի քեզ անիժե:

— Այդ անեծքները չեն տանջիլ իմ
հոգին ավելի, քան, որքան տանջվում է
նա այժմ ապիրատ թագավորի ինձ
հասցրած անարգանքի պատճառով . . .
Նոյնիսկ օրինություններն անկարող են
բուժել այն վերքերը, որոնք լավում,
սպառում են այժմ իմ գոյությունը . . .

— Բայց եթե կարողանայիր մի
վայրկյան սառը ուղեղով դատել, եթե
երիտասարդական անփորձ եռանդը
տեղի տար խոհեմության և
իմաստության . . . եթե վրեժխնդրության
փոխարեն վառվեր քո սիրտը հայրենիքի
սիրով . . . այն ժամանակ հավատացած
եմ, չեիր կամենալ մի կնոջ պատճառով
հայրենյաց դավաճանի անունը
վաստակել:

Մեպուիր մոտեցավ իշխանին, յուր
հրավառ հայացքն ուղղեց նրա աշքերին
և ներքին հուզմունքից դողացող ձայնով
ասաց .

— Մի կնոջ պատճառ՞վ,
ասացիր . . . O'h, ինչպե՞ս կկամենայի,
որ մենք մի անծանոթ դաշտի վրա
լինեինք, և ես այդ խոսքը լսեի քեզանից
այնտեղ և ոչ թե իմ վրանում . . .
Հավատա՛ ինձ, Մարզպետունի՛ իշխան,
որքան էլ դու հզոր, որքան էլ
քաջամարտիկ, բայց ես իմ սրով
կպատառեի քո կուրծքը, եթե նա մինչև

անգամ ծածկված լիներ պողպատե լանջապանով . . . Դու կարողանում ես ասել մի կիճ՝ այն արարածին, որ իս տան թագուհին, իմ սրտի աստվածուհին էր մինչև այսօր . . .

— Ների՞ր ինձ, սիրելի Ամրամ, ես շեի կամենում քեզ վիրավորել, ոչ ել «մի կին» ասելով՝ ուզում էի Ասպրամ իշխանուհուն նվաստացնել . . .

— Լոհի՞ր, աղաչում եմ քեզ. մի՛ հիշիր նրա անունը, գոնե մի՛ հիշիր իս առաջ, մի՛ խոսիր նվաստության մասին, ես կարող եմ խելագարվել . . . — ընդհատեց իշխանին Ամրամը, ներքին հուզմունքից բոլորովին այլայլվելով:

— Ես պետք է կրկին և կրկին անգամ ներողություն խնդրեմ քո վրանը մտնելու համար, — մեղմ ձայնով ասաց Մարզպետունին:

Սեպուիր շպատասխանեց: Նա վրդովված սկսավ անցուդարձ անել վրանում և ձևոք մերք ընդ մերք դեպի ճակատը տանելով՝ շփել նրան, աշխատելով կարծես յուր ուղեղո ծանրաբեռնող մտածությունները ցրել:

Անցան մի քանի վայրկյաններ: Լուս էին երկուսն էլ: Վրանի մեջ լսվում էր միայն սեպուիի խուլ քայլատրովիլ:

Իշխանն աչքերը Ամրամի վրա հառած, հետևում էր նրա քայլերին և միևնույն ժամանակ մտածում, թե ինչպե՞ս աճե, որ յուր այցելությունն ապարդյուն չանցնե: Նա պարզ տեսնում էր, որ յուր խոսքերն ազդեցություն չեն անում սեպուիի վրա. բայց և այնպես

Հեր հուսահատվում: Նրան ծանր էր զալիս մանավանդ այն, որ համառ Սևաղային համոզելուց հետո ձեռնունայն պիտի հեռանար Ցիկ-Ամրամից: Նա չէր կարողանում հաշտվել այն մտքի հետ, թե ինքը ու սիրտ ունեցող տղամարդը կարող է ընդհանուր հայրենիքի շահը զոհել յուր անձնական շնչին հաճույքին, յուր վրեժխնդրությանը: Այս պատճառով էլ նա սպասում էր, որ Ամրամի զայրույթն իշնե, և ինքը նորից սկսել խոսել նրա հետ:

Վերջապես սեպուիր նստեց յուր մահճակալի ծայրին և կարծես վրդովմունքից հոգնած, լուռ և անթարք աշքով սկսավ նայել վրանի մուտքին:

— Ամրամ սեպուի, ի՞նչ անուն կտայիր դու այն մարդուն, որ մի քանի վայրկյան տաքանալու համար հրդեհեր յուր տունը, — հարցրեց հանկարծ իշխանը, շսպասելով սեպուիի խոսելուն:

— Խելազար կանվանեի . . . — պատասխանեց վերջինս՝ առանց աշքերը վրանի մուտքից հեռացնելու:

— Ես կարծում եմ՝ մեզանից ամեն մեկի իսկական տունը և հարազատ ապաստանաբանը ապահով հայրենիքն է: Եթե մենք մեր անձնական, մեր անցողական հաճույքի համար վտանգում ենք նրա խաղաղությունը, նմանում ենք այն մարդուն, որ յուր մարմինը տաքացնելու համար վառում է յուր տունը, շմտածելով, թե երբ այդ կրակը հանգչի, երբ հարկի սյուները նոխիք դառնան, ինքը պիտի մնա անտուն, անպատսպարան, միշտ

հալածական դառնաշունչ հողմերից
կամ թե արևի կիվիչ
ճառագայթներից . . .

— Այդ այդպես է, — պատասխանեց սեպուհը՝ իշխանին դառնալով. — բայց կա այնպիսի սառնամանիք, որ երբ պաշարում է մարդուն, այն ժամանակ սեփական տունը հրդեհելն անհրաժեշտ է դառնում: Մենք ամեն բանից առաջ մարդ ենք, մսից և արյունից կազմված: Բե՛ր խրեմ այս սուրբ կողերիդ մեջ, և տե՛ս, թե մահվան տագնապը կպաշարե՞ թեզ թե ոչ:

— Կպաշարե՞: Բայց հենց այդ տագնապի մեջ հոգիս ուրախությամբ կբաժանվի իմ մարմնից, երբ մտածեմ, թե մեռնում եմ հայրենիքի համար:

— Իսկ երբ դաշույնը ցցվի հոգվո՞յդ մեջ. երբ հոգին ինքը տանջանքների մատնվի՞ . . .

— Եթե դու սիրու և զգացում ունիս, եթե քո երակներում ազնվական արյուն է հոսում, անկարելի է, որ քո հոգին ավելի չխոցուտվի այն ժամանակ, երբ տեսնես, թե քո ձեռքով անարգանք է հասել հայրենիքին, թափվել է եղբարցդ արյունը, վտանգվել է պետական գահը, և քո բաց արած ճանապարհով մտել է թշնամին, որ ավերում է հայրենի երկիրը . . .

— Գիտե՞ս ի՞նչ կա, տեր Մարզպետունի:

— Ասա՛, լսում եմ:

— Դու հունաց դպրության ծանոթ ես ինձանից ավելի: Ասում են, որ թագավորի հետ Բյուզանդիոն գնացած ժամանակ կայսեր արքունիքում զարմացել էին քո հունագիտության վրա: Ճշմարի՞տ է այս, թե ոչ:

— Ճշմարիս է. բայց դու ինչո՞ւ համար ես իմ հունագիտությունը հիշում:

— Ինչո՞ւ համար, ասեմ: Դու ին կարդացե՞լ ես Հոմերոսը:

— Ինչպե՞ս չէ. նրա հանգերգություններից շատը բերան գիտեմ:

— Ուրեմն և գիտես, թե ինչո՞ւ Տրովադան կործանվեցավ, և ինչո՞ւ նրա պարիսպների տակ բազմաթիվ հոյն զորավարներ իրանց բյուրավոր զորքերով շարդվեցան:

— Գիտեմ, մի կնոջ, մի Հեղինեի անհավատարմության պատճառով:

— Ո՛չ, սխալվում ես, մի դավաճան Պարիսի պատճառով:

— Ես այդպես չեմ հասկանում Հոմերոսը:

— Իսկ ին հոյներն այդպես էին հասկանում: «Հեղինեն մի կին է, ասում էին նրանք, իսկ կինը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ նոյն ինքն թուլությունը, որին առարինությունն ու մոլությունը միատեսակ են գրավում: Ազնիվ տղամարդի պարտավորությունն է ոչ թե օգուտ քաղել կնոջ թուլությունից, այլ խնամել նրան և պաշտպանել, մանավանդ եթե նա կարոտ է

պաշտպանության» Պարիսը հակառակը գործեց, նա դավաճանեց յուր հյուրընկալ Մենելավոսին, հրապուրեց նրա կնոջը՝ Աստղիկ դիցուինց ստացած կիթառի նվազներով, և փախցրեց նրան Տրովադա: Այս պատճառով ահա հունաց քաջերը ոտի կանգնեցան, բյուրավոր գորքերով դիմեցին Պոնտոս, տասը տարի շարունակ պաշարեցին Պրիամոսի ոստանը, առան նրան և հիմնահատակ արին, որպեսզի դրանով լուծեն վրեժն այն անպատվության, որ դավաճան Պարիսը հասցրել էր հույն քազավորի ընտանիքին՝ հյուրասիրության սուրբ օրենքը պղծելով: Մեզանից երկու հազար տարի առաջ մարդիկ ընտանիքի պատիվն անարգող հրեշներից այդ ձևով էին իրանց վրեժը լուծում և երկու հազար տարուց հետո դարձյալ նոյն ձևով պիտի լուծեն: Ի՞նչ կարծիք ունիս դու այս մասին:

— Ես մի Հեղինեի պատճառով նոյնիսկ տասը հույնի արյուն չեի քափիլ, ո՞ւր մնաց քե բյուրավոր հույների, զորապետների, քազավորների . . .

— Հա՞ . . . Ուրեմն դու մեծ մարդ ես . . . Բայց Հունաստանը քեզ պես շմտածեց: Նա ասաց, «Եթե այսօր Պարիսին թողնենք անպատիծ, վաղն էլ Հեկտորը կգա . . . ուրեմն լավ է, որ անդրանիկ հարվածն իշեցմենք անդրանիկ հանցավորի գլխին . . .»

— Եվ դու ուրեմն արդարացնում ես բյուրավոր մարդկանց կոտորածը մի մարդու պատճառո՞վ:

- Պատվի պատճառով . . .
- Եվ դու նոյնը կարող ես անե՞լ:
- Նոյնը պիտի անեմ, պարտավոր եմ անել:
- Եվ հանգիստ սրտով կնայես կովի այն դաշտին, ուր եզերացի նիզակները կպատառութեն հայ կտրիճների կուրծքը, ուր փայլուն սրերը կկիսեն նրանց գլուխները, ուր հայ զորքը յուր դրոշակի պատիվը փրկելու համար կկովե աննահանջ և կկոտորվի անընդհատ . . . Իսկ թափվող արյունը, թափալող դիակները, մեռնողների անեծքը, վիրավորների հառաչանքը չե՞ն կտրտիլ քո սիրտը, մանավանդ երբ մտածես, թե այդ բոլորը լինում է մի կնոջ համար . . .
- Լսի՛ր, տե՛ր Մարզպետունի: Դու խոսում ես ինչպես մի աբեղա, բայց ես զինվորական եմ . . .
- Ամրամ սեպուհ, դու մոռանում ես քեզ, — հանկարծ տեղից վեր թռչելով բացականչեց իշխանը, — դու պարտավոր ես զանազանել հայրենասերն աբեղայից:
- Ներողություն, տեր Մարզպետունի, ես աբեղա բառը գործ դրի խաղաղասերի մտքով. Ամրամն անձանոթ չէ Մարզպետունյաց ժառանգի քաջարիության:
- Իշխանն ըստ երևոյթին հանգստացավ և նորեն նստեց մահճակալի վրա:
- Ասացիր, որ պատերազմի արհավիրները պիտի կեղեքն իմ

սիրտը, եթե մտածեմ, թե այդ բոլորը
լինում է մի կնոջ պատճառով . . . —
խոսել սկսավ նորեն Ամրամը, —
այդպես է, իշխան, պիտի կեղեքեն, եթե
հայրենասիրության մի կայծ գոնե
մնացել է իմ սրտի մեջ . . . Բայց եթե
վերջին կայծն էլ մարած է արդեն, եթե
իմ սիրտը բաբախում է միայն
վրեժխնդրության համար . . .

— Դու ուրեմն արժանի չես քաջի և
զինվորի անուն կրելու, — վրդովված
նկատեց Մարզպետունին:

— Ես չեմ նեղանում այդ խոսքից: Ես
պարտավոր եմ հարգել տեր
Մարզպետունու աստիճանն ու
տարիքը . . . Բայց պիտի դառնամ
նորեն Հոմերոսին: Աքիլեսը ո՞չ միայն
քաջ, այլև դյուցազն էր, այնպես չէ,
իշխա՞ն:

— Այո՛:

— Հունաց հերոսների մեջ ո՞րն էր
նրան հավասար:

— Ո՛չ ոք:

— Նա միակն էր, այնպես չէ:

— Այո՛:

— Եվ սակայն նա երկար ժամանակ
յուր նավի մեջ անզործ նստած,
հաճգիստ սրտով նայում էր Հեկտորի
հաղթանակներին, տեսնում էր, թե
ինչպե՞ս տրոյացիք ջարդում էին յուր
հայրենակիցներին, իրդեհում էին հունաց
նավերը, անպատճում էին նրանց
դիակները, տեսնում էր, թե ինչպե՞ս
զոոռզ հելլենացիք կծկվել էին ծովեզրի

վրա, և տրովական սուրբ հաղթանակում էր ամեն տեղ: Նա գիտեր, որ լոկ յուր՝ դաշտում երևալը նոր շունչ ու հոգի կտար հոյսներին, վերջ կդներ նրանց կոտորածին, բայց նա տեղից չէր շարժվում, դորապետների աղաչանքը չէր լսում, կովի դաշտը չէր իջնում. . . Ի՞նչ էր պատճառը. ինչո՞ւ յուր եղբարց կոտորածը չէր հուզում նրան:

Իշխանը լուս էր:

— Պատճառը դարձյալ նոյնպիսի մի նախատինք. . . — հարեց Ամրամը, — Ազամեմնոն արքան, հունաց դաշնակցության գլխապետը, խել էր Աքիլեսից Բրիսեհսե սիրուիին, որ նրան իբր մրցանակ էր տրված տրոյական ավարից:

Աքիլեսը չկարողացավ տաճել այդ նախատինքը, նա յուր սուրբ պատյանի մեջ դրավ. . . նա հետ կեցավ պատերազմից, և մի Բրիսեհսեի պատճառով հազարավոր հոյներ կոտորվեցան: Այժմ դու կամենում ես, որ Ամրամ սեպուիր ավելի մեծ և ավելի քաջ լինի, քան Թետիսի որդին, ոյուցազն Աքիլեսը:

— Չեի՞ր կամենալ նրանից ավելի մեծ և ավելի քաջ հոչակվել:

— Կկամենայի . . .

— Ուրեմն մոռացի՞ր քեզ հասած նախատինքը ի սեր հայրենիքի, և դու ավելի մեծ կլինես, քան Աքիլեսը:

— Ինձ ընդհատում ես. կկամենայի, բայց չեմ կարող, բնությունն ինքն է

քարացնում մարդու սիրտն այսպիսի
դեպքում . . . Ես հանգավոր չեմ:

— Ուրեմն ի՞նչ ես որոշել անելու:

— Պատերազմել . ուրիշ միջոց ես
շգիտեմ անարժան արքային պատժելու
համար: Աշոտ-Երկարը կենդանի
շպիտի վերադառնա յուր Ռատանը: Ես
որոշել եմ այդպես, և այդպես պիտի
լինի:

— Չե՞ս վախենում, որ դու լինիս
առաջին զոհը:

— Այդ միևնույն է. կամ ես, կամ
նա . մեզանից մինը պիտի մեռնի,
երկուսը միասին աստուծոն լույսը շպիտի
վայելեն:

— Իսկ երբ դու միայնակ մնաս,
կարծում ես, թե ուրախությա՞մբ պիտի
վայելես այդ լույսը:

— Ոչ, ինձ համար այլս ուրախություն չկա . իմ ուրախությունը
դառնացավ, իմ շուրջն այժմ դժոխքն է
թագավորում . . . Երբեք, տեր
Մարզպետունի, երբեք չեի ցանկանալ,
որ նույնիսկ իմ թշնամին տանջվեր այն
ցավերով, որով այժմ Ամրամ սեպուհն է
տանջվում: Դա ցավերից
ամենաանտանելին է . դա աստուծոն
անեծքը, դա հավիտենականի պատիճն
է . . . Դու ինձ ճանաչում ես . ինձ
ճանաչում են բոլոր հայերը: Ամենքն ել
ինձ Ցլիկ-Ամրամ են կոչում, բայց ո՞չ իմ
շարության կամ անզթության, այլ իմ
ուժի և քաջության համար: Դու եղել ես
ինձ հետ պատերազմներում, զիտես, թե
որքան աներկյուղ էի ես, որքա՞ն

ահարկու և կործանիչ՝ իմ քշնամիների համար: Բայց հայ ժողովրդի, իմ եղբայրակիցների հետ կենակցելիս, ո՞վ է եղել ավելի հեզ, ավելի բարի, ավելի սիրող և անձնվեր, քան Յլիկ-Ամրամը: Տեսե՞լ ես իմ մեջ մի ամենափոքր շարություն դեպի իմ ազգակիցը, դեպի ամեն մի մարդ, որ հայ անունն էր կրում . . . Հարկավ ոչ: Բայց այժմ ես դարձել եմ մի վայրագ գազան, սրտիս մեջ վառվում է շարության դժոխքը . . . Ել չեմ զանազանում, թե ո՞րն է հայր և ո՞րն է օտարը, իմ աչքերը պտրում են միայն մի մարդու, դա Աշոտ-Երկաթն է. Ինքիս ձգուում է միայն մի գործի, դա Վրեժխնդրությունն է . . . անողոք, մահաշունչ Վրեժխնդրությունը . . . Եվ ամեն մի պատճառ, որ ուշացնում է այդ Վրեժխնդրության ժամը, ես կամենում եմ սրով ու հրով վանել . . . Եվ այժմ դու ինձ հաշտություն ես առաջարկում, դու ինձ խնդրում ես ներե՞լ նրան . . . Ներել այնպես, ինչպես որ ներեց Սևադա՞ն . . . և զարմանում ես, որ յուր տեսությունից, յուր զույգ աչքերից զրկված մարդը մոռանում է ատելությունը և ներում շարագործին, իսկ ես չե՞մ ներում . . . Ո՞հ, ի՞նչ անեմ, ինչպե՞ս հասկացնեմ թեզ, թե որքա՞ն տարբեր է իմ վիշտը Աևադայի վշտից . . . հանեցե՞ք և իմ զույգ աչքերը, առեք ինձանից իմ իշխանությունը, իմ հարստությունը, իմ կալվածքները, բոլոր անձնական բարիքները, բայց վերադարձեք ինձ ա՛յն, ինչ որ Աշոտը խլեց ինձանից, վերադարձեք ինձ իմ պատիվը, իմ Ասպրամը . . . Կարո՞՞ն եք այդ անել . . . Ո՞հ, որքա՞ն ծանր, որքա՞ն անտանելի է այս . . .

Ամրամը, որ խոսելու միջոցին բարձրացել էր տեղից, նորեն ընկավ մահճակալի վրա, հուզմունքից դադրած և գլուխը ձեռքերի մեջ բռնելով՝ սկսավ ծանր շունչ քաշել:

Լոություն տիրեց վրանում: Չեր խոսում և Մարզպետունին, նա էլ խորասուզվել էր մտածմունքների մեջ:

Անցան մի քանի վայրկյաններ: Հանկարծ ձիաների խրխնջուն լսվեցավ վրաններից դուրս, և մի պահապան ներս մտնելով՝ հայտնեց, որ Բեր իշխանը գալիս է սեպուհին այցելելու:

Երկու խոսակիցները միաժամանակ բարձրացրին գլուխները: Երբ պահապանը դուրս գնաց, Մարզպետունին վեր կացավ տեղից և, ձեռքը դեպի Ամրամը պարզելով՝ հուսահատ ձայնով ասաց .

— Մնաս բարյավ, բարեկամ, երևի հաճելի չեր աստծուն՝ խնայել այս անգամ մեր ժողովրդին, այդ պատճառով նա քո սիրտը կարծրացրեց: Բայց դեպի քեզ ունեցած իմ պարտքը ես կատարեցի, իմ խիղճն այլևս չի տանջիլ ինձ:

Մնում է այժմ կատարել դեպի ազգն ու թագավորն ունեցած իմ պարտքը, և ես կերպամ այն կատարելու:

— Երբաս բարով: Այս վայրկյանից մենք հակառակորդներ ենք: Ես չեմ նեղանալ, որ դու պաշտպանես քո թագավորին, այլ կհարգեմ քեզ մինչև անգամ ա'յն վայրկյանին, երբ դու նրան պաշտպանելու համար՝ քո սուրբ կմխես

իմ կրծքի մեջ . . . Բայց կցանկանայի,
որ Մարզպետունյաց ազնվարյուն
ժառանգը պաշտպան լիներ ավելի
ազնվասիրութագավորի . . .

— Ի՞նչ արած, Աշոտ Երկարն է
այժմ զահի վրա, իսկ ես զահի խոնարհ
ծառան եմ: Մնաս բարյավ:

Այս ասելով, Գևորգ իշխանը սեղմեց
Ամրամի աջը և տխուր սրտով դուրս
զնաց վրանից:

Ամրամը ճանապարհ դրավ նրան
մինչև մյուս վրանի մուտքը: Այդտեղ
Մարզպետունին պատահեց ափխազաց
արքայազն Բեր իշխանին: Սա մի
նրբակազմ, բարձրահասակ և գեղեցիկ
երիտասարդ էր և հենց նոր ձիուց
իշնելով՝ պատրաստվում էր մտնել
վրանը:

Իշխանը հառեց յուր աչքերը
երիտասարդի վրա. մի ծանր հայացքով
շափեց սրան ոտից մինչև զլուխ և
առանց ողջունելու անցավ:

«Գեշի հնտ են առել
թշվառականները և հավաքվել ինչպես
անգղներ . . . Սպասեցեք, կտեսնվենք
մի օր ձեզ հետ» . . . շշնչաց ինքն իրան
Գևորգ իշխանը և դառը ժպիտը
բերանին, աշտանակեց յուր նժույգը և
հեռացավ:

Եզնիկը հետևեց նրան:

Բ

ԱՆԱԿՆԿԱԼ ՎԱԽՃԱՆ

Աշուտ արքայի քանակը, որ գլխավորապես կազմված էր եզերացոց թագավորի հեծելազորից, հետզհետե մոտենում էր հայոց սահմանին: Նրա հառաջապահ գնդերը հասել էին արդեն այն հովտին, ուր վերջանում էին Սևորդյաց անտառները և ուր կարկաչահոս Խրամը, յուր ծոցն առնելով Զորոգետի վտակը, քափվում էր հանդարտահոս Կուրի մեջ:

Այստեղ, գետի ափին քանակած՝ նրանք զբաղված էին մոտալուտ հարձակման պատրաստությամբ: Մի քանի օր էր ինչ Զորոգետի կուսական անտառները մերկանում էին իրանց քազմամյա զարդերից: Հինավորց մայրիներն ու կաղամախիները սրաբերան տապարների հարվածներին շդիմանալով՝ ահազին ճարճատմամբ խոնարհում, ընկնում էին, ինչպես մեռնող հսկաներ և իրանց ծանրամարմին բուների տակ ճնշում ու շարդում մատադ ծառերն ու ընձյուղները: Մոտակա գյուղերից հավաքած եզանց լուծերով շարունակ դեպի Կուրի ափն էին կրում հսկայական գերաններ: Այդտեղ լաստագործ եզերացիք ուտենու դալար ոստերից հյուսած լախտերով կապկապում, միացնում էին այդ գերանները և նրանցից մեծամեծ լաստեր կազմելով՝ գետն իջեցնում:

Երբ լաստերի թիվը մի քանի տասնյակների հասավ, լաստավարներն սկսան միացնել այդ բոլորը պարաններով և հետզհետե դեպի հանդիպակաց ափը մղել:

Այսպիսով լաստ լաստի միացնելով և ամենը միասին գետափի վրա ցցած բիրերին կապելով՝ կազմեցին մի ապահով կամուրջ, որի վրայով հեծելազորն սկսավ հետզհետեւ հայկական սահմանն անցնել:

Շուտով հասավ և Աշուտ թագավորը եզերացոց վերջապահ գնդերով։ Միջօրյա հանգստությունից հետ նա հանդես արավ յուր զորքերին։

Մի քանի հազարից կազմված հեծելախմբերը բռնեցին գետափի ուղղությամբ ձգվող դաշտավայրը թագմարիվ շարքերով, որոնցից յուրաքանչյուրին առաջնորդում էր մի իշխանազն զորավար։

Այդտեղ էին եզերացիք, խաղաղացիք, քուրյալցիք, մկրեցիք, ապացցիք և Ճորոխի ձորահովուս քնակվող քաջերը։ Նրանց միացել էին նաև Տայոց նահանգի հայ հեծելախմբերը։ Այսպիսով թագավորն առաջնորդում էր մի հզոր քանակի, որին, ըստ երևոյթին, չպիտի կարենային դիմադրել ապստամբները։ Դրանք բոլորն էլ հուժկու, հաղթանամ և քաջամարտիկ զորականներ էին, ամենքն էլ հազած երկարե զրահներ և պաշտպանված երկարագամ լանջապաններով, թիկնապահ տախտակներով, խոշոր և ահարկու սաղավարտներով և երկարե դիմակալներով։ Նրանք զինված էին միաժամանակ թե՛ աշտեններով ու սվիններով, որոնց հեռվից ձգում էին թշնամու վրա, և թե՛ երկար նիզակներով, որոնցով կովում էին հակառակորդի հետ՝ մոտ եղած ժամանակ։ Ունեին

թերեւ վահաններ և ծանր, քառակուսի ասպարներ . զինված էին սրբով և վաղակավորներով: Կային և նետաձիգ զնդեր, որոնք կովում էին լայնալիճ աղեղներով և թունավոր նետերով:

Հանդես կազմելով զորքին յուր սահմանի վրա, քագավորը կամեցավ հավաստիանալ, թե արդյոք այդ հեծելազորը յուր արտաքին կազմության և ահարկու տեսքին համեմատ ունի՞ նաև ուազմական հմտություն և կարո՞ղ է ուտիացոց ու սևորդյաց զորությունն ընկճել:

Տեղի ունեցող փորձերը համոզեցին քագավորին՝ թե եգերացիք արժանի էին իրանց հոչակին: Նա ուրախ էր, որ ափխազաց այդ տոհմական թշնամիներով պիտի կարողանար կրկին մի խրատական դաս տալ Բեր իշխանին, որ Ափխազիայից եկել էր Ուտիք՝ յուր ապստամբ իշխաններին օգնելու համար:

Սակայն չնայելով այս բոլորին, չնայելով և այն հաջողությանը, որին հանդիպեց արքան եգերացոց երկրում՝ ստանալով նրա քագավորից օգնական զորք այնպիսի մի ժամանակ, երբ ինքը մնացել էր մենակ և կարոտ զորավոր բարեկամի օգնության, այսուամենայնիվ, մի ներքին տիսրություն ձնշում էր նրա սիրտը:

Այն միտքը, թե ինքը մտնում է յուր երկիրը օտար զորքերով, և մտնում է յուրայինների դեմ կովելու համար, տանջում էր նրան սաստիկ: Բացի հայ զորաց կոտորածը, որ տեղի պիտի ունենար անշուշտ թե՛ հաղթության և թե՛

պարտության դեպքում և որի մասին մտածելն անգամ վիշտ էր պատճառում նրան, թագավորը ճնշվում էր նաև ամոթից, այն մասին՝ որ ինքը մենակ էր, որ յուր մոտ չկային գեթ մի քանի հայ իշխաններ, որոնք յուր վանանդացի թիկնապահների հետ միասին արքայական շքախումբը կազմեին: Նա ամաշում էր եզերացի իշխաններից և նույնիսկ նրանց զորքերից: Բայց աշխատում էր միշտ ուրախ երևալ և դեմքի վրա ժայտ ունենալ:

Թագավորին անհանգստացնում էր նաև այն միտքը, թե ինչո՞ւ մինչև այն Մարզպետունին չերևաց: Ի՞նչ դրության մեջ էր արդյոք երկիրը. նոր խոռվություն հն չէ՝ փրթել մի տեղ կամ որևէ հարձակում չէ՝ եղել յուր բերդերի վրա:

Չորահանդեսը վերջացնելուց և վրանը վերադառնալուց ետ՝ թագավորն զբաղված էր այս մտքերով, երբ յուր բարապանը, որ վանանդացի հավատարիմներից մինն էր, ներս մտնելով՝ հայտնեց Գևորգ Մարզպետունու գալուստը:

Թագավորն ուրախությունից վեր թռավ տեղից, կարծես մի նոր և մեծ զորություն օգնության հասավ իրան վտանգի վայրկենին:

— Ո՞ւր է, կանչիր այստեղ, — իրամայեց նա իսկույն և ուրախ անհանգստությամբ սկսավ անցուդարձ անել վրանում:

Մարզպետունին ներս մտավ և ողջունեց արքային խոնարհությամբ: Վերջինս, սակայն, գրկեց նրան ինչպես

շատ տարիներից ի վեր չտեսած յուր մի սիրելուն:

— Ոչ ոք յուր կյանքում այսպես տենչանոք չէ սպասել քեզ, իշխան, ինչպես որ այժմ սպասում էի ես, — ասաց թագավորը Ժպտալով: -Որտեղից և ինչպե՞ս հասար այստեղ . մենա՞կ ես, թե զորք ունիս հետդ . ի՞նչ են անում ապստամբները, ի՞նչ դրության մեջ են մեր գավառները . . . — իրար հետևից սկսավ հարցեր անել թագավորը և ապա, նստելով բազմոցի վրա՝ իշխանին էլ առաջարկեց նստելու: -Անշուշտ հոգնած ես, շո՛ւնչ առ, հանգստացիր, հետո կխսուես, — հարեց նա, բայց առանց յուր հարցական հայացքը իշխանից հեռացնելու:

— Այստեղ եկել եմ միայնակ, մեծափառ տեր, — պատասխանեց Մարզպետունին, արոռակի վրա նստելով. — միակ թիկնապահ Աղստևից վերադարձի Գարդման՝ Վահրամ քերդակալը յուր վաճանդացի հավատարիմներով այստեղ հրավիրելու համար .

— Ինչպե՞ս . Վահրամ քերդակա՞լը, — ընդհատեց թագավորը անհանգստությամբ . — ինչպե՞ս կարող է նա գալ այստեղ, ո՞ւմ պիտի հանձնե Գարդմանը . չէ՞ որ Սևադան նստած է այնտեղ յուր դոյակում և կարող է մերենայություններ նյութել . . .

Մարզպետունին սկսավ այնուհետև մանրամասն պատմել թագավորին յուր ճանապարհորդության պատմությունը՝ սկսած այն օրից, որ ինքը գարդմանացոց ձորում բաժանվել էր

արքայից, մինչև այն վայրկյանը, որ
վերադարձավ նորեն նրա մոտ:

Նա նկարագրեց երկրի դրությունը
այնպես, ինչպես որ տեսել էր . հայտնեց
Սևադա իշխանին և Ցիկ-Ամրամին
արած յուր այցելությունը, նրա
նպատակը, տեղեկություններ տվավ
ապստամբության արտաքին
շարժառիթների, նրա ծավալման և
ապստամբների ունեցած ուժի և
ուզմական ծրագրերի մասին:

Միով քանիվ՝ հաղորդեց
թագավորին այն ամենը, ինչ որ կարևոր
էր նրան գիտենալ յուր առաջիկա
արշավանքը հաջողությամբ պսակելու
կամ վերահաս վտանգներից
խուսափելու համար: Բայց չհայտնեց
նրան ոչինչ՝ ապստամբության ներքին
շարժառիթների մասին:

Թագավորն ուշադրությամբ լսում էր
իշխանին, առանց սակայն ամենափոքր
դժգոհության նշույլ երևցնելու յուր դեմքի
վրա: Նա լսում էր այդ ամենն այնպես,
ինչպես կլսեր ամեն մի սովորական և
երկրի դժբախտության հետ ոչ մի կապ
չունեցող պատմություն:

Բայց նրա ներսը հանգիստ չէր:
Իշխանը թեպետ չհայտնեց նրան
Սևադայի կամ Ամրամի իրան հայտնած
գաղտնիքները, բայց թագավորը
գուշակում էր, որ Մարզպետունին գիտե
անշուշտ մի բան այդ գաղտնիքներից, և
որ նա խնամքով ծածկում էր այդ
իրանից:

Երբ վերջինս ավարտեց յուր
պատմությունը, թագավորը վեր կացավ

տեղից և սկսավ լուս անցուղարձ անել վրանի մեջ: Նրան հայտնի էին Ամրամի ապստամբության իսկական պատճառները, բայց հայտնի չէր այն, թե Մարգարետունին ի՞նչ չափ է ծանոթ այդ պատճառներին: Ուստի ինքնիրան մտածում էր, թե արդյոք խոսե՞ այդ մասին իշխանի հետ, բանա՞ նրա առաջ իին վերքերը և դիմե՞ նրա մտերմական օգնությանը՝ այդ վերքերը սպեղանիով ծածկելու համար, թե անվթար պահպանե դեռ յուր արքայական վեհությունը . . .

Առաջին դեպքում նա կունենար մի հավատարիմ խորիրդական, որ կօգներ իրան տազնապի ժամանակ թե՛ գործով և թե՛ խորհուրդներով. իսկ երկրորդ դեպքում՝ նա ազատ կլիներ այն մտատանջությունից, թե նվաստացրել է իրան յուր ստորադրյալ մի պաշտոնյայի առաջ:

Նա հպարտ էր և անընկճելի: Նա կարող էր կործանվել, բայց կուրանա՞լ — երբե՛ք. այդ պատճառով յուր երկար մտածություններից հետո նա եկավ դարձալ այն որոշման, որի վրա էր և այդ մտածություններից առաջ, այն է՛ չխոսել գաղտնիքների մասին ոչինչ և աներկյուղ դիմավորել յուր ճակատագրին . . .

— Եվ այդպես. մենք ուրեմն վաղ առավտու ճանապարհ կրնկնենք դեպի Աղստև, — խոսեց թագավորը իշխանի հետ: -Եթե ապստամբները չեն կամենում հոգնեցնել իրանց, պետք է այդ նեղությունը մենք հանձն առնենք: Իմ հեծելազորը կարող է կոիկ մղել նաև հոգնած ժամանակ: — Բայց և այնպես,

պետք է խուսափել գաղտնի կամ անսպաս հարձակման ենթարկվելուց, անհրաժեշտ է հետամուտներ ուղարկել թշնամու շարժումը դիտելու համար, — նկատեց Մարզպետունին:

— Իմ հետամուտները վաղուց արդեն ապստամբների բանակումն են: Նրանցից երկուսը երեք օր առաջ եկան և հայտնեցին, որ Ամրամի ծակամուտներն սպասում են ինձ Կողբա ջրի մոտ, Կուրի շամբուտներում: Այդ պատճառով ել բանակը ես այս կողմից անցրի: Տակավին Աղստև չհասած՝ ինձ լուր կբերեն մյուսները թշնամու վերջին դիտավորության մասին:

— Պատերազմի համար ի՞նչ ծրագիր ունի կազմած արքան, — հարցրեց իշխանը:

— Հարձակողական: Ճակատել անկարելի է, — պատասխանեց թագավորը: -Այդ պատճառով ել պետք է խոյս տալ լեռնավայրում թշնամուն պատահելուց:

Մեր հեծելազորն անշուշտ կհաղթանակե, եթե պատերազմե արձակ դաշտի վրա:

Նոյն օրը ևեր թագավորը խորհրդի հրավիրեց եգերացի իշխաններին և նրանց ու Մարզպետունու հետ միասին որոշեց հետևյալ առավոտն իսկ առաջ վարել բանակը դեպի Աղստև:

Եվ այդպես էլ արին: Հետևյալ օրը, դեռ կեսօր չեղած, արքայական զորքն անցավ Կողբա ջուրը և հանգիստ առավ մերձակա լեռան ստորոտում: Այդտեղ

հանդիպեց արքային Վահրամ սեպուհը յուր վանանդացի հավատարիմներով։ Նա հայտնեց, թե թշնամին հեռի է իրանցից միայն երկու ժամվա ճանապարհ, և թե նա սպասում է արքային երեք կետերի վրա։ Այսինքն՝ բանակի մի բաժինը բռնել է Աղստևի արևմտյան հովիտը, արքայական զորքի հարձակումը յուր վրա դարձնելու համար։ Երկրորդ բաժինը ծածկվել է Կուրի մերձակա շամբուտներում։ իսկ երրորդը՝ հանդիպակաց լեռան անտառներում։ Եվ այդ այն նպատակով, որ երբ արքայական բանակը ընդհարվի առաջին բաժնի հետ, մյուս երկուար հասնեն հետևից և շրջապատեն նրան չորս կողմից։

Սեպուհի քերած տեղեկությունները հաստատեցին նաև արքայի հետամուտները։

Նորից խորհուրդ կայացավ թագավորի մոտ։ Վերջինս առաջարկեց զորապետներին խորամանկության դիմել թշնամուն յուր թաքստից հանելու համար, այսինքն՝ ետ նահանջել մի քանի ասպարեզ, ցույց տալու համար թե իբր արքան կամենում է անցնել Ռուսիք հակառակ ճանապարհով։ Այս միջոցը կստիպեր ապստամբներին ձգել իրանց դիրքերը և հետևել թագավորին։

Այն ժամանակ արքայական զորքը նորեն կդառնար և կհարձակվեր նրանց վրա։ Այդ անսպաս հարձակումը կշփոթեր թշնամուն և կստիպեր նրանց փախչել։

Այս խորհրդին հավանեցին ամենքը, բայց բարվոք համարեցին նահանջը

հետաձգել մի օր, որպեսզի, եթե հեծելազորն ստիպված լիներ հանկարծ վերադառնալու և հարձակում գործելու, զոնե հոգնած չլիներ և կարողանար զորեղ դիմադրության թափն ընկճել:

Բայց որովհետև լեռան ստորոտը, ուր այդ միջոցին հանգստանում էր զորքը, զուրկ էր անակնկալ հարձակման ժամանակ պաշտպանվելու հարմարությունից, ուստի որոշեցին անցնել մոտակա կիրճը և գիշերել լեռան լանջին գտնվող ընդարձակ, բայց ավերակ մի բերդի մեջ:

Այդ բերդը, որ «Ավերակ» անունը կրում է վաղ ժամանակներից ի վեր և որը երկրի իշխաններից ոչ ոք չէր նորոգում ուազմական անհարմար դիրք ունենալու պատճառվ, ընկած էր Կողբա լեռան լայնալանջ ոստերից մեկի վրա և գրավում էր ընդարձակ տարածություն: Նրա կիսավեր պարիսպներն ու աշտարակները, որոնք տխուր տպավորություն էին անուն տեսնողի վրա, տակավին պարունակում էին իրանց մեջ բազմաթիվ տներ ու մարտկոցներ, որոնք կարող էին պիտանի լինել բնակության համար: Բայց որովհետև թշնամու սուրն անխնա մաշել էր մի օր այդտեղի բնակիչներին, ոստի ոչ ոք այլս բնակություն չէր հաստատում այնտեղ, վախենալով բերդի փակված դրությունից: Նրա ետևից աստիճանաբար բարձրանում էին կոհակավոր լեռները, որոնք ճանապարհ չունեին իրանց վրա և հետևապես անմատչելի էին թե՛ ետևից դարանող թշնամուն և թե՛ բերդից դուրս փախչել ուզողին: Իսկ առաջից ձգվում էր մի անջրդի խորաձոր, որ ծածկված

Եր թափուտներով, ժայռերով ու խորափիտներով: Այդ ձորք մտնելու և բերդը բարձրանալու միակ ճանապարհը երկու ցածուն լեռների կիրճն էր, դեպի որը դիմում էր թագավորը, իշխանների ընկերակցությամբ, որպեսզի զորքի համար գիշերային կայան որոնի:

Ավերակ բերդը տեսնելուն պես եզերացի իշխաններն ամենաապահով տեղը համարեցին այն, մտածելով մանավանդ, որ բերդի շինությունները կպատսպարենին իրանց աշնանային գիշերվա ցրտից: Մարզպետունին ու Վահրամ սեպուհն, ընդհակառակը, վտանգավոր էին համարում այդտեղ գիշերելը, առարկելով, թե թշնամին կարող է գիշերանց գալ և կրծի բերանը փակելով՝ բանտարկել իրանց բերդի նամ նույնիսկ ձորի մեջ:

Թագավորը համամիտ էր յուր հավատարիմների հետ. բայց կամենալով շնորհ անել օտար զինակիցներին և դրանով նրանց ինքնասիրությունը զգվել, մանավանդ որ չէր կարծում, թե թշնամին կարող է գիշերանց յուր դիրքերը ձգել և իրանց դեմ արշավել, համաձայնեցավ եզերացի իշխանների հետ:

Սեպուհն ու Մարզպետունին շհակառակեցին արքային, բայց մի գաղտնի երկյուղ սկսավ անհանգստացնել նրանց:

Երեկոյան դեմ հեծելազորը, հետզհետե կիրճը մտնելով, սկսավ դեպի ավերակ բերդը բարձրանալ: Այդտեղ հասավ և թագավորը յուր և եզերացի

իշխաններով: Կրծի քերանում թողեցին պահանորդների մի խումբ, որ անքուն պիտի հսկեր գիշերը և թշնամու մոտենալը նկատելուն պես իմաց տար իշխաններին:

Քիչ ժամանակից հետ ավերակ քերդը կենդանություն առավ: Ամեն կողմը սկսան կրակներ վառել, խարոյկներ բորբոքել, իսկ զորքը յուր ձիանը դարմանելուց հետո սկսավ արքայի նվիրած ոչխարները փողատել: Պատերազմի նախատոնքը համեղ ընթրիքով կատարելու հրամանը տվել էր ինքը թագավորը:

Բացի այդ, նա կարգադրել էր, որ իշխանները յուր հետ միասին վայելեն ընթրիքը: Նա ուրախ տրամադրության մեջ էր. և այդ հանգամանքը համարում էր մոտալու հաջողության նշան:

Անցան ընթրիքի և զվարճության ժամերը. կրակները մարեցին, և թագավորից սկսած մինչև վերջին զորականը ամենքն էլ քնո գիրկը մտան: Անքուն էին միայն դետ կարգված պահապանները և թագավորի թիկնապահներից նրանք, որոնք հերթով պահապանություն էին անում արքայի վրանին:

Ավերակ քերդի շուրջը խոր լոություն էր տիրում: Միայն կուրն սպառող ձիաների փոնչոցը կամ միմյանց ընդհարվող նժույգների խրխնջյունն էր, որ մերթ ընդ մերթ ընդհատում էր այդ լոությունը:

Քուն չէր մոտենում, սակայն, իշխան Մարզպետունու աշքերին: Սկզբում,

արդարն, նա մի փոքր նիրհեց: Բայց կովող ձիաների մի աղմուկից արթնանալով, այլևս չկարողացավ քնել: Իշխանին անհանգստացնում էր տակավին այն կասկածը, որ զորքի ավերակ բերդում գիշերելու պատճառով պաշարել էր նրան: Նա վախենում էր ապստամբների անակնկալ հարձակումից, և այդ երկյուղն անտեղի չէր: Արձակ դաշտի մեջ, արդարն, ապստամբները չէին վնասի արքայական բանակին, բայց խորափիտներով ու զահավեժներով պատաժ այս բերդի մեջ նրանք կարող էին պաշարել այդ զորքը և չարաչար հարվածել նրան:

Երկար այս ու այն կողմը շրջվելուց ետ, իշխանը վեր կացավ տեղից և այծենակածը վրան առնելով՝ դուրս եկավ ցածուն տնակից, որի մեջ պառկած էր ինքը: Եզնիկը նույնպես, որ գտնվում էր նրա մոտ, վեր թռավ տեղից և հետևեց իշխանին:

— Ո՞ւր, տեր իմ, — հարցրեց նա՝ աչքերը տրորելով:

— Անհանգիստ եմ, Եզնիկ, քնել չկարողացա . կամենում եմ դեպի ձորի բերանն իշնել, — ասաց իշխանը:

— Ինձ ևս թույլ տուր հետևել քեզ:

— Չե, այս երկու օրը դու բավական հոգնեցար, պառկի՛ր և հանգստացիր . Վաղը շատ գործ ունիս կատարելու, — ասաց իշխանը:

— Ո՞չ, տեր իմ, ես այլևս հոգնած չեմ . թույլ տուր ինձ հետևել քեզ:

Իշխանը չընդիմացավ, և նրանք միասին դուրս գնացին տնակից:

Աշնանային ցուրտ գիշեր էր. բայց երկինքը պարզ էր և աստեղազարդ, լուսինը հանդարտ սահում էր երկնակամարի վրա և յուր արծաթյա շողերով պայծառ լուսավորում շրջակա լեռները, ժայռերն ու գահավեժները և լայնադիր բերդի կիսավեր շինությունները, որոնք այդ րոպեին իրանց տիսուր լոռությամբ ներկայացնում էին մի խորհրդավոր և երկյուղ ազդող տեսարան:

Բերդի ներսն ու դուրսը խումբ-խումբ պառկած էին զորքերը, այծենակաճների մեջ փաթաթված և գլուխները պայուսակների կամ թամբերի վրա դրած: Զիաները նոյնպես խմբերով կամ զատ-զատ կապված՝ սպառում էին իրանց կուրք ախորժանոր. իսկ պահապանները երկար նիզակները ճոճելով, անցուղարձ էին անուս ավերակների առաջ և կամ ձորալանջի զարիվայրի վրա, որտեղից անցնում էր կիրճը տանող ճանապարհը: Ճեռավոր ավերակների միջից լսվում էր բոլի կոհչըր, որ այդ խաղաղական ժամին ծանր տպավորություն էր անուս արթուն եղողների վրա:

Իշխանն ու Եզնիկն անցան քնած խմբի միջից կամացուկ քայլերով: Արքնացողներ չեղան, միայն պահապաններից մի քանիսը ձայն տվին հեռվից և պատասխան առնելով՝ լոեցին: Քանակատեղից անցնելով՝ խորածորն իջան նրանք:

— Շա՞տ պիտի հեռանանք
բանակից, տեր իմ, — հարցրեց Եզնիկը:

— Ո՞չ, կերպանք կրծի քերանը և
կվերադառնանք, — պատասխանեց
իշխանը. — կամենում եմ ասել, թե մեր
պահապանները հսկո՞ւմ են կրծին, թե
քնած են արդեն:

Այս խոսքերը դեռ չեր ավարտել
Մարզպետունին, երբ հանկարծ կրծի
կողմից հրհրոցի մի աղմուկ լսվեցավ:

— Այս ի՞նչ է. կարծես
պահապանները կովում են, — ասաց
իշխանը և կանգ առավ:

— Դեպի մեզ հեծյալներ են գալիս,
տեր իմ. ովքե՞ր են սրանք, —
կասկածավոր եղանակով հարցրեց
Եզնիկը:

Եվ իրավ, այդ վայրկյանին
հեծյալների մի խումբ սրարշավ դեպի
խորանորը խուժեց:

— Մեր պահապաններն են, —
ասաց իշխանը և մի հանկարծահաս
երկյուղ ցնցեց նրան:

— Ուրեմն թշնամին մոտենում է, —
գուշակեց թիկնապահը:

Իշխանը շպատասխանեց, այլ դեպի
հեծյալները հառաջանալով՝ բարձր
ձայնով հարցրեց.

— Պահապաննե՞ր, ո՞ւր եք դիմում:

— Թշնամին այստեղ, մեր առջևն է,
տեր, — պատասխանեց

պահապանների պետք և կանգ առավ իշխանի առաջ:

— Թշնամի՞ն, — հարցրեց իշխանը, կարծես չհավատալով յուր ականջներին կամ կամենալով ուրիշ բան լսել բոթաբեր զորականից:

— Այո՛, թշնամին, — կրկնեց վերջինս. — նրա գնդերը կրճի մուտքը փակեցին:

Իշխանն ասես կայծակնահար եղավ: Նրա կասկածները մարմին էին առել:

— Ինչպե՞ս հասան նրանք այդտեղ, մի՞թե ավելի վաղ չկարողացաք նկատել, որ լուր տայիք մեզ, — հարցրեց իշխանը վայրկենական լուրջունից հետ:

— Ω՛չ, տեր իմ, դաշտի վրա մենք չտեսանք նրանց:

— Ինչպե՞ս թե չտեսաք, ուրեմն երկնքի՞ց իշան:

— Ճիշտ որ երկնքից: Կրճի բերանը փակող լեռան բարձունքից խուժեցին:

Իշխանը մնաց շվարած:

— Շտապենք զորքը ոտի կանգնեցնել, տեր իմ, — կամացուկ ձայնով ասաց Եզնիկը:

— Ավելորդ Է. ապստամբները այս կողմը չեն անցնել. նրանք մեր անզզուշությունը չունին, — նկատեց Մարզպետունին և հանդարտ քայլերով հետ դարձավ դեպի բերդը:

Եվ արդարի՝ փախստական պահապաններին հալածողներ չեղան: Ամրամի զորքը շատացել էր կրծի բերանը փակելով: Նա այժմ կարող էր նստել այդտեղ հանգիստ կերպով և սպասել հակառակորդի անձնատուր լինելուն:

Գևորգ իշխանը, հասնելով թագավորի վրանին, կանգ առավ այդտեղ: Նա չէր վստահանում մտնել և արթնացնել նրան:

«Սևադայի գուշակությունը կատարվեց, — մտածում էր ինքն իրան Մարզպետունին, — աստված այս անգամ պատժեց հանցավորին, իզուր էինք մենք աշխատում փախչել նրա բարկությունից, այդ բարկությունը հասավ և մատնեց մեզ թշնամուն . . .»:

Բայց պահանորդ խմբի քայլատրովիր զարթեցրեց զորականներից շատերին: Թշնամու գալստյան լուրը կայծակի արագությամբ տարածվեց ամեն կողմ և մի քանի վայրկենի մեջ ոտքի հանեց թե՛ զորքերին և թե՛ զորավարներին:

Աղմուկն ու շշուկը զարթեցրեց նաև թագավորին: Այդ ժամանակ ահա ներս մտավ Գևորգ իշխանը և հայտնեց նրան տխուր նորությունը:

— Ի զե՞ն ուրեմն . . . — զոշեց թագավորը և վեր քոավ տեղից: Նա շտապով ծածկեց սաղավարտը և սուրճ ածելով՝ կամեցավ դուրս թռչել:

— Իզուր է շտապելո, տեր արքա, թշնամին չէ հառաջանում դեպի մեզ . նա

նստած է կրծի բերանում . — հանգիստ
ձայնով ասաց իշխանը:

— Ի՞նչ եղանակով ես խոսում,
Մարզպետունի իշխան, քնո մե՞ջ ես դեռ,
— նկատեց թագավորը՝ հավատարմի
դանդաղկոտությունը տեսնելով:

— Չեմ քնել քնավ և չեմ կարող քնել,
ես այս դժբախտությանն սպասում եմ
ամեն վայրկյան:

— Ի՞նչ դժբախտություն . . .
Առաջին անգամն ենք հարձակման
հանդիպում:

— Ո՛չ, տեր արքա, բայց մեր
այժմյան դիրքը . . .

— Դատարկ խոսքեր են,-ընդհատեց
թագավորը, չկամենալով որևէ
դիտողություն լսել յուր ընտրած դիրքի
մասին,-գնա՞ հայտնիր իշխաններին
պատրաստվել իսկույն հարձակման:

Իշխանն անխոս դուրս գնաց վրանից
և հայտնեց պետերին արքայի հրամանը:

Մի քանի վայրկյանում գորքը
պատրաստվեցավ: Բայց ի՞նչ
հարձակում կարող էր գործել
հեծելազորը այդ զարիվայրների վրա
կամ խորափիտների մեջ: Նրան
հարկավոր էր ընդարձակ դաշտ,
լայնադիր ճակատ . մինչդեռ նա յուր
առաջ ուներ միայն մի խորածոր և մի
փակված կիրճ:

Իշխաններն ու գորքի պետերն եկան
թագավորի մոտ խորհրդի:

— Հարձակումն անհրաժեշտ է, շպետք է հանգստանալ ու ժամանակ տալ թշնամուն, — ասաց թագավորն իշխաններին: — Եթե վաղվան սպասենք, ապստամբները լեռան բարձրությունները կգրավեն և մեզ երկու կողմից կպաշարեն: Այն ժամանակ կովելն ավելի կդժվարանա:

— Մենք անծանոք ենք մեր այժմյան դիրքին ու շրջականներին, — ասացին եզերացի իշխանները, — հետևապես զիշերանց թշնամու դեմ գնալ չենք կարող: Թողեք առավոտը բացվի, այնուհետև կգործենք, ինչ որ բարվոք կհամարեք: Այժմյանից, սակայն, կարող ենք հետազոտել մեր շուրջը, որպեսզի լույսը բացվելուց գործել սկսենք:

Գևորգ իշխանն ու Վահրամ սեպուհը նույնպես այդ կարծիքին եին. թագավորն ստիպված էր զիշանել իշխանների պահանջին՝ անօգուտ կոտորած շանելու համար:

Բայց որոշվեցավ, որ Վահրամ սեպուհն ու եզերացի մի իշխան գնան իսկույն իրանց թիկնապահներով շրջակա դիրքերը հետազոտելու: Եթե դաշտը ելնելու ճանապարհ գտնվեր, ուրեմն կհանեին զորքն այդտեղից և այդպիսով վտանգը կհեռացվեր. իսկ եթե ճանապարհ չգտնվեր, այնուհետև պիտի կովեին՝ պաշարման շենքարկվելու համար:

Արևելքը հազիվ սկսել էր շառագունել, երբ Վահրամն ու եզերացի իշխանը վերադարձան իրանց թիկնապահներով և հայտնեցին

թագավորին ու իշխաններին
հետազոտության արդյունքը:

— Մենք փակված ենք ամեն կողմից,
— ասաց սեպուիր, — այս դիմացի լեռը
չունի յուր վրա ոչ մի անցք. Եթե մենք
ինքներս ճանապարհ բանանք՝ թափուտը
կտրտելով, դարձալ հեծելազորն
անցնել չեն կարող, որովհետև լեռան
հետևի ստորոտը ծածկված է ժայռերով
ու խոխուներով: Մեր ետքից
բարձրացող այս բլուրները նոյնպես
խափանում են ճանապարհը, ըստ որում
հետզհետեւ բարձրանալով՝ միանում են
ուրիշ լեռների հետ: Միակ ելքը այն
կրծիցն է, որի առաջը բռնած է թշնամին:
Մեզ մնում է նետաձիգների գունդը
հանել կրծի բարձրությունների վրա և
այդտեղից, անընդհատ
նետաձգությամբ, վանել ճանապարհը
փակողներին: Գուցե այս միջոցով հնար
ունենանք թշնամու շարքերը շփոթել և մի
քանի գունդ հեծելազոր դաշտը դուրս
հանել . . .

— Բայց դրա համար օրեր են
հարկավոր, — ընդհատեց սեպուիրին
նրան լճկերակցող իշխանը:

— Ամբողջ շաբաթով կարող ենք
նետաձիգներին պարապեցնել այդտեղ,
— նկատեց թագավորը, — մենք նետերի
մեծ պաշար ունինք:

— Այո՛, տեր, նետերի պաշար
ունինք, — կրկնեց իշխանը, — բայց չուր
չունինք:

— Ինչպես թե ջուր չունինք:

— Այո՛, այդպես է,-հաստատեց սեպուիր, — այս շրջականերում չկա ո՛չ առու և ո՛չ աղբյուր: Միակ վտակը, որից զորքը ջուր առավ երեկ, կրծի բերանից դեպի այս խորաձորն է իջնում, իսկ նրա ընթացքը թշնամին արդեն դեպի դաշտն է շրջել:

— Անկարելի է, որ այս լեռներում ուրիշ ջուր չգտնենք, — կրկնեց թագավորը:

— Ամեն կողմը շրջեցինք, ամեն տեղ պտրտեցինք, մինչև անզամ անձրևաջուր չտեսանք, — պատասխանեց եզերացի իշխանը:

— Ուրեմն կորած ենք . . . — զուտեցին միաբերան նրա ընկերները:

Թագավորը շվարած սկսավ յուր շուրջը նայել:

— Ինչ պիտի անենք, տեր, — հարցվեց երիտասարդ եզերացիներից մինը:

— Ա՛յն, ինչ որ պարտավոր ենք, — պատասխանեց թագավորը խաղաղ ձայնով:

— Բայց ի՞նչ ենք պարտավոր, — կրկնեց երիտասարդ իշխանը:

— Հայերն այսպիսի դեպքում կովում են . . . եզերացիք չգիտեմ, թե ի՞նչ են անում . . . նկատեց թագավորը, կամենալով կշտամբել անժոյժ երիտասարդին:

— Ոչ մի ազգի հեծելազոր, ո՞վ արքա, չի կովում լեռների լանջին կամ

ձորակների մեջ, — պատասխանեց Եգերացիների առաջնորդը, կամենալով յուր ընկերների պատիվը պաշտպանել:

Թագավորը չպատասխանեց նրան, այլ դառնալով Մարզպետունի իշխանին և Վահրամ սեպուհին՝ հրամայեց.

— Գնացեք և մի խմբեցեք այս վայրկենին բոլոր վանանդացիներին և Տայոց հեծյալներին. ասացեք, որ թագավորը պիտի առաջնորդե նրանց և թե մի քանի վայրկենից մենք պիտի հարձակվենք մեզ պաշարող ապստամբների վրա:

Իշխանն ու սեպուհը դուրս գնացին իսկույն, իսկ Եգերացի պետերը մնացին կանգնած:

Թագավորը մի քանի վայրկյան լուս անցուդարձ արակ նրանց առաջ և ապա առաջնորդ իշխանին դառնալով՝ ասաց.

— Կոստանդին թագավորն ինձ ուղեկցելիս հայտնեց, թե Եգերացի իշխանների մեջ ամենից ընտիր և ամենից քաջարի անձինքներին է զինակից կարգել ինձ և թե ամենից աներկյուղ զորագնդերն է հանձնել այդ քաջերի ձեռքը: Ես չեմ պահանջում, որ դուք ինձ օգնեք այս ծանր վայրկենին. Լյանքը թանկ պարզ է, ինչպես կարող եք վտանգի ենթարկել նրան. . . Բայց պահանջում եմ, որ ձեր աշխարհը վերադառնալուց հետո հայտնեք քաջազն արքային, թե յուր իշխանները հայոց ապստամբների դեմ ճակատել չկարողացան. . . Այդքանով արդեն Կոստանդին թագավորը կարող է յուր իշխանների քաջության չափը որոշել:

Այս ասելով թագավորը դուրս գնաց վրանից: Եզերացի իշխանների վրա ծանր ազդեցություն արին այդ խոսքերը: Նրանք շվարած նայում էին միմյանց՝ առանց խոսել կամ տրտունջ հայտնել կարողանալու:

— Այս անպատվությունը մենք պիտի տանե՞նք . . . — հարցրեց վերջապես երիտասարդ իշխաններից մինը իրանց առաջնորդին:

— Ո՞վ չի կարող տանել, պիտի վերցնե յուր գունդը և հետևե հայոց թագավորին, — ծանրությամբ նկատեց առաջնորդը:

Բայց ոչ ոք չպատասխանեց նրան, որովհետև այդպիսի հանդուզն ձեռնարկության ոչ ոք էլ չէր կամենում մասնակցել:

Իսկ Աշոտ արքան վրանից ելնելով՝ պատրաստ գտավ արդեն վանանդացոց և տայոց քաջերին, որոնց գլուխ էին անցել Մարզպետունի իշխանը և Վահրամ սեպուհը:

Թագավորն աշտանակեց իսկույն յուր օդապարիկ նժոյզը և առաջ անցնելով՝ բարձր ձայնով գոչեց.

— Քաջե՛ր, ո՞վ է կամենում ձեզանից կովել և մեռնել թագավորի հետ միասին:

— Մենք ամենքս . . . — զոռացին միաբերան հայ կտրիճները և նրանց ձայնի արձագանքը որոտաց հեռավոր լեռներում:

— Օ՛ն, ուրեմն, հառա՛ջ, — գոչեց թագավորը և սուրբ հանելով դիմեց

թշնամու կողմը:

Հեծելազորը հետևեց նրան:

Ապստամբներից մի խումբ հառաջացել էր արդեն մինչև ձորի քեանը և դիտում էր հեռվից արքայական բանակի շարժումը: Երբ նա՝ հեծյալների այս գունդը տեսավ, սկսավ դեպի կրծի ներսը նահանջել:

Թագավորը յուր զորքով հասավ նրա ետևից ինչպես մի փոքրիկ և ընդհարվեցավ հետը, կրծի մեջտեղը: Արքայի նպատակն էր հանկարծակի քերելով՝ փախուստ դարձնել այդ խումբը և այդպիսով շփոթել կրծի քերանը փակող զորքերին: Վանանդացիք ու տայրցիք կովել սկսան կատաղաբար: Նրանք ձիաներով կոխվոտում և երկար նիզակներով շամփրոտում էին անզոր հետևակներին, որոնք կովում էին միայն կարճ սրերով: Ընդհարումը տևեց հազիվ կես ժամ, որովհետև արքայականների հարձակումն այնպես անակնկալ և բախումն այնքան զորավոր էր, որ ապստամբների խումբը երկար դիմադրել չկարողացավ: Մի քանի տասնյակ զոհեր տալուց հետո նա թիկունքը դարձրեց և փախավ: Արքայականները հաղթական աղաղակով սկսան հալածել նրանց:

Թվում էր, թե քախտը ժատում է թագավորին: Կրծի քերանը հասնելուց՝ փախստականները դեպի լեռան լանջերը ցրվեցան: Արքայի հեծելազորն ընկավ նոր հանդիպող գնդերի վրա, որոնք արդեն շփոթված էին թե՛ փախստականների և թե՛ հալածողների

աղաղակից, և սկսավ սաստկապես հարվածել նրանց: Ընդհարումը երկար չէր տևելու, այդ գնդերը նույնպես փախուստ պիտի տային՝ մաքրելով կիրճը արքայական զորքի առաջ. բայց հանկարծ հասան այդտեղ սեպուհ Յիկ-Ամրամը և Գարդմանա Դավիթ իշխանը, նստած ամեհի նժույգների վրա և շրջապատված մինը կատաղի սևորդիներով և մյուսը՝ հզոր գարդմանացիներով, որոնք և վայրկենապես կովի կերպարանքը փոխեցին: Ամրամ սեպուհը խրախույս կարդաց յուր քաջերին և սուսերամերկ ու սրարշավ ընկավ արքայական զորքի վրա: Նրա ձայնը որոտում էր կրճի մեջ ինչպես գարնանազայր հեղեղի շառաչ և այդ ձայնին հետևում էր քազմամբոյն զորքի աղաղակը: Նույնպիսի հզոր գոչյունով խրախուսել սկսան իրանց գնդերին թագավորն ու Մարզպետունի իշխանը, և մարտիկները երկու կողմից սկսան ընդհարվել նոր ուժով և ավելի կատաղաբար:

Գնդերից ոչ մինը տեղի չէր տալիս մյուսին: Արքայականներն աշխատում էին վաճել հակառակորդներին կրճի միջից, իսկ վերջինները ճգնում էին ետ մղել նրանց դեպի խորածորը:

Այդպիսով միմյանց դեմ խիզախելով և շարունակ անձուկ կրճի մեջ խառնվելով՝ փակվում էր հեծելազորի ճանապարհը: Արքայականների դրությունը ծանրանում էր. նրանք հարձակվել չեն կարողանում և իրանց շուրջը զեռող հետևակների դեմ մարտնչելու համար ստիպված էին ձգել երկարաբուն նիզակները և կովել միայն սրերով: Այս դրության մեջ դարձալ

նրանք աննահանջ խիզախում էին ապստամբների դեմ: Եվ չնայելով, որ վերջինների թիվը հետզհետեւ աճում և իրանցը, ընդհակառակը, նվազում էր, այսուամենայնիվ արքայականները կանգնած էին այդ հզոր հեղեղի առաջ ինչպես անսասան մի հողաթումք և կովում էին հուսահատ կատաղությամբ:

Բայց հանկարծ աջակողմյան լեռնալանջից սկսավ տեղալ նրանց վրա նետերի սաստիկ մի տարափ:

Այդ ափխազցիների գործն էր: Բեր իշխանը, տեսնելով արքայականների համառ դիմադրությունը և այն կոտորածը, որ նրանք անում էին նիզակակից զորքի մեջ, հանեց լեռնալանջի վրա յուր նետաձիգ զորագունդը և սկսավ այդտեղից հարվածել նրանց նետերով: Եվ որովհետև նրանք աջ կողմից էին հարվածում, ուստի արքայականները ասպարափակ անելու հնար չունենալով (ըստ որում աջ ձեռքով սուրն էին կրում և ձախով ասպարը)՝ մնացին երկու կրակի մեջ: Թագավորը տեսավ յուր հավատարիմ զորագնդի հուսահատ դրությունը, շափեց նրա և հակառակորդի անհավասար ուժը և, անօգուտ համարելով յուրայինների դիմադրությունը, կանչեց Մարզպետունի իշխանին և հրամայեց նրան «նահանջի» փող հնչեցնել:

Այդ հրամանը կարծես կայծակի հարված տվավ քաջ իշխանին: Այն մարդը, որ միշտ աշխատում էր եղբայրասպան կոիվներն արգելել, այժմ այլևս նահանջի մասին չէր ուզում լսել, պատերազմի աղմուկն ու արյան

գոլորշին արքեցրել էին նրա հոգին: Այդ վայրկենին նա չէր մտածում, թե կովում է եղբայրների դեմ, այլ թե՝ պատժում է ապստամբներին, զահի և հայրենիքի թշնամիներին: Ուստի որքան էլ յուր զունդը նվազ, որքան էլ հակառակորդը զորավոր, այսուամենայնիվ նրա անպարտելի հոգին չէր ընկճվում թվի մեծության առաջ: Նա պաշտպանում էր յուր թագավորին, հայոց զահի վեհ պայազատին, և այդ միտքն արդեն բավական էր, որ նրա սրտում առյուծ դարաներ: Բայց երբ թագավորը հրամայեց նահանջել, նրա մարմնով տհաճության դող անցավ, հզոր բազուկը կարկամեց և արյունոտ սուրբ կախվեցավ նրա ձեռքում ինչպես մի անզոր գործիք... Նա մի ծանր հոգվոց հանեց, որ նման էր ավելի խուլ մոնշյունի, և հեծյալների ետևն անցնելով՝ հնչեցնել տվավ նահանջի փողը:

Արքայական զորքն սկսավ նահանջել, քայլ քայլ առ քայլ և առանց թիկունք դարձնելու: Երբ նրանք ձորամեջը հասան, նկատեցին, որ եզերացիք իշնում էին բերդից իրանց օգնելու համար: Նիզակակից իշխանները թագավորի սկզբի հաջողությունը տեսնելով, որոշել էին վերջապես կատարել իրանց զինակցական պարտքը: Բայց երբ արքայական զորքի նահանջը տեսան, կանգ առան լեռնալանջի վրա:

Այս հանգամանքը պատճառ եղավ, որ ապստամբները երկյուղ կրելով եզերացիների հարձակումից, հետ քաշվեցան կովից, և արքայական զունդը, որ բավական նվազել էր,

բանակատեղը   դարձավ   առանց
դժվարության:

— Մենք գալիս ենք ձեզ օգնելու, տեր
արքա, — ասաց Եգերացիների
առաջնորդը, երբ թագավորը
լեռնալանջը հասավ:

— Իգուր նեղություն պիտի կրեիք,
իշխան. Եգերացի քաջերի համար
կովելու տեղ չէր լինի կրծում, —
պատասխանեց թագավորը
դառնությամբ:

— Բայց մենք մեր պարտքը պիտի
կատարեինք: Մենք ուշացանք միայն
մեր գնդերը կարգավորելու պատճառով:

— Եվ դուք ուշանալով անօգուտ
գործ չարիք, դուք փրկեցիք ձեր զորքի
պատիվը՝ հեռացնելով նրան մեր
ամորահար պարտության մասնակցելու
դժբախտությունից:

Այս ասելով թագավորը հեռացավ
իշխանից՝ հեգնական ժպիտը
շրթունքներին:

Առաջնորդ Եգերացին նայեց նրա
հետևից վայրենի հայացրով և կարի
զայրացած՝ յուր վրանը դարձավ:

Բաժանման ոգին, որ հետևում է,
առհասարակ, ամեն անհաջողության,
լուծել էր արդեն թագավորի և յուր
նիզակակիցների միությունը: Եգերացի
իշխանները, որոնք սկզբում սիրով
անսալով Կոստանդին թագավորի
հրամանին՝ եկել էին Աշոտ արքային
օգնելու, և այդ արել էին ոչ միայն երկու
ազգերի դաշնակցությունը՝ հարգելու

մտոր, այլև փայլուն հաղթություն և հարուստ ավար ձեռք բերելու հուսով, այժմ արդեն հուսահատ և սրտաբեկ քաշվել էին իրանց առաջնորդի վրանը և խորհում էին բաժանման կամ փախուստի վրա:

Եվ ուրիշ ի՞նչ կարող էին մտածել այդ օտարականները, քանի որ նրանց հրապուրողը եղել էր ո՛չ թե հայոց գահը անսասան պահելու նախանձախնդրությունը (որ չէր ել կարող լինել), այլ լոկ անձնական շահը, ավարներով հարստանալու ցանկությունը: Բայց շահու և ավարի փոխարեն այժմ սասանում էր նրանց անխուսափելի կոտորած կամ սովատանջ մահ: Բացի այդ, զորքի մեջ նույնպես սկսվել էր տրտունջ: Թեպետ նրանք ունեին մի քանի օրվա ուտեստ և կարող էին տաճել մի շաբաթվա պաշարման, բայց վատթարն այն էր, որ շուրջ շունեին: Ծարավը հետզհետե տանջում էր թե՛ իրանց և թե՛ ձիաներին: Այդ ծանրության տոկալ չէր կարող զորականը:

Այս պատճառով, ահա, գունդագունդ գալիս, խոնվում էին նրանք իշխանական կացարանների առաջ և պահանջում՝ յուր կամ հրաման տան իրանց զինաթափ լինելու և բանակից հեռանալու և կամ հնար ցույց տան շուրջ հայթայթելու:

Երկար խորհրդակցությունից հետո եզերացոց իշխանապետը որոշեց դիմել թագավորին և խնդրել նրանից, որ զործելու ճանապարհ ցույց տա իրանց:

Նա վերցրեց ընկեր իշխաններին և նրանց հետ միասին մտավ թագավորի վրանը հենց այն միջոցին, երբ վերջինս նստած յուր երկու հավատարիմների, այն Է՝ Գևորգ Մարգարետունու և Վահրամ սեպուհի հետ, խորհուրդ էր անում:

— Չորքի մեջ, տեր արքա, սկսվել է տրտունջ, որ հետզիետե ավելանում և սպառնական կերպարանք է առնում, ինչպե՞ս կիրամայեք գործել դրա դեմ, հարցրեց իշխանապետը թագավորին:

— Անշուշտ տրտնջում են եգերացի զորականները, այնպես չէ՞,-հարցրեց թագավորը:

— Այո՛, տեր արքա:

— Ի՞նչ է նրանց պահանջը:

— Ամենահասարակ, ամենաքնական պահանջ:

— Այսի՞նքն:

— Չուր են խնդրում, տեր արքա, և կամ . . .

— Եվ կամ ի՞նչ:

— Եվ կամ իրաման, որ զենքերնին հանձնեն թշնամուն և ազատ ելնեն այս բանտից:

Թագավորը յուր հայացքը սևեռեց իշխանապետի աչքերին և մի վայրկյան լուս նայելուց հետ ասաց .

— Չորքի պահանջն անքնական է և անարդար:

— Ինչպե՞ս, տեր արքա . մի՞քենարդիկ իրավունք չունին ջուր խմելու,
— հարցրեց իշխանապետն այնպիսի մի ժայտով, որի մեջ նշմարվում էր և՛ զարմանք, և՛ հեղնություն:

— Ո՛չ,-պատասխանեց թագավորը
խիստ ձայնով:

Իշխանները աչքերնին սևեռեցին
արքայի վրա:

— Գուցե ձեզ զարմացնում է իմ
պատասխանը, — ասաց թագավորը, —
բայց ես զարմանալի ոչինչ չասացի: Ո՞վ
որ անջրդի տեղը ջուր է պահանջում,
անբնական պահանջ է անում, ո՞վ որ
զինաթափության գնով ազատություն է
որոնում, կարի նվաստագույն գործ է
կատարում:

— Ի՞նչ անենք ուրեմն .
կոտորվի՞նք . ավելի լավ չէ
նվաստանալ՝ քան մեռնել:

— Ո՛չ, ավելի լավ է մեռնել, քան
նվաստանալ, — պատասխանեց
թագավորը ծանրությամբ:

Մի վայրկյան լոություն տիրեց:
Արքայի պատասխանը տպավորություն
արավ իշխանապետի վրա . նա գլուխը
կախեց և սկսավ մտածել:

Բայց իշխանների խմբից առաջ
անցավ մի երիտասարդ և խոսեց .

— Տեր արքա, զինվորականը
նվաստանում է ոչ միայն այն ժամանակ,
երբ միայն թերանում է քաջության մեջ,
այլև այն ժամանակ, երբ թերանում է
անկեղծության մեջ: Ուստի աղաչում եմ

չվշտանալ՝ եթե համարձակվեմ
անկեղծորեն խոստովանել մի
ճշմարտություն, որի ծածկելը, ըստ իմ
կարծյաց, հավասար է
դավաճանության:

— Խոսի՞ր, — ասաց թագավորը:

— Մենք եկել ենք քեզ օգնելու մեր
արքայի հրամանով և մեր պարտքը
կկատարեինք, եթե հնար ունենայինք:
Բայց բախտը կամ գուցե մեր
անհեռատեսությունը փակել է մեզ այժմ
մի զառագոյի մեջ, որից ազատվելու ոչ
մի հնար չունինք: Ծարավը տանջում է
թագմամբոխ զորքին, թշնամու սուրբ
սպանում է ամենքին: Կովել չենք կարող,
որովհետև ասպարեզ չկա. Ելնել չենք
կարող, զի ճանապարհ չունինք. իսկ
մեռնել մենք, իհարկե, չենք կամենում:
Ի՞նչ է մնում մեզ անել՝ եթե ոչ զինաթափ
լինել և փրկել մեր անձը մեր ընտանյաց
համար . . .

— Փրկել ուրեմն անպատվության
գնո՞վ, — ընդհատեց թագավորը
իշխանին:

— Դրանից մեզ անպատվություն չի
կարող հասնել: Մենք հյուր ենք ձեր
երկրում և պիտի կովեինք ձեր
մեծափառության համար: Հետևապես,
ո՞չ հաջողության փառքը և ո՞չ
պարտության վնասը մեզ չի
վերաբերում:

— Ուրեմն . . .

— Ուրեմն կա՞մ պիտի ճանապարհ
ցոյց տաք մեզ՝ մեր պատվավոր
պարտքը կատարել կարողանալու

համար և կա՞ն պիտի համաձայնիք մեզ
հետ զենքերը թշնամուն հանձնելու:

Թագավորը հառեց աչքերը
երիտասարդ իշխանի վրա և ապա
սկսավ յուր շուրջը դիտել: Ամենքը լուս
էին և սպասում էին նրա
պատասխանին:

— Դուք եկել եք այստեղ ձեր
թագավորի հրամանով և եգերական
դրոշակով, — սկսավ խոսել արքան
մեղմ ու հանգիստ ձայնով: — Եկել եք
հայոց թագավորին օգնելու, համաձայն
ձեր թագավորի և իմ հանգուցյալ հոր
կուծ դաշնադրության: Հետևապես,
կատարելով ձեր պարտքը, պիտի
ապացուցանեք, թե զիտեք ձեզ հարգել .
և, ընդհակառակը, փախուստ տալով
այստեղից, պիտի անպատճեք ձեր
թագավորին և արատավորեք
եգերական դրոշակը: Այս է իմ կարծիքը
ձեր առաջադրության մասին: Իսկ գալով
նրան, թե արդյոք ես, հայոց թագավորս,
կարո՞ղ եմ համաձայնել ձեզ հետ
թշնամուն իմ զենքը հանձնելու, կասեմ,
որ անկարող եմ: Աշուտ թագավորը շատ
այսպիսի անհաջողությանց է հաճդիպել,
շատ անգամ է թշնամիներով ու
դավաճաններով պաշարվել, բայց երբեք
և ոչ իսկ մի վայրկյան չէ մտածել, թե
պիտի անձնատուր լինի թշնամուն: Ես
կարող եմ սուրբ ձեռքիս և աշտեները
կրծքումս ընկնել և մեռնել, բայց
նվաստանալ և զենք հանձնել թշնամուն,
երբե՛ք: Դուք պաշարման ժամանակ
մտածում եք ձեր կյանքն ազատելու, իսկ
ես՝ իմ պատիվը փրկելու վրա: Ինչպես
տեսնում եք, մենք տարբեր
նպատակների ենք ձգտում: Հետևապես
չպիտի խանգարենք միմյանց: Երբ

մարդ կամենում է ընկնել, անկարելի է կանգուն պահել նրան: Դուք այս վայրկենից իսկ ազատ եք ձեր որոշման մեջ: Հայոց թագավորն ունի դեռ մի քանի տասնյակ քաջեր, որոնց հետ միասին կարող է մեռնել: Բայց երբ դուք ողջամբ ձեր երկիրը հասնեք, հայտնեցեք անպատճառ ձեր կանանց ու որդվոց, որ ձեր կյանքը գնել եք ձեր զենքերի գնով: Այդ նորությունն, անշուշտ, հածոյք կպատճառե եզերացի տիկնանց:

— Տեր արքա, դու նախատում ես քո զինակիցներին . . . — Վրդոված նկատեց եզերացի իշխանապետը:

— Դուք որ անձնատուր լինելու վրա եք մտածում, իմ զինակիցը լինել չեք կարող:

— Ուրեմն և չենք, լինիլ,-զայրացած պատասխանեց իշխանապետը և դառնալով ընկերներին՝ ասաց. — Իշխաններ, հուսահատ զորականը մեզ է սպասում, գնանք մեր վերջին պարտքը կատարելու:

Այս ասելով նա սառնությամբ ողջունեց թագավորին և առաջ անցավ: Ընկերները հետևեցին նրան:

Թագավորը, որ ուշադրություն չդարձրեց ո՞չ իշխանապետի վերջին խոսքերին և ո՞չ իշխանների ողջունին, աչքերը վրանի անկյունին հառած՝ խորասուզել էր մի ինչ-որ մտածության մեջ: Երբ նա, զգաց, թե վրանում լոռություն է տիրում, դարձավ յուր իշխաններին և ասաց.

— Այո՛, եզերացիները կփրկեն իրանց: Ով որ հանձն է առնում նվաստությունը, նա ձեռք կբերե և այն բարիքը, որ գերադասում է պատվից: Բայց դուք ի՞նչ եք մտածում հայ զորականի մասին:

— Նա պատրաստ է կովել մինչև վերջին շունչը, — ասաց Վահրամ սեպուհը, — պետք է միայն առաջնորդել նրան:

— Մենք նրան կառաջնորդենք. բայց ի՞նչ շահ այդ կովից, — նկատեց Մարզպետունի իշխանը, — մերոնք այնքան սակավաթիվ են, որ թշնամին մի քանի վայրկենում կշնչեն նրանց: — Ասում ես, որ պատրաստ են մինչև վերջին շունչը կովե՞լ, — հարցրեց թագավորը:

— Այո՛, տեր, — պատասխանեց սեպուհը:

— Պետք է ուրեմն օգուտ քաղել այդ պատրաստակամությունից: Այս գիշեր մենք ամենախիստ թափով կընկնենք թշնամու վրա:

— Ընդհարման դիտումով, — հարցրեց սեպուհը զարմացած:

— Ո՛չ, բանակը ճեղքելու և անցնելու նպատակով:

Իշխանի դեմքը պայծառացավ: Փրկության այդ միջոցը, արդարեն, ամենահեշտը և պատվավորն էր: Մարզպետունին նոյնպես համակիր էր այդ մտքին: Պետք էր միայն գաղտնի

կերպով պատրաստվել, որպեսզի
եգերացիք արգելը շլինեին իրանց:

Թագավորի իրամանով իշխանները
դուրս գնացին, որպեսզի
հավատարիմներին հարկ եղած
իրահանգները տան:

Երեկոյան դեմ մի քանի եգերացի
գնդեր բերդի պարիսպներից իշնելով՝
դեպի խորանորն իշան: Այդ շարժումը
Գևորգ իշխանի ուշադրությունը գրավեց:
«Ուրեմն համաձայնություն է կայացել
թշնամու և եգերացիների մեջ», մտածեց
նա ինքն իրան՝ ենթադրելով, թե
վերջինները, երևի, սկսում են արդեն
թշնամու բանակն իշնել:

Դեռ այս մտքի մեջ էր նա, երբ
Եզնիկը մոտենալով իրան՝ շշնչալով
ասաց .

— Տե՛ր իմ, եգերացոց իշխանները
դավաճանության խորհուրդ են հղացել,
պետք է աշխատել թագավորին փրկել:

— Ի՞նչ խորհուրդ, Եզնիկ, —
հարցրեց իշխանը վախենալով:

— Պայման են դրել Ցիկ Ամրամի
հետ, որ թագավորին բռնեն և նրա ձեռք
հանձնեն: Իսկ Ամրամը դրա փոխարեն
խոստացել է արձակել եգերացիներին
առանց զինաքափ անելու:

— Ինչպե՞ս իմացար այդ լուրը:

— Խորանորն իշնող գնդերի ամեն
մի զորականն այդ գիտե: Իշխանները
նրանց պատվեր են տվել՝ հսկել կրծի
անցքերին ամենայն զգուշությամբ,
սպառնալով, որ եթե թագավորը ձեռքից

հանեն, այլս այս բանտից ողջ շպիտի
ելնեն:

Այժմ իրանք, զորականները, ամեն
հնար գործ պիտի դնեն մեր
ճանապարհը փակելու, որպեսզի իրանց
խոստացված ազատությունը չկորցնեն:

Եզնիկի քերած նորությունը ծանր
մտահոգություն պատճեց արքայի
հավատարմին: Նա պարզ տեսավ, որ
փրկության ամեն հույս կորել է, ուստի
նորեն Սևադայի խոսքերը հիշեց .

— Նա ասաց, որ այս անգամ
աստված պիտի պատժե հանցավորին,
ահա՛ նրա գուշակությունը
կատարվեցավ: Մի՞թե թշվառ
մահկանացուն կարող է
հավիտենականի բարկությունից
փախչել . . .

Այս մտածմունքներով նա զնաց
Վահրամ սեպուիի մոտ և նրա հետ
միասին արքայի վրանը մտավ՝ այս
տխուր նորությունը նրան հայտնելու:

Բայց ո՞րքան մեծ եղավ իշխանի
զարմանքը, երբ թագավորն այդ
նորությունը լսելուց հետ անհոգ կերպով
ծիծաղեց:

— Այդ թշվառականն, ուրեմն, իմ
արյանն է ծարավի, — ասաց նա
հանգիստ ձայնով: — Վաղուց ճանաչում
եմ ես Ցիկ-Ամրամին. նա
փառասիրություն չունի, ուրեմն և չէր
կարող փառասիրական ճպատակով
ապստամբել յուր թագավորից: Նրան
հարկավոր է անշուշտ իմ անձը . . .
Այժմ ուրեմն հանելուկը լուծվում է:

— Քո ա՞նձը, տեր արքա, ի՞նչ թշնամություն ունի Ամրամը քո անձի հետ, — զարմացած հարցրեց Վահրամ Սեպուհը:

Թագավորը կարծես շփոթվեցավ:
Նա զգաց յուր խոսքերի անպատճենությունը և աշխատեց խոյս տալ բացատրություններից:

— Այդպես ուրեմն, մեր փոքրիկ գունդը նույնպես փրկված է: Ինձանից հետո թշնամին հանգիստ կթռղնե թե՛ նրան և թե՛ եզերացիներին, — ասաց թագավորը, առանց Վահրամի հարցին պատասխանելու;

Գևորգ իշխանը թագավորի խոսքը չհասկացավ, ուստի խնդրեց բացատրել իրան, թե ի՞նչ է կամենում անել:

— Այս գիշեր ես պիտի հեռանամ այստեղից, — ասաց թագավորը:

— Դո՞ւ, միայնա՞կ, — հարցրեց իշխանը:

— Այո՛:

— Ի՞նչ ճանապարհով:

— Եզերացոց պահանորդ գնդերի և թշնամու բանակի միջով:

Սեպուհն ու իշխանը զարմացած աշքերնին հառեցին թագավորի վրա:

— Պիտի հասկացնեմ եզերացոց ու սևորդյաց իշխաններին, որ Աշոտ Երկարին բռնելն ու Ցիկ-Ամրամին հաճամելն իրանց ուժից վեր գործ է:

Իշխանի սիրտն ուրախացավ, իսկ սեպուհի խոշոր դեմքի վրա փայլեց զոհորժյան ժպիտ:

— Ես մինչև այժմ հավատարիմների ապահովության համար էի մտածում, — շարունակեց թագավորը, — բայց այժմ տեսնում եմ, որ հենց իմ անձն է եղել նրանց վտանգողը։ Ես, ուրեմն, կհեռանամ այստեղից, որպեսզի ձեր ճանապարհի արգելքը վերացվի։

— Դու հեռացիր միայն քո քանկազին անձը փրկելու համար, որովհետև աշխարհը սպասում է յուր թագավորին։ Իսկ մենք կարող ենք մինչև անգամ մեռնել, հայոց երկիրը շատ բան չի կորցնի, եթե մահ հասնե մեզ, — ասաց սեպուհը անկեղծորեն։

— Բայց հայոց թագավորը կկորցնե . . . — հարեց իսկոյն արքան։

Հասավ երեկոն։ Թագավորի դիտավորությունը հայտնի էր միայն Մարզպետունի իշխանին և Վահրամ սեպուհին։ Արքայի տված հրահանգի համաձայն նրանք կանչեցին իրանց մոտ թագավորի թիկնապահներից երկու երիտասարդների, որոնց հավատարմության ու քաջության վրա վստահություն ուներ ինքը թագավորը և հրամայեցին նրանց պատրաստ լինել թագավորին հետևելու։

Երբ մութը կոխեց, և գիշերվա մի քանի ժամերն անցան, թագավորն ելավ յուր վրանից՝ ոսից գլուխ պողպատով զրահավորված։ Երկու քաջամարտիկ թիկնապահները, որոնք նույնապես

զրահավորված էին երկաթով, մոտեցրին
արքային յուր ամենի նժույգը:

Թագավորը քանամյա
երիտասարդի թեթևությամբ թռավ ձիու
վրա, թիկնապահները նույնպես
աշտանակեցին իրանց նժույգները:

Պետք է անցնենք ինչպես փոքրիկ:
Ո՞չ մարդ և ո՞չ դև չպիտի մեզ դիմադրե:
Գնդերը պիտի ճեղքենք, վաշտերը
կոխուտենք, կանգնածը գլորենք . . . Մի
քառորդ ժամից հետ նուրի հովտում
պիտի լինինք . . . — իրամայեց
թագավորը և սուրբ հանելով՝ Օն ուրեմն,
քաջերսե, գոչեց ցած ձայնով և նժույգի
կողերը խթելով՝ թռավ դեպի
զառիվայրը:

Թիկնապահները սրարշավ
հետևեցին նրան:

Մի քանի վայրկենից հետ երեք
հեծյալներն անհայտացան խավարի
մեջ:

Արքայի քախտից երկինքն
ամպամած էր և լուսինն անհայտացած:
Հեռվից ոչ ոք չէր կարող նշմարել նրանց:

Զորակի մեջ միայն ձիաների
քայլատրոփի զարթեցրեց պահանորդ
եզերացիներին, որոնք, խմբովին
հեծյալների առաջը քոնեցին: Բայց
թագավորի նժույգը և ահարկու սրի
հարվածները ճեղքեցին խումբը, իսկ
թիկնապահների գոռոցը և նիզակների
թափը ցրեցին դիմադրողներին:
Հանդիպող շարքերից անցան նրանք
ինչպես հողմ և մտան կրծի քերանը:
Եզերացիք նոր իմանալով, ոք իրանց

գունդը ճեղքողը ինքը քազավորն էր, սկսան վայրենի աղաղակով նրա հետևից ընկնել: Թազավորը և յուր թիկնապահները նոյնապես սկսան գոռալ, երբ հասան ապստամբների գնդերին: Վերջիններս հանկարծակի գալով այս բազմատեսակ աղաղակներից, կարծեցին, թե եգերացիք են հարձակվում իրանց վրա. ուստի շփոթված և իրար կոխսկրտելով՝ սկսան դեպի բանակը փախչել:

Թազավորն օգուտ քաղեց այդ խառնակությունից: Թիկնապահների հետ միասին աջ ու ձախ հարվածելով և հորձանքի նման հանդիպակացները խորտակելով՝ կտրեց անցավ նա կրծի բոլոր երկարությունը, ճեղքեց վերջին պահանորդ խումբը և ընդարձակ դաշտը դուրս գալով՝ նոյնիսկ Ամրամի բանակի առջևից սլացավ ինչպես կայծակ և անհայտացավ հովտի մթության մեջ:

Հազիվ մի ժամից հետ հայտնի եղավ ապստամբներին թազավորի փախուստը: Սևորդյաց և եգերացոց իշխանները մնացին ամոթահար, իսկ Ցիկ-Ամրամը և ափխազաց Բեր իշխանը զայրույթից գրեթե կատաղեցին:

Հետևյալ առավոտ ապստամբների գորքը խուժեց դեպի ավերակ քերդը: Եգերացիներից խլեցին նրանց բոլոր զենքերը և միայն ձիաներն իրանց տալով՝ արձակեցին: Իսկ սակավաթիվ հայ հեծյալներին ձեռնամուխ չեղան, որովհետև Գևորգ Մարգարետունին և Վահրամ սեպուհը խնդրեցին Ամրամին՝ թշնամաբար չվարվել յուր եղբայրակիցների հետ: Ամրամը, թեպետ թազավորի դեմ զայրացած,

այսուամենայնիվ, հարգեց նրա
իշխանների խնդիրը և նրանցից
բաժանվեց առանց զժողոթյան:

Գևորգ

Մարզպետունի՝

Ա - Այրիվանքում

Բ - Նոր
Եղնումներ

←
Առաջին
մաս՝ Ժ-
Կույր
Վրիժառուն

→

Մուրացան

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

Ա ԱՅՐԻՎԱՆՔՈՒՄ

Այս հրաշակերտ վկայարանը, որ ամփոփում էր յուր մեջ հայ ազգի կուսական և քրիստոնեական կենաց բազմադարյան հիշատակարանները և որ երկար ժամանակ հարգվել էր այդ ժողովրդից թե՛ իբր դիցական պաշտպանած վեհավայր և թե՛ ինչպես քրիստոնեական կրոնի սրբարան, զտնվում էր ժայռապատ Գեղարդասարի լանջին, Գառնո ամրոցի հյուսիս-արևելյան կողմը: Նրա առջևից հոսում էր Ազատ գետի երկրորդ վտակը, որ հսկայակերպ դարևանդներից իջնելով շառաչում էր քաղցրակարկաչ և յուր ախորժալուր աղմուկով ահավոր ձորն ու շրջականները լցնում: Նախաջրեղեղյան սասանությունները, երկրի ծոցից հրահոսան հեղեղներ ժայթքելով՝ կազմակերպել էին այստեղ խոշոր, քարակարկառ բլուրներ,

ահավոր ամբարտակներ, միապաղաղ ժայռերի անհեթեթ զանգվածներ, բազալտյան սյունաձև բուրգեր, որոնք, միմյանց հաջորդելով կամ իրար վրա ամբառնալով՝ շրջապատում էին Այրիվանքը և անհարազատ այցելուների համար դարձնում նրան անմատչելի: Բնությունը կարծես յուր զորավոր ձեռքով տիտանական լեռների ավերակներն ի մի ժողովելով՝ միացրել էր այստեղ սքանչելին և ահավորը՝ տկար մահկանացուին յուր անհաղթ զորությունը ցույց տալու համար:

Այստեղ, հսկայակերպ լեռան ծոցում, միապաղաղ ժայռերի մեջ փորված էին հին ժամանակներից բազմաթիվ այրեր, խուցեր ու մատուներ, շրջապատած պարիսպներով և հզոր աշտարակներով: Դրանցից ոմանք ծառայում էին մի օր հայ բազավորներին իբր արքայական զանձարան, իսկ ոմանք իբրև աղոթից տուն կամ զոհաբերությանց տաճար:

Քրիստոնեության սուրբ նշանը տնկեց այստեղ առաջին անգամ ինքը՝ Լուսավորիչը, խափանելով, անշուշտ, հեթանոսական պաշտամունքները: Այդ նշանի հովանվույն ներքո ժողովվեցան բազմաթիվ անապատականներ, որոնք Այրիվանքը դարձրին խաղաղության ու ճգնության օրեւան:

Այստեղ հանգիստ որոնեց Հայաստանյաց բարերար մեծն Ներսեսը, անշուշտ, հայրենիքի բարօրության համար գործ դրած երկարամյա աշխատություններից հետո: Այստեղ առանձնացավ նրա արժանավոր որդի մեծն Սահակ՝ յուր վաթսուն խարազանազգեստ

աշակերտներով, ազգի լուսավորության գործը ժայռերի ծոցում դարբնելու համար:

Մեր նկարագրած ժամանակում նույնպես գտնվում էր այստեղ հոգևոր հայրերի հարուստ միաբանություն, որ բարեկարգել ու ծաղկեցրել էր Այրիվանքը: Այդտեղ էր այդ ժամանակ և հայոց հայրապետը՝ Հովհաննես կաթողիկոսը, որ արաքացոց ոստիկանի հետապնդությունից վախենալով՝ թողել էր Դվնո կաթողիկոսարանը և յուր հավատարիմ պաշտոնյաներով ու հայրապետական գանձերով ապաստանել Այրիվանքի ամրություններին:

Երկու օր էր ինչ լուր էին բերել հայրապետին, թե Նսրբ ոստիկանը, որ Տուսուփից հետո տեղակալ էր կարգված, և որ մինչև այն նստում էր Ատրպատականում, հասել է արդեն Նախիջևան և հառաջանում է դեպի Դվին: Ոստիկանին հայտնի էին հայոց քաջավորի անհաջողությունները, հայ իշխանների խոռվությունները և երկրի անտերունչ դրությունը: Եվ ահա՝ նա շտապել էր օգուտ քաղել հաջող հանգամանքից:

Կաթողիկոսն իմացավ, որ Նսրբը հետամուտ է կաթողիկոսարանը և նրա կալվածները գրավելու, իսկ այդ նպատակին հասնելու համար նախ կցանկանար ձեռք ձգել իրան՝ կաթողիկոսին և հայրապետական գանձերը հափշտակել և ապա թե հանցանքներ բարդելով նրա վրա՝ կաթողիկոսարանը գրավել:

Այս պատճառով հայրապետը, որ մինչև այն ապրում էր Այրիվանքի ներքին այրերում, այն է՝ անապատականների միաբանության մեջ, ուր վիմափոր եկեղեցիներն ու ընդհանուր կացարաններն էին, ելավ, քաշվեցավ յուր հավատարիմներով դեպի վերին Վանքը, ուր անասուններն էին պահում:

Այդտեղ անբնակ և խավարչտին այրերի մեջ թարնվելով՝ կաթողիկոսը հույս ուներ ազատ մնալ Նսրի հետապնդությունից և փրկել յուր հետ քերած հայրապետական հարաբությունները, որոնք մեծ մասամբ սրբությանց ժողովածուներ և նախնի գահակալներից ժառանգած թանկագին իրեր էին:

Կաթողիկոսի կարծիքով թշնամին չէր մոտենալ այդ անշուր վայրերին, ուր գրաստներ էին դարմանում, և ուր մուրացիկ խուժանն էր ապրում:

Բայց երբ հետզհետե հասնող լուրերից երկյուղը զորացավ, նրա մերձականները խորհուրդ տվին իրան հեռանալ Այրիվանքից և ապաստանել Գառն ամրոցին, ուր այդ ժամանակ ապրում էր թագուհին:

Կաթողիկոսին հաճելի էր հետևել այդ խորհրդին, բայց յուր Գոան եպիսկոպոս Սահակը, որ լուրջ և իմաստուն մարդ էր, հակառակեց նրան՝ ասելով .

— Ժողովուրդն արդեն բամբասում է քեզ, Վեհափառ հայր, թե դու անտեր ես քողել Դվնո կաթողիկոսարանը և քո

անձի ապահովության համար
ապաստանել Այրիվանքի
ամրություններին: Այժմ էլ եթե Գառնի
փոխադրվես, կգրգռես քո դեմ նույնիսկ
կղերի զայրույթը:

— Եթե մի անգամ արդեն հեռու ես
կաթողիկոսարանից, կարող եմ լինել և
Գառնիում. ինչո՞ւ այս առթիվ պիտի
կղերը գրգռվի, — հարցրեց կաթողիկոսը
եպիսկոպոսին:

— Այստեղ մնալու համար դու
պատրվակ ունիս, Վեհափառ տեր. այդ
այն է, որ դու հովանավորում ես
Այրիվանքի հոչակավոր և բազմամարդ
ուխտին:

Իսկ Գառնիում ապրում են քազուիին
և ազատանի կանայք, նրանք պետք
չունին քո հովանավորության:

Կաթողիկոսը գլուխը կախեց և
սկսավ մտածել: Եպիսկոպոսի
առարկությունը արդարև քանավոր էր:
Կաթողիկոսը պարտավոր էր յուր ուխտի
հետ լինել և ոչ թե ամրոցաբնակ
տիկնանց: Բայց մոտալուս վտանգի
երկյուղը ճնշում էր նրա սիրտը: Նրա
բարեկազմ, հաղթանդամ և արտաքուստ
զորավոր մարմնի մեջ ապրում էր մի
տկար սիրտ և երկշոտ հոգի: Նա
թեպետ սրտազին սիրում էր յուր հոտը և
միշտ աշխատում էր նրա բարվոյն
համար, բայց դրա հետ միասին սիրում
էր յուր անձը և հետևապես վտանգի շէր
ենթարկում նրան, եթե հոտի շահը
պահանջում էր այդ: Նա հայրենիքի
հարազատ որդին և նրա երջանկության
անկեղծ բարեկամն էր: Բայց եթե այդ
երջանկությունը ձեռք բերելու համար

պետք էր լինում զոհել քազավորող անձի կամ զորեղ իշխանի դեպի ինքն ունեցած բարեկամությունը, նա տատանում էր և, վերջ ի վերջո, այդ բարեկամության կորուստը խնայում։ Նա ազգի օգտին գործում էր բարիքներ երբեմն միայն փառք վաստակելու համար, իսկ շատ անգամ էլ՝ որպեսզի յուր փառքը չաղարտե, նա արգելք չէր դնում հասնող չարիքներին։ Նա չուներ ո՞չ զորեղ կամք, ո՞չ հաստատ բնավորություն, և այդ պատճառով էլ նրա վրա հավասար ազդեցություն ունեին թե՛ մեծը և թե՛ փոքրը, թե՛ տկարը և թե՛ զորավորը, թե՛ խարդախ բանսարկուն և թե՛ իմաստուն խորհրդականը։ Զորավոր մարդու կամ դեպքի յուր վրա արած ազդեցությունը շնչում էր միշտ զորավորագույնը։ Իսկ շատ անգամ էլ պատահում էր հակառակը, նայելով թե ո՞րն է վերջին անգամ յուր ուժը փորձել նրա վրա։

Յուր Դուն եպիսկոպոսի վրա, սակայն, կաթողիկոսը մեծ համարում ուներ, նա հարզում էր նրան իբրև առաքինի և իմաստուն մարդու։ Եվ այդ պատճառով, չնայելով, որ արհավիրների մասին հասնող լուրերն անհանգստացնում էին իրան, այսուամենայնիվ որոշեց լսել նրա խորհրդին և մնալ Այրիվանքում յուր հոգևոր ուխտի հետ։

Բայց ահա՝ հասավ այդտեղ կաթողիկոսարանի Գևորգ անունով սարկավագը, որ հաղորդեց Վեհափառին տխուր և սպառնական նորություններ։

— Նսրըն եկել է արդեն Դվին,
կապած քերելով յուր հետ Սյունյաց
Սահակ և Բաբգեն մեծ իշխաններին,
որոնց և որել է քանտում: Նա
կալանավորել է նույնպես Դվնո
հազարացի իշխաններին՝ թվով
քառասուն հոգի, — ասաց սարկավագը:

Կաթողիկոսը երկյուղից այլագունեց:
Կապյալները հայտնի և նշանավոր
իշխաններ էին. ինչպես կարող էր
Նսրըն կալանավորել նրանց,
մանավանդ Դվնո իշխաններին, որոնցից
ոմանք ամիրապետի սիրելիներն էին:
Այդ նշան էր, թե ոստիկանը
հրահանգներ ունի ստացած
հալածանքներ հարուցանելու:

— Ո՞ւր և ինչպե՞ս կալանավորեց նա
Սյունյաց իշխաններին, — հարցրեց
կաթողիկոսը սարկավագին:

— Ոստիկանի Նախիջևանում եղած
ժամանակ, — ասաց սարկավագը, —
Բաբգեն իշխանն ընծաներով եկել էր
նրա մոտ և քողոքել յուր եղբոր՝ Սահակի
դեմ, իբր թե վերջինս զրկել է իրան
ժառանգությունից և խնդրում էր Նսրին՝
օգնել, վերադարձնել իրան հայրենի
ժառանգությունը: Ոստիկանն
ուրախությամբ ընդունում է Բաբգենի
խնդիրը և հրավեր է ուղարկում Սահակ
իշխանին՝ գալ իրան այցելության:
Վերջինս կասկած չունենալով Նսրից,
ընծաներով գալիս է նրա մոտ:
Ոստիկանը երկու եղբորն էլ սիրով
պահում է Նախիջևանում մի քանի օր և
ապա առաջարկում նրանց յուր հետ
միասին գնալ Դվին, որպեսզի այդտեղ
վերջացնե նրանց ժառանգության գործը:
Իշխանները համաձայնվում են: Բայց

հենց որ ելնում են Սյունյաց նահանգից և
հասնում Դվին, այդտեղ ոստիկանը,
փոխանակ ժառանգության գործը
վերջացնելու, երկուսին էլ
կալանավորում ու բանտարկում է:

— Անշուշտ նրանց երկիրը գրավելու
նպատակով, այսպես չէ՝ Սահակ
սրբազն, — դարձավ կաթողիկոսը
դեպի Դուան եպիսկոպոսը, որ կանգնած
լսում էր սարկավագի բերած
նորությունները:

— Այդպես է, վեհափառ տեր.
ոստիկանը չէր կարող գրավել Սյունիքը,
եթե նրա իշխաններին չկալանավորեր:

— Հարկավ, չէ՞ որ ազատ իշխանը
կարող է զորք ժողովել,
պատերազմել . . . Բայց նրանք
զրկվեցան այժմ ազատությունից, սա մի
մեծ դժբախտություն է մեր երկրի
համար . . . նույնիսկ թագավորի և ինձ
համար . . .

— Իսկ քեզ համար, Վեհափառ
տե՛ր . . . — կցեց սարկավագը:

— Հա՛, ինձ համար ի՞նչ, — շտապով
ընդհատեց կաթողիկոսը:

— Քեզ համար էլ ոստիկանը
որոգայթներ է լարում:

— Այսի՞նքն:

— Կամենում է կալանավորել:

— Ի՞նձ . . .

— Այո՛, Վեհափառ տեր:

— Ինչպե՞ս իմացար այդ, —
հարցրեց կաթողիկոսը երկյուղագին:

— Ոստիկանը կանչեց յուր մոտ
կաթողիկոսարանի վերակացուին և
պատվիրեց նրան հրավիրակ ուղարկել
այստեղ . . .

— Իմ ետևից, այնպես չէ՞:

— Այո՛, Վեհափառ տեր, քեզ
հրավիրելու համար:

— Ի՞նչ ունի ինձ հետ ոստիկանը,
Սահակ սրբազն, — կասկածավոր
եղանակով դիմեց կաթողիկոսը
եպիսկոպոսին:

— Աստծուն է միայն հայտնի, տե՛ր,
— պատասխանեց սրբազնը:

— Վերակացուին ասել է, քեզ
կաթողիկոսը յուր կաթողիկոսարանում
պիտի նստե և ոչ քեզ լեռներում
ամրանա,-հարեց սարկավագը:

— Նա ուրեմն գիտե՞՞, քեզ ես որտե՛ղ
եմ գտնվում:

— Այո՛, Վեհափառ տեր:

Կաթողիկոսի գույնը քոավ:

— Եքեզ ես այստեղից շիեռանամ, նա
այսօր կամ վաղը զորք կուղարկե իմ
ետևից, — ասաց հայրապետը դիմելով
եպիսկոպոսին:

Վերջինս լուռ էր:

— Դու այդպես չե՞ս կարծում,
սրբազն եղբայր, — հարցրեց

կաթողիկոսը:

— Նա զորք կուղարկե և այն ժամանակ, երբ հեռացած կլինես, տեր:

— Բայց այդ ժամանակ նա չի կարող կալանավորել ինձ:

— Կկալանավորե և կկոտորե Այրիվանից միաբանությունը . . . - ծանրությամբ հարեց սրբազանը:

Կաթողիկոսը հասկացավ
Եպիսկոպոսի դիտողության
նշանակությունը և լոեց:

— Բայց դու, սրբազան, մի վայրկյան առաջ ասացիր, թե ոստիկանը չէր կարող գրավել Այոնիքը, եթե նրա իշխաններին չկալանավորեր, — խոսեց կաթողիկոսը բոպեական լոռությունից հետո:

— Այո՛, Վեհափառ տեր, ասացի:

— Ուրեմն նա մեր կաթողիկոսարանն էլ կգրավե, եթե ինձ ձերբակալե:

— Անշուշտ:

— Եվ եթե ես այստեղ մնամ, այդ միևնույն է, թե մատնեմ ինձ Նսրի դահիճներին:

Եպիսկոպոսը չպատասխանեց:

Այդ միջոցին հասավ կաթողիկոսարանի նվիրակը, որ Նսրի կողմից հրավիրում էր կաթողիկոսին մայրաքաղաք:

Վեհափառն այլևս երկար խորհուրդների չսպասեց: Նա որոշեց հեռանալ Գառնի: Ուստի հրամայեց Գևորգ սարկավագին ձի նստել իսկույն և շտապել ամրոցը՝ քերդակալին ու թագուհուն յուր գալուստը հայտնելու: Նա մտածում էր եղնել վանքից հենց միևնույն գիշերը, որովհետև համոզված էր, թե ոստիկանը, նվիրակի վերադառնալուց հետ, զորք կուղարկե անշուշտ իրան կալանավորելու համար:

Գևորգ սարկավագը փութաց Վեհափառի հրամանը կատարելու:

Այդ լուրը հուզեց Այրիվանքի միաբանությանը: Շատերն սկսան տրտնջալ, բայց կաթողիկոսին դժողոհություն հայտնել չհամարձակվեցան, որովհետև տեսնում էին, որ Դուան եպիսկոպոսը նույնպես լուս է: Այդ նշան էր, թե նա հույս չունի այլևս չայրապետի վրա ազդելու, որովհետև երկյուղն ամեն կողմից պաշարել էր նրան:

Կաթողիկոսի ձեռնարկությունը քաջալերում էին միայն նրա մերձավորները, որոնք հոգում էին նաև իրանց ապահովության համար: Նրանք գիտեին, որ հազարացիք Այրիվանքը գալով ամեն ինչ պիտի ավերեն և գուցե սրի անցընեն միաբանությունը և ահա այդ պատճառով աշխատում էին հեռացնել այդտեղից կաթողիկոսին, որպեսզի իրանք էլ նրա հետ հեռանային:

Երբ երեկոյացավ, հայրապետը յուր հավատարիմներով իջավ Ներքին Վանք տաճարում աղոթելու և

միաբաններին յուր հրաժեշտը տալու
համար:

Տեղվոյն վանահայրը խնդրեց
այստեղ կաթողիկոսին հետաձգել յուր
ուղևորությունը գեք մի ժամով, որպեսզի
վերջին անգամ ընթրիք վայելե յուր
միաբանության հետ: Կաթողիկոսը
սիրով համաձայնեցավ և սեղան նստավ
վաճի միաբանական ուստի հետ:

Ըստ սովորության՝ սեղանատան
ամբիոնը բարձրացած կարդում էր սուրբ
գիրքը Մովսես անունով մի երիտասարդ
վարդապետ: Նա ընթեռնում էր
առաքելոց գործերը: Երբ ընթրիքը
մոտեցավ յուր վախճանին, նա բացավ
Հովհաննու ավետարանը և բարձր
ձայնով կարդաց հետեյալը .

«Ես եմ հովիվն քաջ. հովիվ քաջ
զանձն յուր դնե ի վերա ոչխարաց: Իսկ
վարձկանն, որ ոչ հովիվ, որո ոչ յուր են
ոչխարքն, իբրև տեսանե զգայլն զի զա՝
բողու զոշխարսն և փախչի. և զայլն
հափշտակե զնոսա և ցրվե: Քանզի
վարձկան է, և չէ փույթ նմա վասն
ոչխարացն . . .»:

Դեռ վերջին խոսքերը չէր
արտասանել վարդապետը, երբ
կաթողիկոսը դենջակը ձգելով՝
այլայլված բարձրացավ աթողից և
բացականչեց .

— Օ՞ն և օ՞ն, թե վարձկան լինիմ ես,
ո՞վ Այրիվանից հավը: Գայլից փախչում
էի, Այո՛, բայց ոչ թե ձեզ նրա ձեռքը
մատնելու, այլ ինձ հանձնված
սրբություններն ազատելու համար:
Որովհետև այդ զգուշությունը վարձկանի

անուն պիտի վաստակե ինձ համար, ապա ուրեմն այս վայրկենից իսկ թողնում եմ ես այդ սրբությունները բախտի կամքին և հանձնում եմ այն ձեր երաշխավորության: Ես այսու չեմ հեռանում այս ուխտից:

Բարի վանահայրը, որ երիտասարդ վարդապետի կողմից չէր սպասում երբեք այդպիսի նախամտածված և համարձակ քայլ, մնաց բոլորովին ապշած: Հայրապետի խոսքերն ավելի ևս շփոթեցին նրան և խեղճը վագելով ծունկ չորեց վեհափառի առաջ:

— Աստվածարյալ տեր, - բացանանչեց նա, այս վարդապետը իս միաբանների մեջ հայտնի էր յուր համեստությամբ և առաքինությամբ, բայց փորձիչը երևի զայթակղել է նրան: Հրաման տուր այս վայրկենին իսկ կարգալույժ անել նրան և արտաքսել այն հարկից, որ նա անպատվեց յուր անպարկեշտությամբ:

— Չե, սիրեցյալ եղբայր, — պատասխանեց կաթողիկոսը. — այդ վարդապետն անպարկեցտ ոչինչ չասաց. նա կրկնեց ավետարանի ճշմարիտ խոսքերը. նա հիշեցրեց ինձ իմ պարտքը, հնչեցնելով իմ ականջին Անմահ և Քաջ հովվի պատվերը . . . : Իսրայելի հանցավոր առաջնորդներին աստված կոչում էր ուղղության ճամապարհը մարգարեների բերանով: Գուցե նա կամեցավ մարգարե հարուցանել և մեր մեջ: Չղատապարտենք այս մարդուն, որ ճշմարտությունը խոսելու շափ քաջություն ունեցավ:

Մովսես վարդապետը կանգնած էր
այդ վայրկենին ամբիոնի առաջ լուս և
անշարժ, նրա դեմքը խաղաղ էր և
հայացքը հանգիստ: Բոլոր
միաբանությունը, որ սորի վրա էր այդ
միջոցին, նայում էր նրան ասես թե մի
աշք դարձած, բայց երիտասարդ հայրը
բնավ չէր խոռվում այդ հայացքներից:
Նա զիտեր, թե ինչո՞ւ համար կարդաց
Հովհաննու ավետարանը և համոզված
էր, որ դրանով յուր պարտքը կատարեց:
Իսկ թե այնուհետև վա՞րձք թե պատ'իժ
կշափեին իրան, բնավ հոգը չէր:

Բայց վանահայրը կաթողիկոսի
խոսքերովն անգամ չհանգստացավ
որովհետև վախենում էր, թե զուցեա
Վեհափառը յուր նենգամտության
վերագրեա այս դիպվածքը, նա հարցրեց
վարդապետին բարձր՝

— Եղբայր իմ, ո՞վ պատվիրեց թեզ
այդ ավետարանը:

— Նա, որ աներևութաբար բազմած
է այս րոպեին մեր մեջ և որ
կառավարում է մեր սիրտն ու հոգին, —
պատասխանեց վարդապետը խաղաղ
ձայնով:

— Անշուշտ նա է պատվիրողը, —
հարեց Դուան Եպիսկոպոսը, — եթե
ճշմարիտ է, որ ծառի տերևը չի
շարժվում առանց նրա կամքին, ապա
այս սրբազն ակմքի մեջ խոսողը
նույնպես ներշնչված է նրա զորությամբ:
Աստված կամենում է, որ վեհափառ
հայրն ապրե յուր ուխտի հետ և
մասնակցե նրա ուրախության ու
վշտերին: Ո՞վ կարող է հակառակել նրա
կամքին:

— Ես չեմ հակառակում, — ասաց կաթողիկոսը: -Ես կամենում էի, Այո՛, զիշերն օգնության առնել ինձ և թշնամուց անտեսանելի կերպով հեռանալ, բայց հենց այդ զիշերվա շնորհիվ իմ ալևորությունն արգելվեցավ: Ուրեմն ես կմնամ:

Այն սրբությունները, որոնց ես կամենում էի թշնամու հափշտակությունից ազատել, իրանք ուրեմն թող պաշտպանեն իրանց: Եվ եթե աստծուն հաճելի լինի իմ հեռանալը, նա պայծառ արևի ժամանակ էլ զիշեր կստեղծե ինձ համար:

Այս ասելով կաթողիկոսը հեռացավ յուր հանգստարանը: Իսկ Դուան եպիսկոպոսը նոր բանքեր ուղարկեց Գառնի՝ հայտնելու համար բերդապահին՝ շսպասել այլևս կաթողիկոսի գալստյան:

Հետևյալ առավոտ, շատ վաղ, կաթողիկոսը խորհրդի հրավիրեց յուր մոտ միաբանության գլխավորներին, որպեսզի նրանց հետ միասին հազարացիների հարձակման դիմադրելու կամ հարձակվողների հափշտակությունից վանական ու հայրապետական հարստություններն ազատելու մասին խորհրդակցեն:

Որոշվեցավ նախ բոլոր մեծագին իրեղենները, եկեղեցական սպասներն ու սրբությունները և մանավանդ Սուրբ Գրոց ու այլ մատենից ժողովածուները ծածկել հեռավոր և խավարչտին այրերի մեջ: Երկրորդ՝ բոլոր միաբանության մասնակցությամբ կատարել թափոր և

ապա մնացորդ օրը անցնել աղոթքով ու հսկումով, որպեսզի աստված խնայեանպաշտպան միաբանությանը և շմատնե նրան յուր թշնամու ձեռքը:

Եվ, արդարն, անապատականների այս ընկերությունը թաքչելուց ու աղոթելուց զատ շուներ պաշտպանության մի այլ գենք: Թագավորն զբաղված էր ապստամբ իշխանների հետ կովելով, իսկ զորք ունեցող իշխաններն ամրացած էին իրանց բերդերում: Այդ պատճառով վանքերն ու միաբանությունները մնացել էին անպաշտպան: Թշնամու երեսից փախչող խուժանը, որ չէր վայելու արքունական զորաց կամ որևէ իշխանի պաշտպանությունը, խուճապելով խոնվում էր դարձալ այդ վանքերի մեջ և այդպիսով ավելի ևս ծանրացնում միաբանության դրությունը: Որովհետև վերջինս ստիպված էր լինում ոչ միայն նրանց պաշտպանելու, այլև կերակրելու հոգն ստանձնել, որ շատ անգամ կապված էր լինում մեծամեծ դժվարությունների հետ:

Աշնանային գեղեցիկ առավոտ էր: Վճիտ և անամապ երկնակամարի վրա սահում էր արևի հրափայլ գունդը, կարծես, ավելի լուսավոր և ավելի ճառագայթարձակ, քան ուրիշ օրեր: Գեղա լեռան լանջերն ու քարձունքները, որոնց վրա թռշնել ու դեղնել էին արտսն ու թափուտք՝ վառվում էին արդեն երփներանգ գունով: Այրիվանից ժայռերը, բուրգերն ու ամբարտակները, որոնք իրանց քարեղեն կրծքում սեղմում էին, կարծես, տխուր մենաստանը, ազատվում էին հետզհետե ժայռապատ լեռան ստվերներից, և առավոտյան

անուշ հավերը, որոնք Գեղա լեռան լանջերը քերելով՝ մտնում էին Այրիվանից ձորը՝ Ազատի ալիքները համբուրելու համար, մեղմում էին արևի տապը, որ սկսում էր արդեն զգալի դառնալ այդտեղ: Մենաստանի շուրջը բուսած ծառերի և կարկաչահոս գետի ափունքը հովանավորող թուփերի մեջ սկսել էին թռչուններն իրանց վաղորդյան ճռվողյունը, որ խառնվելով գետի քաղցր խոխոչի հետ, լցնում էր շրջապատը մի ախորժալուր աղմուկով:

Եվ ահա վիմափոր տաճարի դռներից դուրս եկան սպիտակազգեստ դպիրները անդաստանի քաղցրանվագ շարականը երգելով: Նրանց հետևում էին ուրարակիրները, սարկավագները, աբեղաների խումբը, վարդապետները և վերջապես բարձրաստիճան եպիսկոպոսները, շրջապատած Վեհափառ հայրապետին: Նրա առջևից դեմ առ դեմ գնում էին երկու սարկավագներ, արծաթե բուրվառները ձեռքներին, որոնք և շարունակ խնկարկում էին կաթողիկոսին: Սկսած աբեղաներից մինչև եպիսկոպոսները՝ ամենքն էլ ծածկած էին սև փիլոններ, որովհետև ոսկեթել շուրջառները և այլ քանկագին սպասները թաքցրել էին արդեն այրերի մեջ: Միայն կաթողիկոսն էր կրում սպիտակ, ոսկեթել շուրջառ, որ մի առանձին շուրջ ու վայելչություն էր տալիս նրա բարձր ու գեղապատշաճ հասակին և քաղցր ու բարի դեմքին, որ զարդարված էր սպիտակափառ և կուրծքը հովանավորող մորուսով:

Հասնելով վանքի պարսպապատի մեջտեղը, շրջան կազմեց միաբանությունը թափորն սկսելու

համար: Բայց հազիվ սկզբնական աղոթքները կարդացին և գրքերի ընթերցումն սկսան, ահա՝ երկնքի վրա կատարվելիք մի հրաշքի նշանները երևացին: Լուսավոր երկնակամարը գորշ-կանաչագույն ստվեր առավ յուր վրա: Նրա մեջ, զանազան կետերում, սկսան աստղեր նշմարվիլ: Օդի մեջ հանկարծ ցրտություն տիրեց, և քամին ընդհատ կերպով սկսավ շառաչել: Թոշունները, որոնք մինչև այն ուրախ ու զվարք ճռվողում էին, ձայներնին քաշեցին և սկսան վախեցած այս ու այն կողմն ընկնել: Թափոր կազմող միաբանությունը պաշարվեց քնազդական մի երկյուղով, և զիրք կարդացող վարդապետն զգաց, որ յուր աչքերի տեսությունը նվազում է:

Հանկարծ կաթողիկոսը, ձեռքերը դեպի երկինք բարձրացնելով, քացականչեց .

— Ո՞վ ահավոր և ամենակարող աստված, ի՞նչ հրաշք է այս, որ ցույց ես տալիս դու քո արարածներին . . .

Բոլորը կարծես այդ ձայնից զարինուած դեպի վեր նայեցին և սարսափելով տեսան, որ արևի պայծառ գունդը կիսով չափ ծածկվել է ստվերով, և հրավառ սկավառակը խավարում է արդեն:

Մի քանի րոպեից տվնջյան պայծառ լույսը խավարեց բոլորովին: Ամենքն մնացին սառած, և միայն երկյուղի ու զարմացման քացականչություններ էին, որ լսվում էին չորս կողմից:

Հանկարծ Դոան Եպիսկոպոսն առաջ գալով բարձրաձայն աղաղակեց .

— Վեհափառ տեր . աստված ահա՝ բացահայտ կերպով ցույց է տալիս յուր կամքը Այրիվանից ուխտին, որ ցանկացավ պահել քեզ յուր մոտ և յուր գրկում պատսպարել հայ Եկեղեցվո սրբազն հարստությունը: Դու շընդդիմացար և ասացիր . «Եթե աստծուն հաճելի լինի իմ հեռանալը, նա պայծառ արևի ժամանակ էլ գիշեր կստեղծե ինձ համար»: Եվ ահա՝ աստված լսեց քո խոսքը, նրա ամենակարող աշն սկսեց ստեղծել ցանկալի գիշերը, խավարելով տվնջյան պայծառ լուսատուն: Նա ուրեմն կամենում է, որ դու հեռանաս այս ուխտից և քո անձն ու հայրապետական սրբությունները փրկես վերահաս վտանգից: Հեռացի՛ր, Վեհափառ տեր, հեռացիր այստեղից, որովհետև այդ է աստուծու անքննելի կամքը:

— Հեռացի՛ր, հեռացի՛ր, մենք օրինում ենք քո ճանապարհը, — զոշեցին ամեն կողմից միաբանները:

— Հնազանդվում եմ աստուծու կամքին, — ասաց կաթողիկոսը և ծունկ չոքելով սկսավ աղոթել:

Բոլոր միաբանությունը հետևեց յուր հայրապետի օրինակին:

Երբ արևի խավարումն անցավ, նրանք շերմեռանդ սրտով թափորի կարգը շարունակեցին և ավարտելով վերադարձան տաճարը:

Այստեղ Մովսես վարդապետը, որ լնքրիքի ժամանակ կարդացել էր Հովհաննու ավետարանը և դրանով կաթողիկոսի ուղևորության արգելք դարձել, սարսափահար ու վշտաբեկ եկավ ընկավ հայրապետի ուժքերը՝ քողություն խնդրելու:

— Ես հանցանք գործեցի քո դեմ, Վեհափառ տեր, — ասաց նա արտասվելով, — ինձ թվում էր, թե աստված է ներշնչել ինձ քո ուղևորությունն արգելելու միտքը, բայց այժմ տեսնում եմ, որ ես գործել եմ սատանայի թելադրությամբ:

Ների՞ր ինձ և աղոթիր, որ քո նվաստ ծառան ազատվի փորձչի կապանքներից:

— Դու գործել ես աստուծո թելադրությամբ, սիրելի որդի, — ասաց նրան կաթողիկոսը մեղմ ձայնով, — աստված ինքն է ներշնչել թեզ այն՝ ինչ որ դու արիր, որպեսզի ցույց տա մեզ այսօր յուր ահավոր զորությունը: Գնա՛ և զոհության աղոքը կարդա նրան, որ արժանի արավ թեզ այդ շնորհին:

Վարդապետը հոգվով շափ մխիթարվելով այս խոսքերից, գլուխ խոնարհեց և հեռացավ:

Քիչ ժամանակից հետո կաթողիկոսը յուր հավատարիմներով ու հետևորդներով ելավ Այրիվանից և ուղղվեցավ դեպի Գառնի:

Հայրապետի հեռանալուց հետո միաբանության երկյուղն ավելի սաստկացավ: Նրանք հավատում էին,

որ աստված, երկնքի վրա ցոյց տված այդ հրաշքով, հայտնել էր իրանց թշնամիների մոտալուս հարձակումը: Ուստի բոլոր այն անապատականները, որոնք թշնամու հարձակման կամ նրանից շարչարանք կրելու շափ քաջություն չունեին, խոյս տվին լեռները և կամ պատսպարվեցան հեռավոր այրերում: Նրանց հետևեց և Այրիվանքին ապաստանած խուժանը:

Մենաստանում մնացին ծերունի վանահայրը և մի քանի կորովասիրտ ու անձնվեր վարդապետներ, որոնք ավելի լավ համարեցին մեռնել վանքի պարիսպների մեջ, սրբազն տաճարի դռան առաջ, քան թե իրանց անձի ազատությունը որոնելով՝ թողնել վանքը բարբարոսների ձեռքում:

Թեպետ նրանք հազարացիներին դիմադրել չեին կարող և դրա համար չեին իսկ երազում, քայց որովհետև գիտեին, որ այդ խուժադուժները եթե ամայի և անմարդաբնակ գտնեին վանքը, շարաչար պիտի պղծեին ու ավերեին նրան, որպեսզի փախչողների սիրտը կսկծացնելով՝ վրեժ լուծեին նրանցից, ուստի կարևոր համարեցին մնալ վանքում, գուցե թշնամու բռնություններն իրանց վրա դարձնելով ազատեին վանքը նրա բարբարոսություններից:

Մնացողների թվումն էր և երիտասարդ Մովսես վարդապետը, որ փախչողներին ու թաքչողներին զանազան ճանապարհներ ու թաքստյան վայրեր ցոյց տալուց և նրանց տեղավորելուց հետ, վերադարձավ վանահոր և նրա ընկերների մոտ, գալիք

հարվածներից յուր բաժինն ստանալու
համար:

Երեկոյան դեմ գուժկան հասավ
վանքը՝ թշնամիների հարձակման լուրը
գուժելու:

— Ոստիկանը մի քանի գունդ զորք
ճանապարհեց այստեղ կաթողիկոսին
կալանավորելու և միաբանությունը սրի
անցնելու համար,-ասաց նա
վանահորը . — կաթողիկոսարանի
վերակացուն զրկեց ինձ այս տխուր
նորությունը ձեզ հաղորդելու համար:

— Աստված երկնքից ավելի շուտ
լուր հասցրեց մեզ, որդի, —
պատասխանեց վանահայրը, —
կաթողիկոսը և միաբանության մեծ
մասն ազատված են արդեն, իսկ մենք
մնացինք այստեղ վանքի դռանը
մեռնելու համար: Գուժկանի հեռանալուց
հետ վանահայրը ժողովեց յուր հետ
եղողներին և մտավ տաճարն աղոթելու
և հսկումն կատարելու համար:

Նրանք դեռ ծնկաչոք աղոթում էին,
երբ մի զարհուրելի աղաղակ վիմափոր
տաճարի կամարները թնդացրեց:

Վանահայրը վեր թռավ տեղից և
մեղմ ձայնով Քրիստոսի խոսքերն
արտասանեց .

— «Արիք, երթիցուք, զի հասեալ է
ժամ . . .»: — Եվ նա այլևս
չկարողացավ շարունակել, բայց
առաջացավ խրոխտ քայլերով:

Բոլորը հետևեցին նրան: Երբ
տաճարի զավիթը հասան, նա նորեն

դարձավ միաբաններին և հուզված ձայնով ասաց .

— Մենք նվիրված ենք մեր ժողովրդի և այս սուրբ տաճարի սպասավորության և դրա համար ուխտ ունինք դրած նախ աստուծու և ապա մարդկանց առաջ . այդ ուխտին դրժելու իրավունք չունինք . զնանք ուրեմն դեպի զոհի այն սեղանը, որի ողջակեզր մեր անձը պիտի լինի . զնանք ուրախ և անտրտունչ և հավատանք, որ զոհելով մեր կյանքը այս անցավոր աշխարհում, պիտի վերստանանք նրան անանց և հավիտենական թագավորության մեջ :

— Գնանք մեր սրբազան պարտքը կատարելու, — հարեց եռանդով Մովսես վարդապետը : — Մենք ոչինչ չենք զոհում այստեղ և ոչինչ էլ չենք կորցնում :

Վաղ թե ուշ պիտի մեռնեինք . հավիտենական չեր լինելու մեր կյանքը : Օրինենք աստծուն, որ արժանի արավ մեզ շահավոր կերպով մեր մահկանացուն կնքելու : Եթե այս տաճարի հիմքերը մեր արյամք ներկվելով ավելի պիտի ամրանան, եթե զալոց սերունդները՝ շեն գտնելով այս կամարները՝ պիտի աղոթեն նրանց մեջ և այդ աղոթքը երկնքից պիտի իշեցնե հայ երկրի վրա հավիտենականի օրինությունը, ապա ուրեմն երջանիկ ենք մենք, որ դարձանք «ընտրության անոք» և այս անցավոր աշխարհում ապրեցինք ավելի իմաստնաբար՝ հավիտենական բարիքը անցավորից գերադասելով :

— Գնա՞նք, զնա՞նք, թշնամին մեզ չի ահաքեկի . զնա՞նք մեր պարտքը

կատարելու, — բացականչեցին մյուս վարդապետները և խմբովին բակը դուրս եկան:

Հազարացիք հասել էին արդեն վանքի պարիսպներին և շրջապատել նրան: Դռները փակ գտնելով՝ նրանք զայրացել, կատաղել էին: Այդպիսի համդգնություն չէին սպասում մի խումբ հոգևորականներից: «Ուրեմն այդտեղ պաշտպանող զորքեր կան», մտածում էին նրանք և իրանց գոռում-գոչումով վանքի այրերը քնդացնում: Նրանք հրամայում, հայինոյում, սպառնում էին: Ահազին ժայռեր զալիս, զարկվում էին պարսպապատի դուանը՝ նրան շախշախսելու համար: Քարազնացները վանքի ետևից բարձրացող ժայռերի վրա ելնելով՝ քարեր էին գլորում այդտեղից, իսկ նախահարձակները պարսպին սանդուղքներ հենելով՝ պատրաստվում էին ելնել նրանց վրա կամ իշնել վանքի բակը:

Վանականների խմբակը կանգնած էր այդտեղ անզեն, անպաշտպան, ինչպես անմեղ էրեների մի խումբ՝ արյունուշտ որսորդներով ու բարակներով շրջապատված: Հրոսակների վայրենի աղաղակները և երկաթապատ դուան բոմբյունը դող ու թունդ էին հանում նրանց սրտերը. և որքան էլ նրանք պատրաստված՝ կամավոր հոգով իրենց անձը զոհելու, այսուամենայնիվ նրանք դողում, սարսափում էին. մսից ու արյունից կազմված մարդը լնկճվում էր նրանց մեջ. բնազդումը գործում էր ավելի, քան հոգեկան կորովը. և նրանցից ամեն մինն աղոթում էր աստծուն՝ անցնել իրանից դառնության այդ բաժակը:

Միայն Մովսես վարդապետը կարծես խլացել, անզգայացել էր . զորքի աղաղակը, դուն ճարճատյունը, լեռնալանջից գլորվող քարերը նրան ո՞չ շփոթում, ո՞չ սարսափեցնում էին . նա անվրդով նայում էր այդ ամենին, կարծես սպանելով, որ հասնե շուտով կատարման ժամը:

— Մենք իզուր ենք կատաղեցնում այդ մարդկանց, — դարձավ նա վանահորը . — ավելի լավ է բանանք պարսպի դոները և ընդունենք նրանց, վաղ թե ոչ պիտի ներս խուժեն նրանք:

— Ոչ, ոչ . զուցե աստված դեռ կամենում է մեզ փրկել, զուցե անցնում է փորձության ժամը . . . — պատասխանեց վանահայրը, որ երկյուղից գունաքափել էր արդեն:

Այդ ժամանակ պարսպի և աշտարակների վրա բարձրացան զորքերը և զարմանալով տեսան, որ բակի մեջ կանգնած էին միայն մի խումբ վանականներ: Զկային այդտեղ դիմադրող զորքեր և ոչ էլ կովի կամ պաշտպանության պատրաստություն: Այդ անակնկալ հայտնությունն իշեցրեց նրանց կատաղության եռանդը: Մի քանիսը միայն իրանց սվինները ձգեցին դեպի խմբակը, այն էլ կարծես ոչ թե հարվածելու, այլ վանականներին վախեցնելու համար:

Բայց երբ պարսպապատի դուռը, ժայռերի հարվածին չղիմանալով, ահազին ճարճատյունով գլորվեցավ ընկավ, և զորքը բարձրագոշ ներս խուժեց բակը, վանականները խմբով փախսան դեպի գավիթը:

Վայրենի հրոսակներն ընկան նրանց ետևից և մի ակնթարքում շրջապատեցին բոլորին: Սրերն ու սվիճններն սկսած շողալ: Մի վայրկյան ևս ամենքը պիտի ջնջվեին: Բայց խմբապետներից մինն առաջ անցնելով՝ զորավոր ձայնով գոռաց .

— Ոչ ոքին չսպանեք, այս է զորապետի հրամանը:

Կարծես կատաղի գայլերի բերանից հանկարծ որսը խլեցին:

— Ինչո՞ւ չեք թողնում սատակել բոլորին, — գոռացին նրանք միաբերան և սկսան մոմոալ, սպառնալ և անլուր հայինյանքներ թափել վանականների գլխին:

Բայց շուտով այդտեղ հասավ Բեշիր զորապետը, նստած արաբական ամեհի նժույզի վրա և վերջ դրավ զորականի վայրենի եռանդին:

Դա մի հաղթանդամ և զորավոր մարդ էր, խոշոր և քուխ դեմքով, հրացայտ աչքերով, հարուստ, զորշախառն մորուքով, որ իշնում էր մինչև, գոտին. գլխին փաթաքած էր սպիտակ ապարոշ, որի մեջ ծածանում էր մի ոսկե ցցունք: Հազած էր թանկագին ասվի և նրա վրա պղնձե զրահ, կողդից կախած ոսկեզարդ, աղեղնաձև թուր, իսկ ձեռքին բոնած փոքրիկ, փայլուն վահանակ:

— Ո՞րն է ձեր մեծը, — հարցրեց նա վանականներին, հառաջանալով դեպի նրանց:

— Ես, խոնարի ծառադ, — առաջ
անցավ վանահայրը:

— Որտե՞ղ է ձեր կրոնապետը, —
հարցրեց Բեշիրը:

— Նա գնաց Գառնի:

— Գառնի:

— Այո՛, տեր:

— Ինչպե՞ս համարձակվեցավ:
Միքե Դվինից հրաման չբերի՞ն նրան
մեծ ոստիկանի ոտքը գալու:

Վանահայրը շպատախանեց, նա
տատանում էր և չգիտեր ի՞նչ ասել:

— Ինչպե՞ս չէ, բերին, — հառաջ
անցավ Մովսես վարդապետը:

— Ինչո՞ւ ուրեմն նա այդ հրամանը
անսաստեց:

— Նրան կարելի էր խնդրել, բայց
երբեք՝ հրամայել:

— Դու համարձակվում ես այդ
լեզվով խոսի՞լ ինձ հետ:

— Ամեն լեզու իրավունք ունի
ճշմարտությունը խոսելու:

— Եվ չե՞ս վախենում, որ այդ
ճշմարտախոս լեզուն արմատից հանեմ:

— Մենք սպասում եինք արդեն
մեռնելու համար:

— Կյանքը երևի շատ է ձանձրացրել
քեզ, քշվառական:

— Ոչ միայն ձանձրալի է, այլև նվաստացուցիչ է այն կյանքը, որ մարդ վայելում է յուր թշնամու առաջ խոնարհելով, մահն այդպիսի կյանքից ավելի գերադաս ենք համարում մենք:

— Հրամայեցե՞ք, տեր, որ այս ապերասանի կառափը շախշախեմ, — գոռաց մի զորական, սուրբ երիտասարդ վարդապետի գլխին շողացնելով:

— Թո՞ղ միայն դա ապրի յուր ընկերներից, որպեսզի կյանքի նվաստություններից շարաշար տանջվի, — պատասխանեց զորապետը և ապա վաճահորը դառնալով հարցրեց, — որտե՞ղ են զտնվում ձեր վանքի և կրոնապետի գանձերը:

— Մենք գանձեր չունինք, — պատասխանեց վաճահայրը:

— Մի՛ համարձակվիր ստել իմ առաջ:

— Ես չեմ ստում, ոչ թե նրա համար, որ վախենում եմ, այլ որ մեր կրոնն արգելում է այդ: Մենք գանձեր չունենք, որովհետև անապատականներ ենք. իսկ անապատականը սեփականություն չի կարող ունենալ: Մենք պահպանում ենք միայն մեր ժողովրդի մեզ տված ավանդները և այն գործադրում ենք դարձյալ նրա օգտին, եթք կարիքը պահանջում է:

— Դե՛հ ուրմեն, հայտնի՛ր ինձ այդ ավանդների տեղը, — հրամայեց զորապետը:

— Ես իրավունք չունիմ, —
պատասխանեց վանահայրը:

— Ես իրամայում եմ քեզ:

— Ես պիտի անսաստեմ քո
հրամանին:

— Կապեցեք դրանց բոլորին և
ձգեցեք մի անկյուն, — հրամայեց
զորապետը. — իսկ դուք մտեք սրանց
կացարանները, աղոթարանները,
պտրեցեք, որոնեցեք ամեն տեղ,
քրքրեցեք ամեն անկյուն, հանեցեք
ծածկած իրերը, դուրս քաշեցեք
թարնվածներին:

Զորապետը դեռ չէր ավարտել յուր
խոսքը, որ զորքերն իրար անցան:
Կարծես ոսկե բեռներ հափշտակելու
հրաման տրվեցավ իրանց: Բայց Բեշիրը
թույլ չտվավ, որ ամեն ցանկացող ներս
մտնե վանքը: Նա զիտեր, որ զորականը
խիդ ու օրենք չունի, հետևապես գտած
թանկագին իրերը պիտի ծածկեր և
սեփականեր: Ուստի ընտրեց մի քանի
խումբ խուզարկուներ և նրանց ուղարկեց
դեպի ծածկարանները:

Զորքերը խուժեցին վիմափոր
տաճարը, փոքրիկ մատուռները,
միաբանական խուցերը, ելան լեռան
լանջերում փորված այրերը, միով
բանիվ՝ թափանցեցին ամեն տեղ, ուր որ
մի ծածկված հարկ կամ գաղտնի
անկյուն գտան: Նրանք տենդային
եռանդով խուզարկում էին այդ տեղերը,
քրքրում էին ծակամուտները, փորում
էին գետինը, թափում էին փայտերի
կույտը կամ ցրում աղյուսը, կարծելով,
թե նրանց տակ թաղված պիտի գտնեն

մեծամեծ գանձեր: Բայց երբ մեծագին ոչինչ չգտան, դուրս քերին և ժողովեցին բակի մեջ եկեղեցու հասարակ շապիկներ, փիլոններ, զանազան հնոտիք և խուցերից հավաքած ցնցոտիներ ու կարպետներ:

Բեշիրն այդ տեսնելով սկսավ կատաղել: Խուզարկուները մինչև, անգամ չեին գտել վանքի մեջ զործածվող պղնձեղենը, որ, յուր իմանալով, ահազին քանակության էր հասնում: Հարուստ Այրիվանքում, ուր մի քանի հարյուր միաբաններ կային, ուր ինքը կաթողիկոսն էր ապրել, չգտան մինչև անգամ մի պղնձեն գավաթ, մի սկուտեղ: Բակի մեջ ընկած էին միայն մի քանի հատ փայտյա խաներ, ափսեներ և հողե ամաններ:

— Եվ այդպես, դուք ուրեմն ամեն ինչ ծածկե՞լ եք, — զայրացած հարցրեց զորապետը՝ դիմելով վաճահորը:

— Ծածկել ենք ա'յն ամենը, ինչ որ այս մենաստանին և ոչ թե ձեզ է պատկանում, — պատասխանեց ծերունին:

— Այս րոպեիս պիտի հայտնես տեղը, գարշելի ծերուկ, — զոռաց Բեշիրը և մտրակի ծանր հարված իշեցրավ վաճահոր գլխին:

Արջարի ջիղը, որից հյուսած էր մտրակը, զալարվելով դիպավ ծերունու դեմքին, որից նրա դալկահար երեսի վրա կապեց զորշ-կապույտ պալար: Ծերունին երերաց և հենվեցավ եկեղեցու պատին:

Մի երիտասարդ աբեղա սաստիկ գրգռվելով այդ բանից, առաջ անցավ և աներկյուղ ձայնով գոչեց .

— Դո՞ւ, որ զառամյալ ծերունուն խնայելու շափ խիղճ շունիս, արժանի չես զորապետի անվան: Աստված կպատժե քեզ մի օր, վախեցիր նրա բարկությունից:

Բեշիրը դեռ չէր պատասխանել, որ մի ծանր սրի հարված իջավ աբեղայի զլխին, և նա արյունաթաթախ զլորվեցավ գետին:

Գազան զորականը, որ այդ հարվածն իջեցրավ, արժանացավ զորապետի գովության:

— Այսպիսի հարված կստանաք ամենքդ, եթե կհամառեք գանձերի տեղու ծածկել, — սպառնաց Բեշիրը . — հայտնեցեք ինձ ամեն ինչ ճշությամբ, և դուք կազատվեք մահից:

— Մենք չենք մատնիլ ձեզ՝ ո՛չ մեր եղբայրներին և ո՛չ մեր սրբությունները, արեք մեզ հետ ինչ որ հաճելի է ձեզ, — պատասխանեց մի ուրիշ վանական:

— Դո՞ւ էլ նոյնա ես կրկնում, երիտասարդ կրոնավոր, — դարձավ Բեշիրը Մովսես վարդապետին:

— Այո՛, տեր, մատնությունը գարշելի գործ է, և մեզանից ոչ ոք չի մատնիլ ձեզ ոչինչ: Ծածկված մարդիկը մեր եղբայրներն են, ծածկված իրերը՝ մեր սրբությունները կամ ժողովրդի գույքը: Մենք նրանց ձեզ հանձնելու իրավունք չունինք: Մեր սեփականը, ահա՛, այս

մարմինն է. դուք կարող եք նրան անշնչացնել, բայց ընկճել մեր հոգին՝ երբեք:

Տարեք, տանջեցեք այս մարդկանց ամենասուկալի տանջանքներով, մինչև որ նրանք կհայտնեն ձեզ ծածկված գանձերի տեղը, — հրամայեց գորապետը և հեռացավ:

Նրա գլխում շարունակ պտտվում էր այն միտքը, թե Այրիվանքը մեծ գանձեր ունի, և ինքը պիտի հափշտակե նրանց: Վանականների համառությունն է՛ ավելի էր գրգռում նրա ախորժակը:

Բայց վերջինները համառում էին գլխավորապես այն պատճառով, որ այն ծածկարաններում, ուր վանքի և կաթողիկոսի գույքերն էր զետեղված, պատսպարված էին և շատերը իրանց կարգակիցներից: Իրեղենների տեղը հայտնելով՝ պիտի մատնեին նրանք և թաքնված մարդկանց, որոնց և թշնամու սուրն անխնա պիտի ջնշեր: Այս պատճառով ավելի լավ համարեցին միայն իրանք զոհվել, քան իրանց եղբայրներին էլ մասնակից անել մահվան:

Անխիղճ զորքերը քաշկոտեցին միաբաններին այս ու այն կողմը: Նրանցից մինին ծառի վրա պրկելով սկսան հարվածել, մյուսին ձիու պոչից կապելով, քաշքեցին գետնի վրա, երրորդին մերկացնելով՝ սկսան խարաններով այրել, չորրորդի մարմինը սվիններով ծակծկեցին, հինգերորդինը՝ արցաններով պոկեցին, և այլն և այլն: Բայց և այսպես արիասիրտ

միաբաններից ոչ ոք հանձն շառավ զորապետի հրամանը կատարելու:

Այն ժամանակ Բեշիրը նորեն եկավ տանջվողների մոտ . տեսավ թե ինչպե՞ս տված շարշարանքներն արյունոտել, այլանդակել էին թշվառ զոհերին . կարծես խիղճը զարթեցավ բարբարոսի մեջ և նա հրամայեց, նրանց տանջանքները կարծելու համար, միանգամից սրի անցնել բոլորին:

Զորապետի հրամանը մի ակնբարթում կատարվեցավ . բոլորին էլ միանվագ գլխատեցին: Կենդանի մնաց միայն Մովսես վարդապետը, որին Բեշիրը, ըստ յուր խոստման, հրամայեց ողջ պահել, որպեսզի նա յուր վերքերից տանջվի շարունակ: Բացի այդ, զորապետը հրամայեց նրան շտապել Գառնի և, խարաններով ու աքցաններով կեղեքած յուր մարմինը կաթողիկոսին ցոյց տալով հայտնել նրան, որ իրան էլ զորապետը այդ օրին պիտի հասցնե, եթե յուր կամքով չկամենա Դվին վերադառնալ և ոստիկանին հնագանդություն երդվել:

Այնուհետև Բեշիրը հրամայեց զորականին ավերել վանքը, չթողնելով այդտեղ նույնիսկ խեցիի մի կտոր:

Զորքերը հափշտակեցին ինչ ոք գտան . թե՛ հավաքած իրեղենները, թե՛ հավ ու ճիվը, թե՛ մեղվի փեթակները, որոնք խիստ բազմաթիվ էին, և թե մինչև անգամ անասունների համար ամբարած խարն ու պաճարը:

Միաբանների նահատակությամբ զորքերը իրանց զրկանաց վրեժը հանած

լինելով, ուրիշ ավերումներ չարին
տաճարի կամ մատուռների մեջ:
Այդպիսով անապատականների
անձնվիրությունը յուր օգուտը բերավ:
Այրիվանից ճարտարապետական
բարեգարդությունը մնաց անաղարտ:

Գևորգ Մարգարետունի՝ Բ - Նոր դիմումներ

← Ա -
Այլիվանքում

Գ - Սի
ուալո
բողբոշ
չորացած
ծառի
մոտ →

Մուրացան

Բ ՆՈՐ ԴԻՄՈՒՄՆԵՐ

Արևի խավարումը ծանր տպավորություն էր թողել Գառն դոյլակում: Իշխանուհիները թագուհու մոտ ժողոված՝ զանազան գուշակություններ էին անում բնության այդ խորհրդավոր երևույթի մասին: Նրանք հավատացած էին, որ արևի խավարումը նշան է մոտալուտ մի պատուհասի կամ ծանր դժբախտության: Բայց թե ի՞նչ պատուհաս կամ դժբախտություն պիտի լիներ այդ, չգիտեին, և գուշակություններն ահա՝ դրա մասին էին:

— Թագավորը պիտի հաղթվի, և այդ պարտությունը նոր անհաջողության դուռ պիտի բանա մեզ համար, այս է արևի խավարման նշանակությունը,-որոշեց վերջապես թագուհին:

Բայց իշխանուհիներից ոմանք չհամաձայնվեցան նրա հետ: Եվ այդ ոչ

թե նրա համար, որ չէին հավատում այդ գուշակության, այլ նրա համար, որ թագուհու սիրտը վշտացնել չէին կամենում:

— Արևը ծագում է շատ երկիրների վրա, բայց բոլոր այդ երկրները միաժամանակ չեն դժբախտանում, — նկատեց Սյունյաց Մարիամ իշխանուհին, — եթե արևի խավարումը գուշակ է դժբախտության, ինչո՞ւ ուրեմն միևնույն երկրում թագավորը պիտի հաղթվի, իսկ Ցիկ-Ամրամը հաղթե, մինք դժբախտության և մյուսը՝ հաջողության հանդիպե: Այդ ապացուցանում է ուրեմն, թե արևի խավարումը միայն շարիք չէ բերում մարդկանց, այլև երբեմն բարիք:

— Եվ զուցե այս անգամ բարիքը մեզ վիճակվի, — հարեց Մարզպետունի իշխանուհին:

— Գուցե, — պատասխանեց թագուհին: Բայց նա այդ հույսը չուներ: Նա գիտեր, որ աստված շարիքը շափում է հանցավորին, իսկ բարիքը՝ արդար մարդուն, գիտեր, որ յուր թագավոր ամուսինը հանցավոր էր Ամրամի առաջ, և հետևապես պիտի հաղթանակեր վերջինը: Բայց նա այդ մասին ոչինչ չխոսեց, որովհետև չէր կարող խոսել:

Մի քանի ժամից այստեղ հասավ չովիաննես կաթողիկոսը: Ամբողջ Գառնին յուր հոգևորականներով ընդառաջեց հայրապետին: Մուշեղ բերդակալը, որ օգտվում էր ամեն դեպքից յուր հարգաճը Վեհափառին ցույց տալու համար, դուրս հանեց

մարտկոցներից ու աշտարակներից բոլոր ամրոցաբնակ զորքերը և կատարյալ սպառագինությամբ ու դրոշակներով տարավ նրանց կաթողիկոսի առաջ: Թագուհին յուր իշխանուհիներով դիմավորեց հայրապետին ամրոցի դռների մոտ և նրա հետ միասին մտավ եկեղեցի:

Երբ կաթողիկոսը յուր աղոթքը կարդաց և մուտքի մաղթանքն ավարտեցին, թագուհին հրավիրեց նրան դոյջակ, ուր Հայրապետի և յուր հետևորդների համար պատրաստված էր օքնան:

Վեհափառ ատելությունն ուրախացրել էր զառնեցիներին. Ժողովուրդը ցնծության մեջ էր: Բայց դոյջակում, ընդհակառակը, տխրել էին ամենքը:

Կաթողիկոսը հայտնել էր թագուհուն յուր զալստյան պատճառը: Ոստիկանի Դվին հասնելու լուրը տարածվել էր դոյջակի մեջ: Ամենքն սկսել էին վախենալ և այս ու այն անկյունը ժողովված՝ խորհրդածություններ անել: Իշխանուհիներին հուսադրում և սիրտ էր տալիս Գոռ իշխանիկը: Եվ նրա խոսքերը, արդարեն, հանգստացնում էին քե՛ հասակավոր տիկնանց և քե՛ դեռատի օրիորդներին:

— Գառնին չէր կարող գրավել ոչ միայն Նսրի, այլև ամիրապետի զորքերը, — ասում էր նա նրանց: — Եթե մեր պահակ գնդերը չկովին անգամ, դարձյալ Գառն ամրությունը կմնա անխախտ: Թշնամին չի կարող վճասել նրա ժայռերին, իսկ Տրդատաշեն

պարիսպներն ու աշտարակները
կդիմադրեն թե՛ բաքաններին և թե՛
բաղիստրի ոռոմբերին:

Մուշեղ քերդակալը, սակայն,
ավելորդ համարեց կանանց զրույցներին
մասնակցել: Նա մինչև անգամ
կաթողիկոսի մոտ շմարագ, թեպետ և
կցանկանար ամբողջ ժամերով կանգնել
նրա առաջ և Հայրապետի սուրբ
խոսքերը լսել . . . Այդ, արդարեն, մի մեծ
բախտավորություն կլիներ նրա համար:
Բայց նա պարտաճանաչ մարդ էր և
զիտեր, որ իրավունք չունի յուր պարտքը
զվարձության գոհելու: Այդ պատճառով
հենց որ նա Վեհափառի քերած լուրն
իմացավ, անմիջապես դեպի
զորանոցները դարձավ և առանց մի
վայրկյան դանդաղելու՝ սկսավ ամրոցը
պաշտպանելու մասին հարկ եղած
կարգադրություններն անել:

Նա ուազմագետ մարդ էր, և
բազմամյա փորձառությունից զիտեր, որ
թշնամին հասնում է շատ անգամ
այնպիսի ժամանակ, երբ ոչ ոք չէ
սպասում նրան: Այդ պատճառով
ցանկանում էր պատրաստել զորքը ժամ
առաջ, որպեսզի հանկարծակի գալով
վտանգի չենթարկե ամրոցը, որին
ապաստանած էին այդ միջոցին հայոց
երկրի ամենաթանկագին գլուխները, —
բազուիին և կաթողիկոսը:

Նա զինավորեց բոլոր զորքը,
բաժանեց նրանց զանազան խմբերի,
որոնցից ոմանք պատնեշների, ոմանք
աշտարակների և ոմանք պարիսպների
վրա պիտի հսկեին կամ կովեին: Կազմել
տվակ մի քանի կետերում ահազին
բարակույտներ, որով պետք է

պարիսպների վրա բարձրացած զորքը հարվածեին կամ նրանց սանդուխտները շախչախեին: Պատրաստեց մեծ քանակությամբ ճարպ, կարաջութ և ուրիշ դյուրավառ նյութեր, որոնցով պետք է պաշարողների վրա կրակ թափեին: Միով քանիվ՝ հոգաց այն ամենը, ինչ որ կարևոր էր հանկարծահաս թշնամուն դիմադրելու կամ ամրոցի սահմաններից նրան հալածելու համար:

Բայց անցավ երկու օր, և տակավին թշնամու հարձակման մասին լուր չեկավ քերդակալին: Այդ հանգամանքը սակայն չթուլացրեց նրա եռանդը: Գիշեր-ցերեկ նա զորքի հետ էր և շարունակում էր յուր պաշտպանողական պատրաստությունները:

Եվ ահա մի երեկո նա նկատեց մի խումբ հեծյալներ, որոնք իշնում էին Գեղա լեռան բարձրություններից: Այդ նորությունը երկյուղ պատճառեց նրան:

«Թշնամին, ուրեմն, մի քանի կետերից է կամենում հարձակվել ամրոցի վրա», մտածեց նա և մարդիկ ուղարկեց շրջականները լրտեսելու:

Բայց անցավ քավական ժամանակ և երևացող հեծելախմբին շինուեց որևէ ուրիշ խումբ: Հեծյալները հետզհետե առաջանալով իջան Ազատի ձորը և խոտորեցին դեպի Գառնի:

Որքա՛ն մեծ եղավ քերդակալի ուրախությունը, երբ նա այդ խմբի մեջ ճամաչեց իշխան Մարզպետունուն: Մի

Երկնային զորություն օգնության հասավ
իրան ծանր ճգնաժամի վայրկենին:

Իսկույն լուր տարան թագուհուն
իշխանի գալստյան մասին:

Հեծելախումբը, որի առաջնորդները
Մարզպետունին ու Վահրամ սեպուհն
էին, կազմված էր մի քանի տասնյակ
վանանդացիներից, որոնք սեպուհի հետ
միասին գնացել էին Աղստև՝
թագավորին օգնելու համար: Գևորգ
իշխանը քողեց նրանց բերդակալի մոտ
և ինքը սեպուհի հետ միասին գնաց
թագուհուն ներկայանալու:

Բայց իշխանի գալստյան լուրը
թագուհուն ոչ թե ուրախություն, այլ
հոգմունք պատճառեց: Մի քանի օր
առաջ նա, արդարեւ, սպասում էր նրան
սրտի անձկությամբ: Նա ժամերով
նստում էր Տրդատա հովանոցում և
դիտում այն ճանապարհը, որով պիտի
վերադառնար իշխան Մարզպետունին:
Նա կամենում էր, այս՝ տեսնվել և
խոսել նրա հետ ժամ առաջ, կամենում
էր քանալ նրան յուր սիրտը և դարման
խնդրել նրանից յուր վշտերի համար,
որովհետև այդ իշխանի մեջ էր տեսնում
արքայական ընտանիքի միակ
հավատարմին:

Բայց այժմ, քանի որ Սեղան
պատմել էր նրան ամեն քան, քանի որ
ինքը գիտեր, թե Մարզպետունին
վաղուց ծանոթ է եղել յուր վշտերին և
սակայն նրանց մասին ոչինչ չէ հայտնել
իրան, այժմ այլս չէր կամենում
հանդիպել նրան իբրև մտերմի: Նա
մտածում էր, թե այդ իշխանն էլ անշուշտ
ծիծաղել է մի օր յուր միամտության

վրա, ինչպես այդ արել են յուր պալատի կանայքն ու նաժիշտները, և այդ միտքը ճնշում, նվաստացնում էր իրան յուր իսկ աշքում:

«Ի՞նչ, միթե նա այժմ պիտի ներկայանա ինձ՝ իբրև յուր թագուհո՞ւն . . . իբրև յուր թագավորի ամուսնո՞ւն . . . մի՞թե նա չգիտե, որ ես իրավունք չունիս այլս այդ անունը կրելու, քանի որ թագավորն անարգել, արհամարհել է ինձ . . .», մտածում էր ինքն իրան թագուհին և փափագում, որ իշխանը չներկայանա իրան, չերևա քնավ յուր աշքին:

Բայց մի՞թե այդ հնարավոր էր: Չե՞ որ ինքը մինչև այն վայրկյաններն էր հաշվում, թե ե՞րբ արդյոք լուր կհասներ իրան Ուտիքից, չե՞ որ նա ցանկանում էր և պարտավոր էր իմանալ, թե ի՞նչ հետևանք ունեցավ արքայի արշավանքը, հաղթե՞ց նա արդյոք թե՞ հաղթվեցավ: Երկու դեպքումն էլ նա շահ ուներ յուր անձի համար, մեկում՝ իբրև թագուհի, մյուսում՝ իբրև ամուսին . . .

Երբ սենեկապան սպասուիին հայտնեց թագուհուն, թե Մարզպետունի իշխանը և Վահրամ սեպուհը թույլտվություն են խնդրում իրան ներկայանալու, նա շփոթվեցավ և չգիտեր, թե որի՞ն արդյոք ընդունել:

— Թող գան, — ասաց սպասուիին:
Բայց հենց որ վերջինս կամեցավ հեռանալ, — չէ՛, չէ՛, թո՞ղ միայն իշխանը ներկայանա, — իրամայեց նա նորեն և սպասուիին դուրս գնաց Մարզպետունուն հրավիրելու:

Թագուհու սիրտն սկսավ տրոփել, մի ներքին անհանգստություն պաշարեց նրան, և դեմքի խաղաղ արտահայտությունն անհետացավ:

Նա վեր կացավ տեղից, նայեց արծաթի հղկված հայելուն և տեսավ, թե ինչպե՞ս այլայլվել է ինքը: Նրա շրթունքները դալկացել, այտերը զունատվել և աչքերը խառնվել էին:

— Ի՞նչ պատահեց ինձ . . . — հարցրեց նա ինքն իրան և սակայն յուր հարցին պատասխանել չկարողացավ: Նրա մեջ այդ րոպեին զարթել էին երկու հակառակ, իրար դեմ մրցող և իրար ճնշող զգացումներ, դրանք թագուհու պատվասիրությունը և ամուսնու անձնասիրությունն էին: Երկուսն ել իրավատեր, երկուսն ել զորավոր . . . Հարկավ, դրանցից մինը պիտի հաղթանակեր, բայց դեռ մինչև այդ՝ որչափ հուզմունք, որչափ ալեկոծություն պիտի խոռվեին նրա հոգվո ծովը . . .

«Ի՞նչ լուր կբերե ինձ արդյոք իշխանը . . .», մտածում էր նա. և այս մտածմունքը քունդ էր հանում նրա սիրտը: Նա կամենում էր, այո՛, լսել, թե թագավորը հաղթեց, թե Ամրամի ապստամբությունը՝ ճնշվեցավ, թե արքայի զորքերը նորեն Ուտիքն ու Սևորդյաց աշխարհը գրավեցին . . . Այդ լուրը կզգվեր յուր դշխոյական պատվասիրությունը, որովհետև այդ հաղթությամբ թագավորը կզորանար, նրա անունը կփառավորվեր, հայոց զորքը կքաշալերվեր, թշնամիները հետ կքաշվեին: Այդ հաղթությունը կժողովեր նորեն արքայի շուրջը վիատյալ

իշխաններին, սիրտ, հոգի կներշնչեր նրանց, դրանով ոստիկանի դեմ ուժ կկազմվեր, որով նորեն Դվինը կգրավեին, կաթողիկոսարանը կազատեին . . .

Այս բոլորը ճիշտ էր:

Բայց երբ նա հանկարծ մտաքերում էր, թե ի՞նչ պատճառից է առաջացել Ամրամի ապստամբությունը, երբ մտածում էր, որ քազավորն այս հաղթությամբ ավելի ևս պիտի համարի յուր մոլորության մեջ, և Սևորդյաց Երկիրը նորեն գրավելով հաճախ պիտի այցելե Ասպրամ իշխանուհուն, և, հետևապես, բոլորովին թողնե, լքանե իրան . . . այն ժամանակ ցանկանում, ի սրտե փափագում էր, որ Մարզպետունին հայտնե իրան, թե քազավորը հաղթվեցավ, թե արքայական զորքերը ջարդվեցան, թե Յիկ-Ամրամը վերջնականապես տիրապետեց Ուտիքն ու Սևորդյաց ձորը, ուր այլևս Աշոտ Երկարը չի կարող յուր ոտքը դնել, յուր սիրեցյալ Ասպրամին այցելել . . .

«Օ՛, զուցե այդ զոհաբերության գնով՝ ես նորեն գտնեմ իմ անգին կորուստը . . . զուցե նա մտածե՝ թե յուր հանցավոր սիրո համար պատժեց իրան աստված, և խղճահարվելով վերադառնա նորեն դեպի ինձ, դեպի յուր ամուսինն ու թագուհին, դեպի այն սիրտը, որ այնքան ջերմագին սիրեց նրան և որ տակավին շնչում է՝ յուր կորած կեսը նորեն գտնելու հուսով . . .»:

Այս մտածունքների մեջ էր թագուհին, երբ սենեկապանը նրա առանձնարանը մտնելով հայտնեց, թե իշխանն սպասում է իրան:

Թագուհին դուրս գնաց դահլիճ առանց նաժիշտների ընկերակցության:

Գևորգ իշխանը, որ կանգնած էր մուտքի առաջ, տեսնելով թագուհուն՝ ողջունեց նրան խոր գլուխ տալով և ապա եկավ ձեռքը համբուրելու:

Իշխանի լուրջ և խաղաղ դեմքը հանգստացնող տպավորություն արակ թագուհու վրա:

— Երկա՞ր սպասեցինք քեզ, իշխան, անշուշտ մեզ համար ուրախ լուր ես քերել, — ասաց նա սառը ժպտալով և աթոռի վրա բազմելով:

— Ուրախ լո՞ւր . . . Այո՛, կցանկանայի բոթաքեր չլինել, բայց աստված . . .

— Ի՞նչ պիտի զուժես, — հարցրեց թագուհին անհանգստությամբ, աչքերն իշխանի վրա սևեռելով:

— Թագավորն ազատված է. պետք է փառք տանք աստծուն:

— Ի՞նչ կնշանակե այդ, իշխան, ուրեմն արքայական զորքերը շարդվեցա՞ն:

Ամրամը հաղթանակե՞ց . . .

— Նա չհաղթանակեց, բայց մենք ամոթալի պարտություն կրեցինք:

— Չեմ հասկանում քեզ:

— Ամրամը մեզ պաշարեց մի կրծի
մեջ: Թագավորը փախչելով
ազատվեցավ. իսկ զորքերի մեջ կոիվ
չեղավ:

— Պատմի՛ր ավելի
մանրամասնորեն, — հրամայեց
թագուհին:

Եվ իշխանը սկսավ մի առ մի
պատմել թե՝ յուր դիմումների և թե՝
արքայի սպառագինման ու անհաջող
ընդհարման բոլոր պատմությունը,
ծածկելով, իհարկե, ա'յն ամենը, ինչ որ
ինքը կարևոր չէր համարում հայտնել
նրան՝ թե՝ իբրև թագուհու և թե՝ իբրև
ամուսնու:

Երբ նա վերջացրեց, թագուհին շունչ
առավ և կարծես զոհ իշխանի
պատմածներից՝ ասաց .

— Ուրեմն արյուն շթափվեցավ . . . և
սակայն թագավորը փախավ,
զլխակո՞ր . . . ամոթահա՞ր . . . այնպես
չէ՞: Փառք ամենակարող աստծուն, նա
դատում է արդարությամբ . . .

Եվ թագուհու դեմքի վրա փայլեց
զոհության մի ժայտ, որից սակայն
անբաժան էր դառնության կսկիծը:

— Մեծափառ տիկին, դու ինձ
ապշեցնում ես. Մի՞թե արքայի
պարտությունը ուրախություն է
պատճառում քեզ, — հարցրեց
Մարզպետունին թագուհու խոսքերից
բոլորովին շփոքված:

— Այո՛, Մարզպետունի՛ իշխան:

— Բայց այդ պարտության նախատինքը վերաբերում է արքայական զահին և . . .

— Եվ թագուհուն, այնպես չէ՞ . այդ շեհ՞ր ուզում ասել:

— Այո՛, մեծափառ տիկին:

— Թագուհին այլևս հետամուտ չէ փառքի, այլ հոգվո հանգստության . . .

Անցան այն ժամանակները, երբ իմ իղձերի լրումը Աշոտի հաղթություններն էին կազմում, երբ իմ հոգին սավառնում էր նրա հաղթական դրոշի շուրջը . . . Այդ ժամանակ, Այո՛, փառքի մեջ էի որոնում իմ երջանկությունը, որովհետև երիտասարդ էի և անփորձ: Իսկ այժմ այդ փառքն ատելի է դարձել ինձ, որովհետև նրա շնորհիվ իմ ամենաթանկագին երջանկությունը կորցրի:

— Մի՞թե մի դժբախտություն է հասել իմ թագուհուն, — հարցրեց Մարզպետունին տարակուսելով:

— Դժբախտություն . . . Ω՛՛. Ես շատ երջանիկ եմ . այդ գիտես դու, գիտե Մարզպետունի իշխանուհին, գիտեն իմ պալատի կանայքը, իմ նաժիշտները . . . Այո՛, դուք ամենքդ գիտեք, բայց կամենում էիք, որ ես չիմանամ . . . Այնպես չէ՞ , տեր Մարզպետունի, — հարցրեց թագուհին հեզնաքար ժպտալով:

— Ես . . . չգիտեմ . . . մեծափառ տիկին, ինչի մասին է խոսքը:

Թագուհին սևեռեց յուր աչքերը
իշխանի վրա և մի վայրկյան լուն
նայելուց հետ՝ մեղմ ձայնով ասաց .

— Ուշ է արդեն, իշխան, մի՛ հոգաբ
այլս իմ սրտի անդորրության մասին:
Ես կարող եի տանել իմ վիշտը, եթե
իմանայի, թե նա անհայտ է աշխարհին:
Բայց քանի որ աշխարհն ինձանից
առաջ է ծանոթացել նրան, ծածկելն
այլս օգուտ չի բերիլ: Դու մի՛
զարմանար, որ քո բերած լուրն ինձ
ուրախացրեց: Այդ ուրախությունը
խավարող հուսոն վերջին ճառագայթն էր,
որ փայլեց իմ երեսին, գուցե, վերջին
անգամ . . .

— Ճուսո՞ . . . ի՞նչ հոյս ունիս դու
անհաջողության վրա, մեծափառ տիկին,
— հետաքրքրությամբ հարցրեց
իշխանը:

— Ինչ հո՞յս, լսի՛ր քեզ կասեմ:
Մինչև այժմ իմ ամուսնու մեջ ես
քազակորն եի որոնում, նրա
հաջողություններով ուրախանում, նրա
փառքերով պարծենում . . . Կարծում եի,
թե դրանք են միայն, որ երջանկություն
պիտի բերեն ինձ: Բայց այժմ . . . այժմ
տեսնում եմ, թե որքա՞ն խարված եմ
եղել ես, թե ինչպե՞ս հաղթանակների
աղմուկը, դափնիների փայլը, գահույքի
շուրջը, արքայական պերճությունները
հատել, ցամաքեցրել են իմ
երջանկության աղբյուրը. թե ինչպե՞ս
այդ ամենի մեջ ես կորցրել եմ իմ
ամուսնուն, համայն աշխարհի մեջ միակ
սիրածս Աշոտին . . . Եվ այժմ, երբ
տեսնում եմ, թե բախտը երես է դարձել
նրանից, երբ տեսնում եմ, թե հանցավոր
սիրո պատճառով աստված նախատինք

Է դրկում նրան, ես ուրախանում եմ, որովհետև հավատում եմ, թե գուցէ հաղթված թագավորի, անարգված զահակալի մեջ գտնեմ վերջապես իմ կորցրած ամուսնուն, զարթեցնեմ նրա մեջ խիղճը . . . շունչ տամ, թերևս, նրա մեռած սիրում . . .

— Երբեք, մեծափառ տիկին, երբեք չէի հուսալ, թե մեր ընդհանուր դժբախտության միջոցին դու քո վիշտը կհիշեիր . . . — նկատեց Մարզպետունին, ցանկանալով թագուհու տխուր գրույցն ընդհատել:

— Օ՛, դու զարմանո՞ւմ ես, ուրեմն, սիրելի իշխան, որ ընդհանուր դժբախտության ժամանակ ես իմ անձն եմ տեսնում և իմ թշվառությունը ողբում: Զարմանո՞ւմ ես, որ թագավորի պարտությամբ հայրենիքին հասանելիք վտանգը ինձ չէ սարսափեցնում. որ անտերության մատնվող ժողովորդի թշվառությունն իմ սիրտը չէ հուզում . . . Մի՛ զարմանար, անբնական ոչինչ չկա այստեղ: Ես մի սիրտ ունեի, որ նվիրված եր Աշոտ դյուցազնին: Նա այդ սիրտը շախշախսեց՝ իմ սերը դավաճանելով: Այդ դեպքից հետո ես դարձա անզգա. իմ կոծքի տակ, սրտի փոխարեն, թարնված է այժմ մի դիակ. միքե կարելի՞ պահանջել, որ դիակը շնչե, կամ զգա. . . Ես, Այո՛, սիրում եի իմ ժողովորդը, սիրում եի իմ հայրենիքը շերմ, անսահման սիրով. պատրաստ եի զոհել նրան ամենը, ինչ որ ունեի թանկագին և անփոխարինելի. պատրաստ եի զոհել նրան նույնիսկ իմ կյանքը . . . Բայց այդ ժամանակ Աշոտն ինձ հետ եր. նրա շունչը բոցավառում եր դեպի հայրենիքն ունեցած իմ սերը. նրա

հոգին թևապարում էր իմ շորջը և մարմնավորում իմ լավագույն մտածությունները . . . Այժմ նա չկա. Աշոտը մեռավ ինձ համար, և նրա հետ միասին կործանվեց այն աշխարհը, փլեց այն երկինքը, որ ամփոփում էի ես այդ դյուցազնի մեջ . . . Օ՛, մի՛ մեղադրեք ինձ, մի՛ նախատեք իմ թշվառությունը և մանավանդ քե՛ խնայեցեք . . . Ոչինչ, ոչինչ մի՛ պահանջեք մի թշվառ, լքալ և նվաստացյալ կնոշից . . .

Այս խոսքերի վրա թագուհին հանկարծ փղձկեցավ և թաշկինակն աշքերին սեղմելով սկսավ արտասվել:

Իշխանը նայում էր նրան լուս և տխուր, զգում էր խեղճ կնոջ վշտի մեծությունը, նրա ներքին, հոգեկան տանջանքները և սակայն չէր կարողանում նրան միհթարել:

Երկար լուս սպասելուց հետ նա վերջապես հիշեց, որ Վահրամ սեպուհն սպասում է իրան և որ ինքն ու նա խորհուրդ ունեին թագուհուն հայտնելու: Խնդրի կարևորությունը և ժամանակի սղությունը չէին ներում իրան թագուհու վշտերով երկար գբաղվելու. ուստի նա մի քայլ առաջ անցավ և համոզկեր ձայնով սկսավ խոսել:

— Քո վշտերը, մեծափառ թագուհի, վաղուց հայտնի էին ինձ. բայց դրանց մասին քեզ հետ խոսել չէի համարձակվում, որովհետև ինձ արգելում էին նախ՝ պատշաճից օրենքը և երկրորդ՝ այն միտքը, թե խոսելով ոչ մի շահ չպիտի բերեմ իմ տիրուհուն: Եթե այս մտածությունը մի համցանք է եղել, ապա հրամայիր պատժել ինձ

ամենածանր կերպով . իսկ եթե ոչ, լսի՛ր
քո ծառայի խոնարհ խորհրդին . . .

— Ի՞նչ ես կամենում ասել, —
հարցրեց թագուհին՝ թաշկինակը
արտասվաթոր աչքերից հեռացնելով:

— Վշտերի մասին հիշել ու տիսրելն
ավելորդ է այլս, մեծափառ տիկին . ով
որ կարողանում է արիաբար համբերել,
նա էլ ընկճում է քախտի
կամակորությունը: Անցյալն անդարձ է,
այդ դու զիտես, այժմ ապագայի մասին
պիտի հոգանք . . . — Ի՞նչ, դու
կարծում ես, թե նորեն պիտի
կարողանա՞ս արքայիդ յուր ընտանիքի
զիրկը դարձնել, — ընդհատեց հանկարծ
թագուհին:

— Յուր ընտանիքի զի՞րկը, այն’:

— Ի՞նչ ձևով, ի՞նչ եղանակով, նա
ինձ չէ սիրում . . .

Իշխանը կանգ առավ և սկսավ
տարակուսական հայացրով դիտել
թագուհուն:

— Գուցե դու մի ուրիշ քան զիտես,
զուցե նա քեզ խոստովանել է, որ զղում
է արդեն, զուցե . . . ասա՛, իշխան,
ասա՛, ոչինչ մի՛ ծածկիր ինձանից:

— Մենք միմյանց շհասկացանք,
մեծափառ թագուհի:

— Ինչպե՞ս, արքայի մասին չէ՞ քո
խոսքը:

— Այն’:

— Ուրե՞մն . . .

— Ես ասացի, թե ապագայի մասին պիտի հոգանք, դու ինձ ընդհատեցիր, ապա կամենում էի հարել, թե այժմ մեծ ցավեր ունինք, նրանց հոգը պիտի քաշենք:

— Ասացիր՝ արքային յուր ընտանիքի գիրկը պիտի դարձնես . . .

— Այո՛, մեծափառ տիկին, այդպես ասացի, բայց չե՞ ոք աստված նրա ընտանիքի սահմանն ընդլայնել է շատ . արքայի ընտանիքը համայն ազգն է կազմում: Նրա գիրկը պիտի դառնա նա:

Թագուհին մի անհանգիստ շարժում արավ և աթողի մեջ ուղղվելով դժոհի եղանակով հարցրեց .

— Մի՞թե թագավորն այդ ընտանիքի գոկում չէ գտնվում այժմ:

— Ω՛Σ:

— Ինչպե՞ս, չասացի՞ր, թե նա Ամրամի հետապնդություններից փախչելով հասել է Կաքավաբերդ և նստել այնտեղ:

— Այդպես ասացի:

— Ե՛, Կաքավաբերդը Սյունիքում չե՞ . Սյունիքը Հայաստանի նահանգը չե՞ :

— Այդպես է, մեծափառ տիկին . բայց թագավորը չէ կամենում այլևս վերադառնալ Ոստան, նա քաշվել է Կաքավաբերդ՝ այստեղից երբեք շելնելու պայմանով:

— Ի՞նչ նորություն է այդ, չեմ հասկանում:

— Թագավորը հուսահատ է սաստիկ . Ամրամի երեսից փախուստ տալը ամոքահար է արել նրան . «Այսուհետև, ասում է, ես ո՛չ սուր կիանեմ, ո՛չ զահույք կբարձրանամ . իմ իշխանները ամոքապարտ կացուցին ինձ աշխարհի առաջ, քո՛ղ նրանք ուրեմն պատասխանատու լինին իմ երկրի ավերման»:

— Իշխանները . . . մի՞թե իշխանները ամոքապարտ կացուցին նրան, — դառնությամբ հարցրեց թագուհին:

— Հապա Էլ ո՞վ . . . Եթե նրանք միաբան լինեին թագավորի հետ, Ցլիկ-Ամրամը չէր համարձակվի ապստամբել, ափխազցիք չէին միանալ նրա հետ . . .

— Ինչպե՞ս մոռացկուտ ես դու, իշխան . — ընդհատեց թագուհին . — Մի՞թե չես հիշում մոտիկ անցյալը: Չե՞ որ երկու ամիս առաջ ամենքն արդեն արքայի հետ էին: Աքաս տագրս ու Աշոտ սպարապետը հաշտված էին, նախարարները բարեկամ էին . և այդ ընդհանուր միության շնորհիվ էր, որ թագավորը կրկին Դվինն առավ և հագարացիներին այդտեղից հալածեց: Դուք մինչև անգամ հաղթության տոներ կատարեցիք Դվինում: Եվ սակայն Ամրամը հենց այս հաջողության ժամանակ ապստամբեց . . . Ի՞նչն էր պատճառը:

Մարզպետունին լուս նայում էր
գետնին:

— Դու չե՞ս կամենում
պատասխանել . — ես կասեմ . —
պատճառն այն էր, որ իմ և քո
թագավորը հեռացել էր արդեն
առաքինության ճանապարհից, որ նա
անխղճաբար կործանել էր յուր և
ընկերոջ ընտանիքը, և աստված
պատժեց նրան հենց այն ժամանակ, երբ
նա կարծում էր, թե ինքն արդեն
ամենազոր է և թշնամիներից
ապահովված, թե նա կարող է գործել
ամեն չարիք և մնալ անպատիժ:
Նոյնիսկ այն միշտցին, երբ բախտը
հաջողեց նրան մայրաքաղաքն
այլազգիներից թափելու, նա, փոխանակ
աստծուն գոհության պատարագ
մատուցանելու, փոխանակ դեպի
ծրագրավորս, յուր ընտանիքի գիրկը
վերադառնալու, և այս թշվառ, խոցույալ
սիրտը մի փոքր մխիթարելու, նա
դարձյալ դիմում էր դեպի Ռոտիք,
որպեսզի Դվնո մեջ ունեցած
հաջողությանց խրախճանին մասնակից
անե Ցիկ-Ամրամի կնոջը, Սևորդյաց
Ասպրամին . . . Եվ ահա հենց այդտեղ
աստուծոն ձեռը ծանրացավ նրա վրա .
դեռ Ռոտիքին չհասած՝ լսեց, որ Ամրամն
ապստամբել է իրանից . . . Այդ գույժը
նրան շվախեցրեց . նրա հպարտ հոգին
աստուծոն առաջ չխոնարհեց, նա դիմեց
եզրացիներին և զենքի ուժով կամեցավ
վանել այն արդար ձեռքը, որ պատիժ էր
շափում իրան . . . բայց սխալվեցավ .
նա չէր կարող կովել աստուծոն հետ: Եվ
այդ էր պատճառը, որ վերջ ի վերջո
ընկճվեցավ և ամոքահար փախավ յուր
իսկ զորքերի ձեռքից: Այժմ, ասում ես,

Կարավաքար նստած՝ մեղադրական է կարդում յուր իշխանների դեմ: Բայց իզուր, նա իրավունք չունի մեղադրել ուրիշներին, նա ինքն է թե՛ յուր և թե՛ մեր դժբախտության պատճառը... Եվ անշուշտ ինքն էլ խոստովանում է այդ և, երևի, գուշակում, որ աստված այլևս չպիտի հաջողի յուր ոչ մի ձեռնարկությունը. այդ պատճառով ինքն իրան դատապարտել է անգործության...

— Այդ բոլորը ճիշտ է, մեծափառ տիկին, բայց ի՞նչ անենք այժմ, ձեռքերնիս ծալած նստե՞նք: Չե՞ որ երկիրը տագնապի մեջ է:

— Արեք, ինչ որ կարող եք:

— Կանենք, բայց դու մեզ պիտի օգնես:

— Ե՞ս:

— Այո՛, մեծափառ թագուհի:

— Ի՞նչ կարող եմ անել: Քեզ ասացի, թե մի թշվառ կին եմ ես, ոչինչ մի՛ պահանջեք ինձանից:

— Իսկ ես միայնակ կարո՞ղ եմ գործել: Թագավորն անշարժ նստած է Կարավաքարում. Աշուտ սպարապետն ամրացել է Բագարանում. Աբաս արքանդքայրը Քաշվել է Երազգավորս. Մոկաց տերն ու Անձևացյաց նահապետը պաշտպանում են միայն իրանց լեռները. Գագիկ Արծրունին Վասպուրականից դուրս հայություն չի ճանաչում, կաթողիկոսը փոխանակ միջնորդ լինելու և

իշխանները համախմբելու, եկել,
ապաստանել է Գառնիին . դու Էլ ահա՝
հրաժարվում ես գործակցությունից, իսկ
այս ընդհանուր անշարժության
ժամանակ Նսքրն եկել, զրավել է Դվինը
և յուր ասպատակները սփռել ամեն
կողմ . . . Էլ ի՞նչ ունինք մտածելու,
կործանենք ուրեմն արքայական զահը և
զնանք խոնարհենք արքական
դրոշակի առաջ:

Մարզպետունին յուր խոսքերն
արտասանեց այնպիսի մի
բացականչությամբ, որ քազուիին
ցնցվեցավ:

— Ի՞նչ է իմ անելիքն, իշխան, —
հարցրեց նա ճնշված ձայնով:

— Գործելու օրինակ տալ նրանց,
որոնք նստած են անզործ:

— Իմ սիրտն այնքան հուզված և
միտքս այնպես խոռված է, որ ոչինչ
զուշակել չեմ կարող: Ասա՛ պարզ՝ ի՞նչ
է իմ անելիքը:

— Ես վերադարձել եմ այստեղ
Գարդմանա քերդակալ Վահրամ
սեպուիի հետ: Մեզ հավատարիմ
մնացող իշխանների մեջ դա ամենից
անձնվերն է . աչքի առաջ ունենալով մեր
արդի ճգնաժամը, մենք որոշեցինք
սեպուիի հետ միասին դիմել
ամրոցաբնակ իշխաններին և ամեն
մեկից մի կամ երկու զունդ զորք
առնելով՝ բանակ կազմել և դաշտն
իշնել: Ինչպես զիտես, քերդերի մեջ
եղողներն ապահով են քշնամու
հարձակումից, բայց անամրոց
քաղաքները, զյուղերն ու ավանները

մնացել են անպաշտպան, երկրի ժողովուրդը գտնվում է ուղղակի մերկ սրի առաջ. պետք է շտապել օգնության հասնելու նրան:

— Ես չեմ խանգարում ձեզ. զնացեք, աստված քող օրինե ձեր ճանապարհը:

— Աստված կօրինե. նա մեզ կաշակցե. բայց ամենից առաջ քազուիին պիտի զրկվի յուր մի քանի վաշտերից:

— Ի՞նչ, դու կամենում ես Գառնին յուր պահակներից զրկե՞լ:

— Քանի որ մեր քանակի նպատակն է թշնամու ուշադրությունը յուր վրա դարձնել, Գառնին կամ մյուս բերդերը պաշտպանության մեծ կարիք չեն ունենալ:

— Թշնամու զորությունը մեծ է. նա կարող է միաժամանակ թե՛ ձեզ հետ կովել և թե՛ բերդերը պաշարել:

— Նա այդ չի կարող անել, մենք քույլ չենք տալ նրան, — պատասխանեց իշխանը վստահաբար:

Թազուիին լոեց և սկսավ մտածել. «Կատարե՞լ արդյոք իշխանի խնդիրը, թե՞ ոչ»:

Մի քանի վայրկյանից հետ նա հարցրեց.

— Ուրիշ ումի՞ց հույս ունիս զորք առնելու:

— Սպարապետից, Աքասից,
Մյունյաց տերերից, Անձևացիներից . . .

— Իսկ եթե նրանք մերժե՞ն:

— Եթե թագուհին առաջին օրինակը
շտա, ոչ ոք չի համարձակիլ:

— Ես չեմ մերժում, դատարկիր
թեկո՞ւզ բոլոր Գառնին, — վճռաբար
պատասխանեց թագուհին:

Իշխանը խոր գլուխ տալով
շնորհակալություն հայտնեց նրան:

Ապա իրավունք խնդրելով՝
իրավիրեց դահլիճ Վահրամ սեպուհին,
որին թագուհին ընդունեց սիրով ու
քաղցրությամբ: Նրանք երեքը միասին
սկսած խորհուրդ անել ապագա
ձեռնարկության համար և գործելու
եղանակները որոշել:

Տակավին խորհրդակցության մեջ
էին նրանք, երբ սենեկապան
սպասուիին ներս մտնելով՝ հայտնեց
թագուհուն, թե կաթողիկոսը կամենում է
ներկայանալ իրան:

— Թո՞ղ շնորհ բերե, — ասաց
թագուհին և ապա իշխաններին
դառնալով ավելացրեց. — անշուշտ
Վեհափառն էլ կօգնե մեզ մի խորհրդով:

— Անշուշտ, — հարեց Վահրամ
սեպուհը:

Բայց Սարգապետունին
չպատասխանեց: Նա նկատել էր, որ
սպասուիին ներս մտավ դահլիճ
այլայլված դեմքով և այդպես էլ դուրս
գնաց: Երևի կաթողիկոսը գալիս էր

հայտնելու մի տխուր նորություն, որ հայտնի էր արդեն դրսում եղողներին: Նա սկսավ անհանգստանալ: Բայց այդ անհանգստությունը ոչ թե յուր, այլ քազուհու համար էր: Նա վախենում էր, թե միզուցե Վեհափառը հայտնե տիկնոջը այնպիսի մի նորություն, որ իսկապես պիտի ծածկվեր նրանից:

— Ճրամայի՛ր մեզ, տիրուիի, ընդառաջել Հայրապետին, — ասաց Գևորգ իշխանը՝ տեղից վեր կենալով: Նա կամենում էր շտապել և մի վայրկյան առաջ տեսնվել կաթողիկոսի հետ:

— Ընդառաջեցեք, — ասաց քազուիին:

Բայց հազիվ թե իշխանն ու սեպուիր հասան դահլիճի դռանը, և ահա՝ ներս մտան Վեհափառի գավազանակիրը, ավագ, սարկավագները, ապա ինքը՝ կաթողիկոսը, Դուռն եպիսկոպոս Սահակը և մի քանի ուրիշ վարդապետներ: Դրանց հետ միասին գալիս էր և մի անապատական՝ դեմքն ու ձեռները արյունոտ, վիրակապերով փաթաթած և վեղարն ու քուրձը պատառութած: Նրա տխուր, գունաթափ դեմքը ծանր տպավորություն էր անում տեսնողի վրա:

— Այս ի՞նչ է, — բացականչեց Մարզպետունին և առաջ անցավ, կարծես կամենալով անապատականի մուտքն արգելել:

— Թո՛ղ դրան, իշխան, թո՛ղ որ քազուիին մեր թշվառությունը տեսնե, —

արգահատական ձայնով խոսեց
կաթողիկոսը:

— Այդ ի՞նչ է, — առաջ գալով
քացականչեց քազուիին:

— Գազան հազարացիները
Այրիվանքը քանդել, ավերել և
միաբաններին զարհուրելի
տաճանքներով նահատակել են: Միայն
սրան՝ այս ապաբախտ վարդապետին
թողել են կենդանի, որ թե՛ յուր վերքերի
ցավից տաճաշվի և թե՛ յուր քերելով մեր
սիրտը կսկծեցնե, — խղճալի ձայնով
հայտնեց կաթողիկոսը և աջը
համբուրելու տալով քազուիուն և
իշխաններին, քազմեց նախազահ աթողի
վրա:

— Ինչպե՞ս պատահեց այդ . ինչո՞ւ
ոստիկանը քերդերը թողած՝ Այրիվանքի
վրա է հարձակվում, — շտապավ
հարցրեց Մարզպետունին:

Կաթողիկոսը շպատասխանեց, նա
նայում էր քազուիուն, կարծես հուսալով,
թե վերջինս ավելի անմեղ հարց կանե
իրան:

— Ինչպե՞ս պատահեց այդ —
բոլորը, պատմիր, — դիմեց քազուիին
վիրավոր անապատականին:

— Պատմի՛ր, Մովսես վարդապետ,
պատմի՛ր մեծափառ քազուիուն
զազանների բոլոր արարքը, —
հրամայեց կաթողիկոսը, անհանգիստ
շունչ քաշելով:

Մովսես վարդապետն առաջ անցավ
և չնայելով յուր վիրավոր ու անկար

վիճակին, սկսավ իրան հատուկ աշխուժով պատմել հագարացիների հարձակման և յուր ընկերների նահատակության բոլոր պատմությունը, չմոռանալով մինչև անգամ արի նահատակների մահվան ժամում արտասանած վերջին խոսքերը, որոնք հուզեցին բոլոր լսողներին:

Երբ վարդապետը յուր պատմությունն ավարտեց, Գևորգ իշխանը մոտենալով կաթողիկոսին՝ հայտնեց, թե առանձին խոսելիք ունի, ուստի և խնդրեց նրան՝ հեռացնել դահլճից յուր հետևորդներին, քացի Դուռ եպիսկոպոս Սահակ սրբազնից և Մովսես վարդապետից:

Վեհափառը կատարեց իշխանի խնդիրը:

Երբ ավելորդ անձինքը հեռացան, Գևորգ իշխանը վեր կացավ տեղից և թույլտվություն խնդրելով քազուհուց ու կաթողիկոսից՝ հետևյալը խոսեց .

— Այս հոգևոր հայրերը կատարել են այնպիսի մի գործ, որ մեզանից ոչ ոք իրավունք չուներ նրանցից պահանջելու: Նրանք խմբովին մատնվել են թշնամու սրին, իրանց եղբարց կյանքն ու Այրիվանից սրբությունները պահպանելու համար: Այս անգեն հոգևորականները ցույց են տվել աշխարհին բոլորանվեր անձնագոհության մի օրինակ, ապացուցելով, թե քաջ հովիվներ են և գիտեն «դնել սանձինս ի վերայ ոչխարաց . . .»: Այսպիսով նրանք բարձրացրել են հայ եկեղեցվոր փառքն ու պատիվը, և հետևելով Ղևոնդյանց

շավդին, դարձել են մեզ համար պարծանաց աստեղ . . . Այս բոլորը լավ . բայց մենք ի՞նչ ենք անում . մե՛նք, ժողովրդյան առաջնորդներս . մե՛նք, որոնց ձեռքը աստված սուր է տվել և կառավարելու ու պաշտպանելու իրավունք:

Իշխանը նայեց կաթողիկոսին և ապա քազուին, նրանք երկուսն ել հառած էին աչքերը յուր վրա:

— Մենք ոչինչ չենք անում,- շարունակեց նա եռանդով . — կամ անում ենք այն, ինչ որ ամոք և նախատինք է քերում հայ անվանը: Մենք քաշվել, նստել ենք մեր քերդերում, շրջապատել ենք մեզ պահակ գնդերով, ապահովել ենք թշնամու հարձակումից, իսկ ժողովուրդն ու եկեղեցիները թողել անտերունչ, անպաշտպան կամ ավելի ճիշտն ասած, մատնել նրան թշնամու սրին . . . Այս է արդյոք առաջնորդի իրավունքը:

Իշխանն այս ասելով սևեռեց աչքերը կաթողիկոսի վրա:

Վերջինս հասկանալով նրա հայացքի նշանակությունը՝ շտապով հարցուեց .

— Ուր է մեր քազավորը, նա պետք է առաջնորդն զորքին:

— Ուր է քազավո՞րը, — վրդովված բացականչեց Մարզպետունին . — կասեմ, թե ուր է նա: Թազավորը յուր իշխաններից թողված, ապստամբներից հալածված՝ նստած է Կաքավաքար: Նա այնտեղից դուրս չի գալ, նա է՛լ սուր

Հի մերկացնիլ, Էլ դրոշ չի բարձրացնիլ .
հուսահատությունն ընկճել, խոնարհել է
նրան . . . Բայց ո՞ւր է կաթողիկոսը,
հայոց հայրապետը, մեր հոգևոր
զինվորության վեհափառ գլուխը . . .

— Իշխան . . . տեսնում ես, որ նա քո
առջևու է . . . — ծանրությամբ, բայց
ընկճված ձայնով նկատեց կաթողիկոսը:

— Իմ առջև, այստե՛ղ, Գառնիում .
այնպես չէ՞ . . . Բայց ինչո՞ւ համար . . .

— Ո՞ւր կկամենայիր, որ նա լիներ:

— Դվինում, մեր
կաթողիկոսարանում:

— Բայց ոստիկանը ծարավ է իմ
արյանը . նա կամենում է ինձ սպանել:

— Նա հետևում է քեզ միայն այն
պատճառով, որ դու խույս ես տալիս նրա
երեսից: Նա քեզ չեր վնասիլ, եթե դու
փառոք նստած լինեիր հայրապետական
գահի վրա, և, մինչև անգամ, միջնորդ
հանդիսանայիր նրա և հալածվող
ժողովրդի մեջ: Քո երկշոտ փախուստով
դու գրգռել ես նրա զայրույթը և ստիպել,
որ նա բարկության թույնը թափե
անպաշտպան անապատականների
վրա:

— Ես չեի կամենում հեռանալ
Այրիվանքից, բայց աստված ինձ
հրամայեց:

— Աստված, — զարմացած
հարցրեց իշխանը:

— Այո՛, աստված, այդ ամենքը
զիտեն . այդ զիտե և թագուհին, ես

պատմեցի նրան:

— Այո՛, իշխան, աստված հրամայեց, — խոսեց Դռան եպիսկոպոսը և սկսավ պատմել կաթողիկոսի Այրիվանքից հեռանալու և արևի խավարման բոլոր պատմոթյունը:

Երբ նա վերջացրեց, իշխանն ասաց .

— Հավատում եմ այդ հրաշքին և խոնարհում աստուծոն զորոթյան առաջ: Բայց դուք ել պիտի հավատաք, որ եթե աստված այսպիսի օրում խնայում է առաջնորդի կյանքը, խնայում է միայն նրա համար, որ այդ կյանքը նա զործ դնե ժողովրդի օգտին: Իսրայելացի մանկանց ընդհանուր կոտորածի ժամանակ նա Նեղոսի ալիքներից հրաշքով ազատեց մանուկ Մովսեսին և պատսպարեց նրան փարավոնի պալատում միայն նրա համար, որ վերջը նա եգիպտացոց գերությունից յուր ժողովուրդը փրկե: Այսպե՞ս է թե ոչ:

— Այդպես է, իշխան, — պատասխանեց կաթողիկոսը, — բայց աստված Մովսեսին հրաշքներ պարզեց . և նա նրանցով յուր ժողովուրդը փրկեց, իսկ ես չունիմ այդ շնորհը, չեմ կարող հրաշք զործել:

— Կարող ես, Վեհափառ տեր . Մովսեսը գավազանը օձ էր շինում, դու ել նույնը կանես: Այնտեղ, ուր ուժը չի հաղթահարում, խոհեմությունը, լեզուն, անուշ խրատները կարող են հաղթել: Թո՛ղ այսօրվանից Գառնին և դարձիր Երազգավորս, իշխ' թագարան, անցի՛ Աղձնյաց ու Մովսեսի երկիրները, մտի՛ Վասպուրական . խոսիր Աքասի,

Աշոտի, Արծրունի եղբարց և այլ
իշխանների հետ, խրատիր ու հորդորիր
նրանց. համոզիր, որ առնեն իրանց
զորքերը և զան հավաքվին արքայի
դրոշակի տակ, կովեն միասնական
ուժով և վանեն քշնամուն երկրի երեսից,
փրկեն ժողովուրդը վերահաս
վտանգից. այդպիսով նրանք ուժ կտան
արքային և ուժ կառնեն իրանք.
կհալածեն մեջտեղից բաժանման ոգին և
ընդհանուր հայրենիքը պաշտպանելով՝
կպաշտպանեն նաև իրանց երկիրները,
հայրենի կալվածները, տունն ու
ընտանիքը . . .

— Բանավոր է իշխանի
խորհուրդները, Վեհափառ տեր, —
ասաց Սահակ սրբազնը:

— Եվ անհրաժեշտ՝ հետևել
անմիջապես այդ խորհրդին, — հարեց
թագուհին:

Բայց կաթողիկոսը լուռ էր, աչքերը
դահլիճի դռան հառած:

— Ոչ ոք ինձ չի լսիլ, ոչ մի իշխան
զորք չի անջատի յուր քերդերից, —
խոսեց վերջապես կաթողիկոսը,
իշխանին դառնալով:

— Թող Վեհափառը կատարե յուր
պարտքը, և երբ նրան չեն լսիլ, այն
ժամանակ «արյուն ձեր ի գլուխ ձեր»
ասելով կհեռանա, — նկատեց
Մարգարետունին:

— Ոստիկանի հրոսակները բռնած
են Շիրակի ճանապարհները, որտեղից
կարող եմ ես անցնել և զնալ
Երազգավորս, Բագարան կամ իշնել

Աղնձյաց երկիրը, — պատճառաբանեց
կաթողիկոսը:

Վահրամ սեպուհը, որ մինչև այն լուս
նստած էր, վեր թռավ տեղից և
աշխուժով բացականչեց .

— Ես կընկերակցեմ քեզ, Վեհափառ
տեր, իմ վանանդացի քաջերով . ո՞չ մի
հազարացի չի համարձակվի ձեռք
բարձրացնել քեզ վրա:

Կաթողիկոսը նայեց սեպուհին և
չկարողանալով ուրիշ առարկություն
անել, ասաց .

— Թող մեծափառ թագուհու և
իշխանների կամքը կատարվի, միայն թե
խորհելու ժամանակ տրվի ինձ: Ծանր
մի գործ է այդ միջնորդությունը,
անկարելի է անխորհուրդ կերպով
ձեռնարկել նրան:

— Խորհի՛ր ոքքան հաճելի է քեզ,
Վեհափառ տեր, միայն թե կատարի՛ր
մեր առաջարկությունը, — ասաց
Մարգարետունին: -Երկրի փրկությունը
կախված է այժմ իշխանների
միությունից և այդ միությունը պետք է
ստեղծել՝ զոհաբերության ի՞նչ գնով
ուզում է լինի:

— Կաշխատեմ, — ասաց
կաթողիկոսը և խոստանալով հայտնել
շուտով յուր որոշումը, բարձրացավ
աթոռից, ողջունեց թագուհուն ու
իշխաններին և հեռացավ Սահակ
սրբազնի ու Մովսես վարդապետի
հետ: Վահրամ սեպուհը հետևեց նրան
մինչև վեհարանը:

— Բնավ հոյս չունիմ Վեհափառի
վրա, — ասաց Գևորգ իշխանը,
միայնակ մնալով թագուհու հետ:

— Այս անգամ, ընդհակառակը,
պետք է հուսալ, — պատասխանեց
թագուհին. — նա արդեն զգում է, որ
Դվինից հեռանալով՝ դժոհություն է
պատճառել ամենիս, այժմ կաշխատե,
որ մի բանով պիտանի լինի մեզ:

Բայց կաթողիկոսը, որ վիրավոր
վարդապետին քերել էր թագուհու և
իշխանների մոտ՝ իրական փաստով
ապացուցանելու համար, թե ի՞նչ մեծ
վտանգից է փախել ու ազատվել ինքը,
շատ տիրեց, երբ տեսավ, թե հակառակ
կերպարանը առավ գործը: Նա
կամենում էր Այրիվանքի սրածությունը
առիթ առնելով յուր փախուստն
արդարացնել, այլև, յուր Գառնիում
մնալն ապահովել, այժմ ընդհակառակը,
նոր պաշտոն էին հանձնում իրան և
ուղարկում, համարյա, քշնամու
հանդեաց: Չե՞ որ յուր ուղևորության
միջոցին հագարացիք կպատահեին
նրան մի որևէ տեղ և կձերբակալեին:
Ի՞նչ կարող էր անել այդ բանի դեմ
Վահրամ սեպուհը յուր մի խումբ
վանանդացիներով: Հարկավ՝ ոչինչ:
Կաթողիկոսը ձերբակալելուց եւ՝
կաթողիկոսարանն էլ կգրավվեր:
Այնուհետև ամեն ինչ կկորչեր անդարձ:

Այդպես էր մտածում կաթողիկոսը, և
այդ մտքերը խոռվում էին նրան: Շուտով
նա խորհրդի իրավիրեց յուր
մերձավորներին և հայտնեց, թե մտադիր
է մերժել թագուհու և իշխանների
առաջարկությունը, որովհետև դրա

կատարելու մեջ նա վտանգ է տեսնում
աթողի նկատմամբ:

Ոչ ոք չընդդիմացավ Վեհափառի
կամքին, որովհետև արևի խավարման
հայտնի հրաշքը տեսնելուց հետ, նրա
ցանկությունները երկնքից ներշնչված
էին համարում: Բայց որովհետև հիշյալ
առաջարկությունը մերժելով՝ նա այլևս
չէր կարող մնալ Գառնիում, ուստի
որոշվեցավ, որ Վեհափառը հեռանա
Սևան, ուր անապատականների մեծ
միաբանություն կար: Այդտեղ նա կլիներ
յուր հոգևոր զինվորների հետ. նրան
այլևս չէին բամբասել: Բացի այդ,
Սևանը ուներ անառիկ բերդ և
շրապարփակ լինելու պատճառով՝
անմատչելի էր թշնամիներին:

Որքա՞ն մեծ եղավ թագուհու
զարմանքը, երբ նա իմացավ, թե
կաթողիկոսը հեռանում է Սևան:
Վահրամ սեպուհը զայրույթից մինչև
անգամ ողջերթ մաղթելու շգնաց: Իսկ
Մարգարետունի իշխանը, որ Մուշեղ
բերդակալի հետ միասին ճանապարհ
դրավ նրան մինչև Ազատի կամուրջը,
շատացավ միայն մի դիտողությամբ.

— Դու որ այդքան հոգում ես քո
անձի համար, — ասաց նա
կաթողիկոսին, — կփրկես միայն քեզ:
Իսկ կաթողիկոսական աթոռը
ժառանգություն կմնա նրանց, որոնք
կարող կլինեն նրան պաշտպանել:

— Ես հեռանում եմ միայն այդ
աթոռը պաշտպանելու համար, — ասաց
կաթողիկոսը:

— ՉԵ՛, Վեհափառ տեր, այսուհետև քո պաշտպանածը կլինի Հովհաննես կաթողիկոսի՝ բայց երբե՛ք Լուսավորչի աթոռը: Դու կորցրիր նրան այն օրից, որ հեռացար Դվինից:

Կաթողիկոսն, իհարկե, չհավատաց իշխանի գուշակության և յուր ճամապարհը շարունակեց:

Սևանում ընդունեցին նրան մեծ ուրախությամբ:

Բայց Գևորգ իշխանը վերադառնալով Գառնի, նորեն խորհուրդ կազմեց թագուհու մոտ: Երկրի ճգնաժամն անցնելու միակ ելքը բաժանված իշխանները միացնելու մեջ էր գտնում, ուստի ի՞նչ կերպ էլ որ լիներ՝ նա պետք է գլուխ բերեր այդ գործը: Կաթողիկոսի վարմունքը ո՛չ միայն չհուսահատեցրեց, այլ, ընդհակառակը, ավելի ևս ոգևորեց նրան յուր մտադրությունն առաջ տանելու:

— Այժմ մենք պետք է մեզ վրա դնենք մեր հույսը, — ասաց նա յուր խորհրդակիցներին և որոշեց, որ թագուհին առաջվա նման մնա Գառնիում, որպեսզի արքունական տունը գոնե համարվի Ոստանում: Այդ անհրաժեշտ էր միության գործի համար: Որովհետև եթե իշխաններն իմանային, թե Ոստանը, որ երկրի սիրտն էր, ամբողջապես գտնվում է հազարացոց ձեռքում, այն ժամանակ հազիվ թե համաձայնվեին միանալ նրանց դեմ:

Ինչ վերաբերում էր իրան ու Վահրամ սեպուհին, որոշեցին՝ որ ինքը դիմեր Աքաս արքաեղբորը և Աշոտ

սպարապետին, իսկ սեպուհը՝ Աղձնյաց ու Մոկաց իշխաններին: Դրանց համաձայնությունն առնելուց հետ նրանք պիտի դիմեին նաև Վասպուրականի տերերին:

Կաթողիկոսի հեռանալուց մի օր հետո դուրս եկան Գառնիից Մարզպետունի իշխանը և Վահրամ սեպուհը, յուրաքանչյուրը թիկնապահների մի փոքրիկ խմբով և դիմեցին դեպի իրանց առաքելության վայրերը:

Գևորգ Մարգարետունի՝

Գ - Մի դալար

← Բ-
Նոր
դիմումներ բողբոջ շորացած Բյուրականի
սոումը →
ծառի մոտ

Սուրացան

Գ ՄԻ ԴԱԼԱՐ ԲՈՂԲՈՋ ՉՈՐԱՑԱԾ ԾԱՌԻ ՄՈՏ

Մարգարետունի իշխանի հեռանալուց հետո թագուհու վրա մի տարօրինակ անտարբերություն եկավ: Նա, որ մինչև այն աշալքությամբ հսկում էր ամրոցի պահպանության, անձամբ այցելում էր պահականոցները, ներկա էր լինում զորականի վարժությանց կամ թե դիտում էր պաշտպանության պատրաստությունները, հանկարծ հեռացավ, քաշվեցավ այդ բոլորից և է՛ ուշադրություն չէր դարձնում ոչ մի բանի վրա:

Բնակակից իշխանուհիները զարմանալով հարցնում էին իրար, թե «ի՞նչ է պատահել արդյոք թագուհուն»:

Եվ նրանք իրավունք ունեին զարմանալու, որովհետև այդ կինը, որ այնքան շատ հոգում էր թե՛ յուր և թե՛ ամրոցականների ապահովության

համար դեռ այն ժամանակ, երբ ո՞չ մի տեղից վտանգ չէր սպանում երկրին կամ երբ թագավորը դեռ չէր հանդիպել ձախորդության, ինչո՞ւ ընդհակառակն, անուշաղիր էր քողել ամրոցը այն միջոցին, երբ ոստիկանն արդեն նստած էր Դվինում և ամեն վայրկյան կարող էր հարձակվել յուր վրա:

Պատճառը պարզ էր:
Հուսահատությունն ընկած էր նրա կանացի հոգին:

Մինչև այն, որքան էլ ծանր վշտերի մեջ, նա դարձյալ հոգում էր յուր և շրջապատողների վիճակի մասին, որովհետև նա սպասում էր արքայի վերադարձին, որովհետև հույս ուներ, թե զուցել Ամրամի ապստամբությունը մի նոր և յուր համար շահավոր փոփոխություն առաջ բերել թագավորի մեջ... Բայց Մարզպետունու բերած լուրերը նրա հույսերը փշրեցին: Մանավանդ թագավորի Կաքավարար քաշվիլը և երկիրը բախտի կամքին քողնելը նրան ավելի վհատեցրեց: Եթե Աշոտ-Երկաթը հուսահատվում ու հեռանում էր, ո՞վ էր ինքը, որ համարձակվեր ավելի երկար տոկալու: Նա նմանվում էր այժմ մի խեղդվող մարդու, որ ալիքների հետ երկար կովելուց ու ոգորելուց հոգնած, հանձնում է իրան վերջապես հոսանքի կամքին...

Ճշմարիտ է, Մարզպետունու՝ Գառնիում եղած ժամանակ նա համակերպվեց նրա խորհրդներին, ցանկություն հայտնեց գործակցել նրան, բայց այդ ամենը նա արավ առանց ինքն իրան հաշիվ տալու, առանց մի ներքին

բնական եռանդից առաջ մղվելու: Կյանքը նրա աշքում կորցրել էր արդեն յուր նշանակությունը, նա նրան այլևս չէր հրապուրում. Էլ ինչո՞ւ ուրեմն նոր հոգսերի ենթարկվեր, նոր ցավերով քեռնավորվեր: Թող կատարվի, ինչ որ կատարվելու է, ինչ որ նախասահմանված է... Մարդկային ձեռը չի կարող ջնշել այն ճակատագիրը, որ գծագրել է հավիտենականի ձեռքը... .

Այսպես էր մտածում թագուհին և մի տեսակ թմրության անձնատուր եղած՝ փակվում օրերով դոյակի սենյակներում և կամ միայնակ զբոսնում Տրդատա հովանոցում:

Մյուս կողմից, սակայն, Մուշեղ քերդակալն ու Գոռ իշխանիկը ծանր հոգսերի մեջ էին. պատրաստություններ էին տեսնում ապագա հարձակմանց դիմադրելու համար, ավելացնում էին ամրոցի պաշտպանության պարագաները և ամրող օրերով աշխատեցնում էին զորքը:

Այդ ամենը տեսնում էր թագունին, նայում էր այդ աշխատությանց վրա սառն, անտարբեր աշքով և երբեմն հարցնում ինքն իրան, թե «ինչո՞ւ համար է այս ամենը. ինչո՞ւ մարդիկ կամենում են երկար ապրել, քանի՞ օր կարող են նրանք բախտավոր լինել իրանց լյանքում... և միթե վերջ ի վերջո չպիտի՞ մեռնին»:

Մի լուսընկա երեկո, երբ թագուհին Տրդատա հովանոցում, յուր սովորական բազմոցի վրա նստած՝ հենց այսպիսի մտքերով էր զբաղված, հանկարծ

հովանոցի աստիճանների մոտից անցնողի մի շշուկ յուր ուշադրությունը գրավեց: Նա բարձրացավ բազմոցից և նայեց դեպի վար:

Այստեղից մի նեղ կածան, որ փորկած էր ժայռերի մեջ, իշնում էր դեպի մի փոքրիկ, տափարակ գահավանդ, որ տարվա մեծ մասը ծածկված էր լինում կանաչով: Նրա շուրջը գտնվում էին հինավորց ուղենիներ, որոնք արևի ժամանակ գեղեցիկ հովանի էին անում նրա վրա. իսկ գահավանդի կողքից քիում էր մի վճիռ աղբյուր, որ հեզասահ ոռոգում էր ուղենիները և ապա քաղցրակարկաչ դեպի ժայռերը գահավիժելով՝ թափվում էր խորանորում շառաչող Ազատի մեջ: Այդ գահավանդակը յուր գեղեցիկ դիրքի պատճառով վաղուց արժանացել էր հոգածու ձեռքերի խնամքին: Ո՞վ գիտե, զուցե հենց հովանոցի անդրանիկ տիրուհու՝ հայոց թագածին օրիորդ Խոսրովդուխտի հրամանով հարդարված էր նա իբրև զբոսանոց ճեմարան: Գուցե նա ինքն այդտեղ անցուցել էր մենավոր մտածությանց ժամեր, կուսական նվիրական հափշտակության վայրկյաններ կամ, թերևս, չարաբաստիկ սիրո տանջանաց օրեր . . . սիրո, որ դատապարտեց նրան հավերժական կուսության . . .

Ինքը՝ Սահականոյշ թագուհին, սիրում էր հաճախ նստել այդտեղ և զրուց անել իշխանուհիների հետ կամ վայելել երբեմն մի բացօթյա նախաճաշ:

Անցնող անձը, հովանոցի ստորոտը թերելով, խոտորեց դեպի այդ գահավանդակը տանող ուղին:

Թագուհին զարմացավ՝ տեսնելով, որ դա մի նորատի աղջիկ է, անշուշտ դղյակի բնակչութիներից մինը և այն՝ իշխանազուն օրիորդ, որովհետև ծածկած էր մետաքսյա շղարշ և գլխին ուներ ասեղնազործ հյուսկեն, որի ծակոտիներից երևում էր լուսնի առաջ փայլող նրա ոսկե ծամակալը։ Բայց ո՞վ էր նա իսկապես և ինչո՞ւ միայնակ դեպի ժայռերի զահավանդն էր առաջանում, քազուհին չիմացավ, որովհետև նա անցավ ինչպես այժյամ, և ինքը նրա դեմքը չնշմարեց։

«Միզուցե գաղտնի վշտերից տանջվող թշվարի մեկն է, որ զնում է իրան դեպի քարաձորը գահավիժելու։ անշուշտ ե՞ս չեմ աշխարհում միակ թշվարը . . .», մտածեց ինքն իրան քազուհին և առաջացավ դեպի հովանոցի աստիճանները։ Նա կամեցավ նախ կանչել սպասուիիներին, որոնք հովանոցից հեռու սպասում էին յուր իրամանին, և ուղարկել նրանց հեռացողի ետևից։ բայց մեկ մտածելով, թե զուցե այդպիսով շտապեցնե վտանգը, որոշեց անձամբ հետևել անցնողին։ Նա շտապ-շտապ իշավ սանդուղքներից և կամացուկ քայլերով ուղղվեցավ դեպի ժայռերի զահավանդակը։

Չնայելով որ աշնանավերջ էր, սակայն օրը մեղմ ու տաքուկ լինելով, ախորժելի էր կացուցել երեկոն։ Երկինքը պարզ էր և աստեղազարդ, լուսինը պայծառ շողերով լուսավորում էր Գեղա լանջերը և Գառն ձորը, թույլ շտալով, որ սեպացած ժայռերն ու ամբարտակները թաքցնեն ստվերի մեջ Ազատի հոսանքը։ Գիշերային

տեսարանը գեղեցիկ էր և հրապուրիչ . բայց թագուհին չէր հետաքրքրվում նրանով: Այդ րոպեին իրան զբաղեցնողը խորհրդավոր երիտասարդուհին էր, որ ստվերի նման անցավ ժայռերի վրայից և ծածկվեց մքության մեջ:

Հազիվ հասել էր թագուհին նրբուհու կեսը և ահա՝ մի խոսակցության շշուկ հասավ յուր ականջին:

«Ուրեմն ժայռերից զահավիժելու չէր գնում անձանոթուհին», մտածեց թագուհին և քայլերը ծանրացրեց: Պարզ էր, որ զաղտնի մի ժամադրության պիտի հանդիսատես լիներ ինքը: «Բայց հառաջանա՞լ, թե վերադառնալ», մտածեց նա և կանգ առավ մի վայրկյան:

«Տեսնենք ովքե՞ր են և ի՞նչ են խոսում», շշնչաց թագուհու ականջին «կնոջ հետաքրքրությունը» և նա առաջ անցավ: Բայց յուր քայլերը փոխում էր այնպես, որ խոսակիցները ոչինչ շլսեն և մանավանդ, թե իրան շնշմարեն:

Երբ հասավ հաստաբուն ուտենուն, որի խիս ճյուղերը ծածկում էին իրան զահավանդակի խոսակիցներից, նստավ նա ժայռի վրա:

Որքա՞ն մեծ եղավ թագուհու զարմանքը, երբ խոսակիցների մեջ նա ճանաչեց երիտասարդ Գոռ իշխանին և օրիորդ Շահանդուխտին:

Նրանք սիրում էին միմյանց . այդ զիտեր թագուհին, զիտեին և դդյակի մյուս բնակիչները: Բայց որ մենավոր ճեմանցում ժամադիր լինեին կամ

թաքուն տեսակցեին, այդպիսի բան չէր
սպասում նրանցից թագուհին:

Այդ հանգամանքը ա՛յն աստիճան
գրգռեց տիկնոջ հետաքրքրությունը, որ
նա որոշեց ականջել նրանց:

«Երևի կարևոր զաղտնիք ունեին
միմյանց հաղորդելու», մտածեց
թագուհին և լսողությունը լարեց:

Բայց մենք քողնենք նրան յուր ժայռի
վրա և ծանոթանանք օրիորդ
Նահանդուխսի հետ:

Ո՞վ էր այդ աղջիկը, որի անունը մի
անգամ միայն հիշեցինք մենք մեր
պատմության սկզբում:

Դա արքայի հորաքեռ թոռը,
Սյունյաց մեծ իշխան Վասակի դուստրն
էր, որ հոր մահվանից հետո յուր
իշխանուհի մոր հետ միասին ապրում էր
արքունիքում:

Մի քանի տարի առաջ ամիրապետը
Յուսուփի ոստիկանին կալանավորելով՝
վերակացու էր կարգել յուր մասի
հայկական գավառներում Ըստոք
անունով մեկին, որ յուր նախորդներից
ավելի թույլ և խաղաղասեր մարդ էր:

Դրա ժամանակ դեռևս Սյունյաց
Նահանգի Գողթն գավառը յուր Երնջակ
ամրոցով գտնվում էր մի պարսիկ
ամիրայի ձեռքում: Յուսուփի ոստիկանը
Սմբատ թագավորին նահատակելուց
հետ՝ Երնջակ ամրոցը գրավելով
հանձնել էր այդ ամիրային՝ Գողթան
գավառի հետ միասին:

Արդ՝ երբ Յուսուփի տեղ Ըսրութը նշանակվեցավ, Սյունյաց իշխանները հարմար ժամանակ գտան հայրենի կալվածքը ամիրայի ձեռքից ազատելու: Ուստի բոլոր չորս եղբայրները՝ Վասակ, Սահակ, Սմբատ և Բարգեն միանալով զորք ժողովեցին և հարձակվեցան ամիրայի վրա: Պատերազմի ժամանակ այունեցի զորքերը շարդեցին հազարացիներին: Բայց Վասակ իշխանի հետ եղող սկյութացի զինվորները, որոնք իբր հայերին օգնելու էին եկած, բայց իսկապես կաշառված էին ամիրայից, ետևից զարկելով սպանեցին իշխանին, որ կովում էր աննահանջ:

Երեք եղբայրները թողեցին իսկույն ճակատը և քաջ ու աննման եղբոր մարմինն առնելով Գեղարքունիք դարձան և մեծ սուզ արին նրա վրա:

Լսեցին այդ գույժը Աշոտ թագավորը ու Սահականոյշ թագուհին և լացին դառնապես:

Բայց ինքն արքան, որ իշխանի կենդանության ժամանակ անիրավաբար բանտարկել էր նրան Կայյան բերդում, ծանր վշտից զատ տանջվեցավ նաև խղճից: Նա հիշեց Վասակ իշխանի արած բարիքները, յուր և Աշոտ բռնավորի մեջ հաշտություն ստեղծելը, արքայական գահին ցուցած ծառայությունները և ի վերջո յուր նրան փոխարինած ապերախտությունը և վշտացավ: Նա որոշեց քավել մի բանով յուր հանցանքը: Եվ այդ որոշման արդյունքն եղավ այն, որ նա որդեգրեց նրա դուստր Շահանդուխտը, որին և յուր

մոր՝ Մարիամ իշխանուհու հետ միասին
առավ յուր խնամոց ներքո:

Այնուհետև օրիորդը ապրում էր
արքունիքում իբր արքայադուստր .
նրան սիրում և փայփայում էին ինչպես
մի հարազատ զավակի թե՛ թագավորը և
թե՛ թագուհին: Նրան սիրում էին
նույնպես իշխանուհիները:

Բայց այդ բոլոր սիրողների մեջ մինը
պաշտում էր նրան:

Այդ Գևորգ Մարզապետունու որդին՝
Գոռ իշխանիկն էր:

Ինչպե՞ս սկսվեցավ նրանց սերը, այդ
ոչ ոք չգիտեր և նույնիսկ, իրանք
չգիտեին: Գոռը առաջին անգամ
պատսիեց այդ սևաչյա, գանգրահեր,
գեղեցկադեմ և աշխույժ աղջկան
Երազգավորսի արքունիքում, երբ դեռ
նոր էին բերել նրան Սյունիքից, և սիրեց
նրան, բայց սիրեց ինչպես մի քրոջ և
առաջին անգամից ել քոյր անվանեց
նրան: Շահանդուխտը, ոք եղբայր
շուներ, հաճությամբ լսեց այդ քաղցր
անունը և Մարզպետունյաց միամոր
ժառանգ, գեղահասակ, գեղեցկադեմ և
գեղաչյա Գոռին եղբայր ընդունեց իրան:
Այնուհետև նրանք քոյր և եղբայր էին և
երկուսը միասին կազմում էին
արքունիքի զարդը: Բայց որքան ել
սկզբնական այդ սերը անմեղ էր ու
մանկական, այսուամենայնիվ
արքունիքում գուշակում էին, ոք մի օր
նրանք «քոյր» և «եղբայր» անուններից
ավելի գողտը ու անուշ անուն պիտի
տան միմյանց: Այդ գուշակությունը
ուրախացնում էր նրանց մայրերին,
որովհետև ո՛չ Գոհար իշխանուհին

կարող էր ավելի լավ հարսնացու ընտրել յուր Գոռի համար և ո՞չ Սյունյաց տիկինը՝ լավագույն փեսա յուր դստեր համար:

Բայց և այնպես մայրերից ոչ մինը չէր ցանկանում, որ այդ խանդը վառվեր նրանց սրտում պատշաճավոր տարիքին հասնելուց առաջ: Գևորգ իշխանը, մանավանդ, շատ խիստ էր այդ մասում. նա պահանջում էր, որ յուր Գոռը փեսացու լինելուց առաջ՝ լինի դեռ զինվոր, հայրենիքի ծառա, հետևապես և օրինավոր մարդ: Այդ պատճառով, բացի խիստ կրթությունից, որ տվել էր որդուն, նա աշխատեցնում էր նրան ծանր գործերի մեջ, ընկերացնում էր շատ անգամ հասարակ զինվորներին, իսկ յուր բացակայության միջոցին՝ հանձնում էր նրան կշիռ ունեցող պաշտոն, որպեսզի որդին չվարժվի անգործության, որ մայր է ամեն շարյաց:

Գոռը կատարում էր իրան հանձնված ամեն մի պաշտոն արիությամբ, առանց տրտնջալու: Նա հնազանդում էր հոր իրամանին՝ ինչպես յուր աստուծոն ձայնին: Հետևապես նա պարապ չէր մնում երբեք:

Բայց և այնպես այդ բոլորն արգելք չեղավ երիտասարդ սրտերին մոտենալու և մտերմանալու միմյանց այնքան, որ չիմանային, թե իրանք ստեղծված են իրար պաշտելու համար: Վաղուց նրանց հայացքները դադարել եին «եղբոր ու քրոջ» հայացքներ լինելուց. վաղուց նրանց աշքերում ցոլանում եին սիրո այն կայծերը, որոնք այրում, տոշորում են սրտի թաքուն

խորշերը . . . Սակայն արքունիքում դեռ
չէին նշմարում այդ:

Բայց երբ ձախողակ
հանգամանքների շնորհիվ արքայական
ընտանիքը տեղափոխվեց Գառնի և
Գևորգ իշխանը գնաց դեպի Ուտիք,
երիտասարդ զույգի ազատության
համար բացվեց լայն ասպարեզ, և
նրանց հարաբերության պայմանները
դյուրացան: Նրանք երկուսն էլ ապրում
էին այժմ դղյակում և տեսակցում ավելի
հաճախ: Չնայելով, որ Գոռը օրվա մեծ
մասը գտնվում էր աշխատությանց մեջ,
բայց և այնպես նա չէր զրկում իրան և
այն այցելություններից, որոնք միշտ էին
տալիս իրան յուր սիրուիհն տեսնելու
կամ գեթ նրա հետ մի լուս հայացք
փոխանակելու: Շատ անգամ նա
այցելում էր թագուհուն կամ Սյունյաց
տիկնոջը առանց կարևոր պատճառի:
Նրա նպատակն էր լինում պատահել
Շահանդուխտին մեկի կամ մյուսի մոտ և
երբ այդ չէր հաջողում իրան, նա
սաստիկ տիսրում էր, չկարողանալով
հաղորդ անել նրանց յուր ներքին
զգացմունքներին:

Այդ ամենը տեսնում էր թագուհին և
լուս զվարձանում: Երբեմն նա կատակով
հիշեցնում էր երիտասարդին
Շահանդուխտի անունը: Գոռը
շառագունում և գլուխը կախում էր,
ինչպես մի ամոքիսած աղջիկ: Նա չէր
համարձակվում հայտնի կերպով յուր
սերը խոստովանել, որովհետև այդ սերը
ուրիշ բնավորություն ուներ այժմ, և իրան
թվում էր, թե այլևս իրավունք չունի նրա
մասին խոսելու:

Այս էր ահա պատճառը, որ քազուիին զարմացավ, եթք զահավանդակին հասնելով, լսեց նրանց զրոյցը: Այդ դեպքն այնքան տարօրինակ և անակնկալ էր յուր համար, որ նա չկարողացավ հետաքրքրությունը զավել և շլսել նրանց:

Բայց ի՞նչ էին խոսում ժամադիր սիրահարները:

— Ծնկներս արդեն դողում են, ինչպե՞ս պիտի վերադառնամ, — ասում էր Գոռին Շահանդուխտը. — առաջին անգամն է, որ պաշարում է ինձ այսպիսի երկյուղ:

— Երկյո՞ւղ. ինչո՞ւ համար, մի՞քե հանցանք գործեցիր:

— Անշո՞ւշտ. չէ՞ որ ամեն մի գործ, որ կատարվում է զադուով, հանցանք է ըստինքյան: Ես կամեցա անցնել հովանոցի մոտով այնպես, որ մայր-թագուիին ինձ չտեսնե:

— Թագուիի՞ն, մի՞քե նա հովանոցումն էր:

— Այո՛. նա դեռ նստած էր յուր քազմոցի վրա տխուր, մտախոհ . . . Ինչո՞ւ այդքան տխրամած է նրա դեմքը, Գո՞ն, սիրտս ճմլվում է ամեն անգամ, երբ տեսնում եմ նրան:

— Ինքս էլ չգիտեմ, ասում են, որ վիշտ ունի և այդ վիշտը ծածկում են մեզանից:

— Ծածկո՞ւմ են. ոչ ոք ոչինչ չէ ծածկում, ուրիշ ի՞նչ վիշտ կարող է դառնագույն լինել. քան հոր ու եղբոր

կուրությունը, քան վշտահար մոր
մահը . . .

— Անշուշտ չկա դառնագույնը:

— Եվ չի կարող լինել. այդ ամենից
սարսափելին է:

«Չի կարող լինե՞լ . . . Օ՛, ինչպե՞ս
անմեղ, ինչպես երջանիկ եք դուք,
սիրասուն զավակներ, երանի՛ թե երբեք
Էլ այդ վիշտը չզգաք, այդ դառնությունը
շճաշակեք . . .», շնչաց ինքն իրան
թագուհին և ձեռքը սեղմեց կրծքին, որ
ալիքի պես ելնում ու իշնում էր:

— Քո դիմավորումը լցրեց իմ սիրտը
բերկրությամբ, — շարունակեց Գոռը, —
աշխարհի ամենամեծ փառքերը չեին —
կարող բերել ինձ այն ուրախությունը, որ
ճաշակեցի ես այս վայրկենում: Բայց
եթե այդ շնորհն ինձ անելու պատճառով
քո սիրտն անհանգստացել է մի
վայրկյան, ես կցանկանայի, որ դու
չհանդիպեիր ինձ այստեղ:

— Չհանդիպե՞լ . . . մի՞թե կարող
էի. մի՞թե համբերություն կունենայի . . .
Այն օրից ի վեր, որ դու
պահականցներից հեռացել և
աշխատում ես կրծերում, ես գրեթե այլևս
չեմ տեսնում քեզ: Դու առավոտը վաղ
հեռանում ես դոյլակից, ամբողջ օրը
հոգնում ու վաստակում ես դրսում և
երեկոյան ուշ վերադառնալով՝ հազիվ
խոնչացած մարմնիդ հանգիստ ես
տալիս: Էլ ե՞րբ և ո՞ւր տեսնեմ քեզ . . .

Ամեն օր բարձրանում եմ դոյլակի
աշտարակը և ժամերով կանգնած
նայում եմ կրծերին, ուր զորականի հետ

միասին աշխատում ես դու: Լարում եմ տեսությանս ուժը, աշխատում եմ քեզ տեսնել . . . սակայն հազիվ նշմարում եմ քո սաղավարտի ցցունքը և արծաթե Գարդմանակը, որ փայլում է արևի առաջ: Օ՛, ինչպես այդ վայրկենին կամենում եմ ես թոշել դեպի քեզ. կամենում եմ զալ և նայել միայն քեզ վրա կամ . . . սրբել իմ ձեռքով քո քրտնաթոր ճակատը . . . Եվ սակայն թոշում է միայն հոգիս, որ չի կարողանում քերել քեզ իմ սիրտը, նա մնում է աշտարակի մեջ փակված, ինչպես վանդակի թոշնիկը, որին թույլ չեն տալիս օդի մեջ ճախրելու . . . Դժվար դրություն է այս, Գո՛ն, այնպես չէ՞ . խոսի՛ր, ինչո՞ւ ես լոռում . . .

— Խոսիր դու, իմ աննման Շահանդուխտ . խոսի՛ր միայն դու . քո ձայնը հնչում է ավելի քաղցր, քան այս առվի կարկաչը, քան գարնան սոխակի առավոտյան մեղեղին . . .

— Այո՛, ես այլևս չկարողացա համբերել . տեսա, որ եթե քախտի կամքին հանձնվեմ, շատ պիտի շարչարվիմ, ուստի որոշեցի այս հանդուզն քայլն անել . . . Օ՛, ների՛ր ինձ, Գո՛ն, եթե մեղանչեցի ես համեստության դեմ . . . չգիտես, թե որքա՞ն շատ տանջվել եմ ես:

— Ներե՞լ, մի՞թե հանցանք է սիրելու . դու հնազանդել ես քո սրտին:

— Այո՛, իմ սրտին: Ահա՛, մի քանի օր է, ինչ տեսնում եմ, որ դու կրծերից վերադառնալով՝ քարձրանում ես ժայռերը և այս զահավանդակից անցնելով՝ քերում մեր աշտարակի

ստորոտը . . . Այդ ժամանակ ես արդեն
լինում եմ ննջարանում . պատուհանի
նեղ անցքից տեսնում եմ քեզ . . .

— Տեսնում ես, որ հայացքս վեր
սևեռած՝ անցնում եմ համրաքայլ . . .

— Այո՛, և աշխատում ես ինձ
տեսնել: Դժբախտաբար դոյլակի
պատուհաններն այնքան անձուկ են, որ
նրանց միջից գլուխ հանելն իսկ
անկարելի է . . . Եվ ահա՛ այդ
պատճառով ես այս հանդուզն միտքը
հղացա . որոշեցի գալ և սպասել
այստեղ քո դարձին:

— Իսկ դոյլակի սպասուիինե՞րը . . .

— Ոչ որ ինձ չտեսավ, ես խուլ
սանդուղքներից իջա:

— Եվ եկար ինձ դիմավորելո՞ւ .
այստե՞ղ . . . մենա՞կ . . . Օ, որքա՞ն
բարի, որքան սիրելի ես դու . . .

Այս ասելով Գոռը բացավ յուր
բազուկները և կամեցավ գրկել
սիրուիուն, բայց նա քոնեց երիտասարդի
երկու ձեռներից և քնքաբար ետ մղելով
նրան՝ ասաց ժպտալով .

— Ո՛չ, սիրեցյալդ իմ Գոռ,
նախարարազուն երիտասարդները
այդպես չեն պաշտպանում բարձակից
օրիորդներին . . .

— Շահանդո՛ւխտ . . .

— Այո՛, մենք մենակ ենք . դու ինձ
պիտի պաշտպանես քո դեմ:

— Օ՛, ինչպե՞ս խիստ, ինչպե՞ս
ահավոր ես դու:

— Ես եկա միայն մի խոսք ասելու
քեզ, որովհետև առանձին չենք
պատահում միմյանց, իսկ երրորդի
ներկայությամբ ասել չեմ
համարձակվում . . . Ես իսկույն պիտի
վերադառնամ:

— Ա՛խ, ինչպե՞ս կփափագեի, որ քո
ճանապարհի վրա լեռները բուսնեին այս
վայրկենին . . .

— Այո՛, միայն մի խոսք . . . Եկա
քեզ խնդրելու, որ երեկոները արևի
մուտքից գեթ մի ժամ առաջ
վերադառնաս տուն . . . որպեսզի ամեն
օր պատշաճից կարողանամ քեզ
ողջունել և քո ողջույնն առնել . . .

— Միայն ա՞յդ:

— Այո՛, միայն այս . և այս արդեն
շատ է ինձ համար, մինչև որ . . .

— Մինչև որ ի՞նչ . . .

— Մինչև որ դու քո
աշխատությունները կավարտես և
կվերադառնաս դոյակ:

— Օ՛, իմ աշխատությունները շպիտի
ավարտին, քանի որ . . .

— Քանի որ ի՞նչ:

— Քանի որ Շահանդուխտը
գտնվում է Գառնո ամրոցում:

— Ի՞նչ կնշանակե այդ:

— Այդ կնշանակե ա'յն, որ ես դոդողում եմ քո անձի համար, քո ապահովության համար:

— Ինչպես և այն բոլորի, որոնք գտնվում են այս ամրոցում:

— Ոչ. այս բոլորի համար ես ուրիշ կերպ կմտածեի, բայց քեզ համա՛ր . . . ի՞նչ ասեմ . . .

— Խոսի՛ր, ինչո՞ւ ես լուս:

— Այո՛, իմ անգին օրիորդ, եթե թշնամու հրոսակները Գառնին շրջապատելով՝ ոչ մի կովան չգտնեն ժայռերի վրա բարձրանալու, եթե նրանց սանդուղքների ու փայտակերտ մարտկոցների տակ հողը փլշելով՝ վերեն վայր կործանե ամենքին, եթե կպրաձյութի կրակված հեղեղները լափեն խիզախներին ոչ միայն պարիսպների տակ, այլև զարիվայր ճանապարհներում, եթե հազարացիք ամիսներով շարունակ պաշարեն մեր քերդը և սակայն վերջին գյուղացուն չկարողանան յուր խորակից դրկել կամ իշխանուի սովորական զրոսանքը խանգարել, իմացիր, որ այդ ամենը լինում է քո շնորհիվ . . . որ Գառնին անպարտելի է դարձնում Սյունյաց օրիորդը, որ շատերն այստեղ իրանց կյանքը պարտական են մնում իմ հարսնացուին . . .

— Ի՞նչ կնշանակե այդ, Գո՛ն, ես քեզ չեմ հասկանում:

— Այդ կնշանակե այն, որ քանի դու Գառնիումն ես, Գոռը հանգստություն չունի: Գեղամ նահապետի գտած այս

հսկայական ժայռերը փխրուն են երևում իմ աչքում: Տրդատա կառուցած հաստահիմն պարիսպները թվուն են ինձ անզոր. մեզ շրջապատող այս խորանորը երևում էր իբրև հովիտ, դյուրամատույց ամենքին. . . վերջապես մեր զորքերի թիվը ես գտնում եմ նվազ. մարտիկների եռանդը՝ ոչ բավական դյուրավառ, բերդակալի աշխույժը՝ զրեթե մարած. . . Այդ պատճառով ահա՛ դադար չունիմ օր ու գիշեր, աշխատում եմ ինքս, աշխատեցնում եմ զորականին: Այն միտքը, թե Շահանդուխտը գտնվուն է Գառնիուն և թե պետք է նրա թանկագին կյանքը ապահովել, լցնում է իմ սիրտը արիությամբ: Եթք արշալույսին ելնում եմ դոյակից, զգում եմ իմ մեջ մի անպարտելի ուժ, մի անսպառ զորություն: Ես հասնում եմ աշխատությանց վայրը զորականից շատ առաջ: Դիտում, քննում, հետազոտում եմ այն բոլոր անցքերը, որոնք կարող են մատշելի լինել թշնամուն և աշխատում եմ, որ այդ բոլորը կորսայան գործեր ու անդունդներ դարձնեմ նրա համար: Կամենում եմ, որ Գառնո պարիսպները կրկնապատիկ ստվարացնեմ, որ բուրգերն ու աշտարակները կրկին չափով բարձրացնեմ, որ ամեն ինչ և ամեն վայր դառնա անաղիկ ու անմատշելի. . . Եթե դու մի անգամ մեր ամրոցն ու պահակավայրերը շրջազայես, կտեսնես, թե որքա՞ն շատ զործեր են կատարվել, որքա՞ն մեծ զորություն է ամբարվել դրանց շուրջը. . . Եվ այս բոլորը միայն քեզ համար. . . իմ անզին, իմ աննման Շահանդուխտ. . .

Եվ այս ասելով երիտասարդը առավ նազելի օրիորդի աջը և երկյուղածությամբ սեղմեց յուր շրթունքներին: Նա չընդդիմացավ:

«Միայն քեզ համար . . . աննման Շահանդուխտ . . . Օ՛, որքան երջանիկ եք դուք . . .», շշնջաց դարձյալ թագուհին, և արտասուրի կաթիլները գլորվեցան նրա դալկահար դեմքի վրա:

— Բայց ինչո՞ւ միայն ինձ համար . չէ՞ որ դյակում ապրում են թագուհին, քո և իմ մայրերը, ուրիշ իշխանազն տիկնայք ու օրիորդներ և, վերջապես, չէ՞ որ Գառնին լիքն է ժողովրդով, — նկատեց օրիորդը ժպտալով:

— Այո՛, դրանց բոլորի կյանքը թանկ է ինձ համար, նույնիսկ վերջին գեղջկուհին պիտի վայելե իմ պաշտպանությունը, ինչպես իմ հարազատ քոյրը. բայց ոչ մեկը դրանցից չէ ներշնչում իմ հոգուն այն բարձր զորությունը, որով կարծում եմ, անպարտելի պիտի մնամ ես թշնամու առաջ. այն զորությունը, որ հասարակ արարածին հերոս և աննշան զինվորին՝ դյուցազն է դարձնում . . . Իմ թագուհու համար ես կարող էի լինել անձնվեր հպատակ. մեր մայրերի համար՝ անձնազնի որդի. ժողովրդի և հայրենիքի համար՝ աներկյուղ զինվոր: Բայց քեզ համար . . . չգիտեմ, ի՞նչ անուն տամ ինձ . . . Քեզ համար չեմ զոհիլ իմ անձը . . . բայց չէ՛. ի՞նչ ես ասում, իհարկե կզնիեմ. նույնիսկ իմ հոգին կմատնեմ զեհենին, եթե այդ հարկավոր է . . . Բայց ես չեմ մեռնիլ, որովհետև պիտի ապրեմ քեզ խնամելու և պաշտպանելու համար: Ինձ թվում է,

որ եթե հազարացիների ամբողջ քանակն անգամ հարձակվի ինձ դեմ՝ թեզ իմ գրկից հանելու համար, դարձյալ անզոր պիտի լինի ինձ հաղթահարելու։ Երբ մտածում եմ, թե Շահանդուխտը այստեղ Գառնիումն է, և նա հոյս ունի իմ պաշտպանության վրա, կարծես առյուծ է ծնվում իմ սրտի մեջ, և քազուկներս դառնում են երկաք։ Ինձ թվում է, թե ամեն խոչ ու խոր պիտի կործանեմ, ժայռ ու ամբարտակ փշրեմ, տապալեմ, եթե համարձակվին երբեկցե արգելել ինձ թեզ պաշտպանելու . . . Այո՛, ուզում եմ ապրել միայն թեզ համար և սիրում ամենքին՝ միայն քո պատճառով . . .

— Միայն իմ պատճառով . . . Օ՛, Գոռ. չեի կամենալ, որ այդպես խոսես դու . . . Մի՞թե սինլքոր արարածին մինը պիտի դառնայիր, եթե ես չլինեի . . .

— Ա՛խ, ոչ. այդ չեի կամենում ասել . . .

— Հապա ի՞նչ։

— Կամենում եի ասել, որ քո սերը կրկնապատկում է իմ մեջ ամեն քան՝ և՝ ապրելու իղձը, և՝ հոգվությունը, և՝ սրտի կորովը, և՝ դեպի իմ եղբայրակիցներն ու հայրենիքն ունեցած սերը . . . Քեզմով աշխարհը երևում է իմ աշքին վարդալիր, արևն՝ ավելի հրատապ, լուսինը՝ ավելի պայծառ . . . Դու ամեն ինչ ես ինձ համար՝ և՝ կյանք, և՝ զանձ, և՝ զորություն, և՝ փառք . . .

«Ո՛վ, քավական է, ել ոչինչ չեմ ուզում լսել . . . Անշուշտ մի շարության ոզի առաջնորդեց ինձ այստեղ՝ իմ ծանր

վերքերը նորոգելու համար», մրմնջաց թագուհին և բարձրանալով տեղից՝ հուշիկ քայլերով հեռացավ դեպի հովանոցը:

Այստեղից նա ուղղվեցավ դոյակը միայնակ, առանց նաժիշտների ընկերակցության, ինչպես անում էր նա երբեմն, և գնաց, փակվեցավ յուր առանձնարանում:

Քիչ ժամանակ անց բաժանվեցան նաև սիրահարները: Գոռը իհարկե խոստացավ յուր հարսնացուին կատարել նրա խնդիրը և ամեն երեկո վերադառնալ դոյակ արևի մուտքից առաջ:

Բայց թագուհու վրա մեծ ազդեցություն արավ այս դեպքը: Նրա վերքերը, արդարն, նորոգվեցան: Սիրահարների զրոյցը դեռ հնչում էր նրա ականջին, նա կարծես տակավին ուղենու մոտ նստած՝ լսում էր նրանց և մերթ ընդ մերթ որոճում այն սիրաշունչ խոսքերը, որ արտասանել էին Գոռը կամ Շահանդուխտը:

«Ապրեցեք, ապրեցե՛ք միմյանց համար, երջանի՛կ արարածներ, ապրեցեք, զի սիրում եք կաթողին, զի աստծո աջը հովանի է ձեր սիրույն. . . — խոսում էր ինքն իրան թագուհին: — Ավա՛ղ. ինձ թվում էր, թե այլևս սեր չկա ոչ մի տեղ, թե նա ցամաքել, չորացել է ամենի սրտում, ինչպես հովտի այն ծառերը, որոնց զարնում է խորշակ, որոնց չեն ջրում առուն կամ ցող չեն տալիս երաշտի գիշերը. . . այդպես եղավ մեր սերը. չորացավ, գոսացավ. . . ի՞նչ էր մնում մեզ անել, եթե ոչ՝ «հաստանել

զայն և ի հուր արկանել . . . »: Բայց
ահա՝ հենց այդ շորացած ծառի մոտ ես
տեսնում եմ մի դալար բողբոջ՝
ուստիկաներով ու տերևով զարդարուն.
ի՞նչ անել նրան. մի՞թե շորի հետ
միասին կտրել ու այրել . . . Ո՞հ, ոչ.
թո՞ղ նա ապրի, խնամվի, թող արևը
շերմություն և առուն ջուր պարզեն, թող
խորշակը յուր թունավոր շնչով երբեք
նրան չզարնե. թո՞ղ նա մեծանա,
ուոճանա, գուցե նրա հովանվոյն ներքն
ապրին ու սնանին սիրո ուրիշ
բողբոջներ . . . Այո՛, սերը չէ մեռել
աշխարհում, նա կա, նա ապրում է:
Բայց էլ ինչո՞ւ ծաղրում են ինձ. ինչո՞ւ
ամենքը միացած կամենում են խեղդել
այդ զգացմունքը իմ շարաբաստ
սրտում. ինչո՞ւ զարմանում են, որ ես
նրա մասին ավելի եմ մտածում քան այն
բոլորի՝ ինչ որ կատարվում է իմ շուրջը.
ինչո՞ւ ինձ հեգնում են, երբ իմ կյանքն ու
երկինքը նրա մեջ եմ տեսնում, նրա մեջ
որոնում. ինչո՞ւ կամենում են, որ իմ
աշխարհի այդ միակ արևը խավարի.
չէ՞ որ այնուինե՞լ հուսահատությունը
պիտի ինձ տիրե . . .

Բայց ի՞նչ եմ ասում. նա արդեն ինձ
տիրել է . . . ահա՝ ես քաշվել,
ապաստանել եմ այս խորշերին.
լոությունն ու միայնությունը դարձել են իմ
միակ ընկերները, անզործությունը՝ իմ
միակ զբաղմունքը . . . ի՞նչ եմ անում ես,
տեր աստված. ոչինչ այլս ինձ չէ
հետաքրքրում. ոչինչ իմ սիրտը չէ
շերմացնում . . . թշնամին հասել, նստել
է իմ դռան մոտ. բայց այդ էլ ինձ չէ
սարսափեցնում. աշխարհի վրա նայում
եմ կարծես դագաղի միջից . . . Մի՞թե
ես ապրում եմ . . . »:

Եվ թագուհին նայեց հանկարծ յուր շուրջը, տեսավ յուր միայնությունը և խոր հառաշեց:

«Այսպես չէի ապրում ես. այսպես չէր անցնում իմ կյանքը. քանի նա սիրում էր ինձ . . .», — շշնջաց նա և լոեց:

Մի քանի վայրկյանից նրա հայացքն ընկավ առանձնարանի պատուհանին: Երևացին Գեղա լեռան լանջերը՝ լուսնի լուսով լուսավորված: Նորեն հիշեց թագուհին սիրահար զույգը, նրանց զրույցները, Շահանդուխտի սիրախոսությունը, Գոռի ոգևորությունը և ինքն էլ կարծես երիտասարդացավ նրանց հետ (քեզետ երիտասարդ էր, և վշտերն էին միայն յուր սիրտը ծերացրել):

«Չէ՛, այդպես չպետք է լինի, դեռ կարելի է ապրել, կամ, զո՞նե, որիշներին ապրեցնել: Մենք իրավունք չունենք մեզ շրջապատող մահը տարածել ամեն տեղ, կամ ամենքին մեզ հետ միասին մեցնել: Ի՞նչ իրավունքով պիտի զրկեմ իմ Շահանդուխտին սիրո անուշ վայելքներից կամ պատանի Գոռին՝ կյանքի բարիքներից: Ես տեսա իմ աշքով, լսեցի իմ ականջով. . . նրանք սիրում են և երշանիկ են. . . Ինչո՞ւ չօգնել նրանց, որ երկար, շա՞տ երկար երշանկանան. . . Նրանք մեր սիրելիները, մեր որդիներն են, բայց մի՞թե մենք մի կամ երկո՞ւ որդի ունինք. . . քանի՛-քանի՛ նմանօրինակ բախտավորներ կան մեր աշխարհում, որոնք կամենում են ապրել, կյանքի քաղցրությունները վայելել. . . Ինչո՞ւ զրկել, ինչո՞ւ չօգնել նրանց. . . Բայց

մենք զրկում ենք, բարբարոսություն ենք անում. «Մենք դժբախտ ենք, դուք Էլ դժբախտ եղեք...», այսպես ենք ասում, այսպես ենք մտածում... Մեր անձնական վշտերի պատճառով մենք ձեռքներս լվացել, հետ ենք քաշվել. քազակորը նստել է Կաքավաբերդ, իսկ ես փակվել եմ այս դոյջակում. «Թշնամին քո՞ղ անե, ինչ կամենում է. քո՞ղ նա հարվածե, հալածե. Երկիրը տակն ու վրա անե, մեզ ի՞նչ փույթ, մենք ին չենք ապրում, ուրիշներն Էլ քո՞ղ դժբախտանան...»: Այո՛, այդպես ենք մտածում: Բայց չե՞ որ սա մի ոճիր, մի շարագործություն է, երկնային անեծքի արժանի...»:

Այս նորածին մտքերն այնպես հուզեցին քազուհուն, որ ոչ միայն նրա վհատությունն անցավ, այլև մի նոր և մինչև այդ իրան անծանոթ ողեռություն եկավ վրան: Նա որոշեց իրական մասնակցություն ունենալ երկրի պաշտպանության գործում: Բայց ի՞նչ պիտի աներ, դեռ չգիտեր, նա մտածում էր դրա վրա:

Հանկարծ նրա դեմքը պայծառացավ, և գեղանի շրթունքների վրա շողաց մի առույգ ժայիտ:

«Ես կերպամ Աշոտի մոտ. կառնեմ նրան նորեն իմ գիրկը. կշերմացնեմ նրա սիրտը իմ հրատապ շնչով... Կիհիշնեմ նրան մեր անցալը. կողեռեմ յուր քաջության և փառքի նախկին հիշատակներով... Այո՛, կհանեմ նրան Կաքավաբերդից և կդարձնեմ Ոստան... Նա նորեն կանցնի հայ քաջերի գլուխը, նորեն կորոտա ինչպես մրրիկ և կահաբեկե

յուր թշնամիներին . . . Այն ժամանակ խաղաղության հովանվոյն ներքո թո՛ղ ծլին, ծաղկին սիրո բույսերը . . . Թո՛ղ մեր աշխարհի երիտասարդ սրտերը վայելեն նրա անուշ պտուղները . . . Այո՛, որոշված է, ես կերթամ: Ոչ ոք ինձ չի խանգարի: Ամեն մարդու առաջնորդում է սի միտք: Մարզպետունի իշխանը ոգևորվում է ընդհանուր հայրենիքի սիրով, նա աշխատում է նրա ամբողջության, գահի հարստության և հետևապես, ժողովրդի բարօրության համար: Նրա որդին՝ Գոռը, ոգևորվում է այդ ամենով՝ միայն Շահանդուխտի համար. թո՛ղ ուրեմն ինձ էլ ոգևորե Գոռի և Շահանդուխտի բախտը, թո՛ղ ես էլ աշխատեմ այն սրտերի համար, որոնք սիրում են և ցանկանում են սիրազուրկ շլինեի . . . »:

Եվ թագուհին վեր կենալով, իսկոյն ձայն տվավ նաժիշտներին:

Նրանք ներս եկան:

— Կանչեցեք այստեղ Սեղային, — հրամայեց նա:

Մի քանի վայրկենից ներս մտավ դայակը:

— Սե՛ղա, պատրաստվիր, մենք վաղը ևեք պիտի ճանապարհենք:

— Ո՞ր, մեծափառ տիկին, — զարմանալով հարցուց դայակը:

— Կաքավարերդ:

— Կաքավարե՞րդ. թագավորի մո՞տ:

— Այո՞ւ:

— Ինչո՞ւ, տիրուհի:

— Ինչպե՞ս թե ինչո՞ւ, զնում եմ իմ
ամուսնու և քաղաքորի մոտ . մի՞թե
տարօրինակ ցանկություն է այս:

— Բնա՛վ . աստված թռ' դ օրինե այդ
ցանկությունը և քո ճանապարհը . . .
կամենում էի իմանալ, թե ինչո՞ւ
հանկարծ . . .

— Այսպիսի որոշումն արի . . .

— Այո՞ւ:

— Դրա համար հետո, խոսելու
ժամանակ շատ ունենք:

— Իսկ այժմ ի՞նչ կիրամայես:

— Կարգադրիր, որ վաղ
առավտվանից պատրաստ լինին երկու
պատգարակ, զույգ ջորիներով: Մեզ
հետ կլինեն երկու սպասուիի և երկու
ծառա: Իմ պահանորդները թող ժամ
առաջ ելնեն ամրոցից և սպասեն մեզ
ճանապարհին: Դոյակում լինելիք
կարգադրությանց մասին հարկ եղածը
կհանձնարարեմ Գոհար իշխանուհուն:
Իսկ ամրոցում բերդակալից զատ ո՞չ ոք
չպիտի իմանա մեր հեռանալը:

Սեղան գլուխ խոնարհեց թագուհուն
և դուրս գնաց:

ԳԼՈՒԽ

← [Գ -
Մի
դալար
բողոք
շորացած
ծանի
մտ](#)

**Մարզպետունի՝
Դ - Բյուրականի
առումը**

[Ե -
Հերոսի
որոշումը](#)

Մուրացան

Դ ԲՅՈՒՐԱԿԱՆԻ ԱՌՈՒՄԸ

Դեռ նոր արևելքն սկսել էր շառագունել, երբ Սևանա վանուց միաբանությունը առավոտյան ժամերգությունն ու պատարագն ավարտելով, դուրս եկավ և ս. Առաքելոց եկեղեցուց և ցրվեցավ դեպի քլրակի խուցերը:

Ճովհաննես կաթողիկոսը, որ չորրորդ օրն էր, ինչ գտնվում էր այդտեղ, աղոթում էր ճույնավես միաբանության հետ: Թողնելով եկեղեցին, ճա փոխանակ դեպի վեհարան դառնալու, Սահակ եպիսկոպոսի հետ միասին բարձրացավ բլրի գագաթը: Չնայելով, որ ցուրտն զգալի էր արդեն, այսուամենայնիվ նա ցանկացավ դիտել այդտեղից արևի ելքը, որ կղզու գեղեցիկ տեսարաններից մինն էր կազմում: Նա կանգ առավ Սևանա անդրանիկ եկեղեցու, այն է՝ ս. Հահարության տաճարի առաջ, օր կառուցած էր բլրի գագաթին, և սկսավ դեպի արևելք

նայել: Կապուտակ ծովակը, որ պարփակում էր կղզին, խաղաղ էր այդ վայրկենին և միապաղաղ, ինչպես բյուրեղ: Միայն փոքրիկ մկանունքները գալիս, կոծում էին ժայռապատ եզերքը: Համատարած կապուտակի վրա ձգվում էին զանազան ուղղությամբ սպիտակ ու երկնագույն շերտեր, նման երկարաձիգ ժապավենների, որոնք տակավ առ տակավ փոխում էին իրանց գույնն ու ձևը, համակերպելով առավոտյան շողերին:

Եվ ահա Այծեմնասարի ետևից ծագեցին արևի առաջին ճառագայթները, և հրափայլ սկավառակը, ինչպես մի հրահոսան անոք, սկսավ բարձրանալ երկնակամարի վրա: Նրա կենարար ճառագայթները ոսկեզօծեցին ափնածիր լեռները, Սևանա բարձունքն ու ժայռերը և արևմտյան կուսի կանաչագույրկ դաշտերը: Բայց ամենից գեղեցիկ և սխրալի տեսարանը ներկայացնում էր Նահապետի ծովակը: Նրա մուգ կապուտակը փոխվում էր հետզհետե բաց երկնագույնի. ժապավենները նվազում կամ անհետանում էին. ծովակի մակերևույթը մի տեղ վառվում էր բաց բոստրագույն, մի ուրիշ տեղ փայլում գորշ-արծաթագույն, իսկ բյուրավոր մկանունքները, որոնց փոքրիկ հովը հետզհետե ալիքների էր փոխվում, փայլփլում էին արևի առաջ ինչպես աղամանդ և կամ շրածին, շրջուն աստղիկներ:

Կաթողիկոսը նայում էր այդ բոլորին, նայում էր և զմայլում:

— Ինչպես գեղեցիկ, ինչպես հրաշալի է մեր երկիրը, — բացականչեց նա հանկարծ . — ինչո՞ւ, ինչո՞ւ չենք կարողանում հանգիստ սրտով ապրել այստեղ, ինչո՞ւ անիրավ ճակատագիրը հալածում է մեզ . . .

Եվ նա հոգով սլացավ դեպի հին դարերը, դեպի այն երջանիկ, անդրանիկ օրերը, երբ այդ տեղերին տիրում էր Գեղամը յուր թռոներով, անխառն ընդոծիններով, երբ այդտեղ լսվում էր միայն հարազատի բարբառը, երբ մարդիկ այդտեղ անծանոթ էին օտարին, նրա լուծին ու բռնության:

Նա հիշեց և այն բախտավոր ժամանակը, երբ հզոր Տրդատը հրամայում էր այդ երկրին . երբ Լուսավորիչը խաչը ձեռին այցելեց այդ ծովակին . երբ քրիստոնեության նորընծա զինվորները Սևան ամրոցը մտնելով՝ հալածեցին այդտեղից քրմերի խումբը և Սյունյաց տոհմական զոոց տաճարը ճշմարիտ աստուծո տուն դարձնելով՝ «Սուրբ Հարություն» անունը տվին նրան: Նա պատկերացրեց յուր առաջ այն վայրկյանը, երբ Հայաստանյաց լուսատուն Քրիստոսի խաչը հինավորց կռատան բարձունքը հանելով՝ նրա հովանվույն ու խնամոցը հանձնեց Գեղամա ծիծաղախիտ ծովակը՝ յուր համբ ու խաղաղ բնակիչներով, յուր գեղազարդ ափերով . . .

Իսկ ա՞յժմ . . . Այո՛, այժմ էլ այդ ծովակն ու կղզին Սյունյաց տերերի կալվածն էին . նա գտնվում էր հայոց թագավորի հովանավորության ներքո: Բայց եթե հանկարծ հազարացիք

շրջապատեին նրան, եթե արաբացոց
վայրենի և գարշադեմ զորքը խուժեր այդ
կղզին, ավարի առներ նրա
սրբությունները, սրի անցներ
միաբանությունը, գերի վարեր իրան՝
կաթողիկոսին, ո՞վ արդյոք պիտի
դիմադրեր նրանց . . .

Այս մտքերը հուզեցին կաթողիկոսի
սիրտը, և մի հանկարծական երկյուղ
պաշարեց նրան:

— Մի՞թե այստեղ ապահով ենք
մենք քշնամու հարձակումից, —
հարցրեց նա Սահակ սրբազնին:

— Ապահով ենք, եթե աստուծո աջը
հովանի է մեզ . . . — պատասխանեց
Եպիսկոպոսը:

— Բայց հովանի՞ է արդյոք:

— Մեզ մահկանացուներիս հայտնի
չեն ոչինչ: Կարելի է միայն հուսալ, թե
այս բազմաթիվ միաբանության մեջ
կգտնվին սուրբ մարդիկ, որոնց շնորհիվ
և նա կազատե մեզ փորձանքից:

— Այո՛. «Եթե գտանիցի անդ տասն,
ոչ կորուսից և վասն տասանցն»,
այդպես ասաց աստուծո հրեշտակը
Աքրահամիի, երբ զնում էր նա Սոդոմը
կործանելու: Բայց կգտնվի՞ն մեր մեջ
տասն արդար մարդիկ:

Դեռ Վեհափառ չէր վերջացրել
խոսքը, երբ նա նշմարեց մի լաստ, որ
Յամաքարերդի կողմից հառաջանում էր
դեպի կղզին:

— Ովքե՞ր են հյուր գալիս մեզ
այսպես առավոտանց, — հարցրեց

կաթողիկոսը եպիսկոպոսին:

— Գուցե ուխտավորներ, —
պատասխանեց վերջինս:

Բայց Վեհափառ, որին
անհանգստացնում էր կղզուն
վերաբերյալ ամեն ել ու մուտ, դարձավ
իսկոյն դեպի վեհարան և հրամայեց
եպիսկոպոսին մարդ ուղարկել և
եկվորների ո՞վ լինելն իմանալ:

Կես ժամից հետ ներկայացավ
կաթողիկոսին Դվնո կաթողիկոսարանի
սպասավոր Թեոդորոս սարկավագը, որ
կղզին մտնողներից գլխավորն էր և
հայտնեց Վեհափառին՝ թե Բեշիր
զորապետը պատրաստվում է մեծ
զորքով զալ Սևան և պաշարել նրան
կղզու մեջ:

Կաթողիկոսը զույնը նետեց:

— Այստե՞ղ էլ հանգիստ չեն տալիս
ինձ, — բացականչեց նա երկյուղագին,
և ապա դիմելով Սահակ եպիսկոպոսին
ասաց. — տեսա՞ր, սրբազան, ուրեմն
տասն արդար էլ չկա մեր մեջ;

— Գուցե . . . Բայց ինձ թվում է, թե
աստված «կորուսանե զարդարն ընդ
ամբարշտին», — կրկնեց եպիսկոպոսը
Աքրահամու խոսքերը:

— Ո՞վ է այդ ամբարիշտը, —
հարցրեց կաթողիկոսը:

— Ո՞վ զիտե. զուցե ես. զուցե նա,
որ իրան արդար է համարում, —
պատասխանեց սրբազանը. —
անկարելի է, որ այս շարիքները

հասնում չլինին մեզ մի Հովնանի
պատճառով . . .

— Բայց ո՞վ է այդ Հովնանը . ո՞ւր է
գտնվում նա . ասա, թող բռնենք և ծովը
նետենք, գուցե այդպիսով աստուծոն
բարկությունն անցնի:

Եպիսկոպոսը շպատասխանեց:

— Ինչո՞ւ լոել ես, սրբազն, —
հարցրեց կաթողիկոսը:

— Հովնանի տեղը ես չգիտեմ,
յուրաքանչյուր մարդ կարող էր յուր
գործերը քննելով ասել, թե որքան հեռի է
Հովնան լինելուց: Բայց ես մի քան
գիտեմ . այդ այն է, որ Վեհափառք
պիտի հեռանա Սևանից, որպեսզի
այստեղի միաբանությունն էլ Այրիվանից
հայրերի բախտը չճաշակե:

Կաթողիկոսը հասկացավ Սահակ
Եպիսկոպոսի ակնարկությանց
նշանակությունը և խոր հառաչեց.

— Ուրեմն իմ երկրի մեջ չկա մի
անկյուն, ուր ես գլուխս դնել
կարողանամ . . . ուր հանգչելու
իրավունք ունենամ . . . -խոսեց ինքն
իրան կաթողիկոսը և ապա դիմելով
Թեոդորոս սարկավագին՝ հարցրեց . —
ի՞նչ են խոսում իմ մասին Դվինում:

— Չո որոշումները, Վեհափառ տեր,
ոչ որ անխորհուրդ չի համարում, բայց,
ասում են, որ եթե դու աթոռավայրում
լինեիր, ոստիկանը չէր հանդգնի թեզ
հալածել:

— Իմ աթոռավայրո՞ւմ . . . Լավ . ես
երկու օրից այնտեղ կլինեմ . . .

Կհասնենք, այնպէս չէ՝ սրբազան, —
դիմեց կաթողիկոսը եպիսկոպոսին:

— Դվին:

— Ո՛չ, Բյուրական ամրոցը. չէ որ
նա էլ իմ աթոռավայրն է: Այդտեղ
լինելով ես մոտ կլինիմ կաթողիկե
եկեղեցուն: Ոստիկանը գիտե, անշուշտ,
որ Բյուրականը իմ դաստակերտն է, որ
ես այդտեղ դոյջակ ու եկեղեցի ունիմ
կառուցած և տարվա մեծ մասն անցնում
եմ այդ ամրոցում:

— Կարող ենք երկու օրից հասնել:

— Ուրեմն այսօր նեթ
ճանապարհենք: Թո՞ղ մարդիկ լուր
տանեն Դվին, թե կաթողիկոսը ելավ
Սևանից: Թշնամին անշուշտ էլ չի դիմիլ
այստեղ:

Եվ նոյն ավուր երեկոյան
կաթողիկոսն յուր հետևորդներով ու
մերձավորներով ելավ Սևանից և
ուղղվեցավ դեպի յուր ձեռակերտ
ամրոց՝ Բյուրական:

Մի քանի օր հետո ներկայացան
Նսրին կաթողիկոսի նվիրակները Դուան
եպիսկոպոսի առաջնորդությամբ և
հանձնեցին ոստիկանին կաթողիկոսի
ձեռագիր մի նամակը և դրա հետ
միասին՝ թանկագին ընծաներ:

Կաթողիկոսը յուր նամակով
շնորհավորում էր նախ ոստիկանի
գալուստը և աղոթում նրա
հաջողությանց համար և ապա յուր
ընծաներն առաջարկելով՝ խնդրում էր

նրանից ապահովության հրովարտակ՝ թե՛ յուր անձի և թե՛ աքողի համար .

Ոստիկանին դիմելու այս խորհուրդը տվել էին կաթողիկոսին Բյուրականում եղող յուր մերձավորները:

Բեշիրը այնքան տագնապով հետևում էր Հայրապետին, որ միայն Նսրի միջամտությունը կարող էր նրա հետապնդության առաջն առնել: Այս պատճառով կաթողիկոսը չմերժեց մերձավորների խորհուրդը, որ արդարև, բարերար հետևանք ունեցավ:

Ոստիկանը գրավվելով ոչ այնքան կաթողիկոսի քաղաքավար նամակից, որքան նրա դրկած ընծաներից, շնորհեց Հայրապետին ազատության հրովարտակ, թույլ տալով նրան ապրել՝ ուր որ ինքը ցանկանում էր:

Վեհափառը, իհարկե, յուր ձեռակերտ Բյուրականը գերադասեց Դվինից: Որովհետև, գիտեր, որ մահմեղական իշխանավորի խոսքն ու ստորագրությունը չեին կարող ապահովել յուր անձը մայրաքաղաքում, այդ պատճառով մնաց Բյուրականում, մինչև որ տեսնե, թե տերը ի՞նչ է հաջողում հայոց թագավորին:

Բայց Բեշիրը կատակեց, երբ Նսրի հրամանը հասավ, որով ոստիկանը պատվիրում էր նրան հանգիստ քողնել հայոց կաթողիկոսին:

Նա գիտեր, որ ոստիկանը ստացել է արդեն նվերների մի բաժին, և այդ է պատճառը, որ բարեկամացել է կաթողիկոսի հետ: Բայց չէ՞ որ ինքն էլ

յուրը պիտի ստանար . ՀԵ՞ որ
Այրիվանից ձեռնունայն վերադառնալով՝
նա որոշն էր յուր վրեժը Սևանից առնել,
իսկ եթե այդ չհաջողեր՝ ապա
Բյուրականից:

Բայց ահա ոստիկանը խանգարում
էր նրան: Ի՞նչ անել ուրեմն:

Նա դիմեց իսկույն Դվին,
մահմեղական կրոնապետի օգնության:

Վերջինս որովհետև մեծ
ազդեցություն ուներ ինչպես յուր
ժողովրդի, նույնպես և ոստիկանի վրա,
ուստի խոստացավ Բեշիրին՝ ոչնչացնել
տալ ոստիկանի հրովարտակը և նորեն
կաթողիկոսին յուր վրեժխնդրության
հանձնել:

Մինչդեռ Դվինում այս հոգսերով էին
զբաղված, և հայոց կաթողիկոսը
անցնում էր յուր ձմեռը խաղաղությամբ,
մեր երկու առաքյալները, այն Է՝
Վահրամ սեպուհն ու Մարզպետունի
իշխանը թափառում էին հայոց մեծ ու
փոքր իշխանների զավառներում, մի
քերդից անցնելով մյուսը, մի ամրոցից՝
դեպի մի ուրիշը:

Բայց նրանց առաքելությունը
անցնում էր ապարդյուն, և խոսքն ու
հորդորը պտուղ չէր բերում: Աղձնյաց
իշխանն, օրինակ, խոստանում էր
միացնել յուր զորքը արքայական
բանակին, եթե միացած կտեսներ նրան
Աշոտ սպարապետի զորքը և Աքաս
արքաներոր գնդերը: Մոլոց իշխանը
նոյն համաձայնությունն էր տալիս, եթե
իիշյալների հետ միասին կգար
պատերազմելու Վասպուրականի

թագավորը: Աշուտ բոնավորը խոստանում էր մտնել դաշնակցության մեջ, եթե արքայական հրովարտակով յուր իշխանության կիանձնվեին Արարատի հինգ զավառները: Աքաս արքաեղբայրը, ընդհակառակը, ավելորդ էր համարում կազմել մի դաշնակցություն, որ պիտի կովեր Աշուտ-Երկարի դրոշի տակ: Նրա կարծիքով թագավորն արդեն վիատված ու հեռացած էր. պետք էր ուրեմն թույլ տալ նրան հանգստանալ մի ամրոցում, իսկ զահը հանձնել օրինավոր ժառանգին, այն Է՝ իրան: «Այնուհետև, ասում էր, կարիք չի լինիլ, որ Գևորգ իշխանն ու Վահրամ սեպուիլ զորք մուրան իշխաններից և կամ միության միջնորդ հանդիսանան, զի քաջ թագավորին կմիանան միշտ քաջերը»:

Այս բանակցություններն ամիսներ տևեցին: Աշունն ու ձմեռը անցան, և սկսակ Հայաստանի գեղեցիկ գարունը:

Եվ սակայն միջնորդ իշխանները ոչ մի միություն ստեղծել չկարացին:

Բայց Դվինի հագարացի կրոնապետը Բեշիր զորապետին արած յուր խոստումը կատարեց: Որքան Էլ ոստիկանը համառ էր ու ինքնակամ, այսուամենայնիվ դենպետը կարողացավ համոզել նրան, թե նա մեծ նախատինք Է հասցրել Սահմեղի կրոնին, ապահովության գիր տալով հայոց կաթողիկոսին:

— Աստված այդ սուրբ տվել է քեզ նրա համար, որ դրանով մեր կրոնը անհավատների մեջ տարածես, որ Սահմեղի քարոզած ճշմարտությունն

աշխարհին ծանոթացնես, որ այդ ճշմարտության հակառակորդներին փշրես ու ջախջախնես: Բայց դու, ընդհակառակը, խնամում ու հովանավորում ես մեր կրոնի թշնամուն, Մահմեդի հայիոյչին, սրբազն դուռանի անարգող մարդուն:

Այս և սրանց նման զրոյցներ շարունակ անում էր կրոնապետը, մինչև որ ոստիկանը համոզվելո՞ւց, թե՛ ձանձրանալուց հրաման տվավ Բեշիրին՝ հետևել նորեն կաթողիկոսին և դարձնել նրան Դվին:

Բեշիրի ցանկությունն էլ այդ էր: Ամբողջ ձմեռը նա Դվինում մաշվել էր անգործությունից: Այժմ ահա՝ գարնան գեղեցիկ օրերի հետ, հասավ իրան ոստիկանի ավելի ևս գեղեցիկ հրամանը: Ի՞նչ էր մնում նրան անել, եթե ոչ զորքերը հավաքել և դիմել Բյուրական:

Այդպես էլ նա արավ: Մի քանի օրվա մեջ կազմեց, պատրաստեց յուր հզոր բանակը և հրաժեշտ տալով բարերար ոստիկանին, դիմեց դեահ ծերուկ Արագածը:

Գարնան սկիզբն էր: Չնայելով որ Արագածը, Արայի լեռը և նույնիսկ Եռաբլուրը պատաժ էին դեռ ձյունով, այնուամենայնիվ Անբերդու գավառը ծածկվել էր կանաչով: Նրա սիրուն դաշտերը, գեղեցիկ հովիտները, սարավանդներն ու լեռնալանջերը զարդարվել էին ընտիր ու գույնզգույն ծաղիկներով: Աղբյուրները բազմացել, առուները հորդացել և գետերը վարարել էին: Խաշնարածները իրանց ձմեռային

հանգիստը թողնելով՝ բարձրանում էին դեպի Արագածի լանջերը, որպեսզի նրա հովասուն արոտներում իրանց հոտերն ու նախիրը արածացնեն:

Արարատյան դաշտի վրա դեռ խաղաղություն էր տիրում, և գեղջուկն ու երկրագործը սկսել էին գքավիլ դաշտային աշխատություններով:

Հանկարծ Ոստանից լուր հասավ, թե հազարացիք ստվար բանակով հառաջանում են դեպի Անքերդ: Նորեն փախուստն ու թարուստը սկսավ:

Կաթողիկոսը սակայն դեռ հանգիստ նստած էր Բյուրականում, այլև գքաղված յուր դաստակերտի բարեկարգություններով: Այն օրից ի վեր, որ նա ոստիկանից ստացել էր ապահովության հրովարտակ, բազմացել էին Բյուրականում ոչ միայն հոգևոր կոչման տեր անձինք, այլև, աշխարհական ընտանիքներ, որոնք ապաստանել էին այդ տեղին՝ ինչպես կաթողիկոսի հովանավորությունը վայելող մի ամրության:

Ահենկի (ապրիլի) գեղեցիկ առավոտներից մինն էր: Վեհափառը յուր դոյակի պատշգամբում բազմած դիտում էր այն փառավոր ու ակնապարաք հորիզոնը, որ շրջապատում էր հովասուն Բյուրականը: -Նրա հյուսիսային կողմից բարձրանում էր լայնադիր ու քառագագաթ Արագածը յուր ծաղկածին սարատափերով, լեռնային լճակներով և ձյունապատ ստիճաններով: Հյուսիս-արևելյան կողմից երևում էր Արայի լյառը յուր կանաչազարդ

լանջերով: Արևմտյան կողմից փակում էին հորիզոնը Բարդողի ձյունապատ կատարները, իսկ հարավից ձգվում էր մի դաշտահովիտ, որ Եռաբլուր լեռան ստորոտը քերելով՝ հասնում էր մինչև Քասախի խառնուրդը և ապա դաշտանալով՝ տարածվում մինչև Մասիս: Այդ դաշտահովիտի վրա ընկած էին բազմաթիվ գյուղեր ու ավաններ, որոնց իշխում էր հիշատակաց արժանի Օշականը, որ ամփոփում էր յուր մեջ Հայաստանյաց երկրորդ լուսատուի, այն Է՝ սրբույն Մեսրոպա թանկագին նշխարները: Մի փոքր հեռու երևում էր քաղաքամայր Վաղարշապատը, իսկ նրա մոտ հայոց եկեղեցիների թագուհին՝ նախարոռ Էջմիածինը, սուրբ Գայանեի վաճառքը, Մարիանե կույսի Շողակաթը և վերջապես հզոր արքայի սերն ու վիշտը մերժող հրաշագեղ Հոփիսիմեի հոյակապ վկայարանը: Այս բոլորից հետ ամբառնում էր վեհապանձ Մասիսի սպիտակափառ կատարը, ծածկված հավիտենական ձյունով ու սառույցով, որ կարծես իշխում էր Արարատյան լայնածավալ դաշտի վրա իբրև հզոր ու անպարտելի միապետ:

Այս գեղեցիկ տեսարանները, որոնք գրեթե ամեն օր գրավում էին կաթողիկոսին և զբաղեցնում նրան վերացական մտածություններով, այսօր, կարծես թե, կրկնապատկել էին իրանց հրապույրը: Նա զվարճանում էր, որ կարողացել էր յուր դաստակերտի համար ընտրել այսպիսի մի գեղավայր, և որոշում էր ընդարձակել նրան նորանոր շինություններով, ամրացնել մարտկոցներով և բազմացնել յուր մենարանի միանձանց թիվը:

Բայց ահա հենց այդ ժամանակ զուժաքերը հասավ Բյուրական: «Բեշիրը զալիս է» խոսքը կայծակի արագությամբ տարածվեց բոլոր ամրոցում և ամենքին սարսափահար արավ: Ամրոցի դռները ճռչալով փակվեցան, պատրաստի եղած զորքերը զինվեցան, ամրոցում գտնվող և զենք կրել գիտցող մարդկանց զենքերը բաժանվեցան, ի բաց շառնելով նաև երիտասարդ հոգևորականները:

Բայց ի՞նչ. Մի՞թե այդ տկար ուժերով պիտի կովեին նրանք հազարացիների դեմ. իհարկե ոչ. դա հուսահատ ոիմադրության պատրաստություն էր:

Հետզհետե հասնող լուրերը հավաստեցին, թե Բեշիրը զալիս է ոչ թե Բյուրականը զրավելու, այլ կաթողիկոսին ձերբակալելու: Եվ ահա այդ պատճառով նորեն խնդիր ծագեց Վեհափառի փախստյան համար: Նրա այն մերձավորները, որոնք վախենում էին, թե Բեշիրը կաթողիկոսին ձեռք, ձգելուց հետ իրանց էլ պիտի կալանավորե, խորհուրդ տվին նրան Բյուրականից հեռանալ: Բայց Սահակ եպիսկոպոսը, Մովսես վարդապետը և տեղվույն միաբանության գլխավորները հակառակեցան այդ խորհրդին:

— Չպետք է մի անձի պատճառով շատերին զոհել, — ասում էին նրանք, կաթողիկոսի փախստյան համար տեղ չի պակսիլ. բայց նրա ամեն մի փախուստը բազմաթիվ զոհեր է տալիս թշնամուն: Եթե աստված Վեհափառի համար մահ է որոշել, ապա նա չպիտի վարանի այդ որոշման հնագանդել. ըստ

որում ո՞ւր որ էլ փախչե, դարձալ պատուհասը կհասնե նրան, իսկ եթե չէ որոշել, ապա Բեշիրի հարձակումը չի կարող վնասել նրան:

Բայց այս զրոյցները շփարատեցին կաթողիկոսի և նրա մերձավորների երկյուղը: Կայացավ մի գաղտնի խորհուրդ, որ որոշեց Բյուրականի բախտը, այն է՝ համոզել կաթողիկոսին հեռանալ շուտով դեպի Բագարան, Աշոտ սպարապետի մոտ, և ազատել յուր անձը վտանգից: Սպարապետը ոչ միայն մեծ զորք ու անառիկ ամրություն ուներ, այլև վայելում էր ոստիկանի բարեկամությունը: Հետևապես Վեհափառ կապահովեր իրան, եթե ապավիներ այդ իշխանին:

Երբ կաթողիկոսը հայտնեց Սահակ եայխսկոպոսին յուր որոշումը և առաջարկեց նրան «խույս տալ աստուծո բարեկամությունից» յուր հետ միասին, սրբազնը պատասխանեց .

— Ես կմնամ իմ ժողովրդի հետ: Ե՛րբ նա կովե, ես կաղոթեմ, երբ մեռնի, կմեռնեմ նրա հետ միասին . . .

Նոյն որոշումն արին կաթողիկոսի հետևորդներից Մովսես վարդապետը, Թեոդորոս սարկավագը, երկու եղբայր՝ Մովսես և Դավիթ քահանաները իրանց աշխարհական եղբոր՝ Սարգսի հետ, և մի քանի ուրիշներ:

Բայց և այնպես նոյն ավոր գիշերը կաթողիկոսը, յուր երկշու մերձավորները ժողովելով, նրանց հետ միասին խույս տվավ դեպի Բագարան:

Հետևյալ առավոտ մի քանի գունդ զինվորներ հառաջանում էին դեպի Բյուրական: Ամրոցականները, հեռվից նրանց տեսնելով՝ կարծեցին, թե քշնամու հառաջապահներն են և սկսան տագնապով դեպի մարտկոցները վազել: Բայց երբ այդ գնդերը մոտեցան, նրանք զարմանալով նկատեցին ոստանիկների դրոշակները և ուրախությամբ լցվեցան: Եկողները ոչ թե քշնամիներ, այլ հայ զորքեր էին. բայց ո՞ր իշխանի զորքերը, ոչ ոք չգիտեր:

Երբ նրանք Բյուրականի պարսպներին հասան, ամրոցականները զարմանալով տեսան, որ մի քանի հարյուր հոգուց բաղկացած այս զորագունդը ոչ պետ ունի, ոչ զիսավոր, այլ մի ինչ-որ խարազանազգեստ մարդ, խաչանիշ դրոշը ձեռին, առաջնորդում է նրանց:

Երբ ամրոցի դռները բացին օգնության հասնող զորքը ներս ընդունելու, Սահակ սրբազանը դեպի դրոշակակիր առաջնորդը առաջանալով, ասաց .

— Այս ի՞նչ եմ տեսնում . . . հայր Սոլոմոն: Ճգնավորը զորապե՞տ է դարձել . . .

— Այո՛, սրբազան, եկեղեցվո ազատությունը պաշտպանող զորքին ճգնավորները պիտի առաջնորդեն, — պատասխանեց խարազանազգեստ հայրը և պատմեց նրան, թե ինչպե՞ս էր ժողովել այդ զորագունդը:

Սոլոմոն ճգնավորը Սազաստան աքսորված մի հայ քահանա էր, որ բախտի բերմամբ ազատություն գտնելով՝ վերադարձել էր հայրենիք և յուր օրերը վանքերում անցկացնում էր ճգնությամբ:

Լսելով Այրիվանքի կոտորածը և հայոց կաթողիկոսի կրած հալածանքները, նրա մեջ Վառվեց ազգակիցներին օգնելու նախակին եռանդը և նա սկսավ թափառել շեներն ու ավանները և հորդորել ժողովրդին զենքի դիմելու և իրանց պաշտպանելու, քանի որ իշխանները մերժում էին նրանց այդ պաշտպանությունը:

Ճգնավորին ընկերացան մի քանի ազատ զինվորներ, որոնց շնորհիվ նա հետզհետև կազմակերպեց մի գունդ, որ օգնության էր հասնում հարձակման ենթարկվող զյուղացիներին: Երբ լուր տարածվեց, թե Բեշիրը դիմում է Բյուրական՝ կաթողիկոսին ձերբակալելու, ճգնավորը հրավեր կարդաց յուր գնդին՝ գնալ հայրապետին օգնության, որովհետև, նա էլ նույնչափ լրյալ ու անօգնական էր, որքան գեղջուկ ժողովուրդը:

Այս հրավերը սիրով ընդունվեցավ գնդի կողմից:

Բացի այդ, ճգնավորի խմբին միացան նաև ավաններում գտնվող ուրիշ ազատ զորքեր, որոնք «մինչև այսօր երկրի իշխանների համար կովեցինք, այժմ էլ եկեղեցվո իշխանի համար կովենք» ասելով, հարել էին խաչանիշ դրոշին և դիմել Բյուրական:

Ճգնավորի հետ եկած զորքը վեհարանի շուրջը պատած սպասում էր, որ Վեհափառը ելնե և օրհնե իրանց: Այդ մի բնական և իրավացի ցանկություն էր այն զորականի համար, որ ինքնակամ եկել էր յուր եկեղեցին և նրա պետք պաշտպանելու: Բայց որքա՞ն մեծ եղավ Սոլոմոն իոր ցավը, երբ Դուան եպիսկոպոսը հայտնեց նրան, թե Վեհափառը խույս է տվել Բազարան:

— Իմ զորքերը կցրվեն, եթե այդ իմանան,-ասաց նա եպիսկոպոսին, — նրանք եկել են այստեղ Վեհափառին պաշտպանելու: Իսկ եթե նրանց հայտնվի, թե կաթողիկոսը ձգել է միաբանությունը յուր անձն ազատելու համար, նրանք գուցե վերադառնան հենց այս վայրկենին:

— Ի՞նչ անենք ուրեմն . մենք կարու ենք այդ զորքի օգնության, — հարցրեց եպիսկոպոսը:

Փոքր մտածելուց ետ ճգնավորը պատասխանեց .

— Պետք է հայտնել նրանց, թե Վեհափառը հիվանդ է և ելնել չէ կարող:

Այս անմեղ սուտը օգուտ կրերե մեզ:

— Չե՛, հայր Սոլոմոն, չկա մի սուտ, որ հանցանք չհամարվի, և չկա հանցանք, որ անպատիծ մնա, — նկատեց եպիսկոպոսը, — ես այդ տիրասեր զորքին խաբել չեմ կարող: Ավելի լավ է հայտնենք նրան ճշմարտությունը, իսկ մեր պաշտպանության զործը թողնենք նրա խղճին:

— Այդ միևնույն է, թե մենք մեր ձեռքով Բյուրականը հանձնենք թշնամուն:

— Ի՞նչ անենք ուրեմն, — հարցրեց Եպիսկոպոսը տարակուսելով:

— Ոչինչ այլիս անելու չունենք, մնում է, որ ես ինքս գործեմ այդ հանցանքը, եթե արդարս դա մի հանցանք է, — ասաց ճգնավորը: Ապա դուրս գալով Վեհարանի բակը, հայտնեց զորքերին, թե «վեհափառ հիվանդ է և իմ քերանով ուղարկում է ձեզ յուր հայրական օրինությունը»:

Զորքը, իհարկե, հավատաց ճգնավորին և շատերը նրանցից եկան այն համոզման, թե թշնամու հարձակման լուրը վախեցրել է կաթողիկոսին:

Այս համոզումը մինչև անգամ բորբոքեց նրանց մեջ վրեժխնդրության կրակը:

Նոյն օրն ևեթ զորքերը կարգավորեցին: Թե՛ ամրոցում եղածները և թե՛ նորեկները բաժանեցին մի քանի խմբերի, որոնց և կարգեցին զանազան տեղերում, այն է, ոմանց՝ աշտարակների մեջ, ոմանց՝ պարիսապների վրա և մնացյալներին՝ դռների առաջ կամ գաղտնի ծածկաբաններում:

Ընդհանուր հրամանատարությունը հաճան առան տեղական զորքերի վրա՝ Թեոդորոս սարկավագը, որ քաջ զինաշարժ էր, իսկ եկվորների վրա՝ Սոլոմոն ճգնավորը:

Արդեն ամեն ինչ պատրաստ էր, երբ
թշնամին երևաց, որ նստաշանում էր
Վաղարշապատի կողմից:

Իսկույն ամեն մի մարդ յուր տեղը
բռնեց:

Սահակ Եպիսկոպոսը հրամայել էր,
որ ամրոցի հոգևորականներից նրանք,
որոնք զենք չեն կրում, ժողովվին
Եկեղեցի և հսկումն կատարեն: Այդ
հսկումը պիտի շարունակվեր բոլոր
ժամանակ, քանի զորքը կովում էր:
Կոչնակի ձայնն առնելուն պես Եկեղեցին
աղոթողներով լցվեցավ: Այդտեղ էին
ինչպես հսկումն կատարողները,
նույնպես և այն կանայք ու ծերունիք,
որոնք զորքին պիտանի լինել չեն
կարող: Ինքը՝ Եպիսկոպոսը
առաջնորդում էր աղոթողներին:

Թշնամու զորքը մոտենալուն պես
հարձակումն սկսավ: Բեշիրը կարծելով,
թե կաթողիկոսը ամրոցում է և թե
վերջինս քափուր է պաշտպանության
միջոցներից, որոշել էր հանկարծական
հարձակումով վախեցնել կաթողիկոսին
և ստիպել նրան ինքնակամ անձնատուր
լինելու: Գոռող հագարացին ավելորդ էր
համարում մինչև անգամ բանակցություն
սկսել նրա հետ: Նա մտածում էր, թե
իրավունք ունի հարձակվելու և
կալանավորելու նրան, ինչպես յուր
վերջին ծառային. ի՞նչ հարկ կար
քաղաքավարական ձևեր գործ դնելու:

Բայց որքա՞ն մեծ եղավ նրա
զարմանքը, երբ տեսավ, որ
Բյուրականում այնպես չեն հանդիպում
իրան, ինչպես Այրիվանքում, որ ամրոցի
պարիսպներից ու աշտարակներից

տեղում է յուր զորքի վրա նետերի սաստիկ տարափ և հարյուրավոր սվիններ ու գեղարդներ օդի մեջ թռչելով՝ շամփում են հարձակվողների կրծքերն ու թիկունքը։ Այս դեռ բոլորը չեր։ Բերդի դուռ աշտարակից թափվեցավ դուռը շախախիլ ճգնող զորքի վրա կպրաձորթի կրակվող հեղեղ, որ շատերին տեղն ու տեղը այրեց։

— Ուրեմն մենք զործ ունինք ո՞չ թե անպաշտպան կաթողիկոսի, այլ զինավառյալ մի ամրոցի հետ, — ասաց Բեշիրը յուր մերձավորներին։ — Ետ քաշվենք, բանակ դնենք և կանոնավոր հարձակման պատրաստվենք։

Այս ասելով նա նահանջի փող հնչեցրեց, և զորքերը պարիսապներից հեռացան։ Ամրոցականներն ուրախության աղաղակ բարձրացրին և սկսան ծաղրել հազարացիներին, անվանելով նրանց «երկշուտ ու կնամարդի»։

Թշնամին ոչինչ չեր պատասխանում, նա միայն կրծտում էր ատամները և վրեժիսնդրություն սպառնում։

Նոյն ավոր երեկոյան Բյուրականի պարիսապների վրա վառվեցան հարյուրավոր կրակներ, և զորքն ու ժողովորդը սկսավ ուրախության տոն կատարել։

Բայց թշնամու բանակում ուրիշ զործի վրա էին։ Բազմաթիվ վարպետներ զբաղված էին բարաններ, պալիստրներ և ուրիշ պարսպահար զործիքներ պատրաստելով։ Կառուցանում էին, մինչև անզամ, մի

կրիա և փայտե շարժական աշտարակ: Չորքը պարապած էր կախարաններ ու վերելակներ պատրաստելով, իսկ ինքը՝ Բեշիրը անձամբ հսկում էր այդ աշխատությանց վրա:

Հետևյալ առավոտ ամրոցականները տեսան, որ թշնամին մի գիշերվա մեջ բավական գործ է կատարել, և որ շարունակվող աշխատությունները հետզհետե սպառնացող կերպարանք են առնում: Բայց այդ բաներից նրանք չվախեցան, այլ իրանք էլ իրանց կողմից սկսան համապատասխան պատրաստություններ տեսնել: Ամենից առաջ աշխատեցին իրանյութի պաշարն ավելացնել և պարիսպների տակ գաղտնի անցքեր բանալով՝ կրիան այրելու կամ աշտարակը կործանելու մասին հարկ եղածը հոգա: Դարբիններն զբաղված էին երկարե կարթեր կամ ջախջախող գործիքներ կոռելով: Կանայք հնոտիններից գնդակներ էին պատրաստում և եռացրած ճարպի կամ ձյութի մեջ թաքախում: Չորքն այդ ամենը փոխադրում էր պարիսպների կամ աշտարակների վրա: Ամեն տեղ աշխատանքը եռում էր. ամենքն էլ մասնակցում էին մի որոշ գործի:

Երեք օրից հետ վերջապես թշնամին նորեն սկսավ մոտենալ և առաջ վարել ուղղմական գործինները: Մի հարյուր հոգի զբաղված էին տափարակ ու լայնադիր կրիան գլանների վրա գլորելով, մի հարյուր առաջ էր վարում անիվների վրա հաստատած եռհարկյան աշտարակը: Մի խումբ բերում էր բարանն ու խոյը, մի ուրիշը պալիստրները, մի երրորդը՝ ջրով լի տիկերը, որոնցով պետք է

պարիսպներից թափվող կրակը հանգցնեին, իսկ զենք շարժող զորականն սկսում էր ամրոցի շուրջը պատել:

Այդ միջոցին Բյուրականի եկեղեցում հանդիսավոր պատարագ էր մատուցանում Սահակ Եպիսկոպոսը: Ժողովրդի հետ միասին գտնվում էր Եկեղեցում նաև զորքը: Նա եկել էր վերջին անգամ պատարագ տեսնելու, վերջին անգամ յուր սուրբ նախահարց հոգեբուխ Երգերը լսելու ս. Փրկչի կենարար Մարմնին ու արյանը հաղորդվելու:

Բացակա էին միայն պահնորդ զորքերը, որոնք հսկում էին ամրոցի դռներին և թշնամու շարժմանը:

Չորքին հաղորդություն տալուց առաջ Սահակ Եպիսկոպոսը խոսեց նրա հետ քեմի վրայից .

— Չորս հարյուր յոթանասուն տարի առաջ, ով իմ սիրելի զավակներ, պատրաստվեցան թշնամու հետ կովելու վարդանանց քաշերը: Նրանք էլ ձեզ նման նախ աստուծո օգնության և ապա իրանց բազկի զորության դիմեցին: Նրանք էլ աշխարհային փառքի կամ անձնական շահու համար չէին կովում, այլ հայրենիքի և Եկեղեցու ազատության համար: Ինչպես այսօր, այնպես էլ այն ժամանակ, թշնամին կամենում էր այդ ազատությունը խլել, հայ ազգն ստրկացնել, բայց Վարդանանց քաշերը քոյլ չտվին նրան այդ անելու: «Ավելի լավ է ազատ մեռնենք, քան ստրուկ ապրենք», ասացին նրանք և անկեղծ սրտով հարձակվեցան թշնամու դեմ, որ

կրկնապատիկ զորավոր էր իրանցից: — «Չվախենաք հեթանոսների բազմությունից, մահկանացուի ահավոր սրից, — ասում էր Վարդանը յուր զորքերին, — զի եթե աստված մեզ օգնե, մենք նրանց կստակենք և ճշմարտության կողմը կբարձրանա: Բայց եթե հասած է մեր մեռնելու ժամը, ապա ավելի լավ է, որ մեռնենք սուրբ կովի մեջ և քաջության հետ վատություն չխառնենք...» Ես նրանք քաջաբար կովեցին, բազմաթիվ թշնամիներ սատակեցին և իրանք էլ քաջությամբ մեռան՝ սրերը ձեռքներին, հարվածները կրծքի մեջ... բայց նրանց անունը անմահ մնաց մինչև այսօր և անմահ պիտի մնա հավիտյան... Ո՞վ կիմանար աշխարհում, թե եղել են Վարդանանք, եթե նրանք երկշոտությամբ միայն իրանց անձն ապրեցնեին: Չե՞ որ նրանցից առաջ և հետո ապրել և մեռել են միլիոնավոր մարդիկ, ո՞վ է դրանց անունը հիշում: Իսկ Վարդանանց քաջերին չեն մոռանում, որովհետև նրանք կովել ու մեռել են ամենասուրբ գործի՝ հայրենիքի ազատության համար: Դուք էլ ահավասիկ կամենում եք հավասարվել Վարդանանց, դուք էլ նրանց նման պատրաստվել եք եկեղեցու և հայրենի ազատությունը պաշապանելու, դուք էլ կամենում եք անմահ անուն ժառանգել ազգի մեջ... Ուրեմն մի՛ վախենաք թշնամու զորությունից, նրա ահավոր պատրաստությունից: Ձեր դատն արդար է և կոհիվն իրավացի, իսկ աստված զորավիզ է լինում արդարության: Եթե մինչև անգամ մահ հասնե ձեզ այս կովում. ուրախությամբ ընդունեցեք նրան, զի դրա փոխարեն երկնքում

անանց կյանք, իսկ երկրում անմահ անոն պիտի ժառանգեք: Այս հանդիսավոր ժամուն ս. աստուծու սեղանի առաջ ես Էլ կրկնում եմ սուրբ Ղևոնդ երեցի այն խոսքերը, որ նա ուղղեց Վարդանանց քաջերին. «Մի՛ թուլությամբ լքանիցեմք, եղբարք, այլ պնդությամբ սրտիվ և հաստատու հավատով կամակար հարձակեսցոք ի վերա թշնամյացն, որ հարուցյալ զան ի վերա մեզ: Մեր հոյս մեզ կրկին երևի. Եթե մեռամիմք՝ կյանք, և եթե մեռուցանեմք, մեզ նույն կյանք առաջի կան . . .»: Սուտեցեք ուրեմն ճշմարտության և սուրբ իրավանց համար մեռնող Փրկչի մարմնին ու արյանը. հաղորդվեցեք նրան և այդ հաղորդությունը թող արիացնե ձեր սրտերը, ուժ տա ձեր բազկին և հաղթություն՝ ձեր սրին . . .

Երբ պատարագիշ սրբազնը ս. հաղորդության սկիհը ձեռին խոնարհեց քեմի վրա, զորքերը կարգով առաջ եկան և հաղորդվեցան: Նրանց հետևից ամրոցի ժողովուրդը սկսած փոքրից մինչև մեծը, որովհետև ամենքն Էլ պատրաստվում էին օրհասական կովի:

Փոքր ժամանակից հետ զորքերն արդեն պարսպի և մարտկոցների վրա էին:

Արևն արդեն բարձրացել էր, երբ թշնամու նախահարձակ գնդերն ամրոցի շուրջը պատեցին և սկսան նետաձիգ լինել դեպի պարսպի հայ զինվորները: Վերջիններս պատասխանեցին նրանց նույն զենքով:

Ապա հետզհետե մոտեցան կանոնավոր խմբերը, որոնց մի-մի շարքը ասպարափակ անելով՝ ծածկում էր թե՛ իրան և թե՛ հետևող խմբերին: Վերջիններս այդպիսով պատսպարված՝ նետաձիգ էին լինում անընդհատ: Այդ դեպքում պաշարյալներին պաշտպանում էին միայն պարսպի ատամները:

Մի առ ժամանակ հակառակորդներն զբաղված էին այս հանգիստ տուրևառով: Բայց ահա մոտեցրին պարսպին մի ստվարագլուխ խոյ: Դա ոչ այլ ինչ էր, եթե ոչ մի ահազին գերան, որ հաստ շղթաներով կախված էր անիվների վրա ամրացրած մի ծածկի առաստաղից և գլխին հազցրած մի հաստ ու սրածայր երկաթ: Այդ կախարանավոր գերանը պարսպին մոտեցնելով՝ նրա ետևից չվանով քաշում էին տասնյակ մարդիկ և հանկարծ բաց թռնելով՝ երկաթն գլուխը զարկում պատին: Այդպիսով նրանք քարերը խախտելով աշխատում էին պարիսպը կործանել:

Ուրիշ կողմերից մոտեցնում էին քաբաններ ու պալիստրներ՝ լարած արշաոի ամուր ջիղերով: Դրանց վրա դնում էին ահազին քարեր և ուժգին քափով զարկում պարսպի շուրթերին:

Պարսպահար գործիների շուրջը վխսում էին քազմաթիվ գորքեր: Նրանցից ոմանք գործիներն էին շարժում, ոմանք գործավորներին պատսպարում և ոմանք գործիների դեմ խիզախող մարտիկները վանում:

Բայց հազիվ առաջին խոյը սկսել էր յուր հարվածները և ահա պարսպի վրայից թափեցին նրա վրա կրակված կարի հեղեղ և նավթով թաթախուն խոտի խրձիկներ, որոնք խոյի տախտակե ծածկը վառելով, ահազին հրդեհ առաջացրին: Չնայելով որ հրշեցները իրանց տկերը դատարկելով աշխատեցին հրդեհը հանգցնել, այնուամենայնիվ բոցը լափեց խոյի ծածկն ու կախարանը և գործին անպիտանացած ընկավ գետնի վրա:

Ոչնչացած խոյին փոխարինեց մի ուրիշը, որի ծածկը պատած էր թրջած թաղիքով և տամկացած կաշիներով: Ամրոցականները նրա դեմ էլ սկսան մրցել համապատասխան հնարներով:

Իսկ քարեր արάկող պալիստրների դեմ միայն մի միջոց ունեին նրանք, այն է՝ չվաններով կապում ու կախում էին պարսպից խոտի ահազին խուրձեր, որոնց դիացելով՝ պալիստրի ոռումբը կորցնում էր յուր թափի զորությունը և այդպիսով անվնաս դառնում պարսպի համար: Բայց թշնամին յուր երկարաբուն շահերով վառում էր այդ խուրձերը, որից հետո ամրոցականները չվանը կտրելով՝ վայր էին ձգում հրդեհված խոտը և ուրիշ խուրձեր փոխարինում նրանց:

Մինչդեռ թշնամին մի կողմից յուր պարսպահար գործիներով աշխատում էր պարիսպներն ու պատճեշները փլցնել, մյուս կողմից նրա ավելի խիզախ խմբերը սանդուղքներ ու վերելակներ էին ամրացնում պարսպի ու աշտարակների վրա և աշխատում էին դեպի վեր բարձրանալ: Նրանք

վահաճները գլխներին և սուրբ ձեռքներին բռնած՝ մազլցում էին այդ սանդուղքները և զարմանալի արիությամբ դեպի վեր սուրալով՝ աշխատում էին զոռով ներս թռչել դեպի ամրոցը:

Բայց հայ զինվորները ժամանակ չէին տալիս այդ քաջերին: Երկարե ահազին ձողերով, սվիններով ու նիզակներով շարունակ հարվածում, վայր էին գլորում նրանց կամ երկարե ժանիքավոր կարթերով նրանց գլուխն ու մարմինը շամփրելով՝ դեպի վեր էին քաշում և շարաշար սատակում: Շատ տեղ էլ սանդուղքները գլորելով՝ գետին էին թռափում վրան մազլցողներին:

Թշնամու հարձակումն անընդհատ շարունակվում էր: Թե՛ դրսից և քե՛ ներսից կովում էին կատաղությամբ: Ոչ մի կողմը տեղի չէր տալիս մյուսին: Նետերի տարափ էր, որ տեղում էր վերից վայր և հակառակ, սվիններ ու գեղարդներ էին, որ շարունակ թռչում էին օդի մեջ. սանդուղքներ էին, որ շախչախսվում, նիզակներ, որ փշրվում, վահաճներ, որ շարդվում էին:

Իսկ բոցն ու կրակը ինչպես մի լանածավալ հրդեհ պատում էր պարիսպները, պատնեշները և աշտարակները:

Բեշիրը տեսնելով, որ բյուրականցիների ընդիմությունը ահազին կոտորած է անում յուր զորքի մեջ, հրամայեց նրան նահանջել այդ օրը: Պարիսպների տակ կուտակված էին ահազին թվով դիակներ, որոնց թշնամին

ժողովելով՝ հազիվ մինչև երեկո թաղել
կարողացավ մի ընդհանուր փոսի մեջ:

Այս հանգամանքը կատաղեցնում էր
Բեշիր զորավարին, նա փրփրում և
ատամները կրծտում էր: Բայց ի՞նչ
կարող էր անել: Պաշարյալները իրանց
պարտքն էին կատարում և
պաշտպանվում էին հերոսաբար:

Մի վայրկյան նա մտածեց թողնել
Բյուրականին բռնությամբ տիրելու
որոշումը և առաջարկել կաթողիկոսին
անձնատուր լինել խաղաղությամբ: Նա
հավատացած էր, թե կաթողիկոսը
ամրոցումն է և թե ինքը վերջ ի վերջո
պիտի տիրե նրա դոյլակին և ձերբակալե
նրան: Բայց մեկ էլ մտածելով, որ
պաշարյալները կարող են յուր
առաջարկությունը մերժել, իրան էլ
այդպիսով ծաղրել ու վիրավորել, թողեց
այդ որոշումը:

— Զենքի ուժով կառնեմ և
կհատակեմ այս ամրոցը, — ասաց նա,
վերջապես և իրաման տվավ զորքին՝
նոր և սաստկագոյն հարձակման
պատրաստվելու:

Հետևյալ առավոտ, դեռ արևը
շծագած, Բեշիրը նորեն յուր զորքերով
դեպի քերդը դիմեց: Նորեն
նետաձիգներն ու պարտզահարները
իրանց գործն սկսան: Բացի այդ,
պաշարյալները երկյուղով տեսան, որ
փայտակերտ աշտարակն ու ահազին
կրիան, որոնց նախընթաց օրը թողել էին
պարիսպներից հեռու (որովհետև հույս
ունեին ավելի քերև գործիներով
պարիսպները փլցմել), արդեն
մոտեցնում են՝ առաջինը պարիսպներին,

իսկ երկրորդը՝ բուրգերից մինին: Նրանց երկյուղը ոչ թե աշտարակի ու կրիայի տալիք հարվածներից էր, այլ այն մտադրությունից, թե չինի՝ այդ գործիները շմուտեցնեն այն տեղերին, որ ցանկալի էր, այսինքն՝ որ որ դարան էին լարել իրանք: Այս պատճառով ինչպես նախընթաց, նույնպես և այդ օրը հայ զինվորները շմուտեցան պարսպի այն մասին, որ ամենից քույլն ու դյուրամատույցն էր, կամենալով մոլորեցնել թշնամուն: Իսկ վերջինս, որ օր առաջ արդեն նկատել էր ինչպես այդտեղի հարմարությունը՝ աշտարակից կամուրջ ձգելու համար, նույնպես և այն, որ զորքերը չեն պաշտպանում այդ մասը, եկել էր այն եզրակացության, թե ներսից ուրեմն կովան չունի պատվարը, և այդ է պատճառը, որ զորք չէ կանգնում այդտեղ: Ուստի շուտով եռհարկյան մարտկոցը անիվների վրա տատանելով սկսավ մոտենալ պարսպի այդ մասին: Պաշարյալների ուրախությանը շափ չկար: Որովհետև նա կանգ պիտի առներ հենց այնտեղի վրա, ուր իրանք փորել էին ընդարձակ գետնափոր, որի վերին երեսը պահպանվում էր ներսից զարկած և հենարանների վրա հաստատած մի տախտակամածով: Այդ գետնափորի մեջ տեղ-տեղ դարսված էին նավթով թաթախուն խոիվ ու խոճիկներ: Եթե աշտարակը կանգնեցնեին գետնափորի վրա, իրանք հենարանները հանելով՝ տախտակամածը պիտի քանդեին: Այդպիսով հողի ծածկը աշտարակի ծանրության չդիմանալով՝ պիտի փլչեր, որով և մարտկոցը վայրահակ կործաներ: Այնուհետև խոտն ու խոիվը

կրակելով՝ պիտի այրեին նաև
աշտարակը:

Պաշարյալների ակնկալությունն ի
դերև չեղավ: Փայտակերտ մարտկոցը
կանգնեցրին պարսպի դյուրամատույց
տեղի մոտ, իսկ և իսկ գետնափորի վրա:
Հագարացիների մարտիկները
աշտարակը մտնելով իրանց գործն
սկսան: Նրա ներքին հարկից սակրերով
ու նիզերով փորփրում էին պարսպի
հիմքը: Երկրորդ հարկից՝ փոքրիկ
խոյերով խախտում էին նրա պրզունքի
քարերը: Այդ երկու բաժանման
աշխատավորներին պաշտպանում էր
պաշարյալների հարվածներից տամուկ
կաշով պատած հաստ
տախտակամածը, որ երկրորդ հարկի
հատակից բացվելով՝ կառչում էր
պարսպին և այդպիսով ծածկում
պարսպահարներին:

Հայ գորքերի մի ստվար խումբ
վազեց իսկույն աշտարակի կողմը և
սկսավ կոիվ մղել նրա երրորդ հարկի
մարտիկների դեմ, որոնք աշխատում էին
երկաթապատ կամուրջը պարսպի վրա
իջեցմել:

Երկու կողմից էլ կատաղի կոիվ
սկսավ: Նետերը տեղում էին աջ ու
ձախ. նիզակները ճոճում ու
հարվածում, ժանիքավոր սվինները
խփում ու միմյանց կառչում, բայց
կովողներից ոչ մինը տեղի չէր տալիս
մյուսին:

Հանկարծ երկաթե ձողապատ
կամուրջն աշտարակի բարձունքից
ճոճչալով իջավ պարսպի վրա, և
հագարացի մարտիկները միմյանց

Ետևից սկսած նրա վրայով խուժել դեպի պարիսապը:

Այստեղ փրթեց հուսահատ կոիվ . ներսինները դիմադրում էին հերոսաբար, դրսինները խիզախում համարձակորեն: Նիզակներ էին՝ որ փշրվում, վահաններ՝ որ ջախչախվում, սրեր՝ որ շողում կամ թռչում էին աչ ու ձախ, և մարտիկներ, որոնք կամրջի ու պարսպի վրայից թռթափվում էին դեպի վայր: Հազարացի ընկած զինվորներին շարունակ փոխարինում էին նորերը, որոնք ներքին հարկից վագում էին դեպի վեր դիվական ճարպկությամբ մինչդեռ հայ զորաց թիվը գնալով նվազում էր: Որովհետև մյուս կողմերի վրա կովողներից սրանց օգնության հասնել չէին կարող . ամեն մի խումբ յուր դիմադիր հակառակորդն ուներ: Բայց և այնպես այդ սակավաթիվ քաջերը կովում էին հուսահատ կատադրությամբ և միևնույն ժամանակ զարմանում կամ զայրանում, որ աշտարակը այդքան ժամանակ կանգուն է մնում յուր տեղը:

Փոքր մի ևս և հայ կտրիճները պիտի հաղթահարվեին, և աշտարակի զորքերը վերջին հարվածը տալով նրանց, պիտի խուժեին պարսպից ներս: Բայց ահա՝ հանկարծ լսվեց մի բռմբյուն, ապա մի դղրդոց, և փայտակերտ աշտարակը, ալիքների մեջ ընկղմող հսկայական նավի նման ճոճալով ու տատանելով սկսավ մի կողմից խրվել գետաի մեջ և մյուս կողմից հակվելով՝ զարնել պարսպին: Կամուրջն ու ներքին տախտակամածը փշրվեցան, վերին հարկը մյուս երկուսից բաժանվելով կործանվեցավ, իսկ վերջիններին շրջապատեց մի սոսկալի հրդեհ, որ

առաջացել էր գետնափորի մեջ նավթով
ողողած խոհվների վառվելուց:

Հազարացիները այդ տեսնելով
հուսահատության աղաղակ
քարձրացրին, մինչդեռ հայերն
ուրախության ու զնծության ձայներ էին
արձակում: Թեպետ հրշեցների խումբը
շրջապատեց իսկույն վառվող
աշտարակը և քափեց նրա վրա յուր
այծատիկների ջուրը, սակայն կրակը
հանգցնել չկարողացավ: Բոցեղեն
լեզուները, որոնք գետնի միջից
անընդհատ ծառանալով շրջապատել
էին աշտարակը, գրեթե կես ժամում
այրեցին ու մոխիր դարձրին նրան՝ յուր
մեջ ունեցած զենքերով ու զորքերով:

Աշտարակից ավելի լավ քախտի
չհանդիպեց կրիան, որ զլխավոր
բուրգին մոտեցնելով՝ կամենում էին նրա
ներքին հարկը խրամատել: Կրիան մի
քառակուսի և լայնադիր
տախտակամած էր, մի քանի կանգուն
քարձրությամբ, հաստատված ութ
ստվար անիվների վրա և շորս կողմից
պատած անեփ ու թաց կաշվով, որ նրան
վերին կողմից ազատ էր պահում
հրդեհից: Այդ ծանրաշարժ գործին
առաջ էին մղում գլանների վրա ձգած
տախտակների վրայով: Բուրգին կամ
պարսպին մոտեցնելուց հետ, նրա տակ
մտնում էին մի քանի տասնյակ մարդիկ,
որոնք և թրերով ու նիզերով սկսում էին
քանդել պատվարը, չվախենալով
ամրոցական հարվածներից, որովհետև
հաստաշեն տախտակամածը
պաշտպանում էր նրանց:

Սակայն քյուրականցիք ուրիշ հնար
էին մտածել նրան կրակելու համար:

Հենց որ հազարացիք առաջին փոքրիկ խրամատը քացին, իրանք այդ տեղով սկսան թափել ահազին քանակությամբ թեփախառն նավթ: Հեղուկը հոսելով լճացավ կրիայի տակ. ապա մի ակնքարթում կրակեցին նրանք այդ հեղուկը հենց խրամատի բերանում: Բոցը ծավալվելով մտավ կրիայի մեջ: Պարսպահար գունդն սկսավ փախչել, շատերն էլ կրակից բռնվեցան, իսկ կրիան մնաց բոցեղեն լեզուների մեջ: Այդ միջոցին բուրգի վերևից սկսավ տեղալ նետերի սաստիկ տարափ այն խիզախ խմբերի վրա, որոնք կարթավոր շվանները ձեռքներին մոտենում էին կրիային՝ կրակների մեջքից նրան ազատելու համար: Այդ անել, իհարկե, քոյլ չտվին նրանց հայերը, և կրիան հետզհետե այրվելով դարձավ մի մոխրակույտ:

Չորապետի կատաղությանը չափ չկար: Արաբական նժույգը հեծած, սուսերամերկ և սրարշավ նա դիմում էր մերթ այս և մերթ այն կողմը, և ահեղ որոտալով՝ առաջ էր մղում մարտիկներին, ոմանց թշնամանում, ոմանց խրախուսում էր. հայ կտրիճներին օրինակ էր տալիս նրանց, վառում, բոլրորում էր պատերազմը: Բայց բոլորն իզուր, բոլորն ապարդյուն: Հայոց նետերն ու կրակը ահազին կոտորած էին անում նրա զորքի մեջ: Շատերը նրանցից ձգում, փախչում էին և զորավարի հրամանն ու սպառնալիքը չէր վերադարձնում դասալիքներին: Վերջապես մի քանի ժամկա կատաղի կովից ու խիզախ հարձակումից հետ Բեշիրը հրաման արավ զորքին նահանջ տալու և քանակատեղը դառնալու:

Այդպես էլ կատարվեցավ:

Իսկ բյուրականցիք ուրախության աղաղակներով ծաղր ու ծանակ էին անում նրանց:

Այդ գիշեր թշնամու բանակը կարծես սուզի մեջ էր, մինչդեռ Բյուրականը շահերով ու դամբարներով լուսավորված՝ հաղթության տոն էր կատարում:

Հետևյալ երկու օրը թշնամին հարձակում չարավ, որովհետև զբաղված էր յուր վնասները դարմանելու և նոր զորախմբեր կազմելու հոգսերով:

Երրորդ և հետևյալ օրերը նա շարունակ հարձակվում և մի քանի ժամ անհաջող կոհիլ մղելուց ու հարյուրավոր հոգիներ կորցնելուց հետ վերադառնում էր բանակ:

Յոթ օր անցավ այսպես և սակայն Բեշիրը չկարողացավ Բյուրականն առնել: Ութերրորդին՝ նա պատրաստվում էր բանակը վերցնել և հեռանալ, երբ մի դժբախտ ու անակնկալ դեպք հայոց բախտի անիվը դարձուց:

Սոլոմոն ճգնավորի բերած զորքերից երկու հոգի, որոնք պահանորդ խմբից էին, վեճի բռնվեցան կաթողիկոսարանի թիկնապահների հետ: Վեճը կովի փոխվելով՝ բյուրականցիները նորեկներին ծեծեցին: Վերջիններս առանց իրանց առաջնորդի խնդիրն ու թախանձանացը ուշադիր լինելու՝ դիմեցին վեհարան՝ կաթողիկոսին գանգատվելու: Սահակ եպիսկոպոսը

դիմավորեց նրանց և յուր քաղցր խոսքերով ու հորդորներով աշխատեց զինվորների սիրտը ամոքել, բայց վերջիններս անդրդվելի մնացին, նրանք կամենում էին կաթողիկոսին տեսնել:

Երբ վերջապես եպիսկոպոսը հայտնեց, թե կաթողիկոսը Բյուրականում չէ, հետևապես նրան տեսնել չեն կարող, պահանորդ զինվորները կարծես սառեցան:

«Ի՞նչ, ուրեմն մենք մեր կաթողիկոսին չեի՞նք պաշտպանում, ուրեմն մեր անձը վտանգի էինք ենթարկել մի քանի թշվառ, բյուրականցիների՝ համար . . .», ասացին նրանք եպիսկոպոսին և առանց այլս ուշադիր լինելու նրա խոսքերին, իրանց տեղը վերադարձան:

Նոյն ավոր երեկոյան սև խորհուրդ հղացան այդ երկու հայերը, որոնք, դժբախտաբար, պահանորդ լինելով՝ ո՛չ եկեղեցումն էին գտնվել, ո՛չ եպիսկոպոսի քարոզը լսել և ո՛չ հաղորդություն առել: Նրանց սրտերը ոչնչով չէին փափկացել այդ օրհասական օրերում: Ընդհակառակը, դեռ ավելի խստացել ու անգրացել էին թե՛ պատերազմի արյան գոլորշիներով և թե՛ կաթողիկոսարանի թիկնապահներից կրած վիրավորանքով:

— Կաթողիկոսն ինքը փախել է Քազարան, իսկ յուր ժողովուրդը թողել թշնամու առաջ, օրինավո՞ր քան է այս,
— հարցնում էր զինվորներից մինը մյուսին:

— Իհարկե, ոչ:

— Ինչո՞ւ ուրեմն մենք մեր գլուխը մահուն ենք տալիս: Բեշիրը երբ էլ լինի բյուրականն առնելու և մեզ ամենքիս սուր է քաշելու: Եթե կաթողիկոսը, որ հայր ու խնամակալ է, քողնում է ամենքին ու փախչում, մենք ինչո՞ւ չպիտի հետևենք նրա օրինակին: Ո՞վ կպահե մեր կինն ու զավակները, եթե մենք սպանվինք: Իհարկե՝ ոչ ոք:

— Ի՞նչ անենք ուրեմն, փախչե՞նք այստեղից, — հարցրեց ընկերը:

Առաջին զինվորը մի փոքր մտածեց և ապա շշնչալով ասաց .

— Մենք կարող ենք մինչև անգամ վրեժիսնդիր լինել մեզ ծեծողներին:

— Ինչպես:

— Մինչև անգամ կարող ենք մեզ հարստացնել . . .

— Բայց ի՞նչ պիտի անենք:

— Բեշիրը ին ամրոցը վերջ ի վերջո պիտի առնե:

— Այո՛:

— Հո բոլորին պիտի կոտորե:

— Այո՛:

— Ե՛, եթե մենք կենդանի մնանք, բյուրականցիներին ի՞նչ վնաս:

— Իհարկե ոչինչ:

— Ուրեմն ես կերթամ այս գիշեր
Բեշիրի մոտ:

— Հետո՞:

— Կխոսեմ նրա հետ: Եթե նա
կհամաձայնի տալ մեզնից
յուրաքանչյուրին հարյուրական ոսկի,
այլև Ոստանում հարյուր արտավար
հող, մենք ամրոցը կհանձնենք նրան . . .

Պահանորդ գինվորի աչքերն
ուրախությունից փայլեցին: Ω՛չ խիդճը,
ո՛չ եղբոր թշվառությունը շշարժեցին այդ
վայրկենին նրա սիրտը, որ հրծվում էր
ապագա հարստության ու
երջանկության հուսով:

— Գնա՛, իսկ ես կրանամ
աշտարակի փոքրիկ անցքը . . .
Ամրոցում ո՞վ կարող է իմանալ, թե մենք
առաջնորդեցինք Բեշիրին . . . չէ՞ որ
շատ տեղերում կան անցքեր և
պահանորդներ . . .

Ասացին և կատարեցին:

Կես-գիշերվա մեջ հազարացիների
փողը հնչեց ամրոցում: Հայոց զորքն ու
ժողովուրդը, որ հանգիստ քնած էին, և
չէին երազում, թե հաղթված թշնամին
կհամարձակի մոտենալ բերդին,
սարսափահար վեր թռան տեղներից:
Աղմուկն ու աղաղակը բռնեց ամեն
տեղ . հազարացիները կոտորել
սկսան . . . Չնայելով, որ հայոց զորքը
զենքի դիմեց իսկույն, չնայելով որ
թեոդորոս սարկավագն ու Սոլոմոն
ճգնավորը սրերը ձեռքներին զորքի
առաջն անցան, ահավոր ձայնով
խրախույս կարդացին և սկսան կովել

ներս խուժողների դեմ, այսուամենայնիվ նրանց ընդդիմությունը չկարողացավ ընկճել թշնամու զորությունը, որ գնալով ածում և ամեն տեղ գրավում էր, որովհետև ամրոցի մեջ դռները բացված էին արդեն և հազարացիք գունդագունդ ներս էին թափվում:

Անցան մի քանի ժամեր օրհասական կոհիվն ու հուսահատ ընդդիմությունը վերջացավ . . . Ամրոցն ամբողջապես ողողվեցավ արյունով, փողոցներն ու տները լցվեցան դիակներով, որքան զորք ու ժողովուրդ կար ամրոցում, ամենքը գրեթե նահատակվեցան . բայց կրկին չափով հազարացիներ ջնշվեցան, որովհետև ամեն մի հայ զինվոր՝ մեռնելուց առաջ՝ սատակում էր մի քանիսին:

Երբ արյան գոլորշիներից արբած հրոսակները ներս խուժեցին եկեղեցին, Սահակ եպիսկոպոսը հսկումն էր կատարում այդտեղ: Նրան շրջապատել էին ծերունի միաբանները, անզոր կանայք և զառամյալ ծերունիք: Աղոթք ու պաղատանք, լաց և կոծ իրար միախառնված դդրդեցնում էին տաճարը: Հանկարծ շրջապատեցին նրանց սուսերամերկ զինվորները, ահարկու դեմքերով, արյունողուշտ հայացքներով և վայրենի աղաղակով:

Սակայն ո՞չ սրերի շողալը և ո՞չ դահիճների սպանանքը չվախեցրին աղոթքող նահատակներին: Կարծես թե հենց դրան էլ սպասում էին նրանք: Ժողովրդի մի մասը դուրս փախավ եկեղեցուց, մի մասը տեղն ու տեղը սրի ճարակ դարձավ, իսկ եպիսկոպոսին ու միաբաններին դուրս քաշեցին իրանք,

կատաղի զինվորները, և բերին
կանգնեցրին Բեշիրի առաջ:

— Ո՞ւր է ձեր կաթողիկոսը,-հարցրեց
նրանց զորապետը:

— Գնաց Բագարան, —
պատասխանեցին նրան:

— Այս անգա՞մ Էլ ուրեմն փախավ
նա իմ ձեռքից . . . — զոչեց Բեշիրը
կատաղությամբ . . . և ապա ատամները
կրծտելով մոմոաց, — հոգ չէ, մենք
Բագարան Էլ կերթանք . . . Այժմ դեռ
դուք տուժեցեք:

Այս ասելով նա հրամայեց
զինվորներին մերկացնել բոլորին և
ծանր տանջանքներով ու անարգ
առականքով կոտորել նրանց:

Զինվորները կատարեցին իսկույն
զորապետի հրամանը: Առաջին և
դառնագույն մահը հասավ Սահակ
Եպիսկոպոսին, ապա մյուս
միաբաններին:

Այդ օրը, որ 924 թվականի ապրիլ
17-ն էր, միաժամանակ
նահատակվեցան բոլոր այն
զլիսավորները, որոնք հակառակելով
կաթողիկոսի հեռանալուն, իրենք մնացել
էին Բյուրականում: Դրանց թվումն էին
Սովոր Վարդապետը, Դավիթ և
Սովոր քահանաները, նրանց
զինվորական Սահակ Եղբայրը և
Սոլոմոն Ճգնավորը:

Թեոդորոս սարկավագը, որ վիրավոր
ընկած էր դիակների մեջ, մահվան

հարված ստացավ մի սինլքոր
զորականից:

Բեշիրը Բյուրականն ավերելուց ես
մեծ ավարով ու բազմաթիվ գերիներով
վերադարձավ Դվին:

Ներկայացնելով ոստիկանին երկու
հայ մատնիչներին, զորապետը խնդրեց
Նսրին՝ վարձատրել նրանց:

Եվ Նսրը, արդարն, ըստ
արժանվույն գնահատնց այդ
թշվառականների մատուցած
ծառայությունը:

— Ձեր վարձատրությունը կլինի այն,
ինչ որ ստանում են առհասարակ բոլոր
մատնիչները, — ասաց նա
զինվորներին. — դուք, որ չկարողացաք
հավատարիմ մնալ ձեր տերերին ու
հավատակիցներին, հարկավ, մեզ ավելի
ևս անհավատարիմ կլինիք:

Այս ասելով նա հրամայեց
դահիճներին իսկույն ևեթ գլխատել
նրանց:

Գևորգ Մարզպետունի՝ Ե - Հերոսի որոշումը

← [Դ-
Բյուրականի
առումը](#)

[Զ-Վշտեղից
ծանրագոյնը](#) →

Մուրացան

Ե ՀԵՐՈՍԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ

Մի քանի օր էր ինչ Գևորգ Մարզպետունին և Վահրամ սեպուհը վերադարձել էին Գառնի: Նրանց առաքելությունը, ինչպես իմացանք, ապարդյուն էր անցել: Ո՞չ Աբաս արքանդքայրը, ո՞չ Աշոտ սպարապետը, ո՞չ Գագիկ Արծրունին չեին կամեցել միության մեջ մտնել: Աղձնյաց ու Մոկաց տերերն էլ՝ նրանց նայելով՝ մնացել էին ձեռնպահ:

Ի՞նչ պետք էր անել այժմ:

Այս մասին էր մտածում իշխան. Մարզպետունին, երբ լուր հասավ, թե Բեշիրը Բյուրականն առել, ավերել և բնակիչներին սրի է անցրել:

Այդ լուրը ծանր տպավորություն արավ իշխանի վրա:

Ուրեմն ավերումն սկսավ և մենք չկարողացանք դրա առաջն առնել . . . — մտածեց նա և խորը հառաչեց:

Դդյակի լուռ և մենավոր մի
առանձնարանում ճեմում էր նա տխուր և
մտախոհ: Հիշում էր մի քանի ամսից ի
վեր յուր գործ դրած ջանքերը, աճխոնչ
աշխատությունները՝ բաժանված ու
պառակտված ուժերը միացնելու,
երկիրը օտարի բռնությունից, իսկ գահը
կործանումից ազատելու համար . . .
հիշում էր նաև յուր կրած
անհաջողությունները, և
հուսահատությունը պաշարում էր նրան:

Բայց չէ՞ որ այդ զգացմունքն
անծանոթ էր մինչև այդ Մարզպետունի
իշխանին: Չէ՞ որ նա հավատում էր
Քրիստոսի այն խոսքին, թե «որ հայցե՝
զտանե, որ բախե՝ բացցի նմա . . .»:
Իսկ ինքը շարունակ հայցեց և սակայն,
ոչինչ զտավ, բոլորի դուռը բախեց և ոչ
որ բացավ նրան . . .

«Ուրեմն աստված կամենում է, որ
այս ազգը կորչի, որ նրա հիշատակը
երկրի երեսից ջնջվի . . . Այո՛, և այդ է
պատճառը, որ նա իշխանների սիրտը
կարծրացրել, թագավորին մոլորեցրել,
թագուհուն վհատեցրել է . . . Թողնենք
ուրեմն ամեն ինչ բախտի կանքին,
հեռանանք, քաշվենք մենք էլ մի անկյուն
և տեսնենք, թե աստված ինչպես է
պատժում այս ապաբախտ ու
նահատակ ժողովրդին . . .»:

Այս հուսահատ մտքերի մեջ էր
իշխանը, երբ սեպուհը մտնելով՝
հայտնեց նրան մի ուրիշ նորություն:

— Սյունիքից դարձող մի զինվոր
տխուր լուր է բերել մեզ, — ասաց նա
Մարզպետունուն:

— Տարօրինակ կլիներ, եթե ուրախ լուր բերեր, որովհետև չենք սպասում նրան, — նկատեց իշխանը տխոր ժպտալով. — ի՞նչ է հայտնում զինվորը:

— Թագավորը Կարավաքերդից հեռանալով՝ եկել, նստել է Սևան . . .

— Սևա՞ն, — զարմանալով հարցրեց Մարզպետունին:

— Այո՛, Սևան. և որոշել է չելնել այլևս այնտեղից:

— Իսկ թագուհի՞ն:

— Նա էլ թագավորի հետ է:

Իշխանը, որ մինչև այն նստած էր աթոռի վրա, վեր կացավ տեղից և սկսավ անցուղարձ անել սենյակի մեջ: Նա ոչինչ չէր խոսում, բայց դեմքն արտահայտում էր հուզում և վրդովմունք:

Երկար անխոս ճեմելուց ետ նա կանգ առավ հանկարծ սենյակի մեջ և աշքերը սեպուի վրա սևեռելով՝ հարցրեց.

— Վա՛հրամ, ի՞նչ ես մտածում այժմ անելու:

Սեպուիր շպատասխանեց, նա միայն ուսերը շարժեց:

— Ի՞նչ ես մտածում անելու. պատասխանի՛ր, — կրկնեց իշխանը:

— Եթե զորք ունենայինք, եթե իշխաններից զոնե մի երկուսը միանային . . .

— Զորք չունինք, և իշխանները չեն
միանում . . . այդ արդեն գիտենք . . .
Ուրիշ ի՞նչ գիտես, ա'յն ասա:

— Ել ուրիշ ի՞նչ ասեմ, մենք
միայնակ ենք, «Մի ձեռք ծափ չի տալ»,
«մի ծաղկով զարուն չի զալ»:

Իշխանը մի քայլ առաջ անցավ,
ձեռքը դրավ սրին և գլուխը վեր
բարձրացնելով՝ հպարտ-հպարտ նայեց
սեպուհի վրա:

— Ել ուրիշ ոչինչ չե՞ս կարող ասել,
— հարցրեց նա կրկին:

— Ոչինչ, — պատասխանեց
սեպուհը:

— Իսկ ես կասեմ, որ «մի ձեռք ծափ
կտա» և «մի ծաղկով զարուն կզա»:

Սեպուհը Ժպտաց:

— Անկարելի է, տեր
Մարզպետունի:

— Հաստատուն կամքի և անձնվեր
աշխատության առաջ անկարելի ոչինչ
չկա:

— Մենք ամեն բան արինք և սակայն
շշահեցանք ոչինչ:

— Մենք երկուսս միասին, այս՝,
ամեն բան արինք. բայց ես,
Մարզպետունի իշխանս, ամեն բան
չարի, ես դեռ ուրիշ պարտք ունիմ
կատարելու:

— Ի՞նչ է մնում քեզ այլևս անելու:

— Այդ մասին կհայտնեմ ես վաղը, հրապարակավ, բոլոր ամրոցական զորքերի և Գառնիին ապաստանող իշխանազունաների առաջ:

Մեպուիր, ճանաչելով իշխանի բնավորությունը, հետամուտ չեղավ ավելի հարցուփորձելու . բայց հետաքրքրությամբ սպասում էր նրա վաղվա հայտարարության:

Հետևյալ առավոտ, իշխանի հրամանով, ժողովվեցան Տրդատա հովանոցի առաջ Գառնիում գտնվող բոլոր զորքերը՝ իրանց պետերով ու առաջնորդներով: Այստեղ հավաքվեցավ և Գառն ժողովուրդը յուր հոգևորականներով: Եկան և բազմեցին հովանոցում նաև դոյյակի իշխանազուն տիկնայքն ու երիտասարդները: Միով բանիվ, Գառնին ամբողջապես ամփոփվեցավ արքայաշեն հովանոցի առաջ գտնվող հրապարակում, իսկ դոյյակը՝ հովանոցի մեջ:

Մարզպետունի Գևորգ իշխանը հազած էր այդ օրը տոնական զգեստ և զրահավորված ամբողջապես: Նա ծածկած էր պողպատյա, արծաթազարդ սաղավարտ, սպիտակ ցցունքով և նախարարական զինանշանով, հազած էր պողպատյա վերտ, պղնձա, փայլուն լանջապանակով և նույնպիսի բազամներով, սրունքներին ամբացրած երկաթահյուս զանկապաններ և ոտքերին կարմիր, երկաթազամ կոշիկ: Ծանր, ոսկեպատ սուրբ, որ քարշ էր ընկած նրա կողքից, լրացնում էր իշխանի զինվորական զարդարանքը: Եվ այդ ամենի մեջ նրա

բարձր ու թիկնավետ հասակը՝ գեղեցիկ և պատկառելի դեմքով, իմաստուն և թափանցող հայացքով, հպարտ և շնորհալի շարժվածքով երևում էր ավելի հրապուրիչ՝ քան ուրիշ օրերն առհասարակ:

Երբ ամենքը իրանց տեղերը բռնեցին, իշխանն առաջացավ դեպի հովանոցի սյունաշարը և աստիճաններից վերնագունի վրա կանգնելով, բարձր ու խրոխտ ձայնով խոսեց.

— Ազնիվ իշխաններ և իշխանուիիք, սիրելի զինակիցներ և ժողովուրդ: Անցան ահա մի քանի ամիսներ, հորմե հետեւ թագավորը բացակա է Ոստանից: Ապստամբ իշխաններին նվաճելու, համար նա հեռացավ այստեղից, բայց որովհետև անհաջողության հանդիպեց, ուստի քաշվեցավ Կաքավաբերդ և սպասում էր իշխանների օգնության: Ոչ ոք տեղից չշարժվեցավ, ոչ ոք յուր թագավորին չհիշեց: Ինձ թվում էր, թե եթե մինը մեզանից հանձն առնե միշնորդի պաշտոն և հորդորե բաժանված իշխաններին միանալու, անշուշտ նրանք արքայի շուրջը կժողովվին: Եվ ահա՝ այդ պաշտոնը հանձն առանք ես և ազնիվ սեպուհ Վահրամը:

Երկար

Ճանապարհորդեցինք, ամբողջ Շիրակը, Աղձնիքը, Մոկաց աշխարհը և Վասպուրականը շրջեցինք, բոլոր իշխաններին այցելեցինք, ամենքին խնդրեցինք. հորդորեցինք, ոք միանան և թև ու թիկունք լինին արքային, պաշտպան՝ հայրենիքին ու զահին. բայց ո՞չ ոք մեզ լսեց և ո՞չ ոք մեր խնդիրը հարգեց: Ամեն մի իշխան յուր

զորքերով ու պաշարով ամրացած է մի անառիկ բերդի մեջ . ամեն ոք այդտեղ ապահով ապրում է յուր համար: Բայց թե երկրի ժողովուրդը մնացել է անխնամ ու անպաշտպան, թե գահը մնացել է թափուր և արքան դարձել աստանդական, այդ մասին ոչ ոք չէ մտածում: Նոյնիսկ կաթողիկոսը միայն յուր փրկության համար հոգալով, շարունակ մի ամրոցից դեպի մյուսն է փախչում: Նա էլ զլանում է հասարակաց օգտի համար հոգալու: Եվ այս ամենի արդյունքը լինում է այն, որ ոստիկանը գրավում է մայրաքաղաքը, որ Բեշիրը քանդում ու ավերում է Այրիվանքը, գրավում է Բյուրականը, կոտորում ժողովուրդը, նահատակում է հոգևորականներին, և այսուհետև էլ զնալով ավելի պիտի ընդարձակե յուր ավերումների շրջանը:

Այս ամենը տեսնելով թագավորը, ավելի ես հուսահատվում և Կաքավաքերդից քաշվում է Սևան: Այն դյուցազնը, որ մի օր թշնամու ահն ու սարսափն էր, որ չէր ընկճվում ո՛չ մի զորության առաջ, որ չէր խուսափում ո՛չ մի վտանգից, այժմ ապաստան է որոնում հոգևոր հայրերի խուցերում, որովհետև այլս հոյս չէ տածում յուր զինակիցների վրա . . . Ամո՞թ մեզ, հայեր, ամո՞թ, ո՞վ զինակիցներ . . .

— Ի՞նչ անենք մենք, ի՞նչ կարող ենք անել . . . — ձայն տվին այս ու այն կողմից:

— Ի՞նչ կարող ենք անել . . . լավ հարց է. լսեցեք, ես պիտի պատասխանեմ: Մեր արդի դրությունը հայտնի է ձեզ բոլորիդ: Հայրենիքը,

ժողովուրդը, արքայական և կաթողիկոսական գահերը վտանգի մեջ են. այդ գիտեք: Գիտեք և այն, որ ես ձեր բոլորի կողմից, ողջոյն հայության կողմից դիմեցի կարող իշխանների օգնության, աղածեցի, պաղատեցի նրանց՝ սպառնացող վտանգի առաջն առնել, ոչ ոք ինձ լսեց, ոչ ոք ինձ ընկերացավ: ‘Դատապարտո՞ւմ եք այդ մարդկանց թե ոչ:

— Այո՛, Այո՛, դատապարտում ենք,
— ձայն տվին այս ու այն կողմից:

— Բարի: Այժմ ուրեմն դառնում եմ դեպի ձեզ, ո՞վ Գառն զինվորը և ժողովուրդ, դառնում եմ նույն խնդիրքով ու առաջարկությամբ, որ մեր իշխանները մերժեցին. այդ իմ վերջին պարտքն է, որ կատարում եմ. լսեցե՛ք: Գառնին ամուր է և անառիկ, թշնամին նրան վնասել չէ կարող, եթե միայն մատնիշները չդավաճանեն, և եթե պաշարը չսպառի: Մատնիշներ չեմ ճանաչում այստեղ, իսկ պաշար շատ ունինք: Թողնենք ուրեմն Գառն մեջ միայն մի հարյուր պահակ. Մուշեղը նրանցով կարող է շատանալ: Իսկ մնացյալ զինվորներին, պետերին ու առաջնորդներին առաջարկում եմ հենց վաղվանից ընկերանալ ինձ և դաշտն իշնել: Ես ձեզ բոլորիդ խմբերի կբաժանեմ, առաջնորդներ կկարգեմ, հրահանգներ կտամ: Բեշիրը հրոսակների խմբեր է պատրաստում արքայական, գավառներն ավարելու համար, մենք դրանց կհանդիպենք և զատ-զատ կշարդենք: Չի անցնիլ մի ամիս, և մեր բանակը կստվարանա: Առաջին հաղթանակին կհաջորդե երկրորդը, երրորդը և հազարավոր

զինվորներ ինքնակամ հոժարությամբ կգան, կժողովվին մեր դրոշակի տակ . . . Այնուհետև մեր հաջողությունը հույս կներշնչե նաև քազավորին, նա նորեն դեպի յուր զահը կդառնա, նորեն յուր զորքի գլուխ կանցնի, և իշխանները իրանք կմիանան նրան . . . Այս փառքը, օ՛ զառնեցիք, մենք կարո՞ղ ենք ժառանգել . օ՛ն ուրեմն, դեպի զործ . . .

Իշխանը լոեց և աշքերը հածեց այս ու այն կողմը, տեսնելու համար, թե ո՞վ է արձագանք տալիս իրան:

Բայց բոլորը միանման անխոս էին և անշարժ: Երկու հոգի միայն իրանց հրացայտ աշքերը հառել էին իշխանի վրա և շրջապատի լոռությունից զրգոված՝ բոլորի փոխարեն, կարծես, կամենում էին թռչել դեպի նրան: Դրանցից մինը Գոռն էր, որ կանգնած էր զինվորականների հետ, և մյուսը՝ Շահանդուխտը, որ գտնվում էր իշխանուի իշխանում:

Բայց Գևորգ իշխանը դրանց չէր որոնում, նա հինավուրց զինվորների և նրանց առաջնորդների ձայնին էր սպասում: Սակայն երբ տեսավ, որ նրանք լուս են և շատերը, մինչև անգամ, աշխատում են իրանց հայացքը նրանից քարցնել մեղմ ձայնով շարունակեց.

— Չե՞ի սպասում, թե այստեղ, Գառնիումն էլ այսքան շատ երկշոտների կհանդիպեմ: Ուրեմն չկան ձեր մեջ գեթ հարյուր հոգի, որոնք ապացուցանեին, թե քաջերի զավակ են իրանք:

— Տե՛ր իշխան ի՞նչ կարող է անել հարյուրը: Թո՞ղ հազար զինվոր ունեցողը

գոնե ասպարեզ իշնե, և մենք միանանք նրան, — ձայն տվավ մի երիտասարդ հարյուրապետ:

— Ո՞վ որ շատերի ուժն է պտրտում, ապացուցանում է, որ ինքը վատարանց մեկն է, — գոչեց Մարզպետունին: — Ո՞չ մի զինվոր, եթե իրոք նա զինվոր է, չպետք է սպասե ընկերին, եթք հայրենիքը վտանգի մեջ է գտնվում: Ո՞վ որ ուժ ունի կովելու, ո՞վ որ կարող է հարված տալ թշնամուն կամ մի նետ ուղղել նրա կրծքին և սակայն թաքչում է պարսպի տակ կամ ձեռքը ետ քաշում, նա մի մատնիչ է: Կամենո՞ւմ եք ապրել, կամենո՞ւմ եք կյանք վայելել, բարի. Ել ինչո՞ւ համար եք զենք կրում, ինչո՞ւ անպատճում եք սուրբ ու երկաթը: Դե՛ն ձգեցեք դրանց, առեք ձեռքներիդ մուրացկի եղեգը և գնացեք կանգնեցեք ամիրաների դուռնը, գուցե նրանք շնորհ անեն ձեզ իրանց ստրուկների թվում կարգելու . . .

Չորքերն ու պետերը մնացին ապշած, նույնիսկ իշխանազունները չեին հավատում իրանց ականջներին: Ոչ ոք մինչև այդ չեր լսել իշխանից որևէ ծանր խոսք կամ մի վիրավորանք, ի՞նչ էր պատահել այժմ, ինչո՞ւ այդ աստիճան վրդովվել էր նա: Զգիտեին: Շատերն սկսան իրար նայել, մի քանիսը մինչև անգամ փորձ փորձեցին առաջ գալու և նրան իրանց դժգոհությունը հայտնելու: Բայց իշխանի իրացայտ հայացքը ամեն մի շարժում յուր տեղը մեխեց: Նա լոեց մի վայրկյան, շուրջ հածեց աշքերը և Վահրամ սեպուհին դառնալով գոչեց.

— Տե՛ր սեպուհ, երեկ ասում էիր ինձ, թե «մի ձեռք ծափ չի տալ», «մի ծաղկով զարուն չի գալ», բռ խոսքը կրկնում են այժմ այս արեղացուները, որոնք սխալմունքով զինվորական են դարձել: Այժմ ես կամենում եմ ապացուցանել, որ դուք ամենքդ ել սխալվում եք:

Այս ասելով իշխանը սուրբ հանեց և մի քայլ առաջ անցնելով որոտաձայն գոշեց:

— Ահա՝ ես միայնակ գնում եմ հազարացոց դեմ. ո՞վ է այն քաջը, որ կկամենա ինձ հետ միանալ, թո՞ղ առաջ գա:

— Ե՛ս, հայր իմ, — որոտաձայն գոշեց Գոռը և սուրբ հանելով դիմեց դեպի նրան:

— Ի՞մ քաջ . . . — շշնչաց իշխանը և գրկախառնվելով որդուն, որ հուզմունքից շառագունել էր, համբուրեց նրան շերմազին:

— Եվ ե՛ս, տեր Մարգարետունի, — ասաց Վահրամ սեպուհը և մոտեցավ նրան խաղաղ ժպտալով:

— Ազնիվ սեպուհ մի գունդ արժե ինձ համար, — պատասխանեց իշխանը և ձեռքը պարզեց դեպի նրան:

— Եվ ե՛ս, տեր իմ, — խոնարհությամբ մոտեցավ Եզնիկը:

— Եվ մե՛նք, — առաջ անցան սեպուհի շորս թիկնապահները:

— Ե՛վ ե՛ս . . . և մե՛նք . . . — այս խոսքերով հետզհետե մոտեցան

իշխանին մի քանի գառնեցի, բասենցի և նստանիկ զինվորներ:

Ընդհանուր թիվը եղավ տասնինը:

Վերջապես մոտեցավ Մուշեղ քերդակալը և զլիսանոցը հանելով ասաց .

— Սպասում էի, տեր իշխան, որ ինձանից ավելի արժանավորները առաջ անցնեն: Այժմ տեսնում եմ, որ քաջերի թիվը լրացավ, ընդունի՛ր ուրեմն ինձ ևս իբրև վերջին ծառա այս անձնվեր և քաջասիրտ խմբի, որ քո հրամանի և դրոշի տակ պիտի կովի:

— Արի՛, իմ սիրելի և հավատարիմ Մուշեղ, արի, տո՞ւր ինձ քո ձեռը: Քո աշակցությունը թանկագին է ինձ, զի դու ծերացել ես կոիվների մեջ: Անշուշտ, աստված մեզ կօգնե հայրենիքի թշնամուն հաղթահարելու, քանի քեզ նման արդարներն ընկերակցում են մեզ:

Իշխանի զինվորների թիվը եղավ քսան:

— Դուք արդեն քավական եք. Ես հազարներ կշախախեմ ձեզմով, — քացականչեց Գևորգ իշխանը և դիմելով Վահրամ սեպուհին՝ ասաց . — զնանք այժմ երդվելու:

— Ո՞ւր եք դիմում, եկեղեցին այս կողմն է, — նկատեց սեպուհը:

— Ո՛չ, մեր երդման սեղանը այստեղ է, — ասաց իշխանը և մոտեցավ Մաշտոց կաթողիկոսի շիրմին, որ գտնվում էր հովանոցի արևելյան անկյունում:

— Սիրելի զինակիցներ, — դիմեց իշխանը յուր խմբին, երբ վերջինս շիրիմը շրջապատեց, — մեզ պիտի երդվեցներ, մեր սրերը պիտի օրհներ հայոց հայրապետը, եթե նա յուր անձի փրկությունը որոնելով թափառում չլիներ այս ու այն կողմը: Բայց նա հավատարիմ չմնաց յուր կոչման, նա շնմանեց քաջ և անձնվեր հովվին, այդ պատճառով մենք այլևս նրա հոտը լինել չենք կարող: Այստեղ հանգչում են ամենից առաքինի և ամենից անձնվեր հովվի նշխարները: Դրե՛ք ձեր սրերը այս սրբազան շիրմի վրա և հենց այստեղ Ել երդվեց՝ եք հավատարմություն ձեր ուխտին, որ Ե՛ այս վայրկենից իսկ լինել անձնվեր զինվոր և նահատակ հայրենիքի փրկության: Ձեր սրերը թո՛ղ օրհնե սուրբ Մաշտոցը և ձեր օգտին ու երդման թո՛ղ վկա լինին նրա նշխարները:

Զինակիցները հանեցին իսկույն սրերը և կաթողիկոսի շիրմի վրա դնելով՝ հավատարմություն ուխտեցին իշխանին, արքային և հայրենիքին:

Երբ ամենքը իրանց երդման խոսքն արտասանեցին, Գևորգ իշխանն առաջ անցավ և բարձր ձայնով ասաց,

— Սիրելի զինակիցներ, ես ձեր երդումը լսեցի, այժմ Ել դուք իմը լսեցեք. «Երդվում եմ ձեր առաջ, երդվում եմ հավիտենականի անունով, երդվում եմ իմ հայրենիքի արևով և այս սուրբ գերեզմանով, որ ես չեմ վերադառնալ այլևս իմ ընտանյաց գիրկը, չեմ մտնիլ իմ հարկի տակ, մինչև վերջին հազարացին շհալածեմ հայրենի սահմաններից: Թո՛ղ կործանե ինձ

աստված, թո՛ղ քրիստոնյան ինձ Հուղա և հայր Վասակ անվանե, եթե ես երբեք դրժեմ իմ ուխտին ու երդմանը: Ես պիտի ապացուցանեմ, որ ամրոցների և իշխանական զորության մեջ չէ ամփոփվում հայրենիքի ուժը, այլ նրա որդիների անձնվիրության մեջ. պիտի ապացուցանեմ, որ քան անձնազոհ նահատակներն ավելի արժեն, քան քան հազար զինվորներից կազմած բանակը... Օ՞ն ուրեմն, հառա՞ջ... Հայի աստվածը մեզ օգնական, հայի խաչը մեզ ապավե՛ն...»:

Տակավին իշխանը չեր վերջացրել խոսքը, երբ օրիորդ Շահանդուխտը իշխանուիհների խմբից եղնելով իշակ հովանոցից և մոտենալով ս. Մաշտոցի շիրմին, մեղմ ու անուշ ձայնով բացականչեց.

— Տեր իշխան. ներիր իմ համարձակությանը, որ, սակայն, ներշնչեց քո հրավերն ու երդումը... Կանանց հրամայված չէ խառնվել արանց գործերին և ոչ ել մասնակցել մարտի արհավիրներին... Բայց ոչ ոք չի արգելի նրանց հայրենիքի համար մեռնել... Ընդունիր և ինձ, աղաշում եմ քեզ, քո մարտիկների խմբում: Դու ասացիր, թե «ով կարող է հարված տալ թշնամուն կամ մի նետ ուղղել նրա կրծքին և սակայն թաքչում է պարսպի տակ կամ ձեռքը ետ քաշում, նա մի մատնիչ է...», արդ՝ ես կարող եմ և՛ հարվածել, և՛ նետահարել, ուրեմն և չեմ թաքչի պարսպի տակ: Ընդունի՛ր ինձ քո խմբում, տեր իշխան, եթե ես պիտանի չինիս իբր զինվոր, պիտանի կլինեմ իբր հոգածու քույր, ես կկապեմ

քո զինվորների վերքերը, երբ երանք վիրավոր վերադառնան դաշտից . . .

Օրիորդը, որ հուզմունքից շառագունել էր, արդեն նմանում էր այդ վայրկենին մի հրաշագեղ դիցուհու, որ իշնում էր երկնքից յուր սիրած մահկանացուի անիրավ ճակատագիրը ջնջելու . . . : Նրա գեղանի աչքերը կրակ էին թափում, կարմրալար շուրթերը դեռ դողում էին, և պարկեշտ կուրծքը բարձրանում ու իշնում էր՝ տեղի տալով սրտի անհանգիստ տրովյունին:

Այս անսպաս դիմումը այն աստիճան հուզեց իշխանին, որ նրա քարեղեն աչքերում արցունք ցոլացին: Նա բացավ թևերը, առավ գեղանան և սեղմելով կրծքին՝ ճակատը համբուրեց:

— Ո՞վ իմ դյուցազնասիրտ զավակ,- բացականչեց նա, հուզմունքից արտասվելով, — դու պսակեցիր մեր ուխտը, դու անպարտելի կացուցիր մեր սուրը . . . Եթե հայոց աշխարհը քեզ նման ծաղիկներ ունի, ապա այս քաջերը քոյլ չեն տալ, որ թշնամին նրա սահմանը կոխուտե . . . Քեզ իմ խմբի մեջ, սիրեցյալ զավակս, ընդունել չեմ կարող, որովհետև քո քնքուշ սիրտը, որ այդպես շուտ հաղթահարվեց իմ խոսքերից և մանավանդ թե առ հայրենիքդ ունեցած սիրուց, անկարող կլինի տուկալ մարտի արհավիրքներին: Բայց ես քեզ կիանձնեմ մի պաշտոն, որ նոյնչափ ծանրակշիռ է, որչափ և զինվորությունը, դու արժանի ես նրան:

Այս ասելով իշխանը քոնեց օրիորդի ձեռքից, և մինչդեռ ամենքը հիացած նայում էին դյուցազնուհուն, նա հանեց

նրան աստիճանների վրա և դառնալով
ժողովրդին, բարձրաձայն
հայտարարեց . . .

— Չինվորք և ժողովուրդ Գառնո,
այս մանկամարդ իշխանուիհին ձեր
ամենքի հանցանքը քավեց . հայրենիքի
«փրկության համար նա յուր անձն է
առաջարկում ողջակեզ . . . Անշուշտ
դուք ել ինձ նման չեք կամենալ, որ այդ
զոհն ընդունենք, բայց նրա քույրերին
խրախուսելու համար մենք նրան պիտի
վարձատրենք . նա ապացուցեց, որ
հարազատ ժառանգ է Սյունյաց
դյուցազնոգի նախարարաց . մենք ել
պիտի ապացուցանենք, որ զիտենք
մեծարգել հայկազանց հարազատ
նախարարազնի անձնվիրությունը:
Արքայի հրամանով ես Գառնո տերն ու
քերդակալն եմ: Իմ բացակայության
ժամանակ այդ պաշտոնը ես հանձնեցի
Մուշեղին . իսկ Մուշեղը, որովհետև մեր
ուխտի մեջ մտավ արդեն, ուստի
քերդակալության պաշտոնը հանձնում
եմ այժմ Սյունյաց դյուցազնասիրտ
օրիորդ Շահանդուխտին, որ կհսկե և
կհրամայե այս ամենոցին դոյակի
իշխանազուների խորհրդակցությամբ:
Շահանդուխտը իմ Գոռի հարսնացուն է,
հետևապես և իմ տան ժառանգորդը,
Գառնոն այն զինվորը կամ բնակիչը, որ
կհամարձակի նրա հրամանին
անսաստեք այս սրին պատասխանատու
կլինի . . .

Այս ասելով՝ իշխանը յուր սուրբ
կամարածու բռնեց օրիորդի գլխին:

«Եվ մեր սրերին», բարձրաձայն
որոտացին ուխտի զինվորները և սրերը
միանվագ շողացրին օդի մ'եզ:

— Ապրի՛ Սյունյաց օրիորդը, —
զոշեց ժողովուրդը և նրան մասնակցեցին
Գառն գինվորները, որոնք այս
դեպքերից հետո մնացել էին
ամոթահար:

Երբ իշխանը հրաման առավ նրանց
հեռանալ, մի խումբ երիտասարդ
զինվորներ մոտեցան նրան և խնդրեցին
ընդունել իրանց ուխտի մեջ:

Իշխանը մերժեց նրանց խնդիրը՝
ասելով.

— Դուք հետևեցիք ոչ թե իմ, այլ
օրիորդի օրինակին, ուրեմն մնացեք
ամրոցում և ծառայեցեք նրան
հավատարմությամբ: Ապագայում, եթե
նա կմիջնորդե ձեր մասին, ես դարձալ
կընդունեմ ձեզ իմ դրոշի տակ:

Երբ իշխանի հրամանով ժողովուրդն
ու պահակ զինվորները ցրվեցան, ուխտի
անդամները բարձրացան հովանոցի
սրահը: Այստեղ իշխանազունների
խումբը շրջապատեց նրանց և սկսավ
գովություններով քաշերի նվիրումը
դրվատել: Տիկին Մարզպետունին և
Մարիամ իշխանուհին գրկեցին և
համբուրեցին Գոռին ու
Շահանդուխտին, հայտնելով նրանց
իրանց հիացումը այդպիսի անվեհեր
ընթացքի համար:

Իսկ պատանի Գոռը, որ մինչև այն
մի անբացատրելի հուզման, մի
երանական հափշտակության մեջ էր
գտնվում յուր հարսնացուի ցույց տված
արիական վարմունքից, մոտեցավ հորը
և համեստությունից շառագունելով,
ասաց նրան.

— Սիրեցյալ հայր իմ, բոլոր Գառնո
առաջ դու հանդիսաբար
հայտարարեցիր, թե Շահանդուխտը իմ
հարսնացուն է և նրան պատվելու
համար մեծագույն պաշտոնը տվիր
իրան և քեզ ժառանգորդ հոչակեցիր. իմ
երախտագիտությունը այդ մասին
անսահման է դեպի քեզ. դու ինձ
աշխարհի մեջ ամենաբախտավորը և
ամենազորավորը կացուցիր. . . Այժմ
իրավո՞ւմք սուր ինձ, որ ես ել իմ կողմից
իմ նշանտուրի նվերը տամ իրան իբր
առհավատչա այն միության, որ դու
պիտի օրինես:

— Տո՞ւ, սիրեցյալ զավակս, նվիրի՞ն
քո հարսնացուին ինչ որ հաճելի է
քեզ. . . — պատասխանեց իշխանը
խանդակաք ձայնով:

Գոռ առաջ անցավ և լուծելով յուր
մեջքից փոքրիկ ոսկեպատյան
վաղակավորը, որ նվեր էր ստացել
հորից, կապեց օրիորդի մեջքը՝ ասելով.

— Իմ սուրը բավական է ինձ. իսկ
այս վաղակավորը թող ծառայե մեզ իբր
նշանտուրի առհավատչա և
պաշտպանն իմ քերդակալ
հարսնացուին դարանամուտ
թշնամիներից:

— Կանայք սուր չեն կրում, Գոռ,
բայց ես այս նվերը կկրեմ իբր հիշատակ
քո սիրույն և կվերադարձնեմ քեզ այն
ժամանակ, երբ դու քո արշավանքից
կվերադառնաս հաղթական
փառքով. . . — ասաց Շահանդուխտը
ժպտալով և շառագունելով:

Գևորգ իշխանը, մայր-իշխանուհիները և ուխտի բոլոր անդամները օրինեցին երիտասարդների նշանադրության այս հանդեսը և բարեմադրություններ արին նրանց համար:

Իսկ Վահրամ սեպուհը, որ բարյացակամ էր ամեն մի հայի երջանկության, այնքան զգացվեցավ այս անակնկալ ու սրտաշարժ տեսարանից, որ տարածեց յուր հաղթ բազուկները և գրկելով երկուսին միասին, բացականչեց .

— Եթե հայրենիքն անգամ ինձ չոգևորեն, ձեզ երջանիկ տեսնելու ցանկությունս արդեն բավական է, որ անպարտելի հարված դառնամ ես թշնամու համար: Եթե մեր երկրում շատ կան ձեզ նման սրտեր, ապա թո՛ղ բոլորը երջանկանան: Վահրամ սեպուհը չի մեռնիլ, մինչև որ սուրբ պատակի խաչը, ձեր գլխին չքոնե. իսկ ես այդ կանեմ այն ժամանակ, երբ վերջին հազարացին կհալածեմ այս երկրից . . .

— Այո՛, այո՛, վերջին հազարացին,
— զոչեցին միաբերան ուխտի զինվորները, և ուրախությունն ու ոգևորությունը ամենքի սրտերը գրավեցին:

Երբ Մարիամ ու Գոհար իշխանուհիները իրանց օրինության վերջին խոսքն ավարտեցին, Գևորգ իշխանը սուրբ պատյանը դրավ և դիմելով զինակիցներին՝ ասաց .

— Սիրելի ընկերներ. մեզ մնում է դարձյալ մի վերջին պարտք

կատարելու . -տիրասիրության և հավատարմության պարտք, այդ այն է, որ մենք, թշնամուն որոնելուց և նրան պատահելուց առաջ, գնաճը մեր թագավորի մոտ և նրա հրամանն ու օրինությունն առնենք մեր արշավանքն սկսելու համար: Որքան էլ նա հուսահատ, որքան էլ մեզանից հեռու, այսուամենայեիվ նա մեր թագավորն է, և նրա հրամանն ու ցանկությունը պիտի առաջնորդե մեր սրերին:

— Կեցցե՛ թագավորը, — գոչեցին միաբերան ուխտի զինվորները:

Եվ նոյն ավուր երեկոյան ամենքը միասին զրահավորված ու զինվորված ելան Գառնո ամրոցից և ուղղվեցան դեպի Սևան:

Գեղանի քերդակալուիին, այունեցի նժոյզի վրա նստած և զրահավոր շքախմբով շրջապատած՝ ճանապարհ դրավ ուխտի զինվորներին մինչև մոտակա հանգրվանը, ուր, սիրահարներին սիրելի առանձնության մեջ, զրկախառնելով փեսացուին, ուղեկից տվավ նրան յուր անդրանիկ համբույրը և արտասվաթոր աչքերով նրա ճանապարհն օրինելով վերադարձավ:

Գևորգ Մարգարետունի՝ Ձ - Վշտերից ծանրագույնը

← [Ե -
Հերոսի
ողողոսը](#)

[Ե - Մի
ծաղկով
գարուն](#) →

Սուրացան

Զ ՎՃՏԵՐԻՑ ԾԱՆՐԱԳՈՒՅՆԸ

Լուսնի շառագույն սկավառակը երևաց Այծեմնասարի ետևից, և Գեղամա մթապատ ծովակն սկսավ լուսավորել: Երերուն դաշտի արևելյան կողմը հետզիետե վառվեցավ մութ բոստք գունով, և մանրիկ, մեղմիկ մկանունքներն սկսան քավալել բյուր լուսնի գնդեր:

Սևանի վրա լուրջուն էր տիրում: Շարժումը դադարել, ճրագները հանգել էին: Անապատականները, օրվա բազմանվագ ժամասացություններից հոգնած, փակվել էին խոնավ խուցերի մեջ և քնո գիրկը մտել: Մատուններն ու եկեղեցինները կարծես նիրհում էին նույնական և ծովակի ափնածիր ծփանքը օրոր էր երգում նրանց համար: Միայն կղզու արևելյան կողմը բարձրացող բլրակի վրա, ուր և. Հարության տաճարն էր և ուր ցիրուցան ընկած էին մամուապատ խաչարձաններ, լուս անցուդարձ էր անում մի բարձրահասակ

մարդ: Կղզու աշխարհական քնակիշներից էր նա, թե՛ հոգևոր, անկարելի էր որոշել, որովհետև ծածկած էր լայնաքղանց վերաբերությունը, նման հոգևոր հարց զործածական սքեմին, և գլխին դրած հասարակ խույր, որպիսին ծածկում էին անապատականները իրանց խուցերում: Պարթև հասակը և սիզաճեմ զնացքը միայն ցույց էին տալիս, որ անծանոթը վաճական մթնոլորտին անընտել մի անձնավորություն էր:

Երկար անցուղարձ անելուց հետո նա եկավ նստեց բարձրավանդակի այն ծայրին, որտ պարեխավոր ժայռերը ծովի միջից ելնելով՝ կուտակվում են միմյանց վրա և զորավոր ամբարտակներ կազմելով, պատում են կղզու արևելյան ու հարավային կողմերը, և այդպիսով անմատչելի կացուցանում նրան ոչ միայն լաստերին ու նավակներին, այլև մերկանդամ լողորդին:

Լուսինը այդ ժամանակ հուշիկ բարձրանում էր երկնակամարի վրա, և ծովակի մութ բոստը գույնը փոխվում էր հետզիետե փայլուն արծաթի և ծավալելով տարածվում դեպի հեռավոր ափերը, որոնք շրջապատված էին՝ մի կողմից բարձրագագաթ բեռներով ու բլուրներով և մյուս կողմից՝ դաշտերով ու սարատափերով: Ամեն տեղ տիրում էր լուսնի խաղաղավետ լույսը: Խարակների բարձրության վրա նստած՝ անծանոթը դիտում էր ծովակի այդ տեսարանը, որ ակնապարաք ու հանգուցիչ լինելուց զատ, դյուրիչ էր և խորհրդավոր: Նրան թվում էր, թե հենց այդ վայրկենին, երբ աշխարհը նիրիում է խաղաղական քնով, ելնում են

թաքստից չարության ոգիները կամ աշխարհ իշնում բարվո հրեշտակները և տկար մահկանացուի վիճակը տնօրինում՝ մինին բախտ և երջանկություն, մյուսին վիշտ կամ տանջանք սահմանելով . . . Նրան թվում էր, թե հենց այդ խորհրդավոր ժամերումն էլ ճակատազրվեցան իրան վշտեր ու դժբախտություններ . . . Եվ տխուր մտքերը պաշարեցին նրան. անցյալի հիշատակները կենդանացան յուր առաջ և երևակայությունը վառվելով՝ հանդես բերավ նախ գողտը ու հաճոյական և ապա դաժան ու հոգետանց պատկերներ . . .

— Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ հասա ես նվաստության այս աստիճանին . . . — զոչեց հանկարծ անծանոթը և ձեռքը դեպի ճակատը տանելով՝ կամեցավ կարծես վանել տխուր մտածմունքները, որոնք սևաթույր ամպերի նման՝ գալիս ժողովում էին այդտեղ՝ յուր սիրտը հոգելու, յուր հոգին վրդովելու համար: Սակայն այդ մտածմունքները չէին ցրվում. տանջող պատկերները չէին հեռանում, ընդհակառակը, անհայտանում էին բնության հանգուցիշ տեսարանները — ծովակը՝ յուր արծաթե ալիքներով, լեռները՝ իրանց խրոխս զագարներով, լուսինը, յուր մեղմ, աղոտ շողերով . . . Նույնիսկ անուշ զեփյուր, որ ծովակի ալիքները բերելով՝ գալիս, զորգուրում էր քարափի խոտերն ու ծաղիկները, ոչ մի զովություն չէր բերում նրան. Ժայռերի ստորոտը կոծող ալիքների ձայնն անգամ չէր լսում նա, որովհետև յուր հոգին այդտեղ, Սևանում չէր. նա թշում, թափառում էր հեռավոր տեղեր, հեռավոր զավառներ . . .

Եվ ահա' մի քանի քայլ
հեռավորության վրա լսվեցավ մի թույլ
քայլատրոփ: Կարծես մոտեցողի կողմից
մի գաղտնի զորություն եկավ, ցնցեց
անձանոթին: Նա, որ ոչինչ չէր զգում և
ոչինչ չէր լսում, սրավիվեցավ հանկարծ
և գլուխը դարձնելով տեսավ, որ
մոտենում է իրան շղարշով ծածկված մի
կին:

— Ո՞վ է սա . . . — ձայն տվավ նա և
ապա իսկույն ճանաչելով՝ վեր թռավ
տեղից. — թագուիի՛, այս դո՞ւ ես . . .
— հարցրեց մեղմ ձայնով:

— Այո՛, իմ սիրեցյալ թագավոր . . .
— պատասխանեց վերջինս գրեթե
շշնչալով:

— Այստե՞ղ . . . միայնա՞կ, այս
գիշերաժամի՞ն . . .

— Մի՞թե միայնակ եմ ես . . . չէ՞ որ
ինձ մոտ է Աշոտ թագավորը . . .

— Բայց մինչև այստեղ գա՞լի . . .
Ո՞ւր են քո նաժիշտները:

— Ես ինքս ցանկացա միայնակ գալ
այստեղ: Կամենում էի անպատճառ քեզ
տեսնել: Մտա քո առանձնարանը, քո
ննջարանը, ոչ մի տեղ չկայիր,
բարապաններն ասացին . . . որ դու
ամեն գիշեր զբոսնում ես այստեղ մի
քանի ժամ . . .

Ես այդ չգիտեի . . .

— Այո՛, գեղեցիկ են այստեղի
գիշերային տեսարանները . . . Բայց դու
ինչո՞ւ կամենում էիր տեսնել ինձ

անպատճառ . . . մի՞թե մի նորություն
ունիս հաղորդելու:

- Նորություն . . . ո՞չ:
- Հապա՞:
- Կամենում էի քեզ տեսնել:
- Ինձ տեսնե՞լ, ի՞նչ կնշանակե այդ:
- Խոսել քեզ հետ մի քանի
վայրկյան:
- Չեմ հասկանում . . . չե՞ ոք
ցերեկով տեսնում ես ինձ ամեն ժամ.
կարող ես խոսել ամեն վայրկյան: Ինչո՞ւ
կամեցար գիշերային հանգիստդ
խանգարել:
- Հանգիստ . . . մի՞թե հանգիստ
ունեմ ես, մի՞թե կարող եմ հանգիստ
ունենալ . . .
- Թագուհի' . . .
- Այո՛, վաղո՛ւց կորել են ինձ
համար հանգստյան ժամերը . . .
- Մեր երկրում ոչ ոք չունի այժմ
հանգստություն:
- Այո՛, ոչ ոք, բայց երբ թշնամին
հեռանա՝ բոլորը դարձյալ իրանց
հանգստությունը կվայելեն . . .
- Նրանց հետ և դու:
- Ե՞ս . . . Ո՞ւր էր քե այդպես
լիներ . . .
- Մի՞թե վախենում ես ապագա
հարձակումներից: Նույնիսկ այսօր ոչ մի

վտանգ չե սպասում քեզ. Սևանն
անառիկ է և անմատչելի:

— Իմ քերդն ու ամրությունները
վաղո՞ւց առել ու կործանել է
թշնամին . . . իմ հանգիստն ու
խաղաղությունը կորել է հավիտյան . . .

— Ինչի՞ մասին է խոսքը. դու¹
դարձյալ իին ցավե՞րն ես ակնարկում:

— Օ՛, քոյլ տուր, որ խոսեմ քեզ հետ,
զոնե այս անգամ. քո՞յլ տուր, որ
բանամ քեզ իմ սիրտը, որ
համարձակվեմ արտասվել քո
առաջ . . .

— Թագուհի՛, դու հուզված ես, դու²
պետք է հանգստանաս:

— Թո՞ղ, աղաչում եմ քեզ. թո՞ղ որ
հուզվիմ ու տանջվիմ. հանգստությունը
միայն տանջանքների մեջ եմ գտնում
ես . . .

— Բայց ի՞նչ է պատահել. մի՞թե մի
որևէ մարդ մի նոր վիրավորանք
հասցրեց քեզ:

— Նոր վիրավորա՞նք, ոչ: Հին
վերքը, իին վիշտն է, որ շարունակ
մաշում, կեղեքում է իմ սիրտը . . . և,
ավա՞ղ, չկա մի ձեռք, որ դեղ կամ
սպեղանի դնե նրա վրա, ես լրված,
միայնակ եմ աշխարհում . . . բոլորովին
միայնակ . . . Օ՛հ, չգիտես թե ինչպե՞ս
ծանր, ինչպես դժվար է միայնակ ապրել
աշխարհում . . .

Այս խոսքերի հետ թագուհին
փղձկեցավ և սկսավ լալ:

— Այդ ի՞նչ է թագուհի, դու արտասվո՞ւմ ես . . . Այդ տղայություն է, ի՞նչ կասեն՝ եթե լսեն: Արի՛, արի՛ առաջնորդեմ քեզ դեպի քո կացարանը, դու պետք է հանգստանաս:

— Թո՛ղ որ մնամ ես այստեղ, և դու, ո՞վ սիրեցյալ թագավոր, մի՛ հեռանար ինձանից, նվիրիր քո թագուհուն, քո ապաբախտ ամուսնուն, գոնե մի ժամ. նա կամենում է խոսել քեզ հետ. մի՛ մերժիր նրան այդ շնչին խնդիրը:

— Սիրելի՛ Սահանոյշ . . .

— Սիրելի Սահանո՞յշ . . .
աստվա՛ծ իմ. մի՞թե դու ինձ այդ անունով կոչեցիր . . . արդյոք իմ ականջները սխալ չլսեցի՞ն . . . «Սիրելի» ասացիր, այնպես չէ՛. օ՛, ինչպես ուրախանում եմ այդ շնչին, այդ աղքատիկ խորով . . . սիրո մի փշրանքով . . . Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ այսրան տկար է ստեղծել մեզ աստված . . . և դու, անշուշտ, խղճում ես ինձ, այնպես չէ՛. ասա՛, մի՛ ծածկիր . . . խղճում ես ինչպես մի մուրացկի . . . Օ՛, եթե գիտենայիր, թե որքա՞ն ծանր է այդ ինձ համար, որքա՞ն դժվարատա՞ր . . .

— Այսուամենայնիվ, սիրելի թագուհի, դու չես հանգստանում. դու շարունակ հուզվում ես, այդ քեզ կարող է վնասել: Գնանք, գնանք այստեղից:

— Օ՛հ, ոչ. ես այլս չեմ հեռանալ այստեղից, չեմ հեռանալ իմ սերելի Աշոտից . . . Օ՛հ, ների՛ր ինձ. թոյլ տուր, որ այս անունով անվանեմ քեզ . . . Այո՛, այժմ արդեն հանգիստ եմ. այժմ կարող եմ խոսել. ես այլս չեմ հուզվիլ.

միայն թե տո՞ւր ինձ քո ձեռը և
խոստացի՛ր, որ համբերությամբ ականջ
դնես ինձ:

Արքան աջը պարզեց առանց
խոսելու:

Թագուհին առավ այն, սեղմեց յուր
դողդոշուն ձեռներում և շարունակեց.

— Ծնորհակալ եմ . . . Տեսնո՞ւմ ես,
թե որպիսի փոքր շնորհով եմ ես
զոհանում . . . Իմ անզուգական
դյուցազնի, իմ վեհապանծ թագավորի
սերն ու սիրտը կորցնելուց ետ,
ուրախանում եմ, որ ներվում է ինձ նրա
սառն ու անտարբեր աջը սեղմել . . . Եվ
ես կարողանում եմ այդ քեզ ասել . . .
Եվ գոռոզ Սահականոյշը այդ
խոստովանությունն անում է յուր
թագավորին . . . Օ, ինչո՞ւ այսրան շատ
նվաստացա . . .

Թագուհին նորեն հեկեկաց, և այլևս
իրան զապել չկարողանալով՝ բացավ
դողդոշուն թագուկները և փարվեց
թագավորին:

— Սահանո՞յշ . . . սիրելի՛
Սահանոյշ, — շշնչաց թագավորը և
սեղմեց նրան յուր կրծքին:

— Աղոթի՛ր, որ մահ հասնե ինձ այս
վայրկենեն . . . Կամենում եմ մեռնել քո
գրկի մեջ . . . Այս է իմ միակ
տենչանքը . . . — մրմնչաց թագուհին, և
արտասուրը նրա ձայնը խեղդեց:

Տիկնո՞ց հեկեկանքն ու արտասուրը
հուզեցին թագավորին. նա մնաց
տարակուսի մեջ և չգիտեր ինչո՞վ

սփոփել ապաբախտ թագուհուն: Նա սկսավ ավելի ևս քնքությամբ սեղմել նրան յուր կրծքին, զգալով, կարծես, որ այդ է միակ դարմանը, որ կարող է սիրող սրտի հուզումը դադարեցնել:

Երկար այս դրության մեջ մնալուց ետ, վերջապես թագավորը լուսունն ընդհատեց.

— Ինչո՞ւ, սիրելիս, այդքան շատ հուզվեցար:

Այս խոսքը, որ թեպետ մեղմով ու գրեթե շշնչալով արտասանեց թագավորը, այսուամենայնիվ կոշտ հնչեց թագուհու ականջին, նա յուր գլուխը արքայի գրկից հեռացրեց:

— Ինչո՞ւ . . . Եվ դու այդ հարցնո՞ւմ ես . . . Մի՞թե չգիտես, թե ինչից են թշվառ սրտերը հուզվում . . . Մի՞թե իս արտասուրները ամեն ինչ քեզ շպատմեցին . . .

Թագավորը ոչինչ շպատասխանեց: Նա զգուշանում էր թագուհու սիրտը նորեն հուզելուց: Ուստի դեպի խարակները հառաջանալով՝ նստեց ժայռի վրա և լուս սկսավ դեպի ծովակը նայել:

— Դու ինձ այլևս չե՞ս կամենում լսել, — քեկված ձայնով հարցրեց թագուհին:

— Խոսի՛ր, սիրելիս, ինչ որ հաճ է քեզ. բայց անցյալից մի հիշեցնիր ինձ ոչինչ:

— Ոչինչ էլ շպիտի հիշեցնեմ, — հարեց իսկույն թագուհին, և կարծես զնի

թագավորի այս խոսքից (որի մեջ նա նրա խոստովանությունն էր կարդում՝ յուր դեմ գործած հանցանքների համար), մոտեցավ նրան և ինքն էլ ժայռի վրա նստելով շարունակեց.

— Մի քանի ամիս է, ինչ քեզ հետ ես ես, սիրելի թագավոր, և սակայն բոլոր այդ ժամանակ չկարողացա խոսել քեզ այն, ինչ որ անհրաժեշտ էր խոսել և ինչի մասին որ եկել էի քեզ տեսնելու: Այժմ, սակայն, համարձակություն առա և կարող եմ խոսել: Խնդրում եմ միայն չխանգարել ինձ, եթե մինչև անգամ իմ գրույցն անհաճո լինի քեզ:

— Խոսիր, ես լսում եմ:

— Գառնիում կարծում էի, թե հաշտվել եմ արդեն իմ վիճակի հետ. ուստի որոշեցի մոռանալ իմ անձը և նվիրվել հասարակաց բարվույն: Այդ նպատակին հասնելու միակ ճանապարհն այն էր, որ գայի և միանայի քեզ հետ, սփոփեի անհաջողություններից ու իշխանների տիրադրութ վարմունքից վշտացած քո սիրտը և ստիպեի քեզ վերադառնալ Ռստան, դեպի քո գահն ու արքունիքը... Այնուհետև արդեն հեշտ կլիներ վերսկսել խանգարված գործերը. ժողովուրդն ու զորքը քո դարձին էին սպասում, դու կարող էիր օգտվել նրանց ձեռնտվությունից:

Այս մտքով ահա՝ ոգևորված՝ ես եկա Կարավաքերդ: Բայց քո սառն ընդունելությունը ինձ վշտացրեց: Դու կարծեցիր, թե ես եկել եմ ծաղրելու քո պարտությունը Յիկ — Ամրամից... Քո այդ կասկածը բավական եղավ, որ

նորեն իմ սիրտը տակնուվրա լինի, որ իին վերքերը նորոգվին . . . Եվ քանի դու շարունակում էիր քո սառնությունն ու անտարբերությունը, այնքան ավելի վառվում ու բորբոքվում էր իմ մեջ նախանձի դժոխքը . . . Եվ դրա հետևանքն եղավ այն, որ ես քո սիրտը ցավեցնել ուզելով՝ պատմեցի, թե ինչպե՞ս մեր բոլոր աշխարհը գիտակ է քո հանցավոր սիրույն, թե զորքն ու ժողովորդը զրգոված են քո դեմ, թե իշխանական ընտանիքները երես են դարձրել մեզանից, թե հոգևորականությունը դատապարտում է քո վարմունքը . . . Ավա՛ղ, ես կարծում էի, թե այս հայտնություններով պիտի զգաստացնեմ թեզ . . . բայց չարաշար սխալվեցա: Խոստովանում եմ՝ ես զործեցի իբրև քոյլ կին, իբրև սիրող սրտի տեր: Չկարողանալով տանել քո սառնությունը, ես մոռացա իմ ուխտն ու նպատակը, ես խաղալիք դարձա նախանձի խոռվյալ ալիքներին, որոնք անգրաբար կոծում, հարվածում էին իմ թշվառ սիրտը . . . Այս բոլորի հետևանքը եղավ այն, որ դու հուսահատվելով՝ ոչ միայն Ոստան շվերադարձար, այլև Կաքավաբերդից ելնելով՝ եկար Սևան, խարազանազգեստ կրոնավորների հետ ապրելու . . .

Ես ճանաչեցի իմ սխալը. տեսա իմ անխորհուրդ վարմանց հետևանքը և չարաշար զղացի. բայց արդեն ուշ էր: Միակ միջոցը իմ հանցանքը քավելու այն էր, որ ես հետևեի թեզ, տեսնեի ամեն օր քո՛ դեպի ինձ ունեցած սառնությունը, դիտեի քո անտարբեր հայացքները և տանջվեի . . . Քանի՛-

քանի՛ անզամ կամեցա մոտենալ և խոսել քեզ հետ, խոստովանել իմ հանցանքը և ներումն հայցել . . . Եվ սակայն դու շարունակ խոյս էիր տալիս ինձանից, չէիր կամենում միայնակ ինձ հանդիպել, առանձնության մեջ իմ ձայնը լսել, իմ արտասուրքը տեսնել . . . Օ, եթե գիտենայիր, քեզ որքա՛ն տանջվել ես ես . . .

Ամիսներ անցան այսպես և ես չկարողացա դեռ քեզ հետ խոսելու մի վայրկան գտնել: Բայց երբ գումական հասավ այստեղ և Բյուրականի առումն ու կոտորածը գումաց, ես սարսափեցի. կարծես երկնային մի շանք հարվածեց իմ հոգին. ես հիշեցի իմ ուխտն ու որոշումը. հիշեցի և իմ գործած հանցանքը . . . «Եթե նախանձի կիրքը ինձ շհաղթահարեր, Աշոտն այժմ յուր զահի վրա կլիներ, հայոց զորքը նրա շուրջը կգտնվեր, իշխանները զինակից կլինեին, թշնամու դեմ արդեն բանակ կշարժվեր . . .», մտածեցի ես, և հուսահատությունը, քիչ մնաց, դեպի ծովակի խորը պիտի մղեր ինձ . . . Բայց հետո զզաստացա և որոշեցի գտնել քեզ անպատճառ քո միայնության մեջ և հարկ եղածը խոսել: Այս է ահա՛ պատճառը, որ այժմ եկա քո մենավոր զբոսանքը խանգարելու: Գուցե այս հետապնդությունը տհաճություն է պատճառում քեզ, բայց ես ստիպված այդ էի անելու, որովհետև վտանգը դռան մոտ է և հապաղել այլս անկարելի է:

— Ի՞նչ է քո խնդիրն ինձանից, —
հարցրեց թագավորը:

— Այն, որ վերադառնաս Ռստան,
բազմես քո զահի վրա, փայլ տաս

արքունյացդ, շուրջող հավաքես
ավագանին, զորքն ու բանակը
կարգավորես, թշնամու առաջն առնես,
Երկիրը տագնապից ազատես . . .

— Միով բանիվ, դու կամենում ես, որ
Աշոտ-Երկարը թագավորեն նորից:

— Այո՛, թագավորեն այնպես, ինչպես
որ թագավորում էր առաջ . . .

— Բարի է քո ցանկությունը, բայց
կատարել նրան անկարող եմ ես:

— Ինչո՞ւ:

— Պատճառները բազմաթիվ են:

— Ծանոթացրու ինձ այդ
պատճառների հետ, եթե կարծում ես, թե
դեռ անծանոթ եմ նրանց:

— Թագավորը չպատասխանեց: Նա
դեմքը դեպի ծովակը դարձրած
մտածում էր:

— Մի՞թե այդ պատճառներն ավելի
զորավոր են, քան Աշոտ-Երկարի
կամքը, — խոսեց նորեն թագուհին,
կամենալով արքայի ինքնասիրությունը
զրգոնել:

— Աշոտ-Երկարի կա՞մքը . . . Օ՛,
նա այժմ ավելի անզոր է՝ քան հովտի
եղեգը, որին տատանում է նույնիսկ հովի
շունչը:

— Ինչո՞ւ, հուսահատեցնում ես ինձ,
տեր իմ և թագավոր,-22նշաց թագուհին
սրտահույզ ձայնով:

— Քա՞վ, թե կամենամ քեզ
հուսահատեցնել . ճշմարտությունն եմ
խոստովանում:

— Բայց դու զորավոր էիր մի օր
ինչպես անապատի առյուծը . . .

— Որի մոնչյունը դող էր հանում
դրացի գազանների սիրտը, —
ընդհատեց թագավորը:

— Այս:

— Եվ սակայն առյուծն էլ
տկարանում ու մեռնում է:

— Անշուշտ . բայց այդ այն
ժամանակ, երբ անցնում են նրա
տարիքը, երբ հասնում է ծերությունը:

— Իսկ երբ որսորդի երեքթևանը
հարվածում ու ջախջախում է նրա
սի՞րտը:

— Ո՞ր աննկուն որսորդն արդյոք
այդպես ուժգին կարողացավ քեզ
հարվածել, — հարցրեց թագուհին
խորհրդավոր եղանակով:

Թագավորը չպատասխանեց .
տխուր ժպիտը միայն նրա շուրթերը
շարժեց:

— Դու չե՞ս կամենում խոսել —
հարցրեց թագուհին:

— Չեմ կամենում քո սիրտը
վշտացնել, — պատասխանեց
թագավորը՝ շարունակ ծովակին
նայելով:

— Աստվա՛ծ իմ, — բացականչեց թագուհին . — մի՞թե դու իմ սրտի մասին ես մտածում . . . այդ արդեն չափազանց է, սիրեցյալ ամուսին, ես ուրախությունից կարող եմ խելագարվել:

— Այո՛, մտածում եմ . . . Կան ճշմարտություններ, որոնք որքան ել դառնագույն, այսուամենայնիվ, տղամարդը կարող է լսել համբերությամբ, բայց կնոջ ականջը չի հանդուրժի նրանց:

— Օ՛ն ուրեմն, փորձի՛ր իմ քաջությունը:

— Բարի, լսի՛ր ուրեմն ինձ:

Այս ասելով թագավորը դեմքը դարձրեց թագուհուն և շարունակեց .

— Մի փոքր առաջ հարցրիր, թե ո՞վ է այն որսորդը, որ այնքան ուժգին առյուծի սիրտը հարվածեց . . . այժմ պիտի ասեմ, թե ո՞վ էր նա: (Թագուհին լսողությունը լարեց): Այդ աննկուն որսորդը կնոջ սերն էր . . .

— Ո՞ր կնոջ . . . -ընդհատեց հանկարծ թագուհին:

— Դու արդեն քո քաջությունը կորուսիր, — նկատեց թագավորը:

— Շարունակի՛ր, ես այլս չեմ խանգարիլ, — հարեց թագուհին և զլուխը կախեց:

— Մենք, սիրելի բարեկամ, թշվառ խաղալիքներ ենք բնության հզոր ձեռքում, — շարունակեց թագավորն . — իզուր են մարդիկ օրենքներ դնում և

կարգեր սահմանում՝ կառավարելու համար այն, ինչ որ ինքը բնությունը պիտի կառավարե և որի միահեծան տիրապետն է նա . . . Մարդկային սրտերի մասին է խոսքը . . . Դու ինձ սիրում ես, այնպես չե՞:

- Ինչո՞ւ համար է այդ հարցը:
- Պատասխանի՞ր, սիրո՞ւմ ես քեզ:
- Սիրում եմ անսահման սիրով:
- Բար'ի. ի՞նչ կարող է անել դրա դեմ մարդկանցից սահմանված օրենքը:
- Կարո՞ղ է հրամայել, որ սիրելուց դադարես:
- Օրենքն՝ ընդհակառակը, սրբագրութում է իմ սերը, որովհետև ես սիրում եմ իմ օրինավոր ամուսնուն:
- Այդ մի դիպված է: Իսկ եթե հանկարծ սիրում լինեիր մի ուրիշի՞ն:
- Քրիստոնեական առաքինությունը, որին հետևի եմ միշտ, չեր թույլ տալ ինձ մտածել ապօրինի սիրո մասին: Իսկ եթք մարդ չէ մտածում ապօրինության վրա, ապօրինի գործ էլ չէ կատարում երբեք:
- Մտածության համար սահման որոշելն անկարելի է: Ի՞նչ անե այն սիրտը, որին բնությունը հրամայել է սիրել նրան, որ օրենքով իրան չէ պատկանում:
- Այդ միևնույնն է, եթե ասես, «ի՞նչ անեն գողերն ու ավագակները, որոնց

սիրտը ցանկացել է հափշտակել ուրիշի ունեցածը . . . »: Կարո՞ղ ես միքն արդարացնել այդ ավազակներին, եթե քո հարստահարյալ հպատակը հանե նրանց քո դատաստանի առաջ:

Այդ խոսքերը խոցեցին թագավորի սիրտը, որովհետև հարվածն ուղղված էր բուն վերքին . . . Նա լոեց մի քանի վայրկյան:

— Ել ուրիշ ասելիք չունի՞ս, — հարցրեց թագուհին մեղմությամբ:

— Ուրիշ ասելիք, ինչպե՞ս չէ, ունիմ:

— Խոսի՛ր ուրեմն:

— Լսի՛ր. դատավորը աշառ՞ն պիտի լինի, թե՞ անաշառ:

— Անշուշտ՝ անաշառ:

— Ավազակին պետք է պատժե՞լ, թե՞ վարձատրել:

— Իհարկե պատժել:

— Ինչո՞ւ ուրեմն դու կամենում ես վարձատրել նրան, եթե անաշառ դատավորը հրամայում է պատժել:

— Ի՞նչ ես ուզում ասել, չեմ հասկանում:

— Չե՞ս հասկանում, քայլ ես պարզ խոսեցի:

— Ո՞վ է ավազակը և ո՞վ դատավորը, ո՞ւմ համար եմ ես վարձատրություն պահանջում . . . — հարցրեց թագուհին տարակուսելով:

— Ես եմ այդ ավազակը. և ինքս էլ, ահա, իբր անաշառ դատավոր, պատժել եմ ինձ, հեռանալով արքայական զահից և ապավիճելով այս անապատին . . . Ինչո՞ւ կամենում ես հանել ինձ այստեղից և նորեն դեպի Ռստան առաջնորդել:

— Դու չափազանցում ես:

— Չափազանցո՞ւմ . . . Բնա՞վ:

— Չափազանցում ես, իմ սիրեցյալ թագավոր:

— Մի՛ անվանիր ինձ ո՛չ սիրելի և ո՛չ թագավոր, ես մի չարագործ եմ, աստուծուց և մարդկանցից անիծված, ինչո՞ւ համար ես դու ինձ սիրում, ինչո՞ւ ինձ փառք հայթայթելու մասին ես մտածում:

— Հավիտյան պիտի սիրեմ . . . Մի՞թե կարող ես հրամայել ինձ մոռանալ իմ ամուսնուն . . .

— Ամուսնո՞ւն . . . Օ՛հ, մի՛ տանջիր ինձ: Ես չեմ կարող այդ նախատինքը տանել:

— Նախատի՞նք . . . մի՞թե ինձանից սիրվիլը նախատինք է քեզ համար:

— Ոչ, մեծափառ թագուհի, այլ նախատինք է այն, որ իմ անհավատարմությունը դու այդքան անսահման սիրով ես փոխարինում . . . Ես հպարտ եմ. ես չեմ կարող տանել այն բարիքը, որ հատուցվում է ինձ իմ գործած չարության համար:

— Ինձ ոչ մի շարիք չէ հասել
քեզանից:

— Այդպիսի խոսքերը չեն կարող
ինձ սփոփել: Ես այնքան անարի չեմ, որ
իմ գործած հանգանաց չափով պատիժ
կրել չկարողանամ: Եթե դու կամենում
ես սփոփանք բերել իմ սրտին, ապա
ատիր ինձ քո հոգվո բոլոր գորությամբ:

Միայն քո ատելությունը, միայն
ծանր տանջանքները կարող են
դյուրություն տալ իմ սրտին:

— Ես չեմ կարող քեզ ատել:

— Ատի՞ր, որովհետև ես չեմ սիրում
քեզ:

— Oh, մի՛ ասիր այդ . . .

— Չեմ կարող ստել, ես չեմ սիրում
քեզ:

— O'h, անգութ . . .

— Միակ սիրածս կինը
աշխարհում . . .

— Օ, մի՛ արտասանիր նրա անունը,
— բացականչեց թագուհին՝ գրեթե
ճշալով:

— Այն՛, միակ սիրածս կինը — այդ
Ասպրամ իշխանուհին է, Սևորդյաց
նահապետի աղջիկը:

— Անսի՞րս . . . անգութ, ի՞նչ շահ
ունիս ինձ տանջելուց . . . Ինչո՞ւ չես
խղճում մի թշվառ, մի լքյալ կնոշ . . . չէ
որ ես մի օր քո ամուսինն էի . . .

— Կամենում եմ սիրտդ խցոտելով՝ դժոխային ատելություն ծնեցնել նրա մեջ . այդ կարող է մեղմել իմ ծանրագույն վիշտը:

— Մի՛ հուսար . . . ես չեմ կարող քեզ ատել, իզուր տեղը մի՛ տանջիր իմ հոգին . . . Ասա՛ միայն ո՞րն է քո ծանրագույն վիշտը, ես հնար կգտնեմ նրան թեթևացնելու:

— Ավելի վատ:

— Մի՛ համատիր, իմ սիրեցյալ քազավոր . ամեն մի հիվանդություն ունի յուր դարմանը և ամեն մի վիշտ՝ յուր սփոփանքը: Հարկավոր է միայն բժշկող ձեռք և սիրող սիրտ:

— Ո՞վ կարող է, օրինակ, բուժել այն հոգին, որ տանջվում է խոճի խայթերից: Ո՞վ կարող է սփոփել այն մարդուն, որ ճանաչում է յուր հանցանքի ծանրությունը, չափում է նրանից հառաջացած չարիքի մեծությունը և գտնում է իրան անզոր ու անկարող՝ այդ չարիքը դարմանելու . . .

— Ամենքը սխալական են աշխարհում:

— Եվ ամենին կարելի է ներել . . .

— Հետևապես և քեզ:

— Մի՛ ընդհատիր ինձ . ամենքին կարելի է ներել, բացի նրան, որ կոչված է մարդկանց բախտը կառավարելու, որ պաշտոն ունի ժողովուրդ հովվելու, առաքինության օրինակ ու առաջնորդ հանդիսանալու . . . հասարակաց բարվույն ու երջանկության հսկելու . . . :

Ես այդպիսի մի պատասխանատու անձն եի. աստված ինձ պետ ու առաջնորդ էր կարգել այս ժողովրդյան: Բայց միթե պատկառ մնացի՞ ես իմ կոշման. մի՞թե իմ սրբազն պաշտոնը չանարգեցի, մի՞թե բազմաթիվ չարյաց պատճառ չդարձա . . . Ո՞վ կարող է ինձ ներել, և ինչո՞ւ պիտի ներել:

— Անցյալը հիշելով ոչինչ չես շահիլ,
— ասաց թագուիհն. — մոռացի՞ր այն և
աշխատիր մեր ներկա վիճակը
բարվոքել:

— Անցյալը մոռանա՞մ . . . մի՞թե
կարելի, մի՞թե հնարավոր է այդ. —
թացականչեց թագավորը: -Երկնքի
աստղերը կկողոպտեի՝ վարձատրելու
համար այն մարդուն, որ կկարողանար
մոռացնել տալ ինձ իմ անցյալը . . . որ
յուր դեղերով կամ կախարդական
հմայությամբ հնար կգտներ իմ
հիշողությունները բթացնելու:
Մոռանա՞լ . . . Այո՛, այդ եմ կամենում.
այդ է իմ միակ փափազն ու
ցանկությունը: Բայց ո՞վ կարող է լրումն
տալ այդ ցանկության: Օ՛, ինչպես
երշանիկ կիմեի, եթե կարողանայի
շիշել այլևս այն, ինչ որ կատարվել
է . . . Այն, որի հիշատակը
բազմագլխյան վիշապի պես կրծում,
կեղեքում է իմ խիղճը . . . Կարո՞ղ եմ
միթե մոռանալ, որ ես Սևադայի, իմ
բարյացապարտ ազգակցի տունն
ավերեցի՝ հորն ու որդուն միասին
կուրացնելով . . . Կարո՞ղ եմ մոռանալ,
որ ես Ամրամի, իմ հավատարիս
զինակցի ընտանիքը կործանեցի, նրա
խաղաղության օթևանը դժոխքի
փոխարկելով . . . Կարո՞ղ եմ մոռանալ
որ ես քո կյանքը թունավորեցի՝ կաթողին

սերդ անարգելով, երջանկությունդ
կապտելով . . . Ո՞րը նրանցից կարող եմ
ես շիշել կամ ո՞րն արդյոք
մոռանալ . . . Գուցե ա՞յն՝ որ այս
շարիքների շնորհիվ իմ իշխանների առ
գահն ունեցած հավատարմությունը
կորուսի և նրանց միությունը
խանգարեցի, թե՞ այն, որ Ամրամի
ապստամբությունը գրգռելով՝
հյուսիսային գավառներից զրկվեցա և թե
վերջապես, այն, որ ուզմական ուժերս
թուլացնելով՝ իմ երկրի սրտում
հագարացոց բռնապետությունը
հաստատեցի . . . Ասա՛, իմ սիրելի,
սրանցից ո՞րը մոռանամ. կամ ինչպե՞ս
շիշեմ, որ այս ամենը կատարվել է մի
հանցավոր սիրո, մի տմարդ
օրինազանցության պատճառով . . . Ո՛չ,
ես արժանի չեմ ներման. մի՛ աշխատիր
մոռացնել տալ ինձ մեղքերով լի իմ
անցյալը: Ես քրիստոնյա եմ և խիղճ
ունիմ. այդ խիղճը տանջում է ինձ. նրա
ձայնը խլացնում է իմ հոգվո լսելիքը, նա
հրամայում է ինձ՝ հեռանալ արքայական
գահից, փառքերից, պերճությունից և
քաշվել, առանձնանալ մի անապատ, լալ
այնտեղ իմ մեղքերը և խստամբեր
ճգնությամբ քավել նրանց: Եվ ես ահա
եկել, մտել եմ Սևան՝ իմ
ապաշխարության վայրը: Իզոր ես
կարծում, թե ես հեռացա
Կաքավաքերդից նրա համար, որ դու իմ
սառն ընդունելությունից վշտացած՝
պատմեցիր, թե աշխարհը գիտակ է իմ
հանցավոր սիրույն, թե ժողովուրդը
գրգռված է իմ դեմ, թե իշխաններն ու
հոգևորականությունը դատապարտում
են ինձ և այլն: Ո՛չ, դրանց պատճառով
չհեռացա. ոչ էլ հուսահատությունն ինձ
հալածեց: Այլ խիղճը, իմ ներքին

մարդը . . . Հանգիստ լիներ խիղճս,
արդար լինեին իմ գործերը, այն
ժամանակ թեկուզ բոլոր աշխարհը
կանգներ իմ դեմ, ես չեի ընկճվիլ. ոչ ել
հուսահատությունը կարող էր իմ հոգին
հաղթահարել . . . Բայց խղճի անողոք
խայթերին ես դիմադրել չկարողացա:
Ինձ հալածեցին, մանավանդ, քո տխուր
աշքերը, վշտալի հայացքը, դալկահար
դեմքը . . . Ես փախուստ էի տալիս
քեզանից. այն՝ բայց ոչ թե նրա համար,
որ ատում էի քեզ, այլ նրա համար, որ
ամեն մի քեզ տեսնելիս սիրտս
տակնուվրա էր լինում, ամոքն ու խիղճը
տանջում էին ինձ շարաչար:
Վերջապես, ես եկա այստեղ իմ վշտերը
թաքցնելու և հանցանքները լալու:
Կարծեցի, թե այս անգամ կհեռանաս
ինձանից և կերթաս Ոստան, ուր դու դեռ
հավատարիմներ ունիս: Բայց իմ հույսը
պարապ ելավ. դու չկամեցար քողնել
ինձ իմ վշտերի հետ, դու հետևեցիր ինձ
իբրև ամուսնասեր կին և ապացուցեցիր
հարյուրերորդ անգամ, թե ես արժանի
չեի քո սիրույն, թե քախտը իգուր էր
կապել մեզ միմյանց հետ . . . Այս բոլորը
գիտենալուց ետ, սիրելի տիկին,
անկարելի է ինձ այլս մտնել այն
աշխարհը, որտեղից խիղճս ինձ
հալածեց. թո՛ղ ինձ այս
ապաշխարանաց վայրում. գուցե
կարողանամ իմ մեղքերը քավել. գուցե
կարողանամ իմ հոգին գեհենից
փրկել . . .

— Միթե ավելի հաճելի չի՝ լինի
աստծուն, եթե դու հանցանքդ քավես
ուրիշներին բարիք անելով, — հարցրեց
քազուիհին:

— Ինչպե՞ս չէ, այդ ավելի հաճելի կլինի նրան . զի լավ է բարիք գործել՝ քան անօգուտ տեղը լալ:

— Ե՛հ, ուրեմն դարձի՛ր աթոռդ, ձե՛ռդ առ կառավարության դեկը և փրկի՛ր ժողովուրդը՝ սպառնացող վտանգներից:

— Այդ պետք է անեմ իբրև թագավոր, այնպես չէ՞:

— Անշուշտ:

— Բայց ես արժանի չեմ համարում ինձ այլևս այն զահին, որի վրա Աշու առաջինը և հայրենասեր ու առաքինի Սմբատը բազմեցին . Սևանն է իս արժանավոր կացարանը, այստեղ կապրեմ, այստեղ էլ կմեռնեմ:

— Իսկ արքայական գա՞հը:

— Թո՛ղ Աքասը պայազատե . նա է իմ օրինական ժառանգը:

Կարծես մի երկնային շանթ հառվածեց թագուհուն: Այդ խոսքը նա առաջին անգամէր լսում: Յուր սիրո կորսայան վրա, Այո՛, մտածել էր շատ, բայց դշխոյությունը կորցնելու մասին նա երբեք չէր երազել:

«Ինչպե՞ս թե Աքասը թագավորե . ուրեմն և Գուրգենդուխտը լինի թագուհի՞ . . . Սևադայի դստեր կենդանության ժամանակ՝ ափխազաց Գուրգենի աղջիկը հոչակվի հայոց զահի դշխո՞ . . . և հպարտ Սահականոյշը փակվի Սևանի մեջ իբրև մի հպատակ, իբրև ափխազուհու մի թշվառ գերի՞ն . . . Եվ տեսնե, թե ինչպե՞ս

հայոց իշխանները շրջապատում են նոր արքային, հաջողություններ են ստեղծում նրա համար . . . խոնարհում են գլուխները նոր թագուհու առաջ և քծնում ու խնկարկում են նրան . . . «Օ՛, այդ արդեն ամենից ավելի դժվարատարն է . . .», մտածեց ինքն իրան թագուհին, և կնոջ փառասիրությունն ու հակառակորդի ինքնասիրությունը նրա էությունը պաշարեցին: Նա մոռացավ, մինչև անգամ յուր իսկական վիշտը, անարգանաց զգացումը գերակշռեց նրա մեջ սիրո զգացման և կնոջ հատուկ սրամտությամբ նա չափեց իսկույն յուր ներքին վշտի և արտաքին անպատճության մեջ եղած անջրապետը և համոզվեց, թե ավելի հեշտ է ներքին վշտերով տանջվիլ, քան արտաքին անարգանքներից նվաստանալ . . .

— Ո՞չ, իմ մեծափառ թագավոր . այդ որոշումը չպիտի կատարվի. Սևանում դու չպիտի մնաս. գահն ու ժողովուրդը քեզ են սպասում, և դու պիտի վերադառնաս Ռստան, — խոսեց թագուհին վճռաբար:

— Անկարելի է . . . Այդ անելու համար նախ պետք է սիրտս խլեմ իմ կրծքից և գանգս դատարկեմ ուղեղից . . . Այս սրտով և ուղեղով ես գահ բարձրանալ չեմ կարող:

— Չե՛, դու պիտի զբաս քո ժողովրդին. նա նմանում է այժմ հովվից զրկված և անապատներում ցրված անտիրական մի հոտի. գայլերը չորս կողմից հալածում են նրան. մայրերի ու գառնուկների մայունը խլացնում է ձորերը . . .

— Այդ հոտը կժողովե Աքասը, նա ավելի պիտանի կլինի այժմ երկրին՝ քան ես:

— Մի՛ ասիր այդ . մի՛ տար Աքասի անունը . հայոց թագավորը կենդանի է դեռ:

— Ո՛չ, նա մեռել է վաղուց . նա մեռավ այն օրը, երբ Ցիկ-Ամրամի երեսից փախուստ տվավ նվաստաբար . . .

— Մի՛ ասիր այդ խոսքերը . մի՛ հիշիր անցյալը, աղաչում եմ քեզ . . .

Այս ասելով թագուհին բռնեց թագավորի ձեռքը և քնքաբար նայելով նրա աչքերին, որոնք անթարթ ուղղված էին լուսնին, կամացուկ ձայնով մրմնջաց .

— Աշո՞տ, իմ մեծափառ թագավոր, իմ սիրեցյալ ամոսին . մի՛ թույլ տար, որ ափխազուիին ծաղրեն քո Սահականույշի հպարտությունը, թո՛ղ որ հայոց թագուհին յուր կոշման մեջ հանդիպե մահվան . . .

— Ա՛խ . . . ինչպե՞ս քիչ ես ծանոթ իմ վշտերին . . . — շշնջաց թագավորը և դեմքը դեպի ծովակը դարձուց:

— Խոսի՛ր, եթե դեռ մի ուրիշ ցավ ունիս, քա՛ց արա իմ առաջ սրտիդ վարագույրը . . .

Թագավորը շպատասխանեց, նա լուր նայում էր ծովակին:

Եվ ի՞նչ պիտի պատասխաներ . ինչպե՞ս կարող էր նրա յուր սրտի

վարագույրը քանալ . . . այն
վարագույրը, որի ետևը ծածկված էր
վշտերից ծանրագույնը . . . Կարո՞ղ էր
միքե ասել՝ թե ինքը դեռ մտածում է
Սևորյաց հշխանուին, յուր հանցավոր
սիրո թշվառ զոհի վրա . . . թե ծանոթ է
նրա ընտանեկան տանջանքներին, թե
լսում է ամեն վայրկյան նրա արտասկող
սրտի անեծքը, նրա ոգետանջ
հառաչանքները . . . Ինչպե՞ս կարող էր
նա այլևս գահի վրա բազմել, փառքի ու
հաջողության հետևել, քանի որ ամեն
վայրկյան պիտի հնչեին յուր ականջին
նրա տխուր հեծությունները . քանի որ
շարունակ նա պիտի տեսներ յուր առաջ
նրա արտասուրները և ինքն իրան
ասեր . — բոլոր աշխարհից
փառաբանում է ինձ, հաջողությունները
պսակում են իմ վերադարձը .
Ժողովուրդը ցնծության տոն է
կատարում . . . Բայց այնտեղ,
Սևորյաց լեռների մեջ, Տավուշի
մրապատ խորշերում հեծում է մի
դժբախտ կին, սիրո հարվածներից
ջախջախված մի սիրտ, որին քողել են
ամենքը, որ կտրված, բաժանված է
աշխարհից, որ ապրում է միայն յուր
անարգանքի, յուր նվաստության
հետ . . . Այդ կնոջ մրմունջը հասնում է
մինչև իմ գահույքը, նա շշնջում է իմ
ականջին դառն և սրտահույզ խոսքեր .
«Մի՛ ծիծաղիր դու, երբ լալիս եմ ես, մի
զվարճանար՝ երբ սգում եմ ես . . .»,
ասում է նա ինձ, արդ ի՞նչ իրավունքով
ես պիտի նորեն աշխարհ մտնեմ, կյանքի
բարիքները վայելեմ, քանի որ յուր
սիրտն ու էությունը ինձ նվիրող կինը
կենդանի թաղված է անհայտության մեջ:

Այս մտքերը, որոնք վաղուց ի վեր տանջում էին թագավորին, այդ միշոցին այն աստիճան հուզեցին նրան, որ նա ինքն իրան մոռանալով թագականչեց .

— Ո՞չ, անկարելի է . ես չեմ կարող ապրել, քանի որ նա մեռնում է- . . . :

— Ո՞ւմ համար է խոսք, ո՞վ է մեռնողը . . . — հարցրեց թագուհին:

Թագավորը ցնցվեցավ և տեղից թարձրանալով աջը պարզեց թագուհուն . — Գնա՞նք . լուսինն արդեն խոնարհում է . . . — ասաց նա խրոխտ ձայնով:

— Բայց ո՞ւմ համար էիր խոսում, — հարցրեց կրկին թագուհին:

— Անհայտության մեջ մեռնողի համար, — պատասխանեց թագավորը և առաջ անցավ:

Թագուհին հետևեց նրան, առանց այլս խոսել իշխելու:

Գևորգ Մարգարետունի՝ Ե - Մի ծաղկով զարուն

← Ձ-
Վշտերից
ծանրագույնը

Ը-
Ծովամարտ
→

Մուրացան

Ե ՄԻ ԾԱՂԿՈՎ ԳԱՐՈՒՆ

Կեսօր Եր: Ցամաքաբերդի
ձկնորսները ուոկան էին ձգում ծովակը՝
Գեղամա համեղ ու բազմազան ձկներից
որսալու, երբ Գևորգ Մարգարետունու
հեծելախումբը հասավ այդտեղ:
Իշխանը զարմացավ՝ տեսնելով, որ
ձկնորսները փոխանակ լաստերով դեպի
լճի խորը գնալու, շարունակ նրա եզերքն
են պտտում, որով հաջողակ որս չպիտի
կարենային անել: Բացի այդ, լճի վրա
կամ եզերքում ոչ մի լաստ կամ նավակ
չէր երևում: Այդ հանգամանքը շարժեց
նրա հետաքրքրությունը, մանավանդ որ
իրան այն միջոցին լաստ էր հարկավոր
դեպի կղզին ուղղվելու համար:

Իշխանի հարցին՝ թե «ո՞ւր են ձեր
նավակները», ձկնորսները
պատասխանեցին .

— Արքայից իրաման եկավ, որ ոչ որ
եզերքում լաստ կամ նավակ չպահե, այդ

պատճառով ամեն ոք յուր ունեցածը
ծածկել է զյուղում:

Իշխանը գուշակեց, որ թագավորի
հրամանը տրված է՝ թշնամիների
մուտքը դեպի Սևան արգելելու
նպատակով: Այսուամենայնիվ
պատվիրեց, որ իրանց համար նավակ
իջեցնեն ծովը, բայց ձկնորսները
դժվարացան:

— Թագավորը մեզ կկախե, եթե
համարձակվենք նրա հրամանն
անարգելու, — ասացին նրանք և
խնդրեցին՝ չստիպել իրանց
անհնագանդ, գտնվել արքայի առաջ:

Իշխանը չպնդեց, բայց իրամայեց
նշան տալ կղզեցիներին՝ լաստ որկել
իրանց համար, իսկ մինչ այդ
հյուրսափրել յուր հեծյալներին Գեղամա
թարմ ձկներով:

Ծովափը պատող ժայռերի վրա
ձկնորսները կրակ վառեցին իսկույն:
Բոցը բորբոքվելով ծառացավ,
բարձրացավ դեպի վեր: Այդ եր այն
նշանը, որով կղզեցիներից լաստ էին
խնդրում եզերքում եղողները: Ծուտով
կղզու պարիսպներից դուրս ելան երկու
սևազգեստներ, որոնք դեպի
նավամատույցը հառաջանալով՝
լուծեցին այդտեղ կապած լաստերից
մինը և դեպի ծովի խորը մղեցին:

Մինչև լաստի մոտենալը,
ձկնորսները իրանց որսած ընտիր
«իշխաններից» ու «գեղարքունիներից»
պատրաստեցին համեղ նախաճաշ և
հյուրասիրեցին իշխանի հեծյալներին:

Միջօրեկ ժամերգությունը նոր էին
ավարտել կղզում, երբ իշխանը յուր
խմբով հասավ այդտեղ:

Թագավորը զարմացավ՝ տեսնելով
յուր առաջ Գևորգ Մարզպետունուն:

— Դո՞ւ էլ քո թագավորի հետ
ճգնելու եկար, — հարցրեց նա իշխանին
Ժպտալով:

— Ո՛չ, տեր արքա. այժմ
հանցանքներ գործելու և ոչ քեւ
ապաշխարելու ժամանակ է, —
պատասխանեց Մարզպետունին:

— Հանցանքներ գործելո՞ւ . . . —
հարցրեց թագավորը. — Մի՞թե
հանցանք գործելու համար էլ որոշ
ժամանակ է լինում:

— Այո՛, տեր արքա: Տասը
պատվիրաններից մինը «մի
սպանաներ» խոսքն է: Այժմ հասել է այդ
պատվիրանի դեմ գործելու ժամանակը,
մենք շարունակ պիտի սպանենք:

— Հույս ունիս՝ ինձ քո հանցանքին
մասնակից անելու համար չես եկած:

— Եթե իմ գորքին թագավորն
առաջնորդեր, ես քսան տարավ
կերիտասարդանայի:

— Քո գորքի՞ն. Մի՞թե գորք ունիս
ժողոված,- — զարմանալով հարցրեց
արքան:

— Այո՛, մեծափառ տեր:

— Որտե՞ղ է զտնվում քանակդ:

— Այստեղ, Սևանում:

— Սևանո՞ւմ, — ավելի ևս
զարմանալով հարցրեց թագավորը:

— Այո՛, տեր արքա, Սևանում . . .

Թագունին, որ ներկա էր իշխանի
խոսակցությանը, ընդհատեց նրան .

— Ես նայում էի իմ դիտանցից, երբ
քո լաստը մոտենում էր կղզուն . թեզ հետ
միայն մի խմբակ կար, հազիվ քսան
մարդուց բաղկացած, իսկ մնացածները
ե՞րբ հասան այստեղ:

— Իմ քանակը կազմված է հենց
քսան մարդուց, ես ավելին ձեռք բերել
չկարողացա, — պատասխանեց
իշխանը:

— Դու հիվա՞նդ ես, Մարզպետունի
իշխան, — հարցրեց թագավորը՝ աչքերը
նրա վրա սեղոնելով:

— Գուցե կասկածում ես, թե
խելազարվա՞ծ եմ, — ժպտալով
հարցրեց իշխանը:

— Այո՛, ինձ այդպես է թվում, —
հարեց թագավորը լրջությամբ: -Ասում
ես, որ քսան մարդուց է բաղկացած
քանակի, և միևնույն ժամանակ
փափազում, որ քո թագավորն
առաջնորդե նրան: Ծա՞ղը է այդ, թե
երգիծանք . . .

— Քա՞վ լիցի, եթե համարձակվեմ
այդ չափ լրբանամ քո առաջ, տեր
արքա . . . — պատասխանեց իշխանը
հուզվելով:

— Ի՞նչ զորք է ուրեմն այն, որի անունով խոսում ես դու:

— Հենց հիշածս քսան հոգիներն են: Նրանք են իմ զորքն ու բանակը կազմում:

Թագավորն ու թագուհին զարմացած նայեցին իրար, կարծես կամենալով հարցնել միմյանց, թե «արդյոք այս մարդը չէ՝ խելագարվել . . .»:

Մարզպետունին թափանցեց նրանց սրտի խորքը և դառը ժպտալով ասաց .

— Իրավունք ունիք ինձ խելագար անվանելու: Այս ընդհանուր տագնապի օրերում, երբ զորեղ իշխանները իրանց հազարավոր զորքերով փակված են ամրոցներում, խելագարություն է, իհարկե, քսան հոգով բաց դաշտն իջնել՝ թշնամու հետ ընդհարվելու համար: Բայց ես այդ անում եմ, որպեսզի կարողանամ ամոթի կնիք դրոշմել բոլոր այն իշխանների ճակատին, որոնք հայության անունով խոսում, հայ տոհմականությամբ հպարտանում են, բայց հայրենիքը ճգնաժամում եղած միջոցին մատը չեն շարժում նրան օգնելու համար:

— Այդ դու կարող ես անել, եթե հաղթությամբ պսակես հանդուգն ձեռնարկությունդ, — նկատեց թագավորը. — բայց ի՞նչ կարող են անել քսան հոգիները թշնամու ահավոր զորության առաջ:

— Իմ քսան հոգիներից յուրաքանչյուրը կարող է վանել հարյուր հազարացի: Եթե հոգնախումբ

բանակների դեմ կանգնել շկարողանանք, գոնե նրանց ուժը ջլատել կամ կարգը խանգարել կարող ենք միշտ:

— Այդպիսով շատ փոքր օգնություն կարող ես անել հայրենիքիդ:

— Ամեն մեծ գործ նախ փոքրով է սկսվում:

— Ուրեմն դու հույս ունիս, թե վերջ ի վերջո պիտի հաղթանակե՞ս:

— Երկուսից մինը . կա՞մ կհաղթանակեմ, կա՞մ թե իմ խմբով ի սպառ կշնչվեմ: Ես չեմ կարող նստել իմ բերդում և իմ կյանքը խնամել այնպիսի մի ժամանակ, երբ թագավորը զահը թողած՝ ճգնում է Սևանում, երբ կաթողիկոսը աթոռը կորցրած՝ թափառում է աստանդական, երբ ժողովուրդը, հազարներով ճարագ է դառնում քշնամուն . . . Եթե իմ եղբայրակիցները մեռնում են, ես ինչո՞ւ պիտի ապրեմ . մի՞թե նրանց կորուստը ողբալու համար: Այդ վայել է կանանց, երբե՞ք այն մարդուն, որի բազուկը դեռ կարող է սուր շարժել, որի ձայնը դաշտում կարող է որոտալ . . .

Թագավորն աշքերը հառած նայում էր իշխանի վրա, որ խոսում էր ինչպես մարմնացյալ հայրենասիրություն . նրա սիրտը հուզվում էր, նա կամենում էր զրկել և համբուրել այդ քաջին և միևնույն ժամանակ կամենում էր ասել .

— «Որքան երջանիկ ես դու, Գևորգ իշխան, որ կարող ես իբրև հասարակ զինվոր մարտնչել հայրենիքի

համար . . . իսկ ես զրկված եմ նույնիսկ
այդ միտրարությունից . . . »:

— Ինչո՞ւ ուրեմն եկար Սևան, —
հարցրեց քագավորը յուր հուզումը
ծածկելով:

— Իմ արշավանքն սկսելուց առաջ
արքայի հրամանն ու օրինությունն
ստանալու եկա:

— Իմ քա՛ջ և հավատարիմ իշխան .
դու ուրեմն փառքն անգամ չես կամենում
առանց քո արքայի հրամանին
վայելել . . . Դու արժանավոր զինակից
հանդիսացար ինձ, բայց ես, ավա՛ղ, քեզ
անարժան քագավոր . . .

— Մի՛ ասիր այդ, տեր արքա .
բախտը կարող է վանդակի մեջ փակել
առյուծին, բայց նրա սիրտն ու կորովը
կապտել չի կարող: Ապրիր դու այստեղ,
մինչև ոք քո ծառան վանդակը դարբնող
ձեռքերը կփշըն . . .

— Իմ քաջ, իմ ազնիվ իշխան,
վանդակը դարբնել են . . .

Նա կամենում էր ասել՝ «այնպիսի
ձեռքեր, որոնց եթե փշընիր, ինձ
հավիտենական վիշտ պիտի
պատճառեիր . . .», բայց նա ընդհատեց
խոսքը և վեր կացավ տեղից հանկարծ .

— Ո՞ւր են քո քաջերը . զնանք
նրանց մոտ: Այդ հերոսներն արժանի են,
ոք քագավորը նրանց ընդառաջն և ոչ քեզ
իրանք գան նրա կոչին:

Այս ասելով քագավորն առաջ
անցավ և իշխանը հետևեց նրան:

Բարապանն արդեն ուրիշ
ճանապարհով վազեց դեպի
ուխտավորների կացարանը՝ խմբի
անդամներին արքայի գալուստը
հայտնելու:

Վահրամ սեպուիի հրամանով
նրանք դուրս եկան խկույն իրանց
խուցերից և սպառագինված շարվեցան
կղզու ծառազարդ տափարակի վրա:

Թագավորն ու իշխանը իշնում էին
բլրի կողմից: Եթք նրանք հասան ս.
Աստվածածնի տաճարին և
խոտորվեցան դեպի տափարակը,
ուխտի զինվորները միաձայն որոտացին՝
«Կեցցե՛ թագավորը»:

Այդ գոչունը հուզեց արքային:
Որքա՞ն ժամանակ էր, որ նրա ականջին
չէր հնչել այդ ձայնը, որքա՞ն ժամանակ
էր, որ նրան ոչինչ չէր հիշեցնում, թե
ինքը՝ հայոց թագավորը, Հայաստանի
իշխանապետն է, թե դեռ այդ երկրում
կան մարդիկ, որոնք հավատարիմ են
իրան և որոնց ինքը կարող է
հրամայել . . . Ճգնազգյաց միաբանների
ընկերակցությունը, նրանց
հանապազօրյա պաշտամունքները,
որոնց գրեթե միշտ ներկա էր լինում
ինքը, կղզու անշարժ ու խաղաղիկ
կյանքը և նրա հետ միասին էլ յուր
ծանրազոյն վշտերը՝ ամեն ինչ
մոռացրել, ամեն կենդանություն մեոցրել
էին յուր մեջ: Նրան թվում էր, թե բոլոր
աշխարհիք քնած է Սևանի պես, թե ոչ մի
տեղ այլևս չկա կենդանություն, թե մահը
յուր թևերը տարածել է արդեն համայն
հայոց վրա . . .

Բայց ուխտի զինվորների աղաղակը կարծես վայրկենապես սթափեցրեց նրան . մի հաճոյական և կենարար դոդ նրա մարմինը ցնցեց և քաշագնական զգացմունքով հոգին ու սիրտը լցվեցան:

Թագավորը թեպետ ուներ կղզու մեջ հարյուրի շափ զինվոր, բոլորն էլ ընտիր, զինավարժ մարդիկ, բոլորն էլ քաշասիրտ և դիմագրավող, բայց նրանք էլ կղզում անգործ մնալով և արքայի նման հոգեսոր պաշտամանց հաճախելով՝ թուլացել, թմրել էին արդեն և զենքերն ու զրահը մի կողմ ձգել: Նա տեսնում էր դրանց ամեն օր խուցերի առաջ նստած և կամ ուղարկը ձեռքներին կղզու շուրջը քափառելիս, և չէր վրդովվում, կարծելով թե՝ հենց այդ էլ պիտի լիներ դրանց զրադմունքը: Բայց երբ նա տեսավ յուր առաջ Մարզպետունու սակավաթիվ, բայց զոտեպինդ, զրահազգեստ և զինավառյալ այդ խմբակը, պատրաստ, կարծես հարձակվելու և ամեն զորություն ու ընդդիմություն ընկճելու և կործանելու, նա մի տեսակ աշխույժ ստացավ և քայլերն արագացնելով հասավ զինվորներին:

— Ապրի՛ք, իմ քաշեր, — քացականչեց նա և խումբը նորեն որոտաց .

— Կեցցե՛ թագավորը:

Վահրամ սեպուհն առաջ անցնելով սաղավարտը հանեց և գլուխ խոնարհեց արքային:

Վերջինս աշը պարզելով՝ ողջունեց նրան շերմագին:

Սեպուհին հետևեց Մուշեղ
քերդակալը, որին թագավորը բարեհաճ
խոսքերով ընդունեց:

Առաջ անցավ ապա Գոռ իշխանիկը:
Թագավորը նրան տեսնելուն պես
բացականչեց:

— Դու Է՞լ այստեղ, իմ սիրեցյալ
Գոռ... Դու Է՞լ անձնվեր քաջերի
խմբում:

Այս ասելով թագավորը թևերը
բացավ և գրկախառնելով պատաճուն,
որ սաղավարտը ձեռին մոտեցել էր
իրան, համբուրեց նրան սրտագին:

— Որի՞ պաշտպանության
հանձնեցիր հարսնացուդ, Գոռ, —
հարցրեց թագավորը ժպտալով:

— Յուր իսկ պաշտպանության, —
պատասխանեց պատանին
շառագունելով:

— Այո՛, հայրդ ինձ պատմեց: Նրա
պաշտպանության է հանձնված և
Գառնին: Սյունյաց օրիորդը արժանի է
այդ պաշտոնին: Երբ այր մարդիկ
կովում են դաշտում, կանայք կարող են
քերդերը պաշտպանել... Թեպետ
ցավալի է, որ հայոց երկիրը միայն քան
տղամարդ է դաշտը հանում այսօր.
Քայց մյուս կողմից էլ ուրախալի է, որ
այդ քան քաջերին հետևում է սի կին. և
որ այդ կինը իմ որդեգրուիին և Գոռի
հարսնացուն է... Գնա՛, ի՛մ քաշ,
արժանի՛ եղիր քո նրցանակին:

Այս ասելուց հետ թագավորը
մոտեցավ մյուս զինվորներին, բոլորի

հետ խոսեց, բոլորին էլ քաջալերեց և
ապա դառնալով Մարզպետունուն,
առաջարկեց նրան միացնել յուր խմբին
Սևանում գտնված զինվորների կեսը:

Իշխանը հրաժարվեցավ արքայի
առաջարկությունից, չկամենալով
նվազեցնել նրա թիկնապահների թիվը:

— Վտանգի միջոցին մենք կարող
ենք փախչել, — ասաց նա նրան, —
բայց արքան այս կղզում խուս տալու
տեղ չունի. անկարելի է մի զորական
անգամ հեռացնել այստեղից:

Թագավորը գովեց յուր հավատարմի
հոգածու զգուշությունը և ապա
դառնալով նրան ու Վահրամ սեպուհին՝
ավելացրեց.

— Իմ իշխանները թողեցին ինձ
միայնակ և ամոքահար, այդ
պատճառով ես մտա Սևան իբրև
կամավոր գերի: Եթե դուք կհաջողիք ձեր
ձեռնարկության մեջ և կկարողանաք
սրբել այն արատը, որ դրին մեր դրոշի
վրա տիրադրութ իշխանները, այն
ժամանակ ես նորեն կելնեմ իմ քանտից
և կպսակեմ ձեր հաջողությունը իմ
արշավանքներով: Այս օրվանից իմ
դրոշը ես կհանձնեմ ձեր խմբին, թո՞ղ նա
ամեն տեղ ոգևորե այս քաջերին և
հիշեցնե, որ թագավորը կալանավոր է
Սևանում . . .

Այս ասելով թագավորը հրամայեց
թիկնապահներին բերել արքայական
դրոշը:

Խոր լուրջուն տիրեց: Ուխտի
զինվորները ակնածությամբ սպասում

Եին թիկնապահների դարձին: Երբ դրոշը երևաց, ամենքն իսկույն սաղավարտները հանելով միաբերան գոչեցին. «Կեզցե՛ թագավորը»:

Վերջինս առավ դրոշակը թիկնապահների ձեռքից և հանձնելով այն Մարզպետունուն, ասաց.

— Այս դրոշի հետ միասին տալիս եմ քեզ իրավունք՝ գործել ամեն տեղ իմ կողմից և անունից: Այս դրոշը իմ փոխարեն կլինի քո խմբին և՝ առաջնորդ, և՝ զինակից:

Նոյն օրը ուխտի զինվորներին սեղանակից արին իրանց թագավորն ու թագուհին: Իսկ հետևյալ առավոտ հեռացավ խումբը Սևանից՝ տանելով յուր հետ արքայական դրոշը և թագավորի, թագուհու և բոլոր միաբանության օրինությունը:

Հասնելով Ցամաքաբերդ՝ ուխտի զինվորները ձիաները հեծան և Արարատյան դաշտի ճանապարհը բռնեցին: Նրանց նպատակն էր հանդիպել Բեշիրի իրուսակներին, որոնք զանազան խմբերի բաժանված՝ շրջում էին այդ դաշտի անպաշտպան գյուղերը և ավարի տալիս նրանց: Բյուրականի առումը և անխիղճ կոտորածն ավելի էր նրանց համարձակություն տվել և բարբարոսությունները գրգռել: Այժմ անարգել առաջ էին գնում նրանք, շակնածելով բնավ հայ իշխաններից, որովհետև զիտեին, որ դրանք բերդերից շպիտի իշնեն և շինականի գույքն ու կյանքը պաշտպանելու համար իրանց անձը վտանգի մատնեն:

Արդ, Մարզպետունի իշխանը կամենում էր հանդիպել այդ հանդուգն հեղուղակներին, որովհետև հույս ուներ, թե առանձին-առանձին պատահելով նրանց՝ կարող է շատերին ոչնչացնել:

Բայց հազիվ յուր հեծելախումբը չրազդան գետն անցավ և ահա՛ զաղթականների մի բազմություն ընդառաջեց նրան:

— Որտեղացի՞ եք և ո՞ւր եք գնում, — հարցրեց նրանց իշխանը:

— Գեղա բերդիցն ենք, տեր, — պատասխանեց հաղթանդամ ու բարձրահասակ առաջնորդը. — գնում ենք Սյունյաց լեռներում ամրանալու:

— Ուրիշները դիմում են դեպի Գեղ, իսկ դուք փախչո՞ւմ եք այնտեղից, ի՞նչ է պատահել. ո՞վ է հարձակվում ձեզ վրա:

— Բեշիրը, տե՛ր:

— Ո՞վ ասաց ձեզ:

— Դվինից լուր դրկեց կաթողիկոսարանի վերակացուն:

— Ե՛, լավ, ել ինչո՞ւ եք փախչում, չԵ՞ որ Գեղա բերդն ամուր է բավական:

— Ամուր է, բայց զորք քիչ ունի:

— Թշվառականնե՛ր, եթե ամենքդ այդպես կփախչեք այնտեղից, իհարկե զորք չեք ունենալ, ինչի՞ համար է այդ հաղթ հասակը, եթե տազնապի բռպեին տուն տեղ պիտի ձգես. Ե՛տ դարձեք այս

վայրկենին, թե չէ ամենքիդ սուր քաշել
կտամ:

Առաջնորդը նայեց յուր ընկերներին,
կանայք ծածկոցները բանալով սկսան
դիտել խոսող իշխանին, իսկ երեխաները
վախկոտ նայվածքով նրանց շուրջը
կծկվեցան:

— Ե՛տ դարձեք, — կրկնեց իշխանը,
— այստեղ եղող բոլոր տղամարդկանց
պահակ պիտի կարգեմ Գեղա
պարիսպների վրա:

Գաղթականներն սկսան աղաչել
իշխանին՝ քոյլ տալ իրանց շարունակել
ճանապարհը, բայց Մարզպետունին
մնաց անողոք:

— Տե՛ր, դու մեզ, ուրեմն, մատնում ես
Բեշիրին, նա մի երկու օրից Գեղա քերդը
պիտի գրավե, — խոսեց պառավ մի կին:

— Ես քոյլ չեմ տալ, մայրիկ, որ
Բեշիրը հասնե Գեղ. բայց եթե աստծուց
վիճակված է քեզ մահ, ապա լավ է, որ
տանդ մեջ մեռնես, քան թե օտարության
մեջ:

— Ես ցավում եմ ոչ թե ինձ, այլ
երիտասարդների համար:

— Նրանք քող իրանք պաշտպանեն
իրանց:

Այս ասելով նա հրամայեց
գաղթականների առաջնորդին ետ
դարձնել ամենքին. իսկ ինքը յուր խմբին
դառնալով ավելացրեց.

— Մեր ծրագիրը փոխվեցավ:
Ուղեկցենք այս փախստականներին

մինչև Գեղա ստորոտը, իսկ այնուհետև
կդիմենք ուր որ հարկավոր է:

Հետևյալ ավոր երեկոյան իշխանը
յուր հեծելախմբով բաժանվեց
զաղթականներից . նրանք բարձրացան
դեպի Գեղա լանջերը, իսկ ինքը բռնեց
Դվնո դաշտի ճանապարհը:

Որովհետև մութը կոխում էր, իշխանն
ու սեպուիր որոշեցին շատ չհեռանալ
Գեղա սահմաններից: Ուստի ուղղվելով
դեպի Ուրծառոր, բարձրացան մի
փոքրիկ լեռնազոտություն, որ ծածկված
էր անտառով ու մացառութով: Այդտեղ
գտան նրանք ծառերով հովանավոր մի
անքույթ ծածկարան, ուր և իշան
հանգստանալու և գիշերելու:

Չինվորներից մի քանիսը
զբաղվեցան իսկույն խմբի սակավապես
կերակուրը պատրաստելով, իսկ մի
քանիսը փութացին ջուր բերելու: Լեռան
լանջերի վրա աղբյուր չգտնելով, նրանք
վայր իշան դեպի հովիտը այդտեղ հոսող
գետակից ջուր վերցնելու: Դա Վեդիի
վտակներից մինն էր, որ խոխոշալով
իշնում էր Գեղա բարձունքներից: Նազիվ
մացառութից ելան զինվորները և ահա՛
հանդիպակաց լանջերի վրա զարկած
տեսան բազմաթիվ վրաններ, որոնցից
շատերի առաջ խարույկներ էին
վառվում:

Դա հազարացիների բանակն էր:

Չինվորները վերադարձան և
պատմեցին այս մասին իշխաններին:

— Դրանք ուրեմն Գեղն առնելու են
գնում, — գուշակեց սեպուիր:

— Անշուշտ, — պատասխանեց
Մարզպետունին:

- Ի՞նչ պիտի անենք այժմ մենք:
- Մի՞թե դեռ չգիտես:
- Գիտեմ. պիտի խանգարենք . . .
բայց . . .

— Ուրիշ անելիք չունինք: Վայելենք
մեր ընթրիքը և գործի սկսենք, —
վճռաբար ասաց իշխանը և բազմեց
խոտերի վրա, ուր բացված էր
անպաճոյած սեղանը: Նրանք բոլորեցին
ամենքը միասին, որովհետև, նրանց մեջ
չկար այլս իշխան ու ծառա. նրանք
ամենքը եղբայրներ էին, մի խաչի ու
դրոշի զինվորներ: Նրանց կերակուրք
կազմում էին Սևանի եփած ձկները, մի
քանի կտոր խաշած միս և
Գեղարքունյաց ընտիր պանիր:

Ընթրիքի վրա ոչ ոք չէր խոսում.
ամենքը լուս ուսում էին: Բայց այդ՝ ոչ
այն պատճառով, որ ուշադիր էին իրանց
քաղցր հազեցնելուն, այլ այն, որ ամենքն
էլ մտածում էին սկսելիք գործի մասին,
որ կարի հանդուզն և վտանգավոր մի
ձեռնարկություն էր:

Երբ ընթրիքը վերջացավ, Գևորգ
իշխանը վեր կացավ տեղից և ասաց.

— Սիրելի քաջերս. աստված
թշնամին մատնել է մեր ձեռքը, պիտի
օգուտ քաղենք այս հաջողությունից:
Առավտոր՝ դեռ լույսը չբացված մենք
կհարձակվենք թշնամու վրա: Այս արդեն
վճռված է: Պառկեցեք ուրեմն և
հանգստացեք,

հոգնություններդ առնեք և վաղվա համար ուժերնիդ կազդուրեք, իսկ ես և Վահրամ սեպուիր կերթանք նախ թշնամու դիրքն ու բանակը հետազոտելու և ապա կբարձրանանք Գեղ, տեղացիներից հարկ եղած օգնությունը հայթայթելու:

— Թո՛յլ տուր, հայր իմ, որ ես ևս հետևեմ ձեզ, — ասաց Գոռ իշխանիկը:

— Ո՛չ, զավակս. դու Էլ պառկիր և հանգստացիր, զինվորը չպիտի զատվի յուր ընկերներից, — պատասխանեց իշխանը լրջությամբ, կամենալով հասկացնել որդուն, թե ինքը ոչ մի առավելություն չունի մյուսներից և, հետևապես, պիտի հնազանդե հոր ձայնին, ինչպես յուր ընկերները:

Գոռը ժպտալով գլուխը խոնարհեց: Իշխանն ու սեպուիր քողնելով զինվորներին՝ ուղղվեցան դեպի բանակի կողմը:

Հովհանը, ուր զարկած էին թշնամու վրանները, ընկած էր երեք բարձրության մեջ: Նրա հյուսիսային կողմը բարձրանում էին Գեղա դարևանդները. արևմտյան կողմից ընկած էր այն լեռնագոտին, որի վրա գտնվում էին ուխտի զինվորները, արևելյան մասը փակում էին բարձրադիր բլուրներ, իսկ հարավից բացվում էր Վեղիի դաշտը, ուր խոխոչում էր համանուն գետը:

— Եթե հարձակվենք այս կողմից, — ցոյց էր տալիս իշխանը ձորահովտի հյուսիսակողմը, — այն ժամանակ կստիպենք թշնամուն փախչել դեպի հարավ:

Մեր գործը պիտի լինի հանկարծակի բերել նրանց: Ուրեմն ամեն հնար գործ պիտի դնենք՝ շփոթել թշնամուն և թոյլ շտալ, որ կարգի զան կամ ճակատեն, որովհետև նրանց թոյլ ընդդիմությունն անզամ կարող է մեր գործը խանգարել:

— Գլխավորը ջահեր ձեռք բերելն է. հենց որ մի երկու վրան կարողանանք վառել, սարսափը կտիրե ամենքին, — խոսել սկսավ սեպուիր, — սակայն այդ պաշտոնը գեղեցիները պիտի կատարեն, իսկ մերոնք պիտի հարվածեն:

Երկար խոսելուց և այս ու այն կողմը հետազոտելուց հետ՝ իշխանն ու սեպուիր վերադարձան զինվորների մոտ: Նրանք ամենքն էլ քաղցր քուն էին մտել, բայց մի քանիսը եկողների քայլատրոփը լսելուց վեր թուան տեղներից: Արթուր էր միայն մի զինվոր, որ պահպանություն էր անում ձիաներին:

Գևորգ իշխանը տեսնելով Գոռին, որ գլուխը մի կոճդի հենած՝ անուշ մրափում էր, ակամա կանգ առավ նրա առաջ: Լուսինը, որ սահում էր երկնակամարի վրա, պայծառ շողերը ծառերի միջից թափանցելով՝ լուսավորել էր պատանու գեղեցիկ դեմքը, որ հանգչում էր այդ բոպեհն մի հանգիստ և խաղաղ ժպիտ:

Պղնձե զրահը, որ պատում էր նրա առողջ կուրծքն ու թիկունքը, ոսկեղբոշ սաղավարտը, որ ծածկում էր տակավին նրա գեղեցիկ գլուխը, բայց չէր կարողանում ամփոփել յուր մեջ նրա հարուստ խոպավիճերը, որոնք զարդարում էին պատանու ճակատն ու

պարանոցը, և վերջապես կմբավոր, արծաթազարդ վահանակը, որ բռնած էր ձախ ձեռքում և որով, քնի մեջ անգամ, պաշտպանում էր նա յուր կուրծքը, փայլում էին լուսնի առաջ մեղմ ճաճանչներով:

Իշխանը սկսավ նայել որդուն, ծնողական սիրտը կարծես զգաստացավ մի երկարատև արքեցությունից, և մի տիսոր զգացում սկսավ նրա սիրտը ճնշել:

«Գուցե իմ ձեռնարկությունը հաճելի չէ աստծուն, զուցե նա բարկանում է, որ ես հանդուզն մտքեր եմ հղանում և խաղաղ քուն վայելող արարածների վրա անակնկալ հարձակումն եմ գործում . . . Գուցե նա ինձ պատժելու համար հազարացիներից մինի սուրբ մխե իմ այս միամոր որդու կողը և նրա կենաց արևը խավարեցնե . . . Եվ ես հավիտյան զրկվեմ նրանից . . . իմ կյանքի այս միակ միսիթարությունից . . . Օ՛, և տեսնեմ նրան արյունաշաղախ, ժպիտը գեղեցիկ դեմքի վրա սառած և սիրուն աչքերը հավիտյան փակված . . . Ո՛չ, անկարելի է. ո՞ր աստվածը այնուինուն կարող է իմ կսկիծը փարատել . . . և ի՞նչ լուր տանեմ ես նրա մորը, ի՞նչ երեսով նրան երևամ . . . Արդյոք մի անզութ, մի բարբարոս չե՞մ ես. ինչո՞ւ շարգելեցի նրան Գառնիում . . . ի՞նչ ուժ պիտի ավելացներ նա ինձ համար, մի՞թե մի հասարակ զինվոր չէր կարող նրա գործը կատարել, ինչո՞ւ կամեցա Մարզպետունյաց Տան վերջին ճրագը խավարեցնել . . . Չէ, սա պիտի հեռանա այստեղից. և կամ մեր արշավանքը պիտի հետաձգենք» . . .

Այս մտքերն եին հուզում
Մարզպետունու հոգին, երբ սեպուիր
մոտենալով՝ զորավոր ձեռքը դրավ նրա
ուսին և ասաց .

— Մենք ուշանում ենք, տե՛ր
Մարզպետունի, այստեղ պառկած բոլոր
զինվորները նույնախիս մայրեր ունին,
որպիսին ունի Գոռ իշխանիկը, գնա՞նք:

Սեպուիի այս խոսքը սասանեց
իշխանին և նա կարծես անուրջից
սթափվելով՝ բացականչեց .

— Գնա՞նք . թող բոլորի մայրերն Ել
նահատակների ծնող հոչակվեն:

Համաձայն կանխավ արած
որոշման՝ իշխանը պիտի բարձրանար
Գեղ, նրանցից օգնական մարդիկ
բերելու, իսկ սեպուիր պիտի իշներ Վեղի
ավանը և, եթե այդտեղ չհաջողեր,
անցներ ճերմանիս և այնտեղից մարդիկ
հրավիրեր: Նրանց նպատակն էր՝
հայթայթել ոչ թե կովող զորք, այլ միայն
զոռացող ու աղմուկ հանող ամբոխ, որ
զիշերային ժամում կարողանար
սարսափ ազդել թշնամուն:

Ճիղին վտակի մոտ նրանք
բաժանվեցան: Իշխանը լեռան լանջերը
բարձրանալով, դարձյալ սկսավ Գոռի
վրա մտածել: Բայց այս անգամ ոչ իբրև
թուլասիրտ հայր, այլ իբրև
հայրենասիրտ զինվոր:

«Մինչև այսօր բյուր մեզ նմանները
զո՞հվել են թշնամու սրին . դրա
պատճառը եղել է այն, որ ամեն մի
իշխան, յուր տոհմն ապահովել
մտածելով կամ սիրելիների կյանքը

խնայելով՝ ձեռնպահ է մնացել ընդհանուր գործին մասնակցելուց: Երկրի ժողովուրդը զոհ է զնացել այն երկշոտ զգացմունքներին, որոնք մի ժամ առաջ պաշարել էին իմ սիրտը: Փրկության սեղանը դադարել է ազատություն բաշխելուց, որովհետև այդ սեղանի վրա զոհ մատուցանող չկա... Բայց ես հրապարակական խոստում արի. ես ահավոր երդում երդվեցա. ինչպե՞ս կարող եմ այդ երդման դրժել... Իմ Գոռը հավիտյան հո չի ապրելու, մահը վաղ թե ուշ պիտի փակե նրա աչքերը, կարող է պատահել, որ նա մեռնի հենց իմ հարկի տակ, մի ապիրատ դավաճանի թաքում հարվածից... Ինչո՞ւ ուրեմն չկամենալ, որ այդ մահը հանդիպե նրան հայրենիքի համար մղած կովի դաշտում: Ինչու չցանկանալ, որ անփառունակ մահվան փոխարենը՝ նա մարտիրոսական պսակը ստանա. ինչո՞ւ չմիսիթարվել այն քաղցր մտքով՝ թե աշխարհի մեջ ունեցած ամենաթանկագին հարստությունը իմ հայրենիքի ազատության նվիրեցի... և վերջապես մի՞թե իմ Գոհարը որդվո մահն լսելուն պես՝ չի կարող հերոս հելլենուհու նման ասել, թե «հենց դրա համար ծնեցի որդիս...»:

Այս մտքերն այնպես ոգևորեցին իշխանին, որ նա չզգաց, թե ինչպես անցավ Գեղա դարևանդները և հասավ ամրոցի պարիսպներին:

Դուն մոտ թակ չգտնելով, նա վերցրեց մի ահագին որձաքար և զարկեց երկարապատ դոներին: Փեղկերը դդրդացին, բայց աշտարակից պահապանի ձայն չլսվեցավ: Իշխանը

նորից կրկնեց յուր հարվածը և այս
անգամ միայն պահապանը յուր խոպոտ
ձայնը լսեցրեց:

— Բացե՛ք դուռը: Ի՞նչ քնելու
ժամանակ է, հիմարներ, թշնամին ձեր
առջևն է, — գոչեց իշխանը:

Մարզպետունու ձայնը ծանոթ էր
Գեղա պահակներին: Իսկույն իրար
զարթեցնելով դիմեցին նրանք
բերդակալին, որ և շտապեց դուռը
բանալու:

Իշխանը ներս մտնելուն պես
հրամայեց շեփոր հնչեցնել և ամրոցի
բնակիչները զարթեցնել:

— Ի՞նչ կա, տեր իմ, մի՞թե թշնամին
մոտենում է արդեն, — սրտատրով
հարցրեց բերդակալը:

— Ամեն մեկի հետ զատ-զատ
խոսելու ժամանակ չունիմ. հավաքիր
այստեղ ժողովուրդը, ասելիքս քո՛ղ
ամենքը լսեն, — պատասխանեց
իշխանը:

Բերդակալի հրամանով զինվորներն
խսկույն ազդարար շեփոր հնչեցրին
ամրոցի անցքերում: Բնակիչները
սարսափահար վեր թռան տեղներից և
յուրաքանչյուր տան կարող անձինքները
դուրս թռան փողոց:

Կես ժամվա մեջ արդեն Գեղի բոլոր
ժողովուրդը, ի բաց առնելով կանանց ու
երեխայոց, հավաքված էր բերդի դռան
հրապարակը: Նրանցից շատերը մինչև
անգամ զինված էին սրերով ու
նիզակներով:

Այստեղ հասան և այն զինվորները,
որոնք պահպանություն էին անում
բերդին: Իշխանը հրամայեց նրանց
ջահեր վառել, որպեսզի կարենային
միմյանց երես տեսնել: Ապա
բարձրանալով ժայռի մի բեկորի վրա,
սկսավ խոսել .

— Այօր վերադարձի Գեղ
այստեղից փախչող բազմաթիվ
անձանց: Նրանք պատմած կլիեին ձեզ,
որ մենք արքայի հրամանով եկած ենք
թշնամու դեմ, որ բանակած է այժմ
Վեղիի հովտում: Այսքան նոտ
շկարծելով թշնամուն, մենք բուն
բանակից առաջ անցանք (իշխանը
դիտմամբ ստեց՝ ամբոխին սիրտ տալու
համար). բայց որովհետև թշնամին
վաղը պիտի հարձակվի ձեզ վրա, ուստի
ես իմ խմբով որոշեցի շփոթել նրա
բանակը հենց այս գիշեր: Այդ մենք
կանենք մեր անակնկալ հարձակումով:
Դուք ամենքդ մեզ պիտի օգնեք այս
զործում, հավատացած լինելով, որ
հաղթությունը մեր կողմը պիտի լինի:
Հակառակ դեպքում Գեղը վաղվանից
ավերակ կդառնա:

— Մենք այստեղից ելնել չենք
կարող . . . մենք կովելու ուժ
շունինք . . . մենք զինվոր շունինք . . . —
սկսան խոսել ու գոչել այս ու այն
կողմերից:

— Լոեցեք. ինձ լսեցեք, —
հրամայեց իշխանը:

Ժողովուրդը լոեց:

— Ես ձեզանից չեմ պահանջում ոչ
զորք և ոչ զենք: Այլ միայն այն, որ բոլոր

այստեղ եղողներդ հետևեք ինձ և Վեդիի հովիտը պատող քլուրների վրա կենալով ձեր գոռոցն ու աղաղակը միացնեք հարձակում գործող մեր զինվորների ձայնին: Եվ եթե կգտնվեն ձեր մեջ մի քանի քաշեր, որոնք կցանկանան թագավորի ու թագուհու շնորհակալության արժանանալ, նրանք էլ շահերով թշնամու վրանները կկրակեն: Հենց որ աղաղակն ու հրդեհն սկսվին, թշնամին շփոթված պիտի փախչի: Այն ժամանակ կոտորածը կանեն իմ զորքերը, իսկ ավարը կմնա գեղացոց:

Իշխանի խորքերն ազդեցին ժողովրդի վրա: Թեպետ նրանցից ոմանք դարձյալ ընդդիմության աղմուկ հանեցին, բայց իշխանի առաջարկությունն ընդունողների թիվը շատ մեծ էր: Մի հասարակ աղաղակի կամ որևէ մի վրան կրակելու համար արքայական շնորհաց արժանանալու հույսը շատերի եռանդը վառեց: Իսկոյն խմբեր կազմվեցան. զենք չունեցողը զենք առավ վրան. պահակներից շատերը շահեր պատրաստեցին, ոմանք էլ հողե ամաններով կամ փոքր տիկերով կայրաձյութ վերցրին: Կային և մարդիկ, որոնք զինվեցան տապարներով կամ բահերով, և այսպես ամենքը միասին խմբվելով՝ լուս ու մունջ դուրս եկան բերդից և հետևեցին իշխանի ձիու սմբակներին:

Առաջին պայմանը անձայն ու անշշուկ ընթանալն էր, որին ամբոխը հետևում էր զգուշությամբ: Իսկ իշխանը դիտմամբ ծանր էր առաջանում, մտածելով՝ թե մինչև սեպուհի դարձը ինքը կարող է տեղ հասնել:

Բայց որքան մեծ եղավ նրա զարմանքը, երբ ուխտի զինվորների կացած տեղը հասնելով՝ տեսավ, որ սեպուիր վաղուց սպասում է իրան և որ Վեդիից ու Ճերմանիսից բերած մի բազմաթիվ ամրոխ խլրտում է լեռնալանջի ծմակում:

Իսկոյն սկսան իրանց կարգադրություններն անել: Ամբոխը բաժանեցին երեք հավասար մասի: Նրանցից ամեն մինը պետք է բռներ հովտի մի զարիվայրը: Զահավոր պահակները գաղտուկ պիտի մոտենային վրաններին: Հարձակման նշանը պետք է տար Մարզպետունին, իսկ առաջին կրակը պիտի վառեր սեպուիր: Այնուհետև պիտի փրթեր սոսկալի աղաղակ, որին կմասնակցեին բոլորը, առանց ընդհատելու: Կոտորածը կսկսեին միայն ուխտի զինվորները, աշխատելով սակայն չփակել փախչողների ճանապարհը:

Գիշերից բավական անցել էր. առավոտյան աստղը ծագում էր արդեն և արևելքի մեջ խավարն սկսում էր լուսից բաժանվել:

Հազարացիների քանակը ընկղմած էր խոր քնո մեջ: Կրակները վաղուց հանգել, և շարժումն ու շշուկը դադարել էին: Չեր լսվում նույնիսկ պահապանների քայլատրովիր: Ըստ երևոյթին ոչ մի երկյուղ չունեին նրանք հայերից: Եվ ո՞վ պիտի համարձակեր հազար մարդուց քաղկացած այդ քանակի հանգիստը վրդովել: Նույնիսկ Քեշիրի վրանի առաջ պահապաններն անուշ խոնդիում էին, երազելով անշուշտ Գեղա ամրոցի առումը, քնակիշների

կոտորածք և գեղեցիկ հայուհիների
գերումք . . .

Հանկարծ հովտի մեջ որոտաց
Մարզպետունու ձայնը .

— Հառա՞շ, քաջերս, աստված մեզ
օգնական . . .

— Կեցցե՛ թագավորը, — գոռացին
ուխտի զինվորները և հարձակվեցան:

Բլուրների վրա և լեռնալանջերում
ամբոխն սկսավ գոռալ: Արձագանքը
որոտաց հովտի մեջ և քանակի
վրանները սկսան վառվել: Հազարացիք
սարսափահար եղած դուրս թռան
վրաններից, աղմուկն ու շփոթը տիրեց
ամեն տեղ և ուխտի զինվորները իրանց
կոտորածն սկսան: Հետզիետե վառվող
վրանների լույսն ընկավ բլուրների վրա և
երևան հանեց ամբոխի խմբերը, որոնք
իրանց գոյոյուն-գոչոյունով և զանազան
շարժումներով նմանում էին այդ
բարձրություններից իշնող ստվար
քանակների: Հազարացիք կարծելով թե
շրջապատված են արդեն քազմաթիվ
զորքերով, սկսան իրար կոտորելով
փախուստ տալ դեպի Վեդիի
հովտաբերանը, ամեն ոք աշխատում էր
յուր անձը փրկել, ձի ունեցողը ձիով էր
փախչում, հետևակը հետիոտն էր
վազում, ամենքը թեպես սրերը
մերկացրած, բայց զրեթե ոչ ոք հարված
չէր կշռում, այլ վահանը գլխին բռնած՝
հարվածներից ազատվիլ էր աշխատում:

Չնայելով, ոք Բեշիրը կատաղած
դուրս թռավ վրանից, հեծավ իսկույն յուր
ձին ու սկսավ գոռալ և կարգի իրավիրել
զորքը, բայց լսող չկար: Կրակի և

մթության խառնուրդում չեր որոշվում որոնք են հայերը և որոնք հազարացիք: Բեշիրին այնպես թվաց, թե մի հսկայական գորություն սեղմել է յուր գրկում հազարացոց բանակը, բայց և այնպես մի քանի թիկնապահների օգնությամբ նա սկսավ վանել յուր վրանի վրա հարձակվող քաջերին, որոնց թվումն էր Գոռը:

Արի պատանին, կամենալով հաղթության պսակներից թանկագինը գրավել, խիզախսել էր մինչև զորապետի վրանը: Հսկա հազարացին ահագին սուրբ բարձրացրած պատրաստվում էր յուր հարվածը կշռել պատանու գլխին, երբ Մարզպետունի իշխանը, որ աչքից չեր թողնում քաջ որդուն, ետևից որոտաց .

— Թշվառական, ո՞ւմն ես հարվածում:

Այս ասելով նա պողպատիկ սուրբ իշեցրեց Բեշիրի գրահապատ թիկունքին այնպես սաստկագին, որ նա սասանելով գլորվեցավ ձիուց: Իշխանն առաջ վարեց նժոյզը նրան կոխսկրտելու համար, բայց Բեշիրի թիկնապահները յուր դեմն արձանացան, և նա ստիպված էր յուր սրի հարվածները նրանց գլխին իշեցնել: Բեշիրը, չնայելով յուր հաղթանդամ հասակին, ճարպկությամբ դուրս սողաց խոնված մարտիկների միջից և մահը իրան հետամուտ տեսնելով, արագությամբ աշտանակեց թիկնապահներից մեկի ձին և սրարշավ դուրս փախսավ հովտից:

Այսուհետև փախուստն ընդհանրացավ . Էլ ոչ մի տեղ

դիմադրող չկար, ամենքն իրանց կյանքը
փրկելու վրա էին մտածում:

Այս տեսնելով բլուրների վրա եղող
խուժանը՝ որոտքնոստ աղաղակով
ընկավ փախչողների ետևից: Ուխտի
զինվորներից ազատվողները զոհ էին
դառնում նրանց քրերին և
տապարներին:

Հաղթությունը կատարյալ էր:

Առավոտյան դեմ հալածողները ետ
դարձան և զարմանալով տեսան, որ
ամբողջ հովիտը ծածկված է քշնամու
դիակներով: Նրանք չեին կարողանում
հավատալ, թե այդ ահազին կոտորածն
իրանք են արել:

Իշխանի առաջին գործը եղավ այն,
որ շուրջը ժողովե ուխտի զինվորներին և
տեսնե, թե այս անհավասար կովի մեջ
ի՞նչ կորուստ է ունեցել ինքը:

Նա համարեց բոլորին և ցավելով
տեսավ, որ երեք հոգի պակասում էին
յուրայիններից, նրանք ընկել էին կովի
մեջ:

Այսուամենայնիվ, հաղթությունն
այնքան մեծ ու փառավոր էր, որ այդ
երեք հերոսների կորուստը ծանր վիշտ
չպատճառեց նրանց: Ինքը իշխանը
սեպուիհի և Գոռի հետ միասին որոնելով
գտավ սպանված հերոսների
մարմինները և իսկույն էլ հրամայեց
վրաններից մեկի մեջ պատսպարել:
Ապա կարգադրեցին, որ ամբոխը
ժողովե ավարը մի կողմ, իսկ դիակները
ծածկե հողով:

Իսկույն սկսան վրանները քակել,
դիակները կապտել և ամեն ինչ
ժողովելով թերել իշխանների մոտ:

Խուժանի այդ տենդային
աշխատությունը դիտելով՝ Գևորգ
իշխանը դարձավ սեպուհին .

— Հիշո՞ւմ ես, Վահրամ, այն խոսքը
որ ասացիր ինձ Գառնո դղյակում:

— Ի՞նչ խոսք, — հարցրեց սեպուհը:

— Այն, որ ասում էիր, թե «մի
ծաղկով գարուն չի գալ»:

— Հիշում եմ:

— Ե՛, ինչպե՞ս եղավ, մի ծաղկով
գարուն բացվեցա՞վ թե ոչ:

— Օրինյա՛լ է աստված, բացվեցավ,
— պատասխանեց սեպուհը, և Ժայտը
խաղաց նրա խոշոր դեմքի վրա:

Գևորգ

Մարզպետունի՝

← [Ե-](#)
[Մհ
ծաղկով
գարուն](#)

Հ - Ծովամարտ

[Թ - Չըից
փախշողը
կրակի
մեջ](#) →

Մոլոցան

Ը ԾՈՎԱՄԱՐՏ

Մարզպետունի իշխանը, յուր գիշերային հարձակումը հաջողությամբ պսակելուց ետ, սուրհանդակ ուղարկեց Սևան՝ արքայական դրոշի տարած հաղթությունը թագավորին ավետելու:

Նոյնպիսի ավետյաց լուրով շտապեց Գառնի Գոռ իշխանիկը: Գեղանի բերդակալուին, որ դիտանցից արդեն ճշմարել էր ուրախության հայտարար դրոշը, դիմավորեց փեսացուին ամրոցի դռներում: Ավետյաց լուրը կայծակի արագությամբ տարածվեց բերդում: Գոհար իշխանուին, որ ամուսնու և որդու հեռանալու օրից ի վեր շարունակ տաճախում էր տխուր մտքերով, եկավ և փարեց որդուն ուրախության արտասուրով: Դոյակի և ամրոցի բնակիչները խոնվեցան իսկույն պատանու շուրջը՝ հաղթության մանրամասնությունները նրանից լսելու: Ապա ամենքը միասին մտան եկեղեցի՝ զոհություն մատուցանելու աստծուն՝ ուխտի զինվորների ձեռքով կատարած

այդ հրաշքի համար: Այնուհետեւ օրվա մնացորդներն անցուցին նրանք տոնակատարությամբ:

Բայց Գևորգ իշխանը այդ միջոցին զբաղված էր ուրիշ գործով: Նա հաստատ գիտեր, որ Բեշիրը չի հանգստանալ, մինչև որ յուր կրած պարտության վրեժը չլուծե: Ուստի առանց ժամանակ կորցնելու սկսավ նորանոր պատրաստություններ տեսնել, որպեսզի ոչ միայն ապագա հարձակմանց դիմադրե, այլև ինքը, հազարացիների ուժը ջլատելու համար, նորանոր հարձակումներ գործե:

Այդ նպատակով, ահա՝ թշնամու թողած ավարը յուր զինվորների և կովին մասնակցող խուժանի մեջ հավասարապես բաժանելուց հետ, նա անմիջապես քաշվեցավ Գեղ, յուր բանակն այդտեղ կազմակերպելու համար:

Եվ որովհետև հաջողությունը միշտ հաջողություն է ծնում, ուստի այս անգամ նրա կոչին շատերն եկան: Գեղա ամրոցի բոլոր զորքերը, Վեղի ավանի և Ճերմանիս գյուղի զինավարժ բնակիչները, Ուրծաձորի փախստականները և այլն, զունդագունդ հասան Գեղ և մտան իշխանի դրոշի տակ: Նոյնպես Գառն բերդապահ զորքերից շատերը խնդրեցին Սյունյաց օրիորդին՝ միջնորդել իշխանի առաջ, որպեսզի իրանք ևս ընդունվին նրա բանակի մեջ: Այդ միջնորդությունը տեղի ունեցավ, և Գառն զինվորները Գոռի հետ միասին փութացին Գեղ: Այսպիսով Գևորգ իշխանի բանակն ստվարացավ: Այժմ նա հինգ հարյուրից ավելի զինվոր

ուներ, որոնք կարող էին կովել բաց դաշտի վրա:

Բայց Բեշիրը Մարզպետունու հետ ընդհարվելու միտք չուներ: Յուր պարտությունը, փախուստը և զորքերի կոտորածը այն աստիճան էին նրան կատաղեցրել, որ մի Մարզպետունու հաղթելը կամ նրա «հրոսակները» ցրվելը գոհություն չեր պատճառի նրան: Նա որոշել էր դիմել Սևան, առնել նրա բերդը և բռնել այդտեղ ապաստանող հայոց թագավորին: Այդպիսի արիության զործը միայն կարող էր մոռացնել տալ նրան յուր կրած նախատինքը և սրբել այն արատը, որ ինքը յուր ձեռքով դրել էր հազարացոց դրոշի վրա:

Այդ միջոցներին Նսրը ոստիկանը հեռացել էր դեպի Ատրպատական՝ Գաբավոնացիների ապստամբությունը ճնշելու համար: Նա Բեշիրին կարգել էր Դվինում իբրև լիազոր տեղակալ: Այդ հանգամանքը, մանավանդ, տանջում էր զորապետին, որովհետև հենց յուր այդ լիազորության օրերում նա ամոթալի պարտություն կրեց Մարզպետունու քան զինվորներից: Այդ անլուր նախատինքը նա պիտի աշխատեր մեծագույն մի հաղթանակով ծածկելու:

Եվ ահա՛ նա իրամայեց ժողովել Դվին բոլոր հազարացի զորքերը, բերդերի պահակախմբերը, հետ դարձնել, մինչև անգամ, արաբացի հրոսակներին, որոնք մինչև այն ավարում էին անպաշտպան գյուղերը, և կազմել այդ բոլորից այնպիսի մի բանակ, որի տեսքից միայն թագավորը սարսափեր:

Երբ ամեն ինչ կազմ ու պատրաստ եղավ, նա ելավ Դվինից գիշերանց և ուղղվեցավ դեպի Սևան:

Եվ որովհետև դեռ երկյուղ էր կրում Մարզպետունու անակնկալ հարձակումից, այդ պատճառով նա Գեղա լեռներից շանցավ. այլ Մազաքը պատելով՝ մտավ Կոտայք:

Գևորգ Մարզպետունին, ընդհակառակը, սպասում էր Բեշիրին Գեղա ամրոցում, որովհետև հավատացած էր, թե նա իրանից միայն պետք է յուր պարտության վրեժն առնե:

Երեք օրից հետ հազարացոց բանակը Գեղամա ծովափունքը բռնեց, զարկելով յուր վրանները ուղիղ Սևանա հանդեա:

Բայց Բեշիրը, որ բնավ գաղափար չուներ այդ կղզու մասին, մնաց տարակուսած, երբ տեսավ նրան չորս կողմից շրջապատ:

— Ինչպե՞ս պիտի գրավենք այս տարօրինակ ամրոցը, — մտածեց նա ինքն իրան և խորհրդի իրավիրեց յուր զնդապետներին:

Նրանցից ոմանք խորհուրդ տվին լաստեր կազմել տալ և նրանց միջոցով զորքը հանել կղզին: Ոմանք ծովակի հատակը խոր չտեսնելով՝ առաջարկեցին հողով և քարերով լցնել այն անջրպետը, որ կղզին բաժանում էր ափից, և նրա վրայով հասմել մինչև ամրոցը: Իսկ մի ծեր զինվորական, որ ծանոթ էր հազարացիների դարեր առաջ Հայաստանում արած ավերածությանց

պատմության, առաջարկեց զորապետին
ծովակն արձակել:

— Ինչպե՞ս թե ծովակն արձակել,-
զարմացած հարցրեց Բեշիրը:

— Այնպես, ինչպես որ երկու
հարյուր տարի առաջ Մահմեդ Բ.
ոստիկանն արակ,-պատասխանեց
զինվորականը:

— Բայց նա ինչպե՞ս արավ:

— Երեք տարի շարունակ այս կղզին
պաշարեց, բայց գրավել չկարողացավ,
որովհետև կղզեցիները յուր բոլոր
հնարները ի դերև էին հանում: Քանի՛-
քանի՛ անգամ նա լաստեր շինեց և
բազմաթիվ զորք հանելով նրանց վրա,
կղզին շրջապատեց: Բայց հայերը
քարենկեց մեքենաներով ժայռեր էին
գլորում այդ լաստերի վրա և ջրի տակը
խորասուցում նրանց: Շատ անգամ էլ
երկաթե երկար կարթերով քաշում էին
լաստերը դեպի կղզու ժայռերը և վառած
նավք ածելով զորքի վրա, ցրտկում
նրանց: Ոստիկանը փորձեց մինչև
անգամ երկարամյա պաշարմամբ
սովամահ անել կղզեցիներին, բայց այդ
էլ չկարողացավ, որովհետև նրանց
վարժ լաստավարները ելնում էին կղզուց
զիշեր ժամանակ և շրջակա ափերը
հասնելով՝ առատ պաշար էին բերում
կղզին այնպիսի ժամանակ, երբ
հազարացիներից ոչ ոք չէր կարողանում
խանգարել նրանց: Երբ ոստիկանը
ամեն կողմից հույսը կտրած կամենում
էր պաշարումը թողնել և հեռանալ, մեր
արաբացի զիտուններից մինը, որ
զտնվում էր այդ ժամանակ Մուհամեդի
բանակում, եկավ և խնդրեց նրան

հրաման տալ իրան կղզին առնելու մի նոր հնարք գտնել: Ոստիկանը շնորհեց արաբացուն այդ իրավունքը: Եվ նա մի քանի օր շարունակ ծովակի շուրջը պտտելուց հետ եկավ և հայտնեց ոստիկանին, թե զտել է ծովն արձակելու և Սևանն ափից բաժանող անջրապետը ցամաքեցնելու հնարքը: Երբ Մուհամեդը զարմացած հարցրեց, թե «ո՞րն է այդ», նա պատասխանեց. — Սևանա լիճը գտնվում է շատ բարձր լեռների վրա, և այդ լճից ելնում է Հրազդան մեծ գետը: Այդ հանգամանքը ցույց է տալիս, թե հնարավոր է Սևանը պատող ափերից մինը փլցնել և դեպի շրջակա ձորերը անցը բանալով՝ ծովակի շուրջը դատարկել:

Արաբացի գիտնականի գյուտը հավանական գտավ Մուհամեդը և հրամայեց իսկույն փորել այն ափը, որ հարմար էր գտնում հնարագետը: Մի քանի շաբաթվան ընթացքում արաբացի զորքերը պատրաստեցին մի հսկայական ջրանցք, որտեղից ծովակի շուրն սկսավ հոսել դեպի յուր շուրջը պատող ահավոր ձորերը: Հոսանքը բանալուց երկու-երեք օր հետո այս անջրապետը, որ ահա մեր առջևն է, ցամաքեց բոլորովին և Մուհամեդի զորքը անաշխատ մտավ կղզին, գրավեց հինավորց բերդը, որ, ասում էին, յուր հիմնարկության օրից ի վեր դեռ ոչ մի զորավոր թշնամի չէր կարողացել գրավել, ապա սկսան կոտորել բնակիչներին, կողոպտել գանձերով հարուստ եկեղեցիները, գերի վարել այդտեղ ապաստանած հայազն իշխանուհիներին . . .

— Այդպես էլ մենք կանենք, — ընդհատեց Բեշիրը զինվորականին: -Ո՞վ որ ձեզանից կարող է այդ հինավորց ջրանցքը գտնել, թող շտապե, ես նրան ամենամեծ պարզեր կտամ:

— Այդ զիտնականը, տեր, իս նախահայրերից մինն էր, — շարունակեց զինվորականը, — և այդ պատմությունը ավանդաբար մնացել է մեր լնտանիքում: Գուցե դարձյալ նախկին հնարագետի թոռներից մինին հաջողի այդ գյուտը, ուստի խնդրում եմ ինձ շնորհել այդ հետազոտության իրավունքը:

Բեշիրը զիշավ հնարագետի ժառանգին խնդրած իրավունքը, և նա յուր մի քանի ընկերներով շտապեց Գեղամա ծովափունքը հետազոտելու:

Բայց որպեսզի այդ հնարք շհաջողելուց ժամանակ չկորցմեն, նա հոգաց նաև մյուս միջոցների մասին, այն է՝ փայտահարներ որկեց մոտակա անտառը, որպեսզի գերաններ կտրեն լաստերի համար:

Թողնենք այժմ հագարացիներին իրանց պատրաստությանց հետ և տեսնենք, թե ի՞նչ էին անում այդ ժամանակ Սևանա կղզում:

Առավոտ էր, երբ վանական հայրերից մի քանիսը ծովափն իջնող հրոսակների գնդերը նշմարեցին: Արաբական դրոշը ծանոթ էր նրանց, ուստի աճապարանոք խուցերը վազեցին՝ վանահորն ու միաբաններին այդ նորությունը հայտնելու: Երբ վերջինները բլուրը ելան՝ ծովափը

դիտելու, թշնամու հեծելազնդերը բռնել
էին արդեն հանդիպակաց
տափաստանները:

Մարգաբետունու հաղորդած լուրը
չէր հարմարում այս անակնկալ
նորության: «Եթե Բեշիրը հաղթված էր,
ապա ո՞րի զորքերն էին Սևանի վրա
հարձակվողները . . . »: Այս միտքը
երկյուղ բերավ միաբանների վրա:

Բայց երբ այդ մասին հայտնեցին
թագավորին, նա ամենի կասկածը
փարատեց՝ ասելով.

— Մարգաբետունուց ջարդ ուտելու
պատճառով է, որ Բեշիրը հարձակվել է
մեզ վրա. նա իշխանի վրեժը կամենում
է լուծել թագավորից:

— Ի՞նչ պիտի անենք այժմ, —
սրտատրով հարցրեց թագուհին, որ
միաբանների հետ միասին գտնվում էր
թագավորի մոտ:

— Ոչինչ, — անհոգ եղանակով
պատասխանեց թագավորը, — եթե
արաբացիք կփորձեն մոտենալ մեր
կղզուն, մենք կջարդենք նրանց լաստերը
և իրանց էլ ջրի հատակը
կխորասուզենք:

— Բայց ի՞նչ ուժով, մենք այստեղ
ընդամենը հարյուր զինվոր ունինք, —
հարցրեց թագուհին երկյուղագին:

— Հարյուր էլ միաբան, — հարեց
թագավորը. — ով որ ազգի հացն
ուտում է, ազգի համար էլ կարող է
կովել:

— Մենք պատրաստ ենք . մենք չենք
փախչիլ կովից, — դիտեց վանահայրը .
— միայն թե զենք է պակասում մեր
եղբարց:

— Զենք շատ ունին նրանք, —
պատասխանեց թագավորը . — կղզին,
փառք աստուծո, ժայռապատ է . իսկ
լաստերի հետ կովելու համար
հարկավոր չէ սուր կամ նիզակ:
Հրամայիր, որ քարհատները ժայռեր
պոկեն կղզու խարակներից և ժողովեն
նրանց ափերի մոտ: Մեր սուրբ հայրերը,
կարծում եմ, քարկոծել կարող են .
հետևապես, երբ իմ զինվորները կսկսեն
նետահարել և կամ կարթերով լաստերը
քաշել, նրանք էլ իրանց տարափը
կտեղան:

— Այդ կարող ենք անել . . .

— Թույլ չենք տալ, որ կղզուն մի
լաստ մոտենա . . .

— Բոլորին կխորասուզենք . . .

Այս ու այն կողմից եռանդով խոսեցին
միաբանները:

Տակավին այս խորհրդի մեջ էին
թագավորն ու կղզեցիք, երբ արքայի
թիկնապահներից մինը ներս մտնելով
հայտնեց, թե թշնամու կողմից զրկված
մի նավակ գալիս է դեպի կղզին:

— Թո՛յլ տվեք, որ մոտենա, մի
նավակը մեզ շարիք բերել չի կարող, —
իրամայեց թագավորը: Ապա ելնելով
յուր կացարանից՝ պատվիրեց
թիկնապահներին սպառագինվել իսկույն
և իշնել կղզու տափարակը: Նոյն տեղ

ժողովելու պատվեր տվավ նաև
միաբաններին:

Երբ ամենքը հավաքվեցան,
թագավորը նոյնպես իշավ այդտեղ և
զինվորները առաջից, իսկ միաբանները
վերջից կարգերով, կանգնեցրեց նրանց
կղզու մուտքի կամ պարիսպների առաջ
այնպիսի մի ձևով, որ ափին մոտեցողը
կկարծեր, թե կղզին լիքն է զորքերով:

Նավակը, որ վարում էր
ցամաքաբերդի մի հայ, մոտեցավ
ափին: Նրա մեջ նստած էին երկու
հազարացի իշխաններ և մի քանի
զորական: Ենելով ցամաք, նրանք
հայտնեցին, թե Բեշիր զորապետի
կողմից պատզամ են բերել հայոց
թագավորին, ուստի կամենում են տեսնել
նրան:

Արքայի հրամանով թիկնապահները
առաջնորդեցին նրանց դեպի արտաքին
տունը, ուր գտնվում էր այդ ժամանակ
թագավորը: Նա չէր ցանկանում, որ
օտարները կղզու ներսը տեսնեն, ուստի
պատզամավորներին ընդունեց այդտեղ:

— Ի՞նչ բարի հրաման, — հարցրեց
թագավորը Ժամանակակից:

Պատզամավորները գլուխ
խոնարհելով պատասխանեցին .

— Բեշիր զորապետը բարեհաճեց
յուր ողջունն ուղարկել հայոց
թագավորին և հայտնել, որ
ամիրապետի հրամանով ու դրոշով նա
եկել է Սևան կղզին առնելու և իրան,
թագավորին, գերելու: Բայց որովհետև
ինքը Բեշիրը ի ներքուստ բարեկամ է

արքային, ուստի առաջարկում է նրան
զալ յուր վրանը՝ խաղաղության ու
բարեկամության դաշն կոելու, իսկ
Սևանը առանց կովի հանձնել իրան,
իբրև ամիրապետի իշխանության
պատկանող կալված: Հակառակ
դեպքում, — ավելացրին
պատգամավորները, — զորապետը
շպիտի խնայե ո՛չ քո անձին և ո՛չ
Սևանի բնակիչներին:

Թագավորը թեպետ խորը
վիրավորվեցավ այս հանդուզն
խոսքերից, բայց յուր սառնությունը
պահել աշխատելով, ժպտալով
պատասխանեց.

— Հայոց երկիրը ամիրապետինն է.
ոչ ոք կարող է այդ ուրանալ, ուրեմն
հարկ չկա կոհիվ մղել այս կղզու դեմ,
քանի որ նրա մուտքը փակված չէ ձեր
առաջ: Իսկ ինչ վերաբերում է ինձ,
հայտնեցեք Բեշիր զորապետին, որ շատ
զգացված եմ նրա ողջույնի և ինձ
առաջարկած բարեկամության համար:
Ասացեք, որ վաղ առավոտ անձամբ
կզամ նրան ողջանելու: Տեսությունս
հետաձգում եմ մի օր այն պատճառով,
որ կարողանամ պատրաստվել և պարտ
ու պատշաճ մեծարանքով դիմավորել
զորապետին:

Պատգամավորներն իհացան
թագավորի խոնարի ու քաղաքավար
պատասխանի վրա, որովհետև նրա
սիրտը թափանցել չկարողացան, ուստի
ուրախ — ուրախ իրանց նավակը
դառնալով՝ դեպի բանակն ուղղվեցան:

Երբ Բեշիրը թագավորի
պատասխանը լսեց, հրճվեցավ. նա

հավատաց, որ թագավորը սարսափել է արդեն յուր զորքի թագմությունից և թե յուր տեսությունը հետաձգել է այն պատճառով, որ արժանավոր ընծաներ պատրաստե յուր համար:

Բայց թագավորը դառնալով յուրայինների մոտ, հայտնեց, որ պատրաստվին վաղը ևեթ թշնամու վրա հարձակվելու:

Արքայի թիկնապահները, որոնց թիվը հազիվ հարյուրի էր հասնում, մնացին ապշած:

«Ինչպե՞ս թե հարձակվել թշնամու վրա. ի՞նչ կարող ենք անել մենք այն ահազին բանակի դեմ . . .», մտածեցին նրանք:

Թագավորն այդ իմացավ և զինվորներին դառնալով հարցրեց.

— Կուզե՞ք, որ ձեր թագավորը գերվի բեշիրից:

— Երբե՞ք, — զոշեցին նրանք միաբերան:

— Պատրաստվեցեք ուրեմն կռվելու: Իշխան Մարզպետունին քան հոգով ջախջախեց այս բանակը, մի՞թե դուք, հարյուր հոգիք, նույնը չեք կարող անել:

Մարզպետունու քաջերի անունը ցնցեց զինվորներին:

— Առաջնորդի՛ր մեզ, տեր արքա. մենք հետ չենք մնալ նրանցից, — զոշեցին նրանք եռանդով:

— Ես ձեզ հետ կլինեմ մինչև իմ վերջին շունչը, — ասաց քագավորը: Ապա դառնալով կղզու դարանապետին հարցրեց. — քանի՞ լաստի պատրաստություն ունի կղզին:

— Քսան, եթե զործածական նավակները չհաշվենք,-պատասխանեց դարանապետը:

— Այդ բոլորը թող հանվին դարաններից: Վաղ առավոտ, դեռ արևը չծագած, նրանք պատրաստ պիտի լինին ծովն իջնելու:

— Պատրաստ կլինին նույնիսկ այս գիշեր, — հարեց դարանապետը և գլուխ խոնարհելով արքային, հեռացավ:

Թագավորի ձեռնարկությունը ավելի քան հանդուգն էր: Մի քանի տասնյակ զինվորներով զնալ հազարավորների դեմ և այն՝ ջրերի խորքից նրանց հետ կովելու համար, կնշանակեր՝ զնալ խսկական մահվան դեմ:

Վանքի միաբանները, որոնք ավելի լավ էին կշռում վտանգի մեծությունը, խոսեցին այս մասին թագուհու հետ, իսկ վերջինս եկավ արքային համոզելու, որ հետ կանգնե նա յուր մտադրությունից:

— Այս կղզու մեջ մենք կարող ենք ապահովապես պաշտպանվել, — ասաց նրան թագուհին. — մեր ունեցած զորքը և նրա հետ ել վանքի միաբանությունը կարող են հաջողությամբ հետ մղել ափերից թշնամու լաստերը: Դրա համար կղզին ունի ամեն հարմարություն: Իսկ կղզուց դուրս՝ չկա քեզ համար հենարան,

թշնամին յուր նետերի տարափով
կծածկե քո հարյուր զինվորներին,
այնուհետև կղզին կմնա արաբացոց
կատաղության նշավակ:

— Երկու զորավոր պատճառներ
ստիպում են ինձ այդ քայլն անելու, —
պատասխանեց թագավորը, —
առաջինը՝ իմ արքայական
պատվասիրությունը: Այս գոռող
հազարացին համարձակվեցավ
պատգամավոր ուղարկել ինձ և Սևանը
պահանջել, անվանելով նրան
ամիրապետի կալված: Բացի այդ, նա
ինձ հրավիրեց յուր քանակը
բարեկամության դաշն կոելու, որ իրանց
լեզվով կնշանակե՝ գերության շղթայով
կապվելու . . . Այդ թշվառականը, որ
շարդ է կերել Մարզպետունու քան
զինվորներից, այնքան անզոր է
համարում հայոց թագավորին, որ
համարձակում է այսօրինակ
նվաստացուցիչ առաջարկություն անել
նրան: Այժմ իմ պարտականությունն է
հասկացնել նրան, որ առյուծը գառագղի
մեջ էլ առյուծի սիրտ է կրում . . . Բացի
այդ, Մարզպետունու օրինակը իմ առջևն
է. որքա՞ն էլ իմ զինվորների թիվը նվազ,
այսուամենայնիվ ես պիտի հարձակվեմ,
որովհետև ամոթ է, որ Աշոտ-Երկարը
Գևորգ իշխանի չափ գոնե կորով
շարտահայտե այս դեպքում: Երկրորդ
պատճառը, որ առավել զորավոր է, այն
է՝ որ կյանքը կորցրել է յուր արժեքը իմ
աչքում, նա դարձել է ինձ համար
տանջարան, ես աշխատում եմ փախչել
նրանից . . . Այս մասին շատ եմ խոսել
քեզ հետ. և դու զիտես, թե որքա՞ն
իրավունք ունեմ ես մահվան
փափագելու . . . Այժմ ահա՛ հասել է

ժամը, և ես պիտի օգուտ քաղեմ նրանից . . . ես վայրկյան առաջ կամենում եմ ազատվել խղճի խայթերից, հոգվո անվերջ տանջանքներից . . . Եվ այս դեպքում ինձ մնում է տակավին մի մխիթարություն, այդ այն է, որ այս կովի մեջ ստացածս մահը կարող է իմ անունը փառավորել: Ես, իհարկե, չեմ մտածում իմ հիշատակի, այլ հետնորդների մասին, իմ մահվամբ ես մի խրախուսական օրինակ կթողնեմ նրանց համար . . .

— Առաջին պատճառը և՛ հարգելի, և՛ իրավացի է. բայց երկրորդը՝ անիրավ, — պատասխանեց թագուհին:

— Եթե կյանքը քեռն է դարձել քեզ համար, և դու կամենում ես նրանից ազատվել, դա քո իրավունքն է. բայց քեզ հետ միասին տանել մահվան դեմ ուրիշ հարյուր հոգի, անիրավացի է: Այդ մարդիկը գուցե կղզում պատսպարվելով ազատ մնային վտանգից, ինչո՞ւ աշխարհից ելնելու վայրկենին իսկ ծանրաբեռնվել հանգանքներով . . . Ինչո՞ւ պատճառ դառնալ ընտանիքների դժբախտության, զրկել նրանց կերակրող ձեռքերից . . .

— Այդ դեպքում արդեն թույլ չեմ տալ, որ ինձ մեղադրեն, ես արդեն շափել եմ, կշռել իմ քայլը և գիտեմ, թե նա ո՞ւմ կարող է վնասել: Այս հարձակումը գուցե մի զո՞հ ունենա, բայց այդ զոհը կլինի նա, ով հետամուտ է մահվան, մնացյալները հաղթանակով կվերադառնան:

— Տարօրինակ մի գուշակություն է այդ . . .

— Այդպես է. Բեշիրն այժմ անհոգ նստած յուր վրանում՝ սպասում է իմ անձնատուր լինելուն կամ մեր կղզու «մեծագին գանձերին» . . . Նրա պատգամավորներն այնպիսի պատասխան տարան այստեղից, որ նա ուրիշ քանի սպասել չի կարող: Ուրեմն անխորհուրդ կերպով չեմ ես այս քայլն անում, թող անհոգ լինին միաբանները, անհոգ լինի և թագուհին:

— Եվ թագուհի՞ն . . . Ուրեմն դու հավատում ես, որ նա կարող է անհոգ լինել, երբ թագավորը հետամուտ է լինում մահվա՞ն . . .

— Չեի կամենալ վիշտ պատճառել թեզ . . . Բայց իմ վճիռն անդարձ է: Ինչ հետևանք էլ որ նա ունենա, դու պիտի հաշտվես նրա հետ: Իմ երջանկության օրերում անգամ ես թույլ չեմ տվել, որ անձնասիրությունը գերակշռե իմ մեջ պատվասիրության, ի՞նչպես կարող ես թույլատրել այդ ա՛յժմ, երբ դեպի իմ անձը տածում եմ միայն ատելություն . . .

— Օ՛, ինչպե՞ս անգութ ես . . . գոնե վերջին պատճառն ինձ չհայտնեիր, գոնե զգալ չտայիր ինձ, թե դիմավորում ես մահվան այն պատճառով, որ չունիս աշխարհում այլնս մեկը, որի համար կամենայիր դու ապրել . . .

Այս ասելով թագուհին հեռացավ թագավորից և վշտահար սրտով յուր կայանը դարձավ:

Հետևյալ առավոտ, դեռ արևը չծագած, լաստերը պատրաստ ջրի վրա էին: Թագավորի ներկայությամբ

զինվորները նետաձգության փորձեր էին անում: Նա կամենում էր ստուգել, թե որո՞նք կարող են պիտանի լինել արշավանքին, որպեսզի լաստերի վրա անշահ մարդիկ չվերցնե:

Յուր հարյուր զինվորներից նա ընտրեց միայն յոթանասուն հոգի, որոնք կորովի, մազից չվրիպող նետաձիգներ էին: Դրանց բոլորին տեղավորեց տասը լաստի վրա, յուրաքանչյուր լաստին հատկացնելով յոթ զինվոր, իսկ լաստավարներ կարգեց միաբաններից, որոնք հաջողակ էին այդ գործում:

Ապա ընտրեց յուր համար մի թերևաշարժ նավակ, ուր վարողներից զատ տեղավորեց նաև յուր ազատանի թիկնապահները: Այնուհետև հրաման տվավ կղզում մնացող զորքին և միաբանությանը, որ շարունակ դիտեն յուր շարժումը և նշան տալուն պես բոլորը նիզակներով զինված ելնեն լաստերի վրա և առաջանան դեպի թշնամին: Այդպես պիտի անեին նրանք, ցույց տալու համար, թե կղզուց նոր զորք է հասնում օգնության:

Երբ արևը, Այծեմնասարի ետևից ելնելով՝ բարձրացավ մի ասպարեզ, թագավորի փոքրիկ նավատորմը սկսավ մեղմ ընթացքով դեպի Բեշիրի քանակն առաջանալ: Արքայի նավակը, որ զարդարված էր դրոշակներով, գնում էր առջևից, իսկ լաստերը հետևում էին նրան զույգ-զույգ: Զինվորները թեպետ համակ զրահազգեստ, քայլ ամփոփած ունեին նիզակներն ու վահանները, որպեսզի կարծել տան թշնամուն, թե զինվորված չեն զալիս իրանց մոտ: Հազիվ քանի մի հարյուր գրկաշափ

հեռացան նրանք կղզուց և ահա Բեշիրի գունդերը եկան խոնվեցան ափերի վրա՝ հայոց թագավորի և նրա շքախմբի գալուստը դիտելու: Նրանցից շատերն անզեն էին. շատերը, մինչև անզամ, բոկոտն կամ կիսով չափ հազնված: Ոչ ոք նրանցից չէր սպասում հարձակման:

Իսկ Բեշիրը, որ ձգված էր յուր զարդարուն վրանում, երբ Աշոտ Երկաթի գալուստն իմացավ, հրամայեց, որ շքաղիր խմբերը գան և վրանը պատեն, որպեսզի հայոց թագավորը տեսնե ամիրապետի զորավարին կատարյալ շքեղության մեջ: Ապա նա հագավ յուր հարուստ զգեստները, ծածկեց ոսկե ցցունքով զարդարուն ապարոշը, կապեց դամասկյան ոսկեզարդ սուրը և փառավոր օրոցի վրա բազմելով, սպասում էր հյուրին: Նա որոշել էր պատվով պահել թագավորին մի քանի ժամ. մինչև որ հետք բերած ընծաները նա կհանձներ յուր զանձապահին, իսկ հետո կհրամայեր շղթայի զարնել, որպեսզի Սևանն առնելուց հետո հետիոտն տաներ նրան Դվին:

Այն ժամանակ հայերը թո՛ղ ճանաշեն Բեշիրին, թո՛ղ սարսափահար լինին նրա անունը լսելուց, և այն սրիկա իշխանը, որ համարձակվեց գիշերանց իմ բանակի հանգիստը խոռվել, թո՛ղ զա ծնկաշոք ներողություն խնդրելու և Դվինի զնդանում յուր դժբախտ գլուխը լալու . . . »:

Այս մտքերով էր զբաղված Բեշիրը, երբ Աշոտ արքայի տորմիղն սկսավ մոտենալ ափին: Հազարացի հրոսակները սկսան ավելի և ավելի

խոնվել ավազուտի և ժայռերի վրա:
Մոտեցող լաստերը իրանց
զրահազգեստ զինվորներով՝ տեսնելու
գեղեցիկ խաղալիքներ էին թվում նրանց:

Հանկարծ թագավորը,
կապարձակրի ձեռքից արծաթե աղեղն
առնելով, գոչեց . . .

— Ժամանակ է, քաջեր, նետերնիդ
տեղացեր . . .

Զինվորները մի ակնթարթում
վահաճները ձեռք առան և լայնալիճները
լարելով սկսան արագ-արագ նետաձիգ
լինել դեպի հազարացիները:

Մի զարհուրելի աղաղակ ու
իրարանցում փրթեց ծովափին:
Արաբացիք զլուխները կորցրած սկսան
իրար իրելով և կոխվութելով դեպի
վրանները վազել, քայց քաշաձիգ
հայերի նետերը սաստիկ արագությամբ
տեղալով հետևում էին նրանց և
թափալում շատերին ավազուտի մեջ,
ժայռերի վրա կամ նոյնիսկ վրանների
առաջ: Ո՞չ մի նետ ապարդյուն չէր
սլանում, ո՞չ մի ճայթյուն առանց գոհի
չէր անցնում:

Բեշիրը տակավին գեղեցիկ երազներ
էր տեսնում, երբ յուր բանակի մեջ
փրթող զարհուրելի աղաղակը լսեց, նա
շփոթված վեր թռավ տեղից և վրանի
դոնում թիկնապահներին պատահեց,
որոնք սրտատրով, այլայլված
հայտնեցին նրան, թե հայերը
հարձակվել են իրանց վրա:

— Օ՞ն անդր, ի զե՞ն, — զոռաց նա
խոպոտ ձայնով և սուրբ հանելով վազեց

դեպի առաջ: Բայց փախչող զորականի խոանը պատահելով՝ ստիպված եղավ հետ մղվել դեպի յուր թիկնապահները:

Այսուամենայնիվ զորապետն իրան չկորցրեց, նա աշտանակեց իսկույն յուր ամեհի նժոյգը, որ քերակ նրան թիկնապահներից մինը և ահավոր սուրբ հանելով գոռաց .

— Արաբացի քաջեր, մի՛ թուլանաք, մի՛ շփոթվեք, օ՛ն, հետևեցեք ինձ . . . հառա՛ջ, սուսերավորներ, հառա՛ջ, նիզակավորներ . . . թշնամին սակավաթիվ է, հարձակվեցե՛ք, շարդեցե՛ք նրան . . .

Բայց զորապետին քշերն էին հետևում, իսկ թիկնապահները գոռում էին .

— Թշնամին ծովի վրա է, տեր, ի՞նչ կարող են անել նրանց մեր սրերն ու նիզակները . . .

— Օ՛ն ուրեմն, հառա՛ջ, նետաձիգ քաջեր. ցույց տվեք անհավատներին ձեր բազկի զորությունը, ծովակուր արեք այդ սրիկաներին, — գոռում, գոչում էր զորապետը:

Նետաձիգները, արդարեն, խմբվեցան նրա շուրջը և ասպարափակ կազմելով սկսան հառաջանալ դեպի ծովափիլ: Նրանցից շատերն սկսան քաջաբար աղեղները լարել, նետեր արձակել, բայց բնությունն ինքը օգնության էր հասնում հայերին: Արևը նրանց ետևը լինելով՝ յուր հրափայլ ճառագայթներով խտղտում էր արաբացի զինվորների աշքերը, այդ

պատճառով նրանք չեն կարողանում իրանց նետերն ուղղել նպատակին, այլ մեծ մասամբ ձգում են ծովի դատարկ տարածության մեջ: Մինչդեռ հայերն, ընդհակառակը, չեն շեղում նպատակից: Նրանց պողպատյա փրինները թափանցում են թշնամու ասպարաֆակը, պատառում են կաշվե վահանակները և անարգել ցցվում զրահապատ կրծքերի մեջ, խլում զորականի սաղավարտը, փշրում նրա երեսակալը կամ շամփրում ասպարից դուրս գտնվող սրունքները: Ծովափը հետզհետե ծածկվում էր դիակներով, և սակայն Բեշիրը դիմադրում էր համառությամբ, հուսալով վերջ ի վերջո վանել ծովի միջից հերոսաբար կովող քաշերին: Բայց նրանք ընդհակառակը, զորանում և ավելի ու ավելի մոտենում են ափին: Այդ հանգամանքը զարմացնում էր արաբացիներին:

Հանկարծ թագավորի նավակի մեջ բարձրացավ մի կարմիր դրոշ և սկսավ ծածանել օդի մեջ: Դա կղզեցիներին որոշ հրաման տվող նշանն էր:

Իսկույն կղզու առաջ սկսան երևալ նորանոր լաստեր, որոնք հետզհետե դուրս են գալիս խարակների ետևից և առաջանում դեպի հայոց նավախումբը: Թշնամին պարզ տեսնում էր, որ նրանք լցված են մարդակույտ թագմությամբ: Երկարաբուն նիզակները, որոնք ճոճում են լաստերի վրա, ցույց են տալիս, որ եկողները նոր զորախմբեր են: Պղնձե վահանները և թագմատեսակ գենք ու զրահները, որոնք փայլում են այդ լաստերի վրա, մի առանձին սպառնական տեսք են տալիս նրանց:

Բեշիրի զորքերն սկսան վախենալ, նրանցից շատերը, մինչև անգամ, որոշեցին նահանջել կամ միանգամայն փախչել: Որովհետև մտածում էին. «Եթե կովող տորմիղը այսքան մեծ կոտորած է անում, ի՞նչ կլինի մեր դրությունը, եթե օգնական լաստերն էլ հասնեն»: Իսկ այս վերջիններն ավելի բազմաթիվ էին:

Չորապետը նկատեց զորքի այդ խլրտումը և ավելի սկսավ խրախուսել նրանց, քայց յուր ձայնն այլևս չէր ոզենորում լրվածներին: Իզուր նա գոռում և փրփրերախ նժոյզն այս ու այն կողմն էր վազեցնում, երկյուղը հետզհետե պաշարում էր ամենքին: Նրա համհարզներից մինը, մինչև անգամ, մոտեցավ և խորհուրդ տվավ նրան նահանջի փող հնչեցնել:

— Այդ հայերը, տե՛ր, մեծ պատրաստություն ունին, — ասաց նա զորապետին. — Վիորիկ տորմիղով մեր դեմ խիզախելը միայն մի պատրվակ էր, որով նրանք կամեցան քաշել մեզ դեպի կողիվ և զբաղեցնել, զորավոր հարձակումը աճշուշտ նոր պիտի սկսեն:

— Այդ եկողներին էլ կշարդենք մենք, — գոռաց զորապետը:

— Չենք կարող, որովհետև նրանց ուրիշները կհետևեն: Երբ ես պատզամավոր գնացի թագավորի մոտ, նրա կղզին լիբն էր զորքերով, մենք պիտի խույս տանք կոտորածից, — պնդեց համհարզը:

Նրանք դեռ այս վեճի մեջ էին, երբ նետաձիգների մի խումբ, որ

հանդիպակաց էր կովող լաստերին, շկարողանալով այլևս դիմադրել նրանց՝ երես դարձրավ և սկսավ փախչել:

Բեշիրը կատաղած ու այլայլված արշավեց դեպի նրանց, բայց հուսահատ խուժանին դիմադրել շկարողացավ։ Սաստիկ հոսանքն առավ յուր մեջ նրա նժոյզը և առաջ վարեց։ Մյուս կովող խմբերը, որոնք տակավին դիմադրում էին հայերին՝ տեսնելով գորապետին փախչող խուժանի մեջ, կարծեցին, թե նա խոյս է տալիս ճակատից, ուստի իրանք էլ դիմադարձ եղան և սկսան փախչել։ Նահանջն ընդհանուր դարձավ։ Բեշիրը դադարեց գոռալուց և յուր գնդապետների հետ միասին հետևեց փախչող գորքին։

Բայց թշնամու նահանջը նոր եռանդ ներշնչեց հայերին։ Նրանց լաստերն ալիքների վրա սուրալով՝ հասան եզերքին, մարտիկները իրար ետևից դուրս թռան ցամաք և ահագին աղաղակով ընկան թշնամու ետևից։ Հասան շուտով և այն լաստերը, որոնք ահարեւել էին թշնամուն։ Դրանց վրա եղողները ոչ այլ ոք էին, եթե ոչ մմացորդ երեսուն զինվորները, որոնց թագավորը քողել էր կղզում, և Սևանի հոգևոր միաբանությունը։ Վերջիններս արքայի իրամանով հանել էին վեղարներն ու խոյրերը և ծածկել սաղավարտներ, իսկ ձեռքներին բռնել վահան և նիզակ։ Նրանք, իհարկե, չպետք է մասնակցեին կովին, և ոչ իսկ ափին մոտենային, այլ միայն գորագունդ կեղծելու պաշտոն ունեին։ Այդ պատճառով նրանցից շատերը կրում էին միանգամայն մի քանի հատ տեղեր, որպեսզի հեռվից ավելի ահավոր երևան թշնամուն։

Թագավորի հնարագիտությունը հաջողեց: Երբ նրա մարտիկները դուրս ելան ցամաք, «խրտվիլակ» տորմիղն էլ հասավ այդտեղ: Երեսուն զինվորները և նրանց հետ միասին երիտասարդ արեղաները փութացին, միացան կովող քաջերին և ընկան փախչող հազարացիների ետևից: Հալածողներին ընկերացան մոտակա Յամաքաքերդ, Վալսեր, Գոմածոր, Նուկծին և այլ գյուղերի հայ բնակիչները: Նրանք թշնամու ցրված գնդերի մեծ մասը ջարդեցին և մնացյալները փախցրին դեպի հեռավոր լեռներն ու հովիտները:

Դառնալով բանակատեղը, հայ կտրիճները հավաքեցին թշնամու թողած ավարը, որ բավական հարուստ էր, կապտեցին ընկածների զենքերը և քակեցին բազմաթիվ վրանները, որոնց հետ նաև Բեշիրի հարուստ տաղավարը, և այդ ամենը միասին փոխադրեցին կղզին:

Թագուհին, որ սրտատրով սպասում էր կովի վախճանին, յուր նաժիշտների հետ միասին իջավ կղզու ափը՝ հաղթական երգերով վերադարձող քաջերին դիմավորելու:

Հայերն այս կովում կորուստ շունեցան, վիրավորվել էին մի քանի հոգի, որոնց՝ կղզին հասնելուն պես, թագավորը հրամայեց փոխադրել հարմար կացարան՝ զգուշությամբ խնամելու համար: Այնուհետև հոգեսոր հայրերը մատուցին տաճարում զոհության պատարագ, որին ներկա էին թագավորը, թագուհին և բոլոր զինվորները: Ապա վերջինները կատարեցին հաղթության խրախճան,

որին մասնակցեց շրջականերից
ժողոված գյուղական ամբոխը:

Բայց թագավորը տիսուր էր և
դալկաղեմ . նա ժամանակից առաջ
քաշվեցավ յուր կացարանը, առանց
զորքի ուրախության մասնակցել
կարողանալու:

Այս հանգամանքը անհանգստացրեց
թագուհուն և նա դիմեց արքայի մոտ՝
նրա տիսրության պատճառն իմանալու:

— Ես վիրավորված եմ, — ասաց
թագավորը մեղմ ձայնով:

— Վիրավորվա՞ծ . . . —
բացականչեց թագուհին . — ինչո՞ւ
ուրեմն չես հայտնում մեզ այդ . . . ո՞ւր է
վիրաբույժը . . . կանչենք նրան
այստեղ . . . :

— Թո՞ղ, ես չեմ կամենում զորքի
ուրախությունը խանգարել . . . Մի օրից
հետո էլ կարող ենք մենք այս վերքը
դարմանել, — ընդհատեց նրան
թագավորը:

— Բայց դու գունատ ես և
թախծաղեմ, անշուշտ խոր է քո
վերքը . . . — Ես տիսուր եմ այն
պատճառով, որ կենդանի վերադարձա
այստեղ . . . :

— Աստվա՞ծ իմ . . . Դու դարձալ
նույն մտքերո՞վ ես զբաղված:

— Ես ցավում եմ, որ մահացու չէ
վերքս:

— Խնայի՛ր ինձ, աղաչում եմ . . . —
աղերսեց թագուհին:

— Այո՛, թշնամին արդեն նահանջում էր, երբ մի նետ եկավ և ցցվեց իմ կողերի մեջ . . . Ես ուրախացա . . . կարծեցի թե իմ զորքի հաղթանակը կպսակվի իմ մահվամբ. այդ պատճառով էլ իսկույն դուրս քաշեցի նետը, որպեսզի նրա հետ միասին ելներ և իմ հոգին, բայց ավա՛ղ . . . Արաբացու բազուկը չէր կարողացել Աշոտ-Երկարին սպանելու շափ ուժով ձգել աղեղը . . .

— Օ՛հ, ինչպե՞ս անսիրտ ես դու, — մրմնջաց բազուիին, և այլս համբերել չկարողանալով՝ դուրս եկավ իսկույն սրահը և դուան մոտ կանգնած բարապանին հրամայեց՝ վագել վիրաբույժի ետևից:

Վերջինս եկավ, քննեց արքայի վերքը, որ լայն բացված էր նրա կողերի մեջ. լվացավ այն զգուշությամբ, և վրան դարմաններ դնելով՝ կապեց խնամքով: Թագուին հարցին թե՝

— Որքա՞ն վտանգավոր է նա, — պատասխանեց .

— Փառք աստուծո, արքայի կյանքին վտանգ չէ սպառնում:

Բայց երբ թագավորը առանձին առնելով հրամայեց նրան ճշմարիտը խոստովանել, նա ասաց .

— Հարվածող նետը, տեր արքա, թաթախված է եղել թույնի մեջ. վերքի արագ բորբոքումը ծանր ապագա է զուշակում:

Թագավորի դեմքի վրա փայլեց զոհության մի ժայիտ, որ սակայն

զարմանք պատճառեց վիրաբույժին:

Գևորգ Մարգարետունի՝

Թ - Զրից

← [Ըստ Ա-
Ծովամարտ](#)

Վիալիշողը
կրակի մեջ

Մասն
Երրորդ՝ [Ա-
Անհանգիստ
մարդու](#) →

[Սուրացան](#)

Թ- ԶՐԻՑ ՓԱԽՉՈՂԸ ԿՐԱԿԻ ՄԵԶ

Մարգարետունի իշխանը այնքան շատ էր զբաղված յուր նորագույն պատրաստություններով, որ մինչև անգամ օրեր անցրեց առանց Դվինից տեղեկություն առնելու, թե ինչ էր կատարվում այնտեղ: Նա հավատացած էր, թե Բեշիրը Վեղիի հովտում կրած պարտությունից հետ' տակավին անշարժ նատած է Դվինում և թե առժամանակյա լոռությունը պետք է վերագրել այն հանգամանքին, որ նա գաղտնի պատրաստություններ է տեսնում յուր վրա հարձակվելու:

Այս պատճառավ ահա՝ իշխանը բավականացել էր միայն պահապաններ կարգելով Գեղա բերդի սահմաններում, որպեսզի թշնամու գալուստը իմանալուն պես հարկ եղածը տնօրինե:

Բայց ո՞քան մեծ եղավ նրա զարմանքը, երբ դես կարգված պահապաններից մինը եկավ և հայտնեց, թե «Դվին դարձող կարավանները պատմեցին, որ Բեշիրը բազմաթիվ զորքով հասել է Գեղամա ծովը և Սևանը պաշարել . . .»:

«Հա՛, նա ուրեմն անակնկալ հարձակում է զործել, որպեսզի արքային հանկարծակի բերի, — մտածեց Մարզպետունին, — անշուշտ նա կամենում է ինձնից կրած հարվածի վրեժը լուծել թագավորից . . . Ուրեմն արքան ծանր դրության մեջ է, պետք է շտապենք նրան օգնելու»:

Այս մտածությամբ դուրս գնաց իշխանը, որպեսզի հրաման տա զորքին՝ ժամ առաջ պատրաստվելու և դեպի Սևան ուղղվելու:

Բայց հազիվ թե նա հանդես արավ զորքին և հայտնեց նրանց յուր դիտավորությունը, ահա՝ Սևանից հասավ արքայի բանքերը, որ ավետեց նրան թագավորի մղած կռվի և տարած հաղթության ուրախարար լուրը:

— Փա՛ոք ամենակարող աստծուն, որ հաջողում է մեզ . . . — բացականչեց իշխանը և սաղավարտը հանելով՝ աչքերը դեպի երկինք բարձրացրեց և զգացված ձայնով Դավթի սաղմոսը ասաց. «Տեր, զի բազում եղեն նեղիչք մեր և բազումք հարյան ի վերա մեր: Բազումք ասեին զանձնե մերմե, թե չիք սոցա փրկություն առ աստած յուրյանց: Այլ դու, տեր, օգնական մեր ես, փառք մեր և բարձրացուցիչ գլխու մերո . . . Ոչ երկիցուք ի բյուրուց զորաց նոցա, ույր

շուրջանակի պատեալ պահեալ
պաշարերն զմեզ . . . զի դու հարեր
զամենեսյան՝ ույը էին ընդ մեզ
թշնամությամբ ի տարապարտուց և
զատամունս մեղավորաց փշրեցեր . . . »:

Ժողովուրդն ու զորքը ծնկան եկան,
իսկույն գոհության աղոթք մրմնչացին
աստծուն:

Ապա օրվա մնացորդը անցուցին
նրանք ուրախ կերուխումով, որին
մասնակցեց ինքը՝ իշխանը յուր
համհարգներով և ուխտի անդրանիկ
զինվորներով:

Մինչդեռ հայերը Սևանում ու Գեղում
ուրախության տոն էին կատարում,
Բեշիրը, իբրև վիրավոր վագր,
զայրացած ու կատաղած դիմում էր
դեպի Ռատան: Նա ժողովել էր յուր
փախչող զինվորներին, կարգի էր բերել
նրանց և գալիս էր շարյաց
սկզբնապատճառ Գեղը կործանելու:
Նա զիտեր, որ Մարզպետունին
գտնվում է Ռուծանորում, բայց չէր
կարծում, թե բարձրացած կլինի Գեղ:

Այս պատճառավ, երբ
համհարգներից մինը զգուշացրեց
զորապետին Գեղորդ իշխանի անակնկալ
հարձակումից, նա պատասխանեց .

— Այդ սրիկան թափառում է
կիրճերում, նա չի կարող բաց դաշտի
վրա հանդիպել մեզ կամ մարդաշատ
տեղերում ամրանալ: Եթե զիշերները
զգուշանանք, ցերեկով նա չի
համարձակիլ մեզ մոտենալ:

Այս հոյսով Բեշիրը Կոտայքն անցավ և մտնելով Ռստան, բանակ դրավ Երանոս գյուղի առաջ Ազատի ափին:

Այստեղից նա բանքեր ուղարկեց Գեղ և պահանջեց թերդի բանալիները: Նրան թվում էր, թե գեղցիք, ապագա սրածորթունից վախենալով, չեն ընդդիմանալ յուր հրամանին:

Բայց որքա՞ն մեծ եղավ նրա զայրույթը, երբ բանքերը հետ դարձավ բացասական պատասխանով:

— Մեր թերդի բանալիները խիստ ծանր են, — ասել էին գեղցիք բանքերին, — դու միայնակ տանել չես կարող, ասա՝ Բեշիրին, որ ինքը զա այն ստանալու:

— Նրանք ուրեմն իմ հրամանը ծաղրեցի՞ն,-գոռաց Բեշիրը:

— Այո՛, տեր . մինչև անգամ հայինյանք արձակեցին քո դեմ . . .

— Հայինյա՞նք . . . լավ . ես ջարդել կտամ այդ հայինյող թերանները . . . Բայց . . . որքա՞ն զորք ունին այդ սրիկաները:

— Զգիտեմ, տեր, ինձ թույլ շտվին թերդը մտնելու, աշտարակի վրայից խոսեցին հետո, — պատասխանեց բանքերը:

Զորքի գլխավորները, վախենալով անհայտ ուժի դեմ հարձակվելուց, խորհուրդ տվին Բեշիրին իշնել Դվին, հանգիստ տալ զորքերին և ապա կազդուրված ուժով վերադառնալ Գեղ:

— Մինչև այն, մենք միշոց կգտնենք նաև գեղջիների ունեցած զորքի մասին տեղեկություն առնելու, — ավելացրին նրանք:

— Ո՞չ, ես կրկնակի պարտություն կրելուց հետ Դվին վերադառնալ չեմ կարող, — պատասխանեց զորապետը:
— Ես սովոր եմ հաղթանակով մտնել Դվին և այդպես էլ կմտնեմ:

Կամակոր հագարացուն համոզել անկարելի էր. գնդապետները ստիպված էին նրա հրամանը կատարելու:

Մայիսյան առավոտ էր. բայց արև չկար, թանձը ամպերը պատել էին երկինքը: Այդ եղանակը հաճոյական էր Դվնո դաշտում, ուր միջօրեին կիզում էր արևը, իսկ զորքի համար հով էր հարկավոր: Բեշիրը ուրախացավ, նրան թվում էր, թե բնությունը հաջողություն է խոստանում իրեն՝ ծածկելով ամպերի տակ արևի ճառագայթները: Այդ պատճառով նա հրաման արավ պետերին անմիջապես պատրաստել զորքը և ուղղվել դեպի Գեղ:

Երանոսի գյուղապետը, համաձայն Մարզպետունու կարգադրության, ժամ առաջ արդեն մարդիկ էր ուղարկել Գեղ՝ հագարացոց գալուստը իշխանին հայտնելու: Վերջինս յուր զորքերով կազմ և պատրաստ սպասում էր Բեշիրին:

Եվ որովհետև հայերը երկու հաղթություններից արդեն քաջալերված էին, ուստի իշխանը որոշել էր չփակվել բերդում, այլ հարձակվել թշնամու վրա,

հենց որ վերջինս Գեղա լեռան լանջերը կբարձրանար: Հայ զորքերը անժույժ սպասում էին պահանորդների ազդարար նշանին: Ամեն մեկը նրանցից որոշել էր մի որոշ սխրագործությամբ փառավորվել: Այլևս չկար այն երկյուղը, որ պաշարում էր հայ զորականին՝ հազարացու հարձակման լուրը լսելիս: Իշխան Մարզպետունու ձայնը գերբնական ուժ էր ներշնչում նրանց, ամեն մեկը հավատում էր, թե չի կարող հաղթվել այն զորքը, որ Գևորգ իշխանի հետ միասին է կովում:

Երբ Բեշիրը Դվնո վտակն անցնելով՝ սկսավ դեպի Գեղա լանջերը բարձրանալ, տեսավ, որ լեռան կատարը բռնված է թանձր մառախուղով: Գեղա բերդը չէր երևում ամենսին, իսկ լեռան վերին լանջերը ծածկված էին մշուշով:

Այս հանգամանքը երկյուղ ազդեց նրա սրտին. Բայց յուր շրջապատողներին ոչինչ չասաց: Նա լուս, քաջալանջ առաջ էր վարում նժույգը և ոսկե ցցունքը հպարտ-հպարտ ծածանում էր յուր սպիտակ ապարոշի վրա:

Հազարացիք արդեն հասել էին լեռան կեսը և մտնում էին մառախուղի սահմանը: Համհարզներից մինը հիշեցրեց զորապետին մշուշի վտանգավոր լինելու մասին: Բայց Բեշիրը աներկյուղ պատասխանեց:

Հազիվ զորապետը յուր խոսքը վերջացրեց, և ահա հանկարծ հայոց զնդերի աղաղակը որոտաց: Ինչպես զայրացած մի հեղեղ թափվեցան նրանք հազարացիների վրա և աննահանջ

կատաղությամբ սկսան կոտորել: Հարձակումը անսպաս էր. թշնամին գլուխը կորցրեց և պատրաստվում էր փախչելու բայց Բեշիրի աղաղակը և զնդապետների խրախույսը արգելք եղան նրան: Առանց տեղն ու դիրքը ճանաչելու և հարձակվողների որքանությունն իմանալու, հազարացիք ճակատ կազմեցին լանջերի վրա և սկսան պաշտպանվել, բայց դիմադրությունը հուսահատական էր: Նրանք կովում էին միայն զորավարի ներկայությամբ, բայց հենց որ նա հեռանում էր մյուս կողմը, սկսում էին քայլ առ քայլ նահանջ տալ դեպի զարիվայրերը: Իսկ հայերի թափը այնքան զորավոր և հարվածները բազմանուն էին, որ մի ժամկա ընթացքում լեռնալանջը դիակներով ծածկվեցավ: Նրանցից շատերը ձիաների գեշերի հետ միասին գլորվում էին դեպի ձորերը:

Մարզպետունու զինակիցները, այն է՝ Վահրամ սեպուհը, Գոռ իշխանիկը և ծերունի Մուշեղը կովում էին յուրաքանչյուրը մի կետի վրա. նրանց զնդերը, անտառի մեջ փրթած փոթորկի նման, ավերում էին իրանց շուրջը, շարունակ դեպի վայր մղելով ընդդիմականներին: Զզոր դիմադրություն էր ցույց տալիս միայն Բեշիրը մի խումք արաբացի քաջերով, որոնց կատաղի նժույզմերը ծառանում, սլանում էին լեռնալանջի այս ու այն կողմը՝ աշխատելով ոտնահար անել սուսերամերկ կամ նիզակավոր հայ մարտիկներին:

Գևորգ իշխանը, որ հերոսաբար կովում էր սարատափի վրա, տեսավ

Բեշիրի շահատակությունը և նրա խմբի ճիզը՝ դեպի վեր քարձրանալու:

Կարծես մի նոր զայրույթ բռնկեց նրան: Ճեղքելով հանդիպակաց խմբերը՝ նա խոյացավ դեպի զորապետը:

— Դեպի ո՞ւր, թշվառական, — որոտաց նա ահավոր ձայնով և մոտ հասնելով՝ ուղղեց նիզակը հազարացու կրծքին: Նրա աշտեն, սակայն, շրափանցեց պողպատե ասպարը, որով զորապետը դեմ դրավ հարվածին, այլ սահելով ցցվեցավ նժոյզի կրծքում: Երիվարը թափալվեց, բայց Բեշիրը քուվ դեպի հետ: Խոնվեցան իսկույն նրա թիկնապահները և մեջ առին Մարզպետունուն: Փոքր մի ևս և մահը անխուսափելի էր իշխանի համար, որովհետև նրա մի հարվածին պատասխանում էին մի քանի ուրիշները: Բայց այս անգամ հորը օգնության հասավ որդին, նա յուր զինակիցների հետ միասին իշավ վերին լանջերից ինչպես արծիվ և ընկավ շրջապատող խմբակի վրա: Նիզակներ էին, որ շամփրում էին, և սրեր, որոնք արագ-արագ իշնում էին մարտիկների գլխին կամ թափանցում նրանց կուրծքն ու կողերը:

Արաբացոց այս խումբն էլ երկար չդիմադրեց. նա հետ նահանջեց դեպի վայր, որոնելով զորապետին: Բայց Բեշիրը չէր երևում ոչ մի տեղ. նա ձորակի ճանապարհով խոյս էր տվել դեպի Դվին, որովհետև յուր զորքի պարտությունն ակներև տեսել էր. ուստի փութացել էր գոնե յուր կյանքն ազատելու:

Այս հանգամանքը վիատեցրեց վերջին դիմադրողներին, և նրանք հետզհետե նահանջելով՝ հասան լեռան ստորոտը և այդ տեղից սկսան փախուստ տալ դեպի Դվնո դաշտը:

Այս անգամ Մարգավետունին շհետևեց փախստականներին, հաշվելով, թե Դվինը մոտ է և այստեղից կարող են օգնության հասնել փախչողներին: Նա ժողովեց յուր քաջերին, ստուգեց ընկածների թիվը, որոնք միայն մի քանի տասնյակ էին, ապա գոհության աղոքք կարդաց աստծուն նոյնիսկ ճակատի տեղը, և աշտանակելով նժոյզգը՝ վերադարձավ Գեղ: Նրան հետևեցին յուր զինակիցներն ու զորքը, ցնծության աղաղակներով և հաղթական երգեր երգելով:

ԳԼՈՒԽ

Մարզպետունի՝

Ա - Անհանգիստ

մարդը

Բ -
Երեք
կետի
վրա

←
Երկրորդ
մաս՝ թ-
Չըից
փախչողը
կրակի
մեջ

→

Սույացան

ՄԱՍՆ ԵՐԲՈՐԴ

Ա ԱՆՀԱՆԳԻՍ ՄԱՐԴԸ

Ախուրյան գետի արևմտյան ափի վրա, այնտեղ, ուր Տեկորի վտակը խառնվելով՝ գործում է ջրապարփակ մի եռանկյուն, կառուցած էր հինավորց մի քաղաք: Հարավային կողմից, որ միակ դյուրամատույցն էր, պատում էին նրան բարձր պարիսպներ և հզոր աշտարակներ, արևելյան և հյուսիսային կողմից ձգվում էր Ախուրյանի խորանորդ, որի հատակում մոնչում էր գետը ահավոր ձայնով, իսկ արևմուտքից պատում էր նրան մի ահազին անդունդ, որի ափերի վրա բարձրանում էին լեռնաձև ժայռեր ու անհեթեթ ամբարտակներ և ձգվելով տարածվում մինչև միջնաբերդը, որ թառած էր քաղաքի հյուսիսային կողմը գտնվող մի ահեղ բարձրության վրա:

Ութ դար առաջ այդ քաղաքը դիցապաշտական մի վեհավայր էր: Այդտեղ էին ժողովված հեթանոս հայերի գլխավոր սրբությունները, այդտեղ էին գտնվում նշանավոր կուոքերն ու նրանց մեհյանները և այդտեղ էին կատարվում կրոնական հանդեսներն ու մեծածախ զոհագործությունները: Դա նշանավոր Բազարանն էր, Երվանդ Բ.-ի ձեռակերտը: Այդտեղ կողք տաճարներից զատ գտնվում էին նաև հոյակապ ապարանքներ, որոնց մեջ ապրում էին արքայազն քրմապետները՝ իրանց դրանիկներով և հարյուրավոր ծառաներով. այդտեղ վխտում էին քուրմեր ու քրմուիին, որոնք բնակիչների մեծագույն մասն էին կազմում: Հեթանոս ժողովուրդը դիմում էր այդ քաղաքը Հայաստանի հեռավոր սահմաններից, զոհում էր մշտավառ բազինների վրա և մատուցանում աստվածներին առաս նվերներ, որոնցով օրէստօրեա հարստանում էին մեհյանները և քրմապետների գանձարանը: Երեք դար շարունակ կանգնած էին այդտեղ դիցական պատկերներ և շուրջ երեք դար աղոթում էր նրանց առաջ հայոց ժողովուրդը, բայց այդ ժամանակ դժբախտ չէր Բազարանը, նա երկյուղ չէր կրում թշնամիներից, և նրա պղնձապատ դռները չէին փակվում հարձակվող հրոսակների առաջ: Այդտեղ ապրում էին միայն աղոթելու և զվարճանալու համար:

Անցան այդ դարերը: 925 թվականին Բազարանը ուրիշ պատկեր էր ներկայացնում: Չկային այլևս կողք մեհյաններ, չէին երևում

կոապաշտական հիշատակարանների հետքերը, դրանց փոխարեն զարդարում էին Բագարանի բարձունքը հոյակապ եկեղեցիներ և գեղաշեն մատուռներ: Հեթանոսական պաշտամանց փոխարեն լսվում էր դրանց մեջ բարեպաշտ քրիստոնեի աղոքքն ու մրմունջը, մարդիկ պաշտում էին այդտեղ ճշմարիտ աստծուն, բայց նրանք այժմ բախտավոր չէին այնպես, ինչպես որ էին իրանց հեթանոս նախահայրերը . . .

Նախկին ազատությունն ու խաղաղ կյանքը անծանոթ էին այժմ Բագարանին: Նա շրջապատված էր ամրություններով, բարձր պարիսպներն արգելում էին ժողովրդի ազատ ելումուտը, մոայլ աշտարակները նայում էին իրանց շուրջը ահարկու աչքերով, իսկ Ախուրյանի խորանորը տիրեցնում էր անցորդին յուր ամայությամբ:

Այստեղ այդ միջոցին ամրացած էր թագավորի հորեղբայր Աշոս սպարապետը յուր գորքերով ու գանձերով: Այստեղից նա զգուշությամբ հսկում էր յուր կալվածներին և սեփական հպատակներին, բայց զլանում էր յուր պաշտպանությունը նրանց, որոնք թագավորի հպատակներն էին: Տարիներ առաջ թագ ստանալով Յուսուփ ոստիկանից, սպարապետն աշխատեց հեռացնել զահից յուր եղբորորդուն — հարազատ թագավորին և նրա տեղն անցնել, բայց նպատակին չհասավ և միայն երկիրն ավերեց ու տակնուվրա արավ. այդ պատճառով ժողովուրդը «քոնակալ» անունը տվավ նրան: Իսկ նա այդ օրից անտարբեր աչքով էր նայում իրան հպատակ շեղող ժողովրդի թշվառության վրա և

ուրախանում Եր արքայի
անհաջողությունները լսելով:

Այս ամենը, սակայն, չարգելեց Հովհաննես կաթողիկոսին ապաստան որոնել ազգից անարգված «քոնավորի» մոտ: Նա, ինչպես տեսանք, փախավ Բյուրականից հենց այն ժամանակ, երբ Բեշիրը գործով գալիս Եր յուր դաստակերտի վրա և երբ յուր ներկայությունը կարող էր Բյուրականի առումը խափանել: Բայց նա յուր մերձավորներով դիմեց Բագարան և ապավինեց «քոնավորի» պաշտպանության:

Այդ օրից սկսած սպարապետը հովանավորում էր կաթողիկոսին, և վերջինս կատարյալ հանգստություն էր վայելում նրա մոտ:

Բայց, ահա՝, մի գեղեցիկ օր Բագարանի խորանորն իջավ սպառագեն հեծյալների մի խումբ, որ գալիս էր վեհափառ հոր՝ ամիսներից ի վեր վայելած հանգստությունը խանգարելու:

Խմբի պետք Գևորգ Մարգարետունին էր. նրան ընկերակցում էին յուր թիկնապահները:

Բայց ինչո՞ւ համար էր նա դիմում Բագարան:

Պատճառը իշխանի մի նոր դիտավորությունն էր:

Անցել էին ամիսներ: Մարգարետունու տարած հաղթությունները իրանց արդյունքը բերին: Հազարացիք

հետզիետե հայաբնակ զավառներից չքացան . Բեշիրը յուր ունեցած գործով փակվեց Դվինում՝ առանց այնտեղից ելնել համարձակվելու: Բերդերում ամրացած հայ իշխանները սիրտ առան Մարզպետունու օրինակից և, թողնելով պաշարված դրությունները, հարձակվեցան իրանց սահմաններում որշացող արաբացի հրոսակների վրա և վանեցին նրանց ամեն տեղից: Նորեն խաղաղություն տիրեց, ժողովուրդը շունչ առավ և շինականն ու քաղաքացին սկսան իրանց առտնին գործերով զբաղիլ:

Բացի այդ, պետական գորախմբերը, որոնք արքայի երկարատև բացակայության և, մանավանդ, միմյանց հաջորդող անհաջողությանց պատճառով ցրվել էին զանազան կողմեր և կամ այս ու այն իշխանի դրոշի տակ մտել, լսելով Մարզպետունու հաջորդությունները և իմանալով, որ նա գործում է քազավորի հրամանով՝ գունդագունդ եկան և միացան նրա գորքին: Այսպիսով Մարզպետունու բանակը ստվարանալով՝ գործերի թիվը հասավ հազարների:

Եվ ահա՝ հաջորդությունները նոր միտք ծնեցրին իշխանի զլիսում: Նա որոշեց ձեռնարկել այնպիսի մի գորավոր միջոցի, որով կարողանար միանգամայն երկիրը հազարացիներից ազատել և զահի հաստատությունն ընդմիշտ ապահովել: Նա կամենում էր հարձակվել Դվինի վրա, գրավել մայրաքաղաքը և հալածել այդտեղից Բեշիրին, քանի ոստիկանը չէր վերադարձել Ատրպատականից:

Բայց որովհետև յուր այդ ձեռնարկությունն ավելի դժվարին էր քան առաջինները, ուստի մտածեց ավելի հիմնավոր պատրաստություններ տեսնել դրա համար: Նա խորհուրդ արավ յուր զինակիցների, այն Է՝ Վահրամ սեպուհի, Մուշեղ բերդակալի և Գոռ որդու հետ և որոշեց, որ զորաբանակը մնա տակավին Գեղա լեռներում, որ Մազագի, Ոստանի և Ուրծաձորի ժողովուրդը առատ պաշար էր հոգում նրա համար, իսկ ինքը զնա Բագարան՝ խորհուրդ տալու կաթողիկոսին՝ վերադառնալ յուր աթոռը-Դվին, ապա անցնե Երազգավորս՝ հորդորելու արքաեղբայր Աբասին՝ հաշտվել թագավորի հետ և սիրով ընդունել նրան, եթե վերջինս վերադառնալու լիներ յուր աթոռանիստը՝ Երազգավորս: Այնուհետեւ նա պիտի դիմեր Սևան՝ թագավորին ու թագուհուն հրավիրելու, որպեսզի Դվինի վրա հարձակված ժամանակ Ոստանում գտնվեր թագավորը և օգներ իրան յուր մասնակցությամբ կամ խորհուրդներով:

Կեսօր էր: Իշխանը յուր խմբով Ախուրյանն անցնելով՝ սկսավ դեպի Բագարանի լանջիվերը բարձրանալ: Այդ վերելքը, որ դյուրագնաց էր, սկսում էր գետաձորից և աստիճանաբար բարձրանում մինչև քաղաքի հարավային սահմանը, ուր կանգնած էին պարիսպները, նրանց վրա շրջում էին պահանորդներ, որոնք ուշադրությամբ դիտում էին մոտեցողներին:

Նժոյգներն ընթանում էին արշավասույր, և նրանց ասպազենը փայլում էր արևի առաջ: Խմբի

համարձակ ընթացքից գուշակեցին պահապանները, որ եկվորները բարեկամներ են: Ուստի ամրոցի երկաթապատ դռներն անարգել բացվեցան նրանց առաջ:

Իշխանը դիմեց ուղղակի սպարապետի ապարանքը՝ յուր առաջին ողույնը նրան մատուցանելու: «Բոնավորը», որ տակավին քազավոր էր անվանում իրան և նոյն անունով ճանաչվում թե՛ Շիրակի դաշտում և թե՛ Արշարունյաց ձորում, ընդունեց իշխանին արժանավայել մեծարանքով:

— Եթե իմանայի, որ հաղթող Մարզպետունին պիտի մեզ այցելե, շքախումբ կուղարկեի նրան դիմավորելու, — ասաց սպարապետը Ժպտալով:

— Քո խոնարհ ծառան, մեծափառ, տեր, զոհ է արդեն այս ընդունելությամբ, որին, զուցե և, արժանի չե, — պատասխանեց իշխանը համեստությամբ:

— Արժանի՞ . . . ի՞նչ ասացիր դու . — հարցրեց իսկույն սպարապետը . — թեզ դափնիներով պիտի պսակեն և հաղթական կամար կանգնեն ամեն տեղ: Բեշիրը փախուստի վրա է մտածում, իսկ Դվինի, ամիրաները դողալով են քո անունն արտասանում . . . Ինչո՞ւ այդ աստիճան սարսափեցրել ես դու նրանց:

Մարզպետունին Ժպտաց և այդ Ժպիտի տակ քարցրեց յուր կասկածը, որով նա վերաբերվում էր դեալի սպարապետի անկեղծությունը: Նա

գիտեր, որ այդ զովությունները տրվում են իրան առերես, և յուր զենքի հաջողությունը բնավ ցանկալի չէ «բռնավորին»:

— Կփափազեի իրավամբ արժանանալ այդ դրվատյաց . . . բայց որքա՞ն հետի եմ ես նրանցից, — նկատեց իշխանը լրջությամբ:

— Օ՛, մի՛ ասիր այդ . իմ եղբորորդին բախտավոր է, որ քեզ նման զինակից ունի, — բացականչեց սպարապետը .
— բոլոր Երասխանորր կնվիրեի նրան, ով քեզ զուգատիա մի համհարզ կզտներ ինձ համար:

Իշխանը սևեռեց յուր հայացքը սպարապետի աչքերին, կամենալով, կարծես, թափանցել նրա սրտի մեջ և դուրս կորզել այդտեղից չարակամության ու նախանձի ոգին: Նրան թվում էր, թե հենց այդ ոգին է, որ խոսում է յուր հետ այդ վայրկենին . նա խոր վիշտ զգաց և հոգվոց հանեց . . .

Եվ ինչպե՞ս չվշտանար: Յուր առաջ կանգնած էր Սմբատ թագավորի հարազատ եղբայրը, պարթև հասակով, զեղեցիկ դեմքով, քաջալանջ և հաստաբազուկ . նրա ձայնը որոտում էր, երբ խոսում էր յուր հետ, և զետինը թնդում, երբ քայլում էր նրա վրա: Եվ այս հզոր մարդը փոխանակ թագավորի, հետևապես, և հայրենիքի պաշտպանը լինելու, նրա թշնամին ու հակառակորդն էր . փառամոլությունը փակել էր նրա հոգու աչքերը, օտարի նենզամտությունը հիմարացրել էր նրան և մահմեղական մի ոստիկանի տված ունայն թագը մեոցրել էր նրա սրտում զգացմունքներից

ազնվագույնը՝ սերը դեպի հայրենիքը . . . Եվ այս զորավոր հսկային փոքրացնում, ոչնչացնում էր շարակամության զգացումը, նրա լեզուն չէր կարողանում «քագավոր» անունը տալ Աշոտ Երկարին, նրա մասին խոսելիս՝ նա ասում էր «իմ եղբորորդին», կարծես վախենալով, թե միզուցե «արքա» կամ «քագավոր» անվանելով նրան՝ զրկե իրան աշխարհի բոլոր բարիքներից . . . Եվ սակայն զովաբանում, բարձրացնում էր նրա հավատարմին, աշխատում էր զրավել Մարզպետունու սիրտը, որպեսզի հարմար դիպվածում կարող լինի նրան կապել յուր հետ և կամ հեռացնել հարսպատ քագավորից:

Այս ամենը հասկանում էր իշխան Մարզպետունին, կարդում էր նրա սիրտը յուր իսկ դեմքի վրա, այն դեմքի, որ այնքան վեհ ու հպարտ էր երևում արտաքուստ, ոի ստեղծվել էր կարծես հարզանք ու ակնածություն ներշնչելու համար, բայց որին նսեմացնում էին փոքրոզության ստվերները . . . Ինչպե՞ս ուրեմն շվշտանար, ինչպե՞ս շհառաշեր հայրենասեր հոգին:

Սակայն սպարապետը իշխանի հայացքից խուսափելու համար շտապեց հարցնել նրա գալստյան պատճառը:

— Բագարանը, իշխան, դու չես սիրում քնավ, անշուշտ ունիս դու մի կարևոր խորհուրդ, որ ստիպել է քեզ մեզ այցելելու, — ավելացրեց նա ժպտալով:

— Այո՛, ունիմ,-պատասխանեց Մարզպետունին և հայտնեց նրան յուր

զալստյան պատճառը, որ էր՝ դարձնել
կաթողիկոսը յուր աթոռը:

— Ինչո՞ւ համար ես կամենում գրկել
մեզ Վեհափառի հովանավորությունից,
— հարցրեց սպարապետը խորհրդավոր
եղանակով:

— Նրա համար, որ այսօր կամ
վաղը ոստիկանը պիտի վերադառնա
Աստրապատականից և եթե անտեր գտնե
կաթողիկոսարանը,   անշուշտ
կհափշտակե նրան, որպեսզի դրանով
Բեշիրի կրած պարտության վրեժը լուծե
մեզանից:

— Բայց ի՞նչ կշահե նա դրանով:

— Ինչ կշահե՞ . . . մի՞թե հայտնի չէ
քեզ այդ: Հարյուրավոր վանքեր ու
միաբանություններ կերակրվում են
կաթողիկոսարանի   կալվածոց
հասույթով:

— Այո՛, այդ ուշադրության արժանի
կետ է: Վանքերը կորուստ կունենան . . .
— պատասխանեց սպարապետը և
ապա մի խորհրդավոր հայացք ձգեց
Մարզպետունու վրա: Նրան թվում էր,
թե իշխանը ուրիշ գաղտնի
դիտավորություններ էլ ունի, որոնք,
սակայն, ծածկում է իրանից, բայց չէր
կարողանում գուշակել, թե ի՞նչ
դիտավորություններ են դրանք:

Ինքը՝ Մարզպետունին էլ ոչինչ
չհայտնեց և զգուշանում էր ավելին
խոսելուց:

— Կարո՞ղ եմ այժմ տեսնել
Վեհափառին, — հարցրեց իշխանը,

կարծելով թե հայրապետը գտնվում է սպարապետի ապարանքում:

— Ինչո՞ւ չէ . բայց կցանկանայի, որ հանգիստ առնեիր մի փոքր . Վեհափառի տան ճանապարհը բավական հեռի է և դժվարագնաց, դու կարող ես հոգնել, մանավանդ որ արևը սաստիկ այրում է:

— Մի՞թե նա այստեղ, քո ապարանքում չէ՞,-զարմացած հարցրեց իշխանը:

— Ω'Σ:

— Ուրեմն քաղաքացիներից մինի տա՞նն է ապրում:

— Դարձյալ ոչ, նա լինում է միջնաբերդում, — պատասխանեց սպարապետը Ժպտալով:

— Միջնաբերդո՞ւմ . . . ի՞նչ է շինում նա այնտեղ, — բացականչեց Մարզպետունին:

— Այն օրից ի վեր, որ դու քո խմբերով սկսար անհանգիստ անել հազարացիներին, Վեհափառը փախավ միջնաբերդը, նա չէ վստահանում յուր պաշտպանությունը նույնիսկ իմ զորքերին:

— Ահա՝ մի մարդ, որ աստուծո տված պարզեւը գնահատում է ըստ արժանվույն, — հեզնական Ժպիտով նկատեց Մարզպետունին:

Ապա ուղղելով հայացքը դեպի միջնաբերդը, որ ահարկու հսկայի նման

բազմած էր հանդիպակաց
բարձրության վրա, հարցրեց .

— Ո՞ւմ կիրամայեք առաջնորդել
ինձ, տեր . Ես կամենում եմ այժմ ևեք
ներկայանալ Վեհափառին:

— Իմ թիկնապահների պետը քեզ
կընկերանա, եթե կհաճիս ընդունել, —
պատասխանեց սպարապետը:

Իշխանը շնորհակալություն արավ և
յուր թիկնապահների ու ցույց տված
առաջնորդի հետ ուղղվեցավ դեպի
միջնաբերդը:

Ճանապարհը, որ տանում էր
միջնաբերդը, անցնում էր ապառաժուտ
դար ու փոսերի վրայով: Նա մերք
քերում էր խորածորի ժայռերը և մերք
բարձրանում թումբերի վրա: Այդպիսով
ուղին դառնում էր դժվարագնաց, իսկ
շատվոր մարդկանց համար
անանցանելի: Այս պատճառով իշխանն
ու յուր հետևորդները զնում էին շատ
տեղ միմյանց ետևից, կազմելով
այդպիսով մի երկար շարք:

Վեհափառն այդ միջոցին
եպիսկոպոսներից մինի հետ կանգնած
էր դդյակի պատշգամքում: Նրա առաջ
բացվում էին գեղեցիկ տեսարաններ՝
մինը մյուսից գեղեցիկ, մինը մյուսից
հաճելի, բայց նա չէր նայում նրանց վրա:
Ո՛չ գեղեցիկ Արագածը, որ ամբառնում
էր արևելյան-հյուսիսից, յուր չորս
քրոջան զագաքներով, ո՛չ կապոյտ
լեռը, որ եղերում էր հորիզոնը հարավից
և ծածկում յուր հետևում Երասխի
ալիքները, ո՛չ Արշարունյաց
ձորահովիտը, որ քացվում էր

արևմուտքից, ո՞չ գեղադիր Բազարանը, որ տարածվում էր յուր առաջ հարուստ շինություններով և գմբեթազարդ եկեղեցիներով, ո՞չ արագահոս Ախուրյանը, որ խորանորի ժայռերը կոծելով մոնաշում էր յուր ոտքերի տակ և վիշապի նման գալարվելով՝ քերդի շուրջը պատում, և ոչ, վերջապես, ահարկու քերծերն ու խարակները, որոնք կախվում էին անդունդների վրա, կամ սեպաձև ցցվում խորանորի ափերին, չեին գրավում այդ բոպեին վեհափառ հոր ուշադրությունը։ Նա յուր հայացքը սևեռել էր ապառաժուտ կածանով հառաջացող խմբի վրա։

«Ովքե՞ր են արդյոք դրանք, ինչո՞ւ են դեպի միջնաբերդը դիմում և այն՝ միջօրեի ժամանակ, եթք արևը կիզում է վերևից, իսկ շերմացած խարակները ներքսից», մտածում էր Վեհափառն ինքն իրան, սակայն եկվորների ով լինելը չէր կարողանում գուշակել։

Բայց ահա՛ վերջապես նրանք մոտեցան քերդի լանջին, մի քանի քայլ ևս, և նրանց ով լինելը կիմացվեր։

— Այդ նա՛ է, այո՛, նա ինքն է. ի՞նչ ունի այստեղ . . . — բացականչեց հանկարծ կաթողիկոսը, ճանաչելով Մարզպետունի իշխանին, որ մեծաքայլ ու քաջալանջ դիմում էր դեպի քերդի դռները։

— Ո՞վ, Վեհափառ տեր, — հարցրեց եպիսկոպոսը, որ մինչև այն խոսակցում էր նրա հետ։

— Նա՛, այն անհանգիստ մարդը . . . որ ստեղծվել է հավիտյան

թափառելու համար . . . — շշնջաց կաթողիկոսը, վախենալով, կարծես, թե յուր ձայնը կհասնե մինչև քերդի ստորոտը:

— Բայց ո՞վ է նա, — հարցրեց Եպիսկոպոսը Երկրորդ անգամ և բարձրացավ տեղից Եկողներին նայելու:

— Մարզպետունի իշխանը, անշուշտ անհաճու մի նորություն է քերում մեզ . . .
— հարեց կաթողիկոսը, գուշակելով, որ իշխանը զալիս է յուր հանգիստը վրդովելու:

— Ինչո՞ւ անպատճառ անհաճություն, — հարցրեց Եպիսկոպոսը:

— Չգիտեմ, ինձ այսպես է քվում . . .
— պատասխանեց Վեհափառ և սենյակը քաշվեցավ:

Մի քանի վայրկենից ճռչալով բացվեցան քերդի Երկարյա դոները, որոնք գտնվում էին Երկու աշտարակների մեջտեղում և հանդեպն ունեին հաստատահիմն պատվար: Բարձր պարհապները, որոնց գրկում էին լայնադիր աշտարակներ, ներսից ավելի անմատչելի էին կացուցանում քերդը: Իշխանը, նայելով յուր շուրջը և տեսնելով այն զորությունը, որ հավաքել էր այստեղ սպարապետը, ակամա ժպտաց: Յուր այդտեղ զալը նա անմտություն համարեց:

— Մի՞թե կարելի է զաղտնիք վստահանալ մի մարդու կամ անձնվիրություն պահանջել մի հոգևորականից, որ դոդում է յուր կյանքի վրա և յուր անձը այսպիսի

ամրությունների մեջ է խնամում . . . — շշնջաց նա ինքն իրան և առաջ անցավ հուսահատ սրտով:

Վեհափառը, սակայն, ընդունեց իշխանին սիրով ու օրինությամբ. և բազմեցնելով կողքին յուր գոհությունն ու անսահման հիացումը հայտնեց այն քաջագործությանց համար, որ նա կատարել էր միայնակ:

— Ես կամեցա ապացուցանել մեր իշխաններին և քեզ, Վեհափառ տեր, թե մեծ գործեր կատարելու համար հարկավոր չեն մեծ ուժեր, այլ միայն հաստատուն կամք, թե հայրենիքը փրկելու համար շպետք է սպասել հաջող հանգամանքների, ոչ ել իշխանների ձեռնտվությունը մուրալ, այլ պետք է հուսալ միայն աստուծու և սեփական քազկի վրա և անձը նվիրելու շափ հայրենասիրություն ունենալ: Ես ապացուցեցի այդ կարծյաց ճշմարտությունը, այժմ ձեզ է մնում հետևել իմ օրինակին, — նկատեց իշխանը, օգուտ քաղելով կաթողիկոսի խոսքերից:

— Ի՞նչ պիտի անենք մենք, — հարցրեց կաթողիկոսը անհանգստանալով:

— Զեզանից յուրաքանչյուրը պիտի կատարել յուր պարտքը:

— Այսի՞նքն:

Իշխանը հայտնեց նրան մի քանի խոսքով Դվինը գրավելու համար ունեցած յուր դիտավորությունը, այլև

Վեհափառի յուր աթոռը դառնալու
մասին ունեցած ցանկությունը:

— Դու կամենում ես Դվինը
գրավե՞լ . . . — զարմացած հարցրեց
Վեհափառը:

— Այո՛, և որքան կարելի է՝ շուտ:

— Եվ դու չե՞ս վախենում
ամիրապետի բարկությունից,
արաբական հզոր քանակներից:

— Ո՞վ է ամիրապետը, մենք մեր
թագավորն ունինք, — բացականչեց
իշխանը եռանդով:

— Բայց Դվինը նրա կալվածն է. նա
տիրում է Օստանի մեծ մասին,
ճակատքը, Կողովիտը, մինչև անգամ
Շաղկոտը նա համարում է
Տուրութերանի մասն, որին և տիրում է
ամբողջապես:

— Եվ դրանք ուրեմն գարշելի
հազարացու սեփականությո՞ւն են . . . -
բարկացած հարցրեց իշխանը:

— Առ այժմ այո՛, — պատասխանեց
կաթողիկոսը հանգիստ ձայնով:

— Ո՞չ, հազար անգամ ոչ, —
բացականչեց իշխանը. — հայոց
երկիրը հայերին է պատկանում: Դվինը
Խոսրով թագավորի ձեռակերտն է.
Ճակատքը, Կողովիտը, Շաղկոտը մեր
արքայանիստ նահանգի գավառներն
են. Տուրութերանը Մամիկոնյան տան
սեփականություն է. Հայաստանի ամեն
մի գավառը մի հատոր պատմություն
ունի, ո՞վ կարող է այն ուրանալ, դու որ
հայ ազգի պատմություն ես գրում,

ինչպե՞ս ես կարողանում այդ
վկայությունը տալ գարշ արաքացու
համար: Եթե այս բովեին երևութանար
այստեղ պատմաքաններիդ նախահայր
Խորենացու ոգին, կկարողանայի՞ր
արդյոք կրկնել նրա առաջ այդ
վկայությունը . . .

— Ես ասացի «առ այժմ» . . .

— Ո՞չ առ այժմ և ո՞չ առհապա . . .

— ընդհատեց իշխանը. — արաքացին
Արարիայում պիտի իշխե և ոչ թե հայոց
երկրում:

— Թո՞ղ այդպես լինի, ես
չցանկացողը չեմ:

— Այդպես կլինի, Վեհափառ տեր,
եթե չես հապաղիլ խնդիրս կատարելու:

— Ի՞նչ խնդիր:

— Մի վայրկյան առաջ հայտնեցի,
դու պիտի վերադառնաս քո աթոռ:

— Դվի՞ն:

— Այն:

— Բայց ի՞նչ օգուտ ունի քեզ համար
իմ վերադարձը, ես կովող չեմ, ոչ ել
զորախումք ունիմ, որով կարողանայի
քեզ օգնել: Եթե դու մտադիր ես Դվինը
գրավել և հույս ունիս քո զորության վրա,
գրավի՞ր նրան, ազատի՞ր քաղաքը
հազարացիներից, այն ժամանակ ես
կվերադառնա՛մ իմ աթոռ՝ քո կյանքը
լիաբերան օրինելով:

— Կամենում ես անիծիր ինձ, միայն
վերադարձիր այժմեն իսկ, քանի

ոստիկանը քացակա է Դվինից և քանի
իմ զորքերը չեն պաշարել նրան:

— Բայց ի՞նչ օգուտ ունի իմ
վերադարձը, քացատրի՞ր վերջապես:

— Քացատրե՞մ:

— Այո՛:

— Արդյոք իզուր չի՝ անցնիլ իմ
զաղտնիք հայտնելը, քանի դու գտնվում
ես այս բերդում:

— Ո՛չ, ես իսկույն կհեռանամ, թե
համոզվիմ, որ անհրաժեշտ է այդ:

— Բարի: Օգուտն ա՛յն է, Վեհափառ
տեր, որ ինձ այս միջոցում հարկավոր են
Դվինում հավատարիմներ: Իմ
մարդկանցից չեմ կարող ոչ ոքին մտցնել
այնտեղ . Բեշիրը նրանց մուտքը
կարգելե: Մինչդեռ դու ազատորեն
կարող ես քո աթոռը վերադառնալ և
այդ, մինչև անգամ, կշոյե ոստիկանի
ինքնասիրությունը: Քեզ հետ
վերադարձող հոգևորականների հետ ես
կմտցնեմ քաղաք իմ մի քանի
հավատարիմներին . . .

— Ոչ մի աշխարհականի թույլ չեն
տալ անցնել Դվինի դոներով, —
ընդհատեց կաթողիկոսը:

— Գիտեմ, բայց նրանք կմտնեն իբրև
վեղարավորներ . . .

— Աստված իմ . . . դու ուրեմն
ոստիկանի սուրբ կախում ես իմ
զլիսի՞ն . . . — քացականչեց
կաթողիկոսը երկյուղից այլազունվելով:

— Մի՛ վախենար, Վեհափառ հայր,
ես թոյլ չեմ տալ, որ ոստիկանը յուր
սուրբ մերկացնե, ո՞ւր մնաց թե կախե քո
զլիսին:

— Ի՞նչ պիտի անեն քո
հավատարիմները:

— Ճարկավոր դեպքում խրամատ
պիտի փորեն կաթողիկոսարանի
նկուղներից մինչև արտաքին պարիսպը:

— Օ՛ն և օ՛ն . . . չեմ կարող ես
միանալ այդ խորիրոդին: Նա, որ
հրամայեց մեզ՝ «տալ զատուծունն
աստուծո», նույնը հրամայեց՝ «զկայսերն
տալ կայսեր» . . . — խոսեց
կաթողիկոսը վճռական ձայնով: — Ո՞վ է
քո կայսրը, — հարցրեց իշխանը
քարկությունից դողալով:

Վեհափառը շպատասխանեց:

— Դու մի թագավոր ունիս, որին և
պարտավոր ես հարգել. դա Աշոտ
Երկարն է, — շարունակեց իշխանը:
-Ճագարացին իրավունք չունի այս երկրի
վրա. նա մի հափշտակիչ, մի ավազակ
է: Այն հայը, որ տիրապետ է անվանում
նրան, մի դավաճան է, իսկ դավաճանին
իրավունք ունի մեոցնել առաջին
զինվորը, առանց արդարության դեմ
մեղանչելու:

— Ես փախչում եի քոնակալի
վրեժխնդրությունից, — խոսել սկսավ
կաթողիկոսը. — դու ինչո՞ւ ուղարկում
ես ինձ այդ վրեժխնդրության առաջ:
Ի՞նչ օգուտ կարող է քերել քեզ իմ մահը:

— Մի՛ ասիր «քեզ», այլ ասա՛ «հայրենիքին»: Եթե կարծում ես, թե քո վերադարձը մահ պիտի պատճառե քեզ, ապա ուրեմն ուրա՛խ եղիր: Մի՛թե ավելի լա՛վ չէ Ղևոնդյանց հետ դասվիլ, քան անհիշատակ ոչնչանալ . . .

Իշխանի խիստ լեզուն փոխանակ Վեհափառի բարկությունը գրգռելու, ընդհակառակը, ճնշում, մեղմացնում էր նրան: Նա տեսնում էր, որ այդ մարմնացյալ եռանդը խոսում էր ոչ թե յուր, այլ հայրենիքի օգտին. ինչպե՞ս ուրեմն զայրանար նրա դեմ: Չե՞ որ ինքն էլ պակաս չէր սիրում այդ հայրենիքն ու նրա ազատությունը, բայց ի՞նչ աներ, որ աստված չէր տվել իրան Մարզպետունու սիրտը, Մարզպետունու հոգին, նա վախենում էր վտանգներից, սարսափում էր արաբական սրերից . . . Կկամենար, այո՛, ծառայել փրկության գործին, կկամենար, մինչև անգամ, գոհվել . . . բայց չէր կարող, բնությունը գրկել էր նրան այդ քաջությունից:

— Ղևոնդյանց հետ դասվիլ ասացիր, — խոսել սկսավ Վեհափառը, — կցանկանայի, այո, արժանանալ այդ փառքին, բայց մի՛թե կարող եմ:

— Կամենալը՝ կարենալ է: Եվ հարմար առիթը, ահա՛ իրավիրում է քեզ: Քա՛ջ եղիր, արհամարհի՛ր անցավոր կյանքը, կատարի՛ր այս՝ ինչ որ քարոզում ես աշակերտներիդ և քո հիշատակը եկող սերունդները կօրինեն . . .

— Ի՞նչ պիտի լինի իմ գործը Դվինում, — հարցրեց Վեհափառը:

— Պիտի հովանավորես այն մարդկանց, որոնք քո հոգևոր ծառաների անունով կապրեն կաթողիկոսարանում։ Յերեկը նրանք պիտի քննեն, իսկ գիշերը զործեն։

— Իսկ եթե մատնիչները մեզ խանգարե՞ն։

— Այն ժամանակ մի քանի մարդկանց մահ կհասնի, նրանց թվում, զուցե, և հայրապետին։ բայց այդ զոհերն անհրաժեշտ են։

— Ծանր պայման է այդ . . .

— Ի՞նչ, մեռնե՞լը։ Կա՞ միթե ավելի դյուրին և սիրելի քան քան հայրենյաց համար մեռնելը։

— Քաջի և հայրենասերի համար, այո, դյուրին է, բայց . . .

— Դու քաջ չես, Վեհափառ տեր, այդ գիտեմ, բայց հայրենասեր ես, այդ չես ուրանալ։

— Թո՞ղ կատարվի քո կամքը, սիրելի իշխան, եթե աստված մահ է որոշել ինձ համար, կընդունեմ նրան հոժարությամբ։ Մարտիրոսների կարգը չեն դասիլ ինձ, գիտեմ, բայց անեծքը գոնե չի մոտենալ իմ շիրմին, — խոսեց Վեհափառ վճռական եղանակով։

— Աստուծով ազատ կմնաս փորձությունից, Վեհափառ տեր։ բախտն արդեն ծիծադրում է մեզ, անկարելի է, որ այս վերջին ձեռնարկությունը ևս չհաջողե նա մեզ, — հուսադրեց իշխանը կաթողիկոսին։

— Տեսնենք, զուցե աստված լսն
արդարների աղոթքը:

Իշխանը վեր կացավ տեղից,
համբուրեց Վեհափառի աջը, և
շնորհակալություն անելով նրան յուր
խնդիրը չմերժելու համար, հարցրեց, թե
ե՞րբ կհաջի մեկնել Բագարանից:

— Նոյնիսկ վաղը, եթե անհրաժեշտ
է շտապել, — պատասխանեց
կաթողիկոսը:

— Այո՛, անհրաժեշտ է.
յուրաքանչյուր ավոր կորուստը
անփոխարինելի վնաս կարող է բերել
մեզ:

— Ուրեմն մի կամ երկու օրից, եթե
սպարապետը չի ստիպի ինձ ուշանալ:

— Սպարապետը . . . Այո՛, ես
մոռացա: Այս գաղտնիքների մասին,
Վեհափառ տեր, չպիտի հայտնես նրան
ոչինչ:

— Ի՞նչ պատճառ բերեմ ուրեմն
Բագարանից հեռանալու համար:

— Ես արդեն պատճառը հայտնեցի
նրան: Դու գնում ես Դվին՝
կաթողիկոսարանը ոստիկանի
հափշտակությունից ազատելու համար:

Վեհափառը բավարար գտավ այդ
առարկությունը և պայման դրավ
իշխանի հետ՝ ենել Բագարանից
երրորդ օրը: Իսկ մինչև այն իշխանը
պիտի պատրաստեր յուր մարդիկը,
որոնք կմիանային կաթողիկոսի
հետևորդներին Ծննդոց անտառում և
նրանց հետ միասին կուղևորվեին Դվին:

Նոյն օրը ևեթ հրաժեշտ տվակ
Մարզպետունին Աշոտ սպարապետին
և յուր թիկնապահների հետ ուղղվեցավ
դեպի Գեղա լեռները:

ԳԱՆՈՒՊ

Մարզպետունի՝

Բ - Երեք կետի վրա

← Ա -
Անհանգիստ
մարդը

Գ -
Հաշտության
պատուղները

Մուրացան

Բ ԵՐԵՔ ԿԵՏԻ ՎՐԱ

Հազիվ Մարզպետունի իշխանը հեռացավ Բազարանից, և ահա սպարապետը դիմեց միջնաբերդ, նրա զալստյան բուն պատճառը կաթողիկոսից իմանալու: Բայց որովհետև համոզված էր, թե վերջինս նույնպես կարող է ծածկել այդ իրանից, ուստի որոշեց դիմել խորամանկության:

— Իշխանի մտադրությանը ես չեմ համակրում, — ասաց նա կաթողիկոսին, առանց որոշակի հարցեր անելու, — դու պիտի զգուշանաս այդ մարդուն գործիք դառնալուց:

— Ի՞նչ, նրա մտադրութունն արդեն հայտնի՞ է քեզ,-միամտաբար հարցրեց կաթողիկոսը:

— Ինչպե՞ս չէ . սկզբում նա ծածկեց ինձանից, բայց երբ քո մոտից վերադարձավ, ես ստիպեցի նրան, և նա յուր ծրագիրը բացավ իմ առաջ:

— Մի՞քե . . . Բայց նա ինձ
զգուշացնում եք . . .

— Ինձ ոչինչ չհայտնել, այնպես չէ,
— հարցրեց սպարապետը՝ խորամանկ
ժպիտով:

Կաթողիկոսը մի տարակուսական
հայացք ձգեց սպարապետի վրա և լոեց,
նա շգիտեր ի՞նչ պատասխանել:

— Մի՛ ծածկիր ոչինչ, վեհափառ
տեր. նա արդեն ամեն ինչ ինձ
խոստովաճեց: Միայն չկարծես, թե իմ
արքայական ծաշը կամ ազնիվ
զինիները նրա սիրտը բացին, ո՞չ. Ես
նրան խոստացա իմ զորագնդերն
ուղարկել յուր օգնության . . . Նրա
վերջին մտադրությունը կարոտ է
աշակցության:

— Ինչպե՞ս, դու խոստացա՞ր, և այդ
խոստմունքը կկատարե՞ս . . . —
հարցրեց կաթողիկոսը անհանգիստ
ուրախությամբ:

— Անշուշտ, ընդհանուր հայրենիքի
շահը այդ է պահանջում:

— Կեցցես, մեծափառ տե՛ր,
այդպիսով դու կազատես քն
կաթողիկոսին անարզ զործ
կատարելուց: Չէ՞ որ երկու տարի առաջ
Դվինը միասին գրավեցիք, այժմ Էլ
կարող եք նույն ձևով գրավել:

— Անարզ գո՞րծ . . . Այո՛, դու
չպիտի կատարես, ես այդ թույլ չեմ տալ:

— Ես կաղոքեմ քն և իշխանի
համար, կաղաշեմ աստծուն, որ նա
անպարտելի կացուցանե ձեր բանակը,

բայց կաթողիկոսարանի մեջ
դպրություն սարքել անկարող
եմ . . .

— Միթե իշխանը քե՞զ հանձնեց այդ
գործը:

— Այո՛. «Դու հովանավորիր, ասում
է, այն մարդկանց, որոնք հոգևորականի
հազուստով ծառայալ կապրեն
կաթողիկոսարանում և նրա նկուղներից
խրամատ կվարեն մինչև արտաքին
պարիսպը . . .»: Միթե այդ կարելի՞ է:

Սպարապետն իմացավ արդեն ինչ
որ պետք էր. մի ներքին ուրախություն
նրա էռությունը տողորեց:

— Ո՛չ, այդ անարգ գործին չպիտի
մասնակցես դու: Ես թույլ չեմ տալ, որ
հայոց կաթողիկոսը դպրությունից հոչակվի
աշխարհում, իմ բազուկը դեռ զորավոր
է, և նա կգործե քո փոխարեն: Ես
կմիացնեմ իմ գնդերը իշխանի գորքերի
հետ, և մենք Դվինը կգրավենք բռնի
ուժով, այդպես էլ ես ասացի նրան:

Կաթողիկոսը, որ արդեն այդպիսի մի
առիթ էր որոնում խոստացած
վտանգավոր քայլից հետ կանգնելու,
ուրախությունից իրան կորցրեց և Գևորգ
իշխանի՝ յուր հետ ունեցած բոլոր
խոսակցությունը մանրամասն պատմեց
սպարապետին:

Վերջինս, կրկին և կրկին
միամտացնելով Վեհափառին,
վերադարձավ յուր ապարանքը գոհ
սրտով:

«Ո, այդ չի հաջողիլ քեզ,
Մարզպետունի իշխան, — սկսավ խոսել
ինքն իրան սպարապետը, ճեմելով յուր
գեղազարդ դահլիճի մեջ: — Դու
կամենում ես արդեն մեռած և Սևանում
թաղված թագավորին հարություն տալ.
կամենում ես նորեն աթողի վրա
բազմեցնել նրան, բայց այդ թույլ չի տալ
քեզ օրինավոր թագավորը:

Եթե հայ ժողովուրդը խաղաղություն
է կամենում, թող նա ինձ խոնարհի և իմ
թագկին ապավինե: Աշոտ Սմբատյանը
չի կարող փրկել նրան, երբ Աշոտ
Շապուհյանը այդ չի կամենում... Այո՛,
ես եմ հայոց գահի պայազատը, ինձ են
խոնարհում ոստանիկ զորքերը,
սեպուհների զունդը, դրանիկ
վաշտերը... Եթե Աշոտ Երկարը
թագավոր է, ինչո՞ւ է Սևանում ճգնում:
Ինչո՞ւ չէ յուր թշնամիները հալածում:
Եվ դու կամենում ես իմ փառքը կապտել
և տալ ճգնավորի՞ն: Չե՛, բարեկամ, այդ
նվաստությունը կրելու համար չենք
ծնվել աշխարհում, ոչ էլ դրա համար
ենք այս հասակն առել,
պատերազմներում ծերացել, թագ ու
զավազան ձեռք բերել... այո՛, մեր
թագը խուցերում չի ծածկվել, նա
կփայլե աշխարհի առաջ, օրինավոր
թագավորի զործը ամենքը կտեսնեն,
պատմությունները կարձանագրեն...»:

Այդ մտածություններով ոգևորված
նա մտավ առանձնարանը, կաճեց
դպրին և նրանից մագաղաթ ու մելան
ստանալով՝ նստեց և սկսավ գրել մի
նամակ: Ըստ երևոյթին գաղտնի
հաղորդագրություն էր այդ, որովհետև
դպրին շհանձնեց գրելու, բացի այդ, նա

շպիտի ուղեր այն որևէ մի հայի, ըստ
որում գրում էր արաքերեն:

Ավարտելով յուր գործը, նա
արքայական կնիքը դրավ
ստորագրության փոխարեն, փակեց և
տվավ դպրին կնքելու: Ապա կանչելով
յուր հավատարիմ քաջերից մեկին,
հանձնեց նամակը նրան և պատվիրեց
մինչև երեք օրը հասցնել
պատկանելույն:

— Մինչև երեք օրը, տեր, դժվար է
հասնել Ատրպատական, — ասաց
բանքերը:

— Մինչև երեք օրը տեղ պիտի
հասնե այդ նամակը, — կրկնեց
սպարապետը:

Բանքերը չպատասխանեց, նա
գլուխ խոնարհեց և դուրս գնաց:

Արշարունյաց ձորի արևելյան
գոզում, մոտ այն տեղերին, ուր
կառուցած էր գեղեցիկ Երվանդակերտը
և ուր Ախուրյանը խառնվում էր Երասխի
հետ, գտնվում էր մեծ անտառ: Կապույտ
լեռան ստորոտից սկսած՝ տարածվում
էր նա մինչև Երասխի ափերը:
Դարերից ի վեր ապրում էին այդտեղ
հսկահասակ կաղնիներ, մայրեր ու
կաղամախներ, որոնց կատարները
ծրարում էին ամապերի մեջ: Ցերեկը
նրանք արգելում էին արևի
ճառագայթները, իսկ գիշերն ստեղծում
անթափանցելի խավար: Չկային
այդտեղ անցըեր և ուղիներ, ծառերն
ամեն տեղ աճել էին վայրենի դրությամբ
և իրանց ստվերապատ ու անհեթեր

բուներով վաղեմի ճանապարհները
ծածկել:

Դա հիշատակաց արժանի Ծննդոց
անտառն էր, Երվանդ թագավորի
տնկած որսարանը: Թեպետ արքայաշեն
պատվարները չեին պաշտպանում
այլևս նրա սահմանները, բայց անտառն
աճել, զորացել էր, ավերող ձեռքերը չեին
կարող այլևս վնասել նրան: Արքայի
ժողոված էրեների սերունդները
բազմացել, լցրել էին նրա ծմակները,
բայց արքայազն որսորդներ չեին որսում
այլևս նրանց մեջ: Երկրի անապահով
դրությունը, միմյանց հաջորդող
խոռվորթյունները և ներքին ու արտաքին
ընդհարումները ցամաքացրել էին
իշխանների սրտում զվարճասիրության
աղբյուրը: Հազիվ երբեմն շինական
որսորդի նետը անհանգստացնում էր
այդ անտառի խաղաղակյաց
բնակիչներին կամ այդտեղ բաքչող
դասալիք մի զինվորի գեղարդը
պատահմամբ տապալում յուր առջևից
փախչող էրեին: Ուրիշ զվարճասերներ
չեին այցելում այդ անտառը, որովհետև
վաղուց նա դարձել էր հազարացի
ավագակների քուն: Այդտեղ նրանք
բաքչում էին՝ թե՛ անցորդներ
կողոպտելու և թե՛ հետամուտ զորքերից
փախուստ տալու համար:

Բայց մի քանի օր էր ինչ այդ
հրոսախմբերը անհետացել էին Ծննդոց
անտառից կամ գուցե, նրա խորքերը
քաշվել: Այդ ավագակների
տաղավարներում բնակվում էին այժմ մի
խումբ հայ զինվորներ, որոնք տիրել էին
այդ ծածկաբաններին բռնությամբ,
հալածելով այդտեղի նախկին
բնակիչներին և նրանց մի մասը

կոտորելով: Զինվորներից ոմանք զբաղվում էին այդտեղից որսորդությամբ, որպեսզի դրանով կերակրեն իրանց և ընկերներին, իսկ ոմանք պահպանություն էին անում անտառի մուտքի մոտ և այդտեղից դիտում Դվնո դաշտը տանող ճանապարհները:

Դրանք Մարզպետունու մարդիկն էին, որոնք սպասում էին այդտեղ կաթողիկոսի գալստյան, որպեսզի, նրա հետևողների հետ միանալով՝ դիմեն դեպի Դվին:

Բայց օրերը հաջորդում էին միմյանց, և կաթողիկոսը չէր երևում: Զինվորները իրանց ձանձրույթը փարատելու համար պարապում էին երբեմն զինվորական մրցությամբ և երբեմն իրանց կատարելիք գործի վերաբերմամբ փորձեր էին անում: Նրանք փորում էին խրամատներ, կապում էին ստորերկրյա կամարներ կամ ներքնուղիով ռազմամթերք փոխադրելու վարժություններ էին անում: Դրանցից Էլ ձանձրանալով՝ ստեղծում էին զվարճալի խաղեր, հազար էին իրանց հետ քերած վարդապետական սրբեմները, ծածկում էին խույրեր և վեղարներ և այդպիսով ստեղծում վարդապետների մի խումբ, որ տարօրինակ պատկեր էր ներկայացնում մենավոր անտառի մեջ:

Եվ սակայն այդպիսով շաբաթը լրացավ, բայց Բագարանից լուր չեկավ իրանց:

Զինվորներից ոմանք ցանկություն հայտնեցին ուղարկել Բագարան

իրանցից մեկին և կաթողիկոսի ուշանալու պատճառն իմանալ: Բայց մյուսներն արգելք եղան, հայտնելով, թե իշխանը իրամայել է իրանց սպասել, ուրեմն և պիտի սպասեն, որպեսզի ոինէ սխալ քայլ անելով՝ իշխանի դիտավորությունները չխանգարեն:

Բայց որտե՞ղ էր այդ միջոցին ինքը՝ Մարզպետունին:

Նա գտնվում էր Երազզավորսում, Աբաս արքաեղբոր մոտ: Դվինի գրավելու մասին հարկ եղած որոշումն անելուց և նախնական պատրաստությունները տեսնելուց հետո, նա դիմել էր Աբասին, նախ՝ թագավորի հետ նրան հաշտեցնելու և ապա այդ քաջի աջակցությունը ձեռք բերելու յուր մտադրյալ գործի համար:

Աբասն այդ ժամանակ ապրում էր յուր հոր՝ Սմբատ թագավորի կառուցած ապարանքում: Յուր եղբոր պես նա էլ զեղեցիկ, բարձրահասակ, ամուր կազմվածքով և, մանավանդ, ազդեցիկ դեմքով մի տղամարդ էր: Թեպետ տարիքով ավելի փոքր էր քան թագավորը, բայց նորից ավելի խոհեմ և շրջահայաց էր: Բացի այդ, նա ավելի պարկեշտ և բարոյասեր էր, քան Աշոտը. և հենց այդ պատճառով էլ սրտմտած էր եղբոր դեմ, որ նա առաքինի հորից ժառանգած զահի պատիվն արատավորել էր յուր ապօրինի ընթացքով:

Արքաեղբոր այդ սրտմտությունից օգնուտ քաղեցին յուր ժամանակին նրա աներ ափխազաց իշխանը և հորեղբայր Աշոտ քոնակալը և միացրին նրան իրենց

հետ՝ թագավորին դավով զահընկեց անելու համար: Այդ դավադրությունը, ինչպես յուր տեղը իմացանք, անհաջող անցավ: Թագավորը շկամենալով եղբորից վրեժ առնել՝ ափխազաց Գուրգենի երկիրն ավերեց, որով Աբասին ավելի գրգռեց: Ապա երբ յուր սուրբ Աշոտ բռնակալի վրա դարձուց, սա կեղծավորաբար հաշտվեց նրա հետ, արքանեղբայրը, սակայն, շմուեցավ թպգավորին, ոչ ել հաշտվելու փորձ արավ, որովհետև յուր գժտության պատճառը բոլորովին տարբեր էր Գուրգեն-Ափխազի և Աշոտ բռնակալի ունեցած պատճառներից, նա անզործ նստել էր Երազգավորություն և այլս ոչնչի չէր խառնվում: Նա, մինչև անգամ, մերժեց Մարզպետունու խնդիրը, երբ վերջինս մի քանի ամիս առաջ եկավ խնդրելու իրան՝ միանալ դաշնակցել ցանկացող իշխանների հետ:

Եվ այժմ, երբ նա նորեն մտավ Երազգավորս՝ Աբասին յուր եղբոր հետ հաշտեցնելու դիտավորությամբ, մտածում էր, թե անկարող պիտի լինի դարձյալ համոզել նրան: Միակ վստահությունը ներշնչում էին իրան յուր վերջին հաղթությունները: Դրանք իրավունք էին տալիս նրան ավելի ազատ խոսելու և այդ իշխանապետներից պահանջներ անելու: Այդ վստահությամբ նա դիմեց կաթողիկոսին և այդ վստահությամբ էլ մտավ Երազգավորս: Բայց այս անգամ, երբ նա ներկայացավ Աբասին՝ բոլորովին կերպարանափոխ գտավ նրան: Նա ոչ միայն ընդունեց իշխանի առաջարկությունը՝ թագավորի հետ հաշտվելու, այլև հայտնեց, թե

պատրաստ է յուր զորքերը նրա
հրամանատարության հանձնելու:

— Քո կատարած զործելն
ամաչեցրին ինձ, — ասաց նա իշխանին
անկեղծորեն: — Երբ ես իմացա, թե դու
Ուրծաձորում հարձակվել ես Բեշիրի
զորաց դեմ միայն քսան հոգով և նոյն
հարձակումը կրկնել ես Գեղա ամրոցի
մոտ և երկու անգամ էլ հաղթություն
տարել, այն օրից արդեն ուխտեցի
միանալ քեզ հետ: Այստեղ,
Երազգավորում ես ունիմ բարեկարգ
բանակ, առաջնորդիր նրան, ուր որ
ցանկալի է քեզ: Իսկ թագավորին ես
կպարզեմ իմ աջը անկեղծ հաշտությամբ
և կընդունեմ նրան այստեղ
արժանավայել փառքով: Հարցն այն է,
թե կելնե՞մ նա Սևանից թե ոչ, —
ավելացրեց արքանդքայրը:

— Եթե նա իմանա, թե դու
հաշտության ձեռք ես պարզում իրան,
նա ուրախությամբ յուր արոռանիստը
կդառնա:

— Այո, ես հաշտվում եմ նրա հետ,
ես ներում եմ նրան յուր թուլությունները,
որոնք ներելի չեին իբրև թագավորի...
Այո՛, ներում եմ. բայց վախենում եմ, թե
նա համառի յուր որոշման մեջ,
չվերադառնա Երազգավոր: Իսկ ես
սրտանց կամենում եմ տեսնել նրան
նորեն յուր արոռի վրա... իսկ
թագուհին շատ վիշտ է կրել, պետք է
նրան սփոփել...

Մարզպետունին զարմացավ՝
տեսնելով Արասի խոսքերի մեջ այսքան
մեղմություն ու գորով: Ի՞նչ էր պատահել
արդյոք, մի՞թե զղացել էր նա եղբոր դեմ

ունեցած գժտության համար, թէ
աներոշ հետ զործած դավաճանության
հիշատակը տանջում էր նրա խիղճը:

— Ես կերթամ թագավորի մոտ,
կխնդրեմ նրան իմ և քո կողմից, —
ասաց Մարգարետունին. — Իովս ունիմ,
թէ նա կհարգե մեր խնդիրը:

— Ես նույնպես կընկերանամ քեզ, —
ասաց Աբասը:

— Դո՞ւ, մեծափառ տեր, — հարցրեց
Մարգարետունին բոլորովին զարմացած:

— Այո՛, ե՛ս . մի՞թե տարօրինակ է
թվում քեզ իմ ցանկությունը:

— Ո՛չ թե տարօրինակ, այլ
ընդհակառակը, շատ բնական . . .
Միայն թե չգիտեմ ինչո՞ւ հանկարծ
այսպես . . .

— Ի՞նչ:

— Փափկացավ քո սիրտը, որին ես
այնքան անողոք էի գտնում միշտ:

— Իշխան, հարազատ եղբորը
դժվար է մոռանալ:

— Իսկ ես ավելին կասեմ, անկարելի
է մոռանալ . . .

— Այո՛, թագավորն ինձ ինքնազիր
նամակ է գրել . . . — ընդհատեց
Աբասը՝ աչքերը տիրությամբ գետնին
հառելով:

— Նամակ, — հարցրեց իշխանը
զարմանալով:

— Այո՛, տխուր նամակ, մեծ ցավ
պատճառեց նա ինձ յուր այդ գրությամբ:

— Ի՞նչ է գրել, ինչո՞ւ է ցավ
պատճառել, — հետաքրքրությամբ
հարցրեց իշխան Մարզպետունին:

— Նա հիվանդ է:

— Հիվա՞նդ, ինչո՞ւ:

— Չե՞ որ Բեղիրի հետ ունեցած
կովում վիրավորված է եղել:

— Մի՞թե, այդ ես չգիտեի, — հարեց
իշխանը վախենալով:

— Այո՛, վիրավորվել է քունավոր
նետով, վիրաբույժը, ասում են,
հուսահատված է արդեն:

— Օ՛, այդ մի դժբախտություն է, —
բացականչեց իշխանը . — անկարելի է
ուրեմն քողնել նրան Սևանում,
շտապենք բերել այստեղ:

— Վաղը ևեր կարող ենք
ճանապարհվել:

— Իսկ բազավորի նամակը չէի՞ն
հաճիլ տալ ինձ կարդալու, —
ակնածությամբ հարցրեց իշխանը:

— Դու արքայական տան
հավատարիմն ես, ի՞նչ պիտի ունենանք
մենք քեզանից ծածուկ, —
պատասխանեց Աբասը վստահորեն .
— ահա՛ նամակը, կարդա՛:

— Այս ասելով նա մոտեցավ
պահարանին և հանելով այնտեղից

արքայի գրությունը, տվակ իշխանին
կարդալու:

Նամակը հետևածն էր .

«Հայոց Աշու ապաբախտ
քազակորից յուր սիրեցյալ եղբոր Աքաս
արքայորդուն՝

Ողջույն:

Նախախնամության աջը, սիրեցյալ
եղբայր, ծանրացավ արդեն ինձ վրա: Իմ
գործած հանցանքների համար նա
պատժեց ինձ շարաշար: Ես տեսա իմ
երկրի ավերումը, տեսա սիրեցյալի
երեսդարձությունը, տեսա իմ թագի
նսեմանալը:

Արժանի՞ էի ես այդ ամենին թե ոչ,
չգիտեմ, միայն զիտեմ, որ
նախախնամությունն անարդար ոչինչ չէ
տնօրինում: Պիտի խոնարհիմ ուրեմն
նրա սուրբ կամքի առաջ և օրինեմ նրա
անունը գոնե այն միսիթարության
համար, որ նա տվակ ինձ իմ
տանջանքների մեջ:

Դա այն աներկյան հույսն է, թե քիչ
ժամանակից հետ պիտի բաժանվիմ
աշխարհից և դադարեմ այլս
տանջվելուց:

Բեշիրի դեմ մղած
ճակատամարտում մահ էի որոնում ես,
բայց միայն վերք ստացա, և այն
այնպիսին, որ երկար ինձ տանջեր և
հանցանքներս հիշեցնելով՝ կեղեքեր իմ
հոգին: Անշուշտ այս էլ աստուծն
տնօրինությունն էր. օրինում եմ նրա
կամքը: Բայց որովհետև վիրաբույժն

հուսահատած է արդեն և գուշակում է, թե շուտով պիտի մեռնիմ, ուստի շտապում եմ դիմել քեզ, սիրեցյալ հարազատ, և խնդրել, որ փութաս քո հաշտության համբույրն ինձ քերելու: Ես որոշել եմ մեռնել Սևանում, իմ մարմինը, հարկավ, կտանեք Բագարան իմ հայոց դամբարանում ամփոփելու, բայց հոգիս պիտի ավանդեմ այս ապաշխարանաց վայրում, այդ կարի ցանկալի է ինձ: Ուրեմն լսիր իմ վերջին խնդիրը և կատարի՞ր նրան:

Ես մեռնում եմ անզավակ, դու ես մնում պայազատ իմ թագի և գահի, որոնց և պիտի ժառանգես իրավամբ: Բայց կամենում եմ, որ դու տիրանաս նրանց ոչ իբրև իմ հակառակորդ, այլ իբրև եղբայր: Բե՛ր ինձ ուրեմն քո հաշտության համբույրը և դրա փոխարեն ստացիր ինձանից քո օրինական ժառանգությունը: Նրա հետ միասին ես կամենում եմ հանձնել քո ձեռք մի ավանդ, որի պահպանությունը կարող եմ վստահիլ միայն քեզ, իբրև իմ միակ հարազատին»:

Վերջին խոսքերն ավարտելուց հետ իշխանն անհամբերությամբ հարեց .

— Ե՞րբ ստացար այս նամակը, տե՛ր:

— Երեք օր առաջ, — պատասխանեց Աբասը:

— Եվ մինչև այս րոպեն կարողացար համբերե՞լ:

— Համբերեցի տանջվելով: Եթե թագավորը միայն հաշտության մասին

խոսեր, ես իսկույն և եթ կշտապեի նրա մոտ, բայց նա հիշում է նաև իմ ժառանգությունը . . . Մի՞թե այդ ժառանգության համար պիտի հաշտվեմ նրա հետ . . .

— Եթե այդ է միակ տանջող մտածմունք . . .

— Այո՛, միայն այդ. ծանր է այժմ ինձ երեալ նրա առաջ: Չե՞ որ նա կկարծե, թե ժառանգությունս ստանալու համար եմ այցելել իրան:

— Մի՛ հոգար այդ մասին, տե՛ր, հապաղելն ավելի ցավ կարող է պատճառել քեզ, — ասաց Մարզպետունին և խորհուրդ տվավ նրան շտապել, ճանապարհվել կարելվույն շափ փութով:

Մի քանի օրից հետ Աքաս արքաներայրն ու Մարզպետունի իշխանը ելան Երազգավորսից և ուղղվեցան դեպի Սևան: Նրանց ուղեկցում էր հազար հոգուց կազմված և գեղեցկապես սպառազինված մի քանակ, որի մի մասը արքաներոր և մյուսը՝ Մարզպետունու զորքերից էին:

Կամենալով մի փոքր ոգևորել զավառներում ապրող ժողովրդին, նրանք Շիրակից շանցան դեպի Գուգարք, թեպետ կարճ ճանապարհն անցնում էր նրա միջով, այն է՛ Աղստև գետի ուղղությամբ, այլ իշան դեպի հարավ, մտան Արագածոտն և՝ ապա անցան Նիգ և Վարաժնունիք զավառները: Այդպիսով շրջան անելով՝ ամեն մի շենի կամ ավանի մոտեցած ժամանակ՝ հնչեցնել էին տալիս նրանք

փողեր ու շեփորներ, անցնում էին հաղթական լնբացքով և պատրաստում էին ժողովուրդին իրանց մոտալուտ հարձակմանց աջակցելու: Իսկ ինքը, ժողովուրդը, դիմավորում էր նրանց ուրախությամբ, սրտագին ցույցերով, հարգանք էր մատուցանում արքայական դրոշին, որ կրում էին այդ զորքերը, և քաղցր հյուրասիրությամբ պատվում էր վերջիններին:

Այս ամենը տեսնելով արքաեղբայրը հուզվում և դառնալով Մարզպետունուն՝ հարցնում էր .

— Եթե ժողովողի մեջ այսպիսի սիրտ ու հոգի կա, ինչո՞ւ մենք մնացել ենք անզոր, ինչո՞ւ չենք օգտվում այս պատրաստի ուժից:

— Որովհետև անձնական զժողությունները ժամանակ չեն տալիս ձեզ աչք բանալու և ժողովուրդը տեսնելու, որովհետև անձերնիդ պաշտպանելու հոգսը գրավել է ձեր բոլոր ուշադրությունը . . . —
պատասխանեց իշխանը . . . —
ժողովուրդը, այո՛, ուժ ունի, ժողովուրդը մի հեղեղ է, որ թե զորացավ, կարող է քումբեր կործանել, ամբարտակներ տապալել: Բայց պակասում է մեզ մարդ, որ կարողանա ժողովողի սրտի հետ խոսել, ոգիներ վառել, հեղեղ պատրաստել:

— Ո՞վ կարող է լինել այդ մարդը, — հարցրեց արքաեղբայրը:

— Նա, որ կկարողանա բոլորանվեր կերպով զոհել յուր անձը հայրենիքին, — պատասխանեց իշխանը եռանդով:

— Այդպիսի մեկին ճանաչում եմ ես,
տեր Մարգարետունի:

— Ո՞ւր է նա, — հետաքրքրությամբ
հարցուց իշխանը:

— Ահա՝ այստեղ, իմ առաջ . . . Այդ
դու ես, — ասաց Արար Ժպտալով, և
ապա ձեռքը պարզելով իշխանին,
ավելացրեց. — Երկրորդը, ահա՝ գալիս
է քեզ միանալու, նա կլինի քո անքածան
և անձնվեր զինակիցը:

— Եվ իմ տերն ու իշխանապետը, —
բացականչեց Մարգարետունին և
շերմությամբ արքաեղբոր աջը սեղմելով՝
ավելացրեց. — այս օրվանից ուրեմն
ծագում է նոր արև. նա կշերմացնե
սառած սրտերը և կառաջնորդե յուր
ժողովրդին:

Այն միջոցին, որ արքաեղբայրն ու
Մարգարետունին ուոր էին կոխում
Սյունյաց նահանգի հյուսիսային
սահմանածայրը, նույն նահանգի
հարավային մասում ուրիշ գործ էր
կատարվում: Նսըր ոստիկանը
տեղեկանալով Աշոտ բռնավորի
նամակից, որ արաքացոց զորքերը
շարդող Մարգարետունին մտադիր է
Դվինը պաշարվել կամ դավադրությամբ
գրավել, ժողովեց իսկույն յուր զորքերը,
կազմեց նոյնական Ատրպատականի
պարսիկներից բազմաթիվ հրոսախմբեր
և նրանց հետ միասին ելնելով այն
երկրից՝ մտավ Վասպուրական: Եվ
որովհետև որոշել էր յուր մուտքը դեպի
հայկական նահանգները հաղթական և
ահարկու կացուցանել, ուստի փորձ
փորձեց Վասպուրականի մի քանի
ավանները գրավել: Բայց Գագիկ

Արծրունու մշտապատրաստ գորքերը հետ մղեցին նրա հրոսակներին: Նարը տեսնելով, որ յուր ուժը Վասպորականում կարող է քուլանալ, եթե կովի բռնվի Գագիկ թագավորի հետ, խոյս տվակ նրա երկրի հյուսիսային կողմից և շտապակ Երասխն անցնելով՝ մտակ Սյունիք:

Նա զիտեր, որ այդ նահանգի տեր երեք եղբայրներից երկուսը, այն Է՛ Սահակ և Բարգեն իշխանները, բանտարկված են յուր ձեռքով Դվինում, մնում Էր ուրեմն մինը, այն Է՛ Սմբատ իշխանը, որ միայնակ չէր խիզախիլ յուր դեմ: Ուստի հանդուգն արշավանքով մտնելով Երնջակ, դիմեց դեպի նույնանուն քերդը: Նա կամենում էր զրավել նրան և ընդդիմացողներին շարդել: Այդ ձևով մտածում էր տիրել յուր ճանապարհի վրա զտնվող բոլոր ավաններին և շուրջը ահ ու սարսափ տարածելով հասնել մինչև Դվին:

Բայց որքա՛ն մեծ եղավ նրա սարսափը, երբ Դարվա լեռներում յուր հանդեպ ելան Սմբատ իշխանի սպառազինված գնդերը:

Մարզպետունու օրինակը քաջալերել էր հայ իշխաններին, ամեն տեղ նրանք պատրաստված էին արդեն, իսկ Սյունյաց քաջ իշխանն ավելի ևս:

Իմանալով որ Նարի բանակն անցել է Երասխա հունը, Սմբատ իշխանը, որ հենց այդ միջոցին զտնվում էր Երնջակում, հրամայեց զորքերին առաջանալ դեպի թշնամին, որովհետև զիտեր՝ նա առանց վնաս պատճառելու շի անցնիլ Սյունիքից: Եվ ահա Դարվա

լեռնաձորում հանդիպեցին նրանք
միմյանց:

Իշխանը, որ յուր գնդերով գտնվում
էր լեռնալանջի վրա, պատզամ
ուղարկեց Նսրին՝ ասելով .

«Աստուծո Վրեժիսնդիր աջը
առաջնորդել է քեզ դեպի այս
լեռնաձորը, դու, որ խաբեությամբ
բանտարկեցիր իմ եղբայրները, պետք է
ուրեմն նրանց տված տանջանքների
Վրեժը լուծես այս ձորում: Քո զորքերն
այս վայրկենին շրջապատված են իմ
քաջերով, ո՞չ մի արաբացի ողջ շի ելնիլ
այստեղից, եթե ես չկամենամ. ուստի
իբրև փրկանք քո անձի և զորքերի՝ ես
առաջարկում եմ, որ Դվին հասնելու
պես ազատես իմ եղբայրները բանտից և
վերադարձնես նրանց այստեղ: Դրա
համար ես պահանջում եմ, որ դու տաս
ինձ երդման գիր, այլև պատանդներ՝ քո
գլխավոր իշխաններից: Հակառակ
դեպքում Դարվա այս ձորը գերեզման
կդարձնեմ քո բանակի համար»:

Եվ իրա՛վ, արաբացոց բանակը
վտանգի մեջ էր: Սյունեցիք ստիակել էին
նրանց կանգ առնել այնպիսի նեղ
ձորում, որի մի մասը բռնած էր
Երնջակա գետը, իսկ մյուս մասի վրա
հազիվ գետեղվում էր արաբացոց
այրումին: Երկու կողմից բարձրանում
էին Դարվա լեռնալանջերը, որոնց
ամբողջապես բռնած էին սյունեցիք:
Նրանց սպառնալից դիրքն ու դեմքերը
սարսափ էին ազդում արաբացիներին:
Մրանք տեսնում էին, որ այդ քաջերը
ժայռերի տարափով միայն կարող էին
ջարդել իրանց մի ժամվա մեջ. իսկ
իրանք փախչելու ոչ մի ելք չունեին:

Ոստիկանը նոյնպես, տեսնելով յուր վիճակը և հակառակորդի զորությունը, դիմեց իսկույն մահմեղականի հատուկ խորամանկության: Նա սիրով ընդունեց իշխանի պատգամավորներին: Համաձայնվեցավ Դվին դառնալուն պես՝ ազատել իշխանի եղբայրները և դրա համար յուր կնիքով կնքած երդմնագիր, այլև պատանդներ տալ նրան: Այս պատճառով իշխանն իջավ ոստիկանի բանակը, տեսնվեցավ նրա հետ բարեկամաբար և խոստացված երդմնագիրն ու պատանդներն առնելով, տվավ Նսլրին թանկագին նվերներ և ուղեկցեց նրան մինչև Երնջակա սահմանը:

Բայց ոստիկանը, շտապով Նախիջևանի գավառն անցնելով, մտավ Շարուր և ապա Ուրծաձոր, որոնք յուր կալվածներն էին համարվում, և այս վերջինում ասպատակել տվավ հայարնակ գյուղերը, որովհետև դրանց բնակիչները աջակցություն էին ցույց տվել Մարզպետունուն: Ի վերջո մուտ զործելով Դվին, ոչ միայն չազատեց Սյունյաց իշխաններին, ինչպես որ խոստացել ու երդվել էր, այլև ավելի խստացրեց նրանց կապանքները:

Բացի այդ, հաշիվ պահանջելով Բեշիրից արաբական զորքի կրած վնասների համար, գտավ, որ դրանք անթիվ են, ուստի և ի տրիտուր այդ վճատոց գրավեց իսկույն կաթողիկոսարանը: Նրա կարծիքով, հասած վնասների սկզբնապատճառը հայոց կաթողիկոսն էր. որովհետև եթե նա շարունակ փախուստ տված չլիներ իրան հետամուտ եղող ոստիկանական զորքերի երեսից, վերջինները առիթ չեն

ունենալ կովի բռնվել Մարզպետունու կամ արքայի զորքերի հետ: Եվ ահա այս պատճառով, իբր թե ամենից առաջ պիտի տուժեր ինքը կաթողիկոսը: Նրա ապարանքը ոստիկանը դարձրեց յուր ծառաների բնակարան, իսկ կաթողիկոսարանի անունով նա գրավեց Եկեղեցական իշխանապետության պատկանյալ բոլոր կալվածները, որոնց հասույթով կերակրվում էին հարյուրավոր միաբանություններ:

Այս ամենը լսեց Սմբատ իշխանը և շատ զղացավ, որ ազատ է քողել ուխտադրութ հազարացուն: Բայց սխալն ուղղել այլս անկարելի էր: Մնում էր նրան միսիթարվել այն միակ մտածությամբ, թե յուր եղբայրները մահից և կապանքից ազատելու համար գործեց այդ թուլությունը:

Եվ որովհետև նա հաստատ գիտեր, որ Բեշիրը չէր խնայիլ յուր հարազատներին, եթե նա ջարդեր հազարացոց բանակը, ուստի այդ մտածությունը մեղմեց նրա վիշտը:

Այսուամենայնիվ նա ուխտեց տուժել տալ հազարացուն ուրծաձորցիների վնասը և ազատել նույնիսկ կաթողիկոսարանը, եթե աստված հաջողեր իրան հանել յուր եղբայրները բանտից:

Բազարանի միջնաբերդում նստած խոսակցում էին կաթողիկոսն ու Աշոտ բռնակալը: Վերջինս եկել էր միսիթարելու Վեհափառին այն ծանր կորստի համար, որ կրել էր Եկեղեցական իշխանապետությունը կաթողիկոսարանի գրավմամբ:

Բայց Վեհափառն անմիտար էր:
Նա տանջվում էր, մանավանդ, խղճի
խայթերից:

— Եթե ես լսած լինեի
Մարզպետունու խորհրդին, եթե
կատարած լինեի նրան տվածս
խոստումը, կաթողիկոսարանը չէր
վտանգվիլ, նրա կալվածները չէին
հափշտակվիլ, — ասում էր նա և
կշտամբում, մանավանդ, Աշուն
բռնավորին, որ պատճառ դարձավ յուր
հապաղելուն:

— Ընդհակառակը, ես ազատեցի
քեզ անպատվությունից և անխոսափելի
մահից, — պատասխանեց բռնավորը:
— Դու արդեն մի քանի անգամ
փախուստ ես տվել ոստիկանի երեսից,
ուրեմն այս վերադարձով չպիտի
կարենայիր նրա սիրտն ամոքել: Վաղ
թե ուշ, նա կձերբակալեր քեզ և, զուցե,
զնդանի մեջ էլ մեղցներ: Այդպիսով
Մարզպետունու տված խորհուրդը մահ
և անպատվություն միասին պիտի քերեր
քեզ:

— Այժմ էլ արդեն մեռած ու
անպատված եմ, — պատասխանեց
կաթողիկոսը, — ի՞նչ իրավունք ունիս
այլս ապրելու և ինձ զահակալ
անվանելու, քանի որ եկեղեցվո սուրբ
հայրերից ինձ ավանդ տրված
հարստությունը հափշտակության
մատնեցի իմ թուլությամբ:

— Ոչ թե քո, այլ նրա՝ թուլությամբ,
որ իրան հայոց քազավոր է հոչակում,
բայց երկյուղից կծկվել է Սևանի
խուցերում: Եթե քազավորը, որ զենք
ունի ձեռքին և զորք յուր ետևում,

փախչում է թշնամու երեսից, մի՞քև նույնն անելու իրավունք չունի մի հոգևորական, որի գենքն աղոթքն է միայն:

— Ո՞ւր էր թե այդպես մտածեր և իմ ժողովուրդը, բայց նա ամեն հանցանք ինձ վրա պիտի բարձի, մանավանդ՝ «երբ «անհանգիստ իշխանը» մեղադրե ինձ ամենքի առաջ . . .»

— Մարզպետունի՞ն:

— Այո՛, ես սարսափում եմ նրանից: Ի՞նչ պատասխան պիտի տամ արդյոք, եթե նա վերադառնա այստեղ:

— Եվ ո՞չ մի պատասխա՞ն, ո՞վ է նա և ի՞նչ իրավունք ունի թեզ վրա:

— Նա արքայի հավատարիմն է և գործում է նրա հրամանով: Նա բարի խորհուրդ տվավ ինձ և ես շլեցի . . .

— Կամենո՞ւմ ես, Վեհափառ տեր, ազատվել անհաճո զրոյցներից, — հարցրեց հանկարծ բռնավորը:

— Օ՛, շատ կցանկանայի, բայց ինչպե՞ս կարող եմ:

— Հեռացի՛ր Բագարանից:

— Հեռանա՞մ, և ո՞ւր կարող եմ դիմել. Այրարատում այլս չկա ինձ համար հանգստյան անկյուն:

— Դու կաթողիկոս ես ոչ միայն Այրարատի, այլ համայն հայոց համար, և ուր էլ որ լինի քո աթոռը, հայերը պարտավոր են պաշտոն մատուցանել նրան:

— Բայց ո՞ւր կարող եմ հեռանալ, ո՞վ այլս կպաշտպանե ինձ, — հարցրեց կաթողիկոսը վշտալի ձայնով:

— Նա, որ այնքան հաճախ հրավիրում էր քեզ յուր մոտ, որ կամենում էր քեզ հովանավորել, բայց որի խնդիրը մերժում էիր դու:

— Ո՞վ . . . — հարցրեց Վեհափառ, չկարողանալով մտաքերել ակնարկած անձին:

— Գագիկ թագավոր:

— Գագիկ թագավո՞ր . . . — բացականչեց հանկարծ հայրապետը . և նրա տիրամած դեմքը ներքին ուրախությունից զվարթացավ: — Այո՛, զնա՛ Վասպուրական, Գագիկ Արծրունու մոտ . նա քեզ կհովանավորե և կպաշտպանե: Եթե Արծրունյաց ոստանում ապրել չկամենաս, կարող ես քաշել Աղքամարա կղզին, թագավորն այնտեղ անառիկ բերդ, գեղեցիկ դոյակ և հրաշալի եկեղեցի է կառուցել: Հաստատիր աթոռոդ այդ կղզու մեջ, որ Հայաստանի սիրտն է. Ժողովի՛ր շուրջն որ միաբանություն, ծաղկեցրո՛ւ այնտեղ հավատո ուսումը և ծերությանդ օրերն անցըրու հանգստության մեջ:

Բռնավորի խոսքերն այն աստիճան հածո թվեցան կաթողիկոսին, որ սա հուզվելով բռնեց նրա աջը և շերմագին սեղմելով բացականչեց.

— Աստված, ուրեմն, չէ թողնում ինձ, տե՛ր. նա քո բերանավ խոսում է ինձ հետ և փրկության ծանապարհ է ցույց տալիս: Ծնորհակալ եմ քեզանից,

անչափ շնորհակալ, պիտի օրինեմ կյանքդ, քանի կենդանի եմ: Այո՛, կերթամ Վասպուրական. կրաշվեմ Աղթամարա կղզին, ուր իմ ականջին չեն հասնիլ այլևս անհաճո՞ւ գրուցներ: Եվ հայոց կաթողիկոսի գահը թռի անխախտ մնա այնտեղ և իմ հաջորդները օրինեն քո հիշատակը, որ պատճառ եղար Լուսավորչի աթոռը ապահով վայրում հաստատելու: Եվ այդտեղ, այո՛, կհաստատեմ նոր ուխտ, կժողովեմ իմ շուրջը սուրբ գրոց աշակերտներ և հավատո՞ւ շահը կվառեմ Աղթամարում... Բա՛վ է որքան աստանդական թափառեցի, զոնեմ այժմ մի անկյուն, որ կարողանամ իմ գլուխը հանգչեցնել:

— Եվ այդտեղ կավարտես քո Հայոց պատմությունը... — հիշեցրեց բռնավորը:

— Այո՛, այո՛, իմ պատմությունը, որ ցայսօր մնաց թերի... Որքա՞ն երախտագետ պիտի լինիմ թեզ, եթե ավարտեմ այն, — բացականչեց կաթողիկոսը:

Եվ այդ քանով նա այնպես ուրախացավ, ինչպես մի մանուկ, որ գտնում է հանկարծ յուր կորցրած խաղալիքները: Կարծես այլևս չեր մնում ուրիշ ցավ, որ կարողանար տանջել յուր հային կամ թե հայ ազգի դժբախտությունը պիտի վերանար, եթե նա յուր թերի պատմությունն ավարտեր:

Մի քանի օրից հետ կաթողիկոսը յուր հավատարիմներով ելավ Բագարանից և իջավ դեպի Երախտաձոր:

Ծննդոց անտառում սպասող հայ զինվորները տեսան հեռվից Վեհափառի գալուստը և ուրախացան: Նրանք արագ-արագ հազար իրանց վարդապետական վերարկուները և վեղարները ծածկեցին: Այդպիսով կազմեցին նրանք կղերականաց մի ստվար խումբ, որ փայլ պիտի տար հայրապետական գնացքին, եթե Վեհափառը միանար նրանց հետ և այդպիսով մուտ գործեր Դվին:

Բայց որքա՞ն մեծ եղավ զինվորների տխրությունը, երբ կաթողիկոսը հայտնեց նրանց, թե ոստիկանն արդեն հասել է Դվին, հափշտակել է կաթողիկոսարանը և հետևում է իրան ձերքակալելու: Հետևապես, չկարողանալով այլևս վերադառնալ յուր աթոռը և ոչ էլ մնալ Բագարանում, նա փախուստ է տալիս դեպի Վասպուրական՝ Գագիկ թագավորին ապավինելու:

Զինվորներն, իհարկե, տխրությամբ լսեցին այդ նորությունները, որոնք ոչնչացնում էին իրանց հույսերն ու զեղեցիկ ծրագիրները և տխրությամբ էլ բաժանվեցան Վեհափառից: Միակ մխիթարությունը, որ տանում էին իրանց հետ՝ այն էր, որ արժանացան կաթողիկոսի աջը համբուրելու: Նրանք վերադարձան Գեղա լեռները, որտեղից էլ Վահրամ սեպուիի հրամանով ուղևորվեցան Սևան, իշխան Մարզպետունուն այս նորությունները հաղորդելու:

Իսկ կաթողիկոսը ամենայն ապահովությամբ Երասխն անցնելով՝ մտավ Ճակատը գավառը, այդտեղից իջավ Բագրեանդ, ապա Կոգովիտ և

վերջապես հասավ Վասպուրական նահանգը, որի սահմանի վրա դիմավորեցին նրան Գագիկ թագավորի մշտապատրաստ զորքերից մի քանի զունդ և պատվով առաջնորդեցին նրան դեպի Արծրունյաց հին ոստանը՝ Վան։ Վասպուրականի ժողովուրդը մեծ շքով ընդունեց յուր հայրապետին, իսկ Գագիկ թագավորն ընդառաջեց նրան յուր իշխաններով մի քանի փարսախ ճանապարհ։ Նրա ուրախությունն այժմ կատարյալ էր, որովհետև յուր թագավորության միակ պակասը լրանում էր Վեհափառի գալստյամբ։ Այն Է՝ հանուր հայոց հայրապետական աթոռը փոխադրվում էր յուր երկիրը, և այդ մեծ պատիվ էր յուր համար։

Բայց մենք քողնենք կաթողիկոսին այս հակաքոռ թագավորի երկրում և վերադառնանք Սևան, հարազատ թագավորի մոտ։

Գ-ՆՈՐԾ

Մարզպետունի՝

← [Բ](#)
-
[Եղեց](#)
[կետի](#)
[պլա](#)

Գ - Հաշտության [Ա](#)
պտուղները →

Սուրացան

Գ ՀԱՇՏՈՒԹՅԱՆ ՊՏՈՒՂՆԵՐԸ

Տխուր կղզին և նրա բնակիչները հետզհետե իրանց ազդեցությունն արին հոգվով ու մարմնով վիրավոր արքայի վրա: Նրա դրությունն այժմ ավելի էր վատքարացել: Թունավոր նետից հառաջացած վերքը օրըստօրե քայլայում էր նրա երկարե առողջությունը: Թեպետ թագուհին խնամում էր նրան ամենաքննուշ հոգատարությամբ և վիրաբույժի կրկնապատկում էր յուր ջանքերը, այսուամենայնիվ, արդյունքը հուսահատական էր: Թագավորը հետզհետե նիհարում և դալկանում էր. նրա ամուր կազմվածքը կորցնում էր յուր զորությունը, ինչպես հինավուրց կաղնին, որի արմատները կրծում են որդերը... Նա օրըստօրե դառնում էր ավելի լուսկաց, փախչում էր ամեն ընկերությունից և հանգիստ էր գտնում միայնության մեջ:

Սակայն քժիշկը, թագուհու համաձայնությամբ, խորհուրդ տվավ արքային շտապել, տնօրինել յուր վերջին կամքը պետական գործերի նկատմամբ և պատրաստվել՝ հրաժեշտ տալ աշխարհին, որովհետև յուր հիվանդությունը սուր կերպարանք էր առնում:

Քժշկի այդ խորհուրդը մի խորամանկություն էր: Նա գիտեր, որ արքայի վերքը վերջ ի վերջո պիտի մահացներ նրան, բայց գիտեր և այն, որ այդ վախճանը դեռ հեռու էր: Եվ որպեսզի ավելի ևս հեռացներ նրան, նա աշխատում էր հանել թագավորին շրջապատող միայնությունից և տխրությունից: Նրան հարկավոր էր ապրել ուրախ ընկերակցության մեջ կամ զբաղվել պետական գործերով, որպեսզի սովորական վշտերն ու մտատանջությունները չմաշեին նրա մարմինը և այդպիսով չարագացնեին վերքից առաջացող քայլայման ընթացքը:

Բայց որովհետև թագավորը հակառակ ցանկության էր և չէր կամենում Սևանից ելնել, ուստի քժիշկը այդ հնարք մտածեց, որպեսզի գոնե ուրիշների օգնությամբ կարողանա նպատակին հասնել:

Եվ այդ հաջողեց նրան: Թագավորն ուրախությամբ լսեց վիրաբույժի խորհուրդը և գրեց Աքաս եղբորը մեզ հայտնի նամակը:

Եվ ահա՛ մի գեղեցիկ օր Գեղամա ծովակի ափը ծածկվեցավ գորքերի թագմությամբ: Թագավորը, որ դոյլակի

պատուհանից նայում էր ծովափին, զարմացավ՝ տեսնելով ափ իշնող գնդերը: Սկզբում նա կարծեց, թե եկողը Բեշիրն է, որ վերադարձել է յուր պարտության վրեժը իրանից առնելու, ուստի երկյուղի նման մի քան նրա սիրտը խոռվեց: Բայց երբ նկատեց յուր արքայական դրոշակը, որ լայն քացված ծածանում էր ծովափի վրա, նրա անհանգստությունը փոխվեց ուրախության:

«Այդ Մարզպետունին է, իմ քաջ և հավատարիմ իշխանը . . .», — շշնչաց նա և դուրս ելավ սենյակից՝ դեպի դիտարանը գնալու:

Նրան հանդիպեց թագուհին, որ պահապան իրեշտակի նման հսկում էր արքայի վրա: Տեսնելով վերջինիս ուրախադեմ՝ տիկինը զարմացավ: Որքա՞ն ժամանակ էր, որ թագավորի դեմքը չէր զվարթացել և շրթունքները չէին ծիծաղել. այժմ ի՞նչ էր պատահել: Միզուն հիվանդության մի շարագուշակ փոփոխություն էր այդ կամ թե հոգեկան տկարության ապացույց:

Այդ մտքերը վայրկենապես ծագեցին տիկնոջ գլխում, քայց և իսկույն անհետացան, երբ թագավորը հայտնեց նրան Գևորգ իշխանի գալուստը:

Ոչինչ այնպես չէր կարող ուրախացնել տարագիր թագուհուն ինչպես այդ անձի անակնկալ հայտնվիլը: Թագուհին, որ սովոր էր աղմկալից կյանքի, արդեն հոգնել էր երկար մենակությունից և, մանավանդ, ընկճվել արքայի հիվանդությանք: Այժմ նա պտրում էր մի մտերիմ քարեկամ,

որին կարենար յուր ցավերը պատմել:
Եվ ահա՝ այդ բարեկամը զալիս էր:
Բացի այդ, նա գիտեր, որ
Մարգարետունին կյանքով ու եռանդով լի
մարդ է և կարող է հույս ու
կենդանություն ներշնչել արքային.
ուստի սաստիկ ուրախացավ այդ
նորությունն իմանալով: Նրանք երկուար
միասին դիմեցին դեպի դիտարանը,
ավելի մոտից ծովափի շարժումը
դիտելու:

Եվ ահա հանդիպակաց ափը
շրջապատեցին լաստեր ու նավակներ,
որոնց մասին իշխանը հոգացել էր
կանխավ: Նրանց մեջ լցվեցան մի քանի
հարյուր հոգի, և փոքրիկ տորմիդն
սկսավ սուրալ խաղաղ ալիքների վրա:

Հառաջրնթաց մակույկի մեջ նստած
էին Գևորգ իշխանը և արքանդքայրը՝
իրանց հետևորդներով: Նույն մակույկի
վրա ծածանում էր արքայական դրոշը:
Մարգարետունին ուրախ էր, որ
դարձնում էր նրան հաղթական
փառքով. որովհետև հիշում էր, թե
որպիսի՝ անստույգ վիճակի մեջ
ստացավ այն արքայից: Նա հրճվում էր
մանավանդ, որ դրոշի հետ միասին
վերադարձնում էր քագավորին յուր
հարազատ եղբորը, որից նա վաղուց
հեռացած էր զժությամբ և որի
աշակցությունը պիտի ապահովեր այժմ
յուր նոր ձեռնարկությանց
հաջողությունը:

Բայց Աքասն ուրիշ մտածությամբ էր
զբաղված: Նա այժմ զալիս էր յուր
եղբոր ու քագավորի մոտ և հիշում էր
հեռավոր անցյալը, որի հետ կապված
էին սրտառուշ հիշատակներ: Նա հիշում

Եր յուր մանկությունը, որ անցուցել էր Երազգավորսի արքունիքում, խաղերի և զվարճությանց մեջ, բայց միշտ անբաժան յուր Աշոտ ու Մուշեղ Եղբայրներից: Հիշում էր յուր պատանեկությունը, որի միջոցին սովորում էր հայրենիքը պաշտպանելու կամ թշնամին վանելու դժվարին արհեստը և իրան դասակից էին լինում միշտ նույն Եղբայրները. Իիշում էր յուր Երիտասարդությունը, որի ժամանակ արդեն Աշոտ թագաժառանգը շահատակում էր պատերազմների մեջ, և ինքն ու Մուշեղն աջակցում էին նրան, չկամ ենալով երբեք բաժանվել Եղբորից և ուխտելով նրան մշտական զինակցություն: Բայց և այդտեղ նա մտարենեց Նիկ գավառի պատերազմ՝ դավաճան Գագիկ Արծրունու դեմ, որի ժամանակ իրանք կռվում էին առյուծի պես, բայց և այնպես հաղթվեցան, որովհետև Աշոտի գունդը կազմող սևորդիները փախուստ տվին ճակատից, որով և պատճառ դարձան իրանց պարտության և քաջ Մուշեղի գերվելուն ու մահվան: Մի վայրկյան հին զայրույթը բռնկեց Աբասի սրտում, նա հիշեց Աշոտի թուլությունը, սևորդյաց օրիորդի հետ ունեցած սիրո պատմությունը, որ պատճառ դարձավ իրանց անդրանիկ անհաջողության... և նա զղաց, որ զալիս է այդ Եղբոր հետ հաշտվելու:

Բայց հենց որ դեմքը դարձուց և տեսավ Մարզպետունուն, որ նայում էր յուր վրա իբրև մարմնացյալ եռանդ, իբրև աննկուն հայրենասիրություն, որ ամեն քեն ու ոխ ստորադրում էր միայն հայրենիքի շահուն, նա ամաչեց և զայրույթն իշավ:

Նրա աչքի առաջ արձանացավ այժմ ապաբախտ հոր դիակը, խաչի վրա հանած . նրա ականջներին զարկեց այդ դիակը ծաղրող մահմեդականների աղմուկը . նա հիշեց բռնավոր Յուսուփին, նրա անգրությունները և միևնույն ժամանակ մտաքերեց այն քաջին, որ ինչպես երկնային սրտմտություն իշավ Ուսիրից դեպի Ոստան, ցիրուցան արավ հազարացիներին, ջարդեց նրանց հրոսախմբերը, տարագրեց գազան Յուսուփին և յուր հոր նահատակության վրեժը տասնապատիկ առավելությամբ առավ արաբացիներից: Դա յուր եղբայր Աշոտն էր . այն աննման հերոսը, որի երևոյթը միայն սարսու էր ազդում թշնամիներին և որին ինքն ուխտեց հավատարմություն և մշտական աշակցություն: Եվ այդ պատճառով հաջողությունները հաջորդում էին միմյանց, որովհետև եղբայրական սերն ու միությունը առաջնորդում էին զորքին և նրա դրոշն ու սուրբ հաղթական կացուցանում ամեն տեղ: Բայց հենց որ այդ սերը սառեցավ, միությունը քայլայվեց, դժբախտություններն էլ իրանց դռները բացին . . . այժմ հին առյուծը փակվել էր վանդակի մեջ . թշնամիների սարսափը ծածկվել էր ճգնարանում . . .

Եթե թագավորը հանցավոր էր այդ քանում, միթե ինքը Աբասը անպարտ էր բոլորովին . . . ինչպե՞ս պիտի տեսներ այժմ եղբորը յուր նվաստության մեջ, այն հաղթող ու հերոս Աշոտին՝ արեղաների խուցերում . . .

Վերջին մտքերն այնպես հուզեցին արքաներորը, որ նրա աչքերը

արտասուրով լցվեցան:

«Ես այնպես շերմագին կսեղմեմ նրան կրծքիս, որ յուր վշտերն իսկույն մոռանա . . .», — շշնջաց ինքն իրան Աբասը և աչքերը սրբեց:

Երբ նավակները հասան կղզու ափին, արքայի պահանորդները կանգնած էին այդտեղ: Նրանք եկել էին իշխանին դիմավորելու: Բայց տեսնելով նրա հետ և արքաեղբորը, որ սիրալիր կերպով ողջունեց իրանց, իսկույն զնծության աղաղակ բարձին և «կեցցեներով» օդը թնդացրին: Ապա առաջնորդեցին նորեկներին դեպի վերին տունը, որ ապրում էր թագավորը:

Վերջինս, որ չէր սպասում Աբասին, տեսնելով նրան Մարզպետունու հետ՝ սաստիկ ուրախացավ: Նա մոռացավ իսկույն թե՛ յուր աստիճանը և թե՛ եղբորից կրած դառնությունները: Նա հիշեց միայն, որ Աբասը յուր եղբայրն է, միակ հարազատն աշխարհում, ուստի չսպասեց, որ նա հասներ դոյլակին, նա ինքը փութաց կրտսեր եղբորը դիմավորելու: Բլրակի կանաչ զարիվայրի վրա նրանք հանդիպեցին իրար . — «սիրելի եղբայր», «սիրեցյալ թագավոր» բացականչությունները խեղդվեցան նրանց շերմ գրկախառնության և համբույրների մեջ:

Իշխանը և բոլոր հետևորդները բլրի վրա արձանացած՝ դիտում էին հարազատների սրտաշարժ հանդիպումը: Այդ լուս տեսարանն այն աստիճան հուզիչ էր, որ ներկա եղողներից շատերն արտասվեցին: Նրանցից ամեն մինն զգում էր, թե

Երկիրը որքա՞ն շատ է տուժել դրանց գժտությունից և միևնույն ժամանակ չափում էր, թե որքա՞ն շահ կարող է ստանալ նա այդ քաղցր հաշտությունից:

Թագավորը, որ արդեն տկար էր, սաստիկ հուզումից ավելի քուացավ, նա հազիվ ողջունեց մյուս հետևորդներին: Բայց աջը դեպի Մարզպետունին ուղղելով սեղմեց նրա ձեռք և ասաց . . .

— Այնքան շատ եմ պարտական քեզ, իշխան, որ կուզենայի ապրել միայն քո երախտյաց փոխարենը հատուցանելու համար:

— Ապրի՞ր քո զահի և հայրենիքի համար, տեր, Մարզպետունի իշխանը քո նվաստ ծառան է. նա յուր պարտքից ավելի դեռ ոչինչ չէ արել, — պատասխանեց իշխանը համեստաբար:

Այնուհետև նրանք բարձրացան դեպի դրյակը, ուր թագուհին սիրով ընդունեց յուր տագրին և նրա հետ միասին՝ իշխան Մարզպետունուն:

Արքայական կացարանը յուր տիսրությունից մերկացավ, և հանապազօրյա հառաշանքներին հաջորդեցին խնդություն, հրճվանք և հաճոյական զրոյցներ:

Շուտով կղզին հասան նաև մյուս զորքերը և Սևանը կյանքով ու կենդանությամբ լցրին: Եվ որովհետև իշխանը հրամայել էր նրանց հաշտության տոն կատարել, ուստի աբեղաների խուցերը դադարեցին շուտով ճգնարան լինելուց, հոգևոր հայրերը հսկումները մոռացան, և

Սյունյաց հինավորց ամրոցը տոնական կերպարանք առավ:

Ուրախության օրերն անցնելուց հետ՝ թագավորը հրավիրեց յուր մոտ Աքաս եղբորը և թագուհու ու Մարզպետունի իշխանի ներկայությամբ ասաց նրան .

— Վաղուց կամենում էի հաշտության ձեռք պարզել քեզ իբրև իմ եղբորն ու ժառանգին, որովհետև տեսնում էի, թե որքա՞ն շատ է տուժում երկիրը մեր գժտության պատճառով: Բայց անդրանկական իրավունքը և արքայական ինքնասիրությունը թույլ չտվին ինձ խոնարհիլ կրտսեր եղբոր առաջ . . . Այո՛, կամենում էի, որ դու դիմեիր ինձ . . . Այո՛, կամենում էի, որ դու հաշտության առաջին խորն արտասանեիր: Որքա՞ն իրավունք ունեի ես, չզիտեմ, բայց այդ իմ ցանկությունն էր . . . Երբ մարդ փափագ ունի ապրելու, նա սիրով փարում է այդ ունայն զգացմունքներին . . . Եվ սակայն իմ ակնկալությունն անցավ ապարդյուն, դու չմոտեցար ինձ, և ես խոր վիշտ զգացի այդքան անողոք սիրտ ունենալու համար . . .

Հազիվ անցավ մի տարի, բախտը ինձանից յուր երեսը դարձուց, և ապրելու տենչը մեռավ իմ սրտում . . . Բայց թողնենք այդ պատմությունը, նա արդեն հայտնի է քեզ: Այո՛, երբ վիրաբույժս ինձ հայտնեց, թե շուտով պիտի մեռնիմ, փառք տվի աստծուն, որ քեզ հետ հաշտվելու պատեհ առիթը ներկայացավ: Ընորհակալ եմ, սիրելի Աքաս, դու իմ վերջին խնդիրը հարգեցիր և քերիր ինձ հարազատ եղբոր համբույրը, որ թանկագինն է ամեն

համբույրներից, որ երջանկություն է քերում աշխարհին, որ անիրավ զոհեր չեն պահանջում, որ սրբում է թշվառի արտասուրը և վտշահար սրտերը մխիթարում . . . Ավա՛ղ, ինչո՞ւ մարդիկ չեն գնահատում կամ շատ ուշ են ճանաշում նրան . . . Իսկ ես, ահա՛, դրա փոխարեն տալիս եմ քեզ այսօրվանից իմ թագն ու զահը, որ ավանդ ստացա մեր հորից, տալիս եմ քեզ այն իբրև իմ և թագուհու միակ ժառանգին . . . Վայելիր այն աստուծո, ազգի և մեր օրինությամբ:

Թագավորը վերջին խոսքերն արտասանելով՝ նայեց թագուհուն մի կարեկցական հայացքով և ապա նորեն Աբասին դառնալով շարունակեց .

— Սակայն, սիրեցյալ եղբայր, իմ թագը կրելուց և զահին բազմելուց առաջ ընդունիր ինձանից նաև մի ուրիշ, թանկագին ավանդ, երդվի՛ր պահել ու խնամել նրան ամենաքնքուշ հոգատարությամբ . — այդ մեծագին ավանդը իմ թագուհի-ամուսինը և քո քույրն է, որ շատ վշտեր կրեց աշխարհում և որի բախտը կարող եմ հանձնել միայն քեզ, աշխարհի մեջ ունեցած իմ միակ հարազատին . . .

Թագուհին, որ լուս ու տխուր լսում էր արքային, հանկարծ հեկեկաց, և արտասուրն աղբյուրի պես սկսավ հոսել նրա աշքերից:

— Մի՛ լար սիրեցյալ Սահանոյշ, ո՛չ ոք աշխարհում չեն ապրում հավիտյան, — ասաց թագավորը խանդաղատելով:

— Մի՛ հոգար ուրեմն և իմ
մասին . . . — պատասխանեց
թագուհին՝ արտասուրից խեղղվող
ձայնով:

— Ինչո՞ւ համար են այս տխուր
զրոյցները, տե՛ր արքա, —
բացականչեց Աքասը տեղից վեր
կենալով. — Մի՞թե արքայական գահը
կարող է ավելի սիրելի լինել ինձ, քան իմ
պարտավորությունը, և թագն ու
զայխոնը կարո՞ղ են փոխարինել ինձ
այն կորուստը, որ պիտի կրեմ իմ
հարազատի մահվամբ . . . Օ՛ն ուրեմն
մի՛ վշտացնիր իմ սիրտը, որ լի է սիրով
դեպի քեզ և ցանկությամբ՝ տեսնել իմ
թագավորը նորեն յուր փառաց
թարձրության վրա: Աստված թո՛ղ
երկարե քո կյանքի օրերը, և ես կլինեմ
քո գահի ծառան. այդ է իմ միակ տենչը,
այդ կլինի և իմ պարտավորությունը . . .

— Ճավատում եմ քո սրտի
անկեղծության և կարի վշտանում, որ
այսքան ուշ սկսա վայելել քո սիրո
քաղցրությունը, բայց իմ օրերը հաշված
են, սիրելի Աքաս, ես պիտի հեռանամ
աշխարհից . . . Աստված թող օրինե և
պահպանե քեզ, որպեսզի միսիթարես քո
ժողովուրդը, որ այնքան շատ վշտացավ
իմ թագավորության օրով:

— Քո թագավորության օրով էլ նա
կմիսիթարվի, — պատասխանեց Աքասը
աշխուժով. — դու մեզ հետ միասին
կհեռանաս այստեղից, կմտնես շուտով
քո աթոռանիստը, կբազմես նորեն քո
գահի վրա, և մենք կաշխատենք
փառքով այդ գահը շրջապատել . . .

— Փառք՞ւ . . . վաղուց եմ ես այդ փառքի աղբյուրները ցամաքացրել, — ընդհատեց թագավորը վշտալի ձայնով:

— Ո՛չ, տեր արքա, այդ աղբյուրները չեն ցամաքել, այլ նվազել են, և այն՝ ոչ թե քո, այլ իմ հանցանքով, ուստի ինձ է մնում այդ հանցանքը քավել:

— Դու միայն մի պարտք ունիս կատարելու, այն է՝ քո արժանավոր թագավորությամբ մոռացնել տալ հայ ժողովրդին Աշու Երկարի անունը:

— Այդ անունն այսուհետեւ . ավելի պիտի փառավորվի, — հարեց Աքասը վճռական ձայնով:

— Ընդհակառակը, տարիներ են մնում, — խոսեց Մարզպետունին խորհրդավոր ժպտալով:

— Իսկ դու իմ վերքը տեսե՞լ ես, — հարցրեց թագավորը:

— Ես լսել եմ քո վիրաբոյժին, որի տված տեղեկությունները կարի միսիքարական են:

— Ի՞նչ կնշանակե այդ, — հարցրեց թագավորը զարմանալով:

Մարզպետունին ներողություն խնդրեց վիրաբոյժի համար, որ հասարակաց օգուտն ի նկատի ունենալով՝ սխալ տեղեկություն է տվել արքային յուր հիվանդության նկատմամբ և հայտնեց, որ իսկապես ոչ մի վտանգ չէ սպառնում յուր կյանքին և թե շուտով

կապարինվի ինքը, եթե հաճի ելնել
Սևանից և վերադառնալ Ոստան:

Թագավորը երկար ժամանակ
համառում էր յուր որոշման մեջ, որ էր
ապրել և մեռնել Սևանում, բայց Աքասի
ու Մարզպետունու թախանձանքը և
զորավոր խոսքերը, որ շատ երկար
շարունակվեցին, վերջ ի վերջո
համոզեցին նրան վերադառնալ յուր
աթոռանիստը՝ Երազգավորս:

Եվ որպեսզի արքայի վերադարձը
լիներ փառավոր ու հանդիսավոր,
արքաեղբայրն ու իշխանը հրաման
ուղարկեցին Ոստանում գտնվող իրանց
զորքերին շտապել Սևան: Նույնպիսի
առաջարկությամբ դիմեցին նրանք
Սյունյաց Սմբատ իշխանին:

Վերջինս ժողովեց իսկոյն յուր
ազատ գնդերը և մտավ Գեղարքունիք՝
ամիսներից ի վեր այդտեղ հյուր եղող
արքային յուր մեծարանքը
մատուցանելու:

Վահրամ սեպուհը նույնպես վերցրեց
Գեղա լեռներում գտնվող յուր բանակը և
Գոռ իշխանի հետ միասին շտապեց
Սևան: Նույն տեղը հասավ և Աքաս
արքաեղբոր մնացորդ զորքը: Այդպիսով
միացյալ բանակի զորաց թիվը հասավ
մի քանի հազարի:

Թագավորն այս
պատրաստությունները տեսնելով՝
սկսավ ուրախանալ և մխիթարվիլ, և այդ
լավ ազդեցություն արավ նրա
հիվանդության վրա: Իսկ թագուհին
չգիտեր, թե ի՞նչ բառերով
արտահայտեր յուր շնորհակալիքն ու

Երախտագիտությունը յուր տագերն ու Մարզպետունուն, որոնք կարծես նոր կյանք էին ներշնչում թե՛ իրան և թե՛ արքային:

Մի քանի օրից հետո թագավորը թագուին, արքաեղբոր և իշխանների հետ միասին հրաժեշտ տվավ Անանի հյուրընկալ միաբանությանը և միացյալ բանակի ուղեկցությամբ ճանապարհվեց դեպի յուր աթոռանիստ գավառ՝ Շիրակ:

Մի շաբաթ էր, ինչ Երազգավորսը կերպարանափոխվել էր. նրա լուս փողոցները լցվել էին աղմուկով, անցուդարձը մեծացել էր և հրապարակներում տիրում էր ժխոր:

Արքայական պալատը, որ մինչև այդ անքնակ էր, նորեն կենդանացել, հանդիսավոր կերպարանք էր առել, նրա հոյակապ դահլիճները զարդարվել էին զորգերով, թափշով ու կերպասով, կամարները պատճեն ծաղիկներով և սյունաշարերը ծածկվել զույնզույն դրոշակապերով: Այդտեղ այժմ տիրում էր անսովոր շարժում, և դատարկ դստիկոնները լցվել էին բնակիչներով: Իշխան Մարզպետունու կարգադրությամբ օր առաջ հասել էին Երազգավորս Գառն դդյակում ապրող տիկնայքն ու իշխանուիհները: Մարիամ և Գոհար տիկնանց հետ միասին եկել էր նաև Շահանդուխտ օրիորդը, հանձնելով յուր պաշտոնը Մուշեղ քերդակալին: Երազգավորսի արքունիքում եռում էր այժմ կյանքը, ամենքը պատրաստվում էին թագավորին ու թագուին դիմավորելու:

Երբ նշանակված օրը հասավ, աթոռանիստ քաղաքի բնակիչներն ընդառաջ գնացին արքային մի քանի փարսախ ճանապարհ, նրանց առաջնորդում էին ազատանիները: Իսկ պալատական տիկնանց և իշխանուհիների խումբը, որոնց գլուխ անցած էր արքաեղբոր ամուսին Գուրգենդուխս տիկինը, սպասում էր արքային սուրբ Փրկչի տաճարում:

Վերջապես թագուհու, արքաեղբոր և հետնորդ իշխանների հետ միասին մուտք գործեց թագավորը յուր աթոռանիստ քաղաքը, որից բացակա էր ամբողջ մի տարի: Նրա մուտքն այնքան փառավոր և բազմամարդ էր, որ նմանում էր հաղթական մի դարձի: Բացի հազարավոր զորքերը, որոնց մեծ մասը մնացել էր քաղաքից դուրս, եկել, խոնվել էին Երազգավորս լայնածավալ Շիրակա բնակիչները, որով և անցուդարձը փողոցներում արգելել: Ամենքը կարծես կարոտել էին թագավորին և շտապել ժամ առաջ այդ կարոտը լցնելու: Եվ ամեն տեղ, ուր որ անցավ արքան, ժողովուրդը դիմավորեց նրան ցնծության աղաղակներով: Այդ ամենը տեսավ թագավորը, հուզվեց և արտասվեց: Նա իիշեց յուր անցյալը, համեմատեց ժողովրդի այս և այն ժամանակվա ոզենրությունը և գտավ նրանց համանման, բայց ինքը, ավա՞ն, այլս իին դյուցազնը չէր. յուր հոգեկան աշխարհը զուրկ էր կենդանությունից, ոզենրությունները չէին շերմացնում յուր սիրտը:

Բայց որպեսզի շհուսահատեցնե յուր շրջապատողներին և մանավանդ Աքաս եղբորն ու Մարզպետունի իշխանին,

որոնց անձնվիրությունը գնահատում էր լսու արժանվույն, նա աշխատեց զսպել իրան և երևալ ամենքին ուրախ և զվարթերես:

Բացի այդ, նա որոշեց, մինչև անգամ, խորհուրդ տալ Մարզպետունուն՝ օգուտ քաղել ժողովողի այդ ոգևորությունից՝ ծառայեցնելով նրանց եռանդը առավել շահյակ մի ձեռնարկության, այն Է՝ Դվինի գրավման, որի մասին ինքը իշխանն, աշխատել էր երկար, բայց որի հաջողության արգելք էր դրել Աշոտ քոնավորը՝ յուր մատնությամբ:

Երբ ժողովուրդն ու ազատանին արքայի զալստյան առթիվ ստեղծած տոնախմբություններն ավարտեցին, թագավորը հրավիրեց յուր մոտ Աքասին ու Մարզպետունուն և հայտնեց նրանց յուր խորհուրդը:

— Քանի այսքան զորքի միասին ունինք խմբած և Սյունյաց իշխանը յուր զնդերով գտնվում է մեզ մոտ, պատրաստվեցեք հարձակվել Դվինի վրա: Ձեր այս ուժին հագարացիք դիմադրել չեն կարող, և դուք մայրաքաղաքը կխլեք նրանցից, — ասաց թագավորը:

— Ինչպե՞ս, դու այդ կրոյլատրե՞ս մեզ . . . — կես զարմացած և կես ուրախացած հարցուց Մարզպետունին:

— Մի՞թե ես պարզ չխոսեցի . . . ո՞չ միայն թույլատրում, այլև խորհուրդ եմ տալիս, չպետք է բնավ հապաղել:

— Այդ իմ փափազն է, տեր արքա,
— հարեց Մարզպետունին. — Երբ
Սևանում կաթողիկոսի փախուստը լսեցի
և իմացա ստուգիվ, որ «քռնավորի»
թելադրությամբ է խոյս տվել նա,
կամեցա աղաչել քեզ՝ ուղղել
ճանապարհու դեպի Դվին: Մենք կարող
էինք հանկարծակի քերել
հազարացիներին և մայրաքաղաքը
գրավելով՝ վիշտ պատճառել
սպարապետին: Բայց Շիրակում
սպասում էին մեզ, չկամեցա
փորձության ենթարկել մեր քախու և
ժողովրդյան ուրախությունը: Իսկ այժմ
քանի որ այդ հրամանը տալիս է մեզ
արքան, երկու օրից արդեն քանակը
կարող ենք շարժել դեպի Ոստան: Մնում
է միայն ստանալ արքաեղբոր և
Սյունյաց իշխանի հաճությունը:

— Ես պատրաստ եմ իմ զորքերով,
— ասաց Աքասը վճռաբար:

— Խոսեցեք ուրեմն Սմբատ իշխանի
հետ և արդյունքը հայտնեցեք ինձ, —
հրամայեց քազավորը:

Նոյն ավոր երեկոյան՝ արքաեղբոր
ապարանքում խորհրդի ժողովվեցան
Մարզպետունի իշխանը, Սյունյաց
տերը, Վահրամ սեպուհը և Գոռ
իշխանիկը: Արքաեղբայրը հայտնեց
ամենքին քազավորի ցանկությունը և
առաջարկեց նրանց հայտնել իրանց
կարծիքը առաջադրյալ խնդրի մասին:

Մարզպետունի իշխանի տված մի
քանի քացատրություններից հետ՝
ամենքը միաբերան ցանկություն
հայտնեցին հետևել արքայի խորհրդին և

օգուտ քաղել հանգամանքների
հաջողությունից:

Մմբաստ իշխանը, որ երդվել էր
Վրեժխնդիր լինել ոստիկանին նրա
երդմնազանցության համար, հավատաց,
թե աստված ինքն է ներշնչել արքային
այդ ցանկությունը: Նրան ուրախացնում
էր, մանավանդ, այն միտքը, թե շուտով
պիտի ազատե քանտից իշխան
եղբայրներին և թափե
կաթողիկոսարանը մահմեդականների
ձեռքից: Այս պատճառով հանձն առավ
յուր ուազմական բոլոր ուժը համախմբել
Դվնո շուրջը:

Շուտով մյուս իշխաններն էլ սկսան
կարգավորել իրանց գորքը և
պատրաստել նրան մոտալուտ
հարձակման:

Երազգավորսի շուրջը գտնվող
դաշտավայրերի վրա, ուր Տիգրիսի
վտակը խառնվում է Ախուրյանի հետ,
զարկած էին դաշնակից իշխանների
գորաց վրանները: Մի քանի օր էր, ինչ
այդտեղ սկսվել էր տագնապալից
շարժում, մարդիկ կարծես կրակի մեջ
էին: Չորագնդերի մի մասն ընդհարման
վարժություններ էր անում, մի մասը
հարձակման փորձեր էր կատարում,
ոմանք մրցախաղերով էին պարապած,
իսկ ոմանք պարսպահար գործիներ
կամ պաշարման համար պիտանի
նյութեր էին պատրաստում: Այդ ամենի
վրա հսկում էին թե՛ իրանք՝ իշխանները
և թե՛, մանավանդ, Վահրամ սեպուհը և
Գոռ իշխանիկը: Վերջինս եթե
փափազում էր օրվա գեթ մի ժամը
անցնել յուր հարսնացուի հետ, որ այդ
միջոցին գտնվում էր արքունիքում, այդ

Էլ չեր կարողանում, որովհետև ուազմական պատրաստությունները խլում էին նրա բոլոր ժամերը: Հազիվ գիշերվա մեջ հանգչում էր նա մի փոքր և վաղ առավտվաճից նորեն գործի սկսում:

Բայց արի պատանին ոչ միայն չեր տրտնջում, այլև ժպիտը չեր հեռացնում երեսից: Իսկ Վահրամ սեպուիլը նրան ոգևորելու համար ասում էր .

— Շուտով, սիրելիս, Դվինը կառնենք, հաղթական տոներ կկատարենք և մայր տաճարի մեջ քո պսակը կօրհնենք:

Մինչդեռ Երազզավորսում այս պատրաստություններով էին զբաղված, տեղի ունեցավ մի անակնկալ դեպք, որ սառեցրեց գորքի և զորապետների եռանդը:

Այդ հետևյալն էր:

Արքայի Շիրակ գավառը մտնելու օրից արդեն յուր էր հասել ոստիկանին, թե թագավորը մեծ զորքով վերադառնում է յուր Ռատանը: Նսրը, որ վաղուց ծանոթ էր Աշոտ Երկարի քաջության և գիտեր, թե նա քանի՛ անգամ է ընկած տեղից բարձրացել, նորից զորացել և յուր իշխանության վնասներ է հասուցել, սաստիկ վախեցավ, երբ նրա վերադարձը լսեց: Նրա երկյուղը զորացրին մանավանդ արքայի գնացքին հետևող յուր այն լրտեսները, որոնք եկան և պատմեցին նրան այդ մեծադղորդ վերադարձի մանրամասնությունները, հայտնեցին զորքերի թիվը, նկարագրեցին նրանց

սպառնական ընթացքը, ժողովրդական ոգևորությունը, արքայի ընդունելության փառահեղությունը և այլն:

Արդեն Արասի հաշտությունը թագավորի հետ այնպիսի մի դեպք էր, որից ոստիկանը պիտի վախենար, որովհետև այդ երկու քաջերի միությանն արարացիք դիմադրել չէին կարող: Բայց երբ նա իմացավ, որ Սյունյաց Սմբատ իշխանը ևս միացել է նրանց հետ յուր զորքերով, ել սրտի բոլոր քաջությունը կորցրեց:

«Այս, միությունը ուղղված է իմ դեմ, — մտածեց նա ինքն իրան. — թագավորն ուզում է հալածել ինձ այստեղից, նա չէ զոհացել իմ զորքերը շարդելով և աշխատում է ուրեմն ամիրապետի իշխանությունը վերացնել այս երկրից: Իսկ Սմբատ իշխանը միացել է նրա հետ, որպեսզի վրեժ լուծն այն անարգանաց համար, որ ես հասուցի նրան՝ իր երդման դրժելով և յուր եղբայրները զնդանում պահելով . . .»:

Այս մտածությամբ ընկճված՝ նա իրավիրեց յուր մոտ Բեշիր զորապետին և Դվնո դենպետին և խորհուրդ արակ նրանց հետ, թե ինչպե՞ս կարող է սպառնացող վտանգը հեռացնել իրանից:

Բեշիրը հայտնեց, որ քաղաքում գտնվող արաբական զորքը հազիվ կարող է տասնօրյա պաշարման դիմադրել, ըստ որում համբարանոցներում պաշարը նվազած է և շուտով այն հայթայթել չեն կարող: Միակ փրկությունը Դամասկոս

սուրհանդակ ուղարկելը և
ամիրապետից օգնական զորք խնդրելն
է, բայց այդ միջոցը երկար կտևի և
հայերը մինչև այն կարող են Դվինը
պաշարել:

— Ինչպե՞ս կլինի, եթե մենք ինքներս
հաշտություն առաջարկենք նրանց և
թագավորի բարեկամությունը խնդրենք,
— հարցրեց ոստիկանը:

— Մեր կրոնն իրավունք է տալիս
քեզ խոնարհել և կեղծավորել
անհավատին, եթե քոնությամբ չես
կարող հաղթել նրան, — ասաց
դենապետը . -միայն պիտի գիտենաս, որ
մի անգամ խոնարհելուդ համար՝ տասն
անգամ պիտի խոնարհեցնես, եթք
հանգամանքները նորեն հաջողին քեզ:

— Այո՛, ինձ միայն մի անգամ է
անհրաժեշտ խոնարհիլ այդ
թագավորին, որպեսզի նրա շուրջը
խմբված զորքերը հեռացնեմ,-
պատասխանեց ոստիկանը, — իսկ
այնուհետև, գիտեմ, նոր
երկպառակություն կծագի, իշխանները
կրկին կելնեն միմյանց դեմ. «Երկու հայի
գլուխ մի կաթսայում չի եփվիլ», այդ հո
հին առած է. և ահա՛, եթք այդ առածը
կճշտվի, այն ժամանակ նորեն մենք մեր
սուրբ կիանենք:

— Այո՛, այդպես լավ է. այդ է միակ
խոհական միջոցը, — ասաց Բեշիրը, և
դենապետը համաձայնվեցավ նրա հետ:

Եվ ահա՛ մի գեղեցիկ օր, եթք
դաշնակից իշխանները վերջին
զորահանդեսն էին կատարում և
թագավորը յուր նժույգը հեծած և

ոստանիկ թիկնապահներով
շրջապատած ներկայանում էր
հանդեսին, որպեսզի անձամբ ոգևորե և
քաշալերե զորքերին, ահա՝
հանդիպակաց դաշտի վրա երևաց
հեծյալների մի խումբ, որ արշավասույր
դիմում էր դեպի հայոց բանակը: Երբ նա
բավական մոտեցավ, Մարզպետունի
իշխանը նկատեց արաքական դրոշը և
հրամայեց Գոռին ընդառաջել յուր գնդով
և տեղեկանալ, թե ովքե՞ր են և ինչո՞ւ են
զալիս:

Որքան մեծ եղավ երիտասարդի
զարմանքը, երբ նա հեծելախմբին
մոտենալով՝ տեսավ նրա հետ Սյունյաց
Քարգեն իշխանին պատվավոր
զրահավորության մեջ և ոստիկանի
ավագանիներով շրջապատված:
Մինչդեռ նա անակնկալ հանդիպումով
շփոթված պատրաստվում էր յուր
զարմանքը արտահայտելու, իշխանը
դիմեց դեպի նրան և փարելով
երիտասարդին՝ համբուրվեցավ նրա
հետ:

— Ի՞նչ դեպք և ի՞նչ հողմ
հաջողեցին քո դարձը, տեր . . . —
բացականչեց Գոռը ուրախանալով:

Իշխանը մի քանի խոսքով հայտնեց
նրան յուր առաքելության նպատակը, և
ապա երկուսը միասին, իրանց
հետևորդներով, դիմեցին դեպի բանակը:

Սյունյաց Սմբատ իշխանը հեռվից
ճանաչեց եղբորը և առաջ վագելով
փարեց նրան շերմագին:
Հարազատների հանդիպումն այնքան
սրտաշարժ էր և ուշագրավ, որ ստիպեց
ոստիկանի պատզամավորներին

սպասել միառժամանակ բանակից դուրս, մինչև ոք եղբայրական սիրո հոգումն անցներ և սրտերը հանգատանային: Ապա Բարգեն իշխանը միանալով նրանց հետ՝ ներկայացավ թագավորին, ոք ընդունեց պատգամավորներին բացօթյա և բոլոր յուր իշխանների ներկայությամբ:

— Ամիրապետի ոստիկանը, Նսքը ամիրան, շնորհավորում է մեր բերանով քո արքայական վերադարձը դեպի շահնշահիդ արողանիստը, — առաջ զալով խսուեց արքայի հետ պատգամավորության առաջնորդը. — ընդամին, ցանկանալով մշտական բարեկամություն հաստատել հզոր շահնշահի հետ, ամիրան խնդրում է մոռանալ ամեն զժողություն, ոք տեղի է ունեցել մեր մեջ, ամեն քեն ու ոխ, ոք առաջացել է ցավալի ընդհարումներից և դնել միմյանց հետ խաղաղության ուխտ՝ թե՛ ամիրապետի և թե՛ ձեր ժողովորդի շահուն համար: Եվ ահա՛ յուր բարի դիտավորությունն ապացուցանելու համար ոստիկանը հանել է բանտից Սիսանյան իշխաններին, որոնցից մինը յուր ազատ կամրով առաջնորդեց մեզ մինչև այստեղ, իսկ մյուսը, այն է՛ Սահակ իշխանը, պատվով ապրում է Դվնո մեջ, հայոց թագավորների կառուցած ապարանքում: Այս ամենից հետո՛ ամիրան ուղարկում է շահնշահին արժանավայել ընծաներ, որոնց և խնդրում է ընդունել՝ իբր իսկական հավաստիք դեպի հայոց ազգն ու թագավորը ունեցած յուր անկեղծ բարեկամության: Այս ասելով առաջնորդը նշան արավ և

ընծայակիրները մատուցին արքային
իրանց բերած ընծաները:

Թագավորը, թեպետ դժգոհ այս
անակնակալ պատգամավորությունից,
այսուամենայնիվ, ի պատիվ Բարգեն
իշխանի՝ սիրով ընդունեց նրանց,
շնորհակալություն արավ ոստիկանի
բարի դիտավորության և որկած
ընծաների համար, ապա հրավիրելով
պատգամավորներին քաղաք,
խոստացավ նրանց՝ պատասխանել
ամիրայի առաջարկության մի քանի
օրից հետ:

Բայց այս նորությունն անախորժ
տպավորություն արավ ինչպես
իշխանների, նույնպես և զորքի վրա:
Ամենքն արդեն պատրաստված էին
Դվին հարձակվելու, զորքերին,
մանավանդ, վառել բորբոքել էին Աքասը
մի կողմից, Մարզպետունին մյուս
կողմից: Իսկ Գոռ իշխանիկը ժամեր էր
համարում Դվնո դաշտն իջնելու համար:
Նա մտածել էր անձամբ մուտ զործել
քաղաքի ներքնուղին, որի գաղտնի ելքը
ծանոթ էր իրան և յուր ձեռքով տնկել
հաղթության դրոշը Դվնո միջնաքերդի
վրա: Դրանից ավելի լավ հաղթության
առիթ չէր կարող նա երագել. իսկ այդ
հաղթության մրցանակը պիտի լիներ այն
օրիորդի համբույրը, որ սպասում էր
իրան Երազգավորսի արքունիքում:

Այսուամենայնիվ խորամանկ
հազարացու պատգամավորությունը ի
դերև էր հանում քաջերի հույսը:
Շատերը նրանցից ցանկանում էին, որ
թագավորը մերժե ոստիկանի
առաջարկությունը և խաղաղությունը
ձեռք բերե ոչ թե արաքացոց հետ

բարեկամանալով, այլ նրանց յուր
երկրից ընդմիշտ արտաքսելով:

Այս առթիվ, ահա՝ խորհուրդ
կայացավ թագավորի մոտ: Բոլորն
սկզբում հարձակման կողմն էին: Բայց
երբ Բարգեն իշխանը հայտնեց, թե
Նսրբը առանձին հասկացրել է իրան, որ
յուր Սահակ Եղբորը — թեկուց
ազատած, այսուամենայնիվ, պահում էր
Դվնում իբրև պատանդ և եթե
թագավորը մերժելու լինի յուր
առաջարկությունը և մոտենա Դվնին՝
զորքով յուր քաղաքը պաշարելու,
առաջին օրն իսկ նա կախել պիտի տա
իշխանին պարսպի աշտարակի վրա,
ամենքը մնացին շվարած:

— Եղբորս կյանքը վտանգի
չենթարկելու համար, զոնե, պիտի
ընդունենք ոստիկանի
առաջարկությունը, — խոսեց իսկույն
Սմբատ իշխանը, վախենալով, կարծես,
մի՞զուցե ուրիշները հակառակ կարծիք
հայտնեն:

— Դու շտապեցիր, սիրելի իշխան,
— նկատեց թագավորը Ժատալով. —
որքան էլ մեր զորքի և իշխանների
պահանջը՝ Դվին հարձակվելու
նկատմամբ իրավացի է,
այսուամենայնիվ ես ավելորդ մի զինվոր
չեմ զոհիլ այնպիսի ժամանակ, երբ
թշնամու բարեկամությունը հնարավոր է
ձեռք բերել խաղաղությամբ: Թեաւտ
մեր ուժը գերազանց, թեաւտ
հանգամանքները նպաստավոր,
այսուամենայնիվ մենք չենք կարող
Դվինը գրավել, առանց զոնե մի քանի
հարյուր զինվոր զոհելու. իսկ այդ
զոհերը մենք պիտի խնայենք, քանի որ

առանց այն էլ բավական շատ ենք զոհել . . . Սկզբում, ճշմարիտ է, անհածո տպավորություն արավ ինձ վրա ոստիկանի պատգամը, բայց այդ այն պատճառով, որ ես էլ վարակված էի ձեր ոզենրությամբ: Իսկ հետո սկսա լրջությամբ կշռել և եկա այն համոզման, թե ավելի լավ է Դվն տիրապետ թողնել ամիրապետի ոստիկանին, քան թե նրան հալածելու համար զոհել մի քանի հարյուր հոգի: Արդ, եթե հասարակ զինվորների նկատմամբ այս մտածմունքն է մեզ առաջնորդում, որքա՞ն ևս առավել զգուշությամբ պիտի հոգանք քո եղբոր և իմ հարազատի համար, որ սիրելին է թե՛ մեր արքունյաց և թե՛ համայն սյունեցոց և որի կյանքն այս բոպեիս գտնվում է գազան հագարացու ձեռքին: Այս պատճառով, ահա, ես որոշում եմ ընդունել ոստիկանի առաջարկությունը և բարեկամության դաշն կողել նրա հետ: Այնուհետև, եթե մեզ ազատ ժամանակ կմնա, կզբաղվենք մեր երկրի ներքին շինությամբ, մինչև որ մի օր բախտը կհաջողե Սահակ իշխանին ևս ոստիկանի ձեռից փրկելու:

Թագավորի որոշումը սիրով ընդունեցին ամենքը, իսկ Այունյաց իշխանները սրտագին շնորհակալություն արին նրան՝ իրանց եղբոր նկատմամբ ունեցած խնամոց համար:

Ներկա եղողների մեջ դժգոհ էր միայն Գոռ իշխանիկը, որովհետև արքայի որոշումը խլում էր նրանից այն փառքը, որ նա հույս ուներ ձեռք բերել Դվն առման ժամանակ:

Այդ բանը նկատեց թագավորը և Ժպտալով դարձավ յուր

խորհրդականներին .

— Ձեզանից ո՞վ կարող է առաջարկել ինձ մի միջոց, որով կարողանանք փոխարինել Գոռ իշխանի այն կորուստը, որ նա կրում է այս հաշտությամբ:

— Ես, տե՛ր արքա, — բացականչեց Վահրամ սեպուհը:

— Խոսի՛ր, սեպուհ, ես շնորհապարտ կմնամ քեզ, — ասաց թագավորը շարունակ ժպտալով:

— Մի քանի ամիս առաջ, տե՛ր արքա, մենք Գառնիում օրինեցինք Գոռ իշխանի և քո հոգեղուստը օրիորդ Շահանդուխտի նշանադրությունը: Մենք պայման դրինք՝ այն ժամանակ պսակել նրանց, հենց որ հազարացիք հեռանան մեր երկրից և խաղաղությունը տիրե: Այդ պայմանը, ահա՛, լրումն առավ այսօր, թեպետ հազարացիք դեռ չեն հեռացել Հայաստանից, բայց միևնույն է, նրանց ուժն արդեն խորտակված է, թանի որ իրանք են հաշտություն խնդրում մեզանից. ուրեմն հասել է պսակի ժամը: Ճրամայի՛ր մեզ հարսանյաց տոնախմբություններն սկսել և դրանով մեր իշխանի կորուստը կփոխարինվի:

— Կեցցե՛ս, սեպուհ, ավելի իմաստուն առաջարկություն անկարելի էր անել, — բացականչեց թագավորը.

— Վաղուց մեր արքունիքը կարուտ էր ուրախության: Թո՞ղ ուրեմն վաղվանից ամեն ինչ պատրաստվի: Սյունյաց օրիորդի հարսանյաց, ի դեպ,

կմասնակցեն օրիորդի հորեղբայրները և
Սյունյաց քաջերը:

Մարզպետունի իշխանը վեր կացավ
տեղից և շնորհակալություն արավ
արքային յուր այդ ուրախարար
հրամանի համար, իսկ Գոռը, որ
ամոթիսածությունից շառագունել էր
բոլորովին, ծնկան եկավ և թագավորի
ձեռքը շերմությամբ համբուրեց:

Հետևյալ առավոտ հաշտության
դաշնագիրը գրվեցավ, որ թագավորը
կնքելով հանձնեց ոստիկանի
պատգամավորներին, տալով նրանց
նաև զանազան ընծաներ Դվնու
ոստիկանին տանելու համար:

Իսկ մի քանի օրից, Ամենափրկիչի
հոյակապ տաճարում, որ կառուցել էր
Սմբատ թագավորը, մեծ հանդեսով ու
շուրով կատարվեց Գոռ իշխանի և
Շահանդուխս օրիորդի ամուսնության
պսակը: Այդ հանդեսին ներկա էին
թագավորը, թագուհին, բոլոր
արքայազնները և համայն
իշխանապետական դասակարգը:
Գառն ամրոցում արած խոստման
համաձայն՝ նորապսակների խաչը
բռնեց Վահրամ սեպուհը, որ այդ օրը
յուր հանդիսական զեն ու զարդի մեջ
նմանում էր մի հոյակապ դյուցազնի:

Ինչ վերաբերում է Գոռ իշխանին և
Շահանդուխս օրիորդին, նրանք արդեն
բոլոր համախմբված քաջերի և
գեղեցկուիիների անզուգական պսակն
էին կազմում:

Մի քանի օր շարունակ տևեցին
հարսանյաց սոնախմբությունները:

Բոլոր Շիրակը, համարյա, մասնակցեց
արքունյաց ուրախության, իսկ զորքերը
նրանով ա'յն աստիճան զբաղվեցան, որ
մոռացան, մինչև անգամ, Դվնո առման
արգելք եղող ոստիկանի
պատգամավորներին:

Գևորգ Մարգարետունի՝

← Գ -
Հաշտության
պատուղները

Դ -

Ե - Հին
Վշտեղի
Ավախճանը

→

Մոլացսն

Դ

925 թվականը վերջացավ և սակայն Հայոց երկիրը, շնորհիվ տեղի ունեցած հաշտությանց, վայելում էր դեռ կատարյալ անդորրություն:

Այս պատճառով դաշնակից իշխանները իրանց զորքերով հեռացել էին Երազգավորսից, Մարգարետունի իշխանը միայն չէր կարողանում վերադառնալ յուր ամրոցը՝ Գառնի, ուր վաղուց արդեն գտնվում էր Գոռը՝ նորապսակ հարսի և իշխանուի մոր հետ:

Արքայի հարցին՝ թե «ինչո՞ւ իշխանը չէ կամենում հանգստանալ», վերջինս պատասխանեց .

— Իմ հանգստության ժամը չէ հասել տակավին:

— Ի՞նչ կնշանակե այդ, — հարցրեց թագավորը:

— Ես դեռ պարտք ունիմ կատարելու, — ավելացրեց իշխանը:

— Դուք պարտքերը հասուցել ես արդեն, — նկատեց թագավորը . — ահա՝ լրանում է երկրորդ տարին, ինչ դու շարունակ հոգսերի մեջ ես: Դու ազատեցիր ինձ ապստամբների հետապնդությունից, դու չարչարվեցաք իշխանների միության համար, բանակ կազմեցիր՝ գրեթե չեղած տեղից, հաղթանակ տարաք թշնամիների վրա . հազարացոց հրոսախմբերը ցրվեցիր, վերջապես Աբասին ինձ հետ հաշտեցրիր և Դվնո ոստիկանին ահարեկելով, ստիպեցիր նրան բարեկամություն խնդրել մեզանից, ուրիշ էլ ի՞նչ պարտք է մնում քեզ կատարելու:

— Ամենից գլխավորը, տե՛ր:

— Այսինքն:

— Երդմանս պարտքը:

— Ի՞նչ երդման, — հարցրեց թագավորը զարմանալով:

— Այն, որ երդվեցի Գառնիում, ս. Մաշտոցի գերեզմանի վրա, իմ ուխտի զինվորներին և Գառնո ժողովրդյան առաջ:

— Այսինքն:

— Չվերադառնալ ընտանյացս գիրկը, չմտնել իմ հարկի տակ, մինչև, որ վերջին հազարացին չհալածեմ հայրենի սահմաններից:

Թագավորը նոր հիշեց այդ պատմությունը, որ արել էր նրան իշխանը Սևանում և տարակուսելով հարցրեց .

— Ինչո՞ւ, ուրեմն, թոյլ տվիր ինձ հաշտվել ոստիկանի հետ, քանի որ այդպիսի ուխտ ունեիր արած:

— Մտածեցի, թե ավելի լավ է տարագիր մնամ իմ տանից, քան թե մեր բանակը վտանգի ենթարկեմ:

— Դու առաջ արդեն մտադիր եիր Դվնո վրա հարձակվելու, — նկատեց թագավորը. — Մի՞թե այն ժամանակ զերծ պիտի մնար զորքը վտանգից:

— Այն ժամանակ հոյս ունեի իմ հավատարիմների վրա, որոնք կաթողիկոսի հետ միասին Դվին պիտի մտնեին: Բայց հետո այդ հոյսը ոչնչացավ, որովհետև «քոնավորը» մեր զաղտնիքը մատնեց:

Թագավորը լոեց և ընկավ մտածության մեջ: Նա ճանաշում էր իշխանին, զիտեր, որ որչափ քաջ և աննկուն էր նա թշնամիների առաջ, նույնչափ և փափկասիրտ ու խանդակաթ էր դեպի յուր ընտանիքը: Այդ պատճառով վշտացավ, որ իշխանը հեռու է գտնվում Գառնիից յուր երդման պատճառով և այդ՝ այնպիսի մի ժամանակ, երբ նրա միամոր որդի Գոռը նորապսակ հարսի և իշխանուի մոր հետ վայելում է այնտեղ ընտանեկան կյանքի քաղցրությունները: Նա զիտեր, զգում էր, թե որչա՛փ սրտագին կփափագեր իշխանը մասնակցել յուր որդվո ուրախության՝ սեփական հարկի տակ: Չե՞ որ յուրաքանչյուր ծնող տենչանոք սպասում է այն օրին, երբ պիտի տեսնե որդուն արժանավոր ամուսնությանք քախտավոր... Եվ ահա՛ իշխանի համար հասել էր

ցանկալի օրը, բայց բախտի անողոք որոշմամբ նա չէր կարողնում այժմ վերադառնալ յուր տունը, տեսնել որդուն երջանիկ և նրա երջանկությունը կրկնապատկել յուր հայրական զգվանքներով:

Այս մտքերը հուզեցին թագավորին: Նա պատրաստ էր ամեն անձնվիրության, միայն թե ազատեր սիրելի իշխանին երդման կապանքներից: Այդպիսով, գոնե, կփոխարիներ մի փոքր նրա երախտիքը: Բայց ի՞նչ կարող էր անել: Միակ հնարք ոստիկանի հետ դրած ուխտին դրժելն էր, որ, սակայն, իբրև քրիստոնյա թագավոր նա չէր կարող անել:

Բայց նա սիրով ընդունեց իշխանի մի առաջարկությունը, որի նպատակն էր օրինական ճանապարհով ստիպել ոստիկանին՝ կատարել իրենց մի պահանջը և կամ պատերազմել իրանց հետ:

— Նսրի բարեկամությունը մերժելու մենք առիթ չունինք, բայց մեր հափշտակած գոյցը ետ պահանջելու իրավունք միշտ ունինք, — ասաց իշխանը թագավորին: — Կաթողիկոսարանի գրավումը ոչ միայն հափշտակություն, այլև սրբապղծություն է, որի նմանը չեն կատարել ո՛չ պարսից մարզպանները և ո՛չ Նսրից առաջ եղող ոստիկանները: Եթե այդ անարգանաց վրեժը մենք չլուծեցինք, գոնե պիտի պահանջենք, որ եկեղեցուց հափշտակածը վերադառնեն եկեղեցուն: Այս պատճառով ահա՝ ես կամենում եմ զնալ Վասպուրական և համոզել կաթողիկոսին, որ նա նորեն

վերադառնա այստեղ և իբրև եկեղեցվո
գլուխ՝ պահանջե եկեղեցվո
սեփականությունը: Վեհափառ այժմ չի
վախենալ նրանից, որովհետև մենք
արդեն հաջողության մեջ ենք: Եթե
ոստիկանը նրա պահանջը կատարե,
վերջինս կրկին կմտնե յուր
աթոռանիստը, իսկ եթե ոչ, այն
ժամանակ մենք սրով ձեռք կբերենք այն՝
ինչ որ մեզ է պատկանում: Որովհետև ոչ
մի պատկասեր ազգ բարեկամության
դաշն չի կոհի մի դրացու հետ, որ
բռնաբարում է յուր սրբազն
իրավունքները:

Թագավորն իրավացի գտավ
իշխանի խոսքերը և հաճություն
հայտնեց նրա մտադրության: Եվ
որովհետև վերջինս միտք ուներ նաև
դաշնակցել Գագիկ Արծրունու հետ,
որպեսզի պատերազմի դեպքում նա ևս
միանա Արարատյան
իշխանապետության, ուստի հետկար
խնդրեց քազավորից, որպեսզի իբրև
լիազոր ներկայանա Գագիկին:
Թագավորը տվավ նրան ինքնազիր
նամակ:

Մի քանի օրից հետ Մարզպետունի
իշխանը յուր թիկնապահներով ելավ
Շիրակից և ուղղվեցավ դեպի
Վասպուրական:

Բայց դեռ չեր հասել Արծրունյաց
ոստանին, երբ լուր հասավ նրան, թե
Հովհաննես կաթողիկոսը վախճանվել է
Չորո-վանքում:

Իշխանը սաստիկ վշտացավ այդ
գույժն առնելով, որովհետև կաթողիկոսի
մահվամբ մի քանի շարիքներ միասին

Եին առաջանում: Առաջին՝ խանգարվում էր յուր մտադրությունը, որ էր Դվն առումը և հազարացց հալածումը: Երկրորդ՝ կաթողիկոսարանն ու եկեղեցական կալվածները մնում էին Նորի իշխանության ներքո, որով բազմաթիվ վանքեր ու միաբանություններ ենթարկվում էին կարոտության: Երրորդ՝ ինքը իշխանը զրկվում էր երդումից ազատվելու և յուր ընտանյաց գիրկը վերադառնալու հնարավորությունից, և չորրորդ՝ կաթողիկոսական զահը մնում էր Վասպուրականում և այդ առթիվ պիտի հառաջանային զանազան գժտություններ ու պառակտումներ և շարունակվեին, ո՞վ զիտե, քանի՛-քանի՛ տարիներ և ստեղծեին անշուշտ հակաթոռ կաթողիկոսություններ, որով և կազմալուծեին եկեղեցական իշխանապետությունը, որ առանց այն Էլ հետի էր նախանձելի վիճակ ունենալուց:

Այսուամենայնիվ իշխանն շտապեց Զորո-վանքը՝ ներկա լինելու կաթողիկոսի թաղման:

Վասպուրականի բազմաթիվ ժողովրդյան հետ միասին խոնված էին այստեղ նաև նրա վանքերի հոգևոր հայրերը և գլխավոր եպիսկոպոսները: Այդտեղ էր նաև Գագիկ թագավորը յուր մեծամեծ իշխաններով և պալատական տիկնանցով: Մարզպետունի իշխանը ներկայացավ Զորո-վանքում իբրև Արարատյան իշխանապետության ներկայացուցիչ, և Գագիկ թագավորն ընդունեց նրան արժանավայել մեծարանքով:

Երբ կաթողիկոսի մարմինն
ամփոփեցին վանքի դամբարանում,
Գագիկ թագավորը հրավիրեց
Մարզպետունուն յուր արքայական
ոստանը՝ Վան:

Այստեղ իշխանը մնաց մի քանի
ժամանակ և ապրելով թագավորի
արքունիքում՝ յուր իմաստության և
ազնվական հատկությանց շնորհիվ
սիրելի դարձավ ոչ միայն թագավորին,
այլև նրա բոլոր իշխաններին ու
պալատական տիկնանց: Այս
առավելության արդյունքը եղավ այն, որ
Գագիկ թագավորն ընդունեց Աշոտ
արքայի ինքնազիր նամակով
առաջարկած բարեկամությունը և
միության ուստ հաստատեց նրա հետ,
գրելով այդ առթիվ դաշնագիր և
վավերացնելով այն յուր
ստորագրությամբ ու կնիքով:

Այդ միջոցներում ահա՛ հոգլոր
միաբանությունների մեջ սկսավ
արծարծվիլ նոր կաթողիկոս ընտրելու
խնդիրը և մի քանի նշանավոր
վարդապետանոցներ Մարզպետունու
գուշակած երկպատակության դրոշը
պարզեցին:

Հայաստանի հյուսիսային
նահանգներում հոգլորականությունը
ցանկանում էր, որ կաթողիկոսն ընտրվի
իրանց եպիսկոպոսներից և բազմե
անպատճառ Օստանում, իբրև
կաթողիկոսի մշտական վեհավայրում,
մինչդեռ հարավային նահանգներում
ցանկանում էին, որ նա լինի
Վասպորականի վանականներից և
բազմե Զորո-վանքում, ըստ որում
կաթողիկոսը վախճանվել էր այդտեղ:

Հոգևոր միաբանությանց արծարծած խնդիրը գրավեց նաև կուսակից իշխաններին և երկպառակությունը հետզիեւե ընդհանրացավ: Փոքր իշխաններին միացան մեծերը, իսկ այս վերջիններին՝ նախարարական տները:

Մարզպետունի իշխանը յուր փորձառու իմաստությամբ զգաց, որ այդ շփոթը կարող է վնասել յուր նոր ստեղծած միությանը և, հետևապես, արգելք լինել ապագա ձեռնարկությանց, որովհետև տեսնում էր, թե հյուսիսային նահանգների դեմ բողոքող ձայններին միանում էր նաև Գագիկ արքայի Տունը: Նա իսկուն մի նամակով դիմեց Աշոտ քազավորին և ծանուցանելով նրան զալիք վտանգները, խնդրեց այս հարցի մեջ համակերպիլ վասպուրականցիներին, որպեսզի դրանով Գագիկի ինքնասիրությունը շոյվի:

Այսպիսով Արծրունյաց Տունը ավելի սերտ կկապվեր Բագրատունյաց հետ, իսկ այդ բարեկամությունն օգուտներ կրերեր ապագայում թե՛ զահին և թե՛ հայ»րենիքին:

Այսպիսի մի նամակ էլ նա գրեց արքաեղբորը, խնդրելով նրան՝ հորդորել քազավորին յուր խնդիրը չանտեսել:

Եվ ահա անմիջապես նա ստացավ պատասխան, որով քազավորն ու արքաեղբայրը իրավունք էին տալիս նրան տնօրինել այդ խնդիրը ըստ յուր ցանկության:

Իշխանն այդ ժամանակ ներկայացավ Գագիկ քազավորին և

հարցրեց նրան, թե ո՞ւմ կկամենար ընտրել կաթողիկոս և ո՞ւր կցանկանար բազմած տեսնել նրան:

Գագիկ թագավորը պատաժանեց, թե յուր ընտրելին Վասպուրականի մեջ հայտնի Ստեփաննոս Եպիսկոպոսն է. իսկ կաթողիկոսարանը նա ցանկանում է տեսնել Աղքամարա կղզում, ուր ինքը կառուցել է հոյակապ եկեղեցի և հզոր դղյակ և ուր որ շուտով արքունիքը պիտի տեղափոխե:

Իշխանը հայտնեց, թե Աշոտ թագավորը և Աքաս գահաժառանգը հրամայել են իրան, իբր Արարատյան իշխանապետության լիազորին՝ հարգել այդ խնդրում Գագիկ թագավորի կամքը: Հետևապես թող հաճի արքան ընտրել հայրապետական գահի ժառանգ նրան, որին ինքը կցանկանա և այդ ընտրության համար կտան իրանց հաճությունը հյուսիսային նահանգների նախարար վարդապետարանները:

Գագիկ արքային մեծ հաճույք պատճառեց այդ լուրը:

— Աշոտ թագավորը և Աքաս թագաժառանգը Երախտապարտ կացուցին ինձ այդ գեղեցիկ շնորհով, — բացականչեց նա ուրախությամբ. — այսուհետև Արծրունյաց տունը թող անբաժան զինակից լինի Բագրատունի թագավորաց և նրանց թշնամիներ՝ թշնամի հոչակվին նաև մեր գահին:

Մի քանի ժամանակից հետ՝ Արծրունյաց Ռատանում խմբված համագումար ժողովում կաթողիկոս ընտրվեցավ Ստեփաննոս Եպիսկոպոսը

և այդ ընտրության, ինչպես խոստացել էր Մարզպետունին, իրանց հաճությունը տվին Աշոտ թագավորը և հյուսիսային նահանգների վարդապետանոցները:

Գագիկ թագավորը մեծ փառքով տարավ նորընտիր կաթողիկոսին Աղթամարա կղզին և օծել տալով նրան յուր նորակառույց ս. Խաչի տաճարում, բազմեցրեց այդտեղ իբրև հայոց ընդհանրական կաթողիկոս: Իսկ յուր շնորհակալիքը Աշոտ արքային հայտնելու համար ուղարկեց նրան թանկագին ընծաներ և նույնպիսի նվերներով էլ պատվեց Մարզպետունի իշխանին:

Բայց վերջինս ուրախ էր ոչ թե այդ սին ընծաներով, այլ այն բարեկամությամբ, որ ձեռք բերավ Վասպուրականում և որ ապագա հաջողությանց համար պիտի ծառայեր իբրև հիմնաքար:

Ինչ վերաբերում է կաթողիկոսական խնդրին, իշխանը նրան այն նշանակությունը չէր տալիս, ինչ որ տալիս էր Գագիկ Արծրունին: Վերջինս կաթողիկոսական աթոռը Աղթամարում ունենալը մեծ փառք էր համարում յուր համար, և մինչև անգամ մի առավելություն Արարատյան իշխանապետության նկատմամբ, մինչդեռ Մարզպետունին ավելի գին էր տալիս Արծրունյաց Տան նիզակակցության, հաստատ հավատացած լինելով, որ Վասպուրական իշխանների մի քանի գումարտակները ավելի շահ կարող են բերել զահին, քան թե Ոստանում նստող կաթողիկոսը, մանավանդ որ յուր

Ժամանակի ընտրելիների մեջ չեր նշմարում նա մինը, որ ժառանգ համարվեր Գևորգ կամ Մաշտոց արժանավոր հայրապետներին, այլ ամենքն էլ Հովհաննես կաթողիկոսի թուլության հաջորդներն էին:

Այդ հայացքն ունեին այս խնդրի վրա նաև Աշոտ թագավորն ու արքաեղբայրը: Այդ պատճառով և լիաբերան շնորհակալություն մատուցին Մարզպետունուն, որ նա իմաստնաբար խորհելով՝ փոքրը զոհել էր՝ մեծագույնը ձեռք բերելու համար:

Մարզպետունի իշխանը
վերադարձավ Երազգավորս՝ զոհ յուր առաքելությամբ: Նա թեպետ անկարող եղավ վերադարձնել Հովհաննես կաթողիկոսին, բայց դրա փոխարեն թերավ յուր հետ Գագիկ թագավորի բարեկամության դաշնագիրը, որ առավել մեծագնի էր, քան հայրապետի վերադարձը:

Իշխանը հանգիստ առավ արքունիքում և սկսավ խորհել նոր ծրագրերի մասին, ըստ որում հանգամանքները փոխվել էին արդեն, և նա պարտավոր էր հարմարվել նրանց: Սկզբում նա մտածում էր տիրել մայրաքաղաքին գաղտնի ճանապարհով կամ ներքին դավադրությամբ, որպեսզի յուր զորքերը կորուստ չունենային: Բայց այժմ, եթք Գագիկը միաբանել էր արքայի հետ, էլ երկյուր կրելու տեղիք չէր մնում: Հայերը կարող էին գրավել Դվինը նույնիսկ հարձակումով, եթե խաղաղ պաշարումը երկարաձգվեր: Եվ ահա իշխանը մտածում էր օգտվել ձմեռային

ամիսներից և հարկ եղած
պատրաստությունները տեսնել,
որպեսզի գարունը բացվելուն պես առաջ
վարեր գործը:

Բայց անողոք բախտը խանգարում
էր նրան: Հազիվ նա մի քանի գործեր
կարգադրեց և հավատարիմներին
հրահանգներ տվավ, ահա՝ գոյժ հասավ
Ուտիքից թե Ցիկ-Ամրամը Գուգարաց և
Տաշրաց իշխանների հետ միանալով՝
հյուսիսային այդ երեք նահանգները
հանձնում է ափիսազաց Բեր
թագավորին:

(Այդ ժամանակ արդեն վախճանվել
էր Վերջինի հայր Գուրգենը, որ միևնույն
ժամանակ Աբաս արքաներոր աներն էր
և որի տեղ Ափիսազիայում իշխում էր
Բերը):

Այս լուրն ընդհանրապես ծանր
տպավորություն արավ արքունիքում,
բայց ամենից ավելի վշտացրեց արքային
և իշխան Մարզպետունուն:

Երբ Վերջինս մտավ թագավորի մոտ՝
Ամրամի այս նոր դավաճանության
պատճառի մասին նրա կարծիքն
իմանալու, արքային գտավ տխուր և
տկար: Այսուամենայնիվ նա սիրով
ընդունեց նրան և հետն սկսավ
մտերմաբար խոսակցել:

— Այդ դավաճանությունը նոր չէ.
Դա հնի շարունակությունն է, — ասաց
թագավորը: — Այդ սեպուհը, ինչպես մի
անգամ էլ ասացի թեզ, ոչ թե ազգի, այլ
ի՞մ թշնամին է: Հետևապես նրա այս
շարությունն էլ ուղղված է իմ անձի դեմ:
Նա լուս էր մինչև այսօր, որովհետև ես

փախուստ էի տվել յուր երեսից և ապրում էի Սևանում անփառունակ վիճակի մեջ: Իմ այդ դժբախտությունը գոհություն էր պատճառում նրան, և վրեժիսնդրության կրակը հանգել էր նրա սրտում: Բայց այժմ, որովհետև դարձա իմ աքոռը, և քո շնորհիվ մեր գործերը մի քիչ հաջողեցան, ուստի իին ոխն ու վրեժը նորեն նրան գրգռեցին, և նա այդ ազգադավ չարությունը հղացավ: Այդ մարդը կարծում է, թե Աշոտ թագավորը բախտավոր է արդեն, թե ինձ համար երջանկության նոր արև է ծագել և այդ պատճառով մեր նահանգները հանձնում է Բերին, մեր իինավորց թշնամուն, որպեսզի իմ սիրտը նոր վշտերով դառնացն . . . Բայց եթե գիտենար, որ այս սիրտը վիրապատ ու մահամերձ է արդեն, գուցե, իբրև մարդ, խղճահարվեր . . . դադարեր չարիքներ գործելուց . . .

— Ես կամենում եմ թողնել այս տեղի գործը կամ հանձնել այն մեծ իշխան Աբասին և դիմել Ուտիք, գուցե կարողանամ վտանգի առաջն առնել, քանի ափխազաց թագավորը չէ եկել յուր կապուտը գրավելու, — ասաց Գևորգ իշխանը:

— Գնալ Ուտի՞ք . . . Այո՛, այդ կարևոր էր . . . բայց դու շատ հոգնեցար. Հայոց աշխարհը ուրիշ Մարզպետունի չունի, դու պետք է խնայես քեզ:

— Մարզպետունիները աննշան մարդիկ կլինեին, եթե անզործ նստեին: Հրամայիր ինձ, արքա, վաղն ևեր ճանապարհվել, գուցե կարողանամ դեռ

պիտանի լինել գործին, — հարեց
իշխանը:

Թագավորը մի քանի վայրկյան
մտածեց և ապա նայեց Մարզպետունու
աշքերին: Նա, կարծես, կամենում էր մի
նոր բան ասել, բայց քաշվում էր:

— Մի՞թե որևէ միտք արգելում է
քեզ՝ տալ ինձ այդ հրամանը, —
հարցրեց իշխանը թագավորին:

— Ո՛չ. դու կարող ես գնալ, և գուցե
այս անգամ ազդես նրա վրա . . . բայց
որտե՞ղ հույս ունիս պատահել
Ամրամին:

— Ամբողջ Ուտիքը կարող եմ շրջել:

— Ո՛չ, ավելի լավ է գնալ ուղղակի
Տավուշ . . . գուցե նա դեռ այնտեղ լինի:

— Տավուշ . . . շատ բարի, ես
ամենից առաջ կմտնեմ Գուգարք:

— Ուրեմն կարող ես մի քանի օրից
ճանապարհվել:

— Կճանապարհվեմ նոյնիսկ վաղը,
այստեղ ինձ ոչինչ չի ուշացնում:

— Վա՞ղը . . . այդպես շո՞ւտ:

— Այո՛. որքան շուտ, այնքան լավ:

Թագավորի սիրտը, կարծես,
տեղահան եղավ, մի ուրախ
անհանգստություն, որից սակայն
անբաժան էր վշտերի զգացումը, նրա
սիրտը պաշարեց: Եվ նա մոռացավ
իսկույն հյուսիսային նահանգները,
մոռացավ Բերին, Ցիկ Ամրամին . . .

Նրա միտքը սլացավ դեպի Տավուշ, թափանցեց նրա դղյակի ներքին խորշերը և այդտեղ որոնում էր թշվառ բանտարկյալին, այս գեղանի իշխանուհուն, որի հրավառ աչքերը դժբախտ սեր վառեցին յուր սրտում և որ պատճառ դարձավ մի շարք շարիքների . . . Որքա՞ն ժամանակ էր, որ նա չէր տեսել նրան, որքա՞ն ժամանակ էր, որ լուր չուներ նրանից: Արդյոք մեռա՞վ, թե՞ ապրում է դեռ. սիրո՞ւմ է իրան, թե՞ անիծում . . . ոչինչ չգիտեր:

Մի անգամ միայն, երբ եզերացոց գորքով մտավ նա Գուգարք, լսեց որ Ամրամը փակել է յուր կնոջը դղյակի զնդանում և պահում է նրան ինչպես մահապարտի . . . Այնուհետև այլևս ուրիշ լուր չառավ: Իսկ այժմ, ահա՛, երբ Գևորգ իշխանը զնում է Տավուշ, հարկավ մի տեղեկություն կրերե Ասպրամ տիկնոջից . . . Եվ ինչպես կցանկանար պատվեր տալ նրան այդ մասին . . . հրամայել . . . ո՛չ, խնդրել, աղաչել, որ նա մտնե այն խուցը, այն խավարչտին բանտը, ուր փակված է թշվառ սիրո զոհը. խոսե նրա հետ, հայտնե, որ հայոց թագավոր Աշոտ Երկաթը դեռ հիշում, դեռ սիրում է նրան . . . որ նա շարաշար տանջվում է տիկնոջ տխուր վիճակը հիշելով. նրա դալկահար դեմքը, նրա լացող աչքերը երևակայելով . . .

Բայց մի՞թե կարելի էր այդպես պատվեր տալ Մարգարետունուն. այն առարինի հերոսին, որ աշխարհի մեջ միայն երկու սրբություն էր ճանաչում — հայրենիք և ընտանիք, և որ միայն այդ սրբարանների առաջ էր խոնարհվում:

Այդ իհարկե զիտեր թագավորը, ուստի և նրան ոչինչ շպատվիրեց: Նա զոհ եղավ միայն այն մտածությամբ, թե իշխանը տիկնոջ մասին կլսե անշուշտ Տավուշում մի նորություն և կրերե այն իրան:

Հետևյալ օրը, ինչպես որ որոշված էր, իշխանը յուր թիկնապահներով ելավ Երազգավորսից և ուղղվեց դեպի Գուգարք:

ԳԱՆՈՒԳ

Մարզպետունի՝ Ե – Հին վշտերի Վախճանը

Ո - Հին
թշնամին և
նոր
բազավորը

Մուրացան

Ե ՀԻՆ ՎՇՏԵՐԻ ՎԱԽՃԱՆԸ

Չնայելով որ այունը պատել էր արդեն Գուգարաց լեռները և ճանապարհները փակել, այսուամենայնիվ Տավուշի քերդում հեռավոր ճանապարհորդության պատրաստություն էին տեսնում: Իշխանական դոյլակում բազմաթիվ ծառաներ զբաղված էին իրեղեններ դարսելով, բեռներ կապելով կամ պաշար պատրաստելով: Հպատակ զյուղացիները ներս ու դուրս էին անում դոյլակի բակը՝ քաշելով իրանց ետևից զրաստների շարքեր: Նրանցից ոմանք բեռներ էին բարձում և ոմանք դատարկ վերադառնում, նայելով թե որքա՞ն ուժեղ կամ առողջ էին լինում բերած զրաստները: Այս բոլոր աշխատությանց հսկում էին այր մարդիկ, և ամբողջ դոյլակում չէր երևում ոչ մի կին: Նույնիսկ հազուստներն ու շորեղենը դարսում էին ծառաներ, չնայելով որ դա աղախինների գործ էր: Կարծես մի հարվածող խարազան հալածել էր այդ

դղյակից բոլոր այն արարածներին,
որոնք կին անունն էին կրում:

Աշտարակազարդ դղյակի վերին
դահլիճներից մինում, ուր ընդարձակ
ծխնելույզի մեջ վառվում էր մեծ կրակ,
անցուղարձ էր անում Ամրամ սեպուհը:
Նրա դեմքը տխուր, ճակատը կնճռած և
հայացքի մեջ կրակը հանգած էր:
Հարուստ մորուքը, որ իշնում էր մինչև
գոտին, ծածկվել էր արդեն սպիտակ
ալիքներով և կազմում էր
հակապատկերը յուր հազուստին, որ
կարված էր միայն սևերից: Նրա մեջքը
չէր գրկում այլսս արծաթե կամար և ոչ
էլ գոտին կրում էր ոսկեպատ սուր: Յուր
ձեռքի զարդը մի սև համրիդ էր, որի
հատիկները նա շարունակ քաշում էր և
համբ քայլերով հետ ու առաջ ընթանում:

Հանկարծ նա կանգ առավ դահլիճի
նեղ և գունավոր ապակիներ ազուցած
պատուհանի առաջ և սկսավ ուշադիր
նայել դեպի Տափուշի ձորակը, որի
լանջերով սրբնքաց բարձրանում էր
հեծյալների մի խումբ: Որքան էլ որ
սեպուհը լարեց յուր տեսողությունը,
այնուամենայնիվ չկարողացավ
ճանաչել խմբի առաջնորդին, որ
հասարակ մարդ չէր երևում, քայց
հետևորդների հազուստից գուշակեց, որ
Ոստանի կողմից էին եկողները:

Երբ հեծյալները հասան բերդի
դուանը, նա ճանաչեց իսկույն
Մարզպետունի իշխանին և դուրս գալով
քարաշեն պատշգամբը՝ հրաման արավ
իսկույն քանալ բերդի դռները:

«Ինչո՞ւ համար է նա գալիս
այստեղ. ի՞նչ ունի այժմ ինձ հետ . . .»,

— մտածեց ինքն իրան սեպուիր և շկարողանալով պատճառը գուշակել, ներս մտավ դահլիճը:

Գևորգ իշխանն իշնելով ձիուց՝ տեսավ դոյակի բակում տեղի ունեցող շարժումն ու պատրաստությունները և ինքն իրան շշնչաց .

«Մենք ուշացանք, նա արդեն հեռանում է . . .»:

Բարձրանալով դոյակի վերին դասիկոնները, իշխանն ամեն տեղ տեսավ ամայություն . -գորգերն ու զարդերը հավաքած, բազմոցները քակած, կանթեղներն իշեցրած, միով բանիվ՝ դոյակը բարեզարդությունից մերկացրած էր:

«Ինչո՞ւ այսպես շուտ, այս ձմեռ ժամանակ . . .», -մտածեց ինքն իրան իշխանը և սակայն յուր հարցին պատասխան գտնել շկարողացավ:

Երբ մտավ սեպուիր մոտ, վերջինս նստած էր կրակարանի առաջ և քաշում էր յուր համրիչը:

— Դու այստե՞ղ, Մարզպետունի իշխան, -քացականչեց սեպուիր և դիմեց դեպի նրան մի բռնազբուխիկ ժպիտով, որ սակայն չէր մեղմում յուր դեմքի տխրությունը:

— Ինչպես տեսնում ես, տե՛ր սեպուի, ես այստեղ եմ, եկա քո դոյակը հյուր, բայց դու երևի հենց դրա համար ել մերկացրել ես նրան բարեզարդությունից:

— Աստված մերկացրեց, սիրելի իշխան: Նա՝ խլեց իմ դոյակի թանկագին զարդը . . . -պատասխանեց սեպուհը դոդացող ձայնով և սեղմելով իշխանի ձեռքը, տարավ և բազմեցրեց նրան կրակարանի առաջ: -Նստի՛ր այստեղ, տաքացիր, ցուրտն անշուշտ նեղացրած կլինի քեզ. մեր Տափուշի ձորն առատ է բուքերով . . . — շարունակեց իշխանը և երկարե ունելիքը վերցնելով սկսավ կրակո խառնել:

— Այո՛, ձեր լեռները մի փոքր սեղմեցին մեզ. այժենակաճները հազիվ էին մեզ սառելոց պահպանում:

— Ինչո՞ւ այս ձյուն-ձմռան հիշեցիր ինձ, տեր Մարզպետունի, — հարցրեց սեպուհը, չկարողանալով կարծես համբերել, որ հյուրասիրության համար սահմանված ժամերն անցնեն:

— Եսկ դո՞ւ ինչու ես այս ձյուն-ձմռան մեջ հեռանում քո երկրից. - հարցրեց իշխանը մեղմով ժպտալով:

— Ես իմ երկիրը հանձնեցի ափխազաց թագավորին և փոխարենն ստացա Ճորոխի ափերը . . . զնում ես իմ նոր կալվածը ժառանգելու, — պատասխանեց սեպուհը առանց ակնածության:

— Այդ ես գիտեի . . . : Բայց ինչո՞ւ անպատճառ այս ձյուն-ձմռան մեջ:

— Մի օր ավելի մնալը մահ է ինձ համար . . . Այս դոյակի սենյակներում ապրում են այժմ դժոխային ճիվաղներ, որոնք օր ու գիշեր անհանգիստ են

անում ինձ . Ես փախչում, հեռանում եմ
նրանցից . . .

— Դժոխային ճիվաղնե՞ր . . . ի՞նչ
կնշանակե այդ, — հարցրեց
Մարզպետունին, տարակուսական մի
հայացք ձգելով սեպուիի վրա:

— Այո՛, ճիվաղներ . . . դու
պատահե՞լ ես, տեսե՞լ ես նրանց:

— Ե՞ս . . . Ω'Σ . . . —
պատասխանեց իշխանը և նրան
այնպես թվաց, թե սեպուիի
խելագարված է:

— Բախտավոր մարդ ես ուրեմն, ում
որ ճիվաղները չեն չարչարում, նա
անպայման բախտավոր է . . . Այո՛, ես
էլ մի օր այդպիսին էի, բայց իմ բախտը
քո թագավորը կործանեց . . .

— Տե՛ր, սեպուի . . .

— Հա՛, ի՞նչ է անում այն
թշվառականը, ապրում է, այնպես չէ՛.
հանդեսնե՞ր է կատարում արքունյաց
մեջ . . . մայրաքաղաքն առնելու վրա է
մտածում . . . և չէ հիշում յուր
չարագործությունը . . .

— Տե՛ր սեպուի, ես քաղցած եմ,
հրամայի՛ր նախ կերակրել ինձ, —
ընդհատեց իշխանը դիտմամբ,
կամենալով արգելել սեպուիի զայրույթը:

Վերջինս մի վայրկյան մնաց լուռ և
ապա իշխանին դառնալով՝ ասաց .

— Ների՛ր ինձ, տե՛ր
Մարզպետունի, ես զրգովեցա . այդպես
չպետք է անեի, Այո՛, բայց . . . ի՞նչ

ասեմ, հիվանդ եմ, սիրտս ու հոգիս
ծածկված են վերքերով իմաստությունն
այլևս չի կառավարում իմ
զգացումները . . .

Այս ասելով՝ նա ծափ զարկեց, և
դոնապանը ներս մտավ:

— Ասա՛ թող ճաշ բերեն մեզ, —
հրամայեց սեպուհը:

Ծառաներն իսկույն ջուր բերին, որով
իշխանները լվացվեցան և ապա
պաշտեցին ճաշը, որ կազմված էր մի
քանի համադամ խորտիկներից:

Սեպուհը ճաշից հետ զբաղեցրեց
հյուրին աննշան զրոյցներով, որպեսզի
առիթ չունենա նորեն զրգովելու և
իշխանի խաղաղ տրամադրությունը
խանգարելու:

Բայց հետևյալ առավոտ նա խնդրեց
Մարզպետունուն՝ հայտնել յուր
առաքելության նպատակը, ըստ որում
ինքը երկար չպիտի մնար Տավուշում:

— Ոստանում լուր առանք, թե դու
միացել ես Գուգարաց և Տայոց
իշխանների հետ, — խոսիլ սկսավ
իշխանը, — և պայման դրել՝ հանձնել
ափիսազաց թագավորին Տայք, Գուգարք
և Ուտի նահանգները: Այդ լուրն
անախործ տպավորություն արավ
արքունիքում, իսկ ինձ ուղղակի
սարսափեցրեց: Ես եկա խանգարելու
այդ ազգավաճառ գործը:

— Դու ուշացել ես, — նկատեց
սեպուհը սառնությամբ:

— Ինչպե՞ս թե ուշացել եմ:

— Այնպես: Մենք արդեն մեր գործն ավարտեցինք:

— Ինչպես թե ավարտեցիք:

— Հիշածդ նահանգները հաստատուն դաշնագրերով հանձնեցինք Բեր թագավորին, իսկ դրանց փոխարեն ստացանք նրանից զանազան կալվածներ Ափխազիայում:

— Ո՞ր իրավունքով արիք դուք այդ բանը:

— Այն իրավունքով, որ մեզ տրված էր հայոց թագավորից:

— Նա ձեզ սոսկ վերակացուներ էր կարգել այդ նահանգների վրա:

— Բայց հետո մենք ապստամբեցանք, տիրեցինք այդ նահանգներին և տիրապետ թագավորը շկարողացավ խել այն մեզանից:

— Այսուամենայնիվ, այդ նահանգները ձեր ժառանգական ստացվածները չեն, դուք հափշտակեցիք այն տիրանենգությամբ:

— Այո՛, ես չեմ ուրանում, հափշտակեցինք: Չիներ Ցիկ-Ամրամը, Գուգարքն ու Տայքը չեն բաժանվի հայոց թագավորից: Ես ինքս ստեղծեցի այդ բաժանումը, պատմությունը հայտնի է քեզ. հայտնի է նաև այն պատճառը, որ ստիպեց ինձ այդ անելու: — Այո՛, հայտնի է. բայց չէ՞ որ դու արդեն քո վրեժը լուծեցիր, զրկեցիր թագավորին յուր ստացվածներից, ստիպեցիր նրան փախուստ տալ քո երեսից, թաքշել Սևանում երկար ամիսներ և ի վերջո՝

կովի բռնվել Բեշիրի հետ և մահացու վերք ստանալ յուր կողերում . մի վերք, որ վաղ թե ուշ գերեզման պիտի տանե նրան: Ել որիշ ի՞նչ ես պահանջում նրանից, ինչո՞ւ քո մի զրկանքի պատճառով հարյուրն ես կամենում փոխարինել: Եվ վերջապես ի՞նչ հանցանք ունի այդ նահանգների հայ ժողովուրդը, ինչո՞ւ մատնում ես նրանց օտար զազանին:

— Տե՛ր Մարզպետունի, երբ դու խոսում ես, ինձ թվում է թե հանցավոր եմ ես: Բայց երբ սկսում եմ անցյալը մտաքերել կամ ներկան քննել, այն ժամանակ արածներս շատ չնշին են երևում ինձ: Աշուտ թագավորը, այո՛, պատճառեց ինձ անփոխարինելի զրկանք, անդառնալի կորուստ: Նա հափշտակեց իմ անզուգական գանձը, իմ աննման հարստությունը . . . Ինձ թվում էր, թե Վրեժխնդրությունս չի հագենալ, եթե Արարատի ահավոր ժայռերը նրա գլխին չկուտակեմ . . . Բայց իմ ապստամբությունն ու Ուտիքը զրավելը և ապա յուր փախուստը և Սևանում թաքչիր թագական հանգըրին Վրեժխնդրությանս բոցը: Ես սկսել եի արդեն հաշտվել իմ դժբախտության հետ: «Թշնամուս կործանեցի, այժմ թող մոռանամ նրան», մտածում եի ինքս ինձ և պիտի մոռանայի . . . ΩΣ, արդեն մոռացել եի . . . Բայց ի՞նչ ասեմ, չեմ կարողանում հիշել, սարսափում եմ . . .

— Ի՞նչ, մի որիշ արգելք պատահեց:

— O'հ, իշխան, եթե կարողանայի այլս շխսել . . .

— Բայց ուրիշ ի՞նչ պատահեց:

— Ուրիշ ի՞նչ, ոչինչ . . . ոչինչ չպատահեց . . .

Վերջին խոսքերն արտասանելիս սեպուիի գոյնը թռավ, նա հեռացրեց Մարզպետունուց յուր հայացքը, որի մեջ այդ վայրկենին հրդեհվում էր մի հնոց:

— Բայց ի՞նչ պատահեց, ասա՛, — թախանձեց իշխանը:

— Ի՞նչ պատահեց . . . Երկինքը կործանվեց, հասկանո՞ւմ ես, երկինքը, բայց չէ, այդ դու չես հասկանալ . . . Դժոխքը յուր բոլոր արհավիրներով փոխադրվեց երկրի վրա ինձ նման թշվառականին տանջելու, չարշարելու, իմ սիրտն ու հոգին կեղեքելու համար . . .

— Հավատա՛ ինձ, տեր սեպուի, չեմ կարողանում քեզ հասկանալ, — ասաց իշխանը երկյուղագին:

— Չե՞ս հասկանում . . . Ուրեմն ավելի մեկին խոսեմ . . . Տանջվիս դարձյալ մի քանի վայրկյան, հիշեմ զարհուրելի պատմությունը . . . -Այս ասելով սեպուին ուղղվեցավ քազմոցի վրա և թիկունքը հենարանին տալով՝ քաշեց համարիչը մի քանի անգամ, ապա շարունակեց. — զարմանալի զաղտնիքն իմանալուց հետ մի դժոխային կատաղություն եկավ վրաս, հրամայեցի շղթաներ զարկել իմ թշվառ ամուսնու ոսքերին և ձգել նրան այս դոյլակի խավարչուին բանտը . . . Օ՛, ինչո՞ւ աստված միայն զազաններին է տվել պատառող ժանիքներ, միթե մարդ

արարածը չի՝ գերազանցում նրանց յուր
անգրությամբ . . . Այո՛, փակել տվի
նրան զնդանի մեջ . հրամայեցի շայցելել
նրան, լուր շհաղորդել և ոչ իսկ լուր
առնել իրանից . . . Այլ միայն տալ
ավոր պարենք, որպեսզի ապրե
խավարի մեջ և տանջվի այդտեղ յուր
հանցանքի համար: Այնուհետև ես
հեռացա Տավուշից և սկսա իմ
ապստամբության գործը տնօրինել, որի
սկիզբն ու վախճանը հայտնի է քեզ
արդեն: Երբ նորեն վերադարձա Տավուշ՝
հրամայեցի հանել զնդանից թշվառ
ամուսնուս: Եվ նա շղթայակապ,
դողդողալով եկավ և կանգնեց իմ
առաջ . . . Օ՛, ինչո՞ւ այն վայրկենին իմ
աշքերը չկուրացան, ինչպե՞ս
կարողացա ես տեսնել նրան այն
դրության մեջ և տակավին համատիլ . . .
Նրա գիրուկ մարմինը նիհարել, զվարք
դեմքը դալկացել և վառվոուն աշքերը
մարել էին . . . Նա նայեց ինձ վրա,
կամեցավ խոսել, բայց ես արգելեցի
նրան . . . Ինչո՞ւ արդյոք աստուծոն ձեռք
այդ բռպեին ինձ չհարվածեց . զուցե նա
կամենում էր բողոքել, զուցե կամենում
էր արդարանալ իմ առաջ և կամ բերել
ապացույցներ, որոնք յուր անմեղությունը
պիտի հաստատեին . . . Բայց ես
անգութս ամեն բան մերժեցի: Նայեցի
նրան զազանային աշքերով և զուժեցի
յուր սիրահար թագավորի ամոթահար
պարտությունն ու անարգ փախուստը:
Այնուհետև միակ շնորհը, որ ես
կարողացա անել նրան, այն էր, որ
հրամայեցի հանել երկար շղթաները և
առանց կապանքի փակել նրան վերին
դստիկոններից մինում:

Վերջին խոսքերի վրա Ամրամը խոր հառաշեց և գլուխը ձեռքերի մեջ առնելով՝ մնաց լուս: Թվում էր, թե նա չի կարողանում այլս սկսածը շարունակել, ուստի իշխանը խնդրեց նրան լոել՝ եթե մի ծանր վիշտ արգելում էր իրան խոսել:

— Ընդհակառակը, վիշտն ստիպում է ինձ խոսել, — շարունակեց սեպուհը՝ գլուխը վեր անելով: — Որքա՞ն ժամանակ է, որ ես չեմ խոսել, որքա՞ն ժամանակ է, որ այս սրահները միայն իս տխուր հառաջանքներն եին լսում, միայն իմ դառն արտասուրները տեսնում. . . Օ՛, ծանր, դժվարին, կարի անտանելի մի դրություն է այս. Եւ սակայն նա վիճակված է մեզ, թշվառ մահկանացուներիս. . . Բայց ինձ թվում է, թե վշտերն առհասարակ կմեղմանային, նրանք չեին տանջիլ մեզ անողորմաբար, եթե մեզ շրջապատողները, մեր պատկերներն ու հոգին կրող մարդիկ կարողանային մի վայրկյան մեր սիրտը քննել և նրան կեղեքող վշտերը տեսնել. . . Ասա՛ այժմ ինձ, տեր Մարգարետունի, ինչպե՞ս կվարվեիր, եթե իմ վիճակում գտնվեիր:

— Ի՞նչ վիճակում, օրինակ:

— Եթե հանկարծ իմանայիր, որ սիրածդ անձը դավաճանել է քեզ:

— Ես ոչ մի մարդու կատարյալ չեմ համարում, ամեն մինը մեզանից ունի յուր թերությունը, այդ պատճառով էլ ես ներողամիտ եմ լինում միշտ դեպի ասեն մարդ, որ հանցանք է գործում իմ դեմ:

— Բայց մի՞թե չկա հանցանք, որին անկարելի լիներ ներել, որի համար մարդկանց սյունից կախեին, կրակում այրեին, շրահեղա անեին . . .

— Ինչպե՞ս չէ, կա:

— Ո՞րն է այ'դ, ասա' . . . Ասա', իշխան, կամենում եմ լս'ել . . .

— Հայրենիքի դեմ արած դավաճանությունը:

— Միայն ա՞յդ:

— Միայն այդ հանցանքն է, որին չէ կարելի ներել:

— Իսկ եթե դավաճաներ քեզ քն սիրած . . . Բայց ի՞նչ եմ խոսում, մի՞թե կարող ես դու ինձ հասկանալ . . . Ահա ինչո՞ւ համար էի ասում, թե մեր Վշտերը կմեղմանային՝ եթե ընկեր մարդիկ կարողանային նրանց էությունն ըմբռնել:

— Խոսի՛ր, տեր սեպուհ, ես կարող եմ հասկանալ:

— Կարո՞՞ն ես . . . Դե ասա՛, ի՞նչ կանեիր, եթե հանկարծ իմանայիր, ներիր համարձակությանս, թե Գոհար իշխանուիին դավաճանել է քեզ . . . Մի՛ դատիր քն այժմյան սրտով, դարձիր դեպի քն անցյալը, երիտասարդացի՛ր, հիշիր այն խանդն ու կրակը, որ վառել, բորբոքել է քն սիրտը . . .

— Չգիտեմ, այդ վիշտն անծանոք է եղել ինձ:

— Անծան՞թ է եղել . . . Օ՛, որքա՛ն ուրեմն երջանիկ ես դու . և ահա՛ այդ է

պատճառը, որ Մարզպետունյաց տերը մաքուր խղճով, խաղաղ սրտով յուր տան շինության և հայրենյաց փառքի համար է աշխատել, մեծ հայրենասերի հոչակ է ստացել, իսկ Ցիկ Ամրամը, որի սիրտը պակաս չէ բարախել հայրենյաց սիրո համար, դարձել է մի մատնիչ, դավաճան . . . Այո՛, եթե մի ժամ, մի վայրկյան դու կարողանայիր ըմբռնել այդ վշտի Էռոթյունը, այն ժամանակ կհասկանայիր, թե ինչո՞ւ ես նրան աշտարակում փակեցի . . . նրան, իս Ասպրամին, որին սիրում էի այնպես, ինչպես որ չեին կարող սիրել տասն անգամ տասը սրտեր միասին . . .

Այո՛, փակեցի նրան աշտարակում, բայց եթե գիտենայիր, թե որքա՞ն տանջվում էի ես՝ տեսնելով նրան զորկ արևի շերմությունից, սիրո խնամքներից, մենմենակ յուր վշտերի հետ . . . Քանի՛-քանի՛ անգամ կամեցա զնալ, մտնել այն մենարանը, որ հեծում էր թշվառ կինը, բանալ նրան նորեն իմ գիրկը, սեղմել իս կրծքին և ասել. «Ասպրամ, ներում եմ քեզ . . .»: Բայց, ի՞նչ մեղքս թարցնեմ, այն միտքը, թե զուցե նա ավելի երջանիկ է համարում իրան յուր սիրո համար տանջվելով, քան թե կհամարեր նորեն իմ գիրկը դառնալով, ոտքերս կասեցրին . . . Եվ այսպես ամիսներ անցան: Ներքին հպարտությունս թույլ չէր տալիս ինձ մոտենալ հանցավորին և ասել նրան լեզվով այն, ինչ որ վաղուց ասել էի սրտով:

Բայց հոգիս հետզհետե ավելի էր խոռվում: Լինում էին վայրկյաններ, երբ տխրությունը ծանրանում էր վրաս, անձուկը խեղդում էր ինձ և ես լուս, անխոս, առանց հառաշել իսկ

կարենալու, սկսում էի դառնապես
արտասվել . . .

Մի անգամ դիպվածով տեսա, որ
կերակուր տանող աղախինը
վերադառնում էր աշտարակից՝ քերելով
յուր հետ կերակրի խանը բոլորովին
անձեռնամուխ: Իմ հարցին, թե «Ինչո՞ւ
չէ կերել տիկինը», աղախինը
պատասխանեց, թե «Չհաճեցավ ուտել և
հրամայեց այլս կերակուր շտանել
իրան»: Այս տարօրինակ պատվերը
կասկածի մեջ ձգեց ինձ և սկսա իմ
խղճից տանջել չարաշար: Նորեն հին
մտքերը պաշարեցին ինձ. նորեն
որոշեցի զնալ նրա մոտ, հանել թշվառին
աշտարակից, վերադարձնել իրան յուր
տիկնությունը . . . Եվ սակայն հակառակ
մտքեր էլ ունեցա, ուստի և երկար մնացի
իմ խցում: Անցան շատ ժամեր: Դոյակի
եկեղեցու ժամհարը, որ դոների ետևից
«ալելուիա» հնչելով և կոչնակը
զարկելով հրավիրում էր մարդկանց
աղոքելու, սրափեցրեց ինձ
թմրություն՝ից: «Ինչո՞ւ համար եմ
ուշանում, ազատենք վերջապես
թշվառին», մտածեցի ինքս ինձ և վեր
քոա տեղից: Բայց . . . Օ՛, ի՞նչ
վայրկյան էր այն, ինչո՞ւ շանթահար
շեղա ես . . .

— Ի՞նչ պատահեցավ, — հարցրեց
իշխանը վախենալով:

— Ի՞նչ պատահեցավ . . . Ահա թե
ինչ, շտապ-շտապ դիմեցի դեպի
աշտարակը, հրամայեցի պահապանին
երկաթապատ դուռը բանալ, ներս մտա
և ի՞նչ տեսա, աստված իմ . . . Իմ կինը,
իմ սիրած Ասպրամը կախված
առաստաղից . . .

— Կախվա՞ծ . . . — բացականչեց
իշխանը սարսափելով:

— Այո՛, կախված . . . Նա հանել էր
երկաթե կանքեղը և նրա պարանը յուր
փողն անցուցել . . . Թեթև մարմինը
տակավին ճոճում էր օդի մեջ . . . Այդ
տեսարանը զարհուրեցրեց ինձ, երկինքը
կարծես վիավ իմ գլխին, և դժոխոց
ոգիները պատեցին իմ շուրջը իրանց
արհավիրներով . . . Մի վայրկյան
միայն տեսա ես զարհուրելի պատկերը,
մոնչեցի ինչպես անապատի առյուծը, որ
զոռում է հսկայի հարվածն առնելուց, իմ
ձայնը որոտաց դյակի կամարներում,
մարդիկ իրար անցան, իսկ ես
հափշտակեցի նրան, սեղմեցի կրծքիս և
խելագարի նման դուրս փախա
աշտարակից . . . Մի վայրկյան ինձ
այնպես թվաց, թե նա կենդանի է . թե
շուտով պիտի խոսե իմ ականջին, թե յուր
լուսալիր աչքերը պիտի քանա . . .
Ավա՛ղ, այդ միայն ցնորք էր . Ասպրամը
մեռել էր անհարիր, նրա սիրուն դեմքը
կապտել, գեղանի աչքերը հանգել,
շրթունքները փակվել և սիրտը դադարել
էր տրոփելուց, ես այդ տեսա, զգացի,
ձեռքերով շոշափեցի և նորեն
անշնչացած մարմինը գրկելով սկսա
դառնապես նրա մահը ողբալ: Ի՞նչ
պատահեց ինձ այնուհետև, չգիտեմ, մի
քանի օր շարունակ ես խելազուրկ
էի . . . Վերջին վայրկենին միայն, երբ
զոհի դագաղը իշեցնում էին զերեզման,
նորեն իմ սիրտը փղձկաց, նորեն
արտասկաց աղբյուրները բացվեցան, և
ես սկսա իմ կորուստը ողբալ:

Այս խոսքերի վրա սեպուիր խոր
հառաչեց և գլուխը կախելով լոեց մի
բոպե:

Իշխանը, որ քաջ ըմբռնում էր նրա վշտի ծանրությունը, կամեցավ մխիթարական խոսքեր ասել նրան, բայց դրանք հակառակ ազդեցություն արին Ամրամի վրա:

— Մի՛ խոսիր ինձ մխիթարությունից, տեր Մարգարետունի, — բացականչեց նա կարծես վրդովված . — դու չես կարող մխիթարել այն մարդուն, որ կորուսել է յուր կյանքից ավելի թանկագին գանձը, որի հոգին մեռել, սիրտն ընդարմացել է և որ ապրում է միայն տանջվելու համար . . . Կամենո՞ւմ ես ինձ մխիթարել, ցույց տուր, թե ո՞ր ճանապարհով կարող եմ ես ավելի լավ վրեժխնդիր լինել իմ թշնամուն և քո թագավորին . . . Այո՛, միայն վրեժխնդրությունը, անողոք, կործանիչ վրեժխնդրությունը կարող է ինձ մխիթարել . . . Իմ սիրտը կուրախսանա, հոգիս կիրճվի, երբ տեսնեմ Աշոտին իմ ձեռքով պատրաստած դժոխքի մեջ տանջվելիս . . . Դու կարծեմ ասացիր, թե նա մեռնում է, բայց աստված մի՛ արացե, ես չեմ կամենում, որ նա մեռեի: Մի՞թե հավիտենականության մեջ կարո՞ղ են այնպիսի տանջանքներ տալ նրան, որպիսին ես եմ ցանկանում: Չե՛, թո՞ղ նա ապրի, մինչև որ Ցլիկ-Ամրամը յուր դժոխքը պատրաստե . . .

— Տե՛ր սեպոհ, դու գրգռվում ես . . . Բայց քո՞յլ տուր հարցաել: Չե՛ որ մի ժամ առաջ ասացիր, թե թագավորի փախուստից հետ հաշտվել էիր քո դժբախտության հետ, արդ, ինչո՞ւ նորեն բորբոքում ես ատելությունդ:

— Ասացի, այո՛, հաշտվել էի իմ դժբախտության հետ . բայց չէ՞ որ այդ հաշտության հաջորդեց մի ուրիշ, առավել սուկալի դժբախտություն, չէ՞ որ թշվառ ամուսինս կախվեցավ . . .

— Եվ ուրեմն դրա՞ համար մեր հայրենի նահանգները հանձնեցիր Բերին:

— Այո՛, դրա համար: Ես չեի կարող ապրել այլևս Տավուշում, այս դոյակն ինձ համար դարձել է դժոխք: Սրա սրահներում ճիվաղներ են ապրում, սրա ամեն մի անկյունը հիշեցնում է ինձ Ասպրամին, իսկ այս մենարանից, ուր թշվառ կինը կախվեցավ, դիվական ձայներ են հնչում իմ ականջին . . . Օ՛, սուկալի մի վայր է այս . այդ է ահա՛ պատճառը, որ ես փախչում եմ այստեղից:

— Տեր սեպուհ, դու կարող էիր հեռանալ Տավուշից, ի՞նչ հարկ կար Բերին հանձնել քո նահանգը:

— Որպեսզի ինձանից հետ Աշոտը չտիրեր նրան:

— Եվ մի՞թե կարծում ես, թե Բերը կկարողանա ժառանգել այս երկիրը:

— Եթե չի կարողանալ, գոնե կպատերազմե Աշոտի հետ, կխանգարե նրա հանգստությունը, կավերե նրա երկիրը . . . Իսկ ինձ այդ է հարկավոր:

Իշխանը տեսնելով որ միայն կիրքն է խոսում սեպուհի մեջ և որ ինքը խրատներով շպիտի կարողանա նրա ապստամբ սիրտը նվաճել, զղաց, որ

Եկել է Տավոշ, ուստի և դադարեց նոր հարցեր ու դիտողություններ անելուց:

Մի երկու օրից հետ Ցիկ-Ամրամը յուր ստացվածներով ու հավատարիմներով հեռացավ Տավոշից, քողնելով յուր տիրած կալվածները ափխազաց թագավորին, որի հավատարմատարները հասել էին արդեն Տավոշ:

Հեռացավ նաև Մարզպետունի իշխանը: Բայց նա չգնաց Ոստան, այլ դիմեց Գուգարաց և Տայոց իշխաններին, որպեսզի կարողանա հետ կանգնեցնել նրանց Բեր թագավորին տված խոստումներից:

Բայց նախքան Տավոշից հեռանալը՝ իշխանն արքային գրեց մի նամակ, որի մեջ բացատրեց սեպուի նոր դավաճանության պատճառը: Եվ նկարագրելով հարվածի այն ծանրությունը, որ ճնշում էր ապաբախտ սեպուին, արդարացրեց մինչև անզամ նրան, առարկելով, թե ամենքին չէ տված անձնականը ընդհանուրին գոհելու քաջությունը, և թե սեպուիր հայ և հայրենասեր լինելուց առաջ՝ մարդ էր, մսից ու արյունից կազմված, հետևապես չէր կարող տանել բարեկամի կողմից իրան հասած անխիղճ գրկանքը . . .

Իշխանը սեպուի խոսածների և մանավանդ նրա տխուր հրաժեշտի ազդեցության տակ լինելով՝ յուր նամակը գրեց այնպիսի ոգով, որով ուղղակի դատապարտում էր արքային, նա չկարողացավ գուշակել, թե այդ գրությունը ծանր ազդեցություն կանե հիվանդ թագավորի վրա, որ առանց այն

Էլ թափական շատ էր տանջվել ճակատազրի հարվածներից:

Սակայն մի երկու օրից, երբ սուրբանդակը հեռացել և, գուցե, արդեն Շիրակ էր մտել, նա մտաքերեց այն նամակը, իիշեց յուր գրածները և սաստիկ զղացավ: Բայց արդեն ուշ էր. նամակն այլս անկարելի էր վերադարձնել:

Մարզպետունին յուր նամակում խնդրել էր թագավորին՝ ուղարկել շուտով Ուտիք Վահրամ սեպուիին մի քանի զորավոր զնդերով, որպեսզի մինչև ավխազցիների գալը՝ իրանք գրավեին Ուտյաց, Գուգարաց և Տայոց աշխարհները:

Չանցավ մի տասն օր և ահա՝ սեպուիր յուր Արարատյան զնդերով մտավ Ուտիք և առանց Մարզպետունու հրահանգներին սպասելու, առաջ վարեց յուր զորքերը և այդ նահանգի բոլոր ամրությունները գրավեց, հալածելով ամեն տեղից ավխազաց հավատարմատարներին: Եվ որովհետև ժողովուրդը հակառակ էր օտարին հնազանդելու և նրան հարկ տալու անխորհուրդ մտքին, ուստի և ամեն տեղ արքայական զորքերին աջակցեց: Նույն հաջողություններն ունեցավ Վահրամը նաև Գուգարքում:

Ապա խոտորելով դեպի արևմտյան հարավ՝ նա մտավ Տայոց աշխարհը, ուր հանդիպեց Գևորգ Մարզպետունուն: Վերջինս հայտնեց նրան, թե Գուգարաց և Տայոց վերակացու իշխաններն իրանց հավատարիմներով հեռացել են արդեն Ավխազիա և թե Տայոց ամրությունները,

իբրև ավելի մոտ այդ երկրին, բռնված են արդեն ափխազաց զորքերով:

Բայց որովհետև ձմռան օրեր էին և Տայոց երկիրը գրավելու համար պետք է նրանք կովեհին շատ քերդերի հետ, իսկ այդ առիթով հարկավոր կլիներ թե՛ նոր զորք քերել Ոստանից և թե՛ ձմեռվա խստության դեմ գործել, այդ պատճառով իշխանն ու Վահրամը խորհուրդ արին քանակ դնել Փանասկերտի մոտերքը, համանուն ձորում, որ Գուգարաց ու Տայոց սահմանն էր, և սպասել այդտեղ մինչև զարնան օրերը կբացվեին:

Եվ որովհետև Դվնո առումն ու հազարացց հալածելը մահու և կյանքի խնդիր էր դարձած Մարզպետունու համար, ուստի նա չէր կամենում հյուսիսային նահանգները թողնել մի ուրիշ թշնամու ձեռքը, ըստ որում վերջինս կարող էր ամեն ժամանակ հարձակվել ներքին գավառների վրա և խանգարել իրանց այնպիսի մի ժամանակ, երբ իրանք զբաղված կլինեհին հազարացիների հետ կովելով: Այդ պատճառով, ահա՛, որքան էլ Տայոց աշխարհի ձմեռը սաստիկ և այդտեղ բանակելը դժվարին, այսուամենայնիվ նա որոշեց շեռանալ այդ նահանգից, մինչև որ այն ամբողջապես օտարի ձեռքից չազատե:

Այս նպատակն ունենալով աչքի առաջ, իշխանն անզործ չնստեց նաև ձմեռվան ամիսներում: Նա գաղտնի բանակցություններ սկսավ երկրի փոքրիկ իշխանների հետ և ամեն միշոց զործ դրավ նրանց բարեկամությունը վաստակելու: Եվ որովհետև դրանք դեռ

հավատարիմ էին զահին, ուստի սիրով
ընդունեցին այն ամեն
առաջարկությունները, որ արավ
իշխանը՝ ափսարգիների դեմ գործելու
նկատմամբ:

Վերջապես զարունը հասավ, օրերը
շերմացան և հալոցի սկսվելով՝
ճամապարհները մաքրվեցան:
Մարզպետունի իշխանը, յուր
նիզակակցի հետ միասին, գործերի
գլուխ անցնելով՝ դիմեց ամենից առաջ
Փանասկերտի վրա: Ամրոցի
վերակացուն, համաձայն իշխանի հետ
դրած պայմանին, բերդն ու ավանը
հանձնեց նրա ձեռը:

Իշխանը վերակացուին հաստատեց
նորեն յուր պաշտոնի մեջ և քողնելով
նրա մոտ պահակների մի խումբ՝ ինքը
յուր քանակով հառաջացավ դեպի
Ուտիք, ուր գտնվում էին ափսարգաց
գործերը:

Եվ որովհետև Ուտիքում
անխուսափելի էր հակառակորդների
ընդհարումը, ուստի իշխանը կանխավ
սուրհանդակ դրկեց թագավորին,
խնդրելով նրան՝ օգնական գորք
հասցնել իրան Արարատյան Բասենի
վրայով: Մարզպետունին հաշվում էր, որ
եթե նոր գնդերը Բասենից մտնեին Տայք,
ինքը նրանց կհանդիպեր Ճորոխի
ակունքների մոտ, որտեղից և միասին
կառաջանային դեպի Ուտիք:

Բայց հազիվ նա յուր սուրհանդակը
ճամփեց և ահա՛ Ոստանից հասավ մի
բանքեր, որ Աբաս մեծ իշխանի կողմից
հանձնեց իրան մի նամակ:

Կարդալով արքաեղբոր գրությունը, իշխանն այլայլվեց: Աքասը հայտնում էր, որ թագավորն անհուսալի հիվանդ է, ուստի խնդրում էր իրան՝ շտապել դեպի Ռստան:

— Մի չար ոգի հալածում է մեզ. — ասաց իշխանը յուր նիզակակցին: — Դու մնա՞ այստեղ քո գնդերով և պահպանի՞ր գրաված նահանգների սահմանը, մինչև որ ես երթամ Ռստան՝ տեսնելու թե ուրիշ ի՞նչ չարիքների դեմ պիտի պատրաստվենք մաքառելու:

— Գնա՞, — ասաց սեպուիր. — Ես հետ կնահանջեմ դեպի Փանակերտ՝ քանակը հարձակումից ապահովելու համար: Բայց հենց որ կարիք զգաս իմ օգնության, սուրհանդակ որկիր ինձ խսկույն, և ես անմիջապես կիշնեմ դեպի Շիրակ:

Մարզպետունին շնորհակալ եղավ սեպուիին յուր պատրաստակամության համար և հրաժեշտ տալով նրան՝ մի վաշտ թիկնապահների ուղեկցությամբ իշավ դեպի Բասեն և այստեղից Շիրակ:

Երբ Մարզպետունին մտավ Երազգավորս, թագավորն արդեն մերձիմահ էր: Այսուամենայնիվ նա ուրախացավ հավատարիմ իշխանի գալուստը լսելով:

— Կանչեցեք նրան այստեղ, — հրամայեց թագավորը, և իշխանն խսկույն ներկայացավ:

— Միակ ցանկությունս էր՝ տեսնել քեզ վերջին անգամ, — ասաց թագավորը յուր դողդոջուն ձեռքը

պարզելով դեպի նրան . — արի,
մոտեցի՛ր ինձ, իշխան, և ասա, որ ներում
ես ինձ:

— Ո՞ր հանցանքիդ համար, տեր, —
բացականչեց իշխանը և հոգված ծնկան
եկավ արքայի ձեռքը համբուրելու:

— Հանցանքներս շատ են, նրանց
թվել չեմ կարող . . . այսքանը միայն
կասեմ, որ կրածդ նեղությանց
պատճառը ես եմ . . . Ների՛ր ինձ .
Ների՛ր քո թագավորին . . .

— Տեր արքա, մենք մաքառում ենք
արտաքին շարիքների դեմ, նրանք
հասնում են մեզ հեռվից . . .

— Ո՛չ . այդ շարիքների հեղինակն
էլ ես եմ . . . Տավուշից գրած քո նամակը
ճշմարտության մի քարոզ էր . . .
Ծնորհակալ եմ . նա ազատության դուռ
բացավ ինձ համար . . . Եթե իմանաս,
թե որչա՞փ ուրախ եմ կեղեքող
տանջանքներից ազատվելու համար . . .

Իշխանը հասկացավ արքայի
ակնարկության խորհուրդը և թեպետ
համոզված, որ նա ուրախ է մեռնելու
համար, այսուամենայնիվ սրտի խորքից
վշտացավ, որ յուր նամակն է տագնապն
շտապեցրել:

— Դո՞ւ պիտի ներես ինձ, տեր, —
խոսեց իշխանը վշտագին . — Ես իս
անզգույշ քայլով վտանգել եմ քո
բազառողջությունը:

— Բնա՛վ, իմ զահին արած քո
մեծամեծ ծառայությանց պսակն է
կազմում այդ քայլը, որը դու «անզգույշ»

Ես անվանում . . . Աշոտ Երկարը հանցավոր չովնան է. հայրենիքի ծովը նրա պատճառով է ալեկոծվում . . . Մարզպետունու ջանքերը չեն կարող խաղաղեցնել նրան, քանի հանցավորը գտնվում է փրկության նավի վրա . . . Հանեցեք, ձգեցեք ինձ ծովը, և նավը յուր նավազներով վտանգից կազատվի . . .

Թագավորը մի վայրկյան լոեց և ապա աչքերը բանալով նայեց յուր շուրջը: Նա տեսավ սնարի մոտ՝ վշտահար թագուհուն և նրա հանդեա՞ Աքա Եղբորը:

— Ահա՛ ես հեռանում եմ, — շարունակեց նա ավելի նվազ ձայնով.
— Չուտով պիտի խորասուզվիմ անհայտության ծովի մեջ . . . ձեզ է մնում կյանքը յուր չարիքներով և հրապույրներով . . . աշխատեցեք վայելել նրան իմաստնաբար և չնմանիլ ինձ, չվատնել այն անօգուտ . . . Քեզ ես թողնում իմ գահը, սիրեցյալ Աքաս, քե՛զ եմ թողնում և հայրենիքը ցավերով ծանրաբեռնված . . . : Ժառանգիր առաջինը և խնամող Եղիր վերջնույն . . .
Դու բախտավոր ես ընտանյաց մեջ, բախտավոր կլինիս և թագավորությանդ մեջ . . . զի ով օրինավոր հայր է որդվոց, նա կլինի և օրինավոր հայր յուր հպատակաց . . . Իսկ քեզ, իս ապաբախտ թագուհի, թողնում եմ միայն վիշտ, հեծություն և դառն հիշատակներ . . . Կցանկանայի, որ մոռանայիր ինձ. Հիշեիր իմ անունն ու գործերը . . . բայց ավա՛ղ, այդ անհնարին է քեզ . . . գոնե շանհծեի՛ր ինձ, շանհծեիր քո թշվառ ամուսնուն ու թագավորին . . . զի գեհենում կրկնապատիկ պիտի տանջվիմ, եթե քո

անեծքը հասնե հավիտենականի
աթողին . . .

Մի երկու օրից թագավորը
վախճանվեց: Արքայի բժիշկը
հաստատում էր, թե նա մեռավ յուր հին
վերքի ցավից: Այդպես էլ հավատում էր
ժողովուրդը: Բայց արքունիքում պնդում
էին, թե նրա վախճանն արագացրեց
Ասպրամ իշխանութունը: Թշվառ թագավորը
չէր կարողացել տանել խղճի անողոք
խայթերը, մեռած զոհի ողին և կենդանի
թագութուն արտասուրը հալածում էին
նրան անվերջ, և ահա՝ նա որոշեց
մեռնել . . . Բայց ոչ ոք չիմացավ, թե ո՞ր
հրեշտակի ձեռքը մաս բերավ նրան . . .

Գևորգ Մարգարետունի՝ Ω – Հին թշնամին ← Ե - Հին Վշտերի Վախճանը և նոր թագավորը Ե - Դվնու առումը →

Սույացան

ԶԻՆ ԹՇՆԱՄԻՆ ԵՎ ՆՈՐ ԹԱԳԱՎՈՐԸ

Արքայի մահվան լուրը
արագությամբ տարածվեց ամեն տեղ:
Հայոց իշխաններն ու
նախարարազունները, յուրաքանչյուրը
յուր պահանորդ գնդով, փութացին
Երազգավորս՝ ներկա լինելու
թագավորի հուղարկավորության:

Այստեղ էին Բագարանի տեր Աշոտ
բռնավորը, Վասպուրականի
արքայորդին՝ Աշոտ-Դերենիկը,
Տուրուբերանի իշխանը, Աղձնաց տերը,
Մոկաց նահապետը, Սյունյաց
իշխանները, Աղվանից սեպուհը,
Գարդմանա տեր Դավիթը և ուրիշ շատ
մանր իշխաններ ու կողմնապետներ:
Ներկա չեր միայն Վահրամ սեպուհը,
որովհետև նա հսկում էր հյուսիսային
նահանգներին:

Վասպուրականի արքայորդու հետ
միասին եկել էր նաև Թեոդորոս

կաթողիկոսը (այդ ժամանակ
Ստեփաննոսը վախճանած լինելով՝ նրա
տեղ Աղթամարում նստում էր վերջինս):

Թագավորի մարմինը, որ պետք է
ամփոփեին Բագրատունյաց
պայազատների քնարանում, այն Է՝
Բագրատանում, դուրս քերին
Երազգավորսից հանդիսավոր
շքեղությամբ: Արքայական դագաղը, որ
շինված էր անփուտ փայտից, զարդարել
էին ոսկով ու արծաթով: Նա դրված էր
ոսկեզօծ պատգարակի վրա, որ կրում
էին վեց սպիտակ ջորիներ: Դիակիրը
ծածկված էր ոսկեճամուկ դիպակներով
և ոսկեթել վառերով, որոնք արևի առաջ
փայլում էին ինչպես մի ոսկեղեն
զանգված: Դագաղի առաջից գնում էր
կաթողիկոսը՝ շրջապատված զահերեց
եպիսկոպոսներով, վարդապետներով և
երգեցիկ քահանաների ու դպրաց
խմբերով: Դագաղին հետևում էին՝
արքաներայր Արքասը, նստած սևաքող
նժոյզի վրա և շրջապատված
դրանիկներով, ապա Սահականոյշ
թագուհին և Գուրգենդուխս տիկինը,
նստած սգագարդ պատգարակի մեջ և
շրջապատված պալատական տիկնանց
ու իշխանուհիների խմբով: Սրանց
հետևում էին Աշոտ քոնավորը, Աշոտ-
Դերենիկը և մյուս իշխանները՝
ավագության կարգով: Ապա լացող
գուսանների խումբը և շեփորավոր
երաժիշտները:

Դրանցից հետո քերում էին
արքայական ոսկեսար նժոյզները՝
ծածկված սգավոր շղարշներով: Ամենից
վերջը զալիս էին արքայական
զորախմբերը, որոնք էին՝ Արարատյան,
Դրանիկ և Սեպուհ կոչված գնդերը,

Բասենյան վաշտը, Ոստանիկների խումբը, Ազատաց գումարտակը, Վանանդացոց հեծելազորը և ուրիշ ազատախումբ վաշտեր, որոնց բոլորին գլուխ էին անցած Մարզպետունի Գևորգ իշխանը և յուր որդին՝ Գոռը: Աքասն այն պաշտոնը հանձնել էր նրանց իբրև պետության միակ հավատարիմներին, ըստ որում արքայի մահվան ժամանակ ավելի կարիք կար զորքը զգուշաբար կառավարելու:

Չորքին հետևում էր ժողովրդյան ահազին բազմություն, որ և զնալով ստվարանում էր, որովհետև ճամապարհի վրա գտնվող ավաններից ու զյուղերից հետզհետեւ ելնում և միանում էին նրանց ուրիշ շատ խմբեր: Այսպիսով հուղարկավորության բափորը հասավ Բագարան՝ մի քանի հազար հոգուց կազմված բազմության ուղեկցությամբ:

Արքայի մարմինն ամփոփեցին Տապանատան ս. Կաթողիկե կոչված եկեղեցում, ուր նրանից առաջ ամփոփված էին յուր նահատակ հայր Սմբատը և նահատակ Եղբայր Մուշեղը:

Թագավորի գերեզմանի վրա մեծ կոծ արակ թագուհին՝ յուր հետևորդ տիկնանց և գուսանական խմբի մասնակցությամբ: Մրտագին լացին նրա վրա նաև Աքաս Եղբայրը և մյուս արքայագունք:

Բայց ամենից ավելի դառնապես արտասվեց Գևորգ Մարզպետունին, որ մանկությունից ի վեր նրա մտերիմն էր եղած, ապրել ու զործել էր միասին, մանկության օրերում իբրև խաղընկեր,

պատանեկության միջոցին՝ իբրև
մարզակից, երիտասարդ ժամանակ՝
իբրև համհարզ և հոր գահը
ժառանգելուց հետ՝ իբրև միակ
հավատարիմ զինակից: Երկար
տարիներ նա աշակցել էր նրան,
պատերազմել էր նրա հետ միասին,
հաղթել և հաղթվել միասին, մասնակցել
նրա ուրախության ու տխրության,
ծիծառել և լացել նրա հետ . . . Նա
հիշում էր այդ վայրկենին բոլոր
անցյալը. Աշոտ Երկարի բազմահոգ ու
ալեծուփ թագավորությունը . . . Հիշում
էր այն օրերը, երբ ինքը հիանում,
հափշտակվում էր նրա դյուցագնական
քաջազործություններով, հիշում էր նրա
ձայնի որոտը՝ պատերազմի դաշտում,
նրա խիզախ հարձակումները
թշնամիների վրա, նրա սրի
հարվածները՝ հակառակորդի դեմ . . .
Հիշում էր, թե ինչպե՞ս ժպտում էր նրա
բախտը, թե ինչպե՞ս ինքը հրճվում էր
յուր սրտում, գուշակելով, թե աստված
նրան է վիճակել հայրենիքի փրկիչ
լինելու, օտարի նախատինքը բառնալու
և հայրենական գահի նախկին փառքը
վերադարձնելու գերազույն կոչումը . . .
Բայց ավա՛ղ, խառնվածքի մի
բուլություն նրա դյուցագնական
մեծությունը թունավորեց . . . սիրո
փանարի որդը հսկայական
հրաշակերտը տապալեց . . . Այժմ նա
անշնչացած պառկած է սառ հողի
տակ. նրա սիրտն այլևս չի զգում ոչինչ,
սերն ու արտասուրը չեն շարժում
նրան . . . Եվ սակայն նա յուր հետ
գերեզման տարավ մեծամեծ հույսեր,
ակնկալություններ . . . Լայնատարած
մի աշխարհ, բազմամարդ մի ընտանիք,
որի անդամները միլիոններ են կազմում,

զրկվեցան նրա շնորհիվ բազմազան բարիքներից, նրանք այժմ գտնվում են անապահով դրության, ծանր ճգնաժամի մեջ. նրան սպառնում են թե՛ թշնամիները և թե՛ փառամոլ հարազատները, բայց այս ամենն ուրիշ կերպ կլիներ, եթե միակ մարդը, որի ձեռքն էր հանձնված հայրենիքի բախտը, չնմաներ մյուս մահկանացուներին, չխոնարհեր բունավոր զգացմունքների առաջ և կամ զոհեր նրանց առավել մեծագույն, առավել սրբազան մի զգացման — հայրենասիրության:

Այս մտածություններն եին պաշարել իշխանին այն տիսուր ժամին, եթք արքայի մարմինն իշեցրին զերեզման և ծածկեցին հողով, և այս մտածություններն եին, որոնք և դառնապես արտասվել տվին նրան:

Բայց հենց այդ միջոցին մի ուրիշ սիրտ ուրիշ զգացմունքներով էր տողորված, արքայի վախճանը նրան ուրիշ մտքեր էր թելադրում, այն հողը, որ ծածկեց մեռնող թագավորին, նա կարծում էր, թե նոր կյանք ու նոր փառք պիտի ծնե յուր համար . . . և դա Աշու բռնավորն էր, որի սրտում դեռ չէր մարել միահեծան տեր լինելու տենչը բոլոր Հայաստանին թագավորելու փափազը . . . Տեսնելով ա՛յն աշխարհախումբ բազմությունը, որ լցվել էր Բագարանի մերսն ու դուրսը, նա հարմար միջոց համարեց նախ՝ զորքին ու ժողովրդին յուր կարողությունն ու առատաձեռնությունը ցույց տալու և դրանով նրանց սիրտը զրավելու, և երկրորդ՝ սգո օրերն անցնելուց ետ՝ յուր զահակալական հարցը հրապարակ

հանելու, որովհետև հանգամանքները շատ նպաստավոր էին, այսինքն՝ զորքը հեռու էր աթոռանիստ քաղաքից, իսկ քագաժառանգն ու իշխանները գտնվում էին Քաղաքանում: Այդպիսով, առանց դժվարության, նա կարող էր թե՛ արքունիքն ու նրա գանձերը գրավել և թե՛ Արասին և նրա իշխաններին ձերբակալել:

Այս նպատակով ահա՛ նա մի քանի օր շարունակ առատապես հյուրասիրեց ոչ միայն արքայազն ու իշխանազն հյուրերին, այլև արքայական զորքերին և բոլոր այն աշխարհախումբ քազմությանը, որ հեռավոր թե՛ մոտակա տեղերից ժողովվել, լցվել էր Քաղաքան: Քացի այդ նա մեծաքանակ ողորմություն բաշխեց կարույալներին, իբր թե հանգուցյալ քազավորի հոգվո փրկության համար: Այս ամենը, արդարև, փոխեցին ժողովրդի ու զորքի կարծիքը «քռնավորի» նկատմամբ, իսկ իշխաններից մի քանիսը, մինչև անգամ, հիացան նրա մեծանձնության վրա:

Տեսնելով այդ հաջողությունը, «քռնավորը» սիրտ արավ «զլխավոր նպատակին» վերաբերյալ մյուս պատրաստությունները տեսնելու: — Ամենից առաջ նա մարդ ուղարկեց Նսրի մոտ և հայտնելով նրան յուր դիտավորությունը, խնդրեց օգնել իրան՝ եթե հարկը պահանջե: Նսրը, որովհետև հենց այդպիսի առիթ էր որոնում յուր հին վրեժը լուծելու համար, սիրով ընդունեց «քռնավորի» խնդիրը:

Այսուհետև վերջինս իրաման արավ Երասխաձորում գտնվող յուր զորքին տակավ առ տակավ առաջանալ դեպի

Երազգավորս, առանց սակայն
կասկածի առիթ տալու հետաքրքիր
հետամուտներին:

Ապա նա մտածեց Աբասին ու նրա
հավատարիմներին ձերբակալելու: Բայց
որպեսզի այդ անելուց հետ պետական
զորքը հնազանդի իրան, նա մեծ զումար
տվավ յուր մտերիմների ձեռքը, որպեսզի
նրանք զորքի գլխավորներին կաշառեն:

Այս ամենը կարգադրելուց ետ՝ նա
սկսավ խոսիլ չեզոք իշխանների հետ և
նրանց կարծիքն իմանալ ապագա
թագավորի վերաբերմամբ: «Քոնավորը»
հույս ուներ գտնել նրանց մեջ դժգոհներ,
որոնք սիրով կմիանային յուր հետ, և
զործը դրանով կհեշտանար: Բայց նա
հիասթափեցավ, երբ իշխանները
միաբերան մատնացույց արին Աբասի
վրա:

— Միակ օրինական թագավորը նա
է, և ժողովուրդը նրան է սպասում, —
ասացին նրանք և փափագ հայտնեցին
օր առաջ տեսնել իշխանաց իշխանին
յուր եղբոր զահի վրա:

Կաթողիկոսը մինչև անգամ
խորհուրդ տվավ նրանց՝ շտապել,
թագավոր պսակել Աբասին, քանի դեռ
թշնամիներից վտանգ չեր հասել զահին:

Այս ամենն, իհարկե, անհաճո
տպավորություն արին «քոնավորի»
վրա. բայց յուր դժգոհությունը ծածկեց,
մինչև որ իշխանների մեծ մասը
հեռացավ Բագարանից:

Սզր առաջին օրերն անցնելուց ետ՝
այդտեղ մնացել էին միայն թագուհին

յուր պալատական տիկնանցով, Աբասը՝
յուր դրանիկներով, Գարդմանա տեր
Դավիթը և Մարզպետունի իշխանը՝
Գոռ որդու հետ միասին:

Վերջինս, սակայն, գտնվում էր
քաղաքից դուրս, որովհետև հսկում էր
զորքերի վրա, որոնք բանակած էին
Ախուրյանի մոտ:

Բայց Գևորգ իշխանի համար ծանր
էին անցնում օրերը, որովհետև կատարելու շատ գործեր ուներ, ուստի
անհամբերությամբ սպասում էր այն
օրին, եթք Աբասը սզահան լինելով՝
կվերադառնար Երազգավորս և եղբոր
զահը ժառանգելու մասին հարկ եղածը
կկարգադրեր: Մարզպետունին
մտածում էր կաթողիկոսի նման,
այսինքն, թե քանի թշնամիները
խոռվություններ չեն հարուցել, պետք էր
շտապել թագավոր պսակել Աբասին,
որովհետև զահի թափոր ժամանակ
ամեն մի դավաճան հրապարակ է
հանում յուր հին հաշիվները և
հեշտությամբ կուսակիցներ որսալով՝
խոռվում է երկրի խաղաղությունը: Այս
մասին, իհարկե, նա խոսել էր արդեն
հավատարիմ իշխանների հետ և
կարենք դեպքում ձեռնտվություն պիտի
ստանար նրանցից: Բայց որքա՞ն մեծ
եղավ նրա զարմանքն ու երկյուղը, եթք
Սյունյաց Սմբատ իշխանը լուր ուղարկեց
իրան, թե Բագարանից ելնելուց հետ՝ նա
հանդիպել էր Աշոտ բռնավորի մի քանի
վաշտերին, որոնք Երասխաձորից
առաջանում էին դեպի Երազգավորս:
Իշխանն ավելացնում էր, թե ինքը
վտանգավոր մի նպատակ է նշմարում
զորքերի այս շարժման մեջ և
հետևապես խորհուրդ է տալիս

Մարզպետունուն՝ զգուշության միջոցներ ձեռք առնել զալիք վտանգների առաջն առնելու համար:

Իշխանն այդ լուրն առավ բանակում, նա տակավին վարանման մեջ էր, երբ յուր հավատարիմ Եզնիկը մոտենալով հայտնեց մի ուրիշ նորություն:

— Երկու օր Է.-ասաց նա, — ինչ մի քանի բազարանցիք ձրի պաշար են բաժանում մեր զորքին, ասելով, թե Բազարանի շրջանում գտնվող ամեն հայ զինվոր կարող է ձրիաբար օգտվել սպարապետի համբարանոցից: Բացի դրանից՝ նրանք շարունակ սպարապետի գովեստն են անում, ասելով, թե նա առատ թոշակ է տալիս զորքին և թե նրա տասնապետները ավելի հարուստ են մեր հարյուրապետներից:

Այս ամենը լսելով իշխանն այլայլվեցավ: Նա կանչեց իսկոյն Գոռին և հայտնելով նրան այս նորությունները, ասաց .

— Բոլոր նշաններից երևում է, որ «քոնավորը» պատրաստվում է յուր հին խաղը խաղալու: Ես չեի կարծում, թե նա այնքան ստոր կլինի, որ կօգտվի նույնիսկ սզն օրերից: Այժմ ես գնում եմ քաղաք և պիտի ստիպեմ թագուհուն և արքանիքորը թողնել իսկոյն Բազարանը, որքան էլ որ դա ընդդեմ լինի ընդունված սովորության: Թո՞ղ նրանք իրանց սուզը պահեն արքունիքում: Իսկ դու զգույշ կաց և ուշադրությամբ հսկիր թե՛ մեր զորքերին և թե՛ քաղաքի ելումուտքին: Ինձ թվում

Է, թե անախործ դեպքերի պիտի
հանդիպենք:

Այս ասելով իշխանը յուր նժոյզը
հեծավ և սրարշավ դեպի «քռնավորի»
ապարանքը դիմեց:

Եզնիկը հետևեց նրան:

Մարզպետունին հասավ
ապարանքին հենց այն ժամանակ, երբ
«քռնավորն» ու Աքասը պատրաստվում
էին բարձրանալ դեպի միջնաբերդը, իբր
թե Աշոտի նորակառոյց դոյակը
դիտելու: Ապարանքի առաջ կանգնած
էր մի պահակախումբ, որ սպասում էր
յուր իշխանապետի հրամանին:

— Ո՞ւր եք դիմում, տե՛ր, — հարցրեց
իշխանը արքաեղբորը, նայելով նրա
վրա խորհրդավոր հայացքով:

— Հորեղբայրս կամենում է իմ
թախիծը փարատել, նա առաջարկեց
ինձ բարձրանալ միջնաբերդ՝ յուր
նորակառոյց դոյակը դիտելու, —
պատասխանեց Աքասը միամտաքար:

— Դու էլ, եթե կամենում ես,
ընկերացիր մեզ, — հարեց «քռնավորը»
քաղցրությամբ. — Չատ պիտի
ուրախանամ, եթե Մարզպետունի
իշխանը հավան իմ
ճարտարապետական ճաշակին:

— Դու մոռացել ես, տեր, քայց ես
տեսել եմ քո ձեռակերտը՝ դեռ այն
ժամանակ, երբ Հովհաննես կաթողիկոսը
ապաստանած էր նրան, —
պատասխանեց իշխանը
սառնությամբ . . .

— Հոգ չէ, ընկերացի՞ր մեզ.
Եղանակը շերմ է և հաճելի, — պնդեց
Աշոտը:

— Մեծափառ տեր, քո դոյակը
գեղեցիկ է և ամուր, իշխանաց-իշխանն
անշուշտ կհավանե նրան, բայց ցանկալի
էր, որ մենք դժգոհություն չպատճառենք
թագուհուն, — առարկեց իշխանը:

— Ի՞նչ կնշանակե այդ, — հարցրեց
Աքասը զարմացած:

— Մենք տակավին սպո մեջ ենք և
մեր թախիծն անցնելու վրա չպիտի
մտածենք. — պատասխանեց
Մարզպետունին:

— Կենդանիները մեռելների հետ չեն
թաղվում, Գևորգ իշխան, — նկատեց
«քոնավորը» կեղծավորաբար
Ժպտալով:

— Այդ ճիշտ է. բայց մեռյալներին
այդքան էլ շուտ չեն մոռանում:

— Տե՛ր Մարզպետունի, քեզ չի
հասնի հրահանգել քո իշխանապետին,
նա քո թագավորն է այժմ, —
խստությամբ նկատեց «քոնավորը»:

— Այո՛, իմ թագավորն է. կեցցե՛
Աքաս հայոց թագավորը, —
բացականչեց իշխանը՝ սաղավարտը
հանելով և խոժող աշքերով
սպարապետի վրա նայելով:

— Ի՞նչ կնշանակե այս ամենը, —
տարակուսած հարցրեց Աքասը՝
զգալով, որ երկու հակածառողներին
հայտնի է արդեն մի զաղտնիք, որը
սակայն անզիտանում է ինքը:

— Տեր, դո՞ւ ցանկություն հայտնեցիք դոյլակը բարձրանալու, — հարցրեց իշխանը Աքասին, առանց նրա հարցին պատասխանելու:

— Ո՛չ, հորեղբայրս առաջարկեց, և ես շնորհակալ եմ նրա հոգածության համար:

— Ես առաջարկեցի, այո՛, իսկ դու, Մարզպետունի իշխան, ինչո՞ւ ավելորդ բացականչություններ ես անում իմ արքայական մեծության առաջ . — զոշեց «բռնավորը»՝ աշքերը զայրացած իշխանի վրա սևեռելով:

Վերջինս չպատասխանեց նրան, այլ դառնալով Աքասին՝ մեղմությամբ ասաց .

— Տեր իմ, քո ծառան աղաչում է, որ դոյլակը բարձրանալու փոխարեն բարեհաճիս իշնել բանակը, եթե կարիք ես զգում թախիծդ փարատելու . Ախուրյանի ափերը ավելի զվարճալի են այժմ, և արևն այնտեղ ավելի է շերմացնում:

Աքասը դեռ չէր պատասխանել, երբ «բռնավորը» զոշեց:

— Ինչո՞ւ իմ հարցին չես պատասխանում, Մարզպետունի իշխան:

— Քո հարցին պատասխանելուց առաջ՝ ինքս պիտի նոր հարց տամ քեզ . ասացե՛ք, ինչո՞ւ Երասխաձորի քո զորագունդը հառաջանում է դեպի Երազգավորս . . .

— Իմ զորագո՞ւնդը . . . — այլայլած ու շփոթված հարցրեց Աշոտը:

— Երասխաձորից դեպի Երազգավո՞րս . . . Այդ ի՞նչ է նշանակում, — վրդովված հարցրեց Աքասը:

— Այո՛, մինչդեռ մենք ապահով նստած ենք այստեղ, մեր հյուրընկալը մտածում է մեզ հանկարծակի քերելու . . . — հարեց իշխանը:

— Դու ստում ես . . . — բացականչեց «բռնավորը»:

— Ստում է քո «արքայական մեծությունը», — զայրացած պատասխանեց Մարզպետունին, առանց այլս համբերել կարողանալու:

— Դու հանդգնում ես մինչև այդտե՛ղ, — զոռաց «բռնավորը» և ապա զորականին դառնալով՝ հրամայեց. — կալանավորեցե՛ք իսկույն այս թշվառականին:

Զինվորներից մի քանիսը առաջ անցան:

— Մի՞թե ստեղծվել է այն մարդը, որ պիտի համարձակվի Մարզպետունուն կալանավորել նրա մեռնելուց առաջ . . . — որոտաց իշխանը և սուրբ հանելով՝ հրավեր կարդաց զորականին: -Օ՛ն, ուրեմն, փորձեցեք ձեր ուժը, բազարանցի քաշեր . . .

Եզնիկն այս տեսնելով՝ թռավ ձիու վրա և դեպի բանակը սլացավ: Բայց հառաջացող զինվորները տեղերնին մեխսվեցան:

— Այս ի՞նչ է նշանակում, մեծափառ
տեր . . . մի՞թե Բագրատունյաց
պայազատը կարող է այս աստիճան
նվաստանալ . . . — վրդովված խոսեց
Աբասը:

— Ի՞նչ, նվաստանա՞լ ասացիր . . .
և այն իմ պահակների՝ առաջ . . . —
բացականչեց «բռնավորը»:

— Դու ոտնակոխ ես անում
հյուրասիրության սրբազան օրենքը, դու
անարգում ես հանգուցյալ թագավորի
հիշատակը, ուրիշ ի՞նչ անոն կարող եմ
տալ այդ վարմունքին:

— Դու ուրեմն կրկնո՞ւմ ես
հայինյանքդ:

— Ավելին կարող եմ ասել, դու մի
դավաճան ես . . . — զայրացած
պատասխանեց Աբասը և ապա
դառնալով Մարզպետունուն՝
հրամայեց . — իշխան, խնդրի՛ր իմ
կողմից թագուհուն պատրաստվել
խելույն, մենք այսօրներ պիտի
հեռանանք այստեղից:

— Ոչ ոք չպիտի հեռանա, — կտրուկ
ձայնով գոչեց «բռնավորը»:

— Հեռանալը մեր կամքից է
կախված, — նկատեց Աբասը:

— Իսկ քողնելը իմ կամքից, —
պատասխանեց Աշոտը:

— Թողնե՞լը . . . Ի՞նչ, դու ուրեմն
կալանավորում ես մեզ, — բացականչեց
Աբասը զայրույթից դողալով:

— Ոչ, ես կամենում եմ ավելի երկար հյուրասիրել ձեզ, — պատասխանեց «քոնավորը» հեգնորեն ժպտալով:

— Այդ նպատակով էիր ուրեմն ինձ քո դոյակն առաջնորդում, այնտեղ էիր կամենում ինձ բանտարկել, — հարցրեց Աբասը զայրագին:

— Այո՞ . . . Եթե հաճելի է քեզ հավատալ քո կասկածին:

— Այդ ոչ քեզ կասկած, այլ ճշմարտություն է. Մարզպետունի իշխանն ավելի շուտ գուշակեց քո դիտավորությունը:

— Եթե այդպես է, քո՞ն ուրեմն մարմնանա այդ ճշմարտությունը . . . Ո՛չ ոք այլս իրավունք չունի ելնել այս ապարանքից . . . Պահակապետ, կատարի՛ր քո պարտքը . . . — Այս ասելով նա նշան արավ պահակախմբի գլխավորին և ինքը շուտ եկավ ներս մտնելու համար:

— «Սավո՞ւղ, Սավո՞ւղ, խիստ է քեզ ընդդեմ խթանի աքացել . . .», — գոշեց Աբասը և սուրբ մերկացնելով «քոնավորի» առաջն առավ. — ո՞ւր ես զնում, կանգնի՛ր, երկրորդի՛ր հրամանդ . . . -որոտաց նա ահավոր ձայնով. — Բազրատունյաց գահի պայազատին իրավունք չունիս անարգելու, կանգնի՛ր և ասա՛ ինձ՝ ո՞վ ես դու:

— Ես հայոց թագավորն եմ, իսկ դու իմ հպատակը, — պատասխանեց «քոնավորը» և նորեն դարնալով

պահակներին՝ գոչեց. — ի՞նչ եք
կանգնել, թշվառականներ:

— Եվ իրավ, ի՞նչ եք կանգնել, —
բացականչեց Մարզպետունին և սուրբ
քաշելով դիմեց առաջացող պահակների
վրա:

Վերջինները շրջապատեցին
իշխանին և կամենում էին սուրբ խլել
նրանից: Այս տեսնելով՝ Աքասը
հարձակվեց նրանց վրա:

— Օ՛ն ուրեմն, կատարենք մեր
պարտքը, — գոչեց նա և սկսավ սրի
հարվածներով դիմադրի վահանները
շախչախել:

Ընդհարման աղմուկն ամբողջ
ապրանքը բռնեց, այս ու այն կողմից
դուրս վագեցին արքաեղբոր
թիկնապահները և, տեսնելով նրան
վտանգի մեջ, հարձակվեցին
դավադիրների վրա: Սկսվեցավ
կանոնավոր կոհվ:

Բարեբախտաբար ընդհարումը
հեռու էր կանանցից և «բռնավորը»
փակել էր տվել այդ կողմի անցքերը,
այնպես որ քազուհուն ու
իշխանուհիներին չէր սարսափեցնիլ այդ
կողմի շշուկը: Բայց դավադիրների
խումբը հետզհետե ստվարանում էր,
նրանց հարձակումը ծանր կերպարանք
էր առնում. փոքր մի ևս և պիտի
ընկճեին նրանք արքաեղբորն ու
Մարզպետունուն: Բայց, ահա՛, հենց այն
վայրկենին, որ մի քանի զորեղ ձեռքեր
պրկեցին Գևորգ իշխանի քազուկը և
կամենում էին սուրբ հանել նրա ձեռքից,
գալարափողերը

ապարանքի առաջ և Գոռը սուսերամերկ
ընկավ դավադիրների վրա:

— Դժոխքի որդիք, ի՞նչ եք անում, —
զոչեց նա զայրագին և սկսավ հարվածել
հոր հակառակորդներին:

Երիտասարդ իշխանին հետևեցին
յուր թիկնապահները, հետո՝
Դրանիկների խումբը, վերջը՝
Վանանդացիք: Չանցավ մի քանի
վայրկյան և ապարանքի ընդարձակ
բակը լցվեցավ զորքերով, որոնք սրեր
շողացնելով և նիզակներ ճոճելով
սպառնում էին քանդել, կործանել՝ ինչ
որ մի անգամ կդիմադրեր իրանց:

Փոքր ժամանակից հետ հասան
ուրիշ զորախմբեր, որոնք «քոնավորի»
ապարանքը ամեն կողմից պատեցին:

Դավադիք պահակները մի
ակնարկում փախել, չքացել էին:
Ընդհարման տեղում մնացել էին միայն
մի քանի դիակներ, որոնց արքայական
զորքը տրորեց յուր ոտքերի տակ:

Ինչ վերաբերում է «քոնավորին», նա
անհայտացել էր հենց զալարափողի
ձայնը առնելուն պես:

Արքաեղբայրն ու Մարզպետունին,
ազատվելով վերահաս վտանգից,
փութացին իսկույն կանանցը՝
թագուհուն ու պալատական տիկնանց
հանգստացնելու, որովհետև
դավադրության երևան գալը գուժել էր
նրանց փողերի ձայնը:

— Հեռանանք այստեղից, հեռանանք
շուտով, — ասաց թագուհին. — Ես չեմ

կամենում ապագա շարիքների
պատճառով անհծել այն քաղաքը, որին
ավանդ եմ տված իմ սիրելին . . .

— Կիեռանանք հենց այսօր, —
պատասխանեց Աբասը. — Միայն թե
ժամանակ տուր ինձ ձերքակալել
դավաճանին, որովհետև օձը միշտ
պիտի խայթե, քանի մականը չէ
շախշախել նրա գլուխը . . .

— Թո՞ղ դրան, սիրելի Աբաս,
աստված ինքը կպատժե շարին, եթե
արժանի է նա պատժի . . . Աշոտը
դավաճանեց յուր հյուրերին, բայց
հյուրերը թո՞ղ ապերախտ չինեն դեպի
հյուրընկալը:

— Ասացե՞ք՝ դեպի դավաճանը, —
բացականչեց Մարզպետունին:

— Անվանեցեք, ինչպես կամենում
եք, բայց թողե՞ք նրան և հեռացե՞ք, —
կրկնեց թագուհին:

Նոյնը թախանձեցին և
Գուրզենդուխտ տիկինը, Գոհար ու
Շահանդուխտ իշխանուհիները և մյուս
պալատական տիկնայք:

Դրամիկաները, ընդհակառակն,
պահանջում էին կալանավորել
«քոնավորին»:

Բայց Աբասն ապագա
խոռվություններից խոյս տալու համար
զիշավ թագուհու առաջարկության:

Նոյն ավուր երեկոյան
արքաեղբայր՝ յուր դրանիկներով,
թագուհին՝ յուր տիկնանցով և
Մարզպետունի իշխանը՝ պետական

զորքերով ելան դավադիրների
քաղաքից և ուղղվեցան դեպի
Երազգավորս:

Գարդմանա տեր Դավիթ սեպուհն
ուղեկցեց յուր քազուիի քրոջը մինչև
արքունիքը:

Աշուտ բռնավորի այն զորահամբերը,
որոնք նրա հրամանով դիմել էին
Երազգավորս՝ քաղաքն ու արքունիքը
գրավելու, լուր առնելով «բռնավորից»,
թե յուր մտադրությունը չէ հաջողած և թե
Աքասն ու Մարզպետունին իրանց
զորքերով վերադառնում են
Երազգավորս, ձգեցին խսույն քաղաքը
և խոյս տվին դեպի Շիրակաշատ,
որպեսզի շրջան անելով՝ վերադառնան
Բագարան. առանց արքայական զորաց
հետ ընդհարումն ունենալու:

Բայց որքա՛ն մեծ եղավ
Բագարանից դարձողների զարմանքը,
երբ նրանք Հռոմոսի վտակի մոտ
հանդիպեցին արաբական հեծելազոր
մի զնդի, որ նույնպես վերադառնում էր
Երազգավորսից:

Հեծելազորը հեռվից նկատելով
հայոց բանակը, աշխատեց խոյս տալ
նրանից, բայց Մարզպետունու
հրամանով վրա հասան նրա
հառաջապահ գնդերը և շրջան
կազմելով՝ փակեցին իրանց մեջ
արաբացիներին:

Վերջիններս, տեսնելով իրանց
սակավությունը և հակառակորդի
առավելությունը, ընդհարվելու փորձ
անգամ չարին:

Աբասի հարցին, թե ովքե՞ր են իրանք և ի՞նչ ունին յուր սահմաններում, զորքի պետք պատասխանեց .

— Նսրը ամիրայի իրամանով մենք գնացել էինք Երազգավորս՝ Բազարանի թագավորի զորաց օգնության, բայց որովհետև նրանք ձեր գալուստը լսելով փախան, ուստի մենք ևս ահա՛ վերադառնում ենք Դվին:

Աբասը սաստիկ զայրացավ և քիչ էր մնում, որ իրաման արձակեր՝ սուր քաշել ամենքին: Բայց Մարզպետունին հանգստացրեց նրան ասելով .

— Աստված հաջողում է մեզ, տե՛ր, ոստիկանի հետ գրած դաշինքը մենք չեինք կարող ոտնակոխ անել՝ առանց ամիրապետի ցասումը գրգռելու: Բայց ահա՛ Նսրն ինքն է առաջինը դրժում յուր երդման: Այժմ ուրեմն մենք ազատ ենք Դվնո վրա հարձակվելու, և ամիրապետն ինքը կարդարացնե այս վրեժիսնդրությունը:

Աբասը բանավոր գտավ իշխանի առարկությունը և իրամայեց խլել քոլոր հազարացիներից զենքերն ու ձիերը և իրանց հետիոտն արձակել Դվին:

— Գնա՛ և ասա՛ ոստիկանին, թե շուտով մենք կգանք յուր հաշիվը քննելու . . . — ասաց նա արաբացի գլխավորին և հեռացավ:

Հայոց զորքերը զինաթափ արին հազարացիներին, խլեցին արաբական նժույգները և արձակեցին նրանց:

Հասնելով   **Երազգավորս՝**
Մարզպետունու առաջին գործն եղավ՝
սուրհանդակ ուղարկել Վասպուրական
և հիշեցնել Գագիկ թագավորին
հանգուցյալ արքայի հետ դրած
բարեկամության դաշինքը և խնդրել
նրան՝ վերցնել կաթողիկոսին և գալ
Երազգավորս Աբասին թագավոր
պսակելու:

Գագիկը պատճառ բերելով յուր
ծերությունը՝ խնդրեց Աբասին իրան
իշնել Վասպուրական և Արծրունյաց հին
ոստանում թագավոր պսակվել:

«Քանի որ արտաքին ու ներքին
թշնամիները այդքան մոտ են ձեզ, ասում
էր նա յուր նամակում, նրանք կարող են
մեզ խանգարել նույնիսկ թագադրության
ժամին: Ուստի ես բարվոք եմ համարում
այդ սրբազն հանդեսը կատարել
Վանում, ուր ես կիրավիրեմ բոլոր
իշխաններին և ուր հայոց թագավորը
կարող է վայելել ապահով հանգիստ,
որչափ ժամանակ և ինքը կկամենա»:

Աբասն ու Մարզպետունին շահավոր
գտան այս առաջարկությունը և խսկոյն
էլ իրանց համաձայնությունը հայտնեցին
Գագիկին:

Այն ժամանակ վերջինս
սուրհանդակմեր դրկեց Հայաստանի
նահանգներն ու գավառները և
իրավիրեց հայոց բոլոր իշխաններին ու
նախարարներին փութալ յուր ոստանը՝
Վան, և թագավոր պսակել Աբասին
Բագրատունյաց գահի վրա:

Եվ որովհետև «քոնավորի»
դավադրության լուրը հասել էր ամեն

տեղ և գրգռել ամենքին, ուստի
իշխանները, առանց ժամանակ
կորցնելու, շտապեցին Վան՝ հայոց
զահի պայազատին իրանց
բարեկամության ու հարգանաց
հավաստիքը մատուցանելու:

---

928 թվականի գարունն էր:
Բզնունյաց ծովի ափերը ծածկվել էին
կանաչով: Սիփանն ու Վարագը,
Արտոսն ու Գրգուռ՝ թեպետ դեռ
ձյունապատ՝ բայց արդեն հալոցի
առուներ էին հոսում դեպի հինավորց
ծովակը: Դաշտային կյանքը եռում էր
ամեն տեղ և այգեստանները պճնվել էին
փայլուն կանաչությամբ:

Բայց ամենից ավելի ակնապարաք
պատկեր էր ներկայացնում ծովի
արևելյան ափը, ուր բարձր դիրքի վրա,
իբրև պերճապաճոյճ թագուիի,
բազմած էր Շամիրամա գեղեցիկ
դաստակերտը: Նրա հյուսիսային
կողմից բարձրանում էր երկայնանիստ
մի քարաբլուր, որ արևելքից դեպի
արևմուտք ձգվելով և անշեղ ու
միապաղաղ դեպի վեր բարձրանալով՝
ներկայացնում էր բնության մի գեղեցիկ
հրաշակերտ, որին սակայն մարդկային
ձեռքը դարձրել էր հզոր և ահարկու: Նրա
քարեղեն սրտի մեջ ծածկված էին
բազմաթիվ գաղտնարաններ՝ փորված
անհիշատակ ժամանակներից, որոնք
ծառայում էին քաղաքը տիրապետողի
բազմազան պետքերին, ոմանք իբրև
զանձարան, ոմանք իբրև զնդան և
ոմանք իբրև փրկության ապաստարան: Տիտանական
այդ զանգվածի վրա ամբարնում էր Վանա անմատչելի

բերդը, որ հյուսիսային ու արևմտյան կողմերից պատած էր մի քանի կարգ պարիսպներով ու մարտկոցներով, իսկ մյուս երկու կողմերից ապահովված միապաղաղ ժայռերի բնական պատճեններով: Բերդի հարավային կողմից ընկած էր քաղաքը, որ աշ ու ձախ տարածվելով՝ գրավում էր քարաբլի ստորոտը բազմաթիվ շինություններով, նրանց մեջ աչքի էին ընկնում հոյակապ ապարանքներ, սյունաշար սարավույթներ և վիմարդյան եկեղեցիներ ու մատուռներ: Այդ ամենի վրա յուր ընդարձակությամբ ու հոյակապությամբ իշխում էր Գագիկ քազավորի արքունիքը, որ զարդարված էր կամարակապ պատշգամբներով, սյունազարդ սարավույթներով և ոսկեզօծ ու դրվագազարդ դահլիճներով: Քաղաքի փողոցները հովանավորում էին սաղարթախիտ ծառեր, որոնց ոռոգում էին սրբատաշ քարերի միջով հոսող բազմապտույտ առուներ: Այդ բոլորի շուրջը պատում էր հզոր կրկնապարհապը լայնադիր աշտարակներով, իսկ դրանց ամենևին փակում էր ընդարձակ խրամ:

Բայց բնության գեղեցկագույն հարստությունը վիճակված էր քաղաքի արևելյան մասին, որտեղից սկսված տարածվում է ընդարձակ ծառաստան, որ կազմված էր զվարճալի պարտեզներից ու այգիներից և ոռոգվում էր քաղցրահամ աղբյուրներով ու առուներով:

Եվ ահա՝ զարնանային գեղազվարճ օրերին Արծրունյաց այս հոյակապ ոստանն էին ժողովում հայոց տոհմական իշխանները, նախարարները

և սեպուհները՝ իրանց ազնվազարմ ընտանիքներով և պահանորդական խմբերով: Այստեղ եկավ և կաթողիկոսը Աղթամարի գահերեց միաբանների հետ: Ամենից վերջը հասավ Աքասը՝ յուր դրանիկներով ու ազատանիներով, Գորգենդուխս տիկինը՝ յուր իշխանուհիներով ու նաժիշտներով և Մարզպետունի իշխանը՝ Արարատյան թագավորության գորախսմբերով:

Աշոտ-Դերենիկը դիմավորեց Աքասին Արծրունյաց տոհմի պայազատների և Վասպուրականի իշխանների հետ և ողջունելով նրան Տուպա սահմանի վրա, մեծ պատվով ու փառքով առաջնորդեց դեպի Վան յուր հոր՝ Գագկա արքայանիստը:

Քաղաքի դոների մոտ դիմավորեց զահաժառանգին ինքը՝ Գագիկ թագավորը: Նրա հետ էին թե՛ արքունի իշխանները և թե՛ հրավիրյալ նախարարներն ու ազատանիները, որոնք եւ փառահեղ հանդեսով ուղեկցեցին նրան մինչև Գագկա հոյակապ արքունիքը:

Թեապետ բոլոր քաղաքք զարդարված էր արդեն գույնզգույն դրոշներով և պատշգամբներն ու սարավույթները պահպան շղարշներով, երփներանգ պաստառներով և սյունական գորգերով, բայց արքունյաց զարդարանքը շլացնում էր ամեն աչք:

Նրա սյունաշարերը պահպան էին դալարով և գույնզգույն ծաղիկներով, կամարներն ու բարավորները՝ սրողված ծիրանիով և ոսկեթել վատերով: Դահլիճների հատակը ծածկված էր

գորգերով, թափշով ու կերպասով, իսկ կարասիների վրա, որոնց մեծ մասը շինված էր փղոսկրից ու սատափից, փայլում էին առատորեն արձաք և ոսկի: Միով բանիվ ամեն տեղ երևում էր հարստություն և արքայական պերճություն:

Վասպուրականի թագավորը, որ սիրահար էր շքեղության, դրա հետ միասին ուներ անհուն փառասիրություն: Եթե մի կողմից նա շքեղազարդել էր արքունիքը ի պատիվ Արարատյան վեհապետի, մյուս կողմից էլ այդ արել էր յուր վեհազնյա հյուրերի, իշխանների և իշխանուհիների առաջ պարծենալու համար:

Եվ շատերի աշքը, արդարև նա շլացրեց, բայց այդ շատերի թվում չէին ո՛չ Մարզպետունին և ո՛չ Սյունյաց հարազատները, որոնք զիտեին, թե ի՞նչ գնով է Գագիկն այդ ամենը ձեռք բերել, ինչ գնով է նա թագավոր ճաշակվել և որքա՞ն չարիք, որքա՞ն թշվառություններ է պատճառել ազգին, մինչև որ արքայի կոչումն է ստացել:

Սակայն հանգամանքներն ստիպել էին այժմ դրանց՝ դիմել հինավորց մատնչի օգնության և նրա ոստանում թագավոր պսակել Աքասին:

Երբ այդ մասին դիտողություն արավ Սյունյաց իշխանը, Մարզպետունին պատասխանեց:

— Ընտրեցինք շարիքներից
փոքրագույնը . . .

Մի քանի օրից հետ Թեոդորոս կաթողիկոսը Վանա ս. Հովհաննես կոչված հոյակապ տաճարի մեջ Գագիկ թագավորի, նրա պալատականների և բոլոր հրավիրյալ իշխանների և իշխանուհիների ներկայությամբ թագավոր պատվեց Աբասին, և թագուհի՝ Գուրգենդուխտ տիկնոջը:

Այդպիսով Հայաստանի նախազահ իշխանապետ կամ արքայից-արքա հոչակվեցավ Աբասը և նրա թագավորությունը սրտագին ողջունեցին ինչպես Գագիկ Արծրունին, նույնպես և հայոց բոլոր իշխանները, երդվելով նրան հավատարմություն և անխախտ բարեկամություն:

Աբաս թագավորը մեծամեծ ընծաներով պատվեց թագադրության ներկա եղող իշխաններին: Բայց ամենից արժանավոր պարզելու տվալ Գևորգ Մարգարետունուն, կարգելով նրան յուր բոլոր զորքերի վրա հրամանատար սպարապետ, և տալով նրան իրավունք՝ վայելել այդ պատիվը որդվոց որդի:

ԳԱՆՈՒԳ ՄԱՐԳԱՎԵՍՏՈՒՆԻՇ՝ Է – ԴՎՆ ԱՊՈՒՄԲ

← Զ - ՀԻՆ
ՔՉՆԱՄԻՆ և
ՆՈՐ
ՔԱԳԱՎՈՐԸ

Հ -
Տասն և
հինգ
տարուց
հետո
→

Մուրացան

Ե ԴՎՆՈ ԱՌ-ՌԻՄԸ

Գագիկ Արծրունին մի քանի շաբաթ շարունակ հյուր պահեց յուր մոտ Աբաս թագավորին և ի պատիվ նրա, նաև հրավիրյալ իշխաններին։ Այդ բոլոր ժամանակ նա նրանց զբաղեցնում էր հաճյական զբոսանքներով։ Մի օր շրջեցնում էր յուր անառիկ բերդում և ցույց տալիս նրանց նրա հրաշալիքները, բնության ու մարդկանց և մանավանդ, յուր ձեռքով կերտված ամրությունները, ահավոր մարտկոցները, վիմափոր անձավները՝ հրանց գաղտնի ճանապարհներով, քարակոփ մատունները և ջրալից ավազանները։ Ցոյց էր տալիս այդ լեռնակարկառ բարձրության առաջ բացվող գեղագվարճ տեսարանները, որոնց վրա նայում էին նրանք՝ քազմելով քարաբլի ծովահայաց կողերում ամֆիթեատրաձև փորված նստարանների վրա։ Այդտեղից երեսում էր քաղաքը յուր քազմազան շինություններով, ծովակը՝ յուր գեղածուի ալիքներով և ապառաժուտ

կղզիներով . Երևում էին ծովափնյա այգիներ ու դարաստաններ, կանաչազարդ դաշտեր ու բլուրներ և կապուտակ լեռների ձյունագագաթ գոտիներ, որոնք Բգնունյաց ծովակը պատում էին չորս կողմից՝ Սիփանը հյուսիսից, Արտոսը հարավից, Վարագը արևելքից և Գրգուտն ու Ընձաքիսարը արևմուտքից:

Մի ուրիշ օր նա զբոսեցնում էր նրանց Վանա գեղազվարձ այգեստաններում, որոնք քաղաքի արևելյան կողմից սկսած տարածվում էին դեպի ծովակի հարավակողմը մի քանի ժամվա ճանապարհ, ամփոփելով իրանց մեջ փոքրիկ ավաններ, շենք ու զյուղեր և իշխանական ամառանոցներ: Ամեն մի ուշադրության արժանի վայրում, կարկաչահոս աղբյուրների մոտ և հովանավոր ծառերի տակ՝ նա պատրաստում էր հյուրերի համար զվարճալի խրախություններ, համեմված ճոխ հացկերույթներով և զուսանական երգերով ու կայթերով, որոնցով մանավանդ հարուստ էր յուր արքունիքը:

Հաճախ նա առաջնորդում էր հյուրերին դեպի արքայական որսարանները, որոնք գտնվում էին Վարագա ապառաժուտ լանջերում, կամ ծովի հարավակողմը գտնվող անտառներում, ուր և էրեների առատ որսորդությամբ զվարճացնում էր նրանց:

Երբեմն էլ նա պտտեցնում էր նրանց Վասպուրականի այն վանքերը, որոնք հոչակավոր էին իրանց դպրությամբ կամ միաբանական կարգավորությամբ, ցույց տալու համար յուր երկրի մտավոր

ու կրոնական զարգացման
հառաջադիմությունը:

Վերջապես նա յուր արքայական նավակներով զբուեցնում էր հյուրերին նաև Վանա ծովի վրա՝ այցելելով նրանց հետ միասին ծովափնյա ամրաստանները և ծովի մեջ գտնվող Լիմ, Կտոր, Սոստեր և մանավանդ գեղադիր ու քարեշեն Աղթամար կղզիները։ Վերջինի մեջ այդ ժամանակ նստում էր հայոց ընդհանրական կաթողիկոսը։ Այդտեղ Գագիկ թագավորը կառուցել էր հրաշակերտ եկեղեցի, հոյակապ արքունիք, անառիկ քերդ ու դրյակ, ուր և անցնում էր ամառային ամիսները։ Այդ բոլորը նա ցույց էր տալիս յուր բարձրաստիճան հյուրերին, բացատրում էր նրանց յուր ճարտարապետական գաղտնիքները և հրճվում էր նրանց գովությունները լսելով։

Բայց այս բոլոր զբուանքների ժամանակ Աբաս արքայի ուշադրությունը զբավում էին միայն Գագիկ Արծրունու ուազմական ամրությունները։ Նա գտնում էր, որ դրանց շնորհիվ է նրա երկիրն ազատ մնացել թշնամու ավերումներից, շնայելով որ այդտեղ բազմիցս արշավել էին թե՛ Յուսուփ ոստիկանը և թե՛ նրա տեղապահները։ Թեպետ Վասպուրականը բնությունից արդեն օժտված էր գեղեցիկ ամրություններով, այնպես որ, ոչ միայն Գագիկ Արծրունու նման բազմափորձ զինվորականը, այլևս նրանից ավելի տկար մի իշխանապետ կարող էր այդ ամրությանց ապավինելով՝ ապահովել երկիրը թշնամու հարձակումներից, բայց և

այնպես, Գագիկ Արծրունին քնության տվածների վրա ավելացրել էր նաև յուր ստեղծագործությունները:

Վասպուրականի ամեն մի կիրճը, քարաբլուրն ու լեռնալանջը, վանքն ու մենաստանը նա դարձրել էր պաշտպանության վայր, ժողովրդյան ապաստանարան. իսկ բերդերն ու ամրոցները շինել էր անմատչելի: Եվ ահա՝ այս պատճառով Վասպուրականի ժողովուրդը ավելի քարեվիծակ, վանքերն ավելի շեն, միաբանությունները քարեկարգ եին, քան թե Արարատյան երկրում: Եվ Արասն ինքն իրան մտածում, ծրագիրներ էր կազմում, որ յուր երկիրը դառնալուն պես՝ ամեն շանք դնե յուր քազավորությունը նոյն ձևով քարեկարգելու:

Սակայն Գևորգ Մարգարետունին բոլորովին այլ գործով էր զբաղված: Նախ՝ նա մտածում էր Արարատյան ու հարավային իշխանապետությանց մեջ ստեղծած միությունն հաստատուն կապերով ամրապնդելու և երկրորդ՝ համոզել բոլոր միացած իշխաններին՝ հավաքական ուժով Դվնո վրա արշավելու, որպեսզի մայրաքաղաքը գրավելով՝ մի անգամ ընդմիշտ օտար տիրապետության անհարազատ ազդեցությունը երկրի վրայից հեռացնե:

Այս նպատակով, ահա՝ նա շարունակ խոսում, հորդորում էր մերք Աղձնյաց ու Մոկաց տերերին, մերք Սյունյաց իշխաններին և հաճախ՝ Գագիկ Արծրունուն կամ արքայորդի Աշոտ-Դերենիկին: Նա հարյուրերորդ անգամ կրկնում, ապացուցանում էր այդ ձեռնարկության անհրաժեշտությունը և

նրանից զալիք օգուտների մեծությունը թե՛ Հայաստանի ժողովրդի և թե՛ նույնիսկ իրանց՝ իշխանապետների համար:

Եվ նա այնքան աշխատեց, որ բոլորին համոզեց հինավոր մայրաքաղաքը պաշարմամբ գրավելու որոշումն անել:

Ոստիկանը նույնպես անհոգ չէր այդ ժամանակ: Նա զիտեր, որ Արար թագավոր է պսակվել Վասպորականում և որ հայոց իշխանները մեծ մասամբ նրա հետ են: Եվ որովհետև ինքը անխոհեմություն էր արել Աշոտ բռնավորի դավադրության աջակցելու, և այդպիսով յուր երդման դրժելով՝ քակել էր Արասի հետ ունեցած բարեկամության կապը, պարզ է, որ վերջինս, թագավոր պսակվելուց հետ, վրեժխնդիր պիտի լիներ, մանավանդ որ նա այդ մասին սպառնացել էր իրան: Հետևապես ոստիկանն էլ յուր կողմից էր պատրաստվում:

Ամենից առաջ նա միացավ Աշոտ բռնավորի հետ և խոստումն առավ նրանից՝ օգնել իրան յուր զորքերով՝ եթե Արար հարձակվելու լինի յուր դեմ: Ապա զորքեր խնդրեց ամիրապետից՝ առարկելով, թե Հայաստանի արաբական կալվածները վտանգի մեջ են, հետևապես անհրաժեշտ է այդ վտանգի դեմ զինվելու: Բայց ամիրապետն զբաղված լինելով յուր երկրի ուրիշ կողմերում ծագած խոռվություններով՝ անուշադիր թողեց Նսրի խնդիրը: Այն ժամանակ վերջինս

միացավ Միջազետքի և Կորդվաց կողմերում ինքնազլուխ իշխող ամիրաների հետ և, օգնական զորք առնելով նրանցից, սկսավ Դվինն ու նրա շրջականերն ամրացնել:

Ամենից առաջ նա ընտիր պահակախմբերով և . առատ պաշարով ապահովեց Դվն և Արտաշատու բերդերը (որոնք միմյանց մոտ լինելով՝ ունեին միմյանց հետ և գաղտնի հաղորդակցության ճանապարհներ), որպեսզի վտանգի դեպքում ինքը ապաստանե դրանցից մեկին: Ապա յուր զորքերը բաժանելով մի քանի ստվար մասերի, նրանցից մինին հանձնեց քաղաքի ներքին պարիսպների և աշտարակների պահպանությունը, երկրորդին՝ արտաքին մարտկոցների հսկողությունը, երրորդին քաղաքի խրամը ջրով լցնելու և շարժական կամուրջները կառավարելու գործը, չորրորդին՝ Արտաշատու Տափերական կոչված նշանավոր և մեծատարած կամրջի պաշտպանությունը, որի վրայով թշնամին պիտի հառաջանար դեպի Դվին: Բացի այդ նա յուր ունեցած հեծելազորը չորս հառաջապահ գնդերի բաժանելով՝ ուղարկեց նրանց Դվն նշանավոր ճանապարհները բռնելու: Դրանցից մինը Խլաթա ուղին էր, որ սկսվում էր քաղաքի արևմտյան հարավից. երկրորդը՝ Նախիջևանի պողոտան հարավ-արևելքից. երրորդը՝ Բերդկանց ճանապարհը արևելյան կողմից. չորրորդը՝ Կողբափորի ուղին, որ ձգվում էր հյուսիսից: Ինչ վերաբերում է Կարնո ճանապարհին, որ քաղաքի արևմտյան կողմն էր ընկնում, այդտեղ ոստիկանը պահպաններ չկարգեց,

որովհետև այդտեղից նա սպասում էր յուր դաշնակից Աշոտի զորքերին, մինչդեռ մյուս կողմերից, նրա կարծիքով, այսի հառաջանար թշնամին, այսինքն՝ Խլաթա կամ Նախիջևանի ճանապարհով Աբասը, Բերդկանց ճանապարհով՝ սյունեցիք, իսկ Կողբավորի կողմից՝ Վահրամ սեպուիր, որ տակավին գտնվում էր Գուգարքում:

Չնայելով այս պատրաստությանց, ոստիկանը, սակայն, հույս ուներ դեռ ազատ մնալ հայոց վրեժխնդրությունից, որովհետև ծանոթ էր նրանց խաղաղասեր բնության և հավատում էր, թե՝ կարող է նորեն գրավել թագավորի սիրտը և նորոգել նրա հետ յուր բարեկամությունը:

Այս պատճառով նա ընծաներով մարդիկ ուղարկեց Վասպուրական՝ Աբաս արքայի գահակալությունն ու թագադրությունը շնորհավորելու և նրա հետ հաշտության նոր դաշն կոելու:

— Ասացեք ամիրային, թե հայոց թագավորը Դվնո մեջ կընդունե նրա շնորհավորությունները . . . —
պատվիրեց Աբասը արաքացի դեսպաններին և հետ դարձրեց նրանց իրանց ընծաներով:

Այսքանն արդեն բավական էր, որ ոստիկանը հասկանար, թե թագավորն այլևս չի կամենում խաբվել և յուր ուխտադրուժ վարմունքը ներել: Այս պատճառով երբ դեսպանները հասան Դվին և թագավորի պատվերը հայտնեցին, Նարքը հրամայեց զորքին կովի պատրաստվել:

Բայց Արաս թագավորի բանակը, որ կազմված էր միայն Արարատյան գնդերից և Արծրունյաց զորքերից, ծանրությամբ էր հառաջանում: Որովհետև, համաձայն կանխավ արած որոշման, Մոկաց տերն ու Աղնայաց նահապետը իրանց զորքերով պիտի միանային արքայի հետ Շարուրի դաշտում. Սյունյաց իշխանները պիտի մտնեին Մազար և Գառն ու Գեղա զորքերի հետ միասին իշնեին Ուրծաձոր: Իսկ Վահրամ սեպուհը, որ ապահովված էր արդեն ափխազների կողմից (որովհետև ամբողջ Գուգարքը զինել էր արդեն նրանց դեմ), յուր զորքերն առնելով պիտի իշներ Շիրակ և Երազգավորսի շրջանում եղած գնդերի հետ միանալով՝ դիմեր Դվնո դաշտը: Ուրեմն, մինչև որ այդ իշխանները կհասնեին որոշյալ տեղերը, թագավորի զորքը շպիտի շտապեր, որովհետև դաշնակից իշխանները նպատակ ունեին միահամուռ կերպով պաշարել Դվինը և եթե կարելի էր, գրավել նրան հարձակումով:

Բայց այստեղ արդեն արաբացիք տենդային պատրաստությանց մեջ էին. քաղաքի պարիսպների մոտ ժողովում էին ուազմական մթերքներ, դարանները լցնում էին դյուրավառ նյութերով, խրամատների համար պատրաստում էին խցաններ, մարտկոցները զինում էին երկաթյա կարթերով ու ջախչախող զործիքներով, բուրգերի մեջ հավաքում էին որձաքարի բեկորներ, որով պետք է փիլիկվաններն ու սանդուղքները շարդեին՝ միով բանիվ առավոտվանից մինչ երեկո մարդիկ գքաղված էին մահառիք աշխատությամբ և հույս

ունեին, որ դրանով մեծ կոտորած պիտի
անեն պաշարողների մեջ:

Ներքին պատրաստություններն
ավարտելուց ետ՝ ոստիկանը հրամայեց
խրամը շրով լցնել: Եվ ահա արաբացի
զինվորները հարյուրավոր բահերով
դիմեցին դեպի Արտաշատու շրանցքը,
որպեսզի թումբերը բանալով՝ ջուրը
դարձնեն դեպի Դվին:

Այդ շրանցքը շինվել էր Քրիստոսից
մոտ 200 տարի առաջ Արտաշիաս
կուսակալի օրով և կարթագենացոց
հոչակավոր զորավար Աննիբալի
ծրագրով: Երբ վերջինս հայրենիքից
տարագիր՝ դեգերում էր Հայաստանի
մեջ, Արտաշիասն ասպնջականեց նրան
սիրով և օգուտ քաղելով բազմափորձ
զորավարի ներկայությունից, նրա
խորհրդով հիմնեց Արտաշատ քաղաքն
ու բերդը Երասխ գետի վրա: Եվ
որովհետև տեղը, ուր հիմնված էր
քաղաքը, երեք կողմից պատած էր
Երասխ և Մեծամոր գետերով, ուստի
շորրորդ կողմը շրափակ անելու համար
փորեցին այդ շրանցքը, որով քաղաքը
դառնում էր թշնամուն աճմատչելի:

Բայց որովհետև հոչակավոր
Արտաշատը վաղուց արդեն դադարել
էր շահաստան լինելուց, և նրա փառաց
ու ճնշության ժառանգորդ այժմ Դվինն
էր հանդիսանում, ուստի նրա հինավորց
շրանցքն էլ Դվին խրամը պիտի ողողեր: Արտաշատի անշրանալուց ետ՝ հայոց
քազավորները՝ սկսած Խոսրով Բ.—
ից, որ Դվինը շինեց և յուր աթոռն
այդտեղ փոխադրեց, մինչև
Բագրատունյաց պայազատները, իրանց
հոգն ու խնամքը Դվինի նվիրեցին և

ուազմական ամրություններով
հարստացրին նրան: Ուստի այդ
ժամանակից հիշյալ ջրանցքն էլ
ծառայում էր Դվինին:

Բայց օրերն անցնում էին և Աբաս
արքայի զորքերը դեռ չէին երևում:
Մինչև անգամ Նախիջևանի
ճանապարհը պահող հեծելազորը
շարունակ լուրեր էր դրկում Դվին, թե
Աբասը դեռ քանակած է Շարուրում:
Այս պատճառով արաբացիք սկսան մի
առժամանակ անհոգության տալ իրանց
և կերուխումով զվարճանալ: Մինչև
անգամ ջրանցքի վրա աշխատողները
ծանրությամբ էին շարժվում և մի քանի
օրվա մեջ հազիվ էին փլել թումբերի մի
մասը:

Սակայն Արաս թագավորի զորքը, որին միացել էին արդեն աղձնեցիք և մոկացիք, վաղուց հեռացել էր Շարուրից և այն՝ գիշերանգ:

Նրա քանակատեղում մնում էին
սիայն դատարկ վրաններ՝ մի քանի
վաշտ պահապաններով, որոնք պաշտոն
ունեին՝ խաքել Նախիջևանի
ճանապարհը պահող արաբացիներին,
ցոյց տալով նրանց, թե հայոց զորքը դեռ
քանակած է այնտեղ: -Այդ զորքը,
սակայն, զանազան մասերի
բաժանված, անծանոթ
ճանապարհներով դիմում էր Դվին:

Արդեն ամեն կողմից մոտենում էին
դաշնակիցները միմյանց, երբ լուր
հասավ Մարզպետունուն, թե
արարացիք սկսել են ջրանցքի թումբերը
փլել՝ Դվնո խրամը լցնելու համար:
Սպարապետ իշխանը, որ միտք ուներ

դեռևս հանգիստ տալ զորքին Ուրծաձորում, սաստիկ այլայլվեցավ, որովհետև խրամի լցվելով ահազին դժվարություններ պիտի առաջանային իրանց համար, նախ՝ զորքն անկարող պիտի լիներ մոտենալ քաղաքի շրապատ պարսպին կամ դոներին, հետևապես մտադրված հարձակումը շպիտի հաջողեր, երկրորդ՝ մեծ աշխատություն և երկար ժամանակ պիտի գործ դնեին շրանցքի բերանը փակելու և շրալից խրամը, գոնե մի քանի տեղ, խիճով լցնելու, որպեսզի այդ տեղերով զորքը կարողանար մոտենար պարսպին, երրորդ՝ այդ գործերը կատարելու համար աշխատող հայերից շատերը նետահար պիտի լինեին քշնամուց, որովհետև պարսպի վրա եղողները թույլ չեն տալ ոչ ոքին՝ պարսպի տակ գործելու: Այս ամենն աշքի առաջ ունենալով՝ սպարապետը հայտնեց թագավորին, թե անհրաժեշտ է մի քանի գնդերով դիմել անմիջապես Արտաշատու կողմը և շրանցքի բացումն արգելել:

Մարզպետունու

առաջարկությունը բանավոր գտան նաև դաշնակից իշխանները:

Ուստի թագավորի ընտրությամբ այդ գործի համար նշանակվեցան Վանանդացոց ու Սյունյաց գնդերը, որոնց պիտի առաջնորդեր Բաբեն իշխանը, իբրև քաջածանոթ Արտաշատու շրջականներին:

Երեկո էր, երբ Բաբեն իշխանը յուր զորքերով մտավ Ազատ գետի հովիտը և սկսավ առաջանալ դեպի Դվին: Որովհետև ճանապարհը, որով առաջանում էին նրանք, անցնում էր Խոսրովակերտ անտառի միջով, որ

Ազատի հովտից սկսած տարածվում էր մինչև Գեղա ստորոտը, այդ պատճառով զորքերի ընթացքը աննկատելի մնաց արաբացի պահանորդներին, որոնք խմբերով թափառում էին Դվնողաշտում:

Մութը կոխելու վրա հայերը Մեծամորն անցան և նրա ուղղությամբ սկսան առաջանալ դեպի Առտաշատ: Չնայելով որ զորքերը հոգնած էին, այսուամենայնիվ իշխանը չէր կամենում հանգիստ տալ նրանց, որովհետև ամեն մի կորցրած ժամը կարող էր մի վտանգ առաջ բերել իրանց համար: Բայց Արտաշատից մի քանի փարսախ հեռու նա ստիպված էր կանգ առնել՝ մինչև որ ջրանցքը դիտելու համար որկված յուր լրտեսները կվերադառնային: Նա կամեցել էր նախ տեղեկանալ, թե ի՞նչ դրության մեջ է գտնվում զործը և ապա զորքերն առաջ վարել:

Հստ որում, եթե ջրանցքը բացված լիներ և խրամը ջրով լցված, էլ իրանց Արտաշատ գնալը միտք չէր ունենալ: Այդ քայլը, ընդհակառակը, կարող էր վնաս բերել, ճախ՝ յուր փոքրաթիվ զնդերը վտանգելով և երկրորդ՝ թշնամուն թագավորի գալը հայտնելով:

Բայց լրտեսները վերադարձան և հայտնեցին, թե մնացել է միայն մի քանի քայլ տարածություն, որպեսզի ջրանցքի արգելքը բացվի, և թե այդ էլ արաբացիք շուտով կպնդեն, որովհետև զործի վրա աշխատում են հարյուրավոր ձեռքեր:

— Օ՛ն ուրեմն, հառա՛ջ, էլ սպասելու ժամանակ չէ, — զոշեց Բարգեն

իշխանը և առաջ անցավ: Զորքը
սրբնթաց հետևեց նրան:

Եվ արդարն, ջրանցքի առաջը
քանալու համար մնացել էր միայն մի
քանի քայլ: Գործափոր զորքի գլխին
կանգնած էր Բեշիր զորապետը և
շտապեցնում էր նրանց, որպեսզի հենց
նոյն գիշեր ջուրը դարձնե ղեալի խրամը:
Չնայելով որ մութը կոխել էր,
այսուամենայնիվ, զորապետը չէր
հեռանում այդտեղից: Արաբական
նժույզի վրա նստած՝ նա դիմում էր մերք
այս մերք այն կողմը՝ զործափորներին
շտապեցնելու համար: Ըստ երևոյթին
նա չէր կամենում հեռանալ այդտեղից,
մինչև որ յուր աշքով չտեսներ ջրանցքի
բացումը:

Եվ ահա՝ հանկարծ Արտաշատու
կողմից որոտընդուստ աղաղակներով
արաբացոց վրա թափվեցան հայոց
զորքերը և սրերով ու նիզակներով
սկսան անխնա և ազ ու ձախ հարվածել:
Հարձակումն այնքա՞ն անակնկալ և
թափն այնքա՞ն զորավոր էր, որ
արաբացիներից ոչ ոք չհամարձակվեց
դիմադրել: Նրանք շփոթված ու
սարսափահար ձգեցին բահերն ու
զործիքները և սկսան փախուստ տալ
ղեալի Դվնո և Արտաշատու կողմերը:
Չնայելով որ Բեշիրը սուրը հանեց և
զոռալով խրախույս կարդաց
զորականին, բայց նրան լսող չեղավ: Մի
քանի տասնյակ հոգի, որոնք բահերով ու
վաղակավորներով խիզախեցին հայերի
դեմ, տեղն ու տեղը ջարդվեցան: Այս
տեսնելով Բեշիրը, ինքն էլ ձգեց
ճակատը և ճին մտրակելով փախավ
ղեալի Դվին: Հայերն աղաղակելով
ընկան փախչողների ետևից և

հալածեցին նրանց մինչև քաղաքի սահմանը, և ապա դառնալով՝ գրավեցին ջրանցքը և կանգ առան այդտեղ:

Բայց Բեշիրը խոյս էր տվել ոչ թե փախչելու, այլ Դվնից նոր զորք բերելու մտքով: Սակայն ոստիկանը, որ ավելի շրջահայաց ու հեռատես էր, թոյլ չտվավ նրան զորք հանել քաղաքից:

— Քանի որ չգիտենք, թե ի՞նչ ուժով են հայերը հասել այստեղ, կամ թե ի՞նչ կետերում են համախմբված նրանք և մութն արգելում է մեզ ճիշտ տեղեկություններ առնել այդ մասին, ավելի լավ է որեմն զորքը վտանգի շենքարկել, առավոտը մենք ամեն ինչ կտեսնենք աստուծո լույսով և ըստ այնմ հարկ եղածը կփութանք տնօրինել, — ասաց Նորը Բեշիրին, և վերջինս բանավոր գտավ այդ խորհուրդը:

Եվ որքա՞ն մեծ եղավ արարացոց զարմանքը, երբ առավոտը վեր կենալով տեսան, թե Արտաշատու ջրանցքը գրավող վորքը կազմված է ընդամենը մի քանի վաշտերից: Ամոթի հետ միասին մի կատաղի զայրույթ եղավ Բեշիրի վրա, երբ նա համոզվեց, թե ինքը արարական քաջերի առաջնորդ լինելով հանդերձ, փախել է մի քանի վաշտերի առաջից:

— Հենց այս վայրկենին կշարդեմ բոլորին, թո՞ղ ոչ մի զորական չազատվի իմ սրից, — զորաց զորապետը և արարական կատաղիներից մի քանի զունդ առնելով՝ պատրաստվում էր դուրս գալ Դվնո պարիսպներից:

Ոստիկանը, որ այդ ժամանակ կանգնած էր յուր ապարանքի մինարեթի վրա և դիտում էր Դվնո շրջապատը, տեսնելու համար թե Էլ ուրիշ որտե՞ղ կան հայ զորախմբեր, նկատեց, որ քաղաքի արևմտյան կողմից, այն է՝ Կարնո ճանապարհով, ուր ինքը պահակախումք չէր կարգել, առաջանում է ստվար հեծելախումք .

— Ահա գալիս են և մեր դաշնակից Աշոտի զորքերը, — ձայնեց նա դեպի Բեշիրը, որ դեռ կանգնած էր ապարանքի առաջ և հրահանգներ էր տալիս զորքին:

— Առանց նրանց Էլ մենք գործը կավարտենք, — հոխորտաց զորապետը և յուր հրոսախումքը կարգավորելով, դուրս եկավ Դվնո պարիսպներից:

Քարգեն իշխանի դրությունը խիստ ծանր էր: Նա յուր հետ ուներ ընդամենը հինգ հարյուրի շափ զորք: Եվ թեպետ դրանք հայոց ամենաընտիր քաշերիցն էին, այսուամենայնիվ չեին կարող երկար դիմադրել, եթե նրանց շրջապատեր ավելի մեծ բազմություն: Քացի այդ, նրանք գտնվում էին Արտաշատու և Դվնո մեջտեղը, բաց դաշտի վրա և չունեին ո՛չ պատսպարվելու տեղ, ո՛չ Էլ ժամանակ՝ պատնեշ շինելու: Արաքացիք կարող էին շրջապատել նրանց և տեղնուտեղը կոտորել: Միակ փրկությունը ձգել հեռանալն էր: Քայց այդ Էլ չեին կամենում անել, որովհետև այն ժամանակ շրանցքը կմնար արաբացոց ձեռքը, և նրանք մի կես ժամում թումբի մնացորդը փլելով՝ ջուրը կդարձնեին դեպի խրամը, որով և կոչնչանային թե՛

տարած հաղթությունը և թե՛ ապագա
հաջողության հույսերը:

Աբաս թագավորը դրկելով իշխանին
այստեղ, ապահովացրել էր նրան՝ թե
ինքը հետևյալ առավոտ, յուր բոլոր
զորքերով, կգտնվի Դվնո առջև: Բայց
արևն ահա ծագում էր և, սակայն,
արքայական բանակը չէր երևում ոչ մի
տեղ, նույնիսկ հառաջապահ գնդեր չէին
նշմարվում. . . Բարգեն իշխանի
հետամուտները, որոնք Արտաշատու
բլուրներից դիտել էին ամեն կողմ, եկան
և պատմեցին, թե միայն Կարն
ճանապարհի վրա տեսան մի
հեծելախումք, որ շտապով հառաջանում
էր դեպի Դվին, իսկ մնացյալ տեղերում
արարացի պահակներից զատ ոչինչ
չնշմարեցին:

— Կարն ճանապարհով կարող է
միայն դավաճանի զորքը գալ, — ասաց
Բարգենը. — Մեր փրկությունը պետք է
սպասել Դվնո դաշտից:

— Մեկ էլ՝ երկնքից, — նկատեց
համհարզներից մինք:

— Եթե աստված հաճի. . . —
հարեց իշխանը և լոեց:

Բայց հենց այդ ժամանակ
բացվեցան Դվնո հարավային դռները, և
արարացոց զորքը զալարափողերը
հնչեցնելով, սկսավ դուրս խուժել և դիմել
դեպի Արտաշատու ջրանցքը:

Բարգեն իշխանն արդեն
կարգավորել էր յուր փոքրաթիվ զորքը,
կանգնեցնելով նրանց եռանկյունաձև և
հրաման տալով, որ հարձակման

դեպքում աշխատեն միջամուխ լինել հարձակվողների մեջ և երկու մասի բաժանելով նրանց՝ այնպես սկսեն իրանց բախումը։ Այդ եղանակն այն առավելությունն ուներ, որ կթուլացներ հարձակման թափը և հրոսախմբի ստվարությունն արգելը շեր լինի ազատ զինաշարժության։

Իշխանը հենց որ լսեց փողի ձայնը, աշտանակեց իսկույն յուր նժույզը և սուրբ մերկացնելով՝ ձայն տվավ դեպի զորքերը։

— Սիրելի՛ քաջեր, մենք սակավաթիվ ենք, և թշնամին զորավոր։ Բայց մեր դատն արդար է, իսկ նրանցն անիրավ։ Աստված օգնում է արդարին և յուր բազուկը հզորագույն է ամենից։ Դիմավորեցեք թշնամուն աներկյուղ և առանց դիմադարձության, աստված պիտի օգնե ձեզ երկրորդ անգամ նրան խորտակելու, իսկ ում որ մեզանից մահ կվիճակվի, նա քող միսիթարվի, որ մեռնում է հայրենիքի և այն խաչի համար, որ ահա՛ Դվնո բարձունքից նայում է մեզ վրա։

Այս ասելով իշխանը սաղավարտը հանեց և դեմքը դեպի ս. Գրիգորի զմբեթը դարձնելով՝ «Դո՛ւ մեզ օգնիր, ո՛վ սուրբ կաթողիկե, մեր կոհիվն ու մահը քո և որդվոց ազատության համար է։ Քող թշնամին շպարծենա, քե կիսալուսինը հաղթեց սուրբ խաչին . . .»։

Այս ասելով նա սուրբ շողացրեց և «օ՛ն, հառաջ . . .» գոռալով դիմեց դեպի թշնամին։

Սյունյաց և վանանդացոց քաջերը որոտընդոստ աղաղակով հետևեցին նրան:

Նոյնպիսի ոգևորությամբ և գոռյուն-գոշյունով դիմում էին հայերի դեմ արաբացիները:

Վերջապես նրանք հասան, և քաջերը գոռալով ընկան միմյանց վրա: Մրերն սկսան շողալ, նիզակները ճոճել և աջ ու ձախ կատաղի հարվածներ տեղալ: Հարձակումն այնպես սաստիկ և բախումը զորավոր էր, որ երկու կողմից էլ կարգերն իսկույն խանգարվեցան: Վանանդացիք բաժանվեցան սյունեցիներից, իսկ այս վերջիններն՝ իրարից, նոյնպես էլ արաբացիք չկարողացան իրանց միությունը պահպանել: Հայերի մի մասը ետ մղեց նրանց աջ թևը, իսկ սրանք դրա փոխարեն ճնշեցին նրանց ձախը: Այդպիսով խմբերը ճապաղելով՝ կոիվը բորբոքեցին մի քանի կետերի վրա: Այս հանգամանքը ձեռնտու էր հայերին, որովհետև շարժվելու ազատություն ունենալով՝ ավելի հաջողությամբ կկովեին: Բայց ոստիկանը, որ յուր մինարեթից դիտում էր կովի ընթացքը, տեսնելով հայերի զորեղ ընդդիմությունը, նոր զորքեր դրկեց յուրայիններին օգնության: Այդ պատճառով հայերը նոր հարձակման հանդիպելով, հետզհետեւ տկարացան: Նրանց յուրաքանչյուր խմբակին շրջապատել էր մի ահավաք գունդ: Վայրկյանը հուսահատական էր. Բարգեն իշխանը, որ կովում էր կատաղաբար, նոր հարձակման առաջ ետ կասեց մի վայրկյան, ապա հայացքը Դվնո կաթողիկեին ուղղելով՝ սրտառուշ ձայնով բացականչեց. «Մի՞թե դու, ով

լուսավորչի խաչ, պիտի հանդուրժես մեր կոտորածին և հաղորդյուն տաս զարշ հագարացուն, որ ծաղրում է քո սրբությունը . . . Ցոյց տուր, ով քառարել, որ իզուր չենք մենք ապավինել թեզ, և որ հզորագույն է այն բազուկը, որ քո թևին գամվեցավ . . . »:

Այս ասելով նա սուսերամերկ խոյացավ դեպի հարձակվող զորքերը և աննման հերոսությամբ սկսավ պաշտպանել յուր մարտիկների տկարացող կողմը: Բայց ո՞չ իշխանի և ո՞չ նրա զորքի հերոսական ջանքերը չկարողացան հաղթել արարացոց գնդերին, որոնք հետզհետե ստվարանում էին: Ընդհակառակը, մի քանի կետերի վրա հայերն սկսան վերջնականապես ընկճվել, նրանք հոժարությամբ փախուստ կտային, թե չվախսենային իսպառ ջնջվելուց, այս պատճառով կովում էին հուսահատ կատաղությամբ: Փոքր մի ևս, և արարացիք հաղթության փողը պետք է հնչեին . . . Բայց ահա՛ հենց այդ վայրկենին լսվեցավ հանկարծ հայախումբ զորքերի որոտագին աղաղակը և Վահրամ սեպուհը, ինչպես շանթառաք մի հարված՝ ահավոր սուրբ ձեռին ընկավ արարացոց վրա: Նրան հետևում էին գուգարացիք, բասենցիք և Շիրակավանի քաջերը: Ինչպես հանկարծահաս մի փոթորիկ կամ զարնանազայր մի հեղեղ թափվեցան նրանք արարացիների վրա և սկսան անխնա կոտորել, ջարդել, ջախջախել՝ ոմանց սրախողխող անելով, ոմանց նիզակահար սատակելով և շատերին նժույգմերի ոտքի տակ տալով:

Բարգեն իշխանը զարմացավ:
Որտեղից բուսավ արդյոք սեպուիր:
Որտե՞ղ էին թաքնված նրա զորքերը,
չեր կարողանում գուշակել:

Բայց Դվնու արևմտյան
ճանապարհով եկող հեծելազորը, որ
խրախուսել էր ոստիկանին և,
ընդհակառակը, երկյուղ ազդել
Բարգենին, հենց Վահրամ սեպուիի
զորախումբն էր եղած: Վերջինս արքայի
հրամանով շտապել էր իշխանին
օգնության, ըստ որում բուն բանակը
փոքր-ինչ պիտի ուշանար: Սեպուիր
հազարացոց պահակներից խոյս տալու
և Արտաշատի շրանցքին անարգել
հասնելու համար շրջան էր արել Դվնու
դաշտի բարձրից և Խոսրովու անտառը
անցնելով՝ մտել Կարնո կոչված
ճանապարհը:

Սեպուիի և նրա զնդերի հարձակումը
փոխեց իսկոյն կովի կերպարանքը:
Հազարացիք հանկարծակի եկան, իսկ
սյունեցիք ու վանանդացիք նոր ողի
առնելով՝ սկսան ավելի կատաղաքար
հարձակվել հակառակորդների վրա:
Նորեն կոհվը բորբոքվեց. նորեն
խմբերն ընդհարվեցան: Հազարավոր
սրեր շողում էին ու հարվածում,
նիզակները՝ ճոճում ու շամփրում,
սաղավարտներ ճեղքում, զրահներ
պատառում, վահաններ
շախշախում . . . Հաղթողների
աղաղակը, ընկնողների վայոնը,
զենքերի շաշյունը թնդացնում էին օդն ու
դաշտը . . .

Սակայն հաղթության աստղը
թերվում էր հայոց կողմը, արաբացիք
նորեկների հարձակումից շվարելով և

մանավանդ թե սաստիկ հարված առնելով՝ մի քանի կետերում սկսան նահանջել: Բեշիրն այդ տեսնելով՝ հրամայեց իսկոյն նահանջի փող հնչեցնել, որպեսզի մնացորդ գործն ազատե կոտորածից: Բայց արաբացիք փողի ձայնն առնելուն պես՝ փոխանակ քայլ առ քայլ հետ նահանջելու, սկսան միահամութ փախուստ տալ դեպի Դվին:

Հայերն ընկան փախչողների ետևից և սկսան չարաշար կոտորել նրանց: Շուտով Դվնո դոները բացվեցան և ներս առան փախչող զորականը:

Մեպուին այդ տեսնելով՝ հանդուզն միտք հղացավ, այն Է՝ հրամայել յուր զորքերին՝ ներս խուժել քաղաքը փախչողների ետևից:

Բայց Բարգեն իշխանը, որ ավելի հեռատես էր, արգելեց նրան այդ քայն անել, առարկելով, թե քաղաքում կարող է վտանգ հասնել զորքին:

Նրանք բավականացան տարած հաղթությամբ և զորքը ժողովելով վերադարձան դեպի ջրանցքի հովիտը:

Երեկոյան դեմ, երբ կոհվն արդեն ավարտած, հաղթությունը տարած, իսկ հազարացիք Դվնո մեջ փակված էին, հասավ թագավորը՝ Գևորգ սպարապետի, դաշնակից իշխանների և արքայական համախումբ քանակի հետ:

Վերջինս,
կարգադրությամբ,
սպարապետի
շրջապատեց
քաղաքը բոլոր մատշելի կողմերից:

Տեսնելով Դվնո խրամը տակավին շոր և լսելով տեղի ունեցած կովի և տարած հաղթության համար՝ քագավորն ուրախացավ և ի նշան յուր զոհության՝ գրկեց ու համբուրեց Բարգեն իշխանին և Վահրամ սեպուհին։ Ապա հրամայեց փառավոր հրավառությամբ ամբողջ քանակը լուսավորել այդ գիշեր։

Կարճ ժամանակվա ընթացրում Դվնո հինավորց անտառից դուրս հանվեցան հարյուրավոր մայրեր ու կաղամախներ և տապարներով շախչախվելով՝ դերբուկաձև դիզվեցան թե՛ քանակի մեջ և թե՛ քաղաքի շուրջը, պարիսպների և աշտարակների հանդեպ։

Երբ մութը կոխեց և ահազին խարոյկները վառվեցան, Դվինը, կարծես, դյութական կերպարանք առավ։ Հարյուրավոր կրակների բոցը քարձրանում, ծառանում էր դեպի երկինք և շրջապատն ամբողջապես բռուր գունով լուսավորում։ Մայրաքաղաքի պարիսպներն ու մարտկոցները պատած էին կրակով և հեռվից ճայռոր կարծում էր, թե քաղաքն ամբողջապես գտնվում է հրդեհի մեջ։ Նրա քարձրադիր ապարանքները՝ իրանց սյունազարդ սարավույթներով, զմբեթազարդ եկեղեցիները՝ փայլուն խաչերով և արաքական մզկիթի ու ոստիկանական տան ուղղաձիգ մինարեթները՝ ուկյա կիսալուսիններով՝ փայլում էին գիշերային խավարի մեջ մերթ պայծառ լուսով և մերթ քրքմազույն և տալիս քաղաքին մի տեսակ տխուր և խորհրդավոր կերպարանք։

Իսկ Դվնո բարձունքներից նայողի առաջ ուրիշ պատկեր էր բացվում: Արքայական բանակը, որ պատաժ էր քաղաքը ամեն կողմից և որ ցերեկվալուսով իսկ ահավոր էր երևում, գիշերվա մութին ավելի երկյուղ և սարսափ էր ազդում: Խարույկների բոցածավալ լուսը կարծես թե կրկնապատկում, եռապատկում էր զորախմբերի թիվը, բազմաթիվ կրակների շուրջը կայթող և հաղթական երգերով օդու թնդացնող զորականի աղմուկը խոռվում, անհանգստացնում էր պաշարյալ մահմեդականների սիրտը:

Դվնո հայերը, ընդհակառակը, գաղտնի հրճվանքի մեջ էին, թեպետ և չէին համարձակվում երևան հանել իրանց ուրախությունը: Այն միտքը, թե շուտով մահմեդականի բռնապետությունը պիտի վերջանա, թե զոռող հազարացին պիտի խոնարիի վերջապես արքայի հաղթական դրոշակի առաջ, նրանց սիրտը լցնում էր անսահման բերկրությամբ: Եվ ամենքի շրթունքները մրմնջում էին աղոթքներ, մանուկ և ծեր, կին թե տղամարդ աղաշում էին աստծուն, որ այս վերջին անգամ էլ փառավորե յուր անուն՝ հաղթություն տալով հայոց խաչին և Լուսավորչա հավատին . . .

Բայց ոստիկանը, որ յուր ապարանքի մինարեթից դիտում էր այդ մեծատարած խարույկները և տեսնում հայ զորքերի խաղերն ու պարը և լսում նրանց որոտածայն երգելը, որոնք շարունակվում էին մինչև ուշ գիշեր, կատաղությունից, կարծես, ուզում էր խելագարվել: Նա մտաքերում էր միմյանց ետևից իրան հասած

անհաջողությունները, և այդ բոլորը վերագրում յուր զորապեսի ու պաշտոնյաների անհոգության և անմտության, ուստի և հայինում ու անիծում նրանց:

«Չէ՞ որ կարող էին գեր մի օր առաջ շրանցքը քանալ և քաղաքի խրամը ողողել . . . խոսում էր ինքն իրան ոստիկանը, քայց չարին, անհոգության տվին իրանց և պատճառ դարձան թե՛ քաղաքի գլխավոր պաշտպանությունը ոչնչացնելուն և թե՛ զորքերի կոտորածին . . . Իսկ իմ պահակ հեծելախմբե՞րը. ո՞ւր մնացին նրանք, ինչո՞ւ մինչև այժմ պահպանության չորս կետերից գեր մի զինվոր չհասավ, որ թշնամու գալուստն ինձ հայտնե» . . .

Բայց ոստիկանն իզուր էր տրտնջում վերջին կետի նկատմամբ: Որովհետև ոչ թե յուր պահակ հեծյալների անուշադրությունն էր պատճառը՝ որ ինքը ժամանակին չէր իմացել յուր հակառակորդի մոտենալը, այլ հայոց սպարապետի քազմափորձ զգուշությունը, որովհետև, նա զորքերն առաջ էր վարել այնպիսի ճանապարհներով և այնքա՞ն միմյանցից անշատ խմբերով, որ հազարացի պահանորդները չէին կարող նրանց նշմարել: Նույնիսկ Շարութում քանակած զորքի վրանները այն ժամանակ միայն սկսեցին քակել հայ պահակները, երբ բուն քանակն իշնում էր արդեն Դվնո դաշտը:

Վերջապես ոստիկանը կանչեց յուր մոտ Բեշիրին և սկսավ խորհուրդ անել նրա հետ:

— Այս հայերը, քստ երևույթին, պաշարել են մեզ այնպիսի զորությամբ, որին դիմադրել չպիտի կարողանանք, եթե նրանք հաճախ հարձակվին մեզ վրա, — ասաց նա զորապետին,-ինձ թվում է, թե մի հնար միայն կա ընդհարումն արգելելու և Աքասին մեզ հետ հաշտվել ստիպելու:

— Ո՞րն է այդ, — հարցրեց Բեշիրը, որի զոռոզությունն ընկճվել էր արդեն կրած պարտության պատճառով:

— Այն, որ հայտնենք հայոց քազակորին, թե կկախենք աշտարակից մեզ մոտ պատանդ եղող յուր հորաքեռ որդուն՝ Սյունյաց Սահակ իշխանին, եթե նա մեր առաջարկած հաշտությունը չի ընդունիլ և յուր զորքերը չի հեռացնիլ Դվինից:

— Աքասը եթե ցանկացող լիներ հաշտության, քո դեսպաններին ու ընծաները հետ չեր դարձնիլ Վասպուրականից:

— Ուրեմն . . .

— Կմերժե քո առաջարկությունը:

— Այն ժամանակ ես ել կկախեմ այդ իշխանին, քո՞ն այնուհետև նրա Սմբատ ու Բաբգեն եղբայրները խիզախեն մեր դեմ և Դվինն առնելուց առաջ՝ իրանց եղբոր դիակը գրկեն:

— Իսկ եթե, հանկարծ, Դվինն առնե՞ն:

— Թո՞ն առնեն, եթե կարող են. ճակատագրից չպիտի փախչենք, ես,

գոնե, այդ սպանությամբ խստագին կխցուտեմ նրա հարազատների սիրտը:

— Բայց, տեր իմ, այդ որոշումը կարի վտանգավոր է, — նկատեց Բեշիրը. — Այս հայերը քնավ խստասիրտ չեն. նրանք երբ գրավում են մի քաղաք, մեզ նման չեն կոտորում նրա քնակիշներին: Այդպես էլ եթե Դվինը գրավեն, վնաս չեն հասցնիլ մեր անձին կամ նոյնիսկ մեր զորքերին, եթե միայն քո ցասումը զործադրած չլինիս դու. բայց եթե Սահակ իշխանին սպանես, այն ժամանակ մենք ամենքս անխնա կշնչվենք: Դու չես ճանաչում այունեցիներին. բայց ես հաճախ ընդհարվել եմ նրանց հետ և ծանոթ եմ այդ ցեղի անսանձ կատաղությանը: Նրանք չեն կարող տանել այն անարգանաց, որ դու կհասցնես նրանց իրանց իշխանին սպանելով:

Ոստիկանի վրա տպավորություն արին զորապետի խոսքերը և նա գլուխը կախելով ընկավ մտածության մեջ:

— Ի՞նչ անենք, ուրեմն, — հարցրեց նա վերջապես՝ մտախոհ աշքերը զորապետին ուղղելով և յուր նոսր, աղեքեկ մորուքը հուշիկ շոյելով:

— Պիտի պաշտպանվենք որքան կարող ենք և պաշտպանվենք մեր քոլոր զորությամբ, — վճռական ձայնով պատասխանեց Բեշիրը:

Այս որոշման գալով՝ ոստիկանն ու զորապետը բաժանվեցան իրարից:

Բայց հայոց քանակում խորհուրդ չկար այդ գիշեր: Թագավորն ու

իշխանները ապահով էին, որ ամեն կողմից շղթայած են Դվինը, մնում էր սպասել առավոտյան լուսին, որպեսզի հարկ եղած հետազոտություններն անելով, ըստ այնմ որոշեին, թե արդյոք հարձակմա՞մբ թե պաշարումով պիտի գրավեն քաղաքը:

Բայց կեսգիշերվա մեջ պահակ զինվորները լուր տվին սպարապետին, թե Նախիջևանի ճանապարհով ստվար հեծելազոր է առաջանում դեպի հայոց քանակը: Դրանք ոչ այլ ոք էին, եթե ոչ ոստիկանի կողմից Դվնո այդ սահմանում կարգված պահանորդները, որոնք վերջապես հայոց Շարուրից հեռանալն իմանալով՝ շտապում էին թե՛ նրանց ճանապարհը փակելու (հուսալով մի որևէ տեղ հանդիպել նրանց) և թե՛ ոստիկանին տեղեկություն տալու:

Սպարապետն ընդունելով, թե դրանք իրանց ետևից շրջապատելու և Դվնո կողմից լինելիք հարձակման նպաստելու մտքով են զալիս, պատվիրեց իսկույն Վահրամ սեպուհին դիմավորել նրանց յուր հեծելախսմբով: Վերջինիս միացան նաև Մոկաց քաջերը:

Վեղիի ներքին հովիտներից մեկում սեպուհը հանդիպեց արաբացի հեծյալներին և հրամայեց նրանց զինաքափ լինել:

Արաբացիք, որ մթան պատճառով հայոց բազմությունը չափել չկարողացան, պատասխանի փոխարեն՝ հարձակվել սկսան:

Այն ժամանակ սեպուիի հզոր ձայնը որոտաց և հայոց քաջերը մեծադղորդ աղաղակով ընկան թշնամու վրա:

Տեղի ունեցավ կատաղի ընդհարումն: Բայց նա երկար չտևեց: Արաբացիք խսկույն զգացին, թե որքա՞ն բազմաթիվ են իրանց դեմ սուր շարժող բազուկները, ուստի մի փոքր ընդդիմությունից ես, որ, սակայն, տասնյակ զինվորներ արժեց իրանց, զինադուլ խնդրեցին:

Վահրամ սեպուիը հրամայեց կոտորածը դադարեցնել և արաբացի հեծյալներին զինաթափ անելով և ձիանը խլելով՝ իրանց գերի վարել բանակը:

Եվ որովհետև հետևյալ օրը նրանք տեղեկություններ տվին սպարապետին այն պահակախմբերի մասին, որոնք գտնվում էին Խլաթա, Բերդկանց և Կողբափորի ճանապարհներում, ուստի Մարզպետունի իշխանը՝ հրաման առնելով արքայից, մի քանի ստվար զորախմբեր ուղարկեց այդ կողմերը արաբացի հեծյալներին հալածելու համար, որպեսզի քաղաքի հետ ունեցած ընդհարման դեպքում նրանք ետևից հասնելով չխանգարեն իրանց: Հայոց զորախմբերը, որոնք դիմեցին իիշյալ ճանապարհները՝ Վահրամ սեպուիի, Սմբատ իշխանի և Մոկաց տիրոջ առաջնորդությամբ, պատահելով հազարացի պահակախմբերին, հարձակվեցան նրանց վրա և քիչ կամ շատ կոտորած անելուց հետ՝ նրանց մի մասը հալածեցին դեպի Ատրպատականի կամ Կորդվաց կողմերը և մյուսը գերելով՝ բանակը բերին:

Աշուտ քոնավորը, որ խոստացել էր յուր զորքերով օգնել ոստիկանին լսելով Աքաս թագավորի՝ յուր դաշնակիցների հետ միասին Դվին հասնելը, այլև նրա զորքերի տարած քանի մի հաղթությունները, ոչ միայն հետ կացավ Նսրին օգնելուց, այլև յուր զորքերը Բագարան ժողովելով՝ ինքը ևս ամրացավ այդտեղ:

Իսկ Աքաս թագավորը Դվն հաղորդակցություններն ամեն կողմից կտրելուց հետ՝ խորհրդի հրավիրեց յուր իշխաններին՝ որոշելու համար, թե ի՞նչ եղանակով սկսեն հարձակումը:

Գևորգ սպարապետը, որ թանկ էր զնահատում հայ զորականի կյանքը, խորհուրդ տվավ թագավորին՝ ամենից առաջ Նսրին առաջարկել քաղաքը հանձնել իրանց առանց պատերազմի:

— Եթե նա կհոժարվի, քարի, եթե ոչ, այն ժամանակ մենք մեր հարձակումը կսկսենք, — ասաց սպարապետը:

— Այո՛, եթե նա իմանա, թե ինքը զուրկ է ամեն ձեռնտվությունից, գուցն շվատահանա գրգռել մեր զայրույթը և այդ հանգամանքը հավասարապես շահ կբերե թե՛ մեզ և թե՛ իրան, — ավելացրեց Սմբատ իշխանը:

Արքային հաճո թվեցավ այս առաջարկությունը, և դաշնակից իշխանները ևս համակերպեցան նրա հետ:

Նույնիսկ այդ օրը Աղձնյաց նահապետը մի քանի ազատանիների

ընկերակցությամբ դիմեց Դվին՝
ոստիկանի հետ խոսելու:

Նսքը ամիրան պատվով ընդունեց
նրան յուր ապարանքի շքեղ
դահլիճներից մինում և հաճություն
հայտնեց լսել հայոց թագավորի
պատգամը:

— Աքաս արքան իրամայեց ինձ
ասել մեծափայլ ամիրային, — խոսել
սկսավ նահապետը, — թե Դվինը Հայոց
աշխարհի մայրաքաղաքն է, թե նրան
հիմնել և տիրել են հայոց թագավորները,
և թե վերջին տարիներում իսկ նա
պատկանել է հայոց
իշխանապետության: Ամիրապետի
ոստիկանները կարող են նստել
այդտեղ՝ իբրև երկրի շահաստանում և
զանձել ամիրապետի հասույթները:
Բայց նրանք իրավունք չունեին նրան
գրավելու և նրա միջոցով էլ երկրի
ազատության վրա բռնանալու, ըստ
որում այդ երկրի կառավարը հայոց
թագավորն է, իսկ ժողովրդի
ազատության տերը՝ ինքը ժողովուրդը:
Յուսուփիր և նրա նախորդները անիրավ
հափշտակությանց հետ միասին՝
հաճախ բռնացել են նաև Դվնո վրա:
Բայց այդ պատահել է այն ժամանակ,
երբ հայոց իշխանները անջատվել են
իրանց թագավորից և կամ վատաքար
դավաճանել են նրան: Իսկ այժմ
որովհետև հայ իշխանները միացած են
ինձ հետ, և իմ զորքերը հավատարիմ են
ինձ, ուստի ես զորավոր եմ և հենց այդ
պատճառով էլ թույլ չեմ տալ, որ
Յուսուփի հաջորդը զնա նրա շավով
կամ թե բռնանա իմ ժողովրդի վրա:
Չիշելով անզամ այն, որ Նսքը ամիրան
բարեկամության ուստ է դրել

հանգուցյալ արքայի հետ և վերջը
դրժելով յուր ուխտին՝ աշակցել է հայոց
զահի դեմ լարած դավաճանության . . .
Հիշելով այս՝ որ նա անիրավաբար
հափշտակել է հայոց կաթողիկոսարանը
և կաթողիկոսի աքոռը տարագրել
Ոստանից, որի համար ես իբրև իս
եկեղեցվո պաշտպան, պարտավոր էի
արժանավոր հատուցումն անել նրան,
այսուամենայնիվ, չկամենալով
արյունահեղության պատճառ դառնալ,
ես առաջարկում եմ Ոստիկանին
խաղաղությամբ հանձնել ինձ իս
քաղաքը, որից հետ և ես կքույլատրեմ
իրան ազատ ապրել յուր ապարանքում:
Հակառակ դեպքում, եթե ես ‘Դվինը
գրավեցի ուժով, այն ժամանակ թո՛ղ
ոստիկանը իմանա, որ առաջին օրն իսկ
բնաշինջ կանեմ թե՛ յուր գորախմբերը և
թե ‘Դվնո բոլոր ամիրաներին, որոնք
կալվածներ ունին Ոստանում և
ապարանքներ՝ ‘Դվնո հրապարակների
վրա . . . Բացի այս, ես չեմ խնայիլ
նույնիսկ իրան՝ ոստիկանին: Եվ այս
ամենն անելով հանդերձ՝ ես
թշնամացած չեմ լինիլ ամիրապետին,
այլ պատժած միայն նրա գործակալին,
որ անխոհեմությամբ խոռվում է իս
երկիրը . . .

Ոստիկանը, որ սկզբում խաղաղ
սրտով ականջում էր պատզամավոր
իշխանին, վերջին խոսքերը լսելուն պես
վեր թռավ տեղից և հուզված
բացականչեց.

— Քո այդ նոր թագավորն ավելի
հանդուզն է, քան յուր նախորդը . . .
Ասա՛ նրան, որ ես չեմ ընդունում
հաշտության ո՛չ մի պայման և որ ես
իրավունքով տիրում եմ այն քաղաքին,

որ երկու հարյուր տարի սրանից առաջ գրավել է արաբական սուրբ: Թո՛ղ հառաջ վարե նա յուր զորքերը և ուժով գրավե այս քաղաքը, եթե կարող է: Բայց միևնույն ժամանակ թո՛ղ շմորանա, որ նա կովում է արաբացոց երկնափառ ամիրապետի և ոչ թե նրա ոստիկանի հետ . . .

Պատգամավոր իշխանը
վերադարձավ յուր հետևողների հետ և
հայտնեց արքային Նսրի
պատասխանը:

— Լավ ուրեմն, մենք մեր պարտքը կկատարենք և ցույց կտանք այդ հազարացուն, որ ամիրապետի անունով տրված սպառնալիքները չեն կարող ո՛չ մեզ վախեցնել և ոչ էլ մեր իրավունքները շղթայել, — ասաց թագավորը և ապա հրամայեց սպարապետին հարձակման պատրաստությունները տեսնել:

Երազզավորսից հետզհետե բերում էին պաշարման վերաբերյալ գործիներ և պարսպահար մեքենաներ, որպիսիք էին՝ խոյեր, քաղիստներ, քարաներ, հրացան, պարսեր և երկար զանազանակերպ սանդուղքներ, քարձած քազմալուծ սայլերի վրա: Այդ ամենը պատրաստել էր տվել Մարզպետունի իշխանը դեռևս արքայի՝ Վասպուրականում եղած ժամանակ: Նրա հրամանակատարները, որոնք ուղարկած մեքենագործության հմուտ վարպետներ էին և որոնք այդ բոլորը պատրաստել էին կատարյալ եղանակով, այժմ էլ քանակում զբաղված էին նոյնպիսի աշխատությամբ: Նրանք կառուցանում էին փայտե շարժական աշտարակներ

կամ եռահարկ մարտկոցներ, որոնց պետք է մոտեցնեին քաղաքի պարիսպներին՝ նրանց քանդելու կամ այդ մարտկոցներից քաղաքը գործ մտցնելու համար:

Բայց որովհետև մեքենաները պարսպին մոտեցնելն արգելում էր լայն ու խոր խրամը, որին մի քանի տեղ լցնելու համար դեռ կարիք կար ժամանակի, ուստի, թագավորը հրամայեց առաջին հարձակումն առանց մեքենաների սկսել:

Այդպես էլ արին: Եվ որպեսզի պաշարյալների գորությունը ցրեն, հայերը հարձակվեցան քաղաքի ամեն կողմերից: Այնպես որ հազարացիք, բոլոր շրջապատի հետ կովելու համար, ստիպված էին մարտկոցների պաշտպանությունը կիսով չափ նվազեցնել:

Հայերը, որ հայտնի էին իբրև ընտիր նետաձիգներ՝ սկսան իրանց տարափը նախ ասպարափակ շարքերի ետևից տեղալ, ապա հետզհետեւ պարիսպներին մոտենալով սկսան վանել դիմադիր հազարացիներին: Վերջիններս, սակայն, հզորապես կովում էին այն խմբերի հետ, որոնք կամենում էին սանդուղքներ մոտեցնել պարիսպին: Բացի կարթավոր երկաթյա ձողերից, որոնք մահ էին սպառնում սանդղավոր գորակաճին, նրանց նետերն էլ քիչ չէին նեղում հարձակվող հայերին:

Այդպիսի մի զորեղ դիմամարտ բռնկել էր Դվն ավագ դռան առաջ, ուր մի քանի մարտկոցներ պաշտպանում

Եին թե՛ երկաթյա դուռը և թե՛ կրկնապարհսապը: Այդ մարտկոցները գրավելուց ետ հեշտ էր առաջին պարհսապը փլել, որով քաղաքի պաշտպանությունը կարի կրութանար: Այդ պատճառով քաջերի մի հզոր խումբ գործում էր այստեղ:

Բայց մարտկոցների բարձրից տեղացած տարափը և նամանավանդ դյուրավառ նյութերի հրահոսանը թույլ չէին տալիս հայերին սանդուղքներ մոտեցնել: Այդ պատճառով հարձակվողներին օգնության հասան հրձիգ գնդերը: Նրանք գլխներին վահաններ բռնած և խովի ու խոտի խրձիկներ գրկած՝ արագ-արագ անցան խրամի վրայից և պարհսպներին մոտենալով կրակեցին խորձերը մարտկոցների առաջ: Դրանց հետևեցին փայտակիրները, որոնք մի քանի վայրկենում ահազին քանակությամբ փայտ ու խոիվ դիզելով կրակված խորձերի վրա, մեծ հրդեհ բռբռքեցին թե՛ պարհսպների տակ և թե՛ մարտկոցների առաջ:

Բոցածավալ կրակի շերմությունն ու ծուխը վանեցին մարտկոցների վրայից արաբացի զինվորներին: Այն ժամանակ հրդեհից ազատ անջրպետներում հայերն անմիջապես սանդուղքներ դրին և սկսան բարձրանալ պատնեշների վրա և այդտեղից էլ մտնել մարտկոցները:

Արաբացիք այդ տեսնելով՝ սաստկապես հարձակվեցան խիզախողների դեմ. բայց վերջիններին շարունակ հետևում էին ուրիշ խմբեր: Չնայելով որ կրակի շերմությունն ու ծուխը խեղդում էր մարդկանց,

այսուամենայնիվ մարտկոցների վրա տեղի ունեցավ կատաղի ընդհարում: Հայերն ու արաբացիք կովում էին ինչպես վագոների ռհմակներ, մի կողմից հանդուզն հարձակումը, մյուս կողմից հուսահատ ընդդիմությունը՝ կոիվը դարձրել էին զարհուրելի, սրեր էին, որ հարվածում էին, նիզակներ՝ որ շամփրում էին, վահաններ՝ որ շախշախսվում էին և դիակներ՝ որոնք աշնան տերևների պես մարտկոցների բարձունքից թափթփում էին աշ ու ձախ: Եվ սակայն քաջերը քաջերի պատահելով՝ երկու կողմերն էլ մնում էին անպարտելի:

Բայց որովհետև ընդհարման կետերում արաբացիք հետզհետև նվազում էին և հայերը, ընդհակառակը, բազմանում, այդ պատճառով առաջինները վերջ ի վերջո նահանջեցին: Հայերը տիրեցին հառաջապահ մարտկոցներին և անցան կրկնապարհապը: Այդտեղ խոնվող հայերի և անջրպետը պաշտպանող արաբացիների մեջ դարձյալ փոթորկեց ընդհարումն: Երկու կողմից էլ կոտորած եղավ, բայց որովհետև հազարացիք նոր օգնություն չստացան, ուստի այստեղ էլ նրանք պարտություն կրեցին: Հայերը գրավեցին կրկնապարհապի տարածությունը և սկսան քանդել նրա պատվարները և հետզհետև լցնել խրամի մեջ:

Այս անսպաս հաջողությունը, որ ուրախություն պատճառեց թե՛ բազավորին և թե՛ դաշնակիցներին, ստիպեց նաև Մարզպետունուն գոհ լինել տարած հաղթությամբ և զորքի

ուժը խնայելու համար՝ հարձակումը
դադարեցնել:

Չորքի մեծ մասը վերադարձավ
բանակ, իսկ մյուսը դեռ աշխատում էր
կրկնապարսպի վրա: Երեկոյան դեմ
բավական մեծ տարածություն նրանք
փլել, հատակել էին և դրա հետ միասին
խրամը լցրել, այնպես որ հետևյալ օրը
հայերը կարող էին մոտեցնել
ներքնապարհսպին ոչ միայն
մեքենաները, այլև փայտակերտ
մարտկոցները:

Բայց որովհետև հայերի ունեցած
կորուստն էլ աննշան չէր, ուստի արքայի
հրամանով երկրորդ հարձակումը մի
քանի օր ուշացրին: Այդ բոլոր ժամանակ
փայտահարները զբաղված էին Դվնու
անտառում ծառեր կտրելով, խոիվ
պատրաստելով, որոնց մի մասը բերում
լցնում էին խրամի մեջ, որպեսզի, որքան
կարելի էր, մեծ տարածություն ծածկեն
ու հատակեն, իսկ մյուսը դիզում էին
պարհսպների առաջ, որպեսզի
ժամանակին հրդեհեն նրան:

Մի քանի օր անցնելուց եւ՛
քազակորն ու իշխանները որոշեցին
երկրորդ հարձակումն սկսել: Դրա
համար վաղ առավոտվանից սկսան
առաջ վարել պարսպահը
մեքենաները: Խոյերն ու Էջ կոչվածները,
որոնցով զբաղվում էին ավելի քիչ
մարդիկ և որոնցով միայն խրամատներ
պիտի բացվեր, մոտեցնում էին
պարհսպներին: Ծանրաշարժ
բարձրաները, որոնց սպասավորում էին
հարյուրավոր հոգիք և որոնցով ահազին
ոումբեր էին նետում պատվարները
փլցնելու համար, կանգնեցնում էին

աշտարակների առաջ: Թեքս
բաղիստրները, որոնք խոյերի ու
բարանների նման պատսպարաններ
չունեին, և որոնցով երկարաբուն նետեր
կամ սվիններ պիտի արձակեին, շարում
էին պարիսպներից բավական հեռու,
որպեսզի պարիսպից տեղացող նետերը
չհասնեին նրանց: Իսկ փայտակերտ
մարտկոցները, որոնց թիվը շատ չէր,
բայց որոնք իրանց հզոր կազմոթյամբ
ամենաապահով պատճեշներն էին
պաշարողների համար, կանգնեցնում
էին բուրգերի հանդեպ, որտեղից կարող
էին կամուրջներ ձգել դեպի այդ
բուրգերը, զորքեր փոխադրել նրանց
վրա և կամ ներքին հարկում
հարմարեցրած խոյերով բուրգերը
խրամատել: Այդ մարտկոցներն
առաջանում էին ճռչալով ու
դանդաղելով, թեթևներն անիվների վրա,
իսկ ծանրաշարժները գլանների
օգնությամբ:

Այդ

պատրաստությունները, որոնք մի քանի
օր տևեցին, հաճախ խանգարում էին
պաշարյալները՝ մերթ հախուռն
նետաձգությամբ և մերթ
պարսատիկներից քար ու կրակ
տեղալով: Թեպետ այդ բոլորից հայ
զորականը չէր վնասվում, որովհետև
զործում էր զգուշությամբ և շարունակ
պաշտպանվելով, այսուամենայնիվ
զործը դանդաղում էր բավական:

Յուրաքանչյուր երեկո սպարապետի
հրամանով զորքերը մոտենում էին
պարիսպներին, որպեսզի գիշերվա
պահուն արաքացիք վնաս չհասցնեին
մեքենական պատրաստությանը:
Նրանք այդ կարող էին անել

պարիսպներից իշնելով և դյուրավառ նյութերով մեքենաները կրակելով:

Երբ ամեն ինչ պատրաստվեցավ, թագավորը հրամայեց զորքերն առաջ վարել:

Մայիսյան առավոտ էր. մինն այն օրերից, որ զվարճալի է կացուցանում Դվն շրջակայքը, քանի չէ ծագել արևը, բայց որ շուտով այրում ու մրկում է նրա դաշտը, երբ արևը կանգնում է երկնակամարի վրա:

Հայոց զորքերը նոր էին սկսում ելնել քանակից, և դաշնակից իշխանները նոր սկսել էին քննել իրանց հարձակման դիրքերը, երբ լուր հասավ Մարզպետունուն, թե Արտաշատի մեջ խլրտումն է սկսվել և զորքերը միջնաքերդից իշնում են դեպի քաղաք: Այդ նշան էր, թե արաբացիք պատրաստվում են դաշտն իշնելու:

Դվն հրամանատարները որոշումն էին արել անսպաս հարձակվել հայերի վրա և այն՝ երկու կողմից, այն Է՝ Դվն և Արտաշատու: Դվնեցիք առջևից պիտի հարձակվեին, իսկ արտաշատցիք՝ ետևից: Այս կարգադրությունը մեծ հաջողություն կունենար, որովհետև հարձակման համար ընտրել էին ամենահաջող միջոց, այսինքն՝ այն վայրկյանը, երբ հայերը կսկսեին քանակատեղը ձգել և պատնեշներից ելնելով դիմել դեպի Դվին: Այդ ժամանակ նրանք հույս չունենալով հանդիպել որևէ հարձակման ավելի անհոգ և անպատրաստ կլինեին. ըստ որում կոհվը դեռ պիտի սկսեին մի օր հետո:

Սակայն այս ամենը զուշակեց սպարապետը և հրաման արավ զորքին՝ բանակից ելնել կատարյալ պատրաստությամբ։ Բացի այդ, նա կարգադրեց, որ Մոկաց իշխանն ու Վահրամ սեպուհը իրանց գնդերով վերջինը ելնեն բանակից և հետևապես զգուշանան, որ Արտաշատու կողմը որևէ խլրտումն տեսած ժամանակ՝ իսկույն իրանցից անջատվեն եւ հարձակվեն նրանց վրա։ Մյուս հառաջապահ գնդերը՝ ամենայն ապահովությամբ կարող էին շրջափակել իրանց մեջ արաբացիներին, եթե նրանք հանդգնեին ելնել Դվինից։

Սեպուհն ուրախությամբ լսեց այդ կարգադրությունը և նորեն հղացավ մի հանդուզն միտք, այն է՝ Արտաշատից ելնողներին աստուծու օգնությամբ վաճելուց հետ, քափանցել, մուտք գործել քաղաքը։ Եվ որքա՞ն մեծ եղավ նրա ուրախությունը, երբ Մոկաց իշխանը, որ յուր պես աներկյուղ՝ քայց իրանից ավելի ձեռներեց մի մարդ էր, համաձայնվեցավ նրա հետ։ Ճենց այս պատճառով սեպուհին ընկերացավ նաև Գոռ իշխանը յուր քաշարի գնդով։

Եվ իրավ, հազիվ հայերը բանակատեղը թողեցին, և վերջապահ գնդերը պատնեշներից հեռացան, ահա՝ Արտաշատու լայնաբերան դռներից դուրս խուժեցին արաբացիք և վայրենի աղաղակով հայերի ետևից ընկան։

Հայոց վերջապահ գնդերը, որոնց առաջնորդում էին Գոռը, Վահրամ սեպուհը և Մոկաց իշխանը, և որոնք բոլեն առ բոլեն սպասում էին Արտաշատու կողմից լինելիք այդ

հարձակման, ետ դարձան իսկույն և
որոտագին աղաղակով դիմեցին
արաբացոց վրա:

Վերջինները, որոնք չեն սպասում
հայերի կողմից որևէ դիմագրավում,
կարծես հանկարծակի եկան,
որովհետև տեսան, որ իրանց գաղտնիքը
նախատեսնված է նրանցից:
Այսուամենայնիվ շարունակեցին իրանց
ընթացքը, մինչև որ միմյանց
հանդիպելով սկսան ընդհարվել:

Հայերը երեք կողմից շրջապատեցին
արաբացիներին, որովհետև թվով
զերազանցում էին և սկսան նրանց հետ
զորեղ դիմամարտ:

Անցավ կես ժամ . կոտորածը
շարունակվում էր: Արաբացիք կովում
էին քաջորթյամբ . բայց միևնույն
ժամանակ շարունակ նայում էին դեպի
Դվին, հուսալով, թե ահա' կբացվեն
շուտով նրա դռները, և' ոստիկանի զորքը
դուրս կխուժե այդտեղից հայերին
շփոթելու և իրանց աշակցելու համար:
Բայց ժամանակն անցնում էր . հայերը
շարունակում էին իրանց ջարդը և
սակայն Դվնո կողմից օգնություն չէր
հասնում:

Պատճառը հետևյալն էր: Ոստիկանն
ու Բեշիրը, տեսնելով թե հայոց զորքերի
մի մասը արագորթյամբ շուտ եկավ ու
ընկավ արտաշատցոց վրա, իսկ մյուս
մասն անշարժ սպասում է Դվնից
ելնողներին, զգացին, որ նրանք
զուշակել են արդեն իրանց
դիտավորությունը, ուստի վտանգավոր
համարեցին քաղաքի դռները բանալ և
զորք հանել այդտեղից:

Իսկ Արտաշատու կողմը կովողները տեսնելով, թե դվնեցիք իրանց խոստումը չեն կատարում, բավական երկար դիմադրելուց և բազմաթիվ գոհեր տալուց հետ, դիմադարձ եղան և սկսան դեպի քաղաքը փախչել:

Հայոց առաջնորդները հրամայեցին գործերին խառնվել արարացոց հետ և միջամտուխ լինել քաղաքը: Եվ որովհետև առաջին օրինակը Գոռն ու սեպուիր տվին, ուստի գորքն աներկյուղ խառնվեցավ թշնամու հետ: Հազարացիք, որոնք իրանց գլուխները կորցրած՝ անձերնին փրկելու վրա էին մտածում, չկարողացան արգելք լինել ներս խուժող հայերին: Եվ երբ քերդապահը փախչողներին ներս առած կարծելով՝ հրամայեց քաղաքի դռները գոցել, սարսափելով տեսավ, որ երկաթապատ փեղկերը ջախջախվել են արդեն հայերի ձեռքով և թե նրանցից ջատերը նոր կոտորած են սկսել քաղաքի մեջ:

Հուսահատությունը տիրեց հազարացիներին, մանավանդ, երբ դեպի վեր նայելով տեսան, թե միջնաբերդի վրա ծածանում է արդեն հայոց հաղթական դրոշակը: Ուրեմն փրկության վերջին ապավենն էլ գրավված էր: Այդտեղ բարձրացել էր Գոռը յուր քաշերով: Որովհետև, հարձակվող հազարացոց թիվը բազմացնելու պատճառով միջնաբերդի գործերը ևս միացել էին նրանց հետ, ուստի քերդը մնացել էր անպաշտպան: Գոռն այդտեղի սակավաթիվ պահակները ջարդելով՝ գրավել էր քերդը և յուր գնդի դրոշը ցցել հինավորց դոյակի ճակատին:

Արաբացիք իրանց կատարյալ պարտությունը տեսնելով՝ զինադուլ խնդրեցին: Եվ որովհետև հայերը նոյնապէս հոգնել էին, ուստի անմիջապէս կոհիվը դադարեցրին և զինաքափի անելով արաբացիներին, քաղաքն ու բերդն առան իրանց հսկողության տակ:

Հաղթության լուրը հասավ հայոց քանակը և ուրախությամբ լցրեց ամենքին, որովհետև Արտաշատու գրավումով ոչնչանում էր այն միակ ամրությունը, որ Դվինից զատ՝ կարող էր վտանգ սպառնալ հայոց հաջողությանը:

Նետևյալ առավոտ արքայական քանակը մոտեցավ Դվին պարիսպներին և Գևորգ սպարապետի, Վահրամ սեպուհի և Սյունյաց, Մոկաց և Աղձնյաց իշխանների առաջնորդությամբ սկսավ յուր երկրորդ և հզորագույն հարձակումը:

Արևը դեռ նոր էր Գեղա քարձունքը ոսկեզօծում, և սակայն կոհիվն սկսված էր արդեն:

Նետաձիգ գնդերը իրանց նետերի տարափն էին տեղում, քաղիստրավորները սվիններ էին արձակում, պարսատիկներից կրակ էին ցրվում, քաքանները ահավոր ոռումքեր էին նետում, իսկ խոյերն ու էշերը փորում խրամատում էին պարիսպները: Ինչ վերաբերում է շարժական աշտարակներին, նրանք մարտնչում էին բուրգերի ու մարտկոցների հետ՝ մի տեղ վանելով պահակախմբերը, մյուս տեղ շարժական կամուրջներ վարսելով,

Երրորդ տեղում բուրգի կողերը փլելով և
այլն:

Սաստիկ և աննահանջ հարձակումը
մեծ վնասներ էր պատճառում
պաշարյալներին, կոտորում էր զորքերը,
հրդեհում էր մերձակա շինությունները և
խախտում, անպիտանացնում էր
ամրությունները: Այսուամենայնիվ
արաբացիք դիմադրում էին քաջությամբ:
Նրանց նետաձիգներն ու սվինավորները
փոխարինում էին հայերին՝ սրանցից
ստացած վնասը: Բացի այդ, նրանք
այրեցին հայոց մի աշտարակը,
անպիտանացրին մի քանի խոյեր և
իրանց երկարեւ կարթերով ու ձողերով
գլորեցին և կործանեցին բազմաթիվ
սանդուղքներ և վերելակներ:

Բայց և այնպես դիմադրության
եռանդը քանի գնում՝ նվազում էր
պաշարյալների մեջ, մանավանդ որ
նրանք ստիպված էին կովել քաղաքի
բոլոր շրջապատի հետ: Մի քանի
կետերում հայոց հարձակումն ու
հասցրած տագնապը այն աստիճան
սաստիկ էր, որ արաբացիք ստիպված
էին նահանջել դեպի ներքին
պատնեշները, արտաքինը թողնելով
բախտի կամքին, որոնց և հայերն
անմիջապես գրավեցին:

Բացի այդ, սպարապետի
առաջնորդությամբ կովող զորագունդը
հաջողել էր քաղաքի երկարյա դռներից
մինք՝ բարանից արձակված ոումբերով
շախշախել, որից հետո զորականն սկսել
էր դոան հետին սրահակը փորել:
Այդտեղ լցված խիճն ու ավազը դուրս
հանելուց հետ, արդեն պիտի բացվեր
քաղաքի մուտքը: Թեպետ արաբացիք

կարող էին նրա առաջ փայտի ու նավթի հրդեհ բորբոքել՝ ներս խուժողներից արգելելու համար, բայց դիմադրության այդ միջոցը երկար չէր տևիլ. հրդեհի նյութը վերջ ի վերջո կսպառեր կամ հայոց հրշեցները կհանգցնեին նրան:

Բեշիրն այդ անդարմանելի վնասը տեսնելով՝ շտապեց իսկոյն ոստիկանի ապարանքը և հայտնեց նրան, թե թշնամին կարող է շուտով ներս խուժել, ուստի խորհուրդ տվավ շտապել, ամրանալ միջնաբերդում և քանի հայերը չէին խանգարում իրանց, զորքերը հետզհետեւ փոխադրել այնտեղ:

Նստր ամիրան, որ չէր մոռացել քազավորի այն պատզամք, թե «Եթե ես Դվինը բոնությամբ գրավեմ, պետք է բոլորիդ սուր քաշել տամ», սաստիկ վախեցավ, երբ զորապետի խոսքերը լսեց:

— Միջնաբերդը մեզ չի
պաշտպանիլ, քանի որ քաղաքի պարիսպներն ու պատնեշները չեն կարողանում պաշտպանել, — ասաց նա Բեշիրին. — Եթե Արտաշատը գրաված չլինեին, այն ժամանակ գոնե կարելի էր հուսալ միջնաբերդի վրա, որովհետև նրա գետնափորով կարող էինք ապաստանել Արտաշատին, եթե անխուսափելի վտանգ հասներ մեզ: Փախստյան այդ ճանապարհը փակված լինելով՝ մեծ շարիք կհասնե մեզ, եթե ամրանանք միջնաբերդում: Դրանով նախ՝ մենք չենք կարող ապահովել մեզ. որովհետև հայերը կա'մ վերջ ի վերջո թերդը կզրավեն, կա'մ երկար պաշտումով սրվամահ կանեն մեզ. երկրորդ՝ մենք այդ ընդդիմությամբ

ավելի կզրդունք մեր թշնամու զայրույթը,
և նա, միշնաբերդը գրավելուց հետո
այլս չի խնայի ո՞չ զորականին և ո՞չ
մեր անձին:

— Ի՞նչ անենք ուրեմն, վտանգը
դուն մոտ է, — հարցրեց Բեշիրը:

Ոստիկանը չպատասխանեց նրան,
աշքերը գետնին հառած մտածում էր:

— Ի՞նչ անենք, տեր իմ, սպասելու
ժամանակ չկա, — կրկնեց զորապետը:

— Գիտե՞ս ինչ . . .

— Հրամայի՛ր:

— Քաղաքը մեր կամքով պիտի
հանձնենք հայերին:

— Ինչպե՞ս . . . հապա մեր այսքան
կորուստն ու կոտորա՞ծը, —
քացականչեց Բեշիրը:

— Ով որ խնայում է մնացորդը,
որքան էլ այն աննշան լինի, նա
իմաստնաբար է զործում, — նկատեց
ամիրան լրջությամբ, — եթե մենք
համարինք, ավելի պիտի կորցնենք . . .

— Ուրե՞մն . . .

— Պիտի հաճանենք քազավորին յուր
մայրաքաղաքը՝ մեր զորքն ու անձը
փրկելու համար:

Բեշիրը գլուխը կախեց և լոեց:

Մի ժամից հետ քաղաքի մեծ դուան
աշտարակի վրա վայրահակ կախեցին
մի կանաչ դրոշ, որ նշան էր, թե

պաշարյալները հաշտություն են
առաջարկում, խնդրելով ընդսմին
հարձակումը դադարեցնել:

Իսկ փոքր ինչ հետո դոները
բացվեցան, և երևացին Նսրի
պատգամավորները, որոնք քաղաքի
բանալիները բերում էին հայոց արքային
հանձնելու:

Իսկույն սպարապետը զինադադարի
փողը հնչել տվավ, և կատաղի
ընդհարումը կանգ առավ մի վայրկենում:

Արաբացոց պատգամավորները
հասան արքայի վրանը և ոստիկանի
հաշտության պատգամը հաղորդելուց
հետ՝ հանձնեցին թագավորին բերած
բանալիները:

Հետևյալ առավոտ տեղի ունեցավ
հայոց զորքերի հաղթական մուտքը
դեպի Դվին:

Ամենից առաջ ներս մտավ Գևորգ
Մարգաբետունին՝ Արարատյան գնդով,
որ կրում էր սպարապետական դրոշը և
գրավեց քաղաքի կարևոր դիրքերը՝
անսպառ խլրտումներից ապահով
լինելու համար, նրան հետևեցին
դաշնակից իշխանները՝ յուրաքանչյուրը
յուր զորախմբով և իշխանական դրոշով:
Ապա գալիս էր Վահրամ սեպուհը,
առաջնորդելով հեծյալ գնդերին: Դրանց
հետևում էր արքայական
հեծելախումբը՝ թագավորական
դրոշակով, և ապա ինքը՝ Աքաս
թագավորը՝ շրջապատված յուր
ազատագունդ թիկնապահներով:

Ամենից հետո զալիս էր Գոռ
իշխանը, բանակի վերջապահ գնդերով,
որոնք կրում էին Մարզպետունյաց Տան
դրոշը:

Քաղաքի կարևոր կետերը քոնելուց
ետ, սպարապետի առաջին գործն եղավ
տեղեկանալ, թե որտե՞ղ է գտնվում
Սյունյաց Սահակ իշխանը: Եվ երբ
իմացավ, որ նա փակված է
միջնաբերդում, իսկույն մի զորախմբով
դիմեց այնտեղ և, մտնելով հինավորց
դոյակը, ուր մնում էր իշխանը և որին
տակավին հսկում էին արաբացի
պահապաններ, հանեց նրան այնտեղից
և պատվով ու շուրով բերավ արքայի
մոտ:

Թագավորը, տեսնելով
հորաքեռորդուն ողջ և առողջ,
ուրախացավ և փարելով իշխանին՝
ասաց:

— Միայն ի պատիվ քո
ազատության՝ ներում եմ ես ոստիկանին:
Թո՞ղ ապրե նա յուր ապարանքում և
վայելե մեր Դվնո բարիքները:

Ապա Սյունյաց հարազատները
հանդիպեցին միմյանց և ցնծության
արտասուրն աշքներին փարեցին իրար:
Նրանց ուրախության մասնակցեցին
բոլոր իշխանները:

Այնուհետև թագավորը Գևորգ
սպարապետի և բոլոր իշխանների ու
զորքերի ուղեկցությամբ դիմեց ս.
Գրիգորի տաճարը, զոհություն
մատուցանելու աստծուն այն մեծ
հաջողության համար, որ նա պարգևեց
իրանց: Արքային դիմավորեց Դվնո

հոգևորականությունը եկեղեցական շքեղ քափորով:

Տաճարից դուրս գալուց հետ Աքաս թագավորը զնաց Տիկնունի կոչված պալատը, որ թեպետ մյուս ապարանքների նման գրավված էին արաբացիք, բայց սպարապետն շտապել, պատրաստել էր տվել արքայի բնակության համար:

Հետևյալ օրն ազատեցին նաև կաթողիկոսարանը՝ հալածելով այդտեղից արաբական պաշտոնյաներին: Դրա հետ միասին խլեցին նաև մյուս արքայաշեն ապարանքներն ու աչքի ընկնող շինությունները, որոնցից ամեն մինը գրավված ուներ մի ամիրա:

Երբ Գևորգ Մարգարետունին առաջին անգամ մտավ կաթողիկոսարանի մեջ դահլիճը, ուր առհասարակ դրված էր լինում հայրապետական գահույքը, զգացվեց և արտասվեց:

— Ահա՝ վերջապես ազատեցինք և կաթողիկոսարանը, — բացականչեց նա հուզված ձայնով, — բայց ո՞ւր է կաթողիկոսը, ո՞ւր է նրա գահույքը . . . ինչո՞ւ այդ մարդը չհամբերեց այնքան, որ աստուծոն աջը օգնության հասմեր . . .

Նա ակնարկում էր հանգուցյալ Հովհաննես կաթողիկոսին, որ յուր թույլ և կամազուրկ քնավորության շնորհիվ պատճառ դարձավ կաթողիկոսական գահը դեպի հեռավոր Աղքամար փոխադրելու:

Այսուամենայնիվ ընդհանուր
ուրախությունը մեծ էր, որովհետև,
մայրաքաղաքը վերջ ի վերջո
գրավվեցալ հայոց քաջերի ձեռքով:

ԳԱՐԵ

Մարզպետունի՝ Ը – Տասն և հինգ տարուց հետո

← [Եւ-
Դվնո
առումը](#)

Թ -
[Վերջին
թշնամու
վախճանը](#)
→

Մուրացան

Ը ՏԱՄՆ ԵՎ ՀԻՆԳ ՏԱՐՈՒՅՑ ՀԵՏՈ

Դվնո առումից հետո անցել էին տասն և հինգ երկար տարիներ: Այդքան ժամանակի մեջ Աբասը թագավորում էր խաղաղությամբ: Հայաստանի ժողովուրդը մոռացել էր արդեն թշնամիների հարձակումը, հափշտակության, ավազակության և նման արհավիրքների գոյությունը: Շինականն ազատ արօրադրում ու սերմանում էր արտը, այգեպանը՝ դարմանում յուր որդերը, պարտիզանը՝ յուր ծառերը, առանց երկյուղ կրելու, թե՛ ահա մի որեւ անակնկալ հարձակում կավերե, կոչնչացնե յուր նեղության և քրտանց արդյունքները: Այդպիսով խոպան դաշտերը, ոստաքանց այգիները, ոտնակոխ պարտեզները նորեն մշակվել, գեղագարդվել էին և լցվել բնության բազմազան բարիքներով: Լիության եղջյուրը սփռել էր ամեն տեղ յուր առատ պարզեները: Եվ որովհետև երկրի

խաղաղությունը երկար ժամանակ շխանգարվեց, ուստի ոչ միայն հեռավոր կողմեր փախչողները վերադարձան, այլև ուրիշ տեղերից խաղաղակյաց ժողովուրդներ գունդագունդ Հայոց երկիրը գաղթեցին, որովհետև գյուղերը բազմամարդացան, քաղաքները բարգավաճեցին, արհեստները ծաղկեցան և առևտուրը կենդանանալով՝ երկրի մեջ էլ շահավոր շարժում ու կենդանություն ստեղծեց:

Եվ որովհետև երկրի խաղաղ դրությունից կախում ուներ նաև դպրության ու արվեստի բարգավաճումը, ուստի Հայաստանի այն վանքերը, որոնք խոռվության օրերից արդեն ամայացել և շատերն էլ ավերվել էին, նորեն սկսան շենանալ և բարեկարգվիլ: Որովհետև այս ու այն կողմերը փախած կամ տարագիր եղած առաջնորդներն ու միաբանները նորեն դարձան դեպի իրանց Ուխտերը, ավերվածները նորոգեցին, քանդածները շինեցին, միաբանակիցներ ժողովեցին և փութաջան աշխատությամբ սկսան այդ վանքերում ուսումն ու դպրությունը ծաղկեցնել: Եվ որովհետև Հայոց վանքերը Մեծին Ներսեսի և Ս. Սահակա օրերից սկսած՝ դպրություն տարածելուց և ժողովրդի հոգեսր պետքերը հոգալուց զատ՝ պաշտոն ունեին նաև տկարները խնամելու, հիվանդները դարմանելու, օսարները ժողովելու և այլն, ուստի այդ վանքերից շատերում հիմնվեցան նաև որբանոցներ, հիվանդանոցներ, հյուրանոցներ և ուրիշ կարևոր ապաստարաններ:

Այդ բոլոր հասարակական հաստատություններին հովանավորում

Եր ինքը Աբաս թագավորը՝ ոմանց նպաստելով արքայական գանձարանից, ոմանց կալվածներ նվիրելով, ուրիշներին հասույթներ սահմանելով, և այլն, և այլն:

Այդպիսով Աբաս թագավորի օրով ոչ միայն եղած վանքերը բարեկարգվեցան, այլև նորերը հիմնվեցան և ծաղկեցին, ինչպես օրինակ՝ Արշակունյաց գավառի «Կամրջաձորի վանքը», որ 300-ից ավելի միաբաններ ուներ: Նոյն գավառի «Կապուտաքար վանքը», որ հայտնի էր յուր առաջադեմ վանականներով: Շիրակ գավառի «Հոռոմոսի վանքը», որ նշանավոր եղավ յուր հյուրանոցով, ուր կարուտները ոչ միայն կերակուր, այլև հանդերձներ էին ստանում: Նոյն գավառի «Դպրեվանքը», որ անշուշտ հայկական դպրությունը գերազանցապես ծաղկեցնելու համար նոյն անունն ստացավ: Դերջան գավառի «Խլաձորի վանքը», որ Սիոն անունով մի ճգնավոր շինեց, որով ապացուցում էր թե՝ երկրի մեջ տիրող խաղաղության շնորհիվ որ աստիճան էր հոգեկան գործերով պարապելու եռանդը զարգացել: Այդպիսի ոգևորության արդյունք էին՝ Խարբերդ գավառի «Մովսիսավանքը», Կարսոն «Հնձուց մենաստանը», Վայոցձորի «Յախյաց վանքը», որոնք հայտնի եղան իրանց շինարար միաբանություններով. և վերջապես, Ռշտունյաց գավառի «Նարեկա վանքը», որ հայ ազգին տվավ փիլիսոփայության և բանաստեղծության մեջ հայտնի վարդապետներ: Ինչպես օրինակ՝ Անանիա Նարեկացուն, որ Թոնդրակեցոց հաղթահարիչը եղավ, և

աստվածային ողբերգակ Գրիգոր
Նարեկացուն, որ յուր
բանաստեղծական անզուգական
հանձարով կարողացավ արժանապես
երգել Ահավոր Հավիտենականի
հզորությունն ու բարությունը, որի
հոգեբուխ աղոթքները դարուց ի դարս
մըմնջացին Հայոց բարեպաշտները . . .

Եվ սակայն խաղաղության
տարիների քերած անդորրությունը
չթուլացրեց թագավորի քաջազնական
եռանդը: Նա թեպետ մեծ ուշադրություն
դարձրեց երկրի ներքին
բարեկարգության վրա, որի մեջ և
գտնվում էր ժողովորի խւական
երշանկությունը, այսուամենայնիվ,
բարձիքողի շարավ նաև արտաքին
թշնամիներից քաջապես
պաշտպանվելու միջոցները: Որովհետև
զիտեր, որ յուր երկիրը շրջապատված է
անկիրք և բարբարոս դրացիներով,
որոնք եթե ոչ այսօր, գուցե վաղը
հարձակվեին յուր վրա, եթե իմանային,
որ ինքը գուրկ է պաշտպանության
միջոցներից:

Այս նպատակով Արքայական
բանակը զորացնելու գործը իշխան
Մարզպետունուն հանձնելով՝ ինքն
զբաղվեցավ Արքայական գահի համար
ապահովագույն մի կայան ընտրելու և
արհեստի ամեն կատարելությամբ նրան
ամրացնելու գործով: Որովհետև
Երազգավորաք զուրկ էր անհրաժեշտ
ամրություններից, իսկ Դվինն ընդարձակ
դաշտի վրա լինելով՝ մեծ ուժ էր
պահանջում պաշտպանվելու համար:

Եվ որովհետև Վանա անառիկ քերդի
պատկերը չէր հեռանում թագավորի

աչքի առջևից, ուստի նա մտածում էր նոյնպիսի մի ամրություն, եթե շգտնվի իսկ, ստեղծել յուր երկրում, որպեսզի յուր նախորդների կրած նեղություններից ընդմիշտ ազատ մնա ինքը:

Այս դեպքում, իհարկե, նա խորհուրդ արավ Գևորգ Մարգարետունու հետ, որ ուզմագիտական փորձառության հետ միասին քաջածանոթ էր, մանավանդ, հայրենի երկրին և սա ամենից հարմար և բնական ամրություններով օժտված տեղը՝ Վանանդ գավառի Կարս քաղաքը գտավ, որ նորա ասելով, կարող էր գահի համար ապահով ու գորավոր կայան դառնալ:

Այդ քերդաքաղաքը, հին ժամանակներում պատկանում էր քաջազգի Վանանդացոց նախահայրերին: Բայց բուն սկզբնավորությունն անհայտ էր մարդկանց և, հարկավ, վերաբերում էր անհիշտակ ժամանակներին: Նա քազմած էր ուղղակի Վանանդ գավառի սրտում՝ Կարուց գետի վրա և օժտված էր բնական շատ մի ամրություններով:

Արևմտյան և հյուսիսային կողմից նրան արմնկաձև պատում էր գետը, որ ուներ խոր հատակ և ժայռապատ ափունք, որոնք և քաջապես պաշտպանում էին նրան այդ կողմից: Իսկ արևելյան և հարավային կողմից բարձրանում էին պարիսպներ և ժայռաշեն աշտարակներ, որոնք և կազմում էին այդ կողմի ամրությունները:

Քաղաքի հյուսիս-արևմտյան անկյունում գտնվում էր միջնաբերդը, որ բարձր և անկովելի քարափանց վրա

քառած, պաշտպանվում էր միայն բնության ստեղծած ամրություններով, այն է, երկու կողմից՝ գետի խորահատակ հոսանքով և առապար ափափաներով, իսկ մյուս երկու կողմից՝ ուղղաբերձ և պարեխավոր ժայռերով, որոնք անմատչելի էին դարձնում նրան նույնիսկ ճարպիկ քարագնացներին:

Այդ տեղը ընտրելով յուր համար աթոռանիստ, Աքաս թագավորը նախ և առաջ սկսավ միջնաբերդը զորացնել, ըստ որում նրա ունեցած ամրությունները բավական չեր համարում:

Եվ այսպես չգոհանալով բնության ստեղծագործությամբ, նա ավելացրեց նրա վրա արհեստի զյուտերը: Նախ միջնաբերդի շուրջը պատեց հզոր պարիսպով և ատամնավոր աշտարակներով, իսկ բերդի շուրջը քաջապես դիտելու համար՝ նրա արևելյան անկյունում կանգնեցվեց բարձր և մեծամուր բուրգ: Բերդի մուտքերը փակեց երկաթյա դռներով, իսկ նրանց առաջ կանգնացրեց քարաշեն պատնեշներ: Ապա բերդի ներսում շինեց մթերանցներ զենքերի և պաշարի համար, իսկ դրանց մեջտեղում փորել տվակ ահազին ջրամբար, երեք հարյուր քարակտուր սանդուղքներով, որոնց վերջինը հավասարվում էր քաղաքի հատակին: Դրանով ջրի պաշարը, որ հաճախ անձնատուր լինելու պատճառ էր դառնում, ապահովվում էր ընդմիշտ:

Միջնաբերդի ամրությունները վերջացնելուց ետ, թագավորն սկսավ քաղաքն ամրացնել: Նախ՝ նրա արևելյան և հարավային կողմերը

պատեց կրկին պարսպով, քառակուսի աշտարակներով և դժվարամատույց պատճեշներով: Ապա նոյն կողմերից փորեց ահագին խրամ, որ և միացնելով քաղաքի արևմուտքն ու հյուսիսը փակող գետի հետ, քաղաքը յուր միջնաբերդով և քառակուսի դիրքով գրեթե կղզիացրեց: Եվ որովհետև Կարսը երեք կողմերից, այն Է՝ Արևելքից, Արևմուտքից և Հյուսիսից շրջապատված էր թումբերով, բլուրներով և խորաձորներով, ուստի քագավորն այդ ամենի վրա հարմարավոր դիրքեր ընտրելով, կանգնեցրեց բազմաթիվ մարտկոցներ և փոքրիկ, պատճեշապատ բերդեր, որոնք պատերազմի դեպքում պիտի ծառայեին քաղաքին իբրև հառաջապահ պատճեշներ:

Այդ բոլոր տեղերը նա լցրեց զորքերով, պահակախմբերով և պատերազմական գենքերով ու մերենաներով:

Այդ ամենը վերջացնելուց ետ, քագավորն սկսավ քաղաքը բարեկարգել: Նախ այդտեղ շինեց Արքայական հայակապ ապարանք, իսկ միջնաբերդում գեղեցիկ դոյյակ, որից հետո և Աթոռը Երազգավորսից փոխադրեց Կարս և վերջինս հոչակեց Արքայանիստ Ոստան: Ապա սկսավ զարդարել նրան նորանոր շինություններով, գեղեցիկ սարավոյթներով, հասարակական ապաստարաններով, բաղնիքներով, ագուզաններով, նոր ուղիներով և կամարագարդ կամուրջներով:

Այս պատճառով Արքայական Ոստանը կարծ ժամանակի մեջ լցվեցավ

բազմաթիվ ու բազմազան բնակիչներով, որոնք և հիմնեցին այդտեղ ազգ արհեստանոցներ, ոստանայնկության գործարաններ, ընդարձակ գինարաններ և անընդհատ երթևեկությամբ ու կենդանի տուրեառով Կարսը դարձրին բազմամբոխ և շահավաճառ բաղաքներից մինը:

Հասավ 943 թվականը: Այդ տարին բոլորում էր Աքաս արքայի զահակալության տասն և հինգերորդ տարեդարձը և սակայն դեռ նոր էր ավարտվում Կարսի գլխավոր շինություններից մինը, որի հիմքը դրվել էր 13 տարի առաջ:

Դա սուրբ Առաքելոց հոյակապ եկեղեցին էր, որ բարեպաշտ թագավորը հիմնարկեց 930 թվականին, իբր յուր զահակալության առթիվ առ Աստված ուղղած շնորհակալյաց առհավատչյա: Նա գտնվում էր Միջնաբերդի ստորոտում, գեղադիր բարձրավանդակի վրա և կառուցված էր ժամանակակից ճարտարապետության կատարելությամբ: Արտաքուստ նա հոյակապ էր, քանդակագարդ և ուներ բոլորշի-ութանկյուն ձև: Իսկ ներքուստ կերտված էր խաչաձև, քաժանված տասներկու երեսների վրա, որոնցից ամեն մինը կրում էր առաքյալներից մինի պատկերը: Սրածայր գմբերը բարձրանում էր անսյուն կամարների վրա և յուր փայլուն խաչով հովանավորում էր թե՛ յուր շուրջն ապրող բարեպաշտ ժողովրդին և թե՛ հեռու, ժայռերի տակ շառաչող Կարուց գետակին:

Որովհետև Ս. Առաքելոց եկեղեցու ավարտման հետ միասին, ինչպես ասացինք, լրանում էր նաև Արքայի գահակալության տասն և հինգ ամյակը, և այդ բոլոր ժամանակ հայրենիքն ու ժողովուրդն ապրել էին խաղաղ երջանկության մեջ. ուստի Աքաս թագավորը ցանկացավ այդ առթիվ շքեղ նավակատիք կատարել:

Այս նպատակով նա կարգադրեց՝ հրավեր դրկել նաև կաթողիկոսին և ապա յուր երկրի իշխաններին, նախարարագունդներին, ազնվականության, հոգևոր միաբանություններին և նոյնիսկ դրացի իշխողներին, որպեսզի ամենքը հավաքվեն արքայանիստ Կարսը, յուր կառուցած տաճարն օծելու և նրա նավակատիքը տոննելու:

Այդ դեպքից կամեցավ օգուտ քաղել Մարգարետունի իշխանը և ազատվել այն երդման կապանքներից, որով նա կաշկանդել էր իրան Գառն ամրոցում:

Չնայելով, որ նա անօրինակ անձնվիրության, աննման հայրենասիրության և անխոնջ շանքերի շնորհիվ Հայրենիքն արդեն վայելում էր անդորրություն, իսկ գահը՝ ապահովություն, այսուամենայնիվ նա դեռ իրան կապված էր համարում Գառնիում արած ահավոր երդումով:

Նա խոստացել էր հալածել Հայաստանից վերջին հազարացին և մինչև որ այդ շաներ, շպիտի վերադառնար յուր ընտանյաց գիրկը, շպիտի ոսքը դժեր սեփական հարկի տակ:

Եվ այս պատճառով, չնայելով, որ հազարացիք արդեն ջախչախվել, ետ էին քաշվել, չնայելով, որ Դվինը գրավվել էր հայերից, և արաբական իշխանությունն էլ չեր համարձակվում գավազան շարժել հայ ժողովրդի դեմ, այսուամենայնիվ, որովհետև Դվնում դեռ արաբացի ամիրաներ էին նստում, իսկ Հայաստանի նահանգներում ապրում էր խաղաղ հազարացի ժողովուրդ, որին պատճառ չկար հալածել երկրի միջից և իզուր տեղը Արաբացոց Ամիրապետի արդար զայրույթը գրգռել, այս պատճառով Մարզպետունի իշխանը մնացել էր Գառնիից տարագիր, ասելով թե՝ որովհետև Աստված չհաջողեց ինձ բոլոր հազարացիներին Հայաստանից վրնդել, ուրեմն նա չի կամենում նաև իմ վերադարձը:

Այս պատճառով այդ բոլոր տարիների ընթացքում նա ապրում էր քաղաքորի մոտ, երբեմն Երազգավորսում, իսկ վերջերը Կարսում: Նրան այցելելու գալիս էին թե՝ Գոհար իշխանուին, թե՝ Շահանդուխս հարսը և թե՝ Գոռ որդին: Բայց ինքը երբեք չեր գնում նրանց մոտ:

Այսուամենայնիվ, որովհետև իշխանը դեպի ծերություն էր գնում. և նրա մազերը արդեն սպիտակել էին, ուստի վերջին տարիներում նրա մեջ ծնվել էր ցանկություն՝ խնդրել կաթողիկոսից ազատել իրան երդման կապանքներից, որպեսզի, գոնե՝ մեռած ժամանակ կարողանա թաղվել Գառն ամրոցում, և. Մաշտոցի գերեզմանի մոտ:

Ծերությունը շատ անգամ բերում է յուր հետ այնպիսի քնքուշ ցանկություններ, որոնք երիտասարդ զգացմունքների համար տղայական են թվում, բայց կյանքի դառնազույն փորձերից անցնող և աշխարհի ունայնության իսկությունն ըմբռնող հոգիները հասկանում ու հարգում են այդ ցանկությունները:

Այդ էր պատճառը, որ երբ Աքաս թագավորն իմացավ, թե յուր սիրելի Սպարապետը ցանկանում է Արքայաշեն եկեղեցու Նավակատյաց տոնին երդման լուծումն առնել կաթողիկոսից, շտապեց օր առաջ դրկել Վեհափառին յուր հրավերը, որպեսզի դրանով հաճույք պատճառե Հայրենիքի բարերարին:

Հազիվ սկսել էին Կարսում նավակատյաց տոնի պատրաստությունները տեսնել, և ահա մի անակնկալ դեպք Արքայի և Սպարապետի մտադրությունը խանգարեց:

Տայոց իշխանը լուր տվավ նրանց, թե՝ Ափխազաց Բեր թագավորը ծանր զորքով մտել է յուր նահանգը և այնտեղից էլ առաջանում է Գուգարք:

Միջանկյալ պետք է ասել, որ Ափխազաց թագավորը՝ Աքաս Արքայի զահակալության օրերից արդեն՝ հեռացած էր Հայաստանի սահմաններից: Որովհետև երբ նա իմացավ, թե Հայոց Հյուսիսային ու հարավային իշխանությունները միացել են և ընդհանուր ուժով Դվնու վրա են գալիս, ինքը, չնայելով, որ այդ

Ժամանակ Յլիկ-Ամրամի հետ ունեցած դաշնադրության զորությամբ գրաված էր Հայոց աշխարհը և դեռ սպառնում էր Գուգարքին, այսուամենայնիվ, վախենալով միացյալ զորության հետ ընդհարվելուց, յուր զորքերը հետզհետե Հայոց աշխարհից հանեց: Իսկ երբ Դվնու առման լուրը հասավ իրան, նա դատարկեց այդ նահանգի նույնիսկ յուր սահմանին մոտ եղող քերդերը և զորքերն առնելով՝ քաշվեց Ափխազիա:

Բայց որովհետև Հայաստանի խաղաղությունը, ընդհանրապես, խաղաղություն էր քերում նաև դրացի երկրներին, ուստի այդ հանգամանքը, շատ անգամ, ծառայում էր ի վնաս Հայոց շահերին: Եվ ահա թե ի՞նչ պատճառով:

Հայաստանը, գտնվելով Միջին և Փոքր-Ասիայի, այլև Կովկասային երկրների մեջտեղում, հաճախ մի կողմից դեպի մյուսն արշավող ազգերի համար ծառայում էր կամ իբրև կամուրջ և կամ իբր պատնեշ: Այնպես որ՝ հարավից դեպի հյուսիս, կամ արևելքից դեպի արևմուտք անցնել ուզող աշխարհակաները կամ հակառակորդ ազգերը, ամենից առաջ ընդհարվում էին Հայաստանցոց հետ: Եթե սրանց ընկճում էին, այն ժամանակ ազատորեն դիմում էին դեպի մտադրյալ նպատակը, իսկ եթե, ընդհակառակը, հաղթվում էին սրանցից, այն ժամանակ հետ էին քաշվում և այդպիսով Հայոց դրացիները, նույնիսկ Հայոց զոհաբերության գնով, ազատվում էին սպառնացող չարիքից: Այդպես սկսվել էր դարերից ի վեր և այդպես շարունակվում էր:

Եվ հենց այդ պատճառով, Հայաստանի խաղաղ եղած ժամանակ, նրա դրացի ազգերն ել խաղաղություն էին վայելում: Բայց փոխանակ դրա համար քաջ կամ նահատակ Հայերին շնորհակալ լինելու, ընդհակառակը՝ Հայոց շնորհիվ ձեռք բերած այդ խաղաղության արդյունքը, որ լինում էր իրանց զորանալը, զործ էին դնում հենց բարերար դրացու դեմ:

Այդպես էլ արին Ափխազցիները:

Աքաս Արքայի գահակալության օրով, ինչպես Աղվանները, Վրացիք, Եգերացիք, Խաղսիացիք, Քուրելացիք, Մկրելցիք և մյուս հյուսիսային ազգերը, նույնպես և Ափխազցիք՝ վայելում էին կատարյալ անդորրություն: Իսկ դրա հետևանքը եղել էր այն, որ նրանք ներքին բարեկարգություններով զբաղվելու ժամանակ գտնելով, հետզիեւե զորացել էին: Տասնսիհնազ տարուց ետ, Բեր թագավորը նորից հիշեց Յիկ-Ամրամի հետ ունեցած դաշնադրությունը, որի զորությամբ Հայաստանի հյուսիսային նահանգները իրան պիտի անցնեին, բայց որոնցից նա զրկվել էր այդ ժամանակ՝ մասամբ Վահրամ Սեպուհից հալածվելով և մասամբ Հայոց միությունից վախենալով: Իսկ այժմ որովհեւու իրան բավական զորեղ էր զգում Հայոց թագավորի հետ ընդհարվելու, ուստի հիշեց հին դաշնադրությունը: Եվ չնայելով, որ Յիկ-Ամրամն արդեն մեռած, իսկ ինքը Ափխազիայում նրան տված գալառները նորեն գրաված էր, այսուամենայնիվ, ցանկացավ օգուտ բաղել եղած դաշնադրությունից: Եվ հավատացած լինելով թե՝ կարող է ցանկացած

նահանգները բռնությամբ խլել հայերից,
մեծ զորք ժողվեց և մտավ Տայոց երկիրը:

Աբաս թագավորն այդ լուրն
առնելով՝ շվարեց, որովհետև չէր
կամենում պատերազմ սկսել որևէ
դրացու հետ: Նա զնահատում էր
խաղաղության արժեքը և, մանավանդ,
խնայում զորքերի կյանքը, որոնց սիրում
էր յուր որդիների պես: Բացի այդ, Բերք
յուր աներձագն էր, ուստի հույս ուներ թե՛
կարող է առանց պատերազմի՝
թանավոր հորդորներով համոզել և
վերադարձնել նրան յուր երկիրը:

Այս պատճառով թագավորը
խորհուրդ արավ Գևորգ Սպարապետի
հետ, և ինքնազիր նամակ գրելով Բերին,
հարցրեց նրան թե՛ ինչո՞ւ համար է
զորքով յուր երկիրը մտել: «Եթե մի
կարևոր պատճառ քեզ չէ ստիպում իմ և
քո երկրների խաղաղությունը վրդովել,
ավելացնում էր թագավորը յուր
նամակում, ապա ուրեմն իիշիր որ ես քո
քեռայրն եմ և քրիստոնեա դրացիդ.
հետևապես իմ բարեկամությունն ավելի
շահ կարող է քերել քեզ, քան քո
քշնամությունը: Մտածիր ուրեմն
լրջությամբ, հեռացիր աշխարհակալ
ցնորքներից և գիտցիր, որ այն ազգը, որ
ստիպեց քեզ լուր մնալ տասնեհինգ
երկար տարիներ, կստիպե այժմ
հավիտյան լոել, եթե չես կամենալ
հոժարությամբ քո երկիրը
վերադառնալ»:

Նամակը թագավորը հանձնեց Գոռ
իշխանին, որպեսզի սա, Ափխազաց
թագավորից անհաջող պատասխան
առնելու դեպքում, ուշի ուշով ծանոթանա

նրա պատերազմական զորության հետ
և այնպես վերադառնա Կարս:

Մինչև, Գոռ իշխանի հասնիլն՝
Ափխազաց թագավորը հառաջացել էր
դեպի Գուգարք և մտնելով նրա
Արտահան զավառը, բանակ էր դրել
Կուր գետի աջ ափին, Արտահան
բերդից դեպի հյուսիս:

Իշխանը հասնելով Ափխազաց
բանակը, ներկայացավ թագավորին:

Վերջինս էլ առաջվա նրբակազմ
Երիտասարդը չէր: Նա պարարտացել
էր և մարմինը յուր բարձր հասակի
համեմատ աճելով, տվել էր նրան մի
զորեղ հսկայի կերպարանք:
Երիտասարդական դեմքը փոխվել էր
առնականի, աղու աչքերը դարձել
խստահայաց, իսկ քնքուշ, միշտ
ժպտացող երեսը՝ ծածկվել հարուստ
ընչացքով ու մորուքով, որոնք նրան
դարձնում էին խիստ խոշորագեղ:

Բերք Գոռ իշխանին ընդունեց յուր
վրանում, բայց կարի սառնությամբ և
առնելով նրանից Հայոց թագավորի
նամակը, տվավ յուր դպրապետին՝
հրամայելով նրան կարդալ ի լուր
Ափխազաց իշխանների:

Նամակի ընթերցանության
ժամանակ նա դեմքի վրա խաղացնում
էր արհամարհական ժպիտ, իսկ երբեմն
էլ հոնքերը պոստելով՝ պատրաստվում
էր կարծես շանթ ու կրակ թափելու:

Երբ դպրապետը հասավ
վերջաբանին, ուր Արասն ասում էր՝
«Հայերը կստիպեն քեզ հավիտյան

լոելու, եթե չես կամենալ հոժարությամբ
քո երկիրը վերադառնալ», Բերք
զայրույթից կատաղեց:

— Գնա՛ և ասա՛ քո թագավորին,-
որոտաց դեպի Գոռը, — որ ես կարևոր
չեմ համարում բացատրել նրան, թե ի՞նչ
պատճառով եմ յուր երկիրը մտել:
Այսքանը միայն կասեմ, որ ես լսե՛լ եմ
թե՛ նա նոր ու հոյակապ եկեղեցի է
կառուցել Կարսում և պատրաստվում է
նրա օծման նավակատիքը կատարել:
Ասա՛, որ ես եկել եմ այդ եկեղեցին
Վրաց ծեսով օծել տալու և մինչև որ ես
շմտնեմ Կարս, նա շպիտի համարձակի
որևէ հանդես կատարել . . . — Շատ
բարի, Մեծազօր Թագավոր, մենք
ուրեմն կընդառաջենք քեզ ավելի
պատվով մեր մայրաքաղաքը տանելու
համար, — պատասխանեց Գոռը
հեղնությամբ և դուրս գալով թագավորի
վրանից, ժողովեց իսկույն յուր մարդիկը
և վերադառնավ Վանանդ:

Ներկայանալով Արքային՝ նա
հադորդեց նրան Ափխազաց թագավորի
պատասխանը, ընդսմին և պատմելով
յուր առաքելության
մանրամասնությունները:

Երբ թագավորը տեղեկացավ, նաև,
Գոռ իշխանի տված պատասխանի
մասին, ուրախությամբ բացականչեց .

— Կեցցե՛ս, իմ քաջ, դու
պատասխանել ես նրան այնպես,
ինչպես որ վայել է Հայոց արքայի
պատգամավորին և քաջ Սպարապետի
որդուն: Մենք ուրեմն կդիմավորենք այդ
զոռոզ թագավորին, և եթե Աստված

հաջողեն, կսովորեցնենք նրան Հայոց Եկեղեցին վրաց ծեսով օծելու Եղանակը:

Այսուհետև, թագավորը հայտնեց Սպարապետին յուր կամքը, որ Եր ճանապարհվել շուտով դեպի Գուգարք և թույլ չտալ Բերին առաջանալ մինչև Վանանդ:

Մարզպետունի իշխանը, որ մինչև որդու վերադարձն արդեն կազմել ու պատրաստել էր զորքը, երբ իմացավ Գոռից, որ Ափխազաց հետ միացած են նաև մի քանի Կովկասային ցեղեր, սուրհանդակ ուղարկեց Սյունյաց իշխաններին՝ շտապել իրանց զորքով դեպի Գուգարք: Իսկ ինքը յուր բանակը չորս զորավոր մասի բաժանելով՝ առաջինը հանձնեց Աշոտ Արքայորդուն, որ արդեն չափահաս երիտասարդ էր և ուզմական կրթություն ստացել էր իրանից, երկրորդը հանձնեց Գոռին. երրորդը՝ Վահրամ Սեպուհին, որ դեռ չէր դադարել ծերունի Սպարապետի համհարզը լինելուց, թեպետ տարիքով պակաս չէր նրանից, իսկ չորրորդին առաջնորդ Եղավ ինքը:

Աքաս թագավորը, չկամենալով միայնակ թողնել Սպարապետին, ինքը ևս միացավ նրա հետ՝ յուր Ռատանիկ զորախմբով:

Սակայն Ափխազաց թագավորը, չնայելով յուր սպառնական պատասխանին և ունեցած զորությանը, մի քայլ անգամ չէր առաջացել դեպի հարավ:

Նա դեռ բանակված էր Արտահանում: Եվ որովհետև իմացել էր,

որ Հայոց զորքերը ժողովում են Վանանդ, ուստի չեր վստահանում նույնիսկ Կուրն անցնել, որպեսզի հանկարծ ընդդիմության շհանդիպի: Նա սպասում էր դեռ տեսնել հակառակորդին, ծանոթանալ նրա զորության հետ և այնուհետև միայն յուր զորքերի շարժման եղանակը որոշել:

Մի քանի օրից հետ Հայոց բանակը մտավ Արտահան և սկսավ առաջանալ դեպի հյուսիս և հասնելով Ափխազաց գնդերին, բանակ դրավ նրանց հանդեպ, Կուր գետի ձախ ափին:

Գևորգ Սպարապետը թեպետ ծեր էր և Արքունիքում վարած խաղաղ կյանքի օրերում զգում էր իրան ուժազորկ, սակայն թշնամի Ափխազների բանակը տեսնելուն պես, կարծես նորեն երիտասարդացավ, նոր ոգի ու եռանդ ստացավ: Մի քանի ժամ հանգիստ առնելուց և զորքին էլ հանգիստ տալուց հետ, նա աշտանակեց յուր նժոյզը և ոսի հանելով զորքը, սկսավ նրա կազմվածը կարգավորել: Որովհետև կասկածում էր, թե զուցե Ափխազցիք աճականկալ հարձակում անեն իրանց վրա, հուսալով, թե այդպիսով կշփոթեն Հայոց հոգնած բանակը:

Այն մարդը, որ վերջին ժամանակները՝ միայն երդումից ազատվելու և Գառն մեջ թաղվելու վրա էր մտածում, հանկարծ մոռացավ ամեն բան, երբ հայրենիքի տոհմական թշնամու բանակը տեսավ: Նրան թվում էր թե՝ մահմեդական հազարացիներից ավելի զարշելի են քրիստոնյա դրացիները, որոնք ազահության և

անարգ շահասիրության պատճառով չեին խղճահարվում խաղաղակյաց մի ժողովրդի, կրոնակից մի դրացու անդորրությունը խանգարել, որոնք զալիս էին ավեր ու ապականություն սփոելու մի ազգի մեջ, որ յուր բյուրավոր նահատակների արյամբ զնել էր Արևելյան եկեղեցու փրկությունը և որի որդվոց անձնվիրությանն էին պարտական դրանք իրանց երկրների խաղաղությունը:

Վրեժխնդրության ոգին ծնունդ առավ այդ ծերունու մեջ, և նա ինքն իրան երդվեց. «Կա’մ մեռնել այդտեղ, կա’մ վերջնականապես ջախջախել այս հինավորց թշնամուն . . . »:

Եվ նա իզուր չէր այդ երդումը երդվում, նա զզում էր այդ վայրկենին, որ տարիքը իրանից ոչինչ չի պակսեցրել, որ նա այժմ էլ կարող է այնպես սուր շարժել, ինչպես առաջ, կամ նիզակով շամփրել նույնքան շեշտակի, որքան և յուր երեսնամյա հասակում: Եվ իրավ, այն միջոցին, որ նա կրակուտ նժույզի վրա նստած արշավում էր աջ ու ձախ և հրամաններ տալիս զորքին, նա կայտառ էր և աշխուժոտ, ինչպես մի երիտասարդ: Սայիտակ մազերն ու ալեզարդ մորուքը ոչ միայն չեին նվազեցնում սպարապետական արժանիքը, այլև կրկնապատկում էին, տալով նրա դեմքին մի առանձին վեհություն, իսկ զեն ու զարդին՝ ասպետական շուր: Եթք նա հրաման էր տալիս զորքին, նրա ձայնը դարձյալ որոտում էր ինչպես տասնյակ տարիներ առաջ, իսկ զորականն այդ ձայնին հնազանդվում էր կուրորեն, որովհետև

նա ոչ թե սիրում, այլ պաշտում էր յուր հինավորց զորապետին:

Առաջին օրը ևեթ Սպարապետն ու զորավարները ժողովվեցան թագավորի մոտ խորհուրդ անելու, թե ե՞րբ և ի՞նչ եղանակով սկսեն պատերազմը:

Մարգարետունի իշխանը, իբրև ամենից փորձառուն, խորհուրդ տվավ հարձակումն անել հենց այդ միևնույն զիշերը, կամ զոնե, լուսաբացին:

— Այդ կարևոր է նրա համար, — ասում էր իշխանը, — որ Ափխազցիք հուսալով, թե մենք դեռ հոգնած ենք, և, հետևապես, խոյս պիտի տանք ընդհարվելուց, անպատճաստ և անկարող կլինին մեզ դիմադրելու:

— Այդ միջոցը, գիտեմ, ամենահարմարն է թե թշնամուն շփոթելու և թե քիչ կորուստով հաղթություն ձեռք բերելու,-խոսեց թագավորը. — բայց ինչպե՞ս կարող ենք մեր հոգնած բանակը Կուր գետից անցնել, քանի որ դրա համար պատրաստություն չունինք:

— Այստեղ Կուր գետը խորություն չունի,-պատասխանեց Մարգարետունին, — որովհետև սա առաջին վտակն է, որ իշնում է Կարսա լեռներից: Այրուածին հեշտությամբ կարող է անցնել, իսկ հետևակները ափից միայն պիտի օգնեն:

— Ո՞վ պիտի առաջնորդե այրուածին, — հարցրեց թագավորը:

— Ես և Վահրամ սեպուհը, իսկ Արքայորդին և Գոռը կզործեն Արքայի

հրամանատարության ներքո, —
պատասխանեց Սպարապետը:

Թագավորը հարգելով իշխանի
առաջարկությունը, համաձայնվեցավ
նրա հետ, միայն պայմանով, որ
հարձակումն անեն ո՞չ թե զիշերը, այլ
լուսաբացին, որպեսզի հետևակների
աշխատությունը լս, որ նետաձգություն
պիտի լիներ, օգուտ բերե հեծյալներին:

Առավոտյան պահուն, երբ
Արույակը նոր էր բարձրանում
երկնակամարի վրա, իսկ լուսուն ելքը դեռ
որոշ չէր երևում, Հայոց բանակը ոչ
միայն ոտքի վրա էր, այլև
պատրաստվել էր հարձակումն սկսելու:

Արքայորդին ու Գոռը իրանց հատուկ
զնդերը կանգնեցրել էին Կուր գետի
ուղղությամբ՝ բանակատեղից մի
ասպարեզ հեռու, այնպես որ գտնվում
էին ափիսազցիների հանդեալ և այդ
կողմից էլ սպասում էին Սպարապետի
կողմից տրվելիք նշանին:

Իսկ Գևորգ Մարզպետունին,
վերցնելով յուր հետ հեծելազորը, անցել
էր Կուրի հանդիպակաց ափը: Եվ
որպեսզի յուր անցը ափիսազցիներից
շնշմարվի, նա հեռացել էր բանակից մի
քանի փարսախ և շրջան անելով՝ գետն
անցել:

Երբ Արևելքն սկսավ շառագունել,
Սպարապետը հրամայեց զորքին՝
արագացնել յուր ընթացքը:

Այդ ժամանակ Ափիսազաց
բանակում հանգստություն էր տիրում:
Թագավորն ու իշխանները դեռ քնած

Էին, իսկ զորքի մեծ մասը վրաններում փակված: Երբ լույսը բացվեցավ այնքան, որ կարելի էր գետի մյուս ափը նշմարել, պահակները տեսան, որ հայոց զնդերը շարեշար կանգնած են իրանց հանդեավ: Այս մասին նրանք տեղեկացրին գնդապետներին, որից և խկույն խլրտում ընկավ ափխազգիների մեջ: Վերջիններս, արդարև, մտադիր էին այդ օրն սեթ իրանց հարձակումն սկսել, բայց այդքան վաղ կռվելու վրա նրանք չէին մտածել: Չորապետը երկյուղ կրելով դարանակալ հարձակումից, իրամայեց զորքին զենքի դիմել խկույն:

Բայց նրանք դեռ այդ պատրաստության մեջ էին, երբ չայոց հեծելազորը, ինչպես հանկարծահաս մի փոթորիկ, որոտաձայն աղաղակով ընկավ նրանց վրա:

Ափխազգիք շփոթվելով դուրս թափվեցան վրաններից, խառնվեցան իրար և աշխատում էին ճակատ կազմել, բայց իզնիր: Նրանցից շատերը դեռ անզեն էին, ումանք կիսամերկ և քիչերը միայն զինավառյալ: Բացի այդ, զորքերի մի մասը խմբվում էր, իսկ մյուսը ցրվում, ըստ որում հայերը հարվածում էին սաստկությամբ՝ թույլ շտալով, որ նրանք միանան իրար հետ: Վրա հասնող իշխանների և մանավանդ զորապետների ձայներն ու խրախույսը ոզի տվին մի փոքր շփոթված զորականին և նրանք կարգի գալով՝ ճակատ կազմեցին: Հետզիետե հասան և նոր զինված խմբեր, որոնք միացան առաջիններին և սկսան քաջաբար դիմադրել հայերին: Այսուամենայնիվ, վերջինների թափն այնքան զորավոր էր,

որ ափխազգիք, չնայելով, որ կովում էին
հերոսաբար, բանակատեղը
պաշտպանել չկարողացան: Հայերը
նրանց դուրս քշեցին պատճեշներից և
կոհվը բորբոքեցին բաց դաշտի վրա:

Այդ ժամանակ ահա երևաց Բեր
թագավորը՝ շրջապատված
հսկայակերպ թիկնապահներով և
սկսավ խրախույս կարդալ յուր
զորականին: Վերջինս թեպետ
բավական վերջուտնել էր, սակայն ոգի
առավ թագավորի ձայնից և սկսավ նոր
ուժով խիզախել թշնամու դեմ:

Բայց որովհետև հայերը մղել էին
նրանց դեպի Կուրի ափը, որպեսզի
իրանց նետաձիգներին մոտեցնեն, ուստի
հենց այդ վայրկենին Էլ հայ
հետևակները սկսան իրենց նետերը
տեղալ և այն՝ այնպես սաստիկ, որ
ափխազգիք մի վայրկյան մնացին
շվարած: Նրանք չգիտեին հեծելազորի՝
հետ կովեն, թե՛ նետաձիգների դեմ
պաշտպանվեն, որոնք ժամանակ չեն
տալիս իրանց, մինչև անզամ,
վահանափակ կազմելու:

Վերջապես, չնայելով իրանց
հերոսական դիմադրության,
ափխազգիք տեսան, որ չպիտի
կարողանան հետ մղել հայերին, և
մանավանդ թե՛ երկար դիմադրել երկու
կողմի հարձակման, ուստի ձգեցին
ճակատը և սկսան փախչել: Ոչ
թագավորի հրամանները և ոչ
զորապետի խրախույսը այլևս
չկարացին հետ դարձնել զորականին,
որին հալածում էր թշնամու բերած
սարսափը:

Հայերն աղաղակելով ընկան նրանց ետևից: Այդ տեսնելով մյուս ափի հետևակները, խուժեցին դեպի գետի ծանծաղութը, որի ջուրը նվազ էր և հանդիպակաց ափը եղնելով սկսան իրանք ևս հալածել փախչողներին:

Թշնամուն բավական հեռու քշելուց և նրա գնդերը ցիրուցան անելուց հետո՝ հայերը վերադարձան, ժողովելով ափխազցիների կապուտն ու կողոպուտը և հաղթանակով իրանց բանակը մտան:

Նոյն օրը Սպարապետը սուրբանդակ դրկեց Սյունիք, որպեսզի այս հաղթության լուրը Սիսական իշխաններին հաղորդելով՝ միևնույն ժամանակ հայտնե նրանց՝ զորքերն իզուր տեղը շհանել Սյունիքից: Բայց սուրբանդակն այդ զորքերին հանդիպեց ճանապարհի վրա, հենց Արտահանի սահմանի մոտ: Սահակ և Բարգեն իշխանները, որոնք իրանց երախտապարտ էին համարում Աքաս թագավորին, ցանկացան ներկայանալ նրան և անձամբ շնորհավորել յուր հաղթությունը:

Այդ պատճառով նրանք առաջացան դեպի Արտահան՝ իրանց հետ բերելով նաև իրանց զորքերը:

Արքայական բանակը, որն արդեն ուրախության մեջ էր, Սիսական իշխանների և նրանց գնդերի գալստյամբ ավելի ուրախացավ: Երկու օր շարունակ տոն էին կատարում նրանք, խրախճություններ էին անում և իրանք իրանց տվել էին զվարճության, չկասկածելով բնավ թե ափխազցիք

կարող են վերադառնալ կամ անակնկալ հարձակումն անել իրանց վրա:

Բայց հենց առավոտյան միևնույն պահուն, որ հայերը հարձակվել էին իրանց հակառակորդների վրա, հասան ափխազգիք:

Բեր թագավորը, որ չէր կարողացել տանել յուր պարտության անարգանքը, նորեն համախմբել էր զորքը, զեղեցկապես զինավառել նրան և բերել հաղթողների դեմ: Գիշերանց Կուր գետն անցնելով՝ նրանք մոտեցան հայերին հենց առավոտյան աղոթքի ժամանակ: Եվ եթե լոռությամբ հարձակվեին նրանց վրա՝ մեծ կոտորած պիտի անեին: Բայց Ափխազաց թագավորը կամենալով սարափահար անել թշնամուն, հրամայեց հարձակվել՝ փողեր հնչեցնելով:

Այդ անակնկալ ձայները, արդարե, թունդ հանեցին հայ զորաց սրտերը, որովհետև անպատրաստ էին. բայց միևնույն ժամանակ զգուշացրին նրանց՝ շենել վրաններից առանց գենքերի:

Չորավարները, սակայն, դուրս վագեցին սի ակնթարթում և պահակախմբե րի գլուխն անցնելով՝ դիմեցին դեպի պատնիշապատը՝ թշնամու առաջն առնելու համար: Իսկ Սպարապետը յուր նժույգն աշտանակելով՝ սլացավ դեպի հեծելազորը, հետևակախմբերը և առանց շփոթվելով՝ սկսավ կարգի բերել նրանց, խրախուսել խուճապող զորականին և արգելել խոնվողների շփոթությունը:

Մինչ այս, մինչ այն, ափխազգիները քանակետով փակեցին և բարձրագոշ աղաղակով սկսան զեռալ այս ու այն կողմը: Նրանց մի մասը ելավ ցցապատ պատճենների վրա և սկսավ այդտեղից վանել պահակներին, իսկ մյուսը՝ շրջապատեց վրանների հրապարակը:

Հայերը թեպետ արդեն զինավառ՝ բայց փակված էին թշնամիներով, այսուամենայնիվ Սպարապետի խրախույսը առաջ մղեց նրանց և մի քանի կետերի վրա սկսավ կատաղի զիմանարտ: Ափխազգիները մտածել էին զինաթափ անել հայերին. և հենց այդ պատճառով աշխատում էին շարունակ հետ մղել նրանց դեպի վրանները: Հայերը, ընդհակառակը, շանք էին անում Ափխազաց գնդերը ճեղքելու: Այս պատճառով ընդհարումը գնալով սաստկացավ և երկու կողմերն սկսան կովել սաստկությամբ, առանց մինը մյուսին մի քայլ տեղի տալու:

Աբաս թագավորը, որ վստահ էր Սպարապետի փորձառության վրա և րոպե առ րոպե սպասում էր թե՛ պիտի հաջողե նա թշնամու շղթան պատառելու և նրան դեպի դաշտը վանելու, տեսավ, որ ափխազգիք հետզիետե զորանում են, իսկ հայերը, ընդհակառակն, հետ մղվում դեպի վրանները, շտապեց, զրահն ու զենքերը հազավ, ամեհի նժույզն աշտանակեց և փայլուն սուրը մերկանալով՝ դիմեց դեպի թշնամին .

— Օ՛ն, հառա՛ջ, քաջերս, — որոտաց նա և Արքայի ձայնը ցնցեց հայերին: Մարտիկները, տեսնելով որ թագավորն ինքը աշակում է իրանց, կովելով հասարակ զորականի շարքում, նոր ոգի

առան և ուժգին թափով ընկան թշնամիների վրա: Թագավորի սուրբ ճանապարհ քացավ նրանց համար և Ափխազաց քաջերը հետ մղվեցան մի վայրկյան:

Բայց որովհետև ընդհարումը կենտրոնացած էր բանակատեղում, ուր հայերը շարժվելու ազատություն չունեին, ուստի հույս էլ չկար, թե նրանք կարող են դուրս վանել թշնամուն: Բայց մի հանգամանք հաջողեց նրանց գործը:

Սիսական իշխանները, որոնք իրանց գորքերով բանակած էին մի ասպարեզ հեռու՝ իմանալով ափխազցիների անակնկալ վերադարձը և Արքայական բանակի վրա արած հարձակումը, պատրաստեցին իսկույն իրենց գորքերը և երկու մասի բաժանելով նրանց, ընկան թշնամու վրա երկու հակառակ կողմերից և սկսան սաստկապես հարվածել նրանց:

Ափխազցիք ստիպվեցան կովել նոր ուժերի դեմ և այն՝ իրանց միությունը մի քանի տեղ բաժանելով: Այդ պատճառ եղավ, որ զանազան կետերում նրանք սկսան վերջունել: Եվ, ապա, հետզիետե դուրս մղվեցան դեպի դաշտը: Այդպիսով հաջողության աստղը չայց կողմը թերվեցավ, և, նրանք ուժգին թափով ընկան հակառակորդների վրա: Կոհվը բորբոքվեցավ ընդարձակ դաշտում և հետզիետե կատաղի կերպարանք առավ: Երկու կողմերն էլ խիզախում էին քաջությամբ, որովհետև յուրաքանչյուր կողմից կովում էր մի քազակոր, իսկ նրան հետևում էին քաջ գորավարներ, որոնք շարունակ գոչելով ու

խրախուսելով՝ իրանք էլ կովի դաշտում պտրում էին հակառակորդներ:

Բայց ուժգին ընդհարումը մեծ կոտորած պիտի աներ և հաղթությունը երկար անորոշ պիտի մնար, եթե չայց Սպարապետը՝ յուր զորքի ճակատագիրը որոշելու համար, իին պարթևական հնարագիտության շդիմեր: Նա հրամայեց Գոռին և Արքայորդուն փախուստ տալ նրանց նետաձիգ զնդերով և հրապուրել ափխազգիներին իրանց հետևելու:

Գոռն ու Արքայորդին հնչեցնել տվին փախուստի պայմանական փողը և հայց նետաձիգ զնդերն սկսան արագությամբ փախչել:

Ափխազաց հեծելազորը հաղթական աղաղակով ընկավ նրանց ետևից և բուն բանակից բաժանվելով՝ սկսավ հալածել փախչող հայերին:

Այն ժամանակ կովող Հայերն ընկան մնացորդ ափխազգիների վրա և ուժգին թափով հետ մղեցին նրանց դեպի Կուրի ավել:

Իսկ փախչող հայ զնդերը երբ տեսան, թե հետամուտներին բաժանել են բանակից և բավական հեռացել, հետ դարձան մի ակնթարթում և սկսան նետերի տարափ տեղալ նրանց վրա:

Այս հնարը, որին վաղուց վարժված էին Հայերը, շվարեցրին Ափխազգիներին: Նրանք տեսան, որ շարաշար խարվել են: Եվ որովհետև ոչ նետերի դեմ կարող էին զնալ և ոչ էլ նորեն իրանց բանակը դառնալ, ըստ

որում հայերը փակել էին ճանապարհը, այդ պատճառով ազատության միակ ելքը փախուստի մեջ գտան:

Միևնույն ձևով սկսան վերջունել նաև գետափում կովողները, կամենալով իրանց ուժերը ժողովել մյուս ափի վրա: Այդ պատճառով նրանք ճակատը ձգելով գունդագունդ դեպի գետը խուժեցին: Բայց հայերը նրանց միջոց շտվին փախչելու:

Շարունակելով իրանց շարդը, նրանք հետամուտ եղան Ավխազներին՝ նույնիսկ մինչև գետի ալիքները և սրից ազատվածներնին սկսան խեղդել շրերի մեջ: Գետափը դիակներով ծածկվեցավ, իսկ Կուրի ջուրը արյան գույն առավ:

Բեր թագավորը, որ դեռ մի խումբ քաջերի գլուխ անցած կովում էր կատաղությամբ, տեսնելով յուր զորքի տկարանալն ու վերջունելը, ինքը ևս որոշեց փախուստ տալ ճակատից, որովհետև համառելն այլս անօգուտ էր. բայց նրան շրջապատեց Վահրամ սեպուիհի գունդը:

Տեսնելով սպառնացող վտանգը, Բերը մոնչաց ինչպես առյուծ և ահագին սուրը տատանելով՝ սկսավ հարվածել աջ ու ձախ և ճանապարհ բանալ յուր համար: Նրան հետևեցին յուր հուժկու թիկնապահները: Բայց շրջապատողները վանանդացիք էին, հսկայակերպ ու կատաղի, իսկ նրանց հրամայողը՝ Վահրամ սեպուիհը, այդ պատճառով Բերը հառաչել շկարողացավ:

Սկսավ կատաղի դիմամարտ: Մրերը փայլում և հարվածում էին, նիզակները ճոճում ու շամփրում, ընկած քաշերին հաջորդում էին քաշագոյնները . և սակայն Ափխազաց թագավորը դեռ կանգուն էր իբրև քարաժայո: Փոքր մի ևս և նա պիտի պատառեր վանանդացիների շղթան . . . Բայց հենց այդ միջոցին որոտընդոստ թափով վրա իջավ Վահրամ Մեպուիի լախտը և հսկա թագավորին ամենի ձիու վրայից գլորեց գետին:

Բերը նորից վեր թռավ, փորձ փորձեց յուր նժույզն աշտանակել, քայց շրջապատող քաշերը բռնեցին նրան, կապտեցին ահավոր սուրը և քաշ տվին իրան դեպի վրանափակը: Նրա թախտին հանդիպեցին նաև նրա թիկնապահները:

Թագավորի գերվիլն իբրև շանթ հարվածեց մնացորդ ափխազցիներին: Առանց այլս հապաղելու կամ դիմադրել փորձելու, ձգեցին նրանք կովի ճակատը և ցրվեցան աջ ու ձախ, աշխատելով մի վայրկյան առաջ ազատել իրանց կյանքը վրեժխնդիր թշնամու սրից:

Այսուամենայնիվ հայերը հալածեցին փախչողներին և նրանցից շատերին անխնա կոտորեցին, ըստ որում հավատում էին թե՛ որքան քիչ լինի թշնամիների թիվը, այնքան ավելի հանգիստ կլինի Հայրենիքը, ապա վերդառնալով ճակատի տեղը, նրանք ժողովեցին ընծաների կողոպուտը և ուրախ սրտով դեպի բանակատեղը դարձան:

ԳԱՆՈՒՊ Մարզպետունի՝

← Ը-
Տասն և
հինգ
տասնութիւն
հետու

**Թ - Վերջին
թշնամու
վախճանը**

Ժ-
Հեղոսի
վախճանը
→

Սուրացան

Թ- ՎԵՐՋԻՆ ԹՇՆԱՄՈՒ ՎԱԽՃԱՆԸ

Հետևյալ առավոտ թագավորը զորահանդես արավ իմանալու համար թե՝ ի՞նչ զնով է ձեռք բերել յուր մեծ հաղթությունը, որի պսակն էր թշնամի թագավորի ձերբակալումը։ Եվ նա տիսրությամբ տեսավ, որ մի քանի ժամվա համառ ու կատաղի ընդհարումը կորզել է իրանից մոտ հինգ հարյուր զինվոր։

Եվ թեավետ թշնամու կորուստը քառապատիկ ավելի էր, քայց նա դրանով չմխիթարվեցավ, որովհետև ուրիշի զյանը չէր կարող յուր վնասը ծածկել։

Նա իրամայեց բերել յուր առաջ Ափխազաց թագավորին, որի պահպանության հսկում էին վանանդացիները։

Արքայական վրանի շուրջը գտնվող լնդարձակ դաշտի վրա՝ շարեշար կանգնած էին Հայոց զորքերը, որոնց թիվը հասնում էր մի քանի հազարի: Վրանի աջ կողմը բռնել էին Դրանիկները, իսկ ձախը՝ Ազատաց գունդը: Դրանց հետևում էին Սեպուհ կոչվածները ապա՝ Արարատյան, Բասենյան, Միսական, Ուտիացի, Տայեցի և այլ գնդերը, որոնցից հետևակները՝ առաջին, իսկ հեծյալները՝ վերջին շարքերում. բոլորն եւ սպառազինված: Դրանցից ամեն մեկի առաջ կանգնած էր յուր գնդապետը զրահազգեստ և տոնական զեն ու զարդով:

Արքային, որ կանգնած էր վրանի առաջ, շրջապատել էին Սպարապետը, Արքայորդին, Վահրամ Սեպուհը, Սյունյաց իշխանները և Ոստանիկ թիկնապահները: Դրանք բոլորը սպասում էին գերի թագավորին, որի հետ պիտի խոսեր արքան:

Եվ ահա բանակի վերջում երևաց Գոռ իշխանը, որ նժոյզի վրա նստած և սուսերամերկ առաջնորդում էր շղթայակապ թագավորին: Նրա հետ էին նաև յուր իշխանները, իսկ դրանց բոլորին շրջապատել էին նիզակավոր Վանանդացիք:

Գերի թագավորին անցկացրին զորքերի երկար շարքերից և քերին կանգնեցրին Արքայի առաջ:

— Ողջո՞յն քեզ, Ափխազաց դյուցազն, — խոսեց Աքասը խաղաղ ձայնով:

— Ողջո՞յն, քեռայր, —
պատասխանեց Բերբ, հպարտ
նայվածքով:

— Քեռա՞յր . . . մի՞թե այդ անունն
ես տալիս ինձ, հարցրեց թագավորը:

— Այն’:

— Բայց քեզ հետ խոսում է քեզ
հաղթող թագավորը . . .

— Նա իմ ժառանգության
հակառակիչն է, և ուրիշ ոչինչ, —
ընդհատեց Բերբ հանդգնորեն:

— Կարծում էի թե՝ քո մեջ կգտնեմ մի
ընկճված հոգի և զղացող սիրտ,-
նկատեց թագավորը ծանրությամբ. —
կարծում էի թե՝ պիտի խոնարհիս և
ներում խնդրես այն շարյաց համար, որ
հասուցիր ինձ և այն վնասուն, որ
պատճառեցիր թե՝ քո բանակին և թե՝ իմ
զորքին, անիրավաբար և անխղճորեն
կոտորել տալով հազարավոր հոգիք,
որոնցից մինչ՝ գեթ մի անդամը՝ դու
ստեղծելու կարողություն չունիս . . .
բայց դու տակավին անզենջ ես և
անդարձ և խոսում ես ինձ հետ նույն
հանդուզն լեզվով, որով խոսել էիր իմ
պատգամավորի հետ: Արդյոք
ձանձրացե՞լ ես կյանքից և մա՞հ ես
պտրում, թե՝ ում հետ խոսիլդ ես
անգիտանում:

— Կյանքից չեր կարող ձանձրանալ
Ափխազիո թագավորը, որ իշխում էր
ընդարձակ երկրների վրա, որ ուներ
հարստություն, փառավոր ապարանքներ
և գեղանի հարճեր . . . այդ պիտի
զիտենա իմ քեռայրը: Իսկ թե ու՞մ հետ

Եմ խոսում, այդ էլ չեմ անգիտանում: Դու Հայոց Արքան ես, այո՛, և հաղթել ես Ավիսազցիներին ու գերել նրանց քաջ քագավորին . այդ մեծ փառք է քեզ համար, խոստովանում եմ . բայց ես այդ փառքը չեմ կրկնապատկի՝ քո առաջ խոնարհելով և ներումն հայցելով: Շղթաները թող իմ ոտքերը կապեն, բայց իմ սեզ հոգին նվաճել չեն կարող: Ես քո թշնամիդ եմ և թշնամիդ էլ կմնամ. մի կարծիք թե անհաջողությունը կստիպ ինձ երքսիցե իմ գլուխը խոնարհելու:

— Եթե այդպես է, ես ուրեմն կվարվեմ քեզ հետ ինչպես իմ թշնամու և ոչ աներձագի հետ. հպարտ եղիր այսուհետև, որքան կարող ես, բայց զիտցիր որ, այդ հպարտությունը չի պակասեցնի քո շղթաներից և ոչ մի օղակ և ոչ էլ իմ հարգանքը կավելացնե դեպի քեզ՝ իբրև դեպի ազատասեր մի քագավոր, ըստ որում ազատ հոգին չի բռնանալ ընկերոջ ազատության վրա: Բայց դու ոչ միայն այդ ձգտումն ունեցար, ոչ միայն իմ գավառները հափշտակեցիր և իմ ժողովրդի ազատությունը բռնաբարեցիր, այլև սպառնացիր՝ զալ և Հայոց եկեղեցին վրաց ծեսով օծել . . . Դու, ուրեմն ոչ թե ազատասեր քագավոր, այլ մի բռնավոր ես, և որ շարագույնն է՝ իմ զահի թշնամին: Իսկ աստված որովհետև հակառակ է բռնավորներին և կործանում է նրանց, ուստի քեզ էլ ահա մատնել է իմ ձեռքը: Ես կարող էի խնայել քեզ իբրև սոսկ բռնավորի . բայց իրավունք չունիմ խնայելու իբրև իմ հայրենիքի թշնամուն:

Այս ասելով՝ նա դիմեց Գոռին և հարեց.

— Դու խոստացել էիր, իշխան, առաջնորդել Բեր թագավորին մինչև մեր արքայանիստը: Կատարիր ուրեմն խոստումդ, և քող այդ քաջը սովորեցնե մեզ այնտեղ՝ թե ինչպես պետք է Հայոց եկեղեցին վրաց ծեսով օժել:

Այս ասելով թագավորը դարձավ վրանը, առանց այլս Բերի երեսին նայելու. իսկ վանանդացիները վերադարձրին գերիներին դեպի իրանց կայանը:

Մի քանի օրից հետ արքայանիստ Կարսը տոնական կերպարանք առավ: Նրա բազմաթիվ շինությունները, իշխանական ապարանքները, սարավույթները և մինչև անգամ բուրգերն ու մարտկոցները զարդարվել են գույնզգույն գորգերով, վառերով ու դրոշներով: Քաղաքի դռներից սկսած մինչև Արքայական ապարանքը՝ մի քանի տեղ կանգնացրել են հաղթական կամարներ՝ դալար ոստերից հյուսած և ծաղիկներով ու նշաններով զարդարած: Փողոցների մեջ և հրապարակների շուրջը պատրաստել են խարույկներ՝ զիշերային լուսավառության համար: Իսկ անցուղարձի ճանապարհները լցվել են ժողովուրդով, շարժումը մեծացել էր, և շշուկն ու ժխորը տիրել ամեն տեղ: Տանիքների պատշզամբների և դեպի փողոցները բացվող պատուհանների վրա խոնվել են կանայք ու աղջկերք, որոնք դրսում պտտվելու սովորություն չունեին և հետաքրքիր աշքերով ու անհամբերությամբ նայում են դեպի հեռավոր շրջակաները:

Դրանք բոլորն էլ պատրաստվել էին մի փառավոր և հայ մարդու սրտին ուրախություն քերող դեպքի հանդիսատես լինելու: -Դա Աքաս Արքայի և յուր քաջերի զորաց հաղթական վերադարձն էր:

Կարսի ժողովրդյան մեծագույն մասը քաղաքից ելնելով՝ գունդագունդ դիմում էր դեպի Արքունական պողոտամ՝ ժամ առաջ ողջունելու հաղթողների վերադարձը: Շատերն էլ խմբվել էին քաղաքից դուրս գտնվող պատմեշների շուրջը և կամ քարձրացել հանդիպակաց քլուրների վրա՝ անցնող զորահանդեսը ավելի լավ դիտելու համար:

Հայոց հաղթության և Ափխազաց քազավորի ու նրա իշխանների գերվելու լուրը հասել էր քաղաք Երկու օր առաջ և ամենքին լցրել ուրախությամբ, ամենքի մեջ վառել հետաքրքրություն՝ մի վայրկյան առաջ տեսնելու այն ամբարտավան քազավորին, որ սպառնացել էր՝ մտնել Կարս և Արքայաշեն եկեղեցին վրաց ծեսով օծել:

Այժմ ահա նա գալիս էր: Պետք էր, ուրեմն, տեսնել թե ի՞նչ եղանակով է նա մտնում քաղաք, արդյո՞ք իբր քազավոր, թե՞ իբրև գերի... Պետք էր տեսնել թե՝ ի՞նչ պատկեր ունի նա, ի՞նչ հասակ, ի՞նչ դեմք, ի՞նչ հայացք... Չե՞ որ այս ամենը ժողովրդի հետաքրքրությունը գրգռող քաներ էին:

Եվ ահա, վերջապես, լսվեցան գալարափողերի ձայները և երևաց հառաջապահ զնդերի դրոշակը: Ժողովուրդը, կարծես, մի աճերևույթ զորությունից մղված՝ միահամուռ

կերպով հորդան տվավ առաջ և ուրախության աղաղակներով օդը թնդացրեց: Հետզիետե երևացին և հետևակ խմբերը, ապա և հեծելազորը, որոնք տակավ առ տակավ հառաջանալով՝ Կարսի արևելյան դաշտահովիտը լցրին բազմամբոխ մարդկությամբ:

Քաղաքի սահմանին մոտենալուց ժողովուրդն արդեն զորախմբերը շրջապատեց, չկամենալով, կարծես, ճանապարհ տալ նրան: Երբ հառաջապահ գնդերն անցան և երևաց Արքունական դրոշակը, կեցցեների որոտընդուտ աղաղակն օդը թնդացրեց: Մի փոքր հետո երևաց և ինքը թագավորը, սեղ և վեհաշուր, հազած ոսկեփայլ զրահներ և ծածկված նույնպիսի սաղավարտով, որի ձյունաթռոյր ցցունքը ծածանում էր աջ ու ձախ և հովանավորում ոսկեձոյլ արծվին, որ զարդարում էր նրա ճակատը: Նա նստած էր ոսկեսար նժոյզի վրա և շրջապատված ազատախումբ թիկնապահներով, որոնց զրահներն ու ասպազենք փայլփլում էին արևի առաջ: Մոտենալով աջ ու ձախ ծովացած և հետզիետե աճող ժողովորդին, որ որոտաձայն կեցցեներով յուր զալուստն էր ողջունում, նա քաղցրահայաց ու սիրաժպիտ պատասխանում էր նրանց՝ զիսի շարժումով:

Թագավորից հետո զալիս էին Վանանդացի հետևակները, որոնք իրանց հետ բերում էին Բեր թագավորին և նրա իշխաններին, բոլորին էլ հետիոտն և շղթայակապ:

Ժողովուրդը նրանց տեսնելով ցնծության աղաղակ բարձրացրեց, իսկ ավելի եռանդուտներն սկսան ծաղրական բացականչություններ աճել: Սակայն Սպարապետը, որ հետևում էր Վանանդացիներին, ձեռքի շարժումով սաստեց ժողովրդին, և անախորժ բացականչությունները լոեցին:

Եթե բազավորը ներս մտավ քաղաքի դռնով՝ հայ հոգևորականությունը դիմավորեց նրան եկեղեցական բափորով և առաջնորդեց մինչև Մայր եկեղեցին: Իսկ զորքերը հետզհետեւ ներս զալով՝ լցրին քաղաքի փողոցներն ու հրապարակները, հանդիպելով ամեն տեղ սրտագին ընդունելության, որ տղամարդիկ արտահայտում էին բարձրագոշ կեցցեներով և ցնծության աղաղակներով, իսկ կանայք՝ տների բարձունքից ծաղկներ և կանաչ ոստեր ցրվելով:

Գորգենդուխտ թագուհին սպասում էր թագավորին Մայր եկեղեցում: Նրան շրջապատել էին պալատական տիկնայք ու իշխանուհիները: Այդտեղ ամենքի սիրտն էլ ուրախ և երեսները ժպտում էր: Տխուր էր միայն թագուհին, որովհետև տեղի ունեցող հանդեսը, հայ ժողովրդի ողբերգությունը և դրսից լսվող ցնծության աղաղակները յուր հայրենի երկրին, յուր հարազատ եղբայրը հասած դժբախտության համար էր լինում: Ինչպես կարող էր նա այդ բոպեհին ուրախանալ, քանի որ գիտեր թե յուր հայրենիքում ժողովուրդը սպում է:

Այսուամենայնիվ, իբրև Հայոց գահի թագուհի, նա պարտավոր էր ծածկել յուր տիսրությունը, երևալ ժողովրդին . . .

և եթե շուրախանար իսկ, շպիտի խանգարեր ուրիշների ուրախությունը: Եվ այդ ամենից ծանր դրությունն էր: Դշխոյական պարտավորությունը բռնանում էր նրա քնական զգացմունքների վրա, թագուհին հրամայում էր քրոջ՝ մոռանալ եղբոր դժբախտությունը և հրճվել ամուսնու և թագավորի տարած հաղթանակով... Եվ միայն կնոջ սիրտը, որին քնությունն ավելի ճկունություն է տվել, կարող էր տանել այդպիսի վիշտը՝ կամ ծածկել նրան ժպտի շողերով...

Երբ թագավորն Սպարապետի, արքայազն դրանիկների և հետևող իշխանների հետ մտավ եկեղեցի և հոգևորականաց դասը զոհաբանական մաղթանքը կատարեց, թագուհին մոտեցավ Արքային և շնորհավորեց նրան Հայոց քանակի հաղթությունը:

Թագավորը, որ խանդակաթ էր դեպի թագուհին, կարդաց նրա աշքերի մեջ հայտնի վշտից առաջացած տխրությունը և ասաց.

— Վկա է աստված և այս սուրբ Եկեղեցին, որ Հայոց քանակը արդարությամբ է գործել: Բեր եղբայրդ սպառնում էր իմ զահին և Հայրենիքի ազատության, իսկ Հայոց քաշերը պաշտպանեցին այդ զանձերը, որովհետև իրանք ձեռք են բերել նրանց քանկ զոհաբերության գնով:

— Նա՛, որ սպառնում էր քո զահին ու Հայրենիքին, չի կարող իմ եղբայրը լինել, — ասաց թագուհին հանդիսաբար:

— Եվ եթե Աստված չարաշար պատժե նրան, դու չպիտի տխրես, — հարեց թագավորը, — որովհետև նա արդարությամբ է հատուցանում:

Այդ խոսքերը դող հանեցին թագուհու սիրտը. նա զգաց, որ մի ինչ որ նոր դժբախտություն պիտի հասնե եղբորը, սակայն շրջապատող պալատականների, իշխանների և իշխանուհինների ներկայությամբ չկարողացավ հարցնել ոչինչ:

Բայց երբ կարգապետից իմացավ, որ թագավորը յուր հետևորդներով և Առաքելոց եկեղեցին պիտի գնա, իսկ նրանք վերադառնան պալատ, կանչեց յուր մոտ Գոհար իշխանուհուն և շշնջալով ասաց նրան.

— Իմացիր Սպարապետից, թե ո՞ւր քողեցին եղբորս . . .

— Նա այստեղ քաղաքումն է, — պատասխանեց Գոհարը:

— Գիտեմ, բայց որտե՞ղ է քանտարկված:

— Ասում են, թե նրան ս. Առաքելոցն տարան:

— Ս. Առաքելո՞ց և ինչո՞ւ համար, — հարցրեց թագուհին վախեցած:

— Չգիտեմ . . .

— Հարցրու ուրեմն Սպարապետին, իմացիր, ի՞նչ պիտի անեն նրան. Արքայի խոսքերը լավ բան չեն գուշակում . . . ես վախենում եմ. սիրտս ճմլվում է . . . Գնա՛, իշխանուհի, գնա՛

տեղեկացիր, եթե մի դժբախտ որոշում են արել, ապա պիտի աշխատենք արգելել . . .

— Իսկոյն, մեծափառ թագուհի, — ասաց իշխանուհին և դիմեց դեպի Գոռը՝ որպեսզի նրա միջոցով տեսնվի ամուսնու հետ:

Թագուհու և պալատական տիկնանց դեսպաներն արդեն հեռանում էին եկեղեցուց, երբ վերջապես Գոհար իշխանուհուն հաջողվեցավ տեսնվիլ Սպարապետի հետ:

— Ո՞ր տարան Բերին, իշխան և ի՞նչ են ուզում անել նրան, — հարցրեց տիկինը:

— Ինչո՞ւ համար ես հարցնում, սիրելի իշխանուհի, — դարձավ Մարզպետունին կնոջը:

— Կամենում եմ իմանալ . . .

— Ուղարկեցինք ս. Առաքելոց եկեղեցին:

— Բայց ինչո՞ւ համար:

— Որպեսզի աղոթե այնտեղ:

— Աստված իմ, դու կատա՞կ ես անում, -բացականչեց իշխանուհին:

— Իսկ դո՞ւ:

— Ես լրջորեն եմ հարցնում:

— Եվ լավ բան չես անում, միթե չգիտե՞ս որ Մարզպետունի իշխանը՝ դեռ մինչև այսօր ոչ մի կին արարածի չի

հայտնել այն, ինչ որ պիտի
կատարեր . . .

Դու կարող ես հարցնել ինձ միայն
կատարվածի մասին:

— Բայց . . .

— Հա, ի՞նչ կա, խոսի՞ր:

— Թագուհին ինքն է կամենում այդ
իմանալ:

— Թագուհի՞ն . . . Օ, այդ շպետը է
ինձ հայտնեիր, ես արդեն գուշակում էի:
Բայց որ հայտնել ես, ես պարտավոր եմ
մի բանով պատասխանել: Գնա՛, ուրեմն,
և ասա նրան թե՛ պատերազմի դաշտում
մենք կորցրել ենք հինգ հարյուր քաջարի
զինվոր և նրանցից ոչ մեկի քույրը դեռ չի
եկել և հարցրել ինձանցից, թե ո՞ւր մնաց
յուր եղբայրը և ի՞նչ արինք նրան:

Այս ասելով Սպարապետը շուտ
եկավ և հեռացավ իշխանուհուց, առանց
այլս նոր հարցի սպասելու:

— Գիտեի, գուշակում էի . . . Հո չենք
կարող քրոջ սրտին հրամայել, որ
զգալուց դադարե . . . Չտապենք ուրեմն
քանի կանանց խարդավաճքը յուր գործը
չէ սկսել, — շշնչաց ինքն իրան
Սպարապետը և հետևելով
քագավորան, որ եկեղեցուց ելնելով՝
աշտանակում էր երիվարը, ինքը ևս
քոավ նժոյզի վրա և առաջ անցավ:

Բայց ի՞նչ պիտի անեին նրանք և .
Առաքելոց եկեղեցում: Մի քանի օր
առաջ, մինչդեռ զորքը քանակած էր
Արտահանում, քագավորը խորհրդի էր
հրավիրել իշխաններին որոշելու համար

թե՝ ի՞նչ պիտի անեն գերի ընկած
Բերին:

Իշխաններից մի քանիսը խորհուրդ
տվին՝ սպանել, մյուսները՝ բանտարկել,
իսկ Սպարապետը, որին շատ
նեղություններ էր պատճառել այդ
հինավորց թշնամին, պահանջեց, որ
կուրացնեն նրան:

Թագավորը, որ թագուհուն վիշտ
շպատճառելու համար՝ բանտարկելու
կողան էր, բայց, միևնույն ժամանակ,
թագմերախտ Սպարապետի պահանջը
մերժել չէր կամենում, ասաց նրան .

— Աչքերը կուրացնելը նույնպիսի
հանցանք է, որպիսին է և սպանությունը:
Եթե ես կուրացնեմ Բերին, այդ
հանցանքը քեզ վրա պիտի ծանրանա,
բայց ես չեմ կամենում, որ այդպիսի
լավագույն նպատակներիցդ մեկը մնա
անգործադիր:

— Ի՞նչ նպատակ, — հարցրեց
Սպարապետը զարմանալով:

— Դու գանկանում էիր երդումից
ազատվել և Գառնի՝ քո տունը
վերադառնալ բայց գիտցիր, որ Բերին
կուրացնել տալուց հետո կաթողիկոսը չի
լուծի քո երդումը:

— Թող հավիտյան ես իմ տունը
չվերադառնամ, քող իմ ոսկորները
հայրենի հողի մեջ չթաղվին, միայն թե
Հայրենիքս այս դաժան թշնամուց
ազատվի, — բացականչեց
Մարզպետունին: -Եթե ես համոզված
լինեի թե՝ Բերը ազատություն գտնելուն
պես մեր սահմանները չպիտի խոռվե,

կխնդրեի ներել նրան: Բայց դա օձի սերունդ է և չի դադարիլ թունավորելուց, մինչև որ շջախչախավի: Եթե դու կարծում ես, թե բանտարկելով պիտի ազատվիս նրանից, սխալվում ես, որովհետև մենք չունենք մի բերդ, որի դռները կաշառներով չբացվին . . . Իսկ կաշառվող սինլքորներ ամեն տեղ կգտնվեն: Այդ մարդուն պետք է տանել Կարս, ցույց տալ նրան այն եկեղեցին, որ կամենում էր վրաց ծեսով օծել և ապա հենց այդ եկեղեցու առաջ էլ կուրացնել, որպեսզի թե՛ ինքը և թե՛ յուրայինները ճանաչեն Հայոց եկեղեցու զորությունը: Այս պատիժը, արդարն, խիստ է. բայց եթե Կայիափան անմեղ Հիսուսին սպանելու համար կարող էր ասել՝ «լավ է զի այր մի մեռանիցի ի վերայ ժողովրդեանս և մի՛ ամենայն ազգս կորիցէ», արդյոք նույն խոսքերը չե՞ն կարող կրկնել ես այս շարագործի նկատմամբ, որ հազարավոր զինվորների կորստյան պատճառ դարձավ . . . Որքան վնասներ է կրել մեր երկիրը դեռևս դրա հայր Գուրգեն իշխանից, և մինչդեռ նրա մահվամբ հույս Եինք տածում ազատվել հյուսիսային սահմանի մշտական թշնամուց, նրան հաջորդեց վատքարագույնը . . . Բայց աստված որ քաղցր աշքով է նայում մեզ վրա, ահա մատնել է նրան մեր ծեռը. Եթե մենք այժմ չկուրացնենք նրան, հետո նա ինքը մեզ կկուրացնե, նորեն մեր հայրենի երկիրը խոռվելով: Այն ժամանակ մեզ կանիծե մեր ժողովուրդը, կանիծեն և հոգիները այն զինվորների, որոնք զոհվեցան այդ ամբարտավանի քմահաճության . . .

Թագավորի վրա տպավորություն արին Սպարապետի խոսքերը և նա, չկարողանալով այլս դիմադրել նրա պահանջին, մանավաճար որ մյուս իշխաններն էլ համակերպել էին արդեն Մարզպետունուն, խոստացավ կուրացնել Բերին:

Բայց որովհետև Սպարապետը կասկածում էր, թե թագավորը Կարս վերադառնուց կարող է թագուիու թախանձանքներից հեշտությամբ հաղթահարվիր ուստի հրաման արավ, որ հենց Կարս մտնելու օրը որոշյալ պատիժը գործադրեն:

Եվ ահա այդ էր պատճառը, որ Բերին ուղարկել էին ս. Առաքելոց եկեղեցին և իրանք էլ աճապարում էին այնտեղ:

Երբ թագավորը յուր հետևորդներով հասավ նորակառույց տաճարը, այդտեղ արդեն ժողովված էր հանդիսատեսների մեծ քազմություն: Այդտեղ էր և Բերը՝ իր զերված իշխաններով, որոնց բոլորին դարձյալ հսկում էին նիզակավոր Վանանդացիք:

Թագավորը, որ կարծես խուսափել էր թագուիու աշքից, որպեսզի կարելույն չափ փութով յուր խոստումը կատարե, ըստ որում վախենում էր՝ թե զուցե ուշացնելով՝ ստիպված լինի հետո դրժել խոստմանը, ձիուց իշնելուն պես մոտեցավ Բերին և բռնելով նրա ձեռքից, ասաց,

— Արի, տես այն եկեղեցին, որ կամենում էիր վրաց ծիսով օծել . . .

Այս ասելով նա ներս մտցրեց Բեր թագավորին յուրաշեն տաճարը և ցույց տալով նրան նրա ներքին գեղեցկությունը, շարունակեց .

— Տես, որքա՞ն գեղեցիկ է: Նա շինված է քառարևի, բաժանված է տասներկու երեսների: Նրանցից ամեն մինի վրա նկարված է Առաքյալներից մինի պատկերը, այն Առաքյալների, որոնցից և ոչ մինը ոտք չէ դրել քո երկիրը քրիստոնեություն քարոզելու համար: Նայի՛ր զմբեթին . որքա՞ն բարձր է և գեղեցիկ: Նա կանգնած է անսյուն կամարների վրա: Նայի՛ր նույնպես խորանին, նրա բարձրադիր քեմին, որ չի նմանում Վրաց ցածուն քեմերին, ուրեմն չի կարող Վրաց ծեսով օծվել: Նայի՛ր, տե՛ս բաց աչքերով, որովհետև այլս չպիտի տեսնես նրան:

Այս ասելով թագավորը դուրս հանեց Բերին, և ցույց տալով նրան եկեղեցու արտաքինը՝ ասաց .

— Տեսն՞ւմ ես, տաճարն արդեն պատրաստ է, մենք պետք է նրա նավակատիքը կատարեինք, բայց դու մեզ խանգարեցիր, որովհետև ցանկանում էիր քո ծեսով օծել նրան: Այդ, իհարկե, Աստված չհաջողեց քեզ, ըստ որում նա հակառակ է ամբարտավաններին: Բայց մեր եկեղեցու օծման դու կմասնակցես ուրիշ կերպ: Մենք սովորություն ունենք եկեղեցին օծելուց առաջ զոհ մատուցանել Աստծուն: Ահա զոհի այդ ողջակեզը դու կմատակարարես մեզ, որպեսզի գործած հանցանքդ մի փոքր քավես . . .

Այս խոսքերից հետ նա քողեց Բերին
և դառնալով Մարզպետունուն, ասաց .

— Սպարապե՛տ, ահա այն մարդը,
որ մաս պատճառեց քո հինգ հարյուր
քաջերին, տուր նրան այն պատիժը, որ
որոշել է ուզմական խորհուրդը:

Այս ասելով՝ թագավորն
աշտանակեց երիվարը և յուր
ազատախումբ թիկնապահներով
հեռացավ եկեղեցուց:

Սպարապետը մոտեցավ Բերին, որ
արդեն ընկճած և վշտահար նայում էր
յուր շուրջը և ասաց .

— Օրենքներ կան աշխարհում, ով
Ափխազաց թագավոր, որոնք ծառայում
են հասարակաց բարուն և
երշանկության, այդ օրենքներն
անարգողին՝ պատիժ է հասնում
երկնքից . . . Դու քո կյանքում շատ
այդպիսի օրենքներ ես ոտնահարել և
շատերի բարիքն ու երշանկությունը
կապտել: Արդ, եթե այսօր ծանրանա քո
վրա երկնային մի պատիժ, մի անիծիք
դու մեզ, այլ անիծիք նրան, որ պատճառ
դարձավ քո դժբախտության և որի
անունն է Բեր, անվանյալ՝ «Ափխազաց
թագավոր» . . .

Այդ ասելով՝ նա հրամայեց
դահճապետին՝ կատարել կանխավ
իրան արված պատվերը:

Վերջինս առաջնորդեց Բերին
մերձակա զնդանը, ուր և անմիջապես
նրա աչքերը փորեց:

Երբ Աքաս թագավորը հասավ պալատ, թագուիին, որ սրտատրով սպասում էր նրան, առաջ եկավ և հարցուեց.

— Ո՞ւր մնաց եղբայրս, Մեծափառ Տեր:

— Նրան քողեցինք յուր պատժարանում, — պատասխանեց թագավորը, աշխատելով խոյս տալ թագուին հայացքից:

— Ի՞նչ, պատժեցի՞ք ուրեմն նրան . . . — բացականչեց թագուիին սարսափելով:

— Կուրացրինք, — եղավ արքայի պատասխանը:

Թագուիին մի սուր ճիշ արձակեց և նվազելով ընկավ նաժիշտների գիրկը:

Անցավ մի շաբաթ: Ավիխազին ժողովուրդը և նրա իշխաններն իմացան իրանց թագավորի գլխին հասած չարիքը: Ուստի վերջիններս մեծամեծ ընծաներով եկան Աքաս արքայի մոտ և խնդրեցին իրանց կույր թագավորի և գերյալ իշխանների ազատությունը:

Աքասը ոչ միայն ծանր փրկանք նշանակեց դրա համար, այլև պահանջեց պատերազմական այն վնասը, որ Բերը յուր անխոհեմ քայլով պատճառել էր իրան:

Ավիխազ իշխանները կատարեցին Արքայի պահանջը, հատուցին նրան թե՛ որոշյալ փրկանքը և թե՛ ուզմական

վնասը և մշտական հաշտության դաշն կոելով նրա հետ, վերցրին կույր թագավորին ու գերյալ իշխաններին և դեպի իրանց երկիրը վերադարձան:

Այս հանգամանքը մի կողմից թագուհու վիշտը մեղմեց, ըստ որում եղբայրը՝ թեպետ կույր, այսուամենայնիվ, յուր աթոռը վերադարձավ, իսկ մյուս կողմից՝ արդյունք բերավ զանձարանին, լիովի ծածկելով պատերազմական վնասները:

Այսպիսով, ահա, վերջացավ Ցիկ-Ամրամի ստեղծած հյուսիսային սահմանի կնճիռը և Հայոց երկիրը՝ այդ կողմից ևս ապահովվելով, սկսավ վայելել երկարամյա խաղաղության արդյունքն ու բարիքները:

Գևորգ Մարգարետունի՝

← [Թ-](#)
[Վերջին](#)
[թշնամու](#)
[վախճանը](#)

Ժ - Հերոսի
Վախճանը

[Սույնացան](#)

Ժ ՀԵՐՈՍԻ ՎԱԽՃԱՆԸ

Աբաս թագավորն այնուհետև յուր ուշադրությունը նորեն յուր երկրի ներքին բարեկարգության վրա դարձրեց, աշխատելով ընդունին դաշնակից իշխանների հետ ունեցած բարեկամությունն ամրապնդել, իսկ դժգոհ իշխանների մտերմությունը վաստակել:

Այդ բանի համար հաջող առիթ եղավ յուր նորաշեն կաթողիկեի նավակատյաց հանդեսը, որ նա կատարեց 943 թվականի աշնանը:

Այդ հանդեսին, թագավորի հրավիրանոք, ներկա եղան՝ Անանիա կաթողիկոսը, որ նոր էր Աղթամարա աթոռը թարձրացել, չայաստանի նախազահ եպիսկոպոսները, Վասպորականի թագավոր Աշոտ-Դերենիկը, Աղնայաց, Սուկաց և Տուրութերանի տերերը, Սյունյաց, Գուգարաց, Տայոց և այլ տեղերի

իշխանները, այլև Սահակ Սևադայի
Դավիթ որդին և ուրիշ շատ նշանավոր
մարդիկ ու աշխարհախումբ
բազմություն:

Այն բոլորի ներկայությամբ Կարսի
արքայաշեն կաթողիկեն օծելուց մի
քանի օր շարունակ շքեղ տոններ ու
հանդեսներ կատարելուց հետ,
Մարգարետունի Գևորգ իշխանի
առաջարկությամբ կազմվեցավ
հայկական իշխանապետությանց մի
ընդհանուր դաշնադրություն, որի
գորությամբ բոլոր հայ իշխանները,
նախարարները և քաջավորող տները՝
կապվում, միանում էին ի մի սիրտ և
հոգի և երդմամբ պարտավորվում, որ
հայրենիքի որևէ մի մասին վտանգ
սպառնացած դեպքում՝ ամենքը
միահամութ զինվին հակառակորդի դեմ
և պատրաստ լինին Արարատյան
նախազահ արքայի հրամանով
գործելու:

Այդ դաշնադրությունը կարդաց նոր
օծված կաթողիկեում ինքը Անանիա
կաթողիկոսը և նրան ստորագրեցին
Արարատյան ու Վասպուրականի
քաջավորները և բոլոր հայ իշխանները,
ընդ նմին և երդվելով՝ սուրբ և անխախտ
պահել այդ միությունը, որ պիտի
ծառայեր ընդհանուր հայրենիքի
գորացման և հայ ժողովրդի մշտական
բարօրության:

Աբաս քաջավորն այնուհետև
մեծագին ընծաներով պատվեց յուր
բարձրաստիճան հյուրերին, որոնք և
քաժանվեցան նրանից մտերմական
սիրով:

Բայց թագավորն իշխաններից մի քանիսին առանձին շնորհների արժանացրեց: Այսպես օրինակ, Աղձնյաց և Մոկաց տերերին, որոնք իրանց մշտապատրաստ զորքերով օգնում էին արքայական բանակին, նվիրեց նոր կալվածներ և տվավ իշխանապետության տիտղոս:

Սյունյաց հարազատներին, որոնք սկզբից մինչև վերջը հավատարիմ մնացին զահին, նվիրեց իրանց նահանգի սահմանակից մի քանի գավառներ:

Վահրամ Սեպուհին, որ Աշոտ արքայի ձախողակ օրերից արդեն միացել էր Մարզպետունու հետ և անձնվիրաբար մասնակցել նրա կրած նեղությանց, մղած կոհվներին և տարած հաղթանակներին, կարգեց լիազոր վերակացու Ռուսյաց և Աղվանից աշխարհների վրա, հատկացնելով նրան այն բոլոր արդյունքներն ու իրավունքները, որ վայելում էր Ցիկ-Ամրամը Աշոտ-Երկարի օրով:

Իսկ Սահակ Սևադայի որդուն, այն է՝ Դավիթ իշխանին, կարգեց նորեն Գարդմանա տեր, տալով նրան այդ երկրի իշխանությունը, որպեսզի այդպիսով՝ արքայական զահի դեմ ունեցած գժտությունը, որ սկսված էր Աշոտ Երկարի օրով, սեղտեղից վերացնելու:

Եվ որովհետև այդ միջոցներում Սահականույշ թագուհին Երազգավորսից քաշվել էր յուր հայրենի երկիրը՝ Գարդման, որպեսզի կյանքի մնացորդը յուր եղբոր հետ անցուցանե, ուստի Աքաս թագավորը՝ ի պատիվ

այրի թագուհու՝ նվիրեց նրա եղբորը նաև
Աղվանից երկրի մի քանի գավառները:

Գալով Գևորգ Մարզպետունուն,
թագավորը շգիտեր ի՞նչ արժանավոր
հաստուցումն անե այդ իշխանին, որի
անզուգական հայրենասիրությանն էր
պարտական ինքը՝ յուր գահի
հաստատությունը, իսկ հայրենիքը՝ յուր
բարօրությունը:

— Իմ բոլոր թագավորության մեջ
չկա այնպիսի մեծագին գանձ, որով
կարողանամ քո երախտիքը
փոխարինել, — ասաց նա մի օր
Մարզպետունուն յուր բոլոր իշխանների
ներկայությամբ. — Միակ և
արժանավոր պարզեց «Հայրենյաց
բարերարի» անունն է, որ այսօրվանից
ես տալիս եմ քեզ . . .

Այս ասելով թագավորը քոնեց
Մարզպետունու աջը և ջերմագին
համբուրեց: Ծերունի իշխանն
զգացվեցավ և զրկելով թագավորին,
համբուրեց նրա գլուխը և ասաց .

— Իմ վարձատրությունը ես ստացա
արդեն աստծուց, այդ այն է, որ տեսնում
եմ հայրենիքս խաղաղ ու երջանիկ,
արքայական գահը՝ ապահով, հայ
իշխանները՝ միաբան, թշնամիները՝
հալածական: Այժմ արդեն կարող եմ
հանգիստ սրտով ասել. «Արդ,
արձակյա զծառայս քո, տեր, զի տեսին
աչք իմ զփրկություն Խսրայելի . . .»:

Ի՞նչ էր անում այնուհետև
«Հայրենյաց բարերարը»:

Նա դարձյալ ապրում էր արքունիքում, իրավունք չտալով իրան վերադառնալ Գառնի, և հետզհետեւ զարդարվում ծերության ալիքներով:

Եվ թեպետ տակավին կրում էր արքայական զորաց սպարապետի կոշումը, այսուամենայնիվ, նրա պաշտոնը կատարում էր Գոռլ, իսկ ինքը վայելում էր անդորր հանգիստ, վերապահելով իրան «ընդհանուրի հոր» և բազմափորձ խորհրդականի անունն ու պարտավորությունները:

Արքունիքում նրան սիրում ու փայփայում էին՝ սկսած թագավորից մինչև վերջին դրանիկը, իսկ դրսում՝ պաշտում էր նրան ժողովուրդը: Գևորգ Մարզպետունու անունը նվիրական էր դարձել ժամանակակից հայի համար, և երբ նա դուրս էր ելնում արքունիքից՝ Ոստանում շրջելու կամ զորքերին այցելելու ցանկությամբ, նրան դիմավորում էին ամենքը ցնծության աղաղակներով: Ամեն որ փափազում էր տեսնել նրան, լսել նրան և ոգևորվել նրա զրոյցներով, որովհետև ծերունի Սպարապետը, որ արդեն վաստակել էր զործելուց, չեր դադարում սակայն յուր հայրական խրատներով և իշխանական հորդորներով կարող երիտասարդությունը դեպի զործունեություն մղելուց: Նա նրանց մեջ զարթեցնում էր սիրու և միության հոգին և հասարակական զգացմունքները վառում:

— Զեզանից ամեն մինը կարող է ինձ գերազանցել, — ասում էր նա հաճախ յուր շուրջը խմբված երիտասարդներին, — հարկավոր է միայն անկեղծությամբ

սիրել հայրենիքը, անձնվիրաբար գործել և վտանգներն արհամարհել: Երբ ես դժբախտության օրերում ասպարեզ իշա միայնակ գործելու, ինձ հետ ունեի միայն քան մարդ, շատերն ինձ խելազար համարեցին, իսկ շատերն էլ իս հանդգնությունը ծաղրեցին: Դրանց թվումն էին և այն իշխանները, որոնք հազարավոր զինվորներով փակվել էին սեփական քերդերում... Բայց ես հույսս դրի Աստուծո և իմ կամքի վրա, և ինչպես գիտեք, հաղթեցի ամեն դժվարության. ցույց տվի աշխարհին, թե ի՞նչ կարող է անել մի մարդը, երբ նրան ոգևորում է զգացմունքներից ազնվագույնը, այն է՝ հայրենիքի սերը: Զեզանից ամեն մինը թռ' դ զինվի այն հավատով, որ ունեի ես դեպի հայրենյաց ապագան, ա՛յն սիրով, որ տածում էի դեպի իմ եղբայրները և այն հուսով, որ դրել էի Աստուծո վրա, և կտեսնե, որ անկարելին կարելի կդառնա, և արգելքները իրանք իրանց կվերանան, և վտանգներն անհետ կկորչեն: Ամենից ավելի սիրեցեք միությունը, որովհետև դա այն ուժն է, որ լեռներ է պատառում, ամբարտակներ է կործանում, գետերի ընթացքն է կասեցնում: Սովորեցեք զոհել այդ միությանը ամենը՝ ինչ որ ունիք աշխարհում թանկագին, և նա կբերե ձեզ և ձեր որդոց ա՛յն երջանկությունը, որին շատերն են որոնում, բայց շատ քշերն են ժառանգում . . .

Ահա՝ այդպիսի զրոյցներով էր ոգևորում Մարզակատունի իշխանը յուր շուրջը խմբվող և գործելու ուժ ու ցանկություն ունեցող մարդկանց, հավատացած լինելով, որ այդ

զրոյցները ևս արդյունք պիտի քերեն
այնպես՝ ինչպես և քերավ յուր
զործունեությունը:

Անցան դարձալ մի քանի խաղաղ
տարիներ և «Հայրենյաց բարերարը»
օրըստօրե խոնարհեց դեպի յուր կյանքի
երեկոն:

Երբ նա մոտ զգաց յուր վախճանը,
կանչեց յուր մոտ Գոռ որդուն և
Շահանդուխտ հարսին, որոնք արդեն
զավակներ ունեին և տվավ նրանց
վերջին պատվերը.

— Ազգերի զորությունը
ընտանիքների մեջ է, — ասաց ծերունին,
— զորավոր է այն ազգը, որ ունի
զորավոր ընտանիքներ, սիրով,
միությամբ, առարինի և հավատարիս
կենակցությամբ ապրող ընտանիքներ։
Այն գեղջուկ խրճիթները, այն աննշան
տնակները, որոնց մեջ ապրում են
զնցոտիներով ծածկված մանկտիք և
որոնց շատ անգամ արհամարհում են
մեծամեծ իշխանները, նոյնիսկ դրանք
են, որ ամփոփում են իրանց մեջ
հայրենիքի ուժը։ Ով որ կամենում է
զորավոր տեսնել յուր ազգը և հաղթող՝
հայրենիքը, նա ամենից առաջ
ընտանիքները պիտի խնամե։ ինչպես
մի հոգատար պարտիզապան, որ ծառի
ճյուղերը զորացնելու և նրանից պտուղ
քաղելու համար խնամում է ծառի
արմատները, որոնք թեպետ հողի մեջ են
քաղված և չեն երևում մարդկանց, բայց
իրանց մեջ ամփոփում են ծառի
կենդանությունը։ Ինչպես որ չի կարող
ապրել այն տունկը, որի արմատները

չորացած են կամ որդնակեր, այնպես և կանգուն չի մնալ այն ազգը, որի ընտանիքներում տիրում է ապականություն, որոնցից հալածական է սերը, միությունը, առաքինությունը և, նամանավանդ, աստուծոն երկյուղը:

Եթե այսքան վնասակար են հանդիսանում ազգի և հայրենիքի համար հասարակ ժողովրդի ապականյալ ընտանիքները, որքան ևս առավել վնասակար ու կործանիչ կարող են լինել իշխող կամ տիրող անձանց ընտանիքները, եթե արատավոր են նրանք: Զեզ օրինակ Աշոտ-Երկարի ընտանիքը . . . որքա՛ն ցավերի, արտասկաց և հեծության պատճառ դարձավ այդ հզոր դյուցազնի մարդկային մի թուլությունն յուր ընտանիքում և որքա՛ն վնասներ պատճառեց նույն այդ թուլությունն ընդհանուր հայրենիքին . . .

Այս ամենը գիտենալով, իմ սիրասուն զավակներս, լսեցե՛ք իմ վերջին պատվերը և կատարեցեք նրան սրբությամբ, այդ պատվերը ամփոփում է յուր մեջ երկու բառ. «Սիրեցե՛ք միմյանց»:

Այդ սերը, այո՛, կերչանկացնե ձեզ, կերչանկացնե և ձեր զավակներին: Նա ուրախության աղբյուր կքիսե ձեր ընտանեկան սրահի մեջ և աստուծոն օրինությունը կիշեցնե Մարզպետունյաց տան վրա, որի ժառանգներն եք դուք . . .

Ծերունին լոեց: Գոռն ու Շահանդուխտը ծունկ խոնարհեցին նրա առաջ և շերմագին համբուրելով նրա աջը, խոստացան սրբությամբ կատարել

այդ արժանավորազույն հոր սրբազան
պատվերը:

Աքաս թագավորն իմացավ, որ
ծերունի իշխանը օրըստօրե տկարանում
է, ուստի դիմեց նրա մոտ, իմանալու
համար, թե ո՞ւր կկամենար, որ
մահվանից հետո յուր մարմինն
ամփոփեին:

— Իմ երդումն արգելում է ինձ
թաղվել Գառնիում, — ասաց իշխանը,
— թաղեցեք իմ հայրենիքի ո՞ր
անլյունում որ կկամենաք:

— Կցանկանայի քո մարմինը տանել
Բագարան և թաղել Բագրատունյաց
պայազատների դամբարանում, —
ասաց թագավորը:

— Բագարա՞ն . . . այո՛, տա՛ր ինձ
այնտեղ, բայց մի՛ թաղիր քո հարց
դամբարանում: Այնտեղ, այո՛, թաղված
են քո նահատակ հայրը և նահատակ
եղբայրը, կցանկանայի հանգչել դրանց
մոտ: Բայց այնտեղ թաղված է նաև
Աշուտ բռնավորը: Կյանքը հեռացրել է
ինձ այդ դավաճանից, մահը շպիտի
միացնել:

— Ո՞ւր կցանկանաս ուրեմն, —
հարցրեց թագավորը:

— Ամփոփի՛ր ինձ սիջնաբերդի
առաջ, ժայռերի բարձրության վրա,
որտեղից կարողանամ հսկել Աշուտ
բռնավորի շիրմին . . . որպեսզի նա յուր
շուրջն ամփոփված սրբերին

շղավաճանե . . . — պատասխանեց
իշխանը նվաղած ձայնով:

Մի քանի օրից հետ «Հայրենիքի
բարերարը» յուր արդար հոգին
ավանդեց:

Ամբողջ արքունիքը, աքոռանիստ
Կարսը և Արարատյան երկրները
սգացին նրա մահը, իսկ Աքաս
թագավորը արքայավայել
հուղարկավորություն պատրաստեց
«Մեծ հայրենասերի» համար:

Մարզպետունի իշխանի մարմինն
ամփոփեցին Բագարանի միջնաբերդի
առաջ, ժայռերի մի ահավոր
բարձրության վրա, որի ստորոտը կոծում
էին Ախուրյանի ալիքները՝
հավիտենական օրիներգ մրմնջալով
հայրենավառ դյուցազնի
սխրագործությանց համար:

Ապա թագավորը
սպարապետության պաշտոնը հանձնեց
Գոռին, իբրև «Մեծ հայրենասերի»
արժանավոր որդուն, իսկ
Մարզպետունու շիրմի վրա հրամայեց
կառուցանել սուրբ Գևորգ անվամբ
Եկեղեցի, որ Բագարանի անհետացած
ավերակների մեջ միակ կանգունն է
մինչև այսօր:

About this digital edition

This e-book comes from the online library [Wikisource](#)^[1]. This multilingual digital library, built by volunteers, is committed to developing a free accessible collection of publications of every kind: novels, poems, magazines, letters...

We distribute our books for free, starting from works not copyrighted or published under a free license. You are free to use our e-books for any purpose (including commercial exploitation), under the terms of the [Creative Commons Attribution-ShareAlike 3.0 Unported](#)^[2] license or, at your choice, those of the [GNU FDL](#)^[3].

Wikisource is constantly looking for new members. During the realization of this book, it's possible that we made some errors. You can report them at [this page](#)^[4].

The following users contributed to this book:

- Chaojoker
- GeoO

-
1. [↑ http://wikisource.org](http://wikisource.org)
  2. [↑ http://www.creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0](http://www.creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0)
  3. [↑ http://www.gnu.org/copyleft/fdl.html](http://www.gnu.org/copyleft/fdl.html)
  4. [↑ http://wikisource.org/wiki/Wikisource:Scriptorium](http://wikisource.org/wiki/Wikisource:Scriptorium)